

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

วิธีวิทยาและการสร้างความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรมของ
นิธิ เอียวศรีวงศ์

โดย

สายชล สัตยานุรักษ์

กันยายน .2561

สัญญาเลขที่ RDG58H0024

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

วิธีวิทยาและการสร้างความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรมของ
นิติ เอียวศรีวงศ์

โดย

สายชล สัตยานุรักษ์

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทคัดย่อ

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้วิธีวิทยาใหม่ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เพื่อเปลี่ยน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ที่จะทำให้คนไทยมีมโนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับอดีต ปัจจุบัน และอนาคต และมีอำนาจกำกับความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในชีวิตของตนเองและสังคมไทยมากขึ้น เป็นการสร้างความรู้เพื่อต่อสู้กับประวัติศาสตร์ไทยแบบทางการที่เน้นบทบาทของผู้นำและพุทธศาสนาที่ทำให้เมืองไทยนี้ดี และได้แย้งการเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบมาร์กซิสต์ที่เน้นแต่ระบบเศรษฐกิจและความขัดแย้งระหว่างชนชั้นตามกรอบทฤษฎีที่ตายตัว

งานวิจัยทางประวัติศาสตร์สำคัญๆ ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เกิดขึ้นในทศวรรษ 2520 แม้จะตระหนักใน “อคติ” ที่มนุษย์ไม่อาจก้าวพ้น เชื่อในการใช้ความคิดและความรู้สึกเพื่อ “ประมาณความเป็นจริงเกี่ยวกับอดีต” ยอมรับว่าความรู้ทางประวัติศาสตร์เป็นความจริงสัมพัทธ์และมีลักษณะอัตวิสัย แต่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ยืนยันในวิธีวิทยาที่เคารพ “สัจจะ” และมีความพยายามที่จะ “เป็นกลาง” โดยศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างกว้างขวาง วิพากษ์และประเมินคุณค่าหลักฐานอย่างพิถีพิถัน และอธิบายพฤติกรรมทางสังคมของทุกฝ่ายโดยพิจารณาบริบทอย่างละเอียด

จุดมุ่งหมายในการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ คือการทำให้คนไทยได้ “รู้จักตัวเอง” หลุดพ้นจากอคติของชาตินิยมแบบทางการและความหมายเชิงสัญลักษณ์ต่างๆ ที่เกิดจาก “ป/ม” ทั้งหลายในตาข่ายแห่งความทรงจำชุดเดิม ซึ่งส่งผลให้ประชาชนไร้อำนาจหรือสูญเสียพลังทางวัฒนธรรมที่จำเป็นต่อการปรับตัว เปลี่ยนมาสู่การ “รู้เท่าทัน” ว่า “ชาติไทย” หรือ “สังคมไทย” มีความหลากหลายในเชิงชนชั้น เพศภาวะ ชาติพันธุ์ และท้องถิ่น คนทุกกลุ่มต่างก็มีลักษณะเฉพาะของตนเอง แต่ก็มีความสัมพันธ์กับผู้คน รัฐ และสังคมภายนอก อาจเป็นความสัมพันธ์ในเชิงการประสาน ร่วมมือ หรือแลกเปลี่ยนกันในทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม หรือมีความขัดแย้งกันและการต่อสู้ระหว่างกัน โดยที่คนแต่ละกลุ่มต่างมีบทบาทท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ซึ่งมีมิติต่างๆ เหล่านี้สัมพันธ์กันอย่างซับซ้อนและส่งผลกระทบต่อความคิด โลกทัศน์ และพฤติกรรมทางสังคม ทำให้ความสัมพันธ์ในมิติต่างๆ ของคนแต่ละกลุ่มเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ทั้งความสัมพันธ์ภายในกลุ่มเดียวกันและความสัมพันธ์กับภายนอก

แม้ว่าจะใช้ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์อยู่ไม่น้อย แต่วิถีวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญแก่การศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่อเข้าใจ “ลักษณะเฉพาะ” ของสังคมหรือวัฒนธรรมในแต่ละยุค และถึงแม้จะเห็นว่าส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในชีวิตของมนุษย์ถูกวัฒนธรรม “ขีดเส้นให้เดิน” แต่นิติ เอียวศรีวงศ์ ก็ให้ความสำคัญอย่างมากแก่บทบาทของ “บุคคล” ในประวัติศาสตร์ โดยแสดงให้เห็นว่าภูมิหลัง อุดมการณ์ และผลประโยชน์ที่แตกต่างกันท่ามกลางบริบทที่ผันแปร ทำให้แต่ละคนตอบสนองต่อปัญหาหรือมีทางเลือกที่แตกต่างกัน ซึ่งการปรับตัวหรือทางเลือกหนึ่งๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางเลือกของผู้นำทางการเมือง เช่น สมเด็จพระนารายณ์ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ย่อมส่งผลกระทบต่อสังคมทั้งในยุคนั้นและยุคที่ตามมา

ในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เมื่อพบว่าความรู้ทางประวัติศาสตร์ขนาดใหญ่ที่ตนเองสร้างขึ้นมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของคนไทยค่อนข้างน้อย นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้เปลี่ยนมาสร้างความรู้เชิงสังเคราะห์ความคิดเกี่ยวกับอดีตและปัจจุบันจากความรู้และข้อมูลที่สั่งสมไว้อย่างไพศาล เพื่อเขียนบทความขนาดสั้นที่เหมาะสมแก่การสื่อสารกับคนในวงกว้าง และในบางครั้งก็ใช้วิธีวิทยาเชิง “การเมืองวัฒนธรรม” ในการ “รื้อสร้าง” แต่ละ “ปม” ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิม เพื่อลดทอนอำนาจนำทางวัฒนธรรมของชนชั้นนำและทำลายมายาคติของชนชั้นกลาง เพื่อให้คนทั้งหลายมีทัศนวิพากษ์สูงขึ้น สามารถปลดปล่อยตัวเองให้มีเสรีภาพและนำพาสังคมไทยไปสู่ความเสมอภาค อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังคงให้ความสำคัญแก่การ “สร้าง” ความรู้ทางประวัติศาสตร์อยู่เสมอ จนอาจกล่าวได้ว่ามีการใช้วิธีวิทยาทั้งสองแบบ กล่าวคือ ใช้วิธีวิทยาเชิงประวัติศาสตร์แบบสมัยใหม่เมื่อต้องการสร้างความเข้าใจต่อความเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายและซับซ้อนของสังคมไทย และใช้วิธีวิทยาแบบหลังสมัยใหม่เมื่อต้องการทำลายพลังครอบงำของความรู้ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแบบทางการ

งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ย่อมมี “ข้อจำกัด” เช่นเดียวกับงานเขียนของนักประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย อาทิ การศึกษาวัฒนธรรมทางความคิดจากวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์โดยมิได้พิจารณาเป้าหมายในการครอบงำทางอุดมการณ์ ในทางกลับกันอุดมการณ์หรือเป้าหมายทางการเมืองส่งผลให้นิติ เอียวศรีวงศ์ ใช้อคติในการสร้างความรู้บางเรื่อง โดยมิได้ศึกษาข้อมูลเชิงประจักษ์และบริบทของปรากฏการณ์นั้นๆ อย่างเพียงพอและรอบด้าน

Abstract

Nidhi Eoseewong uses a new methodology in the study of Thai history in order to change the 'web of memory' that will give Thai people a new concept of the past, present and future and more power to direct changes in their own lives and Thai society. This is the building of knowledge to fight against official Thai history which emphasizes the roles of leaders and the Buddhist religion in making Thailand good and to dispute Marxist writings about Thai history which emphasize only the economic system and class conflict according to a rigid theoretical frame.

The important historical research of Nidhi occurred in the decade after 1977. While realizing the 'prejudice' that humans may not be able to transcend, he believed in the use of ideas and feelings to 'estimate the truth in the past'. He accepted that historical knowledge is a relative truth with subjective characteristics. But Nidhi insisted on a methodology that respected reality and attempted to 'be impartial' by studying historical evidence or empirical data widely, meticulously judging and evaluating the value of evidence, and explaining the social behaviour of all sides by considering the context in detail.

Nidhi's aim in creating historical knowledge was for the Thai people to 'know themselves', free from official nationalist prejudice and the different symbolic meanings that arise from the many 'nodes' in the former web of memory, which results in people being culturally powerless or incapacitated. This is necessary for adapting and changing oneself to 'see the light' about the 'Thai nation' or 'Thai society' being diverse as to class, gender ethnicity and locality. People in all different groups have their own distinctive characteristics. But they have relationships with people, the state and outside society. These may be relationships of coordination, cooperation, or exchange in economics, politics and culture, or of conflict and rivalry where people in each group

have a role in political, economic and cultural change. These different dimensions are related in a complex way and affect thinking, worldview and social behaviour so that the relationships along the different dimensions of people in each group change accordingly, both relationships within the same group and outside relationships.

Even though a number of social science theories are used, the methodology of Nidhi gives importance to the study of historical evidence to understand all the 'distinctive features' of a society and culture in each era. And even if it is seen that one important part in the culturally correct life of humans 'lays down the path', Nidhi gives great importance to the role of the 'individual' in history by showing that the different background, ideology and interests in the midst of a changing context makes each person's response to problems or alternatives different. One adjustment or choice, especially the choice of a political leader such as King Narai or King Taksin, is likely to have an effect on society both at the time and later.

Over the past 30 years, when it was found that his own large contribution to historical knowledge had relatively little influence on the feelings of Thai people, Nidhi changed to creating knowledge by synthesizing ideas about the past and present from the vast knowledge and information that he had accumulated in short articles appropriate for communicating with a wide audience and sometimes using a 'cultural politics' methodology, 'deconstructing' each 'node' in the original 'web of memory' to reduce the cultural power of the elite and destroy the myths of the middle class so that everyone has a more critical point of view, can liberate themselves and Thai society towards equality. However, Nidhi still gives importance to 'creating' historical knowledge as always. It may be said that two methodologies are used, i.e. a modern historical methodology when it is necessary to create an understanding of the many changes and complexities of Thai

society and a postmodern methodology when it is necessary to destroy the domination of official knowledge of history and culture.

The historical writings of Nidhi naturally have 'limitations' as with the writings of many great historians. For example, studies of the culture of ideas from the literature of the early Rattanakosin period have not considered the objectives in the ideological domination. On the other hand, his political ideology or goals create a bias in building knowledge on some issues without sufficiently and comprehensively studying empirical information and the context of these phenomena.

สารบัญ

บทคัดย่อ	3
บทที่ 1 ผลงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ กับสังคมและวงวิชาการไทย	10
“ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิมในสังคมไทย	14
งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในทัศนะของนักสังคมศาสตร์	26
บทที่ 2 ภูมิหลังของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่มีผลต่อการทำงานทางวิชาการ	47
ประสบการณ์ทางความคิดในทศวรรษ 2500 กับการต่อต้านชาตินิยม	47
สำนึกความเป็น “เจ๊ก” กับงานเขียนเกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรม	58
ความต้องการที่จะเป็น “ปัญญาชน” ของนิธิ เอียวศรีวงศ์	66
บทที่ 3 งานเขียนในทศวรรษ 2510 กับการสั่งสมความรู้เชิงปรัชญาประวัติศาสตร์ และวิธีวิทยาในการวิจัย	72
บทที่ 4 นิธิ เอียวศรีวงศ์ กับนักวิชาการตะวันตกและนักวิชาการไทย ในทศวรรษ 2510-2520	112
อิทธิพลของนักวิชาการตะวันตกต่อวิถีคิดและวิธีวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์	112
นิธิ เอียวศรีวงศ์ กับนักวิชาการไทย	130
บทที่ 5 ความคิดและงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในทศวรรษ 2520	152
แนวการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์	152
งานเขียนเกี่ยวกับความหมายและวิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์ในทศวรรษ 2520	163

บทที่ 6 “มนุษย์” ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์	179
นิยาม “มนุษย์”	179
บทบาทของ “มนุษย์” หรือปัจจัย “บุคคล” ในงานเขียนประวัติศาสตร์	185
“ความรู้สึก” กับวิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์	192
มนุษย์และ “ความรู้สึก” ในงานเขียนประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์	198
นิยาม “วัฒนธรรม”	223
ความแตกต่างระหว่างนิธิ เอียวศรีวงศ์ กับนักมนุษยศาสตร์ทั่วไป	229
บทที่ 7 อคติและจุดมุ่งหมายในการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์	243
“ฉันทาคติ” และ “โทษาคติ” ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์	247
จุดมุ่งหมายในการเขียนประวัติศาสตร์	257
บทที่ 8 บทสรุป	312
บรรณานุกรม	320

บทที่ 1

ผลงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ กับสังคมและวงวิชาการไทย

ในทศวรรษ 2520 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้สร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างจากความรู้หลายแบบที่มีมาแล้วในสังคมไทย ที่สำคัญได้แก่ประวัติศาสตร์แบบทางการที่เน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ พุทธศาสนา และศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์แบบทางการที่เขียนตามคติเชิดชาตินิยม และประวัติศาสตร์แบบมาร์กซิสต์คลาสสิก ความต่างนี้เกิดจากพื้นฐานความคิด จุดมุ่งหมาย และวิธีวิทยาที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ ซึ่งทั้งพื้นฐานความคิด จุดมุ่งหมาย และวิธีวิทยาในการศึกษามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างมากและส่งผลโดยตรงต่อองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้น ดังจะได้วิเคราะห์อย่างละเอียดต่อไปข้างหน้า

หากพิจารณาผลงานทางประวัติศาสตร์ทั้งหมดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็จะได้เห็นได้ชัดเจนว่า เพื่อสร้างความรู้ที่น่าเชื่อถือ ซึ่งจะทำให้มีพลังในการสร้าง “ตาข่ายแห่งความทรงจำใหม่” และมีผลต่อ “ความหมายเชิงสัญลักษณ์” ของบุคคลและสถาบันต่างๆ ที่เป็นสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมของคนไทยในปัจจุบันนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ เลือกใช้วิธีวิทยาที่เน้นความ “เป็นกลาง” ในการ “ประมาณความเป็นจริง” โดยการมองตัวละครทางประวัติศาสตร์ทุกฝ่ายในบริบท และการประเมินคุณค่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างละเอียดรอบคอบ และศึกษาความเปลี่ยนแปลงระยะยาวของสังคมไทยเพื่อเข้าใจ “ประวัติศาสตร์ทั้งหมด” (total history) ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อาศัยฐานความรู้เดิมด้านไทยคดีศึกษาที่กว้างขวางและลุ่มลึกและวิธีคิดเชิงประวัติศาสตร์ที่เน้นการเชื่อมโยงปรากฏการณ์ที่ตนศึกษากับบริบททางเศรษฐกิจและสังคมในการวิเคราะห์และอธิบาย ประกอบกับการมีความรู้เกี่ยวกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างไพศาล โดยมีความรู้จากหลายสาขาวิชาและความสามารถในการจินตนาการโดยไม่ปล่อยให้สมมุติฐานหรือทฤษฎีใดๆ มาจำกัด

ความคิดและความรู้สึก ทำให้สามารถสร้างคำอธิบายใหม่เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรม
หลากหลายด้านได้อย่างลุ่มลึก และเข้าถึง “จิตใจของยุคสมัย” ได้เป็นอย่างดี

ประวัติศาสตร์แบบที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ สร้างขึ้นนี้ มุ่งตอบสนองความจำเป็นของคนไทยที่
จะต้อง “รู้เท่าทัน” ความเปลี่ยนแปลงอันซับซ้อนที่เกิดแก่มนุษย์หรือส่งผลกระทบต่อชีวิตของมนุษย์
รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมทั้งความคิดและความรู้สึก เพื่อให้สามารถปรับตัวอย่างมี
ประสิทธิภาพ นอกจากนี้การศึกษานี้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมท่ามกลางวัฒนธรรมที่
แตกต่างและเปลี่ยนแปลง ยังทำให้ “เห็นคนเป็นคน” และเป็นหนทางหนึ่งในการเข้าถึง “บรมธรรม”
ที่ทำให้จิตใจสงบสุขในโลกที่ผันแปรอีกด้วย

ความรู้ทางประวัติศาสตร์แบบที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ สร้างขึ้น เป็นทั้งมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ในเวลาเดียวกัน เพราะมุ่งศึกษาทั้ง “มนุษย์” และ “สังคม” โดยใช้ “เครื่องมือ” (หรือวิธี
วิทยา) ทั้งของนักมนุษยศาสตร์และนักสังคมศาสตร์ เพื่อสร้างความเข้าใจต่อ “มนุษย์” และ
“สังคม” ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กัน และความเข้าใจต่อสังคมนี้ เป็นทั้งความเข้าใจในมิติทางเศรษฐกิจ
การเมือง และวัฒนธรรมที่มีผลต่อชีวิตของมนุษย์ โดยที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จะแสดงให้เห็นว่าเมื่อส่วน
ใดส่วนหนึ่งเปลี่ยนแปลงไป ส่วนที่เหลือก็จะพลอยเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ความรู้ความเข้าใจที่ดี
ขึ้นเกี่ยวกับ “มนุษย์” จึงทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับ “สังคม” กระฉ่างแจ่มขึ้น และในทำนองเดียวกัน
ความเข้าใจที่กระฉ่างแจ่มขึ้นเกี่ยวกับ “สังคม” ก็ทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับ “มนุษย์” ในยุคสมัย
หนึ่งๆ มีความลึกซึ้งและชัดเจนมากขึ้นด้วยเช่นกัน จนอาจกล่าวได้ว่า ความรู้เกี่ยวกับ “มนุษย์” และ
ความรู้เกี่ยวกับ “สังคม” ต่างก็ส่องสว่างแก่กันและกัน การทำความเข้าใจองค์ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์
และวัฒนธรรมที่สร้างโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ และวิธีวิทยา (methodology) ที่ใช้ในการสร้างความรู้ จึง
มีความสำคัญและจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อนักสังคมศาสตร์และนักมนุษยศาสตร์ ที่จะได้เรียนรู้และ
นำไปประยุกต์ใช้ในการวิจัยต่อไป อีกทั้งยังหวังด้วยว่าความเข้าใจต่อพื้นฐานความคิดและวิธีวิทยา
ในการสร้างความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรมของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จะช่วยให้เข้าใจ
“ความหมาย” ของ “ประวัติศาสตร์” ที่เขียนโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อย่างลึกซึ้งและรอบด้านขึ้นด้วย

สมมุติฐานของโครงการวิจัยนี้ ก็คือ วิธีวิทยาหรือกระบวนการสร้างความรู้เกี่ยวกับ มนุษย์และวัฒนธรรมของนักวิชาการเป็นผลมาจาก “พื้นฐานความคิด” หรือ “วิธีคิด” ของ นักวิชาการที่ผูกพันกับ “อคติ” ที่นักวิชาการแต่ละคนมีอยู่ รวมทั้งจุดมุ่งหมายในการสร้างความรู้ ของนักวิชาการนั้นๆ ด้วย ดังนั้น การศึกษาวิธีวิทยาในการสร้างความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และ วัฒนธรรมของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในที่นี้ จึงให้ความสำคัญแก่การทำความเข้าใจพื้นฐานความคิดหรือ วิธีคิดที่มีผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ โดยจะเชื่อมโยงให้เห็นว่าพื้นฐานความคิดหรือ วิธีคิดดังกล่าวมีผลอย่างไรต่อวิธีวิทยาหรือกระบวนการสร้างความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรม และวิธีวิทยานั้นๆ ก่อให้เกิดความรู้สำคัญๆ อะไรบ้าง หลังจากนั้นจะได้วิพากษ์ความรู้บางเรื่อง โดยสังเขป เพื่อสะท้อน “ข้อจำกัด” ซึ่งนักวิชาการหรือปัญญาชนทุกคนย่อมมีอยู่เป็นธรรมดา

หลักฐานหลักที่ใช้ในการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจวิธีคิด วิธีวิทยา และองค์ความรู้ที่สร้าง โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ คือ งานเขียนทางประวัติศาสตร์ทั้งหมดที่สร้างขึ้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่สำคัญ ได้แก่ **อิสลามสมัยแรก (พ.ศ.2511), ประวัติศาสตร์เยอรมัน (พ.ศ.2512) ประวัติศาสตร์ นิพนธ์ตะวันตก (พ.ศ.2513) ศรีรามเทพนคร (พ.ศ.2521), ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.2521), การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ (พ.ศ.2523), “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” (พ.ศ.2523) หลักฐานประวัติศาสตร์ใน ประเทศไทย(พ.ศ.2525), ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้น รัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2525), การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ.2529) “ลักษณะการ ปกครองประเทศสยามแต่โบราณ: พื้นฐานทางเศรษฐกิจ” พ.ศ.2532) บนหนทางสู่อนาคต (พ.ศ.2536) และงานเขียนบทความทางประวัติศาสตร์ที่รวมพิมพ์อยู่ในหนังสือรวมบทความ เช่น **กรุงแตก พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย (พ.ศ.2538)** ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นข้อคิดเห็นเกี่ยวกับ สถานภาพของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ส่วนงานเขียนประเภทอื่นๆ ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เช่น บทความหนังสือพิมพ์ จะนำมาใช้เป็นส่วนประกอบในการวิเคราะห์ เท่านั้น**

ผู้เขียนรายงานการวิจัยจะศึกษางานเขียนของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ แล้ววิเคราะห์และ สังเคราะห์ผลงานเหล่านั้น เพื่อเข้าใจภูมิหลังของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ทั้งในแง่ของประสบการณ์ชีวิต

การศึกษา ความสัมพันธ์กับวงวิชาการระดับสากลและวงวิชาการไทย เพื่อพิจารณาว่าภูมิหลังเหล่านี้มีผลต่ออคติและจุดมุ่งหมายในการเขียนประวัติศาสตร์อย่างไร และพยายามเชื่อมโยงให้เห็นว่า พื้นฐานความคิดนี้มีความสัมพันธ์อย่างไรกับ “วิธีวิทยาและองค์ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรม” ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ สร้างขึ้น

รายงานการวิจัยนี้จะนำเสนอในลักษณะการพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis) เพื่อแสดงให้เห็นว่า ด้วยจุดมุ่งหมายในการเปลี่ยน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ของคนไทย นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เลือกใช้วิธีวิทยาในการวิจัยที่ให้ความสำคัญแก่การอธิบายความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ด้วยการพิจารณาบริบททางเศรษฐกิจและสังคม และการใช้หลักฐานที่ผ่านการประเมินคุณค่าด้วยวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์อย่างเคร่งครัด เพื่อเสนอความทรงจำใหม่ที่ “ชาติไทย” หรือ “สังคมไทย” ประกอบด้วยบทบาทของคนหลายชนชั้น หลายชาติพันธุ์ หลายเพศ หลายท้องถิ่น ที่เปลี่ยนแปลงไปตามมิติทางเวลาอย่างหลากหลายและซับซ้อน แต่เมื่อการเปลี่ยน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ด้วยงานเขียนทางประวัติศาสตร์ขนาดยาวที่มีลักษณะทางวิชาการสูงไม่บรรลุป้าหมายดังกล่าวนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็เปลี่ยนมาสู่การรื้อถอน “ปม” ต่างๆ ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำเดิม” อย่างตรงไปตรงมา และสร้าง “ปม” ใหม่ๆ ขึ้นมาทดแทน มิใช่การปล่อยให้ “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” เลื่อนไหลไปเองตามกระแสสังคมอย่างไร “ปม” หรือ “ไร่ไคร้สร้าง” ดังที่นักคิดในสกุลหลังสมัยใหม่เห็นว่าควรจะเป็น

เนื่องจากเป้าหมายในการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ คือการรื้อถอน “ปม” ต่างๆ ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิม และสร้าง “ตาข่ายแห่งความทรงจำชุดใหม่” ซึ่ง “เป็นความทรงจำที่มีความหมายใหม่ เพื่อสอดคล้องกับอัตลักษณ์ของคนไทยตามทัศนะของผม ผมเชื่อว่าถ้าคนไทยนิยามตัวตนของตัวเองใหม่อย่างนี้ ย่อมกระทบต่อโครงสร้างอำนาจที่มีอยู่ในสังคมด้วย” และ “อัตลักษณ์ใหม่หมายถึงการนิยามอำนาจกันใหม่ด้วย ทั้งอำนาจภายในสังคมนั้นๆ เอง และอำนาจในเชิงสัมพันธ์กับสังคมอื่น”¹ โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความตระหนักอย่างลึกซึ้งว่า “ด้วยอำนาจที่สามารถยึดครองอดีตไว้ได้นี้ ก็หวังว่าจะสามารถควบคุมปัจจุบันและอนาคตได้

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ศึกแย่งชิงความทรงจำ” มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับที่ 1142. วันที่ 8 กรกฎาคม 2545. ใน ว่าด้วยการเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. น. 100-102.

ด้วย”² และ “การแย้งซึ่งกันกำหนดประวัติศาสตร์...มีความสำคัญเท่ากับการแย้งซึ่งกันกำหนดปัจจุบันและอนาคต”³ ดังนั้น ก่อนที่จะวิเคราะห์วิธีวิทยาและองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ สร้างขึ้น จึงควรทำความเข้าใจ “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิม โดยสังเขปเสียก่อน

“ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิมในสังคมไทย

นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายความหมายของ “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ว่า

“ในความทรงจำเกี่ยวกับอดีตของทุกสังคมล้วนมีจุดที่เป็นเหมือน “ปม” คือเป็นจุดซึ่งร้อยรัดเส้นเชือกของความคิดจำนวนมากที่พุ่งมาจากทั่วทุกสารทิศ ให้มารวมกันเพื่อสานต่อเป็นตาข่ายแห่งความทรงจำที่ครอบคลุมเวลาจากอดีตถึงปัจจุบันและอนาคต เส้นเชือกที่จะมาสานกันเป็นปมได้นั้นมีที่มาจากข้อมูลจริงซึ่งปรากฏในหลักฐานที่อาจพิสูจน์ความแม่นยำได้ และทั้งจากข้อมูลเชิงนิยายนิทานที่ไม่อาจพิสูจน์ได้หรือแม้แต่ขัดแย้งกับข้อมูลเชิงประจักษ์

ปมดังกล่าวจึงต้องมีธรรมชาติที่ต่อต้านข้อมูลและมุมมองใหม่เสมอ เพราะการทำลายปมประวัติศาสตร์แต่ละปมย่อมหมายถึงการที่ต้องถักทอตาข่ายแห่งความทรงจำใหม่ ซึ่งครอบคลุมไม่แต่เฉพาะเวลาในอดีตเท่านั้น หากรวมถึงเวลาของปัจจุบันและอนาคตด้วย

ตาข่ายแห่งความทรงจำครอบคลุมเวลา แต่เป็นฐานให้แก่ความเป็นจริงในปัจจุบันและความคาดหวังในอนาคต ฉะนั้นการถักทอตาข่ายแห่งความทรงจำใหม่จึงเป็นความเจ็บปวดในทุกสังคม แม้จะนั้นก็มีความจำเป็น เพราะไม่มีสังคมใดสามารถเผชิญความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นชั่วเวลาตาปีได้ด้วยความทรงจำที่ไม่ทำให้ตนเองพร้อมจะเผชิญกับปัจจุบันและเข้าใจปัจจุบันได้จริง”⁴

นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า คนไทยได้ถูก “หล่อหลอมตัวไว้ด้วยตาข่ายแห่งความทรงจำซึ่งรับสืบทอดมาในรอบ 100 ปี” และในกลางทศวรรษ 2530 ซึ่งสังคมไทยและโลกที่คนไทยอาศัยอยู่ได้

² นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา น.99.

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์ที่ถูกจองจำ” มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับที่ 868. วันที่ 8 เมษายน 2540. พิมพ์ครั้งที่ 2 ใน ว่าด้วยการเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ น. 87.

⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี พิมพ์ครั้งที่ 9 กรุงเทพฯ: มติชน, 2550. หน้า (9)-(10).

เปลี่ยนแปลงไปแล้วอย่างไพศาล แต่คนไทยก็ยังไม่ยอมเปลี่ยน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ของตนเอง ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า การยึดถือ “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิมนั้นจะดำเนินต่อไป “ทราบจนกว่าคนไทยจะเริ่มรู้สึกว่าการเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบัน ทำให้ตาข่ายแห่งความทรงจำของตนเองไม่สามารถครอบคลุมเวลาของปัจจุบันและอนาคตได้เสียแล้ว ถึงตอนนั้นคนไทยก็ต้องรื้อบมประวัติศาสตร์ต่างๆ เพื่อทักทอตาข่ายแห่งความทรงจำชิ้นใหม่”⁵

“ปม” ต่างๆ ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิม ที่มีอิทธิพลอย่างสูงในวงวิชาการและสังคมไทยในหลายทศวรรษที่ผ่านมาจบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน อาจแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มหลัก ดังนี้

1. “ปม” ต่างๆ ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” กระแสหลัก

“ปม” ทั้งหลายใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิม ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ พยายามเปลี่ยนแปลงนั้น เป็น “ปม” ที่สร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ให้แก่ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” กระแสหลักที่มีพลังครอบงำอย่างสูงในสังคมไทย “ปม” เหล่านี้ทำให้ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น และมีความสำคัญสูงสุดต่อชีวิตของคนไทย เช่น “ชาติไทย” มีเอกราชและความเจริญก้าวหน้าก็เพราะพระมหากษัตริย์ในอดีตได้ทรงสร้างราชอาณาจักรไทยขึ้นมา โดยมีราชอาณาจักรสุโขทัยเป็นราชอาณาจักรแรกของไทยซึ่งราชอาณาจักนี้มี “ความเป็นไทยแท้” ในด้านต่างๆ อันทำให้ “เมืองไทยนี้ดี” เช่น มีพระมหากษัตริย์ของไทยทรงปกครองแบบไทยคือแบบ “พ่อปกครองลูก” ทำให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาและศิลปวิทยาการต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับสถาบันพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา เช่น สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม วรรณคดี ละคร นาฏศิลป์ ฯลฯ และเนื่องจาก “ความฉลาดในการประสานประโยชน์” พระมหากษัตริย์จึงทรงเป็นผู้นำในการเลือกรับเอาความเจริญจากภายนอกเข้ามาใช้อย่างเหมาะสมกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย เมื่อมีข้าศึกยกทัพมารุกรานพระมหากษัตริย์ก็ทรงเป็นผู้นำในการต่อสู้กับศัตรูของชาติ เมื่อชาติสูญเสียเอกราชพระมหากษัตริย์ก็ทรงกอบกู้เอกราชกลับคืนมา ถึงแม้ว่าสังคมไทยจะมีการแบ่งชนชั้น แต่ก็ไม่มีการ

⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี* พิมพ์ครั้งที่ 9 กรุงเทพฯ: มติชน, 2550. หน้า (10).

กตธีระหว่างชนชั้นเพราะพุทธศาสนาทำให้สังคมไทยเป็น “สังคมที่เมตตา” อีกทั้งไม่ใช้การแบ่งชนชั้นที่ตายตัวเหมือนในประเทศอื่น เพราะชนชั้นต่ำที่ทำความดีความชอบก็สามารถเลื่อนยศและตำแหน่งขึ้นไปจนถึงระดับเสนาบดีได้ ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อันเป็นยุคล่าอาณานิคมนั้น พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูง ทำให้ชาติไทยรักษาเอกราชเอาไว้ได้ เช่น การดำเนินวิเทศব্যสละดินแดนส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่เอาไว้ มีการปฏิรูปประเทศในด้านต่างๆ ทำให้การปกครองประเทศรวมทั้งการปราบปรามโจรผู้ร้ายดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ราษฎร “อยู่เย็นเป็นสุข” และ “ชาติไทย” มีความเจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ กลายเป็นชาติสมัยใหม่ที่มีความศิวิไลซ์ มีเกียรติและศักดิ์ศรีทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ⁶ นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังทรงวางรากฐานการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอีกด้วย⁷

ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ “ป/ม” ที่มีอยู่ใน “ดาช่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิมดังกล่าวข้างต้นนี้ ส่งผลกระทบที่สำคัญหลายประการ⁸ เช่น การที่สังคมไทยให้ความสำคัญแก่ “ผู้นำแห่งชาติ” มากเกินไปจนสังคมไทยปรับตัวได้ยาก รวมทั้งการปรับตัวในด้านการปกครองแบบประชาธิปไตย อีกทั้งยังทำให้มองข้ามหรือดูหมิ่นประชาชน ในขณะที่การเน้นความสำคัญของความเปลี่ยนแปลงเป็นสมัยใหม่ที่เกิดจาก “การรับอิทธิพลตะวันตก” ในสมัยรัชกาลที่ 5 มากเกินไป ก็ทำให้คนไทยดูหมิ่นพลังที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของตนเอง อีกทั้งทำให้คนไทย (โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นกลาง) ไม่ใส่ใจต่อการทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อนของสังคมไทย ซึ่งแท้ที่จริงแล้ว (ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์) ปัจจุบันภายในทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม

⁶ โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, 10 **ปัญญาชนสยาม** เล่ม 1 และเล่ม 2 กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุคส์, 2558.

⁷ ความทรงจำดังกล่าวนี้มาจากความรู้ที่สร้างโดยนักรัฐศาสตร์ที่มีอิทธิพลทางความคิด เช่น ชัยอนันต์ สมุทวณิช (โปรดดู ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **ปัญหาการพัฒนาทางการเมืองไทย** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530) ความรู้หรือความทรงจำชุดนี้ได้รับการผลิตซ้ำโดยหลายฝ่ายในหลายรูปแบบจนเป็น “ป/ม” สำคัญใน “ดาช่ายแห่งความทรงจำ” ของคนไทย เช่น การเขียนพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในโอกาสต่างๆ การบรรจุไว้ในแบบเรียน การเขียนวิทยานิพนธ์ การสร้างอนุสาวรีย์และพิธีกรรมเกี่ยวกับอนุสาวรีย์ ฯลฯ

⁸ โปรดดูงานเขียนจำนวนมากของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เช่น **การเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. **อ่านวัฒนธรรมการเมืองไทย** กรุงเทพฯ: มติชน, 2547. **ประวัติศาสตร์ ชาติปัญญาชน** กรุงเทพฯ: มติชน, 2548. **พิพากษ์ศาล** กรุงเทพฯ: มติชน, 2555. เป็นต้น

วัฒนธรรม และตัว “มนุษย์” คือคนไทยด้วยกันเอง เป็นเงื่อนไขหลักในการกำหนดความเปลี่ยนแปลง⁹

การตกอยู่ภายใต้การครอบงำของอุดมการณ์ชาตินิยมหรือความรักใน “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ในความหมายเดิม ได้ทำให้เกิด “ปม” สำคัญอีกปมหนึ่งใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” เดิม คือความสำนึกถึงภัยที่มาจาก “ศัตรูของชาติ” ซึ่งเรียกร้องให้คนไทยมีคุณธรรมต่างๆ อันได้แก่ความสามัคคี และความเสียสละ ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าคุณธรรมเหล่านี้ทำให้ประชาชนยอมรับนโยบายรัฐและอำนาจของชนชั้นนำ แม้ว่าประชาชนเองจะได้รับความเดือดร้อนต่างๆ จากนโยบายและโครงการของรัฐก็ตาม การสร้าง “ศัตรูของชาติ” ที่เรียกร้องให้ประชาชนต้องสามัคคี และเสียสละเพื่อความมั่นคงของชาติเช่นนี้ จึงเอื้อต่อการผูกขาดอำนาจและการใช้อำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อผลประโยชน์ของชนชั้นนำและพันธมิตรของชนชั้นนำ ในขณะที่ประชาชนหรือชาวบ้านตกต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบตลอดมา¹⁰

“ปม” สำคัญอีกปมหนึ่งใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิม ที่สร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ให้แก่ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” กระแสหลัก ยังได้แก่ปมเกี่ยวกับการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ซึ่งคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยมีความทรงจำร่วมกันว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานรัฐธรรมนูญ อันเป็นการสละพระราชอำนาจให้แก่ปวงชนชาวไทย ส่วนการปฏิวัติของคณะราษฎรเป็นการ “ชิงสุกก่อนห่าม” เพราะราษฎรทั่วไปยังไม่มีความพร้อมสำหรับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ดังนั้น เมื่อนำระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตกมาใช้จึงทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เลวลง อีกทั้งยังเกิดการปฏิวัติหรือการรัฐประหารบ่อยครั้ง ซึ่ง “ปม” ดังกล่าวข้างต้นนี้มีส่วนสำคัญในการสร้างความหมายของ “ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” ที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีความชอบธรรมในการใช้พระราชอำนาจในระบบการเมืองไทย อีกทั้งทำให้คนไทยจำนวนมากสามารถยอมรับการ

⁹ โปรดดูทัศนะในเรื่องนี้ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในบทต่างๆ ของรายงานการวิจัยนี้.

¹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนบทความจำนวนมากเพื่อต่อต้านอุดมการณ์ชาตินิยมที่เน้นศัตรูของชาติและการที่ชนชั้นนำใช้คุณธรรมในอุดมการณ์ชาตินิยมเพื่อจรรโลงอำนาจของตน เช่น การเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. ประวัติศาสตร์ ชาติ ปัญญาชน กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.

ปฏิวติรัฐประหารตลอดจนมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยม โดยที่ “ตาข่ายแห่งความทรงจำเดิม” ยังมี “ป/ม” ที่เห็นว่าประชาชนยัง “โง่” ขาดความรู้ความสามารถในทางสร้างสรรค์ ไม่อาจคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผล ไม่พร้อมที่จะปกครองตนเอง และตราบจนถึงปัจจุบันคนจำนวนมากก็ยังเห็นว่า “ชาติไทย” หรือ “สังคมไทย” ยังไม่สมควรจะมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย แต่ควรจะใช้ระบอบการปกครองที่สอดคล้องกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย เช่น การมอบอำนาจเด็ดขาดให้แก่ “คนดี” เป็นต้น¹¹

นิธิ เอียวศรีวงศ์ พยายามเปลี่ยน “ป/ม” ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ดังกล่าวนี้นี้ ด้วยการเขียนประวัติศาสตร์ (ดังจะได้วิเคราะห์อย่างละเอียดต่อไปข้างหน้า) และยังเขียนบทความจำนวนมาก ที่วิเคราะห์และอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในด้านต่างๆ เพื่อให้คนไทยเห็นว่าควรแก้ปัญหาและพัฒนาประเทศด้วยการกระทำทุกวิถีทางเพื่อให้ประชาชนทุกกลุ่มในสังคมไทยมีอำนาจต่อรองมากขึ้น และทำให้สังคมไทยมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของส่วนรวมและไม่เสียเปรียบชนชั้นกลางและชนชั้นนำดังในอดีตที่ผ่านมา นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังยกย่องการปฏิวัติ พ.ศ.2475 และชี้ให้เห็นปัญหาภายในของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทยในหลายด้าน รวมทั้งได้เขียนบทความขนาดยาวเกี่ยวกับ “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย” โดยตรง เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบความล้มเหลวในการ “ปฏิรูประบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์” มิใช่ความล้มเหลวในการ “วางรากฐานของระบอบประชาธิปไตย” ดังที่เคยเชื่อกัน

นอกจากนี้ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิม ยังมี “ป/ม” ในด้านชาติพันธุ์ ซึ่งแม้ว่าจะมีการสร้างความทรงจำมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่าคนใน “เมืองไทย” หรือ “ชาติไทย” นี้มีหลายชนชาติหรือหลายชาติพันธุ์ และศิลปะกับวัฒนธรรมไทยก็เกิดจาก “ความฉลาดในการประสานประโยชน์” แต่ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิมนี้นี้ คนในชนชาติหรือชาติพันธุ์ต่างๆ ก็ยังขาดความเสมอภาคกัน โดยที่คนชาติพันธุ์ไทยซึ่งมี “ความเป็นไทย” ที่ศิวิไลซ์อย่างเพียบพร้อมย่อมมีสถานะสูงกว่าคนชาติพันธุ์อื่นๆ และใน “เมืองไทย” ย่อมมี “ชนชาติไทย” เป็นใหญ่ โดย

¹¹ โปรดดูรายละเอียดใน ประจักษ์ ก้องกีรติ, *การเมืองว่าด้วยการเลือกตั้ง: วาทกรรม อำนาจ และพลวัตชนบทไทย* กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัณ, 2555.

พระมหากษัตริย์แห่งชนชาติไทยทรงปกครองชนชาติอื่นๆ ในประเทศสยามด้วยคุณธรรม “ความปราศจากวิหิงสา” ทำให้ทุกชนชาติที่มาพึ่งพระบรมโพธิสมภารได้รับผลดีทั่วหน้ากัน ทุกชนชาติจึงควรมีความกตัญญูตเวที¹² และในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ยังมีการเน้นคติ “เชื้อชาตินิยม” (Racism) ที่ถือว่าชาติไทยเป็นชาติของคน “เชื้อชาติไทย” ส่งผลให้คนเชื้อชาติอื่นๆ ในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “คนจีน” “คนมลายูมุสลิม” และ “คนลาว” (ในภาคเหนือและภาคอีสาน) กลายเป็น “คนอื่น” (the others) ใน “ชาติไทย” จนกว่าจะ “กลายเป็นไทย” ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ภายใต้อุดมการณ์ชาตินิยมแบบที่เน้นความสำคัญของเชื้อชาติไทย และชาติพันธุ์ไทยดังกล่าวนี้ เป็นรากฐานของวัฒนธรรมทางความคิดและวัฒนธรรมทางการเมืองที่ทำให้เกิดความไม่เสมอภาคและความได้เปรียบเสียเปรียบอย่างสูงในสังคมไทย ตลอดจนการดูถูกเหยียดหยามต่อ “คนจีน” “คนมลายูมุสลิม” และ “คนลาว” อีกทั้ง “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิมนี้อย่างยังทำให้สังคมไทยรับรู้ว่าศิลปวัฒนธรรมของคนชาติพันธุ์อื่นๆ เช่น “คนลาว” ในภาคเหนือและภาคอีสานและคนชาติพันธุ์ต่างๆ บนพื้นที่สูงในประเทศไทย เช่น กะเหรี่ยง ม้ง อาข่า ฯลฯ ยังขาดความศิวิไลซ์ ทำให้ชาติพันธุ์ทั้งหลายได้รับการดูถูกดูหมิ่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อวิถีชีวิตในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ทำให้คนชาติพันธุ์เหล่านี้เกิดความจำเป็นที่จะต้องสัมผัสกับ “คนไทย” มากขึ้นเป็นลำดับ คนหลายชาติพันธุ์จึงต้องพยายามเปลี่ยนแปลงศิลปวัฒนธรรมหรืออัตลักษณ์ของตนให้มี “ความเป็นไทย” มากขึ้น แทนที่จะสามารถรักษาอัตลักษณ์เดิมเอาไว้ เพื่อจะใช้วัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาเดิมของตนเป็นฐานในการปรับตัวอย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมกับการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมของตนเองไปตามสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไปด้วยการตัดสินใจหรือการเลือกของตนเอง โดยมีความเชื่อมั่นและความภาคภูมิใจในความเป็นตัวของตัวเอง หรือสามารถจะดำเนินชีวิตในวัฒนธรรมของตนเองได้อย่างมีเกียรติและมีศักดิ์ศรีสมกับที่เกิดขึ้นมาเป็นมนุษย์¹³

¹² สายชล สัตยานุรักษ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “จีน” ของชาวสยาม กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

¹³ ไพรอดู สายชล สัตยานุรักษ์, “ชาตินิยม วัฒนธรรม และความขัดแย้ง” บทความแนวคิด เสนอในการประชุมทางวิชาการเรื่อง “ชาตินิยมกับพหุวัฒนธรรม” จัดโดย ศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนาอย่าง

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้พยายามร้อยถอนและเปลี่ยน “ปม” ดังกล่าวข้างต้นนี้ ด้วยการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นว่าในอดีตที่ผ่านมาหลายร้อยปี คนหลายชาติพันธุ์ เช่น จีน ลาว มอญ เขมร โปรตุเกส แขกอินเดีย มลายู ฯลฯ ต่างก็มีบทบาทที่สำคัญในรัฐและสังคมไทย และในท้องถิ่นต่างๆ และเน้นย้ำว่ารัฐไทยในอดีตสนับสนุนให้คนนานาชาติเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐาน โดยเห็นว่าการที่ราชอาณาจักรมีคนหลายชาติหลายภาษา (ซึ่งในยุคโบราณเรียกว่า “คนสิบสองภาษา”) เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ไทยนับเป็นเกียรติยศและเป็นบ่อเกิดแห่งความรุ่งเรือง นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังต้องการทำให้คนในสังคมไทยเห็นว่าไม่ควรจะมีการจัดลำดับความสูงต่ำทางวัฒนธรรม และควรตระหนักร่วมกันว่าความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็น “ความมั่งคั่ง” ของสังคมไทย ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดในบทต่อไป

2. “ปม” ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ที่สร้างโดย “ฝ่ายซ้าย”

งานเขียนทางประวัติศาสตร์¹⁴ และสื่ออื่นๆ ที่สร้างขึ้นโดย “ฝ่ายซ้าย” เช่น นวนิยาย เรื่องสั้น บทกวี บทเพลง ภาพเขียน ฯลฯ เน้นการกดขี่ขูดรีดที่ชนชั้นเจ้าของปัจจัยการผลิตกระทำต่อชนชั้นผู้ใช้แรงงาน อีกทั้งยังคงเน้น “ศัตรูของชาติ” ซึ่งได้แก่ “ชนชั้นศักดินา” และ “จักรวรรดินิยม” กลายเป็น “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ที่มีอิทธิพลต่อขบวนการนักศึกษาในช่วงทศวรรษ 2510 จนกระทั่งถึงยุค “ป่าแตก” หลังจากการประกาศนโยบาย 66/2523 ของรัฐบาล ถึงแม้ว่า “ปม” ดังกล่าวนี้อาจจะคลายปมหรือหมดอิทธิพลลงไปเอง เพราะ “ปัญญาชนฝ่ายค้าน” บางส่วนได้เปลี่ยนมาสนใจ “โครงสร้างส่วนบน” หรือ “การเมืองและวัฒนธรรม” แทนการปฏิวัติด้วยยุทธศาสตร์ “ป่าล้อมเมือง”¹⁵ แต่ก็ยังมีนักวิชาการบางส่วนที่ยังคงมองวิวัฒนาการของสังคมไทยโดยเน้น “โครงสร้าง

ยังยืน ร่วมกับสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ณ โรงแรมดิเอ็มเพรส เชียงใหม่ ระหว่างวันที่ 22-23 ธันวาคม 2551.

¹⁴ เช่น อรรถกฤษณ์ พรหมชมพู (นามแฝง) *ไทยกึ่งเมืองขึ้น*, สมสมัย ศรีศุทรพรหม (นามแฝง) *โฉมหน้าศักดินาไทย* เป็นต้น แม้ว่างานเขียนทางประวัติศาสตร์ของฝ่ายซ้ายบางเรื่องจะให้ภาพสังคมไทยในอดีตที่ประกอบด้วยคนหลายชาติพันธุ์ เช่น ผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์

¹⁵ โปรดดู อิกานต์ ศรีนารา. “ความคิดทางการเมืองของ ‘ปัญญาชนฝ่ายค้าน’ ภายหลังการตกต่ำของกระแสความคิดสังคมนิยมในประเทศไทย พ.ศ. 2524-2534”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555.

ส่วนล่าง” ดังปรากฏในการเขียนประวัติศาสตร์แบบ “เศรษฐศาสตร์การเมือง” ที่เสนอคำอธิบายเกี่ยวกับวิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านในแต่ละท้องถิ่นของไทย ว่าเกิดขึ้นเนื่องจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ.2398 ซึ่งหมายถึงการคิดว่าสังคมไทยเปลี่ยนแปลงเพราะได้รับอิทธิพลตะวันตก และยังอธิบายด้วยว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจไทยด้อยพัฒนาก็คือการที่ “นายทุน” ในระบบเศรษฐกิจไทยเป็น “คนจีน” ซึ่งเมื่อ “นายทุนจีน” เหล่านี้ได้กำไรจากการประกอบการต่างๆ ในสังคมไทยแล้ว ก็ได้ส่งเงินจำนวนมหาศาลกลับไปยังประเทศจีน แทนที่จะนำเงินมาลงทุนและพัฒนาอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมในประเทศไทย อีกทั้งยังเป็นนายทุนที่อาศัยทั้งเงินทุนและการอุปถัมภ์ต่างๆ จากชนชั้นศักดินาของไทย แทนที่จะพยายามพัฒนาเทคโนโลยีและระบบการบริหารจัดการธุรกิจแบบสมัยใหม่ขึ้นมาอีกด้วย¹⁶ ซึ่งคำอธิบาย ที่ว่า “คนจีน” เป็นต้นเหตุแห่งความล่าช้าของวิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทยเช่นนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่เห็นด้วยอย่างมาก โดยเห็นว่าความด้อยพัฒนาและความไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจเกิดจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจของไทยเป็นสำคัญ ดังนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงได้สร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่แสดงว่าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (ก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก) เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจไทยอย่างมากจนส่งผลให้วัฒนธรรมทางความคิดของชนชั้นสูงไทยมีลักษณะมนุษยนิยม เหตุผลนิยม สัจนิยม (อันเป็นลักษณะทางความคิดของคนในสังคมสมัยใหม่) ซึ่งชาวจีนเป็น “ปัจจัยสำคัญของความเปลี่ยนแปลง” ดังกล่าวนี้นี้¹⁷ ทั้งนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังชี้ให้เห็นด้วยว่า ระบบศักดินามีความซับซ้อนและความเปลี่ยนแปลงเกินกว่าจะใช้คำว่า “ศักดินา” เพียงคำเดียวในการ “ขึ้นป้าย” หรือในการอธิบายลักษณะของระบบเศรษฐกิจไทยในช่วงเวลาหลายร้อยปี ให้กลายเป็นระบบเศรษฐกิจที่หยุดนิ่งปราศจากความ

¹⁶ เช่น ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและสุธี ประศาสน์เศรษฐ์, “ระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ.2394-2453” และ “ระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2454-2475” ใน **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.2484** ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและสมภพ มานะรังสรรค์ บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

¹⁷ โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน **ปากไก่และใบเรือ**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: แพรวล้านกพิมพ์, 2538. และ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ชาวจีน ปัจจัยสำคัญของความเปลี่ยนแปลง” **ศิลปวัฒนธรรม** (กุมภาพันธ์, 2531).

เปลี่ยนแปลง เพราะการทำเช่นนี้ทำให้เกิดจินตภาพเกี่ยวกับสังคมไทยที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง และลดความซับซ้อนตามความเป็นจริงลงไปเป็นอันมาก¹⁸

ในเวลาต่อมา นักวิชาการ “ฝ่ายซ้าย” บางส่วนได้เปลี่ยนมาศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านโดยใช้ทฤษฎี “วิธีการผลิตแบบเอเชีย”¹⁹ ซึ่งเริ่มต้นด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของหมู่บ้านในภูมิภาคต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการเข้ามาของระบบทุนนิยมหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง โดยศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านแบบที่เน้น “โครงสร้างส่วนล่าง” (วิธีการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิต) หรือเน้นการวิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านที่เปลี่ยนจากการผลิตแบบพออยู่พอกินหรือแบบพึ่งตัวเองโดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชนเป็นรากฐาน กลายมาเป็นการผลิตสินค้าเฉพาะอย่างเพื่อขาย แล้วใช้เงินซื้อสินค้าอุตสาหกรรมจากต่างประเทศเข้ามาบริโภคในครอบครัว โดยที่ชาวบ้านยังสามารถรักษา “สถาบันชุมชน” เอาไว้ได้ ซึ่งแนวการศึกษาดังกล่าวนี้นั้นที่สุดแล้วได้คลี่คลายมาสู่การเน้น “วัฒนธรรมชุมชน” อันเป็น “โครงสร้างส่วนบน” ซึ่งการศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านหรือประวัติศาสตร์ชนบทด้วยมโนทัศน์ “วัฒนธรรมชุมชน” นี้ ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วและกว้างขวางในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา และยังมีการสร้างความรู้เกี่ยวกับ “วัฒนธรรมชุมชนไท” ทั้งในและนอกประเทศ ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของ “ชนชาติไทย” ที่ตกทอดมาแต่อดีต เพื่อแสวงหาหนทางในการรักษาหรือฟื้นฟู “ความเป็นไทแท้” ที่เป็นรากฐานของการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่าง “คนไท” หรือ “คนไต” ทั้งหลายในโลกอีกด้วย²⁰

การศึกษาชนบทด้วยแนวการวิเคราะห์ของนักวิชาการ “สำนักวัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งมีอิทธิพลอย่างสูงในทศวรรษ 2530-2540 ดังกล่าวข้างต้นนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ไม่เห็นด้วยเช่นกัน²¹

¹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” ใน การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ: ทศวรรษของนักวิชาการไทย นางเยาว์ กาญจนจรี บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

¹⁹ จิตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527.

²⁰ ไพรตดู อานันท์ กาญจนพันธุ์, จินตนาการสู่ปี 2000 เมืองไทยในความคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส รศ.ดร.จิตรทิพย์ นาถสุภา กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539.

²¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วิจารณ์หนังสือ บ้านกับเมือง ของจิตรทิพย์ นาถสุภา” วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์ ปีที่ 6 ฉบับที่ 2, 2530.

ถึงแม้จะยอมรับว่าเป็นทางเลือกหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่มีความสำคัญ²² ทั้งนี้ เป็นเพราะว่าความรู้ทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้ทำให้เกิด “ปม” อันสำคัญใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” นั่นก็คือ ภาพของชนบทและวัฒนธรรมชนบทที่หยุดนิ่งยาวนาน กลายเป็นภาพ “ชนบทในอุดมคติ” ที่มาจากการสร้างความรู้ขึ้นมาโดยนำเอาคำบอกเล่าของชาวบ้านมาเป็นข้อเท็จจริง โดยมิได้ประเมินคุณค่าตามหลักวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์อย่างเคร่งครัด ทำให้เสนอภาพของชาวบ้านที่มีรากเหง้าของ “วัฒนธรรมไท” อันบริสุทธิ์ มิใช่วัฒนธรรมที่มาจากการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมของคนต่างชนชั้นและต่างชาติพันธุ์ และมีใช้วัฒนธรรมที่มีความเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งเป็นภาพของ “คนไทย” และ “วัฒนธรรมไทย” รวมทั้งภาพของ “ชาวบ้านและชนบทไทย” ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้พยายามสร้างขึ้น ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ควรกล่าวด้วยว่า ถึงแม้ว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ จะเคยสมาทานแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” ดังปรากฏในบทความจำนวนมากในทศวรรษ 2530-2540²³ แต่ก็ตระหนักว่าจำเป็นต้องพิจารณาความเปลี่ยนแปลงของ “วัฒนธรรมชุมชน” และจิตสำนึกของชาวบ้านด้วย เช่น บทความเรื่อง “แนวทางแมวกับวิกฤตในวัฒนธรรมชาวนา” ซึ่งเขียนขึ้นภายใต้มนทัศน์ “วัฒนธรรมชุมชน” แต่ได้ชี้ให้เห็นว่า “ยิ่งชาวนาที่ถูกดึงดูดเข้าสู่เข้าสู่การผลิตพืชเศรษฐกิจ ก็ยิ่งเท่ากับละขาดไปจากวัฒนธรรมชาวนาของชุมชน ตัดตัวเองออกจากชุมชน กลายเป็นปัจเจกบุคคลที่ต้องเผชิญกับภาวะผันผวนของตลาด แต่เพียงผู้เดียว...เพราะวัฒนธรรมชาวนาได้พังสลายลง...การศึกษาภาคบังคับนำเอาวัฒนธรรม

²² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สำนัก “เจ๊ก” สำนัก “ไต” ใน ประวัติศาสตร์ชาติ ปัญญาชน กรุงเทพฯ: มติชน, 2548. หน้า 49-54.

²³ เช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การศึกษาเพื่อฟื้นฟูศักยภาพของชุมชน” ใน *ทิศทางหมู่บ้านไทย* เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: หมู่บ้าน, 2531. หน้า 25-38. นิธิ เอียวศรีวงศ์, “แนวทางแมวกับวิกฤตในวัฒนธรรมชาวนา” *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ 10 ฉบับที่ 4 (กุมภาพันธ์ 2532). นิธิ เอียวศรีวงศ์, *เชิงอรธสังคมไทยในสายตา นักวิเคราะห์* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2532.

กระฎุมพีไปเผยแพร่ในท้องถิ่น และสลายชานาจากชุมชน...”²⁴ ซึ่งแสดงถึงความต้องการที่จะให้ผู้อ่านตระหนักในความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในชนบทอย่างชัดเจน

สำหรับงานเขียนของนักวิชาการสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ศึกษา “นายทุนไทย” ประเภทต่างๆ และเสนอภาพความเปลี่ยนแปลงระยะยาวของชนบทและเมือง ตลอดจนเครือข่ายของชนชั้นนำทางเศรษฐกิจนั้น ส่วนใหญ่แล้วเป็นเรื่องของสังคมไทยสมัยใหม่ ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์มิได้สร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสังคมไทยในยุคดังกล่าวนี้ในรูปของงานเขียนขนาดใหญ่แต่อย่างใด และบทความขนาดสั้นจำนวนมากที่เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์รายวันและรายสัปดาห์ก็มิได้มุ่งอธิบายบทบาทของนายทุนเพื่อเข้าใจชนชั้นนายทุน แต่มุ่งอธิบายผลกระทบจากบทบาทของนายทุนและรัฐต่อสังคมหรือต่อชาวบ้านเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม ภาพของรัฐและนายทุนในผลงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็สอดคล้องกับภาพที่สร้างโดยนักวิชาการที่ศึกษาในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง เพราะเน้นความร่วมมือระหว่างรัฐและกลุ่มทุนในการผูกขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากร ซึ่งทำให้การสร้าง “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ของสังคมไทยสมัยใหม่นำไปสู่ “ปม” ใหม่เกี่ยวกับบทบาทของรัฐและนายทุนที่เอารัดเอาเปรียบชาวบ้าน นอกจากนี้ยังให้ภาพของ “ชนชั้นกลาง” ในสังคมไทยที่ให้ความสำคัญแก่ความมั่นคงและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยขาดความสำนึกในเรื่องของความเป็นธรรมทางสังคม ความเสมอภาค และสิทธิมนุษยชน ตลอดจนขาดทั้งความนิยม ความผูกพันและความเชื่อมั่นในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เองเห็นว่าประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองที่จะช่วยให้เกิดความเป็นธรรมในสังคมไทยได้ดีกว่าระบอบเผด็จการเป็นอันมาก

อาจกล่าวได้ว่า “ปม” ใหม่เกี่ยวกับบทบาทของ “รัฐ” และ “นายทุน” ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีส่วนในการสร้างขึ้นมานี้ กำลังต่อสู้กับความทรงจำเกี่ยวกับ “รัฐที่เมตตาเอื้ออาทรต่อประชาชน” และ “ทุนที่สร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ มีความรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ และห่วงใยสิ่งแวดล้อม” ส่วน “ปม” เกี่ยวกับ “ชนชั้นกลาง” นั้น เนื่องจากให้ความสำคัญแก่การสร้าง “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ที่เอื้อต่อระบอบประชาธิปไตยในแบบที่เน้น

²⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “แนวทางแมวกับวิกฤตในวัฒนธรรมชานา” ใน *ผ้าขาวม้า, ผ้าลินิน, กางเกงใน และ ฯลฯ* กรุงเทพฯ: มติชน, 2538. หน้า 33-34.

ความเสมอภาค นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงพยายามทำลาย “ปม” ต่างๆ ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ชุดเดิมที่นักรัฐศาสตร์สร้างขึ้น ซึ่งนอกจาก “ปม” เกี่ยวกับการวางรากฐานระบอบประชาธิปไตยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังได้แก่ “ปม” เกี่ยวกับ “ชนชั้นกลางไทย” ซึ่งนักรัฐศาสตร์ที่เชื่อในทฤษฎีพัฒนาการทางการเมืองของตะวันตกได้เสนอเอาไว้ว่าชนชั้นกลางไทยเป็นพลังสำคัญในการสร้างระบอบประชาธิปไตย โดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เสนอ “ปม” ใหม่ ว่าชนชั้นกลางไทยไม่ได้ต้องการระบอบประชาธิปไตยเนื่องจากมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยมอันเป็นมรดกตกทอดมาจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์²⁵

นอกจากนี้ “ปม” ต่างๆ ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” บาง “ปม” ได้กลายเป็น “แอกประวัติศาสตร์” (burden of history) ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความหมายไว้ว่า “คือคำตัดสินเกี่ยวกับอดีตที่ทำให้เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงในสังคมหรือในโลกได้ยาก” พร้อมกับยกตัวอย่างกรณีที่เคยเป็น “แอกประวัติศาสตร์ของไทย” อาทิ “การปฏิวัติในวันที่ 24 มิถุนายน 2475” และ “พระเจ้าตาก” เป็นต้น แม้ว่าจะลงความเห็นว่า “เราค่อนข้างโชคดี เพราะเรามีแอกประวัติศาสตร์น้อย เพราะมันหลุดไปเองบ้าง หรือเพราะมันถูกคลี่คลายไป...เพราะความเปลี่ยนแปลงของโลกที่กระทบมาถึงเรา...สังคมไทยคงมีแอกประวัติศาสตร์เหลืออยู่บ้าง แต่ไม่หนักมากนัก...”²⁶ แต่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็มีความพยายามในการปลด “แอกประวัติศาสตร์” เพื่อมิให้ “คำตัดสิน” เกี่ยวกับฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญในอดีตกลายเป็นอุปสรรคในการเผชิญความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย เช่น ศึกษาเรื่อง **การเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**²⁷ เพื่อแสดงให้เห็นว่าการแย่งชิงราชสมบัติในครั้งนั้นไม่ได้เกิดจากความโลภ หรือความมักใหญ่ใฝ่สูงของบุคคลล้วนๆ แต่มีความขัดแย้งด้านอุดมการณ์ทางการเมืองในระดับพื้นฐานระหว่างกลุ่มคนที่ไม่มีหัวนอนปลายเท้าในระบบการเมืองไทยกับกลุ่มคนที่เป็นเชื้อสายผู้ดีมาหลายชั่วโคตร จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นความ

²⁵ โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมทางการเมืองไทย” วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 (24) (มกราคม - มิถุนายน). น. 49-63.

²⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “แอกประวัติศาสตร์” มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับที่ 934 วันที่ 14 กรกฎาคม 2542. พิมพ์ครั้งที่ 2 ใน **ว่าด้วยการเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. น. 61-66.

²⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **การเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** พิมพ์ครั้งที่

ขัดแย้งทางการเมืองระหว่างกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมทางความคิดต่างกัน มิใช่เป็นเรื่อง “คนดีกับคนชั่ว” แต่อย่างใด

สำหรับพื้นฐานความคิดและวิธีวิทยาที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้ในการสร้างความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรมเพื่อเปลี่ยนแปลง “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” นั้น จะได้วิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในทัศนะนักวิชาการสังคมศาสตร์

เนื่องจากมีผลงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความสำคัญและได้รับการยกย่องอย่างสูงในวงวิชาการ จึงมีนักสังคมศาสตร์หลายคนได้ทำการวิเคราะห์หรือแสดงความคิดเห็นต่อผลงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เอาไว้ทั้งในเชิงวิธีวิทยาและองค์ความรู้ที่ได้รับการสร้างขึ้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งในรายงานการวิจัยนี้จะได้นำทัศนะของนักวิชาการสำคัญ 3 คน มาแสดงไว้ เพื่อจะเห็นได้ต่อไปข้างหน้าว่า รายงานการวิจัยเรื่อง “วิธีวิทยาและองค์ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และสังคมที่สร้างโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์” จะมีทั้งส่วนที่ผู้เขียนรายงานการวิจัยมีความเห็นพ้องต้องกันกับนักสังคมศาสตร์ทั้งสามท่าน ส่วนที่ผู้เขียนรายงานการวิจัยมีความเห็นแตกต่างออกไป

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในทัศนะของปริตตา เจลิมเผ่า กอนันตกุล

ปริตตา เจลิมเผ่า กอนันตกุล ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยาที่สนใจศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสดงของชาวบ้านทั้งในเชิงทฤษฎีและในเชิงที่เป็นการแสดงของชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆ ของไทย ได้เขียนถึงผลงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ภายใต้อำนาจ “กุศโลบายและกุศมรตในงานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์” ที่ตีพิมพ์ในหนังสือ ใน โชน, คาราวา, น้ำเน่า และหนังไทย ว่าด้วยเพลง, ภาษา, และน่านามหรสพ (พ.ศ.2538) มีความบางตอน ดังนี้

“ถ้าเปรียบเทียบข้อเขียนของอาจารย์นิธิเป็นละคร และตัวอาจารย์เองเป็นนายโรง ทั้งแต่งกำกับ และแสดงเองด้วย ก็จะได้เห็นว่า กลวิธีของอาจารย์นิธิคือ การเล่นบทบาทหลักสองบทไปพร้อมๆ กัน บทหนึ่งคือบทพระราชา ที่ทรงภูมิ เป็นผู้ให้ความรู้และความเข้าใจแก่ผู้อ่านหรือผู้ชม รวมทั้งให้คติเตือนใจไปด้วยเมื่อละครจบ ส่วนอีกบทหนึ่งนั้น เป็นบทของตัวตลก ที่เล่นสนุกสนานเฮฮาไปกับคนดู คุยกับคนดูด้วยสำเนียงภาษาแบบชาวบ้าน จนคนดูติดอกติดใจ ทั้งหมดนี้ตั้งอยู่บน

พื้นฐานว่า คนดูหรือคนอ่านกลุ่มนี้ เป็นคนที่พูดภาษาเดียวกัน หรือใกล้เคียงกันกับอาจารย์นิธิ มีการศึกษาพอสมควร และมีรสนิยมบางอย่างที่ทำให้เห็นว่าประวัติศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรมเป็นเรื่องที่ออกจะสำคัญ

ในบทของพระยาเซินั้น อาจารย์นิธิเสนอการวิเคราะห์สื่อทางวัฒนธรรมหลายประเภท กลุ่มหนึ่งเป็นเรื่องของภาษา ซึ่งครอบคลุมทั้ง ภาษาพูด ภาษาเขียน ภาษามาตรฐาน ภาษาโบราณในศิลาจารึก ภาษาคอมพิวเตอร์ และภาษาอิเล็กทรอนิกส์ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มเชิงศิลปะและวรรณกรรม คือบทความวรรณกรรมเรื่องผู้ชนะสิบทิศ เพลงลูกทุ่ง เพลงของคาราวานและคาราบาว หนังสือไทย และนาฏกรรม แต่ถึงแม้จะมีเนื้อหาที่หลากหลาย ประเด็นที่เสนอในแต่ละเรื่องนั้น มีแนวทางที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งอาจจะสรุปได้ว่าประกอบด้วยสามประเด็นหลักๆ ดังนี้

ประเด็นแรกเป็นการเสนอความคิดว่า สื่อชนิดต่างๆ ล้วนถือกำเนิด เติบโต และเสื่อมสลายลงไป ภายใต้สิ่งที่อาจจะเรียกรวมๆ ได้ว่าบริบททางสังคม คำนี้เป็นคำกว้างๆ ที่หมายรวมเหตุการณ์และกระบวนการหลายๆ อย่างไว้ด้วยกัน ในบางบทความอาจารย์อธิบายไว้ว่าบริบทนี้หมายถึง (1) ศาสนา ความเชื่อ โลกทัศน์ ปรัชญา อุดมการณ์ (2) รัฐประศาสนศาสตร์ (3) มาตรฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมและ (4) สื่ออื่น (จากเรื่อง “นาฏกรรมฯ”) แต่ที่สำคัญกว่านั้นคือ อาจารย์นิธิ สามารถอธิบายถึงปัจจัยทางสังคมเหล่านี้ได้อย่างมีชีวิตชีวา และมีรสชาติอย่างยิ่ง”²⁸

ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล ยกตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่ง คือ “ผู้ชนะสิบทิศ”

“ใน “ผู้ชนะสิบทิศ” คนทั่วไปรู้จักพระเอกที่ชื่อ บุเรงนอง ดี ในฐานะนักรบและนักรักผู้มีกำเนิดอันต่ำต้อย หากขนาดขึ้นเป็นผู้ชนะสิบทิศด้วยคุณธรรมและเพลงอาวุธของตนเอง แต่อาจารย์นิธิเป็นคนแรกที่ชี้ให้เห็นว่าอุปนิสัยเหล่านี้ของบุเรงนอง เป็นสิ่งที่ผู้แต่ง คือ ยายอบ สร้างขึ้นมาอย่างระมัดระวัง เพื่อให้เข้ากับบรรยากาศทางสังคมและประวัติศาสตร์ขณะนั้น ทำให้บุเรงนองมีพฤติกรรมไม่ต่างจากพระเอกในอุดมคติของวรรณคดีไทย คือ ครองใจตะละแม่ทุกคนที่യാตราทัพผ่าน แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีความคิดความอ่าน มีข้ออ้างที่ฟังดูมีเหตุผลพอที่คนสมัยใหม่

²⁸ ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล, “กุศโลบายและกุศมรล”, ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, โชน, คาราบาว, น้ำเน่า และหนังสือไทย ว่าด้วยเพลง, ภาษา, และนานามหรสพ, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), น. 14 -15.

จะรับได้ คือรักทะเลแม่แต่ละคนด้วยอารมณ์ที่ต่างกัน ทำให้เข้ากันได้ดีกับรสนิยมของผู้อ่านชนชั้นกลางซึ่งเป็นตลาดใหญ่ของนิยายเรื่องนี้”²⁹

ประเด็นที่สองที่ ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล เห็นว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ “เล่นบทบาท” ก็คือ “การวิเคราะห์การทำงานของสื่อว่าสื่อประเภทต่างๆ นั้นส่งสารมายังผู้รับอย่างไร นักคิดฝรั่งคนที่อาจารย์นิธิอ้างถึงมากที่สุด และดูจะเป็นคนเดียวเท่านั้นที่ได้รับเกียรติถึงขั้นเอ่ยชื่อไว้คือ Marshall McLuhan “ผู้สรุปแนวคิดของเขาไว้สั้นๆ และเป็นที่ยอมรับกันว่า “สื่อกลางคือตัวข่าวสาร” (จากเรื่องหนังไทยๆ)” อย่างไรก็ตาม ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล เห็นว่า “วัตถุประสงค์ของบทความไม่ได้ต้องการจะอธิบายแนวความคิดหรือวิธีวิเคราะห์ของ แม็กลูฮัน แต่อย่างใด หากต้องการใช้ความคิดที่ว่าลักษณะและรูปแบบของสื่อเอง เป็นสิ่งที่สร้างความหมายให้แก่ผู้รับด้วยนั้นเป็นบันไดนำไปสู่การกล่าวถึงสื่อบางประเภทในสังคมไทยโดยเฉพาะ และด้วยวัตถุประสงค์บางอย่างโดยเฉพาะอีกด้วย”³⁰ การที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ้างถึง Marshall McLuhan จึงมิได้มุ่งใช้แนวคิดของ Marshall McLuhan เป็นกรอบในการวิเคราะห์อย่างตายตัว

ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล ตั้งข้อสังเกตว่า

“จะสังเกตได้ว่าสื่อส่วนใหญ่ที่กล่าวถึงในบทความนี้ เป็นสื่อประเภทกลางเก่ากลางใหม่ในสังคมไทย เกิดและแพร่หลายในช่วงที่มีการพัฒนาเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่สอง หนังสือ เพลง ลูกทุ่ง วงคาราวาน หรือภาษาไทยที่ผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ อาจารย์นิธิ อาศัยความกลางเก่ากลางใหม่นี้เอง นำไปสู่การอธิบายถึงจารีตของศิลปะในอดีตที่เรียกชื่อเป็นศิลปะแบบเก่าบ้าง ประเพณีบ้าง การแสดงแบบไทยบ้าง หรือฉันทลักษณ์นาฏกรรมจารีตบ้าง...การอธิบายจะใช้วิธีนำของซึ่งเป็นฝรั่งหรือตะวันตกมาเปรียบเทียบกับว่ามีความแตกต่างกัน...ตัวอย่างที่ชัดเจนและมีชีวิตชีวาที่สุดคือเรื่องการร้องเพลงแบบพื้นบ้าน ซึ่งเห็นร่องรอยอยู่มากในเพลงลูกทุ่ง...ถ้าพลิกไปอ่านตรงที่บรรยายการร้องของคุณพุ่มพวง ดวงจันทร์ ก็จะสามารถชี้ให้เห็นว่า กลวิธีการเปล่งเสียง กล่อมเสียง เล่นลูกคอของนักร้องชาวบ้าน เป็นการสื่อถึงปฏิภาณและปัญญาได้ขนาดไหน เรื่องกลเม็ดเด็ด

²⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 16.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 17-18.

พรายในการร้องเพลงนี้ บรรยายได้มีสีสันกว่าเรื่องอื่นมาก จะเป็นด้วยเหตุที่อาจารย์เคยเป็นอดีต นักร้องเพลงไทยเดิมลูกศิษย์บ้านคนตรีสกุลพาทยโกศล หรือเพราะเหตุอื่นก็ไม่ทราบได้”³¹

จากการวิเคราะห์บทความต่างๆ ที่ตีพิมพ์ไว้ในหนังสือ โชน, คาราวาน, น้ำเน่า และหนังสือ ไทย ว่าด้วยเพลง, ภาษา, และนานามหรสพ นี้ ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล พบว่า

“ส่วนที่อาจารย์นิพนธ์ให้คนอ่านเกิดความเข้าใจเป็นพิเศษ คือ จารัตประเพณีที่มีรากฐาน มาจากชีวิตของชาวบ้าน ทั้งที่เป็นชุมชนเกษตรในชนบท และสามัญชนในเมือง...ดูเหมือนจะมี สมมุติฐานในใจอยู่ว่า ปรัชญาชีวิตของคนเหล่านี้ซึ่งแสดงออกได้จากสื่อต่างๆ ที่นำมาวิเคราะห์ อาจจะถูกลืมเลือนไปแล้ว หรือถูกบดบังด้วยความคิดแบบอื่นจนไม่เป็นที่รู้จักชื่นชม รวมทั้งอาจจะ ถูกดูถูกดูแคลนเป็นอย่างมาก โดยนัยนี้อาจจะจัดได้ว่าอาจารย์นิพนธ์เป็นนักคิดที่สังกัดในสกุลภูมิ ปัญญาชาวบ้านท่านหนึ่ง ที่เน้นในเรื่องภูมิปัญญาของการสื่อความหมายเป็นพิเศษ”³²

สำหรับประเด็นที่สามนั้น ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล เห็นว่า

“อาจารย์นิพนธ์เล่นบทพระราชาที่เตือนสติคนอ่าน ให้เห็นถึงช่องว่างทางวัฒนธรรมที่กำลัง เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน...ปัญหาของความขัดแย้งเกิดขึ้นจากการที่คนแต่ละกลุ่มไม่รู้จักรวิถีชีวิตของ คนกลุ่มอื่น จึงไม่สามารถเข้าใจและชื่นชมกับศิลปะแบบอื่นที่ตนไม่รู้จัก พล็อตเรื่องนี้ทำให้อาจารย์ ต้องพยายามชี้ให้คนกลุ่มหนึ่งเห็นว่า จารัตแบบพื้นบ้านนั้น มีความไพเราะ แสดงถึงสติปัญญาของ คนในการสื่อสารอย่างไร และในขณะเดียวกันก็พยายามชี้ให้คนอีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่า ภาษาไทยแบบ อีเล็กทรอนิกส์นั้นมีหลักในการสื่อสารอีกอย่างหนึ่ง จะตัดสินด้วยไวยากรณ์ภาษาเขียนแบบเดิมแต่ เพียงอย่างเดียวไม่ได้ ดังนั้น บทความของอาจารย์จึงทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมช่องว่างระหว่าง ความไม่เข้าใจ ระหว่างคนหลายๆ กลุ่มในสังคมเดียวกัน”³³

ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล ได้ตั้งข้อสังเกตในเรื่องเกี่ยวกับเกณฑ์ที่จะใช้ในการวิจารณ์ หรือประเมินคุณค่าของศิลปะและวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่แตกต่างกันมากและขัดแย้งกัน ว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่ได้ตอบในเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจน “คงจะทิ้งไว้ให้ผู้อ่านใช้สติปัญญาไตร่ตรองกันเอา

³¹ เรื่องเดียวกัน, น. 18-19.

³² เรื่องเดียวกัน น. 19.

³³ เรื่องเดียวกัน น. 19 - 20.

เอง”³⁴ นอกจากนี้ ยังเห็นว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ มี “อคติ” ในการวิเคราะห์ แต่ “อคติ” ไม่ได้ทำให้เกิดการวิเคราะห์ที่ลำเอียงจนเกินไป เพราะนิธิ เอียวศรีวงศ์ “มีท่าทีที่ประนีประนอมสูงโดยปฏิเสธจุดยืนสุดขั้ว...ไม่ว่าจะเป็นอนุรักษนิยมสุดโต่ง ที่โหยหารูปแบบบริสุทธิบางอย่างเพื่อที่จะเก็บรักษาไว้เป็นมาตรฐานโดยไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ หรือแบบก้าวไปข้างหน้าอย่างไม่ยอมเหลียวหลัง...ตัวอย่างของ “อคติ” ในการวิเคราะห์ ก็คือ “อาจารย์ดูจะมีความเห็นอกเห็นใจคนสองกลุ่มเป็นพิเศษ คือ ชาวนบพ และคนรุ่นใหม่ หรือคนหนุ่มสาว ส่วนคนที่รังเกียจเป็นพิเศษคือคนที่ใช้อำนาจเผด็จการ และคนที่เหยียดหยามวัฒนธรรมของคนอื่น” อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเห็นว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ “มีท่าทีที่ประนีประนอมสูง” จึงสรุปว่า “ดังนั้น ละครของอาจารย์จึงจบโดยการให้คติแต่เพียงกว้างๆ ไว้ว่า “การเชื่อมช่องว่างนั้นจะทำได้ ไม่ใช่ด้วยการใช้อำนาจหรือการเหยียดหยาม แต่ทำได้ด้วยความพยายามจะเข้าใจวัฒนธรรมที่ต่างกัน...”³⁵

หลังจากวิเคราะห์ “บทภาซี” ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ แล้ว ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล ก็กล่าวต่อไปว่า “สิ่งที่น่าตื่นเต้นกว่าอยู่ที่บทตลกต่างหาก” ทั้งนี้ โดยวิเคราะห์ว่า

“ข้อสังเกตเกี่ยวกับบทตลกเริ่มได้ตั้งแต่สไตล์ของงานเขียนบทความของอาจารย์ที่มีลักษณะที่เล่นที่จริงก้ำกึ่งระหว่างท่าทีเอาจริงเอาจังกับการเล่นสนุก...

การเลือกใช้สไตล์ที่เล่นที่จริงแบบนี้ได้ผลหลายอย่าง อย่างแรกทีเดียวเป็นการสร้างความเป็นกันเองให้แก่ผู้อ่าน...สามารถอ่านได้สบายๆ...

แต่นอกจากเอื้อต่อผู้อ่านแล้ว สไตล์แบบนี้ก็เอื้อต่อผู้เขียนด้วย ทำให้ผู้เขียนไม่ต้องรู้สึกมีภาระในการพิสูจน์ความคิดของตนจนมากเกินไป สามารถเขียนถึงสิ่งที่อยากเขียนถึงจริงๆ ได้ โดยที่ไม่ต้องพะวงว่ายังไม่มีข้อมูล หรือยังไม่ได้ค้นคว้ามาอย่างเพียงพอ”³⁶

ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล มีข้อสรุปเกี่ยวกับ “บทตลก” ที่มีอยู่ในงานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ดังนี้

“...พลังของข้อเขียนอาจารย์นิธิ นั้น ไม่ได้มาจากการแสดงอรรถาธิบายในทางทฤษฎีที่เป็นนามธรรม และไม่ได้มาจากการเสนอข้อมูลใหม่...อาจารย์นิธิใช้แนวคิดทฤษฎีแต่เพียงหลวมๆ ใช้

³⁴ เรื่องเดียวกัน น. 20.

³⁵ เรื่องเดียวกัน น. 21-22.

³⁶ เรื่องเดียวกัน น. 25-27.

ข้อมูลเฉพาะเท่าที่จำเป็น แต่ใช้ความคิดอย่างมาก ในการนำข้อมูลเหล่านี้มาตีความใหม่และให้คำอธิบายใหม่ที่น่ารับฟัง...

อาจารย์นิธิมีเค้าโครงเรื่องที่กระชับ พอดี และลงตัวมากทุกเรื่อง...

ในแต่ละฉากนั้น มีกลวิธีของการเสนอความคิดและข้อมูลอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจารย์นิธิใช้ได้ อย่างมีประสิทธิภาพสูงมาก กลวิธีนี้คล้ายกันกับการใช้บทตลก ...อาจารย์กล่าวไว้ว่า...ตัวตลก คือ ผู้ที่เชื่อมโยงโลกของคนดูเข้ากับโลกของละคร ด้วยการสนทนากับคนดูนอกเรื่องของละครบ้าง วิพากษ์ตัวละครบ้าง หรือตีความเหตุการณ์ในละครให้คนดูบ้าง ดังนั้น กลวิธีการใช้ตัวตลกในที่นี้จึง หมายถึงวิธีที่ทำให้ความคิดและการตีความของผู้เขียนเข้ามาอยู่ในประสบการณ์ของคนอ่านอย่าง แนบเนียน”³⁷

ส่วนการเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่จัดว่าเป็น “**บทพากย์**” นั้น มีลักษณะดังนี้

“...อาจารย์นิธิจะมีสำนวนส่วนตัวที่เรียบง่าย สำนวนเหล่านี้จะทำหน้าที่เป็นการเน้น สรุป ขมวดให้ความคิดที่บรรยายมายาวๆ ตกผลึกเป็นรูปเป็นร่างขึ้นทันทีในความรู้สึกของคนอ่าน เสมือนเป็นบทพากย์ซึ่งเป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมอย่างมีสีสัน”³⁸

ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล ยังมีความเห็นว่า งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีส่วนที่ เรียกว่า “**บทปริภาษ**” ด้วย กล่าวคือ “บอปปากกระซิบดังๆ กับคนอ่านว่า ตรงนี้ว่าอะไร ตรงนั้นว่า หมดได้ ตรงนั้นว่าหัวเราะเยาะเสียจริงๆ บทเหล่านี้มีอยู่เป็นบทประจำทุกเรื่อง เพราะดังที่กล่าว แล้วว่าโครงเรื่องนั้นเป็นการเปิดหูเปิดตาคนอ่าน ทำให้ความคิดความเชื่อบางชุดเป็นเรื่องเหลวไหล ไม่น่ายึดถืออีกต่อไป...”³⁹

ถึงแม้ว่าปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล จะมุ่งวิเคราะห์บทความที่รวมอยู่ในหนังสือ **ไขน, คาราวา, น้ำเน่า และหนังไทย ว่าด้วยเพลง, ภาษา, และนามานมรสพ** แต่ก็ช่วยให้เข้าใจ งานเขียนอื่นๆ ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ศึกษาเกี่ยวกับศิลปะและวัฒนธรรมไทยในแง่มุมที่ ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล กล่าวถึงด้วย อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเป็น “คำนำ” ของหนังสือเพียงเล่ม

³⁷ เรื่องเดียวกัน น. 31-32.

³⁸ เรื่องเดียวกัน น.31-33.

³⁹ เรื่องเดียวกัน น. 33-34.

เดียว จึงยังมีได้วิเคราะห์วิธีคิดและวิธีวิทยาในการสร้างความรู้ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยยะสำคัญ

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในทัศนะของไชยันต์ ไชยพร

การวิเคราะห์เกี่ยวกับวิธีคิดและวิธีวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ โดย ไชยันต์ ไชยพร ซึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์ที่เชี่ยวชาญปรัชญาการเมืองกรีกและปรัชญาการเมืองตะวันตก ปรากฏในหนังสือ **นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน/กับวิกฤตการเมืองไทย (2557)**⁴⁰ ซึ่งข้อสรุปที่สำคัญของไชยันต์ ไชยพร มีดังนี้

ประการแรก ไชยันต์ ไชยพร เห็นว่า “ความโดดเด่นมีชื่อเสียงทั้งในและต่างประเทศผ่านผลงานวิชาการทางประวัติศาสตร์ไทยของเขานั้นเกิดจาก “การตีความใหม่ของเขา” ...เกิดจากการนำเอากรอบทางญาณวิทยาและปรัชญาประวัติศาสตร์ตะวันตกมาใช้ แม้ว่าจะไม่ใช่กรอบทางญาณวิทยาและปรัชญาประวัติศาสตร์ที่ “ใหม่” ในโลกวิชาการตะวันตก แต่ก็ถือว่า “ใหม่” สำหรับแวดวงวิชาการไทยที่ต้องพึ่งพาอิทธิพลความรู้จากตะวันตกเป็นกรอบคิดวิเคราะห์อีกทีหนึ่ง”⁴¹

ประการที่สอง ไชยันต์ ไชยพร วิเคราะห์ความคิดเรื่อง “เวลา” ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ และสรุปว่า “เมื่อ “เวลา” คืออะไรไม่มีใครรู้” “ประวัติศาสตร์จริงๆ ของ...อะไรต่อมิอะไร... ฯลฯ” ก็ย่อมไม่มีใครรู้จริงๆ ด้วยเช่นกัน ดังนั้น จากวิธีคิดดังกล่าวนี้ของนิธิ จึงน่าจะถือว่า นิธิ เป็นนักวิชาการทางประวัติศาสตร์ไทยคนแรกๆ ที่กระทำการ “รื้อ-สร้างประวัติศาสตร์” ไว้เสียเมื่อ 40 ปีที่แล้ว ก่อนที่แนวคิด “deconstruction” จะข้ามน้ำข้ามทะเลมาเป็นตัวแบบนำสมัยให้นักวิชาการไทยในราวไม่กี่ปีที่ผ่านมา”⁴²

ประการที่สาม ไชยันต์ ไชยพร พบว่า บทความที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนตั้งแต่ พ.ศ. 2509 คือ “ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์” นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อ้างชื่อ กาดาเมอร์ (Gadamer 1900-2002) ซึ่งเป็นนักปรัชญาประวัติศาสตร์ชาวเยอรมัน ที่มีบทบาทสำคัญต่อจาก รังเก (Ranke) ดิลทาย (Dilthey) คาร์ (Carr) ซึ่งต่อมาเกือบ 20 ปี นามของกาดาเมอร์ กลับกลายเป็นที่รู้จักและ

⁴⁰ ไชยันต์ ไชยพร, **นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน/กับวิกฤตการเมืองไทย**, (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2557).

⁴¹ เรื่องเดียวกัน น. 43.

⁴² เรื่องเดียวกัน น. 80.

ได้รับการอ้างถึงในแวดวงสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ไทยอย่างมาก⁴³ และไชยันต์ ไชยพร ระบุว่า คำอธิบายของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน “**เรื่องจริงหรืออิงนิยาย**” ที่ว่า “นักประวัติศาสตร์มีหน้าที่สร้างเรื่องขึ้นมา...จากหลักฐานอย่างเดียวก็น่าจะจริง นักประวัติศาสตร์ยังใช้โลกทัศน์ ค่านิยม ความเชื่อ อคติ ฯลฯ ของตัวเองและยุคสมัยของตัวเองเป็นเครื่องมือในการสร้างด้วย” ก็เป็นคำอธิบายที่ ไชยันต์ ไชยพร ชี้ให้เห็นว่าสอดคล้องกับคำอธิบายของ กาดาเมอร์⁴⁴

ไชยันต์ ไชยพร กล่าวว่า “กาดาเมอร์ เป็นที่รู้จักกันในแวดวงวิชาการไทยในเวลาต่อมาในฐานะที่เป็นปรัชญาสายศาสตร์แห่งการตีความ หรือ “**เฮอเมโนยติค**” และแนวคิดเรื่องการเชื่อมประสานบริบททางประวัติศาสตร์”⁴⁵ และ

“การที่นิธิ อธิบายว่า นักประวัติศาสตร์ไม่ได้สร้างเรื่องจากหลักฐานเพียงอย่างเดียว แต่ใช้ “**อคติ**” ด้วยนั้น จึงเป็นคำอธิบายที่สอดคล้องกับกาดาเมอร์ ที่พยายามจะชี้ให้เห็นหรือพยายามที่จะให้คนเรารู้ตัวถึงอคติและสถานะที่ซ่อนอยู่ในจิตใจ (presupposition) ของคนเราทุกคนรวมทั้งนักประวัติศาสตร์ด้วย ที่ใช้อคติและสภาวะดังกล่าวในการตีความ รับรู้ และสื่อสารเรื่องราวต่างๆ ของแต่ละคน ทั้งกาดาเมอร์และนิธิ ยอมรับความจริงในเรื่องการมีอยู่ของอคติในตัวมนุษย์ที่เติบโตมาในสังคม ผ่านกระบวนการขัดเกลาหล่อหลอม อคติจึงไม่ได้เป็นสิ่งที่เสียหายที่ต้องหาทางลบล้าง เพราะอย่างไรก็ตามเราก็ไม่มีทางที่จะหนีมันพ้น อีกทั้งกาดาเมอร์ก็เชื่อว่า ถ้าปราศจากซึ่งอคติ การรับรู้ติดต่อสื่อสารในสังคมจะเป็นไปได้ยาก ทางที่ดีเรียนรู้ที่จะอยู่กับมันอย่างเท่าทันอย่างไรดีกว่า”⁴⁶

ประการที่สี่ ในการศึกษาความคิดทางการเมือง หรือ “**ธรรมวิทยาของพลเมือง**” ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในช่วงที่สังคมไทยเกิดวิกฤตทางการเมือง (พ.ศ.2549-2551) ไชยันต์ ไชยพร สรุปว่า “อคติ” สำคัญของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็คือ การเห็นว่าชาวบ้าน (หรือชนชั้นกลางระดับล่าง) มีวัฒนธรรมที่เชื่อต่อประชาธิปไตย ในขณะที่ชนชั้นกลางมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประชาธิปไตย ซึ่ง ไชยันต์ ไชยพร คิดว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้พิสูจน์ทัศนะ

⁴³ เรื่องเดียวกัน น. 80-81.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน น. 40, 80.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน น. 81-82. ดูเพิ่มเติมใน เกษม เพ็ญภินันท์, “ว่าด้วยมโนทัศน์ ‘ความเข้าใจ’ ในศาสตร์การตีความทางปรัชญาของกาดาเมอร์” ใน **รัฐศาสตร์สาร** 27, 1 (2549): น. 62-125.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน น. 83.

ดังกล่าวนี้อย่างเพียงพอ และคำอธิบายของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เกี่ยวกับประเด็นวัฒนธรรมของชาวบ้านก็ไม่สมเหตุสมผลและไม่สอดคล้องต้องกันเท่าที่ควร ดังความว่า

“นิธิไม่ได้เห็นว่าวัฒนธรรมของชาวบ้านเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการประชาธิปไตย แต่กลับจะเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาประชาธิปไตยเสียด้วยซ้ำ หาก “ปลดปล่อยเขาจากสภาพจนตรอกทางทรัพยากร...” เพื่อทำให้พวกเขามีอำนาจต่อรองที่ใกล้เคียงกันกับคนในกลุ่มต่างๆ และเมื่อชาวบ้านมีอำนาจต่อรองที่ใกล้เคียงกันหรือเท่าๆ กันแล้ว ภายใต้วัฒนธรรมของพวกเขา พวกเขาก็จะกลายเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาประชาธิปไตยได้ แต่ในขณะนี้ นิธิชี้ว่า “ในความเป็นจริงจะพบว่า อำนาจของประชาชนระดับล่างในชนบทที่เป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศกลับมีอยู่น้อยมาก” ในเงื่อนไขดังกล่าวนี้ ดูเหมือนว่านิธิ กลับไปให้ความสำคัญกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่เป็นอุปสรรคหรือส่งเสริมการพัฒนาประชาธิปไตย ทั้งๆ ที่นิธิ เห็นว่าวัฒนธรรมชุมชนบ้านมีความเป็นประชาธิปไตยอยู่แล้ว ดังนั้นจึงเกิดข้อสงสัยว่า ตกลงแล้วเงื่อนไขสำคัญต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวของประชาธิปไตยในสายตานิติ นั้น อยู่ที่อะไรกันแน่ ระหว่างเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคม หรือเงื่อนไขทางวัฒนธรรมทางการเมือง”⁴⁷ และ

“ดังนั้นจากข้างต้น หากนิธิ เชื่อว่าปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประชาธิปไตยอยู่ที่ปัจจัยทางวัฒนธรรม เขาก็ไม่น่าจะต้องกลับมาที่ประเด็นเรื่องเศรษฐกิจหรือการศึกษา โดยเฉพาะความจำเป็นที่ต้องปลดปล่อยชาวบ้านออกจาก “สภาพจนตรอกทางทรัพยากรเสียก่อน” จึงจะทำให้พวกเขาเหล่านั้นเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาประชาธิปไตยได้ และหากว่าคนเหล่านี้ มีอำนาจต่อรองเพิ่มมากขึ้นแต่ก็ยังไม่สามารถเป็นพลังในการพัฒนาประชาธิปไตยได้ ก็คงต้องกลับมาที่ประเด็นทางวัฒนธรรมอีก กลายเป็นปัญหาแบบงูกินหางไม่มีที่สิ้นสุด ตกลงแล้วคำถามที่เกิดขึ้นจากการศึกษาความคิดของนิธิ ก็คือ ปัจจัยหลักในการอธิบายความล้มเหลวหรือพัฒนาการของประชาธิปไตยในสังคมไทยของเขานั้น อยู่ที่วัฒนธรรมหรือเศรษฐกิจกันแน่”⁴⁸

จากการที่ไชยันต์ ไชยพร มุ่งศึกษา นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในฐานะ “ประกาศกร่วมสมัย” ที่ประกาศ “ธรรมวิทยาทางการเมือง” นำไปสู่การสรุปว่า

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน น. 286-287.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน น. 288-289.

“สำหรับนิติ เราจะไม่สามารถแก้ไขวิกฤติการเมืองและพัฒนาประชาธิปไตยไทยได้เลย หากไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายและวัฒนธรรมทางการเมือง ดังที่เขาได้กล่าวไว้ว่า “ปราศจากการปฏิวัติทางกฎหมายประชาธิปไตยไทยย่อมอ่อนแอเป็นธรรมดา รัฐธรรมนูญ หรือ ทหารประชาธิปไตย หรือประชาธิปไตย ก็ไม่สามารถทำให้เกิดความมั่นคงของระบอบนี้ขึ้นมาได้” เพราะหากกฎหมายและวัฒนธรรมทางการเมืองไม่เปลี่ยน ก็ยากที่พฤติกรรมทางการเมืองของ ผู้คนจะเปลี่ยนได้ แต่กระนั้น นิติ กลับเสนอว่า การปฏิรูปการเมืองต้องเริ่มต้นที่การกระทำของ พลเมือง...การปฏิรูปทางการเมืองก็อาจเกิดขึ้นได้หากมีการเคลื่อนไหวร่วมมือกันระหว่างคนชั้น กลางและชาวบ้าน เพื่อทำให้เกิดความเป็นธรรมและความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร... ถ้าไม่ลุกขึ้นมาช่วยกันทำลายเงื่อนไขของความสัมพันธ์ที่เห็นว่าเป็นอุปสรรคของการปฏิรูปการเมือง ... คือร่วมมือกันยุติความอยุติธรรมและความลำเอียงที่ปิดกั้นคนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในชนบทให้ เข้าไม่ถึงทรัพยากร หรืออย่างน้อยก็ทำให้การกระทำและนโยบายที่อยุติธรรมและลำเอียงเหล่านี้มี ต้นทุนที่สูงเสียจนไม่คุ้มแก่การกระทำ...และพอลุกขึ้นมาจริงเมื่อไร การปฏิรูปการเมืองก็เกิดขึ้น ทันที”⁴⁹

ประการที่ห้า ไชยันต์ ไชยพร ชี้ให้เห็นว่า ในทัศนะของนิติ เอียวศรีวงศ์ ความขัดแย้งทาง การเมืองและอุปสรรคของการพัฒนาประชาธิปไตยนั้น นอกจากจะมาจากโครงสร้างเศรษฐกิจและ การเมืองที่ไม่เป็นธรรมแล้ว **ปัญหาสำคัญที่สุดอีกประการหนึ่งก็คือ กฎหมายและ วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นนำไทยและชนชั้นกลางไทย** ดังนั้น “ประเด็นทางวัฒนธรรม ทางการเมืองในงานของนิติ คือการต่อสู้ทางวัฒนธรรมเพื่อต่อต้านตอบโต้และบ่อนทำลายการ ครอบครองอำนาจนำของวัฒนธรรมหลักในสังคมไทย อันได้แก่ “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมหรือ วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นนำไทย”⁵⁰

ไชยันต์ ไชยพร ขยายความในประเด็นที่เสนอข้างต้น ดังนี้

“ซึ่งในการต่อสู้ทางปัญญาความคิดหรือวัฒนธรรมนี้ นิติ ก็ได้ทำในสิ่งดังกล่าวนี้อย่าง ชัดเจน นั่นคือพยายามทำให้เห็นว่าวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในสังคมนั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่ เป็น “ธรรมชาติ- หลีกเลียงไม่ได้” (nomos rather than physics) ขณะเดียวกันวัฒนธรรมที่ครอบงำในสังคมนี้ไม่ได้

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน น. 309.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน น. 312.

มีความเป็นเอกภาพหรือเป็นเนื้อเดียวกัน แต่ดำรงอยู่ในลักษณะที่ซับซ้อนตามชั้นต่างๆ ของโครงสร้างทางชนชั้น ดังที่นิธิ ได้จำแนกให้เห็นในวัฒนธรรมชุดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นญานวิทยาแบบไทยที่มีอิทธิพลครอบงำอย่างกว้างขวางควบคู่ไปกับวัฒนธรรมอำนาจ/สัมฤทธิ์ผลนิยม และวัฒนธรรมรวมศูนย์-วัฒนธรรมแบบเสา-วัฒนธรรมคนกลาง และแยกย่อยไปถึงวัฒนธรรมแบบอุปถัมภ์ วัฒนธรรมคอร์ปชั่น และวัฒนธรรมแบบคนชั้นกลาง-เสรีนิยมใหม่ โดยเขาได้ชี้ให้เห็นว่า "วัฒนธรรมต่างๆ ที่เป็นวัฒนธรรมนำนี้จะมีความหมายและตรรกะเฉพาะภายในตัวเอง" ...นิธิ ได้พยายามชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมหรืออุดมการณ์ดังกล่าวนี้ "เป็นประโยชน์แต่เฉพาะชนชั้นปกครองเท่านั้น" และนิธิ ก็ได้ทำการวิพากษ์โดยสืบค้นถึงแก่นที่มาของการครอบงำทางวัฒนธรรมของชนชั้นนำ อีกทั้งได้สืบค้นวัฒนธรรมของชาวบ้านเพื่อปลูกเร้าและสร้างกระแสสำนึกในการต่อสู้ของชนเล็กคนน้อยเพื่อนำไปสู่การปลดปล่อยทางการเมืองและสังคม ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงสรุปว่า ในการประกาศธรรมวิทยาพลเมืองของนิธิ ได้ปรากฏให้เห็นถึงแนวทาง "ในการต่อสู้ทางการเมืองที่จำเป็นต้องต่อสู้ในระดับของวัฒนธรรมและความคิด" เฉกเช่นเดียวกับแนวทางในการต่อสู้ในความคิดของกรัมสกี ที่เรียกว่า "war of position"⁵¹

ไชยันต์ ไชยพร สรุปว่า

"การต่อสู้ทางปัญญาวัฒนธรรมในแบบ war of position ก็ถือว่าเป็นความพยายามของนักคิดคนหนึ่งที่ได้ชื่อว่าเป็น "ปราชญ์เจ๊กๆ" ที่จะให้เกิดผลต่อการปรับตัวเปลี่ยนแปลงของระบบการเมืองด้วยอยู่ดี ทั้งในลักษณะของการปลูกเร้าให้ต่อสู้ และลักษณะของการกำกับให้อยู่ภายใต้กติกาและครรลองประชาธิปไตย นั่นคือ ธรรมวิทยาพลเมืองของนิธิ มุ่งสู่การนำเสนอทางวัฒนธรรมเพื่อต่อต้านวัฒนธรรมกระแสหลักที่ครอบงำผู้คนในสังคม และปลูกให้คนชั้นกลางระดับล่างและชาวบ้านลุกขึ้นมาต่อสู้กับความอยุติธรรมที่ดำรงอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรม และขณะเดียวกันก็มุ่งสู่ความพยายามที่จะให้การต่อสู้เหล่านั้นเป็นไปอย่างสันติปราศจากการนองเลือด และไม่ใช้อำนาจนอกระบบประชาธิปไตย โดยประกาศข้อเสนอในทางปฏิบัติทั้งระยะสั้นและระยะยาว เพื่อหาทางทำให้คนชั้นกลางระดับกลางขึ้นไปเชื่อมั่นในการแก้ไขปัญหายภายในระบอบประชาธิปไตยและลดความเหลื่อมล้ำในสังคมทั้งในทางกายภาพและในทางการรับรู้ หรืออีกนัยยะ

⁵¹ เรื่องเดียวกัน น. 312-313.

หนึ่งก็คือ การสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองใหม่ที่จะมาแทนที่ “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรม” ฉบับเดิม”⁵²

เป็นที่น่าสังเกตว่า ทักษะของไชยันต์ ไชยพร เรื่อง “อคติ” ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่มีฉันทาคติต่อวัฒนธรรมของชาวบ้าน สอดคล้องกับความเห็นของปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล ดังกล่าวข้างต้น และแม้ว่างานเขียนของไชยันต์ ไชยพร จะน่าสนใจในแง่ที่มองไปถึงญาณวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ แต่การศึกษาผลงานเพียงส่วนน้อย และมิได้ศึกษางานเขียนประวัติศาสตร์ไทยของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ทำให้ขาดการวิเคราะห์ภูมิหลังทางความคิดและวิธีวิทยาที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้ในการวิจัย ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาต่างๆ ซึ่งทำให้ความรู้และความเห็นของนิธิ เอียวศรีวงศ์เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในทัศนะของเกษียร เตชะพีระ

ใน พ.ศ.2536 หลังเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” ไม่นาน เมื่อเขียนบทความชุด **“โลกานุวัตร VS วัฒนธรรมชุมชน”** เกษียร เตชะพีระ ในฐานะนักรัฐศาสตร์ที่สนใจความขัดแย้งและการต่อสู้ทางการเมืองที่เกิดขึ้นในปริบทพลทางวัฒนธรรม หรือที่เกษียร เตชะพีระ เอง ใช้คำว่า “การเมืองวัฒนธรรม” (Cultural Politics) ได้วิเคราะห์ว่า ความสนใจ เป้าหมายทางวิชาการ และวิธีวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ นั้น “มี KEYWORDS หรือ “คำไข” ที่จะช่วยให้เข้าใจองค์กรรวมแห่งงานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งได้กลายเป็นทั้งโปรแกรมทางภูมิปัญญาวิชาการ และโปรแกรมทางการเมืองวัฒนธรรมของเขาตราบจนถึงปัจจุบัน ก็คือ “รัฐ” “ชาติ” “เจ๊ก” “คนชั้นกลาง” “ชุมชน” โดยเกษียร เตชะพีระ ขยายความไว้ดังนี้

“วิเคราะห์วิพากษ์ “ชาตินิยมไทยเก่าของรัฐบาลสมบัติ/รัฐบาลทหาร” ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง ควบประวัติศาสตร์วัฒนธรรมการเมือง ผ่านจุดมอง/จุดยืนของ “เจ๊ก” เป็นทางนำสืบสาวไปสู่ความเข้าใจการก่อตัวทางสังคมของ “ชนชั้นกลาง” ในเมือง ซึ่งกำลังเป็นพลังด้านหน้าของโลกานุวัตร และพลังนำในการสร้าง “จินตนากรรมชาติไทยใหม่” ปัจจุบัน เป้าหมายก็เพื่อส่งอิทธิพลผลสะท้อนผลักดันชนชั้นกลางในทางความคิดอย่างสอดคล้อง

⁵² เรื่องเดียวกัน น. 324-325.

สมจริงกับพื้นฐานทางวัฒนธรรมของคนกลุ่มนี้และสังคมไทยตามที่เป็นมาในประวัติศาสตร์ ด้วยข้อมูลทัศนคติการวิเคราะห์ปัญหา ทั้งของเมืองกับชนบทอย่างเกี่ยวโยงร้อยรัดกัน ให้พวกเขาเข้าร่วมช่วยเหลือ “ชุมชนชนบท” ให้ทรงตัวอยู่ได้ มีทางเลือกทางออกของตนเองได้ เบื้องหน้าการรุกหนักเข้าช่วงชิงทรัพยากรและกัดกร่อนวัฒนธรรมท้องถิ่นจากรัฐราชการกับทุนเอกชน”⁵³

ในทศวรรษ 2530 เกษียร เตชะพีระ จัดให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ “อยู่ในปีก “วัฒนธรรมชุมชน” ตรงข้ามกับชัยอนันต์แห่งปีก “โลกานุวัตร” แต่ทั้งคู่ก็ละม้ายคล้ายคลึงกันอยู่ประการหนึ่ง...นั่นคือ ต่างก็เป็น “นักวิชาการ” + “นักการเมืองวัฒนธรรม” ด้วยกันทั้งคู่”⁵⁴ โดยเห็นว่า ในกลางทศวรรษ 2530 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เปลี่ยนบทบาท “จากการวิจารณ์ประวัติศาสตร์วรรณกรรมและวัฒนธรรมในอดีต มาสู่การวิจารณ์การเมืองร่วมสมัย วิพากษ์ผู้กุมอำนาจรัฐวันต่อวันโดยตรง จากจุดยืนปัญญาชนเสรีนิยมของคนชั้นกลาง มาสู่ที่ๆ เขาเลือกยืนข้างชุมชนชาวบ้านชนบทที่กำลังรับศึกหนัก สูญเสียทั้งวัฒนธรรมและทรัพยากร”⁵⁵

เพื่อทำหน้าที่ – ถ้าจะเปรียบกันไป – ประหนึ่งผู้ผลิตผลงาน “ฟ้าบ่กั้น” ในทางวิชาการ-วิจารณ์การเมือง สมดัง “ลาว คำหอม” เคยปรารภว่า

“ส่วนใหญ่แล้ว ข้าพเจ้าได้เขียนขึ้นด้วยความรู้สึก ว่า ตนเองกำลังเขียนคำร้องทุกข์ โดยตั้งใจจะเสนอภาพความยากไร้ ความเสื่อมโทรม และความล้าหลังของชาวไร่ชาวนา ...ด้วยเจตนาจะเรียกขานมโนธรรมของชาวเมืองชนชั้นผู้ปกครอง และนายเงินที่มั่งคั่ง บรรดาที่มีชีวิตอยู่อย่างหรูหราสมบุรณ์สุขเหมือนกับอยู่ในอีกโลกหนึ่ง และจงใจที่จะเสนอปัญหาเหล่านั้นกับพวกปัญญาชนซึ่งแม้จะเป็นชนส่วนน้อย แต่ก็เป็นกลุ่มที่มีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงสูง” (ลาว คำหอม, ฟ้าบ่กั้น, 2530. หน้า 14)

เจตนาสำนึกเบื้องหลัง “ฟ้าบ่กั้น” ของลาว คำหอม ฉ้นใด ที่อยู่เบื้องหลังกระแสเสียงแห่งมนุษยธรรมอันโอบอ้อมอบอุ่นอารี หากกราดเกรี้ยวเจ็บร้อน เป็นเดือดเป็นแค้นผู้มีอำนาจใน

⁵³ เกษียร เตชะพีระ, *วิวาทะโลกานุวัตร*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2538), น. 155. (เน้นโดยผู้วิจัย)

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน น. 155-156.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน น. 159.

บางครั้งใน “ทางออกจากความรุนแรงเชิงโครงสร้าง (1 ก.ย. 35, น.4) “ข้าวกับอนาคตของชาวนา” (11 ก.พ. 36, น.16), “ป่าสนบ้านวัดจันทร์: บทพิสูจน์อีกครั้งของรัฐบาลชนวน” (10 พ.ค. 36 น.4) “ทวิรป่ากับบทบาทของ ททท.” (15 มี.ค. 36, น.6) “สภาเกษตร” (6 ก.พ. 36, น.36) “น้ำกับการเมือง” (30 ก.ค. 36 น.32) “เปิดป่าปลูกยูคาฯ กันใหม่” (20 ก.ย. 36 น. 31) “การขูดทรัพย์ากร” (19 ต.ค. 36 น. 31) ใน ผู้จัดการรายวัน ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ฉนั้น⁵⁶

เกษียร เตชะพีระ เห็นว่า นับตั้งแต่พฤษภาคม 2535 ซึ่งเกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองอย่างมากในสังคมไทย ทำให้เกิด “กลุ่มพลังใหม่ภายนอกกระบวนการราชการ ขึ้นมาท้าทาย เพื่อขอแบ่งปันหุ้นส่วนอำนาจดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนชั้นกลาง...นิธิ เอียวศรีวงศ์ คือผู้ที่สร้างคำอธิบายเกี่ยวกับชนชั้นกลางได้อย่าง “กระจะกระจ่างกว้างขวางพิสดารหลากหลายมุมลึกซึ้งที่สุด” ผ่านบทความต่างๆ เช่น “ชาตินิยมในขบวนการประชาธิปไตย” (2535) “วัฒนธรรมของชนชั้นกลางไทย” (2536) “ความเป็นไทยในโฆษณาทีวี” (2536) “ลัทธิพิธิเสด็จพ่อ ร.5” (2536) “สองทศวรรษ 14 ตุลาฯ” (2536) “ความสูญเสียในความเติบโต” (2536)⁵⁷

เกษียร เตชะพีระ วิเคราะห์วิธีวิทยาของนิธิ⁵⁸ ไว้ว่า

“ที่นิธิทำทั้งหมดนี้ได้รับแรงบันดาลใจขนาดนี้ ก็เพราะบุคลิกโดดเด่นข้อหนึ่งในการคิดของเขา กล่าวคือ เขาเป็นคนที่ *completely undogmatic* ในวิธีคิด เป็นนักคิดลัทธิแก้โดยอาชีพ

ไม่ติดยึดกับตัวบทข้อสรุปทางทฤษฎีใดๆ เป็นสรณะ หากยินดีที่จะคิดอย่างเปิดปลาย เริ่มจากข้อมูลข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ ยืมเครื่องมือการคิดของใครจากไหนก็ได้ที่เหมาะสมเข้าท่า มาดัดแปลงให้ถนัดถนี่มือ เพราะมันก็ไ้แค่เครื่องมือ ไม่ใช่เครื่องรางของขลังคัมภีร์ ให้โอกาสโลกที่จะหมุนคว้างออกไปในทิศที่ทฤษฎีคาดไม่ถึง พร้อมทั้งจะหยิบลูกแก้ววิเศษขึ้นส่องดูด้านก้นของมัน พลิกแพลงพลิกพลิ้วไปมา ประจักษ์เจียรไน เผยให้เห็นความมหัศจรรย์แปลกใหม่ นอกหรือย้อนตำรา

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน น. 160.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน น. 164-165.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน น. 158.

ด้วยกระบวนการการคิดพลิกแพลงพิสดารล้ำลึก พร้อมจะเข้าสู่สมรรถนะแย่งตรงข้าม
ต่างๆ ทดสอบมองทดลองคิดอย่างพลิกไหวรอบด้านแบบนี้เอง ที่ทำให้เขาเขียนถึงหัวข้อ “เก่าๆ”
อย่างระบบอุปถัมภ์ได้อย่างเห็นความซับซ้อน เปลี่ยนแปลง มีชีวิตชีวา หลากหลายแง่มุม

กระบวนการการคิดดังกล่าว ส่วนหนึ่งนี้อาจได้มาเพราะกีนุญ เก่าที่เป็นนัก
ประวัติศาสตร์⁵⁹

ใน พ.ศ.2538 เกษียร เตชะพีระ วิเคราะห์วิธีวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ปรากฏในหนังสือ
รวมบทความ ผ้าขาวม้า, ผ้าขี้ริ้ว, กางเกงใน และ ฯลฯ มีใจความสำคัญดังนี้

“แกนเรื่องหลักที่งานเขียนเหล่านี้ล้อมรอบ มีตรรกะสมเหตุสมผลในตัวรองรับและความ
หลากหลายของมันก็สะท้อนความหลากหลายในทางเป็นจริงของสิ่งที่ข้อเขียนเหล่านี้พูดถึง

คือวัฒนธรรมไทย และ/หรือ ความเป็นไทย

จนถึงจุดหนึ่ง ผมอยากพูดว่ารวมข้อเขียนเล่มนี้ของอาจารย์นิธิ มีคุณประโยชน์เหมือนหนึ่ง
เป็น

คู่มืออ่านวัฒนธรรมไทยร่วมสมัย...

...คือเป็น อาลักษณ์ผู้จัดบันทึกวัฒนธรรมไทยในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อการเปลี่ยนผ่านทาง
ประวัติศาสตร์

จากเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพ มาสู่เศรษฐกิจการตลาด

จากสังคมเกษตรกรรม มาสู่สังคมอุตสาหกรรมและสารสนเทศ

จากวิถีชีวิตตามประเพณีแบบเก่าซึ่งประกอบไปด้วยชุมชนชาวนากับราชสำนักของเทว
ราชา มาสู่วิถีชีวิตสมัยใหม่ซึ่งประกอบด้วยโลก-เมือง-และชนบทซึ่งขึ้นต่อเมือง ที่เชื่อมโยงถึงกัน
โดยเครือข่ายตลาดสินค้าและผู้บริโภคทั้งในระดับชาติและข้ามชาติ

แน่นอนว่าบันทึกแบบนี้มีผู้จัดมาก แต่ความแตกต่างโดดเด่นของนิธิอยู่ตรง สิ่งที่เขาบันทึก
และ วิธีการอ่านหรือสังเกตเฉพาะตัวของเขา...”⁶⁰

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน น. 158.

ข้อสังเกตสำคัญของเกษียร เตชะพีระ ก็คือ “...สิ่งที่นิธิเลือกบันทึกคือ ไวยากรณ์การคิดซึ่งกำกับอยู่เบื้องหลังวัฒนธรรมประเพณีที่เปลี่ยนไป” ส่วนวิธีวิทยาที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้ในการศึกษานั้น “ประกอบไปด้วยมุมมองเปรียบเทียบเชิงประวัติศาสตร์, ด้วยสายตา คำถาม และความสนใจใส่ใจแบบนักมานุษยวิทยา (anthropologically-informed comparative historical perspective), ซึ่งทำให้เขาอ่อนไหวต่อลักษณะสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ทางสังคมที่ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเทศะ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม (historico-cultural relativism)” ความสามารถที่จะทำได้เช่นนี้เกิดจากการที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ “ต้องสวมจิตใจลี้ภัยแก่แหกคอกนอกกรอบ ที่พร้อมจะมองทะลุทะลวงข้ามพ้นอคติหรือจิตมากมาย อีกทั้งพร้อมจะเป็นเสียงข้างน้อยที่เห็นต่างจากทฤษฎีเสียงข้างมาก” งานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงช่วยให้คนอ่านได้ “สนทนากับตัวเองทางวัฒนธรรม” และ “วิพากษ์วิจารณ์ตัวเองทางวัฒนธรรม”⁶¹

ในทัศนะของเกษียร เตชะพีระ ผลที่เกิดจากงานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมของนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความสำคัญอย่างยิ่ง กล่าวคือ

“การให้ชื่อเสียงกับสิ่งที่เรารอค่ำ, ให้ความเป็นธรรมดาธรรมชาติแก่สิ่งที่เราเป็นจริง ทั้งในฐานะคนไทยและมนุษย์ ก็คือการช่วยให้เราปลดปล่อยตัวเองจากความอายและความเกลียดตัวเอง ให้เรากลับภาคภูมิใจในคุณค่าและศักดิ์ศรีของตัวเอง ได้รู้จักตัวเองทั้งด้านดีด้านเลวจุดอ่อนจุดแข็ง เพื่อจะสามารถฝึกฝนขัดเกลาจัดการตัวเอง เป็นการคืนวัฒนธรรมให้แก่คน และคืนคนให้แก่วัฒนธรรม อันเป็นกระบวนการทำการอ่านวัฒนธรรมไทยที่ปลดปล่อยผู้อ่านออกจากกล่องกรอบที่จำกัดรัดตัวไว้ ให้เป็นอิสระเสรีที่สุด”⁶²

⁶⁰ เกษียร เตชะพีระ, “การอ่านวัฒนธรรมไทยของนิธิ เอียวศรีวงศ์” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ผ้าขาวม้า, ผ้าลินิน, กางเกงใน และ ฯลฯ : ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2557) , น. 16.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, น. 19.

⁶² เรื่องเดียวกัน, น. 24.

เกษียร เตชะพีระ ใช้วิธีวิทยาเดียวกันกับเบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) ในการอ่านงานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เพื่อชี้ให้เห็นว่า ถึงแม้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จะแสดงให้เห็นความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่เลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงไปตามบริบท ไม่มีแก่นสารใดๆ ให้ยึดมั่นถือมั่น แต่ในที่สุดก็ยังคงต้องการรักษา “ชาติไทย” “ความเป็นไทย” “วัฒนธรรมไทย” เอาไว้ เพื่อให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์ (โดยให้ประชาชนเป็นผู้นิยามความหมาย) นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังมอง “คนไทย” หรือ “สังคมไทย” ในแง่ที่มีความกลมกลืนและมีเอกภาพมากเกินไป ความเป็นจริง ซึ่งเกษียร เตชะพีระ อธิบายและวิจารณ์ “ความไม่คงเส้นคงวาทางความคิด” ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ไว้ดังนี้

“ความไม่คงเส้นคงวาทางความคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นทางสองแพร่งที่กลยุทธการอ่านและการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมแบบนิธิเผชิญอยู่ กล่าวคือ

ด้านหนึ่ง, ต้องการเก็บ “ชาติไทย” “วัฒนธรรมไทย” “ความเป็นไทย” ไว้เป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรม สำหรับคนไทยได้ใช้เป็นหลักหมายที่ยึดและอาวุธวิจารณ์ทางวัฒนธรรม ไว้รับมือความเปลี่ยนแปลงและวิกฤตเศรษฐกิจสังคมในระบบตลาดทุนนิยม

แต่อีกด้านหนึ่ง, ก็ต้องการปลดปล่อยคนไทยออกจากอำนาจครอบงำทางวัฒนธรรมโดยรัฐราชการในนามของการอนุรักษ์ความเป็นไทย ด้วยการชี้ให้เห็นลักษณะประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ (historicize, relativize) ของอุดมคติความเป็นไทยดังกล่าว นั้น ชี้ให้เห็นความไร้แก่นสาร ความเป็นของปลอม ของทำเทียมเลียนแบบ ที่เสกสรรปั้นแต่งขึ้นมาของมัน

ปัญหาขัดแย้งก็คือ ในขณะที่กลยุทธวิจารณ์วัฒนธรรมด้านแรก มุ่งสร้าง ความเป็นไทยที่แท้จริงใหม่ขึ้นมา-ซึ่งให้ความสำคัญกับมนุษย์กว่า เอื้ออาทรต่อคนยากไร้ชั้นล่างกว่า เปิดกว้างกว่า หลากหลายกว่า และปรับเปลี่ยนได้กว่าที่ความเป็นไทยแบบเก่าเคยเป็นมา แต่ก็ยังคงทำในนามของความเป็นไทยนั้น

ตรรกะของกลยุทธด้านหลังโน้มนำไปสู่ข้อสรุปเชิงสูญนิยม (nihilism) โดยตัวมันเอง กล่าวคือถ้าความเป็นไทยแบบเก่าเป็นแค่ของทำเทียมโดยรัฐซึ่งไม่สัมบูรณ์และไม่แท้จริง หรือจริงอย่างจำกัดแค่เฉพาะช่วงเฉพาะด้านทางประวัติศาสตร์ ซึ่งก็คือไม่จริงอย่างที่อ้างแล้ว ความเป็นไทยแบบใหม่มันก็อีหروبเดียวกัน กล่าวคือ มันก็ถูก historicize หรือ relativize ได้ด้วยตรรกะเดียวกันเช่นเดียวกับความเป็นไทยแบบเก่ามิใช่หรือ? ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว จะเหลือความเป็นไทย

อะไรอยู่นอกจากเป็นคำเลื่อนลอย เครื่องหมายเลื่อนลอย สัญลักษณ์เลื่อนลอย เปลือกปลอกกลวงเปล่าที่ใครต่อใครเลือกยัดอะไรเข้าไปก็ได้ เพราะมันก็มีค่าความจริง และ/หรือ ไม่จริงพอๆกัน ...

ผมเคยพกคำถามดังกล่าวไปปรึกษาเอกภกับนิธิตตรงๆ ระหว่างแอบหลบการสัมมนาทางวิชาการออกมาสูบบุหรี่เมื่อสองปีมาแล้วว่า

“ถ้าเราดูตาสว่างเลิกละหลอกเลิกลวงเชื่อยี่ห้อชาติไทย วัฒนธรรมไทย ความเป็นไทยของรัฐบาลทหารหมดแล้ว ควรที่เราจะโยนมันทิ้งไปให้หมดครับไหมอาจารย์?”

คำตอบของนิธิต คือไม่ควร, น่าจะเก็บชาติไทย วัฒนธรรมไทย ความเป็นไทยเอาไว้ให้ประชาชนได้ถึงที่มีโอกาสใช้เพื่อประโยชน์ของตนเองบ้าง

แปลออกมาทางกลยุทธ์การวิจารณ์วัฒนธรรมก็คือ ต้องรู้ว่าถึงจุดไหนจะหยุด historicize, relativize เพื่อยืนยันความเป็นไทยที่แท้จริงของความเป็นไทยบางอย่าง...”⁶³

เกษียร เตชะพีระ ลงความเห็นว่า

“งานของนิธิตพลิกกลับทำทนายธรรมนิยมการศึกษาวัฒนธรรมการเมืองแบบเก่า...และเปิดภูมิทัศน์ใหม่ให้การศึกษาวัฒนธรรมการเมืองไทยสนุกตื่นเต้นลุ่มลึกเข้าใจขึ้น...เขาดึงเอาประวัติศาสตร์ ภาษา และวัฒนธรรมกลับมา, ทะลวงด้านมายาที่แยกวัฒนธรรมออกจากเหตุการณ์เมืองอย่างผิวเผินฉาบฉวยเสีย, สืบสาวให้เห็นสายสัมพันธ์สลับซับซ้อนที่เชื่อมโยงพฤติกรรมทางการเมืองและวัฒนธรรมของคนในสังคมไทยเข้าด้วยกัน, และวัฒนธรรมเพื่อเผยให้เห็นการเมืองหรือมิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างบุคคลและกลุ่มชนข้างในปรากฏการณ์วัฒนธรรมนั้น, กะเทาะการเมืองเพื่อแง้มเปิดวัฒนธรรมหรือมิติของคุณค่าความหมายความเชื่อความรู้สึกที่รองรับเบื้องลึกเบื้องหลังพฤติกรรมการเมืองหนึ่งๆ”⁶⁴

นอกจากนี้ เกษียร เตชะพีระ ยังชี้ให้เห็นจุดมุ่งหมายในการเขียนเรื่อง **“รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย”** ซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนใน พ.ศ.2534 ไว้ว่า **“รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย”** (พ.ศ.2534) ที่เขาเขียนถึงก็คือ **“ปุ่มที่มองไม่เห็นกลางหลัง”** ทางวัฒนธรรมซึ่งคอยกำกับพฤติกรรม

⁶³ เรื่องเดียวกัน, น. 24-26.

⁶⁴ เกษียร เตชะพีระ, “คำนำเสนอ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ผู้เปิดปุ่มที่มองไม่เห็นกลางหลังคนไทย” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, **อ่านวัฒนธรรมการเมืองไทย**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2547), น.10.

การเมืองของคนไทยอยู่ โดยเราไม่สำนึกบ้าง หรือก็สำนึกบ้าง...สิ่งที่นิธิช่วยทำคือดึงไวยากรณ์ทางวัฒนธรรมของการเมืองไทยจากระดับจิตใต้สำนึกขึ้นมาสู่สำนึกตระหนักรู้ของสังคมไทย, ประมวลเรียบเรียงมันเป็นมาตราอย่างมีระบบระเบียบ...”⁶⁵ การกระทำเช่นนี้มีความสำคัญเพราะ

“ตราบไคที่ “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย” อยู่ใต้สำนึก คนไทยก็ตกเป็นฝ่ายถูกกระทำทางการเมือง ไม่รู้ ไม่สำนึกถึงมันเต็มที่ คมมันไม่ได้ เปลี่ยนมันไม่ได้อยู่รำไป, จนเมื่อเรารู้สึกนึกถึงมันนั่นแหละ-ในรูปโฉมหน้าตาอย่างที่มีมันเป็นจริง...เราจึงจะเริ่มคุมมันได้ คิดเปลี่ยนมันได้

ในความหมายนี้ **ความรู้สำนึกทางวัฒนธรรมจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการมีอำนาจการเมืองอย่างแท้จริง** ซึ่งก่อนอื่นคือมีอำนาจเหนือ “ปุ่มที่มองไม่เห็นกลางหลัง” ของเราเอง”⁶⁶

ใน พ.ศ.2544 เกษียร เตชะพีระ เขียนถึงนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในฐานะ “ปัญญาชนสาธารณะของคนจน” โดยได้อธิบายความหมายของ “ปัญญาชนสาธารณะ” ไว้ดังนี้

“ที่นิยามปัญญาชนสาธารณะว่าคือผู้ทำงานการเมืองวัฒนธรรมนั้น ผมหมายความว่าพวกเขาจะเล่นกับความเป็นไทย หรือเอกลักษณ์ไทย อาจจะพยายามปกป้องอนุรักษ์ความเป็นไทยไว้ หรือมุ่งท้าทายเปลี่ยนแปลงความเป็นไทยไปแล้ว แต่กรณีอย่างไอก็ตาม ข้อโต้แย้งหลักโดยรวมในประเด็นนี้เป็นเรื่องระหว่างความเป็นไทยแบบราชการที่เผด็จอำนาจอิงชนชั้นนำและศักดินา กับฝ่ายวิพากษ์วิจารณ์ที่เรียกร้องความเป็นไทยแบบตรงข้ามที่เสรีประชาธิปไตยอิงชาวบ้าน และเสมอภาคกัน...”⁶⁷

“กล่าวสำหรับนิธิ เอียวศรีวงศ์ เขานับเป็นปัญญาชนสาธารณะอย่างเต็มภาคภูมิ พุดให้แม่นยำยิ่งขึ้นก็คือ เขาเป็นนักวิชาการประวัติศาสตร์ผู้รอบรู้มานุษยวิทยาวัฒนธรรม และมีทักษะศิลปะด้านการเมืองวัฒนธรรมสูงยิ่ง แล้วหันมาปวารณาตัวเป็นปัญญาชนสาธารณะของคนจน สิ่ง

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 11.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 11. (เน้นโดยผู้วิจัย).

⁶⁷ เกษียร เตชะพีระ, “พินิจ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ปัญญาชนสาธารณะของคนจน” ใน **พิเคราะห์นิธิ ปราชญ์แจ่มๆ**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), น. 84.

ที่ปัญญาชนสาธารณะของคนจนอย่างนี้ที่เผชิญ คืออำนาจการเมืองวัฒนธรรมของความเป็นไทยแบบราชการ”⁶⁸

ใน พ.ศ.2557 เกษียร เตชะพีระ สรุปทัศนะของตนเองต่อผลงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ คล้ายคลึงกับที่กล่าวข้างต้น นั่นคือ

“งานของอาจารย์นิธิคือไวยากรณ์การคิดทางวัฒนธรรม ไวยากรณ์ทางความคิดทางวัฒนธรรมที่อยู่เบื้องหลังของสังคมไทยที่เปลี่ยนไป บทบาทของอาจารย์นิธิเป็นทั้งอภิปรัชญาและเป็นทั้งล่าม เป็นอภิปรัชญาในความหมายที่ว่า เป็นคนที่จัดบันทึกวัฒนธรรมไทยในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนผ่านทางประวัติศาสตร์ จดว่าเกิดการเปลี่ยนผ่านอะไร อย่างไรบ้าง และก็เป็นล่ามที่แปลความหมายให้คนไทยได้คุยกับคนไทยด้วยกัน

“ผมคิดว่าเวลาเราอ่านงานของอาจารย์นิธิมันช่วยให้เราเข้าใจตัวเราเองยิ่งขึ้น ว่าที่เราคิดแบบนี้มันมาจากอะไร หรือทำไมเราไม่คิดไปแบบนั้น อะไรคือเพดานที่กักหรือลิดลอคความคิดเราไว้ อันนี้เป็นประโยชน์สำคัญที่ได้จากงานอาจารย์นิธิ...

“ถ้าเราพูดในเนื้อหาที่ทันสมัย อาจารย์นิธิเป็นปัญญาชนผู้ปรับทัศนคติของสังคมวัฒนธรรมไทยไปอย่างใหญ่หลวงที่สุด”⁶⁹

เกษียร เตชะพีระ ศึกษางานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในเชิงการเมืองวัฒนธรรม จึงมุ่งวิเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในแง่ของการต่อสู้ทางการเมืองในบริบททางวัฒนธรรม เพื่อตอบโต้หรือช่วงชิงความหมายที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการต่อสู้กับความหมายของ “ความเป็นไทย” ที่รัฐสถาปนา และการเสนอความรู้เกี่ยวกับชนชั้นกลางในแง่มุมใหม่ ๆ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่สร้างขึ้นในช่วงทศวรรษ 2530 ส่วนที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือส่วนที่เกษียร เตชะพีระ กล่าวถึงวิธีวิทยาในลักษณะของ “นักคิดลัทธิแก้” ที่ไม่ยึดติดกับทฤษฎี แต่อาศัยความรู้ของนักประวัติศาสตร์ในการ

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 85.

⁶⁹ การอภิปราย “ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในประวัติศาสตร์นิพนธ์” (23 ธันวาคม 2557) (เน้นโดยเกษียร เตชะพีระ) ค้นเมื่อวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2559 จาก<http://waymagazine.org/ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในประวัติศาสตร์นิพนธ์-2/>.

“พลิกแพลง” มุมมองและแนวการวิเคราะห์เพื่อเสนอความรู้ใหม่ที่แตกต่างชนิดที่ทฤษฎีต่างๆ คาดไปไม่ถึง

การวิเคราะห์งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ โดย ปรีดา เจลิมเฝ้า กอนันตกุล, ไชยันต์ ไชยพร และเกษียร เตชะพีระ มีความสอดคล้องต้องกันในสาระสำคัญในแง่ที่เห็นว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นปัญญาชนที่มีบทบาทโดดเด่นในการต่อสู้ทางการเมืองในมิติทางวัฒนธรรม ภายใต้ “อคติ” ที่ลำเอียงเข้าหาชาวบ้าน โดยได้สร้างความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจ และรื้อถอนพลังครอบงำของวัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นนำและชนชั้นกลาง รวมทั้ง “ความเป็นไทย” แบบราชการ พร้อมกันนั้นก็พยายามสร้างอัตลักษณ์ให้แก่ชาวบ้าน (หรือในระยะหลังคือ “ชนชั้นกลางระดับล่าง”) เพื่อ “เชื่อมช่องว่าง” หรือ “ลดช่องว่าง” ระหว่างคนต่างชั้นกันในสังคมไทย และในบางกรณี นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ต้องการสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างชาวบ้านกับชนชั้นกลาง

ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีวิทยาและองค์ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรมที่สร้างโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ ดังกล่าวข้างต้นนี้ ส่วนใหญ่แล้วมาจากการวิเคราะห์งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่เสนอต่อสังคมในรูปของบทความทางวิชาการขนาดสั้นและบทความหนังสือพิมพ์ ยังขาดการวิเคราะห์งานเขียนทางประวัติศาสตร์ขนาดยาว เช่น ศิริรามเทพนคร, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้าธนบุรี, วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ ตลอดจนงานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โครงการวิจัยนี้ จึงมุ่งศึกษาเพื่อเข้าใจวิธีวิทยาและองค์ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรมที่สร้างโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่อยู่ในรูปของความรู้ทางประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ นอกจากนี้ จะได้พิจารณางานเขียนอื่นๆ เช่น งานเขียนเชิงปรัชญาและวิธีการทางประวัติศาสตร์ เพื่อให้สามารถเข้าใจกระบวนการสังสมความรู้และจุดยืนหรือมุมมองทางวิชาการของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ว่ามี “ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์” อย่างไร ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อนักวิชาการรุ่นหลังที่จะได้ตระหนักว่าทางเดินของนักวิชาการคนหนึ่งๆ ที่จะกลายมาเป็นผู้สถาปนาความรู้ในระดับกระบวนการทัศน์ใหม่แก่สังคมไทยนั้น เป็นเส้นทางที่จะต้องผ่านการต่อสู้ทางความคิดอย่างหนักหน่วงและยาวนานเพียงไร

บทที่ 2

ภูมิหลังของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่มีผลต่อการทำงานทางวิชาการ

เนื่องจาก “ภูมิหลัง” มีผลต่อ “พื้นฐานความคิด” และ “พื้นฐานความคิด” มีผลต่อ “วิธีวิทยา” หรือกระบวนการสร้างความรู้ นับตั้งแต่การตั้งคำถามหรือโจทย์วิจัย ไปจนถึงการนำเสนอความรู้สู่สังคม จึงจำเป็นต้องพิจารณา “ภูมิหลัง” ในบางด้านที่มีความสำคัญต่อการทำงานทางวิชาการของนิธิ เอียวศรีวงศ์

ประสบการณ์ทางความคิดในทศวรรษ 2500 กับการต่อต้านชาตินิยม

ประสบการณ์ทางความคิดและความรู้จากแหล่งต่างๆ ในช่วงเวลาที่เป็นนิสิตคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในทศวรรษ 2500 มีผลโดยตรงต่อการปฏิเสธประวัติศาสตร์กระแสหลักและการต่อต้านชาตินิยม ขณะเดียวกันประสบการณ์ทางความคิดและความรู้ในช่วงนี้ ก็ทำให้เกิดการก่อตัวของความสนใจทางวิชาการที่เน้นเรื่องของวัฒนธรรมทางความคิดเป็นพิเศษ

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เข้าศึกษาระดับปริญญาตรีและปริญญาโทในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ.2504-2509 ซึ่งในทศวรรษ 2500 นี้ คณะอักษรศาสตร์ให้ความสำคัญแก่ “ความเป็นไทย” แบบจารีตประเพณีเป็นอย่างมาก เช่น ในวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ.2505 ได้มีการประชุมของ “ชมรมภาษาไทย” จัดโดย ม.ร.ว.สุมณฑาติ สวัสดิกุล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปร่วมประชุมและพระราชทานความคิดเห็นเกี่ยวกับการบัญญัติศัพท์ว่าเป็นเรื่องที่ “จำเป็น...แต่อันตราย” ทั้งนี้ โดยมี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แสดงความคิดเห็นคัดค้านการบัญญัติศัพท์เนื่องจากเห็นว่าจะทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจนเกินไป และม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เน้นความสำคัญของการใช้ราชาศัพท์อย่างถูกต้องด้วย⁷⁰

⁷⁰ โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, คึกฤทธิ์กับประติษฐกรรม “ความเป็นไทย” เล่ม 2, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550). น. 28-31.

ด้วยเหตุที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศึกษาในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้
อ่านพระนิพนธ์จำนวนมากของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ รวมทั้งอ่านงานเขียนต่างๆ
ของนักประวัติศาสตร์ “สกุลดำรงราชานุภาพ” อย่างกว้างขวาง จึงมีความคุ้นเคยกับประวัติศาสตร์
กระแสหลักเป็นอย่างดี นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เขียนถึงระบบการศึกษาประวัติศาสตร์ที่จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัยว่าสืบทอดหรือผลิตซ้ำความรู้ของ “สกุลดำรงราชานุภาพ” อย่างเข้มข้น เช่น

“ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล ซึ่งผมได้เป็นลูกศิษย์...ท่านเอาหนังสือของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพมา 1 เล่ม ในแต่ละชั่วโมง แล้วท่านก็พูดตามหนังสือนั้นประโยคต่อประโยคไป
เรื่อยๆ...ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี ...งานของท่าน...คือประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็มี
ลักษณะการวิเคราะห์เหมือนของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทุกอย่าง...ม.จ.ทองทิพมา
ทองใหญ่ ...ผมเองไม่เคยได้ศึกษากับท่าน...แต่ได้อ่านพระนิพนธ์ของท่าน ชื่อ “เลิศเชอร์
ประวัติศาสตร์สยาม”...ปรากฏว่าพระนิพนธ์เรื่องนี้ลอกพระนิพนธ์เรื่องต่างๆ ของสมเด็จพระเจ้า กรม
พระยาดำรงราชานุภาพ โดยเฉพาะเรื่อง “ไทยรบพม่า” มาคำต่อคำเป็นหน้าๆ ไปเลย...”⁷¹

เนื่องจากมีความเป็นตัวของตัวเองสูง มีสติปัญญาสูง และมีสำนึกของความเป็น “เจ๊ก”⁷²
บรรยากาศในมหาวิทยาลัยคงสร้างความอึดอัดคับข้องใจให้แก่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ อยู่มาก และ
กลายเป็นปัจจัยที่ผลักดันให้แสวงหาความรู้ด้วยตัวเอง จนมีความเลื่อมใสนักคิดตะวันตกบางคน
มากเป็นพิเศษ เช่น เบร์ทรันด์ รัสเซลล์ (Bertrand Russell 1872-1970) ซึ่งสร้างแรงบันดาลใจด้วย
บทบาทของปัญญาชนสาธารณะที่ **“ปฏิบัติการทางการเมืองและสังคม”** อย่างจริงจังและกล้า
หาญ เพื่อ **“แสวงหาความฉ้อฉลของอำนาจที่ครอบงำโลก”** จนกระทั่งถูกจับขังคุก ทั้งๆ ที่เป็น
นักคณิตศาสตร์ที่เก่งกาจสามารถถึงขั้นที่ได้รับรางวัลโนเบล ดังความว่า

“เมื่อเป็นหนุ่ม ลอร์ดรัสเซลล์เป็นปัญญาชนที่ผมศรัทธามาก ในฐานะนักวิชาการ เขาได้
รางวัลโนเบลร่วมกับเพื่อนนักวิชาการอีกคนหนึ่ง แต่**ชื่อเสียงของเขา กลับมาจากปฏิบัติการทาง
การเมืองและสังคมของเขา มากกว่า** ผลงานที่ทำให้ผู้คนรู้จักเขาก็ไม่เกี่ยวกับคณิตศาสตร์ที่ทำ

⁷¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สกุลดำรงราชานุภาพอีกที: ปฏิกริยา, ศิลปวัฒนธรรม 3(1) (พฤศจิกายน 2524), น. 51-52.

⁷² โปรดดู “สำนึกในความเป็นเจ๊ก” ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในหัวข้อต่อไป.

ให้เขาได้โนเบล แต่เป็นผลงานที่เฉยโพลความฉ้อฉลของอำนาจที่ครอบงำโลก ไม่ว่าจะเป็น
ศาสนา หรือการทหาร หรือการเมือง

แม้ในภายหลังความศรัทธาของผมต่อเขาอาจคลายลง เพราะมองเห็นข้อจำกัดในวิธีคิดที่
อิงกับประจักษ์นิยมมากเกินไปของเขา แต่การกระทำของเขาที่เป็นผลให้ต้องติดคุกติดตะรางบ้าง
ทำให้นักการเมืองอเมริกันปีบบังคับให้เขาต้องสละตำแหน่งในมหาวิทยาลัยอเมริกันบ้าง ฯลฯ ยัง
ทิ้งปัญหาคาใจสืบมาจนทุกวันนี้ นั่นคือนักวิชาการควรเป็นนักกิจกรรมด้วยหรือไม่ หรือได้หรือไม่
การกระทำของนักกิจกรรมแตกต่างจากนักวิชาการตรงที่ ดูเหมือนกิจกรรมเป็นผลสรุปทาง
ความคิดที่เปิดช่องให้แกการโต้แย้งน้อยลง (โต้แย้งได้นะครับ แต่ดูคล้ายๆ กับช่องของการโต้แย้ง
แคบลง) ซึ่งแน่นอนย่อมแตกต่างจากบทความที่พิมพ์ในวารสาร ซึ่งอาจ “สุดโต่ง” อย่างไรก็ได้
เพราะคนอื่นก็อาจโต้แย้งได้ตามธรรมชาติของการเสนอความเห็นในวารสารวิชาการ

สมัยที่ลอร์ดรัสเซลทำกิจกรรมต่างๆ ทางการเมืองและสังคม ข้อสงสัยนี้ดูจะมีคำตอบไป
แล้วว่า กิจกรรมไม่เกี่ยวกับงานของนักวิชาการ แต่หลังจากนั้น นักวิชาการหรือปัญญาชนลงมามี
กิจกรรมอย่างเดียวกับลอร์ดรัสเซลมากขึ้นทุกที จนกลายเป็นเรื่องปกติไปแล้ว เช่น การต่อต้าน
สงครามเวียดนามในสหรัฐก็มีนักวิชาการเข้าร่วมอยู่ไม่น้อย”⁷³

อิทธิพลของเบอร์ทรันด์ รัสเซล จึงมีส่วนทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ เลือกทำ “กิจกรรม” ทางสังคม
ควบคู่กับการมีบทบาทเป็นนักวิชาการตลอดมา

ดังนั้น ถึงแม้ว่าในวัยหนุ่ม นิธิ เอียวศรีวงศ์ จะเคยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางความคิดของ
ปัญญาชนกระแสหลักบางคน เช่น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และพระยาอนุมานราชธน⁷⁴ แต่

⁷³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, 'ไผ่ ดาวดิน' กับอนาคตของไทย, (15 สิงหาคม 2559), ค้นหาเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2559
จาก <http://www.prachatai.com/journal/2016/08/67446>. (เน้นโดยผู้วิจัย).

⁷⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์เคยเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า หลุดออกจากการครอบงำของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เมื่อได้ทำงานใน
ฐานะผู้ช่วยวิจัยของเฮอร์เบิร์ต ฟิลลิป ซึ่งตั้งคำถามต่อปัญญาชนไทยจากมุมมองของ “คนนอก” ทำให้เกิดคำถาม
ต่อความรู้และทัศนะที่ได้รับฟังจากปัญญาชนไทยจากมุมมองใหม่ ส่วนพระยาอนุมานราชธนนั้นเป็น
ศาสตราจารย์ที่บรรยายวิชานฤกตศาสตร์ในช่วงเวลาที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศึกษาอยู่ที่คณะอักษรศาสตร์ และมี
ชื่อเสียงในฐานะนักมานุษยวิทยาที่เชี่ยวชาญวัฒนธรรมไทย นิธิ เอียวศรีวงศ์ ย่อมได้อ่านผลงานของพระยา
อนุมานราชธน และเมื่อต้องการสืบค้นความหมายของคำว่า “เจ๊ก” ก็ได้อาศัยงานเขียนของพระยาอนุมานราชธน
และเพื่ออธิบายของพระยาอนุมานราชธนว่า “เจ๊ก” มาจากคำว่า “แขก” โดยไม่มีโอกาสศึกษาผลงานของ
พระยาอนุมานราชธนอย่างละเอียด จนมองเห็นถึงจุดมุ่งหมายทางการเมืองในการเสนอความหมายของคำต่างๆ

เนื่องจากอ่านหนังสือมากมายหลากหลายประเภททั้งในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ รวมทั้งหนังสือที่เสนอทัศนะแบบเสรีนิยมและมนุษยนิยม จึงไม่เคยถูกครอบงำอย่างเบ็ดเสร็จ แต่สามารถพัฒนามุมมองที่แตกต่างในเวลาต่อมา

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่เคยแสดงความชื่นชมระบบการศึกษาในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย⁷⁵ แต่การศึกษา ณ สถาบันเก่าแก่แห่งนี้รวม 6 ปี ตั้งแต่ พ.ศ.2504 จนกระทั่งจบปริญญาโทใน พ.ศ.2509 ก็ทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีภูมิหลังที่แตกต่างจากนักสังคมศาสตร์ไทยส่วนใหญ่ที่มุ่งศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมไทยสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นนักรัฐศาสตร์ นักมานุษยวิทยา นักเศรษฐศาสตร์ นั่นคือ มีความคุ้นเคยกับวิชานิติศาสตร์และภาษาต่างๆ ที่เป็นรากฐานของภาษาไทย เช่น สันสกฤต บาลี เขมร มีความรู้ทางวรรณคดีไทยในยุคจารีต มีความเข้าใจและสนใจศิลปวิทยาการโบราณของโลกตะวันออก และมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ตะวันตกที่มีสอนในหลักสูตร งานเขียนในยุคแรกๆ ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงได้แก่ **อิสลามสมัยแรก ประวัติศาสตร์เยอรมัน อารยธรรมอินเดีย และประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก** วิชาที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ สอนในระยะแรกๆ ที่เข้ามาเป็นอาจารย์ที่

เช่น งานเขียนเรื่อง “ไทย-จีน” ซึ่งพระยาอนุมานราชธนต้องการทำให้คนจีนในประเทศไทยเชื่อว่า แต่เดิมเมื่อหลายพันปีมาแล้ว คนเชื้อชาติจีนเคยเป็นคนไทยมาก่อน แต่ถูกจีนกลืนชาติจนคิดว่าตนเอง “เป็นเจ๊กเป็นจีนไป” และจิตร ภูมิศักดิ์ มีความเห็นว่าความรู้ด้านนิติศาสตร์ของพระยาอนุมานราชธนมีข้อบกพร่องมาก (โปรดดูสายชล สัตยานุรักษ์, **พระยาอนุมานราชธน ปราชญ์สามัญชนผู้นิรมิต “ความเป็นไทย”**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557).

⁷⁵ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อเขียน “คำขอบคุณ” ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ.2431” (โดยมิได้ใช้คำว่า “กิตติกรรมประกาศ”) ก็ได้กล่าวขอบคุณแต่เพียง “อาจารย์เพ็ญศรี คุ้ม” ซึ่งให้ยืมเอกสารในภาษาฝรั่งเศส และเจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ.2531” วิทยานิพนธ์แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2509. บทความที่เขียนในต้นปี พ.ศ.2509 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวด้วยว่า “เราอาจจะเห่อเหิมล้าพองว่า มหาวิทยาลัยของเรา...เก่าที่สุด...แต่ท่านแน่ใจหรือว่า ท่านไม่ได้กำลังหลงงมิกภูมิใจกับก้อนอิฐเก่าๆ...ท่ามกลางเวลาอันยาวนานนี้ แสงแห่งปัญญาไม่ได้พวยพุ่งขึ้นจากตราพระเกี้ยวเลย และน่าสมเพชที่เวลาจำนวนนี้ได้หมดไปด้วยการถูกร่อนของตัวอาคารและเกียรติคุณของเราเอง” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับกิจกรรมนอกหลักสูตรในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย”, **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 1, 1 (มีนาคม 2509), น.10-11).

ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ก็เป็นประวัติศาสตร์ของหลายภูมิภาค เช่น ประวัติศาสตร์จีน ประวัติศาสตร์อินเดีย ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเคยเขียนบทความเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณ เช่น เรื่อง *“ทวารวดี”* และเรื่อง *“Devaraja Cult and the Khmer Kingship”* เป็นต้น

ขณะเป็นนิสิตระดับปริญญาตรีและปริญญาโทที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้ศึกษาหาความรู้ตามระบบที่เป็นอยู่เท่านั้น แต่ได้พยายามค้นหาความหมายของชีวิตอย่างจริงจัง ทำให้กลายเป็นผู้ที่คิดต่างจากคนอื่นๆ และหลุดพ้นจากวิถีคิดในกรอบ “ความเป็นไทย”⁷⁶ ปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กลายเป็นคน “นอกกรอบ” น่าจะเป็นเพราะความสำนึกใน “ความเป็นเจ๊ก” หรือการมีครอบครัวและเพื่อนสนิทเป็น “เจ๊ก” ที่ทำให้ความสำนึกใน “ความเป็นเจ๊ก” ยังคง “เร้าใจ” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ อยู่เสมอ ทำให้เกิดคำถามต่อชนบประเพณีหรือวัฒนธรรมที่รัฐไทยและชนชั้นกลางไทยทั่วไปเห็นว่าถูกต้องและดีงาม และพยายามหาคำตอบให้แก่ตัวเองอย่างจริงจังว่าชีวิตที่ดีคืออะไร

“การแสวงหา” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นได้ชัดจากเรื่องสั้น *“แด่มนุษยชาติ”* ซึ่งได้รับการเขียนขึ้นในขณะที่เรียนอยู่ชั้นปีที่ 4 และตีพิมพ์ใน พ.ศ.2507 ในตอนท้ายหลังจากจบเรื่องสั้นแล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เขียน *“คำขอบคุณ”* เอาไว้ ซึ่งสะท้อนถึงทัศนะที่ให้ความสำคัญต่อ *“ความเป็นจริง”* ทางประวัติศาสตร์ ทัศนะต่อธรรมชาติ มนุษย์ และความหมายของความดีงาม ในวัยหนุ่ม (ซึ่งสะท้อนทัศนะแบบมนุษยนิยมในช่วงเวลานั้นอย่างชัดเจน) และที่สำคัญคือทัศนะที่ปฏิเสธ *“คำสมมุติว่า ชาติ”* (ทั้งๆ ที่ในทศวรรษ พ.ศ. 2500 อุดมการณ์ชาตินิยมมีพลังสูงมากในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการเดินขบวนประท้วงศาลโลกเรื่องเขาพระวิหารใน พ.ศ.2505) ดังความต่อไปนี้

“คำขอบคุณของผู้เขียน

⁷⁶ โปรดดูวิถีคิดในกรอบ “ความเป็นไทย” และที่มาอันทรงพลังของวิถีคิดดังกล่าวนี้ใน สายชล สัตยานุรักษ์, 10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1 และ เล่ม 2 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเพ่นบุคส์, 2557.

1. ผู้เขียนหนังสือ *History of the Second World War* งานของเขาช่วยให้เหตุการณ์ของเรื่องใกล้ความเป็นจริงที่สุด
2. ท้องฟ้าอันสดใส ท้องทุ่งกว้างกลางสายลมที่สระบุรี ธารน้ำไหลโกรกในป่าชลบุรี เกลียวคลื่นที่ประจวบฯ และความความงามของธรรมชาติอีกหลายแห่งที่เคยลิ้มรสมาแต่เยาว์วัย ตลอดจนความรัก ความสามัคคี ความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจกัน การเกื้อกูลกัน และสันติภาพ ทุกสิ่งทุกอย่างที่แม้แต่เด็กก็ทำให้เกิดความเชื่อมั่น ความหวัง ความรัก ความอบอุ่นใจ ในฐานที่เป็นมนุษย์ สิ่งเหล่านี้ถึงแม้จะเป็นสิ่งใหญ่ แต่ก็เป็ความหวังของผู้เขียนว่าอาจนำไปบรรจุในเรื่องเล็กๆ นี้ได้ และด้วยเหตุนี้เรื่อง แด่มนุษยชาติ จึงเกิดขึ้น
3. ผู้อ่านทุกท่านที่อ่านเรื่องนี้ด้วยความรู้สึกที่อยู่นอกเหนือคำสมมุติว่า “ชาติ”⁷⁷

อนึ่ง หลังจากการตีพิมพ์ “แด่..มนุษยชาติ” ครั้งแรกเป็นเวลานานกว่า 20 ปี ปราบกฏว่าใน พ.ศ. 2528 เมื่อ สุชาติ สวัสดิ์ศรี ขอตีพิมพ์เรื่องสั้นเรื่องนี้ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้เขียนจดหมายถึงสุชาติ สวัสดิ์ศรี ที่สะท้อนถึงความคิดมนุษยนิยมในวัยหนุ่มชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นการประเมินคุณค่าผลงานของตัวเองในเชิงสุนทรียศาสตร์ โดยเห็นว่า “แด่..มนุษยชาติ” เป็นเรื่องสั้นที่ดีอยู่ในเชิงวรรณศิลป์ อย่างไรก็ตาม จดหมายนี้ยืนยันในความสำนึกของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในทศวรรษ 2520 เกี่ยวกับพลังครอบงำของ “รัฐ” และ “ชาติ” ที่ทำให้ผู้คนต้องสูญเสียความเป็นมนุษย์ไปอย่างสิ้นเชิง (จนอาจกล่าวได้ว่าพื้นฐานความคิดดังกล่าวนี้เองที่เป็นแรงผลักดันให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ พยายามต่อสู้กับ “รัฐไทย” และ “ชาตินิยมไทย” อย่างจริงจังตลอดมา) ดังความต่อไปนี้

“...แม้ว่ามันอาจไม่ตรงกับคนอเมริกันหรือกับทหารจริงๆ แต่ผมต้องการพูดถึง “มนุษย์” มากกว่า “ชาติ” หรือ “อาซีฟ” มนุษย์รวมๆ ไปหมดซึ่งคงมีความอ่อนแอและรักสันติเหมือนกัน ... แต่เกือบทุกตอนที่ผมต้องการพูดถึง “มนุษย์” ในเรื่องสั้นนี้ ผมพยายามบีบจนมันทะเล็ดเข้าไปอยู่

⁷⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “แด่..มนุษยชาติ”, บานไม่รู้โรย 1(8) (กันยายน 2518), น. 92. ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือ อนุสรณ์ 23 ตุลาคม สโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2507.

ในเรื่องมากกว่าที่จะปล่อยให้ความเป็นมนุษย์ไหลหลาออกมาเองตามธรรมชาติของตัวละคร... เช่น ผมพูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับดินเพื่อเน้นความเป็นธรรมชาติร่วมกันของคนละพื้นดิน เน้นความอ่อนแอของคนที่โดยเนื้อแท้แล้วไม่ต้องการแปลกแยกตัวเองจากธรรมชาติ อะไรทำนองนี้ แต่ความหมายเหล่านี้ถูกบีบให้ทะเล็ดเข้ามาในเรื่องจนอ่านแล้วเกือบจะกลายเป็นบทความ...

21 ปีผ่านไปพร้อมกับเหตุการณ์หลายหลากเกิดขึ้นในประเทศไทยและสหรัฐ... **สิ่งที่ผมเองสำนึกขึ้นในตอนนี้อาจจริงหรือว่าในรัฐประชาชาติที่ครอบงำเราอยู่นี้ ยังมีช่องว่างเหลืออยู่ในชีวิตของบุคคลอีก สำหรับจะสำนึกได้แม้ในช่วงเวลาที่สุดท้ายว่าเรานั้นโดยเนื้อแท้แล้วก็เป็ “คน” ก่อนจะเป็นอะไรอื่นทั้งสิ้น...**⁷⁸

จดหมายฉบับนี้แสดงให้เห็นว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ข้อสรุปเรื่องพลังครอบงำของรฐาติจาก “ประสบการณ์ในชีวิตตนเอง” มิใช่จากการอ่านหนังสือ 1984 ของยอร์ช ออร์เวลล์ ดังที่ได้กล่าวว่

“ความเข้มแข็งของรฐในการปลูกปั้นเราให้เป็นจักรกลเฟืองหนึ่งของรฐ (หรือเซลล์หนึ่งในอินทรีย์วัตถุที่เรียกว่าชาติ) โดยอาศัยการศึกษามวลชน การโฆษณาชวนเชื่อ การควบคุมสื่อมวลชนทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม และแม้แต่ในศิลปวัฒนธรรมก็แฝงคติเช่นนี้เข้ามา มันซึมลึกเข้าไปกัดกร่อนความเป็นคนของเราจนอาจไม่เหลือที่สำหรับให้เราได้รู้สึก (แม้แต่รู้สึก) ถึงพื้นฐานธรรมชาติของเราเสียแล้วก็ได้ นี่อาจเป็นอิทธิพลของ 1984 ของยอร์ช ออร์เวลล์ ซึ่งผมไม่เคยอ่านเมื่อ 21 ปีที่แล้วมา แต่ผมก็ยังอยากปฏิเสธอยู่ดีว่า ความคิดที่สงสัยขึ้นในขณะนี้ไม่ใช่มาจากออร์เวลล์ อย่างน้อยก็ไม่ใช่จากออร์เวลล์ล้วนๆ แต่เป็นประสบการณ์ในชีวิตตนเองซึ่งได้พบเห็นอำนาจที่ลึกล้ำซ่อนเงื่อนของรฐอันแฝงอยู่ในชีวิตของชุมชนสมัยใหม่ไปเสียทุกชุมชน ออร์เวลล์เป็นเพียงผู้สรุปประสบการณ์อันหลากหลายนี้ให้มีความหมายเข้าใจได้อย่างซาบซึ้งเท่านั้น...”⁷⁹

⁷⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “หมายเหตุจากนิธิ เอียวศรีวงศ์”, บานไม่รู้โรย 1(8) (กันยายน 2518), น. 91. (เน้นโดยผู้วิจัย).

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน..

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในจดหมายที่เขียนเมื่อ พ.ศ.2528 นี้ ถึงแม้ด้านลบของ “รัฐ” จะได้รับการเน้นไว้มาก แต่ **นิธิ เอียวศรีวงศ์** ก็ได้กล่าวถึงรัฐที่มีสองด้านควบคู่กัน (ซึ่งแตกต่างจาก “ฝ่ายซ้าย” ที่มองรัฐเฉพาะด้านลบเท่านั้น) ดังความว่า “ประเด็นหลักของเรื่อง แด่มนุษยชาติ เขียนขึ้นโดยปราศจากความสำนึกที่ได้ไตร่ตรองอย่างดี ถึงพลังกำลังอันไพศาล **ทั้งอ่อนโยนและแข็งกร้าว ทั้งกรุณาและเหี้ยมเกรียม** (ซึ่งเป็นหัวก้อยบนเหรียญเดียวกัน) ซึ่งรัฐมีอยู่ และครอบงำพลเมืองของรัฐอย่างเด็ดขาด ในโลกที่เต็มไปด้วยรัฐประชาชาติเช่นทุกวันนี้...”⁸⁰ นอกจากนี้ ยังเห็นได้ว่าในระยะหลัง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ยืนยันว่าไม่สามารถใช้แนวคิดแบบอนาธิปัตย์นิยมในการอธิบายสังคมไทยแม้แต่สังคมชนบทและสังคมของ “คนไท” หรือ “คนไต” ในที่ต่างๆ ดังที่เขียนไว้ใน พ.ศ.2542 ว่า

“...ผมยังไม่เคยเห็นชุมชนไต-ไทที่ใดซึ่งอยู่นอกรัฐ...

...หลายสิบปีมาแล้ว ผมเคยลองสำรวจความคิดที่เกี่ยวกับรัฐที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านปากชัได้ ผมพบว่าเขาคิดถึงความสัมพันธ์ในรัฐอย่างเรียบง่ายเหมือนกับความสัมพันธ์ในชุมชนหมู่บ้านของเขา แต่เขามีสำนึกเกี่ยวกับรัฐอย่างไม่ต้องสงสัย เพียงแต่รัฐของเขาอาจไม่เหมือนกับรัฐที่ปรากฏในหลักฐานซึ่งผลิตขึ้นจากราชสำนักเท่านั้น...

ทั้งนี้ ยังไม่พูดถึงความผูกพันที่มีกับ “ศูนย์” ทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองที่ตั้งอยู่ในภูมิภาค เช่น ความเคารพนับถือพระบรมธาตุเมืองนครฯ นั้น แม้ขยายไปกว้างขวางจากชุมชนพรานหัวเมืองมลายู

...ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครฯ นั้นเกี่ยวพันอยู่กับรัฐมาตั้งแต่ต้น ทั้งรัฐในท้องถิ่นและรัฐอยุธยาในภายหลัง”⁸¹

ในปีที่จบการศึกษาระดับปริญญาโท คือ พ.ศ.2509 นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนบทความเรื่อง **“ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์”** ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าได้ครุ่นคิดไตร่ตรองเกี่ยวกับลักษณะ

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้วิจัย).

⁸¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สำนักเจ๊ก-สำนักไต” ใน **ประวัติศาสตร์ ชาติ ปัญญาชน** กรุงเทพฯ: มติชน, 2548. หน้า 52-53.

ของวิชาประวัติศาสตร์อย่างจริงจังเพื่อเป็นเข็มทิศสำหรับการทำงานทางวิชาการ โดยได้ตอบคำถามต่างๆ นับตั้งแต่ประวัติศาสตร์คืออะไร ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับ "เวลา" หรือไม่อย่างไร นักประวัติศาสตร์ควรใช้อะไรเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาว่าเรื่องใดมีความสำคัญมากพอที่จะทำการศึกษา (โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ ตระหนักเป็นอย่างดีว่าการที่มนุษย์จะเห็นว่าอะไรสำคัญหรือไม่สำคัญนั้นย่อมขึ้นอยู่กับ "ยุค วัฒนธรรม คุณค่า") วิธีการสร้างความรู้ของประวัติศาสตร์เป็นอย่างไร ประวัติศาสตร์สามารถเข้าถึง "ความจริงเนื้อแท้" ได้หรือไม่ (เพราะความรู้ทางประวัติศาสตร์เป็น "ความจริงสัมพัทธ์" ที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขอื่นๆ อีกมาก) ถ้าไม่ได้ เพราะเหตุใดเราจึงควรศึกษาประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อภิปรายในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการตีความ (หรือการอธิบาย) ประวัติศาสตร์เอาไว้อย่างครอบคลุม เช่น เรื่อง "ธรรมชาติของมนุษย์" ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า "ที่แท้จริงแล้วมนุษย์หาได้มีธรรมชาติอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ เพียงแต่จะมีลักษณะอุปนิสัยบางอย่างที่อาจจะพบได้ว่ามีอยู่เหมือนกันในหมู่คนหลายชาติ และเรายังไม่อาจหาสาเหตุให้แก่ลักษณะอุปนิสัยเหล่านั้น เราก็ตัดให้เป็นความลึกลับของโลกที่เรียกว่า "ธรรมชาติของมนุษย์" เสียเท่านั้น"⁸² ซึ่งทัศนะเช่นนี้นับว่าแตกต่างจากนักมนุษยศาสตร์โดยทั่วไปในเวลานั้น เพราะนักมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่เชื่อใน "ธรรมชาติของมนุษย์" ที่เป็นสากล

ความคิดสำคัญอีกประการหนึ่งที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงในบทความ "ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์" คือความคิดเกี่ยวกับ "ความจริง" สะท้อนถึงความสำนึก (ตั้งแต่ พ.ศ. 2509) ว่าความรู้ทางประวัติศาสตร์เป็น "ความจริงสัมพัทธ์" มิใช่ "ความจริงเนื้อแท้" แต่ "ความจริงสัมพัทธ์" นี้เองก็เป็นประโยชน์อย่างมากต่อมวลมนุษย์ (จึงมีคุณค่าที่ควรแสวงหา) โดยได้แสดงทัศนะไว้ดังนี้

"แปลได้ ศาสดาแห่งทฤษฎีความจริงเนื้อแท้ ได้เปรียบไว้ว่ามนุษย์นั้นอาศัยอยู่ในถ้ำซึ่งมีแสงสว่างเพียงสลัวๆ จากปากถ้ำเท่านั้น ด้วยเหตุดังนั้น มนุษย์จึงไม่อาจแลเห็นสิ่งที่อยู่ในถ้ำได้ตามที่เป็นจริง สิ่งที่มนุษย์แลเห็นเป็นแต่เพียงเงาของความจริงเท่านั้น และมนุษย์ไม่มีวันก้าวไปถึง

⁸² นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์, สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับพิเศษ, (มิถุนายน 2509), น. 136. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ปากถ้าเพื่อได้แสงสว่างสำหรับมองดูสิ่งต่างๆ ตามที่มันเป็นจริงเลย ความคิดเช่นนี้ได้กลายเป็นความคิดที่เป็นรากฐานของชาวตะวันตก ซึ่งได้อุทิศชีวิตและแรงงานลงไปแล้วเป็นอันมาก เพื่อจะตะเกียกตะกายไปสู่ปากถ้า เพื่อจะได้เห็นสิ่งต่างๆ ที่เป็นอยู่จริงๆ จนแม้ปัจจุบันก็ยังคงทู่ทอความพยายามอยู่ เพราะไม่มีใครเลยไปถึงปากถ้าได้ ผลพลอยได้จากความพยายามเหล่านี้ก็คือ ความเจริญของมนุษยชาติอย่างที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบัน

ถ้าแม้ทฤษฎีของเพลโต้เป็นจริง ผู้เขียนบทความนี้สงสัยว่า มนุษย์จะค้นหาความจริงเนื้อแท้เพื่ออะไร และด้วย “เงาของความจริง” นี้ เราควรพยายามนำมาใช้เพื่อก่อให้เกิดสันติสุขอันถาวรในโลก เพราะอย่างน้อยที่สุด “เงาของความจริง” ก็ได้ให้ความหวังแก่มนุษยชาติแล้วว่าเราจะทำโลกของเราให้น่าอยู่ขึ้นได้สำเร็จ ถ้าเราจะมองย้อนหลังไปหาบรรพบุรุษของเราซึ่งอยู่ในถ้ำจริงๆ และตัวเราซึ่งออกมานอกถ้ำ เอาชนะความมืดด้วยพลังไฟฟ้า และบางครั้งกำลังยืนหัวเราะเยาะธรรมชาติต่อหน้าทะเลสาบ ภูเขา น้ำตกฯ ที่เกิดจากน้ำมือมนุษย์ด้วยกัน”⁸³

อนึ่ง ในบทความเรื่อง “ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์” นิธิ เอียวศรีวงศ์ให้ความหมายแก่ “วิชาประวัติศาสตร์” ว่า “ไม่อาจจะให้ข้อมูลอันเป็นความจริง “เนื้อแท้” หรือ “สมบูรณ์” แก่ใครได้ แต่ประวัติศาสตร์เป็นความเข้าใจของสังคมเกี่ยวกับความเป็นมาของตน...”⁸⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยืนยันในคุณค่าของวิชาประวัติศาสตร์ว่า “ประวัติศาสตร์เป็นความจริงสัมพัทธ์ก็จริง แต่เราต้องไม่ลืมว่าวิชาสังคมศาสตร์ (หรือวิชาอื่นใดก็ตาม) ทั้งหมดย่อมเป็นความจริงสัมพัทธ์ด้วยเช่นกัน...ปัญหาจึงไม่ได้อยู่ที่การสงสัยในคุณค่าของวิชาประวัติศาสตร์แต่อย่างเดียว แต่หากจะต้องตั้งข้อสงสัยเลยว่า วิชาความรู้ทั้งหมดในโลกนี้มีประโยชน์อะไรกัน และถ้าเกิดปัญหานี้ขึ้นจริง ก็ควรมองย้อนกลับมาดูตัวเราเองในปัจจุบัน เราได้ก้าวมาไกลพอๆ ถึงจะไม่มากจนอาจจะลบร่องรอยของความป่าเถื่อนของบรรพบุรุษได้หมดก็ตาม”⁸⁵

ถึงแม้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จะกล่าวว่าประวัติศาสตร์เป็น “วิทยาศาสตร์สังคม” แต่ก็เน้นว่าด้วยว่าทั้งประวัติศาสตร์และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมีความคล้ายคลึงกัน เพราะต่างก็ต้อง “ให้

⁸³ เรื่องเดียวกัน, น. 136.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 136.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 136.

ความหมาย” หรือ “บางที่เราก็มักเรียกว่าเป็นการตีความข้อมูล” กล่าวคือ “ความรู้หรือความจริงที่มนุษยชาติมีอยู่ทั้งหมดในขณะนี้ล้วนเป็นข้อมูลที่แยกออกจากกันหลายล้านข้อ ไม่มีข้อใดผูกพันกันเลย แต่ที่เราเห็นว่ามันเป็นเหตุเป็นผลต่อกันนั้น ก็เพราะปัญญาของมนุษย์ทำให้มันเกี่ยวพันกันเท่านั้นเอง”⁸⁶ นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังได้ชี้ให้เห็นด้วยว่า การศึกษา “วิทยาศาสตร์สังคม” ทำได้ยากกว่า “วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ” เสียอีก ดังความว่า

“วิทยาศาสตร์สังคมก็มีลักษณะเดียวกับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ข้าจะหนักขึ้นไปกว่าวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเสียอีก ในข้อที่ต้องอาศัยการให้ความหมายแก่ข้อมูลมากกว่าตัวข้อมูลเอง...เนื่องจากการหาข้อมูลในทางวิทยาศาสตร์สังคมทำได้ยากและต้องอาศัยเวลานาน...ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การศึกษาแขนงวิทยาศาสตร์สังคมเพ่งล่องพ้นจากแดนของปรัชญามาสู่แดนของศาสตร์เมื่อเวลาไม่นานมานี้เอง อีกประการหนึ่งการให้ความหมายแก่ข้อมูลในทางวิทยาศาสตร์สังคมทำได้ยากกว่าวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเป็นอันมาก เพราะเหตุว่าวิทยาศาสตร์สังคมมี “ข้อแม้” มากมาย...”⁸⁷

ข้อความข้างต้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ ต้องการยืนยันความสำคัญและสถานะของวิชาประวัติศาสตร์ ในบริบทที่นักวิชาการให้คุณค่าแก่วิทยาศาสตร์อย่างสูง และนักประวัติศาสตร์ตลอดจนนักมนุษยศาสตร์ทั่วไปสูญเสียความเชื่อมั่นในคุณค่าของศาสตร์ที่ตนเองศึกษา

เนื่องจากในเวลานั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าประวัติศาสตร์เป็น “วิทยาศาสตร์สังคม” หรือ “สังคมศาสตร์” จึงไม่เพียงแต่จะกล่าวถึง “**หลักการวิจารณ์ประวัติศาสตร์**” (ซึ่งในระยะหลังนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกว่า “**วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์**” ที่หมายถึงการวิพากษ์และประเมินคุณค่าของหลักฐาน) และ “การตีความ” หรือ “การให้ความหมายแก่ข้อมูล” เท่านั้น แต่ยังระบุด้วยว่า**นักประวัติศาสตร์ควรจะ “ใช้วิชาอื่น ๆ เป็นเครื่องมือ”**⁸⁸ และเน้นอยู่เสมอว่าความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้น เป็นผลมาจาก “**หลักฐานพูดเอง**” ส่วนหนึ่ง แต่อีกส่วนหนึ่งเป็นการตีความ

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 131.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 131-132.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 134.

ของนักประวัติศาสตร์⁸⁹ ในตอนท้ายบทความ นิธิ เอียวศรีวงศ์ สรุปว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยเวลานั้นยังมีข้อบกพร่องอยู่มาก กล่าวคือ “ยังอยู่ในขั้นการเล่าเรียนจดจำนิยายที่มี พ.ศ.” เท่านั้น⁹⁰

สำนึกความเป็น “เจ๊ก” กับงานเขียนเกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรม

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ถือกำเนิดและเติบโตในครอบครัวที่บิดาเป็นพ่อค้าจีนแต่จิว ใน พ.ศ.2483 อันเป็นปีเกิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ นั้น รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ใช้อุดมการณ์ชาตินิยมแบบเชื้อชาตินิยมเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐบาลในระบอบใหม่ และการดำเนินนโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทองในยุคลงครามโลกครั้งที่ 2 โดยชาวจีนถูกทำให้มีสถานะเป็น “คนอื่น” ที่เป็นอันตรายต่อ “ชาติไทย” และเมื่อนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีอายุได้ 10 ปี ประเทศจีนก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของพรรคคอมมิวนิสต์และเกิดสงครามเกาหลีขึ้น ในยุคลงครามเย็นนี้ ชาวจีนจำนวนมากในประเทศไทยถูกเพ่งเล็งว่าเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่จงรักภักดีต่อชาติไทย และยังมีความเห็นแก่ตัว “ยิ่งกว่ายิวแห่งบูรพาทิศ” เสียอีก นวนิยายเรื่อง **สี่แผ่นดิน** ที่ได้รับการเขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ.2494-2495 แม้ว่าจะให้ภาพของ “คุณเปรม” เป็นคนเชื้อสายจีนที่กลายเป็น “คนไทย” ที่รักใน “ความเป็นไทย” อย่างลึกซึ้ง แต่ก็มี “คุณเสวี” ที่ถูกทำให้มีความ “เป็นจีนทางจิตใจ” อย่างสูง โดยเป็นตัวละครที่มีความเห็นแก่ตัวอย่างยิ่ง⁹¹

ใน พ.ศ.2504 นิธิ เอียวศรีวงศ์ เข้าศึกษาที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในเวลานั้น “ลูกจีน” เริ่มเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยมากขึ้น แต่บรรยากาศที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ยังคงเป็นบรรยากาศของ “ผู้ดีไทย” อาจารย์ที่สอนประวัติศาสตร์หลายคนมีเชื้อสายเจ้านายหรือเป็นบุตรของข้าราชการชั้นสูงที่เคยรับใช้ใกล้ชิดราชสำนัก เช่น ม.จ.ทองทิพย์ ทองใหญ่, ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล, ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี, และ รอง ศยามานนท์ เป็นต้น

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 130-134.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 135.

⁹¹ สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยหลวงวิจิตรวาทการ**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545). และ สายชล สัตยานุรักษ์, **คึกฤทธิ์กับประดิษฐกรรม “ความเป็นไทย” เล่ม 1**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550).

ในบรรยายกาศดังกล่าวนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีเพื่อนทั้งรุ่นพี่ รุ่นเดียวกัน และรุ่นน้องเป็น “ลูกจีน” หลายคน แม้ว่าส่วนใหญ่จะ “กลายเป็นไทย” ไปแล้ว แต่ก็มีคนที่ยังคงความเป็น “เจ๊ก” ไว้มาก “คำอุทิศแด่ประเสริฐ มโนมายากร” ในหนังสือ **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** สะท้อนให้เห็นว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เรียนรู้ “พลังอันแข็งแกร่งของวัฒนธรรมเจ๊ก” จากเพื่อนผู้นี้ “ซึ่งได้สอนให้รู้จักพลังอันแข็งแกร่งของวัฒนธรรมเจ๊กด้วยการกระทำ”⁹² และความสำนึกในความเป็น “เจ๊ก” นี้เองที่ทำให้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เลือกลงมือศึกษาเกี่ยวกับการเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังที่เขียนใน “คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก” ของหนังสือเล่มนี้ ว่า “ในฐานะที่มีสำนึกของเจ๊กเช่นนี้ ข้าพเจ้าอดรู้สึกศรัทธาและชื่นชมต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ได้ งานศึกษาชิ้นนี้เริ่มต้นขึ้นด้วยความศรัทธาและชื่นชมที่มีอยู่ในส่วนลึกของสำนึกดังกล่าว”⁹³

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ถือว่าตนเองเป็น “เจ๊ก” ซึ่งแตกต่างจาก “คนไทย” และขณะเดียวกันก็แตกต่างจาก “คนจีน” ในประเทศจีน ดังที่อธิบายไว้ในหนังสือ **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** ว่า

“การแยกว่าใครเป็นจีนหรือใครไม่เป็นจีนนั้นออกจะคลุมเครือในสังคมไทยอย่างมาก... ความเป็นจีนจึงมักขึ้นอยู่กับว่าเจ้าตัวจะบอกว่าตัวเป็นหรือไม่เป็นเท่านั้น

เมื่อเป็นเช่นนี้ลูกหลานจีนที่เกิดในเมืองไทย หากยังถือตัวว่าเป็นจีน เขาก็เป็นจีน... คำว่าเจ๊กจึงมีประโยชน์และใช้ในที่นี้เพียงเพื่อให้หมายถึงจีนและเชื้อสายจีนในเมืองไทยเท่านั้น เชื้อสายจีนจะกี่ชั่วคนมาแล้วก็ตาม หากยังนับตนเองเป็นเจ๊ก เขาก็เป็นเจ๊ก

การถือตัวว่าเป็นเจ๊กมีความหมายแต่เพียงว่า เขายอมรับในกำเนิดและวัฒนธรรมประเพณีบางอย่างที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมประเพณีของประชาชนในเมืองจีน แต่ก็ไม่ใช้การลอกเลียนวัฒนธรรมประเพณีในเมืองทุกอย่าง เนื่องจากมีวัฒนธรรมท้องถิ่นของเมืองไทย ตลอดจนความจำเป็นในทางสังคม, เศรษฐกิจและการเมืองของเมืองไทยบังคับให้มันแปรไปไม่น้อยแล้ว

⁹² นิธิ เอียวศรีวงศ์, **การเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**, พิมพ์ครั้งที่ 10, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), คำอุทิศ.

⁹³ “คำนำ (เมื่อพิมพ์ครั้งแรก)” ใน เรื่องเดียวกัน, น.12. (เน้นโดยผู้วิจัย).

วัฒนธรรมที่เจ๊กถือว่าเป็นเจ๊กจึงเป็นวัฒนธรรมที่ไม่เหมือนจีนที่เดียว แต่ก็แตกต่างจากไทยอย่างเห็นได้ชัด เป็นวัฒนธรรมของตนเอง หรือวัฒนธรรม “เจ๊กๆ” นั้นเอง”⁹⁴

ความสำนึกในความเป็น “เจ๊ก” มีส่วนทำให้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้แย้งทัศนะที่มีอยู่ในความคิดกระแสหลัก ที่เน้นเอกภาพอันเกิดจากความเหมือนกันทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม โดยรัฐไทยในอดีตที่ผ่านมาพยายามทุกวิถีทางที่จะทำให้ทุกคน “กลายเป็นไทย” และระบุว่าคนบางชาติพันธุ์เป็นอันตรายต่อความมั่นคงของชาติ ซึ่งในปลายทศวรรษ 2520 ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียน “คำนำ” ดังกล่าวนี้อ สถานะของ “เจ๊ก” และวัฒนธรรมของ “เจ๊ก” ในสังคมไทยสูงขึ้นมากแล้ว แต่คนชาติพันธุ์อื่นๆ อีกหลายชาติพันธุ์ยังอยู่ใน “สถานะรอง” ด้วยความสำนึกในความเป็น “เจ๊ก” ที่เห็นความสำคัญของความเสมอภาคของคนทุกชาติพันธุ์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงยืนยันในคุณค่าของความหลากหลายทางวัฒนธรรม โดยกล่าวว่า “สังคมที่มีพลังคือสังคมที่ปล่อยให้มีความหลากหลายในวัฒนธรรม ความแตกต่างของวิถีชีวิต, ค่านิยม และรสนิยมของ “เจ๊ก” คือความมั่งคั่งในทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของสังคมไทย เหมือนความแตกต่างที่เราอาจพบได้ในหมู่ชาวเขา, ชาวมอญ, ชาวยวน ฯลฯ ในประเทศไทย”⁹⁵

อนึ่ง นอกจากสำนึกในความเป็น “เจ๊ก” แล้ว ประสบการณ์วัยเด็กและความทรงจำเกี่ยวกับวัยเด็กที่มีผู้คนบางชาติพันธุ์เข้ามาสร้างความประทับใจในชีวิต ก็มีส่วนหล่อหลอมทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ต่อคนชาติพันธุ์ต่างๆ ดังปรากฏว่าเมื่อมีอายุได้ราว 50 ปีแล้วนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ยังจดจำประสบการณ์ในวัยเยาว์ซึ่งทำให้ประทับใจในความดีงามของมนุษย์ที่ไม่ใช่คนไทย เช่น การที่ทหารญี่ปุ่นได้ช่วยทำแผลให้หลังจากที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้รับบาดเจ็บเนื่องจากรถจักรยานล้ม หรือการที่บาทหลวงเชื้อสายเวียดนามแห่งโรงเรียนอัสสัมชัญ ศรีราชา คืนทรพยสินที่รับฝากไว้แก่ชาวตะวันตกทุกคนหลังจากสงครามโลกยุติ จนได้รับการสร้างอนุสาวรีย์ไว้ ณ โรงเรียนแห่งนั้น เป็นต้น⁹⁶ เรื่องของความหลากหลายทางชาติพันธุ์และความเสมอภาคเท่าเทียมกันของมนุษย์ทุกชาติ

⁹⁴ “คำนำ (เมื่อพิมพ์ครั้งแรก)”, เรื่องเดียวกัน น. 11-12.

⁹⁵ “คำนำ (เมื่อพิมพ์ครั้งแรก)”, เรื่องเดียวกัน น. 12.

⁹⁶ เป็นคำบอกเล่าของนิธิ เอียวศรีวงศ์ แก่ผู้เขียนรายงานการวิจัย ณ ภาควิชาประวัติศาสตร์ และ เมื่อนิธิ เอียวศรีวงศ์ พาผู้เขียนรายงานการวิจัยกับครอบครัวไปชมโรงเรียนอัสสัมชัญ ศรีราชา ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นนักเรียน

พันธุ์จึงเป็นเรื่องที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญตลอดมา เช่นเดียวกับการให้ความสำคัญต่อศาสนาอื่น ใน “คำนำ” หนังสือ **อิสลามสมัยแรก** (พ.ศ.2511) นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า “ผู้อ่านนอกศาสนาอิสลามหลายคนอาจจะเห็นว่า หนังสือเล่มนี้มีอคติหลายตอน โดยเฉพาะผู้ที่ตั้งข้อรังเกียจศาสนา นี้ ถึงแม้ข้าพเจ้าจะมีได้เป็นอิสลามิกชน ข้าพเจ้าก็มองศาสนาอิสลามด้วยความเคารพ”⁹⁷ เมื่อมีการแบ่งกลุ่มนักประวัติศาสตร์ไทยออกเป็น 2 กลุ่ม คือ “สำนักเจ๊ก” (ที่อธิบายประวัติศาสตร์ไทยโดยเน้นบทบาทของคนจีน) และ “สำนักไต” (ที่อธิบายประวัติศาสตร์ไทยโดยเน้นบทบาทของชาวบ้านที่เป็นคนไทหรือไต) นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็กล่าวว่า “ผมไม่ได้สังกัดสำนักไหน” เพราะทั้งสองสำนักล้วนมีข้อจำกัดทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความสำคัญแก่คนชาติพันธุ์เดียวมากเกินไป ซึ่งไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง เพราะนอกจากจะมีคนหลายชาติพันธุ์ในรัฐไทยหรือสังคมไทยแล้ว ลักษณะบางประการที่ถือว่าเป็นลักษณะเฉพาะของคนไทหรือคนไตก็ปรากฏอยู่ในชาติพันธุ์อื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยเช่นกัน⁹⁸

จากพื้นฐานความคิดที่เห็นความสำคัญของคนชาติพันธุ์และศาสนาต่างๆ ดังที่กล่าวข้างต้นนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความต้องการที่จะให้คนทุกชาติพันธุ์ทุกศาสนามีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงศึกษาประวัติศาสตร์ไทยโดยการจินตนาการถึงบทบาทของ **คนหลายชาติพันธุ์** ที่มีผลต่อปรากฏการณ์หรือความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ โดยมี “ฉันทาอคติ” ต่อคนที่เสียเปรียบในสังคม รวมทั้งชนชั้นล่าง และพยายามเปลี่ยนสถานภาพทางอำนาจของชนชั้นล่างให้สูงขึ้นในโครงสร้างอำนาจของไทย

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า เมื่อเริ่มต้นเขียนงานทางวิชาการ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้เขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชาติอื่น ที่เห็นได้ชัดถึงความยกย่องที่มีต่อคนชาติอื่น เช่น **อิสลามสมัยแรก**,

ประจำของโรงเรียนแห่งนี้ตั้งแต่เรียนชั้นประถมปีที่ 6 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ความทรงจำสำคัญเกี่ยวกับโรงเรียนแห่งนี้ นอกจากเรื่องบาทหลวงเชื้อสายเวียดนามแล้ว ยังมีอีกหลายเรื่องที่สะท้อนวิญญาณเสรีในวัยเด็ก เช่น การหนีโรงเรียนไปถีบจักรยานเพื่อท่องเที่ยวไปรอบๆ และการเขียนความเรียงที่ทำให้ถูกครูสอนภาษาไทยตีกันจนนั่งไม่ได้ไปหลายวัน เป็นต้น

⁹⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **อิสลามสมัยแรก**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2511), น. 10.

⁹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์ ชาติ ปัญญาชน** กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.

ประวัติศาสตร์เยอรมัน เป็นต้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงเป็นอิสระจากพลังของอุดมการณ์ชาตินิยมไทย ปฏิเสธความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” กระแสหลักที่จรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นและโครงสร้างรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจหรือแบบเผด็จการ ตลอดจนการมองชาติเพื่อนบ้านเป็นศัตรู และเนื่องจากมี “ความรู้สึกร่วมได้ร่วมเสียกับสังคม” (sense of involvement) กับสังคมอย่างลึกซึ้ง⁹⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงใส่ใจอย่างจริงจังต่อทุกข์สุขของ “สังคมไทย” มิใช่ “ชาติไทย” รวมทั้งต้องการให้ “สังคมไทย” สามารถกำกับ “รัฐไทย” ได้ด้วย

งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เช่น เรื่อง **ศรีรามเทพนคร**, **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์**, **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** **วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** ฯลฯ ล้วนกล่าวถึงคนหลายชาติพันธุ์และหลายชนชั้นที่มีบทบาททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เพื่อให้คนในสังคมไทยได้รับรู้ถึงการมีตัวตนของคนเหล่านั้นในฐานะที่ต่างก็เป็นส่วนหนึ่งอันมีคุณค่าของสังคมไทยอย่างทัดเทียมกัน นับเป็นการเปลี่ยนตำแหน่งที่ของชนชาติพันธุ์ต่างๆ ในโครงสร้างอำนาจของไทย เช่น **ศรีรามเทพนคร** **รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น** กล่าวถึง ชาวจีน ซึ่ง “ในสยามมีชาวจีนตั้งพำนักอยู่จำนวนมาก...”¹⁰⁰ และชาวจีนเหล่านี้สร้างประโยชน์แก่การค้าของราชอาณาจักร “อย่างยิ่งใหญ่” ดังความว่า

“ชาวจีนและพ่อค้าจีนเหล่านี้นำประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่ทางการค้ามาแก่อยุธยา
สินค้าจำนวนมากที่นำมาจากจีน...ทำให้อยุธยาเป็นศูนย์กลางสำคัญหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปในการกระจายสินค้าเหล่านั้นในภูมิภาคนี้...”

ชาวจีนที่มีภูมิภานาอยู่ในอยุธยาได้นำเอาความรู้ในการต่อและเดินลำเลาจีนมาให้เป็นประโยชน์ต่อพาณิชย์นาวีของชาวพื้นเมือง อิทธิพลของจีนในการเดินลำเลาของอยุธยาจะเห็นได้จากชื่อตำแหน่งของพนักงานเรือหลวงที่ใช้ชื่อจีนอยู่สืบมา...ชาวจีนเหล่านี้อาจเป็นจีนใหม่หรือจีนที่

⁹⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับกิจกรรมนอกหลักสูตรในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย”, **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 1, 1 (มีนาคม 2509), น. 11.

¹⁰⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2527), น. 64.

เกิดในเมืองไทยก็ได้เนื่องจากข้าวของเครื่องใช้ของชาวเรือที่ติดอยู่ในลำภาที่ล่มที่สัดหีบใน
ประมาณสมัย (อยุธยาตอนต้น) นี่มีเครื่องใช้บางแห่งที่นิยมในหมู่ชาวไทยอยู่ด้วย เช่น หมากและ
เตาปูนสำหรับกินหมาก เป็นต้น จึงเข้าใจว่าชาวเรือหรือนายเรือเป็นจีนที่คุ้นกับวัฒนธรรมไทยมาก
จนถูกกลืนเป็นไทยไปพอสมควรเหมือนกัน”¹⁰¹

หนังสือ **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์** กล่าวถึงประชาคมของคนหลายชาติในกรุงศรี
อยุธยา เช่น ลาว เขมร อินโดนีเซียน (ปัตตานีและมลายู) โปรตุเกส อิหร่าน ญี่ปุ่น¹⁰² หนังสือ **การ
เมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** กล่าวถึงบทบาทของชาวจีน ญวน มอญ และกล่าวถึงขุนนาง
“ตระกูลผู้ดี” ของไทยที่เกี่ยวข้องกันตั้งแต่สมัยอยุธยา รวม 4 ตระกูล ที่มีบทบาทสำคัญในการ
รัฐประหารในปลายรัชกาล ซึ่งทั้ง 4 ตระกูลนี้ล้วนแต่สืบเชื้อสายจาก “ต่างชาติ” อันได้แก่ ตระกูลจีน
มอญ อิหร่าน และพราหมณ์อินเดีย รวมทั้งตระกูลที่กลายมาเป็นราชวงศ์จักรีซึ่งมีเชื้อสายจีนและ
มอญ¹⁰³ แม้แต่การที่กรมหมื่นเทพพิพิธ เลือกใช้เมืองพิมายเป็นฐานในการต่อสู้หลังการเสียกรุงศรี
อยุธยา นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ชี้ให้เห็นว่ามีหลักฐานบางแห่งที่สื่อเค้ามูลว่าพระมารดาของพระองค์เป็น
“ลาว”¹⁰⁴ และเนื่องจากพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเป็นจีน เรื่องราวเกี่ยวกับคนจีนและวัฒนธรรมจีนจึงมี
อยู่ในหนังสือเล่มนี้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจีนแต้จิ๋ว เช่น

“...พวกจีนซึ่งเป็นพวกอพยพน่าจะถูกดึงดูดเข้ามายุ่งกับต่อพระองค์ได้ง่ายกว่า ค่านิยมของชาว
จีนที่เน้นในเรื่องของความสำเร็จที่ได้เป็นหรืออยู่ในชนชั้นนำ ก็ยังทำให้เพิ่มความศรัทธาในพระองค์
มากขึ้น และพร้อมที่จะเกาะกลุ่มเข้าหาพระองค์

แต่ในวัฒนธรรมจีนการนบถกลุ่มโดยข้ามภาษาถิ่นเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ จึงบีบบังคับให้พระองค์
หลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องเป็นหัวหน้าพวกแต่จิวอยู่โดยปริยายนั่นเอง

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, น. 88-89. (เน้นโดยผู้วิจัย).

¹⁰² นิธิ เอียวศรีวงศ์, **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์**, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), น. 41-53.

¹⁰³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), น. 401-437.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 155.

...นอกจากความแตกต่างด้านภาษาถิ่นแล้ว พวกแต่จิวที่อพยพมาเมืองไทยยังอาจจะผิดแปลกจากจีนที่เข้ามาก่อนหน้านี้ที่อยู่อีกอย่างหนึ่งด้วย

พวกจีนอื่นที่เข้ามาก่อนหน้านี้เข้ามาด้วยเหตุผลทางการเมือง แต่พวกแต่จิวอพยพเข้าสู่เมืองไทยเพราะความยากจนขั้นแสนสาหัส...ส่วนใหญ่เป็นชาวนาล้มละลายและชาวนายากจนไร้อาชีพ...”¹⁰⁵

งานเขียนเรื่อง **วัฒนธรรมกรรมพิภพวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** นอกจากจะกล่าวถึง “จีน” ในฐานะที่เป็นปัจจัยสำคัญของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอันมีผลโดยตรงต่อความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทางความคิดของชนชั้นสูงและเจ้าสัวจีนเองแล้ว ยังกล่าวถึงคนอีกหลายชาติพันธุ์ที่มีบทบาทอย่าง **“เป็นตัวของตัวเอง”** อยู่ใน **“ตลาด”** เช่น วิเคราะห์ว่า

“มีคนต่างชาติต่างภาษาเป็นพลเมืองของเมืองต่างๆ โดยเฉพาะกรุงเทพฯ อยู่มาก คนเหล่านี้มีชีวิตของตนเองส่วนหนึ่งซึ่งให้สีสันที่แตกต่างออกไปแก่เมือง...วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ ปล่อยให้คนเหล่านี้มีบทบาทของตนเอง แม้มีบทบาทเด่นในเรื่อง แต่ก็ยังเป็นบทบาทที่เพิ่มสีสันแก่ฉากของเรื่อง และเป็นตัวของตัวเอง ไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องประดับบาร์มีของตัวเอกที่เป็นกษัตริย์ดังเช่นคำบรรยายในขุนช้างขุนแผนตอนหนึ่งว่า

...ชาวประชามาอยู่สลอน เขมรมอญพวกพม่าเสียงหว่านหวาย

ญวนกะเหรี่ยงเจ๊กฝรั่งยังไม่เคย ไทยว่าเฮ้ยมึงกล้าก็มาดู

นางทะวายอายเอียงเสียงแปร่งๆ แมงชะแวงเหมะระอาอะหลู

เจ้ามอญว่าอาละกู่ถึงปุนพลู ลาวบ่อฮู้บหันข้อยยั่นจริง...”¹⁰⁶

อนึ่ง ในขณะที่มีสำนึกของ “เจ๊ก” การเกิดและเติบโตในเมืองไทยก็ทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีสำนึกใน “ความเป็นไทย” ของตนเองไปพร้อมกัน ความผูกพันกับสังคมไทยอย่าง

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 118-120.

¹⁰⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกรรมพิภพวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน **ปากไก่และใบเรือ**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, 2538), น. 225.

ลึกซึ้งเห็นได้ชัดเจนจากการเขียนเรื่องเกี่ยวกับคนไทยและวัฒนธรรมไทยเพื่อสื่อสารกับคนทั้งหลายในสังคมไทย โดยไม่สนใจที่จะเขียนหนังสือหรือบทความเป็นภาษาอังกฤษ และเป้าหมายในการเขียนหนังสือทุกประเภทของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็มุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ที่จะทำให้สังคมไทยดีขึ้น

การมีมารดาเป็นคนไทยเชื้อสายจีนที่ศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างมาก มีส่วนทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีวิถีชีวิต “แบบไทย” ที่ผูกพันอยู่กับพุทธศาสนา เมื่อมีโอกาส นิธิ เอียวศรีวงศ์ มักไปทำบุญที่วัดกับมารดา หลังจากมารดาเสียชีวิตก็ได้แปลหนังสือ **พุทธศาสนา: สารและ พัฒนาการ** (2541) เพื่อเป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจ และเมื่ออย่างเข้าสู่วัยสูงอายุ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่เพียงแต่จะเป็นเจ้าภาพในการจัดพิธีอุปสมบทให้แก่บุตรชายเท่านั้น ยังได้สะสมเงินไว้จำนวนหนึ่งเพื่อหล่อพระพุทธรูปเพื่อถวายวัดป่าสุคโต อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งมีพระไพศาล วิสาโล เป็นเจ้าอาวาสอีกด้วย นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังมีความสนใจในการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาอันเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย จนสร้างแรงบันดาลใจแก่พระไพศาล วิสาโล ในการเขียนหนังสือ **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต** อีกด้วย งานเขียนเกี่ยวกับพุทธศาสนานับเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในผลงานต่างๆ ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยของนิธิ เอียวศรีวงศ์ โดยเน้นบทบาทของรัฐในการทำให้พุทธศาสนาสูญเสียพลังในการตอบสนองชีวิตของคนไทยในสังคมสมัยใหม่¹⁰⁷ และการที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ พบว่าสถาบันพุทธศาสนาของไทยหมดพลังในการปรับตัวเพื่อตอบสนองชีวิตที่เปลี่ยนแปลงอย่างซับซ้อนของคนไทยในสมัยหลัง ยังทำให้มองเห็นถึงความสำคัญของการวิเคราะห์และอธิบายปรากฏการณ์ที่ไสยศาสตร์กลายเป็นเทคโนโลยีที่ขาดศีลธรรมกำกับ (เช่น ในเรื่อง พุทธกับไสย)¹⁰⁸

¹⁰⁷ ไพศาล วิสาโล, “นิธิ เอียวศรีวงศ์ กับคุณูปการที่มีต่อพุทธศาสนา” ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **วิเคราะห์นิธิ ปรากฏเจ้าเง็ก**, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2544), น. 50-78.

¹⁰⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **พุทธกับไสย, ศิลปวัฒนธรรม** 12(4) (กุมภาพันธ์ 2534).

ตลอดจนการเกิดลัทธิพีธีใหม่ๆ ในสังคมไทย เช่น ลัทธิพีธีเสด็จพ่อ ร.5¹⁰⁹ และลัทธิพีธีเจ้าแม่กวนอิม¹¹⁰

ความต้องการที่จะเป็นปัญญาชนของ นิธิ เอียวศรีวงศ์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เริ่มเป็นอาจารย์ที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ใน พ.ศ. 2509 การเลือกอาชีพอาจารย์สะท้อนถึงความต้องการที่จะมีบทบาทเป็น “ปัญญาชน” ซึ่งความต้องการดังกล่าวนี้ เห็นได้ตั้งแต่เมื่อเรียนอยู่ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความหมกมุ่นอยู่กับความรู้หลายแขนง โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรัชญา วรรณกรรม และประวัติศาสตร์ และมีความทะเยอทะยานที่จะเป็นนักเขียน¹¹¹ เพื่อเสนอความคิดและความรู้ที่ลึกซึ้งต่อสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตั้งคำถามและการหาคำตอบเกี่ยวกับชีวิตและสังคมในมิติที่แตกต่างจากผู้อื่น

ใน พ.ศ. 2512 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ให้ความหมายของ “ปัญญาชน” ไว้ในบทความเรื่อง “ปัญญาชนไทย?” ดังนี้

“คำจำกัดความอันหนึ่งที่ขอเสนอในที่นี้ก็คือ ปัญญาชนคือผู้ที่แสดงความคิดของตนเกี่ยวกับปัญหาทางเศรษฐกิจ หรือวัฒนธรรม หรือปัญญา (วิชาการและปรัชญา) หรือการเมือง หรือศีลธรรมของสังคมหรือของมนุษยชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนกระทั่งทำให้เกิดการกระทำตามความคิดนั้นเป็นกลุ่มก้อน หรือทำให้คนกลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่งในสังคมหรือในโลกคิดตามนั้น... ก่อให้เกิด “ปรากฏการณ์ทางสังคม...งานของปัญญาชนคือการถามคำถามและตอบคำถาม อยู่เสมอไป...”¹¹²

นิธิ เอียวศรีวงศ์ แบ่งปัญญาชนออกเป็น 2 ฝ่าย “ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ค้นหา ให้กำลังใจ และให้ความหมายใหม่แก่สิ่งอันดีเลิศในระบบเก่า อีกฝ่ายหนึ่งคือผู้ตั้งตนเป็นศัตรูกับการอยู่หนึ่งของระบบ

¹⁰⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ลัทธิพีธีเสด็จพ่อ ร.5*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546).

¹¹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ลัทธิพีธีเจ้าแม่กวนอิม”, *ศิลปวัฒนธรรม* 10 (สิงหาคม 2537), น. 79-106

¹¹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “หมายเหตุจากนิธิ เอียวศรีวงศ์”, *บ้านไม่ไร้รอย* 1(8) (กันยายน 2518), น. 91.

¹¹² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ปัญญาชนไทย?”, *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* 7(2) (กันยายน-พฤศจิกายน 2512), น. 100.”

และต้องการความเปลี่ยนแปลงซึ่งอาจได้มาโดยการยืมจากสังคมอื่น หรือไม่ก็คิดขึ้นเอง”¹¹³ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จัดตัวเองอยู่ในฝ่ายหลัง จึงสร้างความรู้เพื่อจะเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้ผู้คนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น มีเสรีภาพ และความเสมอภาคทางสังคมมากขึ้น

ในบทความเรื่อง “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับกิจกรรมนอกหลักสูตรในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” ที่ตีพิมพ์เมื่อต้นปี พ.ศ.2509 นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่าในแต่ละสังคมต้องการปัญญาชนที่มีลักษณะแตกต่างกัน ในกรณีของสังคมไทยนั้นปัญญาชนควรเป็น “ผู้นำ” ในด้านต่างๆ ดังนี้

“ในฐานะผู้นำทางการเมือง...เป็นนักประชาธิปไตยที่ดี นั้นหมายความว่า เป็นผู้ที่มีความคิดริเริ่ม เชื่อมั่นในความเสมอภาคและเสรีภาพของมนุษย์ มีจิตใจกว้างขวาง ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น...และที่สำคัญคือ...ความรู้สึกร่วมได้ร่วมเสียกับสังคม...(Sense of Involvement) ...

ในฐานะผู้นำทางเศรษฐกิจ...ก่อนที่เราจะสามารถสร้างประเทศของเราให้มั่งคั่งด้วยอุตสาหกรรมแผนใหม่ได้ เราต้องมีทุนก่อน...ปัญญาชนในอุดมคติของไทยจึงควรเป็นบุคคลที่รักการประหยัด...ในฐานะผู้นำ เขาอาจจะมีอิทธิพลต่อบุคคลแวดล้อมทำให้อื่นเกิดนิสัยประหยัดขึ้นมา...

ในฐานะผู้นำทางวัฒนธรรม ถ้าเราพิจารณาวัฒนธรรมของเราเองโดยใจเป็นธรรมแล้ว เราก็ต้องยอมรับว่าวัฒนธรรมของเราบางส่วนเป็นที่กีดขวางความเจริญของเราเอง เช่น...เชื่อฟังผู้ใหญ่จนขาดความเคารพตนเอง ฯลฯ ซึ่งทั้งหมดนี้ก็ไม่น่าเสียใจหรือน่าอับอายแต่อย่างใด ทุกๆ สังคมก็มีวัฒนธรรมที่ล้าหลังไม่เหมาะที่จะใช้เมื่อสภาพของสังคมเปลี่ยนแปลงไปทั้งนั้น...วัฒนธรรมเหล่านั้นไม่ใช่ของไม่ดี แต่มันดีเฉพาะสำหรับคนในเวลาหนึ่ง สถานที่หนึ่งเท่านั้น เพราะฉะนั้นปัญญาชนในอุดมคติของเราต้องเป็นคนใจกว้าง กล้ารับฟังการตำหนิวัฒนธรรมของตนเองจากชาติอื่นได้ กล้าวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมของตนเอง และกล้าพอที่จะเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลง

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, น. 101.

ได้ ในเมื่อพลเมืองส่วนที่เหลืออีกมากมายสมัครใจที่จะอยู่อย่างสงบในบรรยากาศอับๆ ของวัฒนธรรมดึกดำบรรพ์...”¹¹⁴

ด้วยทัศนะดังกล่าวนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงทำหน้าที่ปัญญาชนที่ให้ความสำคัญแก่การเป็น “ผู้นำทางการเมือง” และ “ผู้นำทางวัฒนธรรม” โดยใช้ชีวิตอย่างสมถะ พร้อมกันนั้นก็ศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมให้คนทั่วไปในสังคมไทยได้เข้าใจ เพื่อให้คนไทยสามารถปรับตัวและเลือกสรรวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับชีวิตในยุคที่สังคมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังกล่าวถึงปัญญาชน “ในฐานะผู้นำทางสังคม” ซึ่งจะมีบทบาทในการผลักดันสังคมให้เปลี่ยนแปลงไปในวิถีทางที่ถูกต้องดีงาม โดยแสดงความเห็นดังนี้

“สังคมที่ก้าวหน้าไม่ได้หยุดนิ่ง...เกิดความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงสถาบันหรือมาตรการต่างๆ ของสังคม...การเปลี่ยนแปลงนั้นนอกจากจะต้องเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติแล้วข้าพเจ้ายังเชื่อว่าย่อมมีผลมาจากความคิดริเริ่มของคนเรามากด้วย ...ปัญญาชนจะเป็นผู้ที่เข้าใจได้ก่อนผู้อื่นว่าเราควรจะเปลี่ยนอะไรเพื่อรับสถานการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้น อันเป็นสิ่งที่ไม่มีใครทำนายได้แน่นอน นอกจากปัญญาชนซึ่งมีความเข้าใจสิ่งต่างๆ ได้ดีที่สุด นอกจากนี้ปัญญาชนย่อมเป็นผู้ช่วยให้ประชาชนธรรมดาจะมีความเชื่อหรือยึดถือคุณค่าที่ผิดๆ ในสังคมโบราณออกไปได้ ...เป็นผู้มีความเข้าใจดีพอที่จะไม่ตื่นตื่นไปตามอารมณ์ของสังคม อันมีสื่อมวลชนเลวๆ เป็นผู้กระตุ้น เช่นกรณีเขาพระวิหาร เป็นต้น”¹¹⁵

เมื่อพิจารณาบทบาทของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในหลายทศวรรษที่ผ่านมา ก็จะได้เห็นได้ถึงการเป็นปัญญาชน “ในฐานะผู้นำทางสังคม” ตามความหมายข้างต้นอย่างชัดเจน

การเลือกที่จะเป็น “ปัญญาชน” เกิดขึ้นหลังจากที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ไตร่ตรองถึงความหมายของ “ปัญญาชน” และความหมายของ “ชีวิตมนุษย์” เป็นอย่างดีแล้ว เรื่องสั้น “แต่..

¹¹⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์ “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับกิจกรรมนอกหลักสูตรในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” , สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 1, 1 (มีนาคม 2509), น. 11.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 11-12.

มนุษยชาติ” ซึ่งเขียนในขณะยังเป็นนิสิต สะท้อนการให้ความสำคัญแก่การไตร่ตรองว่าชีวิตคืออะไร ชีวิตที่มีคุณค่าควรเป็นชีวิตเช่นไร มนุษย์ในฐานะที่มีใช้คนชาติใดชาติหนึ่งที่ต้องเสียสละชีวิตเพื่อ “ชาติ” แต่เป็นส่วนหนึ่งของ “มนุษยชาติ” ควรคิดให้ดีว่าตนควรมีชีวิตอยู่เพื่ออะไร ซึ่งแน่นอนว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ ต้องพยายามหาคำตอบให้แก่ตนเองอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ดังนั้น จึงไม่ต้องการเป็นพ่อค้าเหมือนกับบิดา แต่เลือกทำงานทางวิชาการ และความสนใจเบื้องต้นของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็นับว่าแตกต่างจากบุตรชายของตระกูลพ่อค้าโยทวี่ไป นั่นคือต้องการศึกษาวิชาโบราณคดีซึ่งเปิดโอกาสให้ได้ผจญภัยในการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ในยุคโบราณ อย่างไรก็ตาม การศึกษาในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาจได้รับการยอมรับจากครอบครัวชาวจีนแต่ใจที่ร่ำรวยมากกว่าการเข้าเรียนที่คณะโบราณคดี โดยที่พี่ชายของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จบการศึกษาด้านสถาปัตยกรรมศาสตร์ ในขณะที่พี่สาวจบการศึกษาทางด้านแพทยศาสตร์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีเป้าหมายในการเป็นอาจารย์และมีความปรารถนาที่จะเป็น “ครูที่ดี” สะท้อนให้เห็นได้จาก “กิตติกรรมประกาศ” ในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกซึ่งกล่าวขอบคุณนักวิชาการ 3 ท่าน คือ Professor A. L. Becker, Professor John K. Whitmore และ Professor Benedict R. O’ G. Anderson ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ รู้สึกว่าสิ่งต่างๆ ที่ได้เรียนรู้จากนักวิชาการทั้งสามท่านจะเอื้อให้ตนเองเป็น “ครูที่ดีขึ้น” ดังความว่า “These three person have, probably unconsciously, contributed greatly to my training in this country. Knowing them and working with them and having an opportunity to observe them closely, I think, have made me a better teacher”¹¹⁶

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เคยทำงานเป็นผู้ช่วยวิจัยของ Herbert Phillips ในโครงการศึกษาปัญญาชนไทยเมื่อทศวรรษ 2500¹¹⁷ งานดังกล่าวนี้เปิดโอกาสให้ได้ฟังคำถามจากมุมมองของ “คนนอก” คือนักวิชาการชาวตะวันตก ทำให้เกิดคำถามเกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” หรือตั้งข้อสงสัยต่อ

¹¹⁶ Nidhi Aeusrivongse, *Fiction as History: A Study of Per-War Indonesian Novels and Novelists (1920-1942)*, (Ph.D. Dissertation, Michigan University, 1976), p. iv.

¹¹⁷ Herbert P. Phillips สัมภาษณ์และวิจัยปัญญาชนไทย ได้แก่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, พุทธทาสภิกขุ, สุลักษณ์ ศิวรักษ์, ลาวคำหอม, อังคาร กัลยาณพงศ์, ป๋วย อึ๊งภากรณ์, สุจิตต์ วงษ์เทศ, จินตนา ยศสุนทร, รงค์ วงษ์สวรรค์, วสิษฐ์ เดชกุญชร, เสนีย์ เสาวพงศ์, และอาจินต์ ปัญจพรวงศ์

ความรู้เดิมเกี่ยวกับสังคม-วัฒนธรรมไทยมากขึ้น นอกจากนี้ยังทำให้มีความสนใจความคิดของปัญญาชนมากขึ้นด้วย ดังนั้น เมื่อศึกษาในระดับปริญญาเอกนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงเลือกศึกษาบทบาทของปัญญาชนชาวมลายูใหม่ ข้อความในย่อหน้าแรกของวิทยานิพนธ์ ซึ่งเขียนเสร็จใน พ.ศ. 2519 สะท้อนทัศนะที่เห็นว่าปัญญาชนมีบทบาทอันสำคัญยิ่งในชาติใหม่ทั้งหลาย ดังนี้

*Like most new nations in the modern world, Indonesia was a product of modern intellectuals. They were the first group of people in the Dutch colony that perceived an independent nation emerging out of scattered islands in the archipelago. They became leader of political and social movements that spread the message of independence to their countrymen. The important of these intellectuals in the history of Indonesia has long been recognized by scholars...*¹¹⁸

ความสนใจเกี่ยวกับความคิดและบทบาทของปัญญาชน เมื่อผนวกกับพื้นฐานความรู้และความสนใจทางภาษาและวรรณคดีที่ได้จากคณะอักษรศาสตร์ นับเป็นรากฐานของการศึกษาประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมทางความคิดของไทยในเวลาต่อมา

อาจกล่าวได้ว่า พื้นฐานความคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่มีผลต่อการทำงานทางวิชาการหรือการเขียนประวัติศาสตร์ ที่ทำให้เกิดองค์ความรู้อันมีค่าเกี่ยวกับ “มนุษย์” และ “วัฒนธรรม” นั้น ได้รับการหล่อหลอมจากประสบการณ์ส่วนตัว รวมทั้งการทำงานในฐานะผู้ช่วยวิจัยในโครงการศึกษาปัญญาชนไทย และการอ่านหนังสือจำนวนมากและหลากหลายประเภทตั้งแต่อายุน้อยจนนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีบุคลิกภาพของ “ปัญญาชน” อย่างชัดเจนตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2500 พื้นฐานความคิดดังกล่าวนี้ มีความชัดเจน ลุ่มลึก และแหลมคมมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2510 อันเป็นทศวรรษแรกที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัย และได้เดินทางไปศึกษาต่อที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งความชัดเจน ลุ่มลึก และแหลมคมมากขึ้นนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการปะทะ

¹¹⁸ Nidhi Aeusrivongse, *Fiction as History: A Study of Per-War Indonesian Novels and Novelists (1920-1942)*, (Ph.D. Dissertation, Michigan University, 1976), . p.1.

สังสรรค์กับนักวิชาการตะวันตกและวงวิชาการไทย ในกลางทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา ดังจะได้
วิเคราะห์ในบทต่อไป

บทที่ 3

งานเขียนในทศวรรษ 2510

กับการสั่งสมความรู้เชิงปรัชญาประวัติศาสตร์และวิธีวิทยาในการวิจัย

งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในทศวรรษ 2510 สะท้อนการสั่งสมความรู้ทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งการครุ่นคิดไตร่ตรองเกี่ยวกับปัญหาทางปรัชญาและวิธีวิทยาในการศึกษา “มนุษย์” และ “วัฒนธรรม” อย่างจริงจัง ก่อนที่จะลงมือเขียนประวัติศาสตร์ไทยหลายเรื่อง ที่ครอบคลุมประวัติศาสตร์ระยะยาวตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น จนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นในทศวรรษต่อมา การครุ่นคิดไตร่ตรองนี้ ด้านหนึ่งมาจากการศึกษาค้นคว้าจากหนังสือต่างๆ อีกด้านหนึ่งมาจากปฏิสัมพันธ์กับวงวิชาการตะวันตกและไทยทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ภายในระยะเวลาเพียง 3-4 ปี หลังจากเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ขณะที่อายุ 26-29 ปี นิธิ เอียวศรีวงศ์ เผยแพร่งานเขียนถึง 3 เรื่อง ได้แก่ **ประวัติศาสตร์เยอรมัน** ความยาว 377 หน้า (พ.ศ.2510) **อิสลามสมัยแรก** ความยาว 349 หน้า (พ.ศ.2511) และ **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก** ความยาว 210 หน้า (พ.ศ.2513) นอกจากนี้ยังเขียนบทความเรื่อง **“สมเด็จพระยาเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารีกับอาโนลด์ ทอยน์บี”** (2512) อีกด้วย

ประวัติศาสตร์เยอรมัน เป็นหนังสือที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ แปลจากงานเขียนของนักประวัติศาสตร์เยอรมัน การแปลหนังสือนี้สะท้อนว่าเนื้อหาของหนังสือสอดคล้องกับทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ อยู่มาก กล่าวคือ ผู้เขียนได้เขียนประวัติศาสตร์เยอรมันเพื่อเน้นอุดมการณ์เสรีนิยมต่อต้านเผด็จการนาซี และต่อต้านลัทธิชาตินิยม เช่น โจมตีรัชกาลของพระเจ้าเฟรเดอริควิลเลียมที่ 2 (พ.ศ.2329-2340) แห่งปรัสเซีย ว่า “รัฐบาลปรัสเซียตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางมากเกินไป ชาวนา

ถูกกดขี่ พลเมืองทั่วไปก็ขาดความภูมิใจในความเป็นพลเมืองปรัสเซีย”¹¹⁹ หรือการกล่าวถึงความคิดของบุคคลผู้มีนามว่า สไตน์ ที่มาจาก “ชนชั้นอัศวินเสรีแห่งจักรพรรดิ” และได้เขียนหนังสือที่มีชื่อเสียงเล่มหนึ่งใน พ.ศ.2350 โดย สไตน์ เสนอแนวความคิดแบบเสรีนิยม เช่น กล่าวว่า

“จะยกระดับความเจริญของชาติ ประชาชนส่วนที่ถูกกดขี่จำเป็นต้องได้รับเสรีภาพ อิสระภาพ ทรัพย์สิน และความพิทักษ์จากกฎหมาย ควรได้ปลดปล่อยให้อุตสาหกรรมมีเสรีภาพจากการควบคุมชนิดที่ไม่จำเป็น ปลดปล่อยชาวนาให้เป็นอิสระ จุดไฟแห่งความภูมิใจในหมู่พลเมืองขึ้นใหม่ มอบสิทธิปกครองตนเองให้ประชาชนมากที่สุดเท่าที่จะทำได้” เหล่านี้คือจุดมุ่งหมายของเขา สไตน์ เชื่อว่ารัฐมีพันธะที่จะต้องปกป้องคุ้มครองชนชั้นที่อ่อนแอกว่าในสังคม

...การเรียกร้องของเขาจึงไม่จำกัดอยู่เฉพาะประเทศเยอรมัน แต่รวมไปถึงชาติที่ถูกกดขี่อื่นๆ ด้วยเช่นกัน เขามุ่งหมายที่จะกู้รัฐไปแล่นดลให้กลับคืนมา...

เป็นด้วยอุปนิสัยและความคิดเห็นของสไตน์ เขาจึงเห็นว่า เหตุการณ์ที่จะนำความสำเร็จอันยิ่งใหญ่มาสู่มนุษยในยุคของเขา ก็คืออิสรภาพของประเทศสหรัฐ การก่อตั้งสาธารณรัฐต่างๆ ในละตินอเมริกา การปลดปล่อยประเทศกรีกให้เป็นเสรี และการตั้งถิ่นฐานในทวีปออสเตรเลีย”¹²⁰

หนังสือเล่มนี้ระบุว่า ระบบเผด็จการนาซี “ต้องพึ่งพาความทารุณเพราะไม่ได้รับการยินยอมโดยใจสมัครจากชาวเยอรมัน”¹²¹ และประโยคสุดท้ายของหนังสือนี้ ก็คือ “ถึงแม้ว่าจะถูกแบ่งแยกโดยม่านเหล็กดังที่เป็นอยู่ แต่การแสวงหาเสรีภาพและความเป็นเอกภาพของชาติ ก็ยังเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว และประเทศเยอรมันก็เตรียมพร้อมที่จะรับงานซึ่งอยู่พ้นจากความรู้สึกทางชาตินิยม ที่ประวัติศาสตร์ยุโรปในช่วงระยะเวลา 2000 ปีได้นำกลับมามอบให้อีกครั้งหนึ่ง”¹²²

การที่หนังสือ **ประวัติศาสตร์เยอรมัน** ทำให้เห็นถึงความเลวร้ายของระบอบเผด็จการแบบนาซี นับเป็นตัวอย่างอันสำคัญของประเทศที่ยังคงอยู่ภายใต้ระบอบเผด็จการเช่นประเทศไทย

¹¹⁹ ฮูแบร์ตัส ฮู เลอเวนสไตน์ (เขียน), นิธิ เอียวศรีวงศ์ (แปล), **ประวัติศาสตร์เยอรมัน**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย, 2510, น. 133.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 133-134.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, น. 310.

¹²² เรื่องเดียวกัน, น. 371.

ในเวลานั้น และหนังสือนี้ยังเน้นคุณค่าของระบอบประชาธิปไตย พร้อมกับแสดงให้เห็นว่า “ในโลกสมัยใหม่ของเรา อิสรภาพเป็นสิ่งที่อยู่เหนือความรู้สึกเรื่องชาติ” ซึ่งแสดงออกในประวัติศาสตร์ของเยอรมันหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยที่ผู้เขียนเน้นว่าต้องการเรียกร้องให้ทั้งรัฐบาลและประชาชนเยอรมัน “พ้นจากความรู้สึกทางชาตินิยม” อีกด้วย¹²³ ความต้องการที่จะเป็น “ประชากรผู้เสรี” ซึ่งอยู่ “พ้นจากความรู้สึกเรื่องชาติ”¹²⁴ นี้ เห็นได้ชัดว่าเป็นพื้นฐานความคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ มาตั้งแต่เป็นนิสิตปริญญาตรีแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ดังปรากฏในเรื่องสั้น “แด่มนุษยชาติ” ที่กล่าวมาแล้ว) จึงไม่น่าแปลกใจที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ จะเลือกแปลหนังสือเล่มนี้

ใน พ.ศ.2511 นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนหนังสือ **อิสลามสมัยแรก** ซึ่งนอกจากจะเขียนประวัติศาสตร์อิสลามแล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเขียนถึงปรัชญาประวัติศาสตร์ที่ตนเองยึดถือ อันเป็นผลมาจากการอ่านหนังสือของชาวตะวันตกและการครุ่นคิดไตร่ตรองด้วยตนเอง กลายมาเป็น **ปรัชญาประวัติศาสตร์แบบมนุษยนิยมหรือมนุษยศาสตร์ที่มีรากฐานอยู่บนความคิดแบบมนุษยนิยม** (ต่างจากบทความเรื่อง “ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์” ที่เขียนใน พ.ศ.2509 และต่างจากในระยะหลังซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ จะให้ความสำคัญแก่ประวัติศาสตร์ในลักษณะที่เป็นสังคมศาสตร์มากขึ้น) ดังที่ได้ระบุในหนังสือ **อิสลามสมัยแรก** ว่า

“การศึกษาประวัติศาสตร์ เป็นความพยายามของมนุษย์ที่จะเข้าใจมนุษย์ด้วยกันเอง การมองย้อนกลับไปในอดีตของนักประวัติศาสตร์มิได้ทำขึ้นเพื่อรวบรวมข้อมูลสำหรับสร้างภาพอันถูกต้องของโบราณสมัย เพราะนอกจากว่านั่นเป็นสิ่งที่เราทำไม่ได้แล้ว ดูเหมือนว่าการทำเช่นนั้นก็มิได้เป็นหนทางให้มนุษย์ได้เข้าใจมนุษย์ดีขึ้นเลย แต่ในทางตรงกันข้าม ด้วยการ “เลือกหยิบ” ข้อมูลในอดีตอย่างมีระบบ และการให้ความหมายแก่ข้อมูลเหล่านั้น ประวัติศาสตร์ก็จะเป็นตัวเชื่อม คุณค่า ความหวัง เจตจำนงจากอดีตมาสู่ปัจจุบันและอนาคต นักประวัติศาสตร์คือสมองที่ตั้งอยู่ในเวลาแห่งปัจจุบัน คัดค้นกลับสู่อดีตด้วยสายตาที่จับจ้องอยู่กับอนาคต เฉพาะสังคมที่มองไปข้างหน้าเท่านั้นที่เห็นคุณค่าของการมองกลับไปข้างหลัง ถ้าประวัติศาสตร์ขาดเสียซึ่งการตีความของนักประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน ประวัติศาสตร์ก็เป็นเพียงสิ่งที่ศาสตราจารย์ทอยน์บี

¹²³ เรื่องเดียวกัน, น. 310.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, คำนำ น. ฉ.

เรียกว่า “ความรอบรู้ที่ไร้จุดหมาย” (aimless omniscience) [A.J. Toynbee: *A Study of History*]¹²⁵

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังใช้บทสรุปของหนังสือ **อิสลามสมัยแรก** ในการถกเถียงปัญหาเกี่ยวกับอารยธรรมของมนุษย์ โดยยกงานเขียนเกี่ยวกับ **“ความเสื่อมและการสลายตัวของจักรวรรดิโรมัน”** ที่เขียนโดย เอ็ดเวิร์ด กิบบอน (Edward Gibbon ค.ศ. 1737-1794) นักประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษ มาเป็นข้อมูลเพื่อจะชี้ให้เห็นปัญหาเกี่ยวกับมนุษย์ที่นักประวัติศาสตร์สนใจ ดังความว่า

“ท่ามกลางสิ่งปรักหักพังของกรุงโรม (หรือซากของอารยธรรมใดก็ตาม) สิ่งที่ยึดกันสองอย่างปรากฏชัดขึ้น นั่นก็คือความสำเร็จอันสูงสุดที่มนุษย์เป็นผู้ก่อขึ้น และความพินาศฉิบหายต่อสิ่งดีเด่นเหล่านั้นซึ่งมนุษย์ก็เป็นผู้ก่อขึ้นเช่นกัน สภาพเช่นนี้ เป็นปัญหาที่ทำลายมนุษย์ให้พยายามตอบ เพื่อเข้าใจมนุษย์ อะไรเป็นสาเหตุแห่งสิ่งทั้งสอง ทำไมมนุษย์จึงทำเช่นนั้น ทำอย่างไร เพื่ออะไร และมนุษย์คืออะไร ข้าพเจ้าคิดว่านี่คือแก่นของปัญหาที่นักประวัติศาสตร์พยายามตอบ จะโดยทางตรงหรือทางอ้อมก็ตาม นักประวัติศาสตร์ทำได้มากที่สุดเพียงนี้ (ซึ่งก็นับว่ามากน่าพอใจแล้ว) เขาไม่สามารถตั้ง **กฎแห่งประวัติศาสตร์** ได้เหมือนที่นักวิทยาศาสตร์ตั้งกฎแห่งธรรมชาติ หรือไม่สามารถล่วงรู้การอนาคตได้ดีไปกว่านักสถิติศาสตร์ (ดู K.R. Popper: *The Poverty of Historicism*) เพราะนั่นไม่ใช่ฐานะของนักประวัติศาสตร์ ห้ามมิได้”¹²⁶

ใน **อิสลามสมัยแรก** นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงนักประวัติศาสตร์ชาวมุสลิม คือ **อิบนุ คาลดูน** (Ibn Khaldun) ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดจากอริสโตเติล และเขียนงานอันลือชื่อของเขาสำเร็จตั้งแต่ พ.ศ. 1920 สะท้อนให้เห็นถึงความสนใจแนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของนักปรัชญาประวัติศาสตร์ที่ไม่ใช่ชาวตะวันตก โดยยกย่องนักปรัชญาประวัติศาสตร์มุสลิมท่านนี้ว่าได้เสนอความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่คล้ายคลึงกับนักปรัชญาประวัติศาสตร์ตะวันตกที่มีชื่อเสียงก่อน

¹²⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **อิสลามสมัยแรก**, (อ้างแล้ว), น. 323-324. (เน้นโดยผู้วิจัย).

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 325-326. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

โลกมากมายหลายคนด้วยกัน แต่เสนอก่อนหน้านักปรัชญาประวัติศาสตร์ตะวันตกนานหลายร้อยปี ดังความต่อไปนี้

“อิลัน คาลดูน ประกาศก่อนหน้า วิโก้ ถึง 4 ศตวรรษ ว่าประวัติศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์อย่างหนึ่ง และเป็นวิทยาศาสตร์สังคมด้วย อิลัน คาลดูน ถือว่า ประวัติศาสตร์เป็น “วิทยาศาสตร์อิสระ” (ในความหมายคล้ายกับที่คอลลิงวูด พยายามอธิบายไว้ใน *The Idea of History* ที่ว่าประวัติศาสตร์ไม่เป็นปรัชญา ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ และไม่เป็นคณิตศาสตร์ ถึงแม้จะใช้วิธีการที่ใกล้เคียงกัน...อิลัน คาลดูน ได้มองเห็นก่อนหน้าคาร์ล มาร์กซ ถึง 4 ศตวรรษกว่า ว่า “การผลิตและการแจกจ่ายทรัพย์เป็นปัจจัยสำคัญของวิถีทางแห่งประวัติศาสตร์”

...อิลัน คาลดูน ถือว่าผู้คนเหมือน “สัตว์” นอกจากภูมิอากาศแล้ว สิ่งแวดล้อมของมนุษย์ในด้านภูมิศาสตร์อื่นๆ เช่นอาหาร ภูมิประเทศ ฯลฯ ล้วนมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้ที่อาศัยอยู่และเป็นปัจจัยสำคัญกำหนดว่ามนุษย์จะสร้างอารยธรรมได้เพียงใดทั้งสิ้น”¹²⁷

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดทางประวัติศาสตร์ที่ อิลัน คาลดูน เสนอ สามารถอธิบายกำเนิดอารยธรรมของมนุษย์ได้อย่างน่าสนใจไม่ด้อยไปกว่านักคิดตะวันตก เช่น อาร์โนลด์ ทอยน์บี เลย เช่น “จากอิทธิพลของฮิสโตเรีย อิลัน คาลดูน กล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวที่สามารถคิดได้ และมนุษย์เป็นสัตว์การเมือง เนื่องจากเหตุทั้งสองนี้ มนุษย์เห็นว่าการให้ความร่วมมือกันในกลุ่มครอบครัว แล้วขยายออกไปเป็นเผ่า วัฒนธรรมของการเป็นเผ่านี้ และจากวัฒนธรรมชนเร่ร่อนซึ่งเป็นวัฒนธรรมขั้นพื้นฐานนี้เอง อารยธรรมสูงจะเกิดขึ้น”¹²⁸

เมื่อเขียนหนังสือ **อิสลามสมัยแรก** นี้นิติ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญแก่ “**ความเป็นมนุษยศาสตร์**” ของประวัติศาสตร์อย่างมาก ดังความในบทสรุปของหนังสือ **อิสลามสมัยแรก** ซึ่งระบุว่า

“อารยธรรมกรีก-โรมัน...เริ่มที่จุดเริ่มต้นอย่างแท้จริงคือความป่าเถื่อน พัฒนามาถึงจุดรุ่งเรืองที่สุดในโลกยุคนั้น และเสื่อมสลายมาสู่จุดแห่งความพินาศอย่างสิ้นเชิง...สิ่งที่ขัดกันสอง

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 328-329.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 330.

อย่างปรากฏชัดขึ้น นั่นก็คือความสำเร็จอันสูงสุดที่มนุษย์เป็นผู้ก่อขึ้น และความพินาศฉิบหายต่อสิ่งดีเด่นเหล่านั้นซึ่งมนุษย์ก็เป็นผู้ก่อขึ้นเช่นกัน สภาพเช่นนี้เป็นปัญหาที่ท้าทายมนุษย์ให้พยายามตอบ เพื่อเข้าใจมนุษย์ อะไรเป็นสาเหตุแห่งสิ่งทั้งสอง ทำไมมนุษย์จึงทำเช่นนั้น ทำอย่างไร เพื่ออะไร และมนุษย์คืออะไร ข้าพเจ้าคิดว่านี่คือแก่นของปัญหาที่นักประวัติศาสตร์พยายามตอบจะโดยทางตรงหรือทางอ้อมก็ตาม นักประวัติศาสตร์ทำได้มากที่สุดเพียงนี้ (ซึ่งก็นับว่ามากน่าพอใจแล้ว) เขาไม่สามารถตั้ง กฎแห่งประวัติศาสตร์ ได้เหมือนที่นักวิทยาศาสตร์ตั้ง กฎแห่งธรรมชาติ หรือไม่สามารถล่วงรู้กาลอนาคตได้ดีไปกว่านักสถิติศาสตร์ ดู (K.R. Popper: *The Poverty of Historicism*) เพราะนั่นไม่ใช่ฐานะของนักประวัติศาสตร์ ห้ามได้”¹²⁹

ในต้นทศวรรษ ความคิดสำคัญๆ เกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ มาจากการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ในตะวันตก ซึ่งทำให้ได้เห็นถึงการถกเถียงและการวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับลักษณะของวิชาประวัติศาสตร์ การเขียนหนังสือ **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก** ตีพิมพ์ครั้งแรกในพ.ศ. 2513 นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงความสนใจปรัชญาประวัติศาสตร์ของนักคิดตะวันตกแล้ว การศึกษาแนวความคิดของนักคิดสำคัญจำนวนมากตั้งแต่สมัยกรีกจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ย่อมทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ทบทวนวิธีคิดทางประวัติศาสตร์ของตนเองอย่างจริงจัง เพราะเป็นการถกเถียงหรือต่อสู้ทางความคิดในเรื่องเกี่ยวกับ “ประวัติศาสตร์” ในประเด็นต่อไปนี้

“ประวัติศาสตร์คืออะไร วิธีของประวัติศาสตร์มีลักษณะพิเศษกว่าวิธีค้นหาความจริงในทางอื่นหรือไม่ ถ้ามีจะมีลักษณะเช่นไร ประวัติศาสตร์เป็นศิลปะหรือไม่ เป็นทั้งหมดหรือไม่หรือเป็นเพียงส่วนเดียว หรือไม่เป็นเลย วิธีคิดแบบประวัติศาสตร์คืออะไร วิธีคิดเช่นนี้ใช้ประโยชน์สำหรับค้นหาความจริงในสาขาวิชาอื่นได้หรือไม่ จะสามารถศึกษาประวัติศาสตร์ด้วยวิธีของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติได้หรือไม่ ประวัติศาสตร์มีจุดมุ่งหมายอะไร ฯลฯ ปัญหาเหล่านี้เรียกว่าเป็น **ปัญหาปรัชญาของประวัติศาสตร์**”¹³⁰

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 326.

¹³⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525), น. 2

คำตอบในประเด็นต่างๆ ข้างต้น จะปรากฏในงานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ อยู่เสมอ ทั้งในงานเขียนที่เสนอผลการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย และงานเขียนเกี่ยวกับวิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ เช่น ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์, หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย เป็นต้น สำหรับคำตอบที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เสนอไว้ในหนังสือ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก ใน พ.ศ.2513 มีใจความสำคัญดังนี้

“ในฐานะนักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ ย่อมเป็นธรรมดาที่เชื่อว่า การจะเข้าใจสิ่งใดให้ถ่องแท้ได้นั้นจำเป็นต้องศึกษาย้อนกลับไปสู่อดีตของสิ่งนั้น แล้วพยายามเข้าใจพัฒนาการที่ละชั้นของสิ่งนั้นสืบมาจนถึงขั้นสุดท้ายที่กำลังเป็นอยู่ วิธีการเช่นนี้นับเป็นส่วนหนึ่งของวิธีคิดแบบประวัติศาสตร์ (Historical thinking) ซึ่งศาสตร์ในสาขาอื่นก็นำไปใช้อยู่มากเช่นกัน การจะเข้าใจปรัชญาของประวัติศาสตร์ก็ควรได้อาศัยวิธีคิดแบบประวัติศาสตร์เช่นนี้ การศึกษาประวัติของการเขียนประวัติศาสตร์ในโลกตะวันตกจึงจำเป็นสำหรับนักศึกษาด้านประวัติศาสตร์ นอกจากจะทำให้รู้เรื่องราวของศาสตร์ที่เราสนใจแล้ว ยังทำให้มองเห็นคำตอบของปัญหาที่ยกไว้ในตอนแรก อันรวมเรียกว่าปรัชญาของประวัติศาสตร์ได้ลงๆ และจากการทำงานในด้านประวัติศาสตร์นานๆ อาจทำให้เราสามารถสร้างคำตอบที่เป็นของเราเอง โดยเฉพาะขึ้นได้ ทั้งนี้ นับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะเรียกตนเองได้ว่าเป็น "นักประวัติศาสตร์"¹³¹

อาจกล่าวได้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ ทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นการถกเถียงวิพากษ์วิจารณ์ความคิดทางประวัติศาสตร์ระหว่างนักคิดจำนวนมากในอดีต เป็นประโยชน์หรือมีคุณค่าต่อการนำมาไตร่ตรองเพื่อการพัฒนาปรัชญาประวัติศาสตร์หรือการสร้างวิธีคิดของตนเองขึ้นมา ในบางครั้ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็เห็นพ้องกับนักคิดในอดีต และเห็นได้ชัดว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความชื่นชมยกย่องความคิดหลายประการของนักประวัติศาสตร์ในอดีตและการวิพากษ์วิจารณ์ของนักปรัชญาประวัติศาสตร์ในยุคหลัง

ในหลายกรณีด้วยกันที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ชี้ให้เห็นว่า นักคิดในอดีตมีความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ไปในทิศทางตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกัน ซึ่งช่วยกระตุ้นให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, น. 2. (เน้นโดยผู้วิจัย).

รวมทั้งตัว นิธิ เอียวศรีวงศ์ เอง ต้องพยายามทำการศึกษาค้นคว้าและครุ่นคิดไตร่ตรองอย่างจริงจัง เพื่อหาคำตอบให้แก่ตัวเองว่าควรเห็นด้วยกับฝ่ายใด หรือควรเตือนตนเองให้คำนึงถึงข้อจำกัดของแนวคิดต่างๆ ที่ใช้ในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์อย่างไรบ้าง ดังเช่นกรณีต่อไปนี้

“เมื่อสัก 50 ปีมานี้ นักมานุษยวิทยาสังคมที่มีชื่อ เช่น มาลินอฟสกี เห็นว่าการศึกษาสังคมมนุษย์นั้นก็คือการแสวงหา “การประสานกัน” ของสถาบันต่างๆ ในสังคม ขาดเสียซึ่งการ “ประสานกัน” ของสถาบันเหล่านี้สังคมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ แต่นักมานุษยวิทยาสังคมบางสกุลในปัจจุบัน กลับใช้วิธีศึกษาที่แตกต่างเป็นตรงกันข้าม คือมองหา “ความขัดแย้ง” กันในสถาบันต่างๆ ของสังคม และเห็นว่าด้วยความขัดแย้งเหล่านี้สังคมก็ยังคงดำรงอยู่ได้ เพราะอาศัยการคะคานที่พอดีกัน ในรายที่มีความเห็นรุนแรงถึงกับว่าสิ่งที่เชื่อมหน่วยต่างๆ ของสังคมให้อยู่ร่วมกันได้นั้นก็คือ ความขัดแย้งเหล่านี้เอง”¹³²

ในการเขียนประวัติศาสตร์ในช่วงทศวรรษ 2520 นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นทั้งด้านที่ “ประสานกัน” และด้านที่มี “ความขัดแย้ง” กัน และในบางกรณีก็เน้น “ความแตกต่างกัน” ในทางวัฒนธรรมเท่านั้น เช่น

ใน **ศรีรามเทพนคร** (พ.ศ.2521) นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมสมัยอยุธยาตอนต้น โดยกล่าวถึงความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมมูลนาย (วัฒนธรรมหลวง) กับวัฒนธรรมไพร่ (วัฒนธรรมราษฎร์) โดยมีการ “ประสานกัน” คือสถาบันวัดและพระสงฆ์ กับทาสหญิง-ชาย (ซึ่งสัมพันธ์ทั้งกับครอบครัวนายทาสและกับครอบครัวของญาติพี่น้องที่ยังเป็นไพร่หรือเป็นทาสด้วยกัน) มีบทบาทเป็นสะพานเชื่อมระหว่างคนในสองวัฒนธรรม

ใน **วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** (พ.ศ.2525) แสดงให้เห็น “วรรณกรรมสองชนชั้น” ของอยุธยาซึ่งมีความแตกต่างกันอย่างมาก แต่มีวัดและพระสงฆ์กับวรรณกรรมของวัด เป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมของมูลนายกับวรรณกรรมของไพร่ที่ทำให้สังคมอยุธยามีเอกภาพระดับหนึ่ง และเมื่อถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ชนชั้นมูลนาย (ซึ่ง

¹³² เรื่องเดียวกัน, น. 23.

กลายเป็นชนชั้นกระฎุมพี) ก็ประสาธนาจารีตทางวรรณกรรมของตน เข้ากับจารีตทางวรรณกรรมของ
ไพร่ เกิดเป็นวรรณกรรมที่มีนิยาย (fiction) เพื่อการอ่าน ที่ใช้ฉันทลักษณ์กลอนแบบวรรณกรรม
ชาวบ้าน และเปลี่ยนจากวรรณกรรมเพื่อพิธีกรรมมาเป็นวรรณกรรมเพื่อความบันเทิง ซึ่งไพร่ก็มี
โอกาสเสพความบันเทิงเหล่านี้ผ่านการแสดงต่างๆ เช่น ละครนอก เป็นต้น ส่วนการเมืองไทยสมัย
พระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น มีทั้งการประสานกัน ความแตกต่างกัน และความขัดแย้งกันตลอดช่วงเวลา
15 ปี แต่เรื่องราวการเมืองของยุคนี้นี้ก็จบลง

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนหนังสือ **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก** เพื่อวิพากษ์วิจารณ์การ
เขียนประวัติศาสตร์แบบต่างๆ ในอดีต ว่ามีแนวการเขียนหรือการวิเคราะห์ที่แตกต่างกันเนื่องจากมี
วิธีคิดที่แตกต่างกัน รวมทั้งวิธีคิดเกี่ยวกับ “เวลา” หลังจากนั้นก็ได้วิเคราะห์ว่าการเขียน
ประวัติศาสตร์แต่ละแบบมี “ข้อดี” และ “ข้อบกพร่อง” ต่างๆ ที่นักประวัติศาสตร์รุ่นหลังพึงเรียนรู้
หรือนำมาไตร่ตรองให้ดี เพื่อจะพัฒนาแนวการศึกษาประวัติศาสตร์หรือวิวิธวิทยาของตนเองขึ้นมา
ในที่สุด เช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิจารณ์การเขียนประวัติศาสตร์ของกรีก ว่าการเน้น “มนุษยนิยม”
มากเกินไปแบบกรีกนั้น มีข้อบกพร่องสำคัญดังนี้

“จะเห็นได้ว่า “มนุษยนิยม” ในแง่นี้ ย่อมเป็นข้อบกพร่องในการศึกษาประวัติศาสตร์อยู่ไม่
น้อย เพราะนักประวัติศาสตร์มีความเชื่อมั่นในมนุษย์มากเกินไป มีรากฐานอยู่บนความยึดมั่นของ
เฮรูดอตัสที่ว่า มนุษย์ย่อมเป็น “rational animal” ...แต่ความคิดที่นักประวัติศาสตร์ไปยก
เหตุการณ์ทั้งหลายให้มีสาเหตุมาจากเจตนาธรรมของมนุษย์นี้เป็นสิ่งที่ผิดเพี้ยนเกินกว่าจะใช้เป็น
เครื่องมือศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ได้...คติของการศึกษาประวัติศาสตร์แบบที่เน้นหนักใน
“มนุษยนิยม” มากเกินไปนี้จะก่อให้เกิดการศึกษาประวัติศาสตร์ที่แวดล้อมบุคคลสำคัญ...
นอกจากนี้ การที่เน้นการกระทำและเจตนาธรรมของมนุษย์มากเกินไปนี้ ก็ทำให้นักประวัติศาสตร์
กรีก-โรมัน ละเลยไม่สนใจพลังลึกลับอย่างหนึ่งซึ่งมีส่วนกำหนดให้มนุษย์ประกอบ
พฤติกรรมต่างๆ อย่างมาก นั่นคือพลังจากสิ่งแวดล้อมซึ่งในแต่ละยุคแต่ละสมัยย่อมไม่
เหมือนกัน ถ้าประวัติศาสตร์คลี่คลายไปเพราะมนุษย์เพียงอย่างเดียวก็เป็นธรรมดาที่จะ
เอาบุคคลในประวัติศาสตร์มาเทียบกับคนในปัจจุบันไปทุกแง่ ดังที่นักประวัติศาสตร์ในสมัย
นี้นิยมทำอยู่เสมอ แต่ประวัติศาสตร์ไม่ได้เกี่ยวกับมนุษย์เพียงอย่างเดียว ยังเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมใน

ด้านต่างๆที่มนุษย์อาศัยอยู่ด้วย การเอามาตรฐานของมนุษย์ปัจจุบันซึ่งมีสิ่งแวดล้อมแตกต่างจากอดีตโดยสิ้นเชิง ไปเปรียบเทียบกับคนในอดีตเพื่อตัดสินคนในอดีตจึงถือว่าเป็น “บาป” อย่างหนึ่งของอาชีพประวัติศาสตร์”¹³³

เมื่อกล่าวถึงการเขียนประวัติศาสตร์ของ **วิโก** (ค.ศ.1668-1744) นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ว่า วิโกเป็นนักประวัติศาสตร์ก่อนศตวรรษที่ 19 ที่เข้าใจดีว่างานของนักประวัติศาสตร์นั้นจำเป็นต้องทำ **“โดยไม่มีอคติ”** เพราะฉะนั้นเขาจึงได้กล่าวเตือนว่ามีอคติหลายอย่างที่ล่อใจแม้แต่ นักประวัติศาสตร์ที่ได้พยายามวางใจเป็นกลางแล้ว ให้หลงผิดได้ง่าย ตัวอย่างที่สำคัญคือ **อคติจากชาตินิยม** “...นักประวัติศาสตร์ต้องระวังมิให้ความภาคภูมิใจในชาติตนเองกลายเป็นอคติที่ปิดบัง บิดเบือน ความจริงในอดีต หรือทำให้มองเห็นอดีตของชาติตนเองแต่ในด้านดีและสุขสว่าง แต่เพียงด้านเดียว **นักประวัติศาสตร์มีเกียรติยศสูงกว่านักเขียนคำโฆษณาชวนเชื่อเป็นอันมาก**” นิธิ เอียวศรีวงศ์ ระบุด้วยว่า “ถึงแม้จะรู้กันดีอย่างนี้ แต่อคติอันเกิดจากชาตินิยมนี้ก็เป็นสิ่งที่ขจัดได้ยากอยู่เหมือนกัน”¹³⁴

เมื่อกล่าวถึง**วอลแตร์** นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ว่า “วอลแตร์ไม่เห็นด้วยว่าประวัติศาสตร์ควรจะหมายถึงการบรรยายเหตุการณ์เฉพาะที่เกี่ยวกับการสงคราม การเมือง และการทูตเท่านั้น” เนื่องจากเมื่ออ่านรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้แล้ว “ข้าพเจ้าก็หาได้ฉลาดขึ้นสักกระพริบหนึ่งกว่าเมื่อก่อนอ่านไม่” และรายละเอียดแห่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตเฉยๆ ย่อมไม่มีประโยชน์อะไรแก่ปัจจุบันเลย” นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ตั้งคำถามว่า “เมื่อวอลแตร์ ไม่ต้องการศึกษารายละเอียดแห่งเหตุการณ์ในอดีตเฉยๆ เช่นนี้ เขาต้องการศึกษาอะไรในประวัติศาสตร์ วอลแตร์กล่าวไว้ในคำนำหนังสือเรื่องประเพณีว่า...”ผู้อ่านต้องไม่หวังที่จะได้อ่านรายละเอียดยืดยาวเกี่ยวกับสงคราม ในประวัติศาสตร์เล่มนี้เราจะพิจารณาเฉพาะสิ่งที่น่าสนใจแก่ทุกยุคทุกสมัย พร้อมทั้งเรื่องอันเกี่ยวกับอัจฉริยภาพและวิถีชีวิตของมนุษย์...” ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า “ในแง่นี้วอลแตร์ทำให้เนื้อหาของประวัติศาสตร์กว้างขวางขึ้นกว่าเดิม แทนที่ประวัติศาสตร์จะจำกัดอยู่เฉพาะเรื่องการเมืองเท่านั้น

¹³³ เรื่องเดียวกัน, น. 44-45. (เน้นโดยผู้วิจัย).

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 94. (เน้นโดยผู้วิจัย).

...ทั้งนี้เท่ากับว่าวอลแตร์เสนอให้นักประวัติศาสตร์ถามปัญหาใหม่ๆ ในประวัติศาสตร์ และตอบปัญหาโดยข้อมูลที่ถูกกละเลยมานา”¹³⁵

นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังมีคำถามต่อแนวคิดของวอลแตร์ด้วยว่า วอลแตร์ใช้มาตรฐานอะไรที่จะตัดสินว่าเรื่องใดควรเป็นเรื่องอันน่าสนใจแก่ทุกคน ซึ่งคำตอบที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ไว้ ก็คือ

“ในการนี้วอลแตร์ถือว่าสิ่งที่มีค่าในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ซึ่งควรรู้คือความก้าวหน้าของมนุษย์...

อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวไว้ด้วยว่า วอลแตร์ไม่ได้มองเห็นวิถีทางแห่งประวัติศาสตร์ของมนุษย์ตรงดิ่งจากศตวรรษที่ 18 ไปสู่สภาวะอันสมบูรณ์พร้อม...วอลแตร์รู้ดีว่าวิถีทางแห่งประวัติศาสตร์ย่อมมีขึ้นมีลง เช่นเดียวกับที่เคยตกต่ำอย่างที่สุดในสมัยกลางมาแล้ว หลังจากได้ขึ้นอย่างสูงสุดในสมัยโรมัน เพราะฉะนั้นก็ไม่ประหลาดอะไรที่ในอนาคตวิถีทางของประวัติศาสตร์จะหวนลงต่ำอีกก็ได้”¹³⁶

วอลแตร์ ให้ความสำคัญแก่ประวัติศาสตร์ความคิดเป็นอย่างมาก ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ให้ความสำคัญแก่ประวัติศาสตร์ความคิดเช่นเดียวกัน และความสำคัญของประวัติศาสตร์ความคิดในทัศนะของวอลแตร์ ก็คือ วอลแตร์ “มิได้เห็นว่ประวัติศาสตร์เป็นแต่เพียงการลำดับความก้าวหน้าที่เกิดแก่สติปัญญามนุษย์ หรือประวัติศาสตร์ที่แท้จริงคือประวัติศาสตร์ของความคิดเท่านั้น แต่เขาเห็นว่าการศึกษาความคิดของมนุษย์ย่อมจะสะท้อนให้เราเห็นทั้งหมดของอดีตได้ เพราะความคิดในแต่ละด้านของมนุษย์ย่อมมีความสัมพันธ์กัน”¹³⁷ แต่ประเด็นสำคัญยิ่งที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นพ้องกับวอลแตร์ ได้แก่การที่วอลแตร์เป็นผู้ที่มีความสำนึกอย่างดีถึง **ความแตกต่างระหว่างยุคสมัย**

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 103-104.

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 105.

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 106.

“ด้วยอิทธิพลของมงเตสกีเยอและฟิโลซอฟคนอื่นๆ วอลแตร์เป็นผู้ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในด้านมองเห็นความแตกต่างแห่งยุคสมัย และความแตกต่างกันแห่งอารยธรรมต่างๆ หรือเป็นผู้ที่มองเห็นความหลากหลายในประวัติศาสตร์ (Historical diversity) เขากล่าวเสมอว่า เมื่อการศึกษาประวัติศาสตร์ของสังคมใดสังคมหนึ่ง ยุคไหนยุคหนึ่ง เราจำเป็นต้องพิจารณาเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมทางสังคมนั้นและยุคนั้น... (ดังที่วอลแตร์กล่าวว่า) “ความเข้าใจผิดอันใหญ่หลวงที่มีอยู่อย่างมากเกี่ยวกับจารีตของชาวจีนเกิดขึ้นจากการที่เราไปตัดสินประเพณีของจีนด้วยประเพณีของเรา เพราะเราได้นำเอาอคติ...ไปกับเรากับด้วยจนสุดโลก”¹³⁸

อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตด้วยว่า “ถึงแม้ว่าวอลแตร์จะเป็นผู้มองเห็นความแตกต่างกันของยุคสมัยและสังคม แต่เขาก็ยังเชื่อว่าความแตกต่างกันนี้ยังไม่สำคัญเท่ากับความเหมือนกันทางธรรมชาติของมนุษย์ เช่นมนุษย์มีสัญชาตญาณเหมือนกัน มีแรงผลักดันภายในเหมือนกัน (วอลแตร์เชื่อว่ามนุษย์มีสัญชาตญาณชอบเหตุผล และชอบการทำงาน)”¹³⁹ ซึ่งในประเด็นดังกล่าวนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีทัศนะแตกต่างจากวอลแตร์อย่างมาก เพราะนิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญแก่ “ลักษณะเฉพาะ” มากกว่า “ความเหมือนกัน”¹⁴⁰

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า วอลแตร์ก่อให้เกิดการศึกษาประวัติศาสตร์แนวใหม่ที่มีทั้งด้านที่เป็น “คุณวิเศษ” และด้านที่ “มีข้อบกพร่องอยู่ในตัว” เช่น

“ความเห็นสุดโต่งไปข้างที่เห็นประวัติศาสตร์เป็นบทเรียนแก่ปัจจุบันมากเกินไป จึงพยายามมองหากฎทั่วไปในประวัติศาสตร์มากเสียจนละเลยความถูกต้องของข้อเท็จจริง...

ความคิดเรื่องความก้าวหน้าในประวัติศาสตร์มนุษย์นั้น แม้ว่าจะให้ประโยชน์ต่อการศึกษาศาสตร์ เพราะทำให้เห็นว่าประวัติศาสตร์คือความเปลี่ยนแปลง แต่ทัศนะของวอลแตร์ในเรื่องนี้เกิดขึ้นอย่างง่าย ๆ (เป็นผลมาจากความเจริญทางวิทยาศาสตร์ในสมัยศตวรรษที่ 18) มาตรฐานแห่งความก้าวหน้าของวอลแตร์จึงผิวเผินเพียงว่า สมัยใดที่ถือว่ามนุษย์เอาชนะความมั่งงายในจารีตประเพณีและใช้เหตุผลได้ เมื่อนั้นมนุษย์ก็จะมี ความก้าวหน้า แต่มาตรฐานนี้

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 108.

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 108.

¹⁴⁰ โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 4.

เมื่อพิจารณาจริงๆ แล้ว ก็ยังใช้ตัดสินอะไรไม่ได้ เพราะยังต้องอาศัยมาตรฐานอีกชนิดหนึ่งมาวัดว่า การกระทำอย่างไรจึงจะถือว่ามีเหตุผล และการกระทำอย่างไรจึงจะถือว่าเกิดเพราะอิทธิพลของ จารีตประเพณี (อะไรคือความเจริญ อะไรคือความเสื่อม อะไรคือความเป็นธรรม อะไรคือความ อยุติธรรม อะไรคือความสุข อะไรคือความดี อะไรคือความเข้มแข็ง อะไรคือความอ่อนแอ ฯลฯ เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์ทุกยุคทุกสมัย ต้องมีคำตอบแก้ตนเองมาก่อน ทั้งสิ้น ประวัติศาสตร์และปรัชญาแยกออกจากกันให้เด็ดขาดไม่ได้ในแง่นี้”¹⁴¹

ข้อความข้างต้น สะท้อนว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ ตระหนักในความแตกต่างของ “ความหมาย” ของคำหรือมโนทัศน์ต่างๆ ที่คนในแต่ละบริบทรับรู้และนำไปใช้ในการสื่อความหมาย อย่างไรก็ตาม ในทศวรรษ 2510 และทศวรรษ 2520 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังมิได้วิเคราะห์ “อำนาจ” อันเกิดจากพลังครอบงำของความรู้หรือความหมาย (หรือวาทกรรม) ไว้อย่างชัดเจน งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่พยายาม “รื้อ-สร้าง” ความรู้ ความหมาย เพื่อบ่อนทำลายพลังครอบงำทางความรู้ลึกลับที่คิด ที่มีผลต่อโครงสร้างอำนาจ เกิดขึ้นในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ในบทความทางประวัติศาสตร์ที่ตีพิมพ์ในนิตยสาร **ศิลปวัฒนธรรม** และบทความหนังสือพิมพ์)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้สรุปถึงปัญหาจากแนวการศึกษาประวัติศาสตร์ของวอลเตอร์ ไวลาย ประการ ซึ่งปัญหาประการหนึ่งในบรรดาปัญหานั้น ก็คือ

“การเน้นในคุณค่าของประวัติศาสตร์ในเชิงที่เป็นบทเรียนอย่างมากนี้ ก่อให้เกิดผลเสียจากการศึกษาประวัติศาสตร์เหมือนกัน เพราะทำให้นักประวัติศาสตร์สนใจที่จะสอน “ปรัชญา” ของตนเสียมากกว่าบรรยายถึงสิ่งที่ได้เกิดขึ้นจริงๆ ในอดีต ในกรณีที่ยึดถือว่าประวัติศาสตร์เป็นบทเรียนแก่ปัจจุบันมากเกินไป การบิดเบือนข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ก็ยังสามารถทำได้เพราะคุณค่าของประวัติศาสตร์ไม่ได้อยู่ที่ความถูกต้องแห่งข้อเท็จจริง แต่อยู่ที่บทเรียนจากอดีตซึ่งนักประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็น”¹⁴²

¹⁴¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก**, (อ้างแล้ว), น. 111.

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, น. 112.

สำหรับการเขียนประวัติศาสตร์ของพวกเขา “โรแมนติซึม” นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ไว้ว่านักประวัติศาสตร์กลุ่มนี้ให้ความสำคัญแก่ **อารมณ์** (ซึ่งในการปาฐกถาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในการประชุมเวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย ครั้งที่ 9 ณ มหาวิทยาลัยนเรศวร พ.ศ.2558 ที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้า ระบุว่า การแสวงหาความรู้ทางมนุษยศาสตร์มีลักษณะสำคัญคือ การใช้ **ความรู้สึก** และหากพิจารณาการเขียนประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็จะเห็นว่าได้ว่า **นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้ความรู้สึกเป็นอันมาก** เช่น การวิจัยเกี่ยวกับการเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็เริ่มขึ้นด้วยความรู้สึก “ศรัทธาและชื่นชม” พระเจ้ากรุงธนบุรี ภาษาที่ใช้ในการเขียนประวัติศาสตร์ทุกเรื่องก็เป็นภาษาที่เต็มไปด้วยความรู้สึก ซึ่งนำไปสู่การวิพากษ์ด้วยภาษาที่แสดงอารมณ์ เช่น อารมณ์ความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ ชื่นชมหรือประณามหยามเหยียด ยกย่องหรือดูหมิ่น ฯลฯ ที่มีต่อคนบางกลุ่ม บางชนชั้น บางสถานภาพ ดังที่กล่าวว่า

“แนวคิดของพวกฟิลาซอพ ก่อให้เกิดการต้านทานซึ่งเรียกความเคลื่อนไหวนั้นโดยทั่วไปว่า “โรแมนติซึม” ในขณะที่เอ็นไลเทเนเมนต์เน้นความสำคัญของเหตุผล โรแมนติกเน้นความสำคัญของอารมณ์ซึ่งสามารถนำมนุษย์เข้าสู่ความจริงบางชนิดได้ดีกว่าเหตุผล โรแมนติซึมชี้ให้เห็นความสุขและความดีอันเกิดจากสภาพที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ไม่ซับซ้อนด้วยการปรุงแต่งของมนุษย์หรือวิทยาการ ในทางการเมืองขณะที่เอ็นไลเทเนเมนต์เชื่อใน “ผู้นำ” แห่งการปฏิรูปซึ่งมักเป็นกษัตริย์ที่ทรงอัจฉริยภาพ โรแมนติซึมเชื่อในพลังแห่งมวลชนว่าเป็นพื้นฐานแห่งการปกครองที่ยุติธรรม ความแตกต่างระหว่างนักคิดสองสกุลนี้จะเห็นได้อย่างดีระหว่างวอลแตร์และรุสโซ”¹⁴³

นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงความคิดสำคัญของ **แฮร์เดอร์ (Johanne Gotfried Herder)** ในฐานะตัวแทนของนักปรัชญาประวัติศาสตร์แนวโรแมนติกไว้หลายประการ เช่น

“แฮร์เดอร์ ไม่เห็นด้วยกับสมัยเอนไลท์เทนเมนต์ ที่สนใจเฉพาะการใช้เหตุผลของมนุษย์ เพราะแฮร์เดอร์ถือว่ามนุษย์เป็นสิ่งรวมของอีกหลายสิ่งหลายอย่าง เช่น เจตนาอารมณ์ และความรู้สึก หรืออารมณ์ เป็นต้น นักประวัติศาสตร์ควรพิจารณามนุษย์ในฐานะที่เป็นสิ่งรวมของทุกอย่างเช่นนี้จริงอยู่เอนไลท์เทนเมนต์ ได้เสนอไว้แล้วว่า เพื่อจะศึกษาประวัติศาสตร์ความก้าวหน้าของความคิด

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, น. 116.

มนุษย์ จำเป็นต้องศึกษากิจกรรมหลากหลายด้านของมนุษย์ แต่แฮร์เดอร์ย้ำว่าไม่เพียงแต่ศึกษาพฤติกรรมหลากหลายด้านเท่านั้น แต่ต้องศึกษาพฤติกรรมนั้นให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วย เพราะพฤติกรรมของมนุษย์ย่อมเป็นผลผลิตของมนุษย์ซึ่งเป็นสิ่งรวมของหลายสิ่งหลายอย่าง (เหตุผล อารมณ์ เจตนาอารมณ์ แรงกระตุ้น สัญชาตญาณ ฯลฯ) ซึ่งแฮร์เดอร์เขียนด้วยโวหารว่า “หัวใจ ความอบอุ่น เลือด มนุษยธรรม ชีวิต” ความจริงในประวัติศาสตร์จะไม่สามารถหาได้พบใน “มัลลัส เกียรติยศ” หรือเรือสินค้า หรือธงเชลย แต่ใน “หัวใจที่ร่ำร้องหาสิ่งเหล่านั้น พยายามเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านั้น และบรรลุเป้าหมาย” ในที่สุด”¹⁴⁴

“ด้วยแนวคิดใหม่ๆ ต่อประวัติศาสตร์เช่นนี้ แฮร์เดอร์เห็นว่าวิธีการที่จะได้มาซึ่งความจริงตามที่ใช้กันมาย่อมไม่ได้ผล เขาเห็นว่าเรื่องของอดีตในฐานะที่เป็นความจริงอันเกี่ยวกับจิตซึ่งเป็นนามธรรม จะใช้วิธีการของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (เอนไลท์เทนเมนต์ เห็นว่าคือการใช้เหตุผล) เท่านั้นย่อมไม่ได้ แต่ต้องใช้พลังทั้งหมดของดวงจิตของเราเองที่จะสัมผัสกับความคิดและการกระทำของคนในอดีตได้ “จิตวิญญาณเท่านั้นจึงจะแสวงติดวิญญาณด้วยกันพบ” เมื่อกล่าวในแง่ปฏิบัติ นักประวัติศาสตร์ต้องใช้ความรู้สึกในการศึกษาประวัติศาสตร์ เช่น ถ้าจะบรรยายลักษณะของชาติใดชาติหนึ่ง นักประวัติศาสตร์ควรให้ความเห็นแก่ชาตินั้นเสียก่อน เพื่อจะได้สามารถรู้สึกถึงแนวโน้มหรือการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งของสังคมนั้น หรือรู้สึกถึงการกระทำทั้งหมดก็ตาม...” การที่นักประวัติศาสตร์จะสามารถให้ความเห็นใจเพื่อเข้าใจคนอื่นได้ดีเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับว่านักประวัติศาสตร์คนนั้นรู้จักตัวเองได้ดีมากน้อยเพียงใด เพราะโดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับตัวเราเท่านั้นที่เราสามารถรู้จักคนอื่นได้”¹⁴⁵

“สิ่งสำคัญที่แฮร์เดอร์พยายามเน้นในประวัติศาสตร์ของเขาก็คือ การพัฒนาสืบเนื่องกันของประวัติศาสตร์ของมนุษย์ แฮร์เดอร์เป็นผู้ที่รู้สึกในความสืบเนื่องกันแห่งประวัติศาสตร์ (continuity) อย่างลึกซึ้ง ในขณะที่พวกเอนไลท์เทนเมนต์ไม่ค่อยสนใจ เพราะมัวไปสนใจกับความคิดเรื่องความก้าวหน้าของมนุษย์เสีย แฮร์เดอร์เห็นว่าความสำเร็จอย่างใดที่มนุษย์ทำไว้ใน

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 122.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 123.

ประวัติศาสตร์นั้น ควรต้องพิจารณาได้ว่าเป็นผลผลิตจากยุคก่อนหน้านั้นขึ้นไป ไม่มีปฏิบัติการ
อะไรในประวัติศาสตร์ที่อาจแยกออกจากสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้นได้โดยเด็ดขาด”¹⁴⁶

“เกี่ยวกับเรื่องพระผู้เป็นเจ้านั้น แฮร์เดอร์มีความเชื่อมั่นอย่างลึกซึ้ง แต่...พระผู้เป็นเจ้าของ
แฮร์เดอร์เป็นนามธรรม และไม่ได้ใช้พลังของพระองค์กับประวัติศาสตร์ของมนุษย์อย่าง
ตรงไปตรงมา เนื่องด้วยเหตุผลที่มีอยู่ในประวัติศาสตร์เองจึงก่อให้เกิดปฏิบัติการต่างๆ อย่างที่
เป็นมาในประวัติศาสตร์ของมนุษย์เหตุฉะนั้นถ้าจะถามว่าใครเป็นผู้กำหนดวิถีทางแห่ง
ประวัติศาสตร์ แฮร์เดอร์ก็จะบอกว่าตัวประวัติศาสตร์นั่นเองเป็นผู้กำหนดวิถีทางแห่งประวัติศาสตร์
(เช่นใครเป็นผู้กำหนดให้กรุงศรีอยุธยาถูกทำลายในพ.ศ. 2310 คำตอบก็คือปฏิบัติการต่างๆ ซึ่ง
เกิดขึ้นในกรุงศรีอยุธยาและประเทศรอบข้างก่อนหน้าปีนั้น นับเป็นเวลาหลายสิบหลายร้อยปี ซึ่ง
เราเรียกว่าประวัติศาสตร์นั่นเองเป็นผู้กำหนด ปฏิบัติการเหล่านั้นเป็นเหตุ การสูญสิ้นกรุงศรี
อยุธยาเป็นผล เมื่อมีเหตุย่อมมีผลอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้)”¹⁴⁷

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังกล่าวถึงการศึกษาประวัติศาสตร์ของกลุ่มนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งใน
เยอรมันยุคโรแมนติก ที่มีลักษณะเฉพาะบางประการ โดยเรียกว่า **“การศึกษาประวัติศาสตร์
แบบนักวิชาการ”** (academic historiography) ซึ่งเกิดขึ้นในมหาวิทยาลัย

“เมื่อกล่าวโดยสรุป ความเคลื่อนไหวดังกล่าวนี้ คือการศึกษาประวัติศาสตร์ด้วยหลักฐาน
ขั้นต้นซึ่งได้รับการวิเคราะห์ได้ส่วนอย่างละเอียด มักจะศึกษากันในหัวข้อแคบๆ มากกว่าพยายาม
ศึกษาประวัติศาสตร์สากลแบบเอนไลท์เทนเมนต์ มีความสำนึกในความสัมพันธ์กันของวัฒนธรรม
ทุกแขนงของสังคม (อารยธรรมตามความเข้าใจของพวกฟิไลซอพ) อาศัยวิธีการและแรงบันดาลใจ
จากวิชาอื่นๆ มาช่วยในการศึกษาประวัติศาสตร์...

...นักวิชาการเหล่านี้จำกัดขอบเขตของเรื่องที่ตนศึกษาให้แคบลง เพื่อสามารถตรวจสอบ
หลักฐานและศึกษาถึงปัญหาที่เกี่ยวข้องได้อย่างจะแจ้งทั่วถึง และเนื่องจากความเคลื่อนไหวนี้เกิด
ในมหาวิทยาลัยโอกาสที่จะแลกเปลี่ยนวิธีการกันในแต่ละสาขาวิชาจึงเป็นไปได้โดยสะดวก การใช้

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 123.

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 124-125.

วิธีการทางประวัติศาสตร์เพื่อศึกษานิรุกติศาสตร์ กฎหมาย ศาสนา การค้า การปกครอง เป็นสิ่งธรรมดาที่ปฏิบัติกันในหมู่นักวิชาการเหล่านี้ และในทางตรงกันข้ามการนำเอาความรู้หรือวิธีการของวิชาอื่นๆ มาช่วยในการศึกษาประวัติศาสตร์ ก็เป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์ในมหาวิทยาลัยแต่ทำเป็นปกติอยู่เหมือนกัน”¹⁴⁸

“ความเคลื่อนไหวของนักวิชาการประวัติศาสตร์ในมหาวิทยาลัยนี้ มีผลอันสำคัญยิ่งแก่การศึกษาประวัติศาสตร์ ในเยอรมันเองคือการเห็นความสำคัญของหลักฐานชั้นต้น มีการเก็บรวบรวมหลักฐานชั้นต้นมาตีพิมพ์และชำระเป็นอันมาก... ใช้แต่เพียงการเก็บรวบรวมเท่านั้นวิธีการจัดการกับหลักฐานชั้นต้นคือการวัดคุณค่าทางประวัติศาสตร์และการตีความ (ซึ่งรวมเรียกว่าการวิจารณ์หลักฐาน) หลักฐานที่รวบรวมมาได้ก็ได้รับการพัฒนาให้มีประสิทธิภาพดีขึ้นเป็นอันมาก ความสำเร็จในแง่ของนักวิชาการในมหาวิทยาลัยเป็นเครื่องมือและอรรถกถาภาพ (insight) ของฮิสตอริซึสม์ เลโอโพลด์ รันเก จะทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ในโลกตะวันตกบรรลุถึงซึ่งความเจริญอย่างสูงในศตวรรษที่ 19 สืบมาจนปัจจุบัน”¹⁴⁹

จากมรดกทางความคิดของยุคโรแมนติกที่กล่าวมานี้ สิ่งสำคัญที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้รับเอาไว้เพื่อนำมาใช้ในการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ของตนเอง คือการให้ความสำคัญแก่หลักฐานชั้นต้นและการวิพากษ์หลักฐานอย่างเข้มงวด การให้ความสำคัญแก่ “ลักษณะเฉพาะ” การวาดตระแวงต่อการ “ขึ้นป้าย” และการใช้ “หัวใจ” หรืออารมณ์ความรู้สึกในการศึกษาและการเขียนประวัติศาสตร์ (ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้สมาทานแนวความคิดมาร์กซิสต์ แต่เห็นความสำคัญในแง่ที่มีอิทธิพลต่อการเขียนประวัติศาสตร์ และได้ยกย่องงานเขียนของมาร์กซ์ ว่ามีคุณูปการอย่างมากในสมัยหลัง

“มาร์กซ์นั้น แม้ว่าจะไม่มีอิทธิพลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในขณะนั้น แต่คุณประโยชน์ที่เขาทำให้แก่การศึกษาประวัติศาสตร์มีมหันต์ อีกทั้งในปัจจุบันมีนักประวัติศาสตร์มีชื่อเสียง

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 126-127.

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 130-131.

จำนวนไม่น้อยในค่ายประเทศตะวันตกที่ถือว่าตนเป็นนักประวัติศาสตร์สกุลมาร์กซิสม์ หรือหรือนีโอมาร์กซิสม์...แนวคิดทางประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์กลายเป็นกฎหมายรัฐธรรมนูญของนักประวัติศาสตร์ว่าครึ่งโลกในค่ายคอมมิวนิสต์ เหตุฉะนั้นคาร์ลมาร์กซ์ จึงเป็นบุคคลที่ต้องสนใจศึกษาเป็นพิเศษไม่น้อยกว่าวอลแตร์หรือร็องเก”¹⁵⁰

ข้อความที่เขียนเกี่ยวกับความคิดของคาร์ล มาร์กซ์ สะท้อนให้เห็นว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความรู้เกี่ยวกับนักคิดนักเขียน “ฝ่ายซ้าย” ในเมืองไทยเป็นอย่างดี เช่นการอธิบายว่า

“ในทุกประชาคมไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ป่าเถื่อนหรืออารยะ มาร์กซ์เห็นว่าเราอาจแบ่งประชาชนออกได้เป็นสองพวกคือพวกชนชั้นขูดรีดและชนชั้นผู้ถูกขูดรีด (ที่จริงในภาษาอังกฤษใช้ว่า "ruling class" แต่ไม่แปลว่าชนชั้นปกครอง เพราะคำจำกัดความของ "the rule" ของมาร์กซิสต์ไม่ได้หมายถึงการเสวยอำนาจทางการเมืองแต่เพียงอย่างเดียว) ... "ชนชั้นขูดรีด" คือผู้ที่อาจมีพลังกำลังมาก ผู้ที่มีสติปัญญามาก หรือผู้ที่ทำให้คนอื่นเชื่อว่าตนมีผลประโยชน์สอดคล้องกับประชาชนจึงได้รับการสนับสนุนจากประชาชน...

การถือเอาซึ่งแรงงานส่วนเกินของผู้อื่นนี้เรียกว่า "การขูดรีด" (exploitation ในภาษาอังกฤษ อันที่จริงแปลศัพท์นี้ว่า "ขูดรีด" อย่างที่พวกซ้ายในเมืองไทยนิยมนั้นไม่สู้ตรงนัก ตามความหมายของมาร์กซิสต์ไม่ได้หมายถึงคนเหี้ยมโหดที่รีดนาทาเร้นผู้อื่นโดยรู้ตัว แต่หมายถึงผู้ที่สังกัดอยู่ในชนชั้นที่มีโอกาสใช้แรงงานส่วนเกินของผู้อื่นเป็นประโยชน์แก่ตน จะรู้ตัวหรือไม่ก็ไม่สำคัญ)”¹⁵¹

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า ความคิดของมาร์กซ์ เป็นผลดีอย่างยิ่งต่อการศึกษา “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ” และ “ประวัติศาสตร์สังคม” ดังที่กล่าวว่า

“ไม่ว่าทฤษฎีของเขามักจะเป็นจริงหรือน่าับถือหรือไม่อย่างไร ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ามาร์กซ์ได้ทำคุณประโยชน์อย่างมหาศาลในการศึกษาประวัติศาสตร์ (Historical approach) ของสมัยปัจจุบัน มาร์กซ์จะเป็นคนแรกที่ชี้ให้เห็นว่าสถานะทางเศรษฐกิจมีอิทธิพลต่อการกระทำของมนุษย์

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 132.

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน, น. 145-146.

อย่างลึกซึ้ง เขาเป็นคนแรกที่เตือนให้นักประวัติศาสตร์สำนึกว่าจะศึกษากิจกรรมของมนุษย์ในอดีตโดยไม่คำนึงถึงความสัมพันธ์ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจกับกิจกรรมทางสังคม การเมือง วัฒนธรรม ฯลฯ ไม่ได้ คาร์ล มาร์กซ์ ควรได้รับเกียรติยศในฐานะบิดาของวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ (economic history) ตามความหมายที่เราใช้ในปัจจุบัน

คาร์ล มาร์กซ์ ไม่แต่เพียงเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่ชาญฉลาดเท่านั้น เขาเป็นคนแรกๆ ที่ก่อให้เกิดการศึกษาสังคมด้วยวิธีของวิทยาศาสตร์ ซึ่งจะพัฒนามาเป็นวิชาสังคมวิทยาในภายหลัง ในแง่นี้ก็ทำคุณประโยชน์แก่ประวัติศาสตร์สังคม (Social history) เช่นเดียวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ศัพท์ที่เขาใช้ยังเป็นที่ยอมรับในหมู่นักประวัติศาสตร์สังคมปัจจุบัน

จากทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์ ซึ่งสนใจพลังทางเศรษฐกิจและสังคมมากกว่าพลังที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ มีอิทธิพลต่อแนวการศึกษาประวัติศาสตร์ปัจจุบันมากที่สุด ในปัจจุบันนักประวัติศาสตร์ยอมรับแล้วว่า **ความเปลี่ยนแปลงในสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม หรือเรียกว่าพลังที่ไม่ใช่มนุษย์ (non-human force) ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญต่อการกระทำและความคิดของมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง**¹⁵²

อาจกล่าวได้ว่า “**อคติทางประวัติศาสตร์**” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า) ได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดของคาร์ล มาร์กซ์ เรื่อง “พลังทางเศรษฐกิจและสังคม” อยู่ด้วย โดยที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้เชื่อในทฤษฎีวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์ มิได้เน้นจิตสำนึกทางชนชั้น และมิได้เน้นความขัดแย้งและการต่อสู้ระหว่างชนชั้นที่เกิดขึ้นในเงื่อนไขของวิถีการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตในแต่ละยุค

เมื่อกล่าวถึง **รันเก** (Leopold von Ranke 1795-1886) นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนไว้ในเชิงยกย่องเป็นอันมาก ซึ่งสะท้อนถึงการให้ความสำคัญแก่การสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์จากการศึกษาหลักฐานอย่างละเอียด เช่น กล่าวว่า “ทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ของรันเกนั้น ตั้งอยู่บนการศึกษาหลักฐานชั้นต้นอย่างพิถีพิถันและอย่างละเอียดเป็นจำนวนมาก ในแง่นี้เขายังมีภาพดีกว่าแฮร์เดอร์ หรือนักประวัติศาสตร์สกุลฮิสตอริซิสต์ก่อนหน้านี้เขาคนอื่น ในขณะที่เดียวกัน

¹⁵² เรื่องเดียวกัน, น. 153. (เน้นโดยผู้วิจัย).

การเข้าถึงประวัติศาสตร์ของวันเก็กก็อาศัยการใคร่ครวญปรัชญาของฮิสตอรีซิสท์อย่างดี ในแง่นี้ทำให้เขามีภาวีกว่านักประวัติศาสตร์แบบนักวิชาการในเยอรมันรุ่นก่อนเขา”¹⁵³

การวิเคราะห์ความคิดของวันเก แสดงให้เห็นว่าในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ นั้น ความสนใจในปรัชญาประวัติศาสตร์มีความสำคัญต่อการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่มีความหมาย ดังที่ได้เขียนไว้ว่า

“นักคิดที่ฮิสตอรีซิสท์ ได้สร้างจุดมุ่งหมาย วิธีการและปรัชญาของการศึกษาประวัติศาสตร์ไว้เป็นทฤษฎีที่ลึกซึ้ง แต่บุคคลเหล่านั้นส่วนใหญ่ก็ไม่ค่อยได้ทำงานทางประวัติศาสตร์โดยตรง ในขณะเดียวกันก็มีนักประวัติศาสตร์แบบนักวิชาการที่ทำงานทางประวัติศาสตร์จำนวนมาก และได้พัฒนาการวิเคราะห์ตีความหลักฐานที่มีประสิทธิภาพ แต่เนื่องจากพวกนี้ขาดความสนใจในปรัชญาของประวัติศาสตร์ งานของคนเหล่านี้จึงเป็นเพียงการเก็บเอาหลักฐานทางประวัติศาสตร์มาพิจารณาไตร่ตรอง เพื่อยืนยันว่าเหตุการณ์อะไรได้เกิดขึ้นในอดีตเท่านั้น วันเกนั้นเป็นผู้สืบจารีตทางประวัติศาสตร์ของทั้งสองสกุล เพราะฉะนั้นทฤษฎีอันลึกซึ้งที่ฮิสตอรีซิสท์ได้วางไว้จึงมีผลสำเร็จในด้านปฏิบัติในงานของวันเก”¹⁵⁴

ความคิดสำคัญของวันเกที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึง คือ การปฏิเสธที่จะค้นหา “ลักษณะกว้างๆ” หรือลักษณะทั่วไป แต่ให้ความสำคัญแก่ “ลักษณะเฉพาะ” อันเป็นผลมาจาก “บริบท” ที่แตกต่างกัน ซึ่งวิธีคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญอย่างยิ่งตลอดมา

“ความต้องการที่จะเสนอแนวการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ตรงกันข้ามกับกลุ่มที่ต้องการหา “ลักษณะกว้างๆ” (Generalization) ของประวัติศาสตร์แล้วแบ่งยุค หรือรัฐ หรือระบอบการปกครอง ฯลฯ ออกเป็นประเภทๆ ตามแต่จะเห็นว่าควรอยู่ในลักษณะกว้างๆ อย่างไร แบบเดียวกับที่วิทยาศาสตร์ธรรมชาติแบ่งสถานะของสสารในโลกนี้ออกเป็นเพียง 3 ชนิด คือ ของแข็ง ของเหลว และไอ ทั้งๆ ที่ตามความเป็นจริงแล้วสสารย่อมมีอยู่หลายชนิดและของแข็งก็ไม่จำเป็นต้อง

¹⁵³ เรื่องเดียวกัน, น. 154.

¹⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 154-155.

เหมือนกันไปหมด รันเกเห็นว่าการกระทำเช่นนี้ในประวัติศาสตร์จะทำให้เราไม่สามารถมองเห็น "ความจริงจริงๆ" (reality) ในประวัติศาสตร์ได้ เพราะเหตุการณ์หรือกลุ่มเหตุการณ์ที่เราจัดให้มา อยู่ในประเภทเดียวกันนั้นที่จริงหาได้เหมือนกันไม่ มีข้อแตกต่างกันมากกว่าข้อที่เหมือนกันด้วยซ้ำ การที่นักประวัติศาสตร์ไปมองข้ามข้อแตกต่างของเหตุการณ์ก็เท่ากับนักประวัติศาสตร์มองข้ามสาระสำคัญของสิ่งนั้นไป... อันที่จริงประเภทของระบอบการปกครองช่วยอธิบายอะไรไม่ได้มากนัก มีอะไรอีกบางอย่างที่ไม่ใช่รากเหง้าแห่งลัทธิประชาธิปไตยตั้งอยู่ในนครเอเธนส์เพราะฉะนั้น การอธิบายถึงรัฐใดรัฐหนึ่งเพียงว่าอยู่ในระบอบการปกครองประเภทใดจึงไม่ช่วยทำให้นักประวัติศาสตร์รู้จักรัฐนั้นดีขึ้นสักเท่าไร เพราะยังมีข้อแตกต่างที่เป็นลักษณะเฉพาะของรัฐนั้นอีกมากที่ถูกละทิ้งเอาไว้ และลักษณะเฉพาะเหล่านี้เองที่ทำให้รัฐนั้นแตกต่างจากรัฐอื่นๆ"¹⁵⁵

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังกล่าวถึง "ข้อดี" ของรันเก เพิ่มเติมด้วยว่า

"ความเห็นในเรื่องนี้ของรันเก ถ้าดูให้ดีจะเห็นได้ว่าไม่แตกต่างจากฮิสตอริซิสต์ (Historicist) รุ่นก่อนหน้าเขาเช่นแฮร์เดอร์เท่าใดนัก เพราะเป็นการเน้นให้เห็นถึงความหลากหลายของประวัติศาสตร์ (historical diversity) ...แต่รันเกไม่ได้ทำเพียงเท่านี้ เขามีวิจักษณ์ญาณที่ลึกซึ้งลงไปกว่านั้น เพราะเขาเห็นว่าไม่ใช่เพียงเพราะแต่ละกาลและแต่ละเทศะย่อมมีลักษณะเฉพาะของตนเองซึ่งแตกต่างกัน แต่เขาเห็นว่าลักษณะเฉพาะนี้เองที่เป็นความจริง จริงๆ การจะค้นให้พบลักษณะเฉพาะของแต่ละยุคสมัยหรือแต่ละกลุ่มเหตุการณ์นั้น จะทำได้ก็ต่อเมื่อได้เข้าใจเหตุการณ์แต่ละอันอย่างถ่องแท้เสียก่อน เพราะฉะนั้นนักประวัติศาสตร์จะพอใจเพียงการบรรยายว่าอะไรได้เกิดขึ้นเมื่อไรโดยใครเท่านั้นไม่ได้ เพราะเพียงเท่านั้นจะไม่สามารถเผยลักษณะเฉพาะของกลุ่มเหตุการณ์ หรือยุค หรือรัฐใดรัฐหนึ่งได้...ข้อที่ทำให้รัฐนั้นแตกต่างจากรัฐอื่นนี้ รันเกเรียกว่าสปีริตหรือ "idea" ...ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมขึ้นอยู่กับความคิดสูงสุด (Supreme idea) ...เราจะได้อะไรมากก็แต่โดยการศึกษาปัจเจกภาพ (individuality) เท่านั้น จะใช้ญาณพิเศษสมมุติขึ้นแบบเอนไลท์เทนเมนท์หาได้ไม่ ตามหลักนี้ย่อมหมายความว่ารูปแบบใด ๆ ที่กำหนดขึ้นในประวัติศาสตร์ซึ่งถือว่ามีลักษณะเฉพาะย่อมจะเข้าใจได้ก็แต่โดยการพิจารณาภาวะแวดล้อม (context) ของสิ่งนั้น ๆ เสียก่อนเท่านั้น เป็นต้นว่า นักประวัติศาสตร์

¹⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 156.

จะพิจารณาการกระทำของจักรพรรดิโรมันโดยไม่คำนึงถึงภาวะแวดล้อมทางการเมืองวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคมในสมัยของจักรพรรดิองค์นั้นไม่ได้ หลักการข้อนี้ของรันเก ทำให้ได้ประสาณ กระบวนการสองอย่างซึ่งขัดแย้งกันให้เกื้อกูลกันได้ นั่นคือกระบวนการ *individualization* หรือ *particularization* กับกระบวนการ *generalization*...ประวัติศาสตร์จึงเป็นวิชาที่ต้องอาศัยสิ่งที่ ขัดแย้งกันสองอย่างนี้เป็นเครื่องนำทางในการศึกษา และเป็นเหตุให้ประวัติศาสตร์มีลักษณะที่ แตกต่างกับวิชาอื่นๆ กล่าวคือประวัติศาสตร์มีทั้งความหลากหลาย (*diversity*) และมีทั้งความเป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน (*unity*)”¹⁵⁶

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเห็นด้วยกับรันเก ในเรื่องของการศึกษาอดีตโดยที่จะไม่ “พิพากษา” อดีต โดยกล่าวถึงแนวคิดของรันเกในเรื่องนี้ว่า “ในคำนำหนังสือเล่มแรกของเขา รันเกกล่าวว่า “ประวัติศาสตร์ได้รับการยกย่องให้มีหน้าที่พิพากษาอดีต ให้บทเรียนแก่ปัจจุบัน เพื่อเป็นประโยชน์ แก่ยุคอนาคต งานประวัติศาสตร์ขึ้นนี้ไม่ใฝ่ฝันที่จะทำหน้าที่อันสูงส่งนั้น **งานชิ้นนี้ประสงค์เพียง จะแสดงถึงสิ่งที่ได้เกิดขึ้นจริง ๆ ในอดีตเท่านั้น (to show what actually happen)**”...”¹⁵⁷ นอกจากนี้ นिति เอียวศรีวงศ์ ยังเห็นด้วยกับรันเก เรื่องการค้นหา “เอกภาพ” หรือความหมายของ ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งในลักษณะของ **“ความสัมพันธ์แบบสายโซ่”**¹⁵⁸ ดังที่เขียนไว้ว่า

“ถึงแม้ว่ารันเกจะเน้นความสำคัญแห่งปัจเจกภาพหรือความหลากหลาย แต่เขาไม่เคยลืม เอกภาพ (*unity*) เลย... ฉะนั้น รันเกจึงไม่เห็นด้วยกับนักประวัติศาสตร์ที่ถือว่าประวัติศาสตร์เป็น แต่เพียงการรวบรวมข้อเท็จจริงอันหลากหลายเข้าไว้ด้วยกันเท่านั้น...แต่ถึงกระนั้นรันเกก็ไม่คิดว่า ประวัติศาสตร์จะมีกรอบโครงของปรัชญาหรือวิทยาศาสตร์ครอบคลุม **ปรัชญาสามารถหา เอกภาพ (แห่งความรู้ของมนุษย์ แห่งการกระทำของมนุษย์ แห่งปรากฏการณ์ของโลก ฯลฯ) ได้ แต่ประวัติศาสตร์ไม่สามารถแสวงหาเอกภาพที่ครอบคลุมพฤติกรรมของมนุษย์**

¹⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 157-158. (เน้นโดยผู้วิจัย).

¹⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 159.

¹⁵⁸ นिति เอียวศรีวงศ์, **หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**, (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2525), น. 210-211.

ได้อย่างกว้างขวางเช่นนั้น ประวัติศาสตร์จะพบได้ก็แต่เพียง “ความสัมพันธ์แบบสายโซ่” ในปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์เท่านั้น”¹⁵⁹

ในการกล่าวถึง “ความสัมพันธ์แบบสายโซ่” ในเวลาต่อมา นิธิ เอียวศรีวงศ์ เปลี่ยนมาใช้คำว่า “ความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผลลัพธ์” โดยอธิบายเรื่องนี้ไว้ในหนังสือ **หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย** พร้อมกับยกตัวอย่างโดยละเอียด แล้วสรุปว่า

“...โดยอาการเช่นนี้ ข้อเท็จจริงจำนวนมากในประวัติศาสตร์ นับตั้งแต่เวลาพันๆ ปีที่ผ่านมาจนถึงเมื่อวานนี้ จึงถูกผูกพันเข้าหากันด้วยความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผลลัพธ์ทั้งสิ้น ข้อเท็จจริงทุกอันเป็นทั้งสาเหตุและผลลัพธ์ของข้อเท็จจริงอันอื่นและกลุ่มอื่น เป็นสายที่ต่อเนื่องกันอย่างไม่ขาดตอนของพฤติกรรมอันหลากหลายของมนุษย์อันเราเรียกว่าประวัติศาสตร์นั่นเอง การจัดความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผลลัพธ์นี้ หากพิจารณาอย่างผิวเผินก็ดูเหมือนเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย แต่แท้ที่จริงแล้วมีความซับซ้อนอย่างมาก...สาเหตุของปรากฏการณ์ใดมักจะไม่เพียงสาเหตุเดียว และแต่ละสาเหตุก็มีสาเหตุของตนเองต่างหากออกไปอีกมาก ซับซ้อนกันอยู่เช่นนี้”¹⁶⁰

อย่างไรก็ตาม ข้อที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความเห็นแตกต่างจากรันเก ก็คือ การที่ “รันเกเชื่อว่า “ความสัมพันธ์แบบสายโซ่” นี้เป็นสิ่งที่เกิดอยู่เองในประวัติศาสตร์ ไม่ใช่เกิดขึ้นในดวงความคิดของนักประวัติศาสตร์ (objective)” โดยที่รันเกเห็นว่า “ระเบียบวิธีของประวัติศาสตร์ทั้งเรียกร้องและสามารถที่จะพัฒนาขึ้นตามวิธีของวิทยาศาสตร์ จากการสังเกตเรียนรู้ข้อเท็จจริง ...เพื่อจะได้พบความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์แบบสายโซ่ ซึ่งแฝงอยู่ในเหตุการณ์ต่างๆ อยู่แล้ว”¹⁶¹ ส่วนนิธิ เอียวศรีวงศ์ ปฏิเสธทัศนะแบบโพลิตีวิสท์ ดังที่กล่าวไว้ในบทความ “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” ในเชิงที่เห็นว่าบทความเรื่อง “วิธีการของประวัติศาสตร์” ของเตช บุนนาค ที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ.2518 นั้น ได้อธิบาย “วิธีการทางประวัติศาสตร์” ไว้ดีแล้ว “แม้ว่าบางตอนของบทความนั้นจะมีก้งวานของแนวคิดแบบโพลิตีวิสท์แทรกอยู่ (เช่น หน้า 162-163) ซึ่งชวนให้

¹⁵⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก*, (อ้างแล้ว), น. 159. (เน้นโดยผู้วิจัย).

¹⁶⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย*, (อ้างแล้ว).

¹⁶¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก*, (อ้างแล้ว), น. 159-160..

คัดค้านอยู่บ้างก็ตาม”¹⁶² อย่างไรก็ตาม ในที่สุดแล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็สรุปความสำคัญของรันเก ว่า “คุณค่าในงานของเขา ไม่ได้อยู่ตรงอภิปรายที่เขาเสนอ หากแต่อยู่ที่ความสามารถในระเบียบวิธีของประวัติศาสตร์ซึ่งเขาได้เสนอไว้ด้วยวิจรรณญาณอันสุขุมยิ่งต่างหาก”¹⁶³

ทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ต่อความคิดของรันเก สะท้อนถึงความต้องการที่จะ “ประมาณความเป็นจริง” เกี่ยวกับอดีตให้ใกล้เคียง “ความเป็นจริง” (reality) มากที่สุด จะเห็นได้ว่าในเวลาต่อมา คือใน พ.ศ.2523 นิธิ เอียวศรีวงศ์ นิยามความหมายของ “การวิจัยทางประวัติศาสตร์” ไว้ว่า เป็นความพยายามที่จะ “ประมาณความเป็นจริง” เกี่ยวกับพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัย ดังความว่า

“เช่นเดียวกับวิทยาการทุกแขนง (ไม่ยกเว้นแม้แต่วิชาศิลปะ) การวิจัยทางประวัติศาสตร์ก็มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน ได้แก่ ความพยายามที่จะประมาณความเป็นจริง (reality) วิทยาการแต่ละแขนงจำกัดขอบเขตของความเป็นจริงที่ตนเองสนใจจะประมาณ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติมุ่งหมายที่จะประมาณความเป็นจริงทางวัตถุของจักรวาลรอบตัว นักสังคมศาสตร์หมายมั่นที่จะประมาณความเป็นจริงทางสังคมของมนุษย์ และนักศิลปะประมาณกับถ่ายทอดความเป็นจริงของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ทั้งที่เป็นวัตถุ เป็นความสัมพันธ์ทางสังคม ประสบการณ์ และอารมณ์ ประวัติศาสตร์จำกัดขอบเขตความสนใจของตนที่พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง นักประวัติศาสตร์สนใจความสัมพันธ์เชิงตอบโต้ระหว่างมนุษย์และ “เวลา” ที่แวดล้อมตัวเขา...”¹⁶⁴

¹⁶² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” ใน นงเยาว์ กาญจนจारी (บรรณาธิการ), การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ: ทัศนะของนักวิชาการไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), น. 169.

¹⁶³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก, (อ้างแล้ว), น. 162. (เน้นโดยผู้วิจัย).

¹⁶⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” ใน การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ: ทัศนะของนักวิชาการไทย, (อ้างแล้ว), น. 150.

อนึ่ง เมื่อเขียนบทความสั้นๆ เรื่อง “เมียน้อยๆ” ในกลางทศวรรษ 2530 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ยืนยันว่า “ผมเชื่อว่าเราควรเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ที่แม้แต่ไม่เป็นที่พอใจของเรา ให้ตรงตามความจริง”¹⁶⁵

นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ความคิดของรันเก เกี่ยวกับ “ความสัมพันธ์แบบสายโซ่” ไว้ว่า

“อะไรคือความสัมพันธ์แบบสายโซ่นี้ รันเกไม่สามารถให้คำตอบได้อย่างชัดเจน...ส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์แบบที่ว่าเป็นความสัมพันธ์ของสาเหตุและผลลัพธ์ (cause and effect relationship) ความเห็นของรันเกเกี่ยวกับปัญหาเรื่องนี้บ่งชี้ว่าน่าสนใจอย่างยิ่ง รันเกเชื่อว่าเหตุการณ์อันหนึ่งย่อม “ให้กำเนิด” แก่เหตุการณ์อีกอันหนึ่ง นักประวัติศาสตร์ไม่ได้มีหน้าที่ศึกษาแต่เหตุการณ์เท่านั้น แต่ต้องศึกษา “ลำดับแห่งเหตุการณ์” ด้วย ...ลักษณะความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ในรูปสาเหตุและผลลัพธ์นี้ไม่เป็นกฎตายตัวเหมือนกฎในทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เขากล่าวว่านักประวัติศาสตร์มีหน้าที่ศึกษา “ลำดับแห่งเหตุการณ์ซึ่งไล่ตามกันมาเป็นขบวน และต่างก็เป็นเงื่อนไขแก่กันและกัน... ถ้าข้าพเจ้ากล่าวว่าเป็นเงื่อนไขก็แน่นอนว่าข้าพเจ้าไม่ได้หมายความว่าต้องเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นอย่างสูงสุดจนหลีกเลี่ยงไม่ได้” ความพยายามของรันเกในการแสวงหาความสัมพันธ์แบบสายโซ่นี้จะเห็นได้ในงานประวัติศาสตร์สากลของเขา ความเป็นสากลแห่งประวัติศาสตร์ตามทัศนะของรันเกก็อยู่ตรงที่ความสัมพันธ์แบบสายโซ่นี้ ซึ่งผูกพันประวัติศาสตร์ของยุคหนึ่งเข้ากับอีกยุคหนึ่ง ผูกพันประวัติศาสตร์ของทวีปหนึ่งเข้ากับของอีกทวีปหนึ่ง”¹⁶⁶

แม้ว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ จะมีได้เขียนประวัติศาสตร์สากล แต่เมื่อทำการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ไทย ก็ได้พิจารณาความเปลี่ยนแปลงในสังคมโดย “ผูกพันยุคหนึ่งเข้ากับอีกยุคหนึ่ง” (คือให้ความสำคัญแก่ความสืบเนื่อง และเห็นว่าความรู้เกี่ยวกับสังคมไทยยุคหนึ่งๆ ควร “ส่องสว่างให้แก่ยุคที่มาก่อนและยุคที่ตามมา”) และยัง “ผูกพัน” ประวัติศาสตร์ไทยเข้ากับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับสากลไปพร้อมกันด้วย เช่น การศึกษาการค้าของอยุธยาตอนต้น (ใน **ศรีรามเทพนคร**) และรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ใน **วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์**) ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบการค้าโลก เป็นต้น

¹⁶⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “เมียน้อยๆ” ใน **หมายเหตุวัฒนธรรมร่วมสมัย** กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2538. น.42.

¹⁶⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก**, (อ้างแล้ว), น. 160-161.

สำหรับนักประวัติศาสตร์ฝรั่งเศส ที่มีแนวคิดแบบโรแมนติซึม ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ไว้อย่างสั้นๆ ได้แก่ **เธียร์รี** (Thierry) ซึ่งกล่าวว่า "หน้าที่อันยิ่งใหญ่ซึ่งพึงมอบให้แก่นักประวัติศาสตร์ก็คือการหาข้อแตกต่าง ไม่ใช่มองหาข้อเหมือน..."¹⁶⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า นักประวัติศาสตร์ฝรั่งเศส เน้นการเข้าถึงความแตกต่างของอดีตกับปัจจุบัน ซึ่งวิธีที่นักประวัติศาสตร์เหล่านี้จะเข้าถึง **"ความแตกต่างของอดีตกับปัจจุบันได้ ก็คือ ความเห็นใจ** (ไม่ใช่สงสาร แต่การเปรียบเทียบความคิด ความรู้สึก ประสบการณ์ของตนเองให้เสมือนกับคนในอดีต) **ด้วยวิธีนี้เท่านั้นนักประวัติศาสตร์จึงจะสามารถมองเห็นอดีตตามที่เป็นจริงได้"**¹⁶⁸ นับเป็นการเน้นว่า **จะต้องใช้ทั้งความคิดและความรู้สึกในการเข้าถึงความจริงเกี่ยวกับอดีต** โดยที่ "การที่จะสามารถเปลี่ยนตัวเองได้ใกล้เคียงเช่นนี้ นักประวัติศาสตร์ก็ต้องศึกษาอดีตจากเอกสารชั้นต้นไปสู่หลักฐานอันแท้จริงของประวัติศาสตร์ดังที่เธียร์รีกล่าวไว้ **ความรู้สึกเคารพต่อเอกสารชั้นต้นของพวกโรมัน** ดิฉันมิใช่เพียงเพราะเห็นคุณค่าเท่านั้น แต่เป็น **ความรู้สึกรุนแรงของความเคารพ ความกลัว และอารมณ์อยู่ด้วย...**"¹⁶⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ให้ความสำคัญแก่ "อารมณ์ความรู้สึก" ในการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์เช่นกัน ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความเห็นว่า "ถึงแม้ว่านักประวัติศาสตร์โรแมนติกของฝรั่งเศสจะทำความก้าวหน้าแก่การศึกษาประวัติศาสตร์หลายประการ แต่ก็มีข้อบกพร่องที่ฉกรรจ์อยู่หลายอย่างเหมือนกัน **เนื่องจากนักประวัติศาสตร์ในสมัยนี้เห็นว่าการเขียนประวัติศาสตร์ที่ดีต้องมีอารมณ์ในงานเขียนของตนอย่างลึกซึ้ง จึงมักเอาความเห็นของตัวแทรกลงในงานเขียนโดยไม่รู้ตัวเสมอ**"¹⁷⁰ และได้ยกตัวอย่างงานเขียนของมิชเลย์ ว่า "งานของมิชเลต์ก็อยู่ในลักษณะเดียวกัน ทั้งๆ ที่เป็นงานที่เกี่ยวกับการปฏิวัติฝรั่งเศสที่น่าอ่านในด้านสำนวนโวหารอย่างสูง แต่มิชเลย์หลงใหลในอุดมคติของลัทธิประชาธิปไตยมากจนกระทั่งงานเขียนทางเขากลายเป็นคำโฆษณาชวนเชื่อ และไม่เป็นธรรมแก่ทั้งสองฝ่าย มีอคติมาก"¹⁷¹

¹⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 167.

¹⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 167. (เน้นโดยผู้วิจัย)

¹⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 168. (เน้นโดยผู้วิจัย)

¹⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 168. (เน้นโดยผู้วิจัย).

¹⁷¹ เรื่องเดียวกัน, น. 168.

การเขียนเกี่ยวกับ ฟุสเทล เดอ กูลองซ์ (Fustel de Coulanges) แสดงให้เห็นว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ ปฏิเสธแนวคิดแบบโพสิติวิสต์ ดังที่กล่าวว่า

“เดอ กูลองซ์ เป็นนักประวัติศาสตร์ที่ได้รับการอบรมมาแบบวิชาการโดยแท้ งานของเค้าอาศัยการค้นคว้าและตรวจสอบหลักฐานอย่างกว้างขวาง และด้วยเหตุดังนั้น เดอ กูลองซ์ จึงมีความโน้มเอียงอยู่แล้วที่จะเป็นปฏิปักษ์กับการศึกษาประวัติศาสตร์แบบที่เอาความรู้สึกของตนไปปะปนในงานเหมือนนักประวัติศาสตร์โรมานติกสมัยนั้น

เนื่องจากการอบรมมาเช่นนี้ และเนื่องจากอิทธิพลของความสำเร็จจากวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เดอ กูลองซ์ จึงได้กล่าวว่า “ประวัติศาสตร์เป็นและควรเป็นวิทยาศาสตร์” ในตอนปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 จะเกิดการศึกษาประวัติศาสตร์สกุลหนึ่งที่พยายามทำให้ประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาวิทยาศาสตร์โดยตรง เรียกว่าสกุลโพสิติวิสต์ (Positivism) เดอ กูลองซ์ ได้รับการยกย่องจากนักประวัติศาสตร์สกุลนี้อย่างสูง จึงทำให้เขาถูกนักประวัติศาสตร์สกุลที่คัดค้านโพสิติวิสต์ โจมตีอย่างมาก อันที่จริงเดอ กูลองซ์ เองหาได้มีความเห็นเหมือนนักประวัติศาสตร์สกุลโพสิติวิสต์ ในเรื่องประวัติศาสตร์และวิทยาศาสตร์ไม่ เดอ กูลองซ์ ไม่คิดว่าเราจะสามารถศึกษาประวัติศาสตร์โดยวิธีการของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติไปได้ทั้งหมด และไม่คิดว่ากระบวนการของมนุษย์จะสามารถนำไปเทียบกับกระบวนการของธรรมชาติอีกด้วย คำว่าวิทยาศาสตร์ที่ เดอ กูลองซ์ ใช้ มีความหมายแต่เพียงการศึกษาโดยอาศัยการตรวจสอบหลักฐานอย่างถูกวิธี (ซึ่งบางทีก็เรียกว่าโดยวิธีของวิทยาศาสตร์) เท่านั้น การประกาศของเขามุ่งจะคัดค้านวิธีการของประวัติศาสตร์โรมานติกที่ให้ความสำคัญแก่วรรณศิลป์มากจนละเลยการยึดถือข้อเท็จจริง”¹⁷²

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยกย่อง เดอ กูลองซ์ ในแง่ของวิธีคิดและวิธีวิทยา เพราะมีความคิดสอดคล้องกับ เดอ กูลองซ์ หลายประการ เช่น “การเสนอข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ตามที่มันเป็นจริง” และ “การจับความแตกต่างระหว่างอดีตและปัจจุบันให้ได้” ตลอดจน “การเห็นความสำคัญของปัจเจกภาพ” และการพิจารณาทั้ง “ความเปลี่ยนแปลง” และ “ความสืบเนื่อง” ดังความต่อไปนี้

¹⁷² เรื่องเดียวกัน, น. 169-170. (เน้นโดยผู้วิจัย).

“ความสำนึกในความหลากหลายของประวัติศาสตร์ของ เดอ กูลองซ์ เกิดขึ้นจากอิทธิพลของการศึกษาประวัติศาสตร์แบบนักวิชาการแท้ ความประสงค์ของเขาคือการเสนอข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ตามที่เป็นจริง เดอ กูลองซ์ พบว่าอุปสรรคสำคัญอย่างหนึ่งในการนี้ก็คือ นักประวัติศาสตร์มักจะเอาปัจจุบันไปเทียบกับอดีต... เขาถือว่าหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ที่สำคัญคือการจับความแตกต่างระหว่างอดีตและปัจจุบันให้ได้ เพื่อจะสามารถเข้าถึงความแตกต่างนั้นได้ นักประวัติศาสตร์ก็ต้องเข้าถึงลักษณะพิเศษ (uniqueness) ของเหตุการณ์แต่ละอันของอดีต ลักษณะเฉพาะหรือลักษณะพิเศษนี้แหละที่ทำให้เหตุการณ์แต่ละอันที่ถูกเรียงไว้ในลำดับเวลาเดียวกันมีความแตกต่างกัน จะเห็นได้ว่าผลสรุปของความพยายามที่จะบรรยายอดีตตามที่ได้เกิดขึ้นจริงๆ ของ เดอ กูลองซ์ ก็ทำให้เกิดการเห็นความสำคัญของปัจเจกภาพ (individuality) ของเหตุการณ์เช่นเดียวกันกับรันเก

การเน้นถึงความสำคัญของปัจเจกภาพที่เกิดขึ้นในกระแสแห่งกาลเวลานี้ สะท้อนออกมาอีกแง่หนึ่งตามความคิดของ เดอ กูลองซ์ นั่นก็คือความเปลี่ยนแปลง ในที่ใดซึ่งมีลักษณะเฉพาะเกิดขึ้นอยู่เสมอ สิ่งที่เกิดภายหลังย่อมแตกต่างจากสิ่งที่เกิดก่อน นั่นคือลักษณะของความเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดหย่อน... เพราะฉะนั้นประวัติศาสตร์ในทัศนะของ เดอ กูลองซ์ จึงเป็นความเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุด”¹⁷³

นิธิ เจียวศรีวงศ์ กล่าวถึงความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของ เดอ กูลองซ์ ซึ่งเห็นได้จากการที่ เดอ กูลองซ์ เปรียบเทียบการทำงานของนักประวัติศาสตร์และนักจิตวิทยาซึ่งต่างก็สนใจศึกษามนุษย์ ดังนี้

“นักจิตวิทยากำหนดว่าอะไรบ้างในมนุษย์ที่คงที่ไม่ผันแปร – ธรรมชาติของมนุษย์องค์ประกอบแห่งความคิด พลังปัญญา มโนธรรม – แต่นักประวัติศาสตร์เป็นผู้สังเกตเรียนรู้สิ่งที่เปลี่ยนแปลง สิ่งที่สามารถผันแปรได้ในดวงจิตของมนุษย์ ความเชื่อ แนวโน้ม และความเปลี่ยนแปลงในความคิดของมนุษย์พร้อมกันไปนั้นนักประวัติศาสตร์ก็สังเกตเรียนรู้สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามความคิดเหล่านี้ ได้แก่งานกฎหมายสถาบันต่างๆ ศิลปะและวิทยาการ

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน, น. 171.

การที่ประวัติศาสตร์ของมนุษย์คือความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ เดอ กูลองซ์ เห็นว่าเกิดขึ้นจากลักษณะพิเศษของมนุษย์เองเมื่อเทียบกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ แล้ว มนุษย์มีความสามารถจะประกอบพฤติกรรมโดยไม่อยู่ในบังคับของแบบแผนตายตัว สามารถมีเจตนาธรรม์ สามารถบังคับตนเอง อำนาจอันประหลาดที่จะหล่อหลอมตนเองและเป็นนายตนเองนั้นมีแก่นมนุษย์เพียงประเภทเดียว ด้วยพรสวรรค์อันดีเด่นเช่นนี้มนุษย์ย่อมไม่อาจอยู่คงที่โดยไม่เปลี่ยนแปลงได้”¹⁷⁴

ข้อความข้างต้นสะท้อนถึงความสำคัญของการหาคำตอบจากการศึกษาประวัติศาสตร์ว่า **“มนุษย์คืออะไร”** มนุษย์มีส่วนหรือไม่ เพียงใด อย่างไร ในการผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของสังคมในอดีตที่ผ่านมา (รวมทั้งในปัจจุบันและในอนาคต) ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้ตอบคำถามนี้ไว้เช่นกัน ดังจะได้วิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

อนึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงวิธีคิดทางประวัติศาสตร์ของ เดอ กูลองซ์ ที่เสนอให้พิจารณา **“ความสืบเนื่อง”** ด้วย (เพราะนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็เห็นความสำคัญของการศึกษาทั้งความเปลี่ยนแปลงและความสืบเนื่อง) ดังความว่า

“ในขณะเดียวกัน นักประวัติศาสตร์จะจำกัดงานของตนเองอยู่เพียงความหลากหลายและความเปลี่ยนแปลงไม่ได้ เดอ กูลองซ์ มองเห็นว่านอกจากทั้งสองสิ่งนี้แล้ว ประวัติศาสตร์ยังเป็นความสืบเนื่องอีกด้วย เพราะความสืบเนื่องเองที่ทำให้ประวัติศาสตร์เข้าใจปรากฏการณ์แต่ละอันและเข้าใจกระบวนการของความเปลี่ยนแปลงจากสิ่งหนึ่งไปสู่สิ่งหนึ่ง เพราะฉะนั้นแม้ว่าประวัติศาสตร์จะมีเหตุการณ์อันหลากหลาย แต่ในขณะเดียวกันเหตุการณ์เหล่านั้นก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การค้นเข้าไปถึงต้นเค้าของเหตุการณ์สถาบันต่างๆ ความคิด ฯลฯ จึงเป็นงานสำคัญของนักประวัติศาสตร์ เพราะจะทำให้ให้นักประวัติศาสตร์สร้างความสืบเนื่องกันของสิ่งเฉพาะอันหลากหลายและความเปลี่ยนแปลงอย่างสม่ำเสมอของประวัติศาสตร์ได้”¹⁷⁵

¹⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 171-172.

¹⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 171-172.

“ความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของ เดอ กูลองซ์ ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ อยู่ที่เขาสามารถมองเห็นมนุษย์ตามที่เป็นจริงในแต่ละสมัยได้อย่างชัดเจน” ดังความว่า

“ความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของ เดอ กูลองซ์ อยู่ที่เขาสามารถมองเห็นมนุษย์ตามที่เป็นจริงในแต่ละสมัยได้อย่างชัดเจน เขาไม่เอามนุษย์ไปเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นในธรรมชาติอย่างเดียวกับนักประวัติศาสตร์โพสิติวิสต์ในรุ่นหลัง...การจะรู้จักมนุษย์ได้ก็มีอยู่ทางเดียวคือจากการศึกษาประวัติศาสตร์ เพราะ “เพื่อที่จะรู้จักมนุษย์อันเป็นสิ่งที่มีชีวิต ผันแปรได้ และสามารถเจริญได้จนถึงจุดสมบูรณ์ เราจะต้องศึกษามนุษย์ในทุกภาวะและทุกลำดับขั้นของความเจริญ ประวัติศาสตร์เท่านั้นที่ศึกษามนุษย์ในแง่”¹⁷⁶

ในด้านวิธีวิทยาในการศึกษานั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า “แม้ว่า เดอ กูลองซ์ ตกอยู่ใต้อิทธิพลของโพสิติวิสต์” แต่ก็เห็นว่า “ประวัติศาสตร์แตกต่างจากวิชาวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์อื่นๆ” กล่าวคือ

“เดอ กูลองซ์ ก็ยืนยันเสมอว่าประวัติศาสตร์แตกต่างจากวิชาวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์อื่นๆ... อย่างไรก็ตาม เดอ กูลองซ์ มีความหวังในสิ่งหนึ่งซึ่งนักประวัติศาสตร์โพสิติวิสต์ถือว่าสำคัญ คือการจัด “อัตวิสัย” (subjectivity) ออกจากการศึกษาประวัติศาสตร์ได้โดยสิ้นเชิง นักวิทยาศาสตร์ในสมัยศตวรรษที่ 19 ยังเชื่อว่า “ภาววิสัย” (objectivity) เป็นลักษณะเด่นที่สุดของวิชาวิทยาศาสตร์... นักประวัติศาสตร์โพสิติวิสต์ เชื่อว่าประวัติศาสตร์อาจศึกษาได้โดยเป็นภาววิสัย และยกย่องเดอ กูลองซ์ ว่าเป็นผู้วางรากฐานให้แก่การศึกษาประวัติศาสตร์โดยภาววิสัยสมบูรณ์ อันที่จริงเดอ กูลองซ์ มีความรอบคอบเกี่ยวกับปัญหาความเป็นอุเบกขาของนักประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี เขาไม่คิดว่าการศึกษาโดยตัดอัตวิสัยออกไปโดยสิ้นเชิงเป็นสิ่งที่ทำได้ง่ายๆ ในที่แห่งหนึ่งเขาเขียนถึงอคติอันจะเกิดแก่นักประวัติศาสตร์ว่า

“อคติมิได้เกิดขึ้นในใจหรือในเจตนาธรรมณ์เสมอไป แต่อคติอยู่ในดวงความคิดและดวงตา และนั่นก็เพียงพอแล้วที่จะทำให้เราเห็นอดีตแตกต่างจากที่เกิดขึ้นจริงๆ”

¹⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 172.

เหตุฉะนั้น เดอ กูลองซ์ จึงแตกต่างจากนักประวัติศาสตร์โพสิติวิสต์ เพราะเขาไม่เคยบอก ว่านักประวัติศาสตร์จะทำงานด้วยอุเบกขาได้โดยอาศัยเพียงระเบียบวิธีของประวัติศาสตร์เท่านั้น

อีกข้อหนึ่งที่ทำให้เดอ กูลองซ์ แตกต่างจากนักประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของเขา ก็คือ เขาไม่เห็นว่าการประวัติศาสตร์เป็นแต่เพียงการรวบรวมข้อเท็จจริงที่ได้พิสูจน์แล้วไว้ด้วยกันเท่านั้น... เดอ กูลองซ์ เป็นคนแรกๆ ที่ต่อต้านความโน้มเอียงในแนวนี้ เขากล่าวว่า “ประวัติศาสตร์ไม่ได้อยู่ในเอกสาร แต่อยู่ในสติปัญญาซึ่งรู้และเข้าใจเอกสารอันหลากหลาย เดอ กูลองซ์ เห็นว่าข้อเท็จจริง อย่างเดียวเป็นเพียงส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์เท่านั้น ประวัติศาสตร์ยังมีข้อเกี่ยวเนื่องของ ข้อเท็จจริงต่างๆ เป็นสาระสำคัญอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งนักประวัติศาสตร์จะละเลยเสียไม่ได้”¹⁷⁷

นอกจากจะกล่าวถึงแนวความคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์ สำคัญๆ ของโลกดังกล่าวข้างต้นแล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังได้วิเคราะห์ “อิทธิพลของแนวคิดต่างๆ ที่มีต่อประวัติศาสตร์” โดยกล่าวถึงอิทธิพลของวิทยาศาสตร์ที่มีต่อวิธีการของ ประวัติศาสตร์ว่า

“นักประวัติศาสตร์ไปเปรียบเทียบงานของตนกับนักวิทยาศาสตร์ และเห็นว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์คือการเก็บรวบรวมข้อมูล ตรวจสอบอย่างละเอียดด้วยวิธีการทาง ประวัติศาสตร์ที่ดีเยี่ยม หรือเรียกว่า “วิพากษ์วิธี” ของประวัติศาสตร์ และเนื่องจากต้องการจะให้ การศึกษาของตนมีลักษณะเป็นภาวะวิสัยอย่างเต็มที่จึงจำเป็นต้องหลีกเลี่ยงการสรุปกว้างๆ เพราะข้อสรุปเช่นนั้นจะทำให้ให้นักประวัติศาสตร์นำเอาตนเองเข้าไปพัวพันในการศึกษา ซึ่งเป็น ลักษณะอัตวิสัย”¹⁷⁸

หลังจากนั้นก็ได้อภิปราย ซึ่งคำวิจารณ์นี้สะท้อนให้เห็นว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยอมรับ ลักษณะอัตวิสัยและปฏิเสธโพสิติวิสต์ ดังความต่อไปนี้

“ความเห็นเช่นนี้ของนักประวัติศาสตร์ ทำให้พากันศึกษาประวัติศาสตร์ในชั้นรายละเอียด กันมาก สิ่งที่นักประวัติศาสตร์จะศึกษาก็คือเรื่องแคบๆ เรื่องหนึ่งซึ่งมีหลักฐานเพียงพอให้นัก

¹⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 174-175.

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 185.

ประวัติศาสตร์ใช้ แม้ว่าเรื่องนั้นจะมีความสำคัญต่อภาพใหญ่ของประวัติศาสตร์หรือไม่ก็ไม่สำคัญนัก...ความสับสนหรือความสัมพันธ์แบบสับสนในประวัติศาสตร์จึงถูกละเลยไปไม่น้อย เพราะความสับสนในประวัติศาสตร์นี้เป็นสิ่งที่หลักฐานไม่ได้กล่าวไว้ แต่เป็นเพราะปัญญาของนักประวัติศาสตร์ต่างหากที่มองเห็นความสับสนดังกล่าวบัญญัติเช่นนี้ เมื่อวิเคราะห์ถึงที่สุดแล้วยังไม่พ้นอัตวิสัยของนักประวัติศาสตร์เอง จึงไม่ควรนำเข้ามาเกี่ยวข้องในงานทางประวัติศาสตร์”¹⁷⁹

และ

“...อิทธิพลของความคิดที่ว่าประวัติศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์นี้ ทำให้นักประวัติศาสตร์ศึกษาประวัติศาสตร์ด้วยความรู้สึกเป็นกลาง พวกกันเห็นว่าประวัติศาสตร์เป็นวิชาที่ต้องไม่มีอารมณ์ส่วนตัวเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย และด้วยเหตุดังนี้จึงทำให้เป็นวิทยาศาสตร์ได้ ความรู้สึกฝักใฝ่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด การตัดสินดีชั่ว ฯลฯ เช่นนี้จะต้องขจัดออกไปจากการศึกษาประวัติศาสตร์”¹⁸⁰

นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้เห็นว่านักประวัติศาสตร์ควรจะ “ขจัดอารมณ์ส่วนตัว” ออกไปอย่างสิ้นเชิง¹⁸¹ จึงปฏิเสธโพสิติวิสต์ที่ไม่ยอมรับเรื่องอารมณ์ของนักประวัติศาสตร์ รวมทั้งแนวความคิดของ เฮนรี ทอมัส บัคเกิล (Henry Thomas Buckle) ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า

“เฮนรี ทอมัส บัคเกิล เป็นนักประวัติศาสตร์ที่อาจจะกล่าวได้ว่า รับอิทธิพลของโพสิติวิสต์อย่างมากที่สุด

อิทธิพลของโพสิติวิสต์ ทำให้บัคเกิล เชื่อกันว่า เนื้อหาของประวัติศาสตร์นั้นมีประโยชน์สำหรับแสงสว่างทั่วไป และถ้ากฎทั่วไปในประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่อยู่จริง การกระทำของมนุษย์ก็ไม่ใช่เกิดจากแรงผลักดันส่วนบุคคล มิฉะนั้นแล้วกฎทั่วไปย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้... บัคเกิลมองว่า

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 187-188.

¹⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 190.

¹⁸¹ “อารมณ์ส่วนตัว” ชนิดที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ต่อต้าน และต้องการให้ขจัดออกไปจากการศึกษาประวัติศาสตร์ คือ อารมณ์ที่มาจากความรู้สึกชาตินิยมกระแสหลัก

วิชาสถิติซึ่งกำลังเติบโตขึ้นในขณะนั้นเป็นหนทางที่ดีสำหรับศึกษาประวัติศาสตร์ และยังสามารถใช้เป็นเครื่องพิสูจน์ด้วยว่า บั๊จเจกบุคคลมิได้เป็นผู้กำหนดกระบวนการทางสังคม ในทางตรงกันข้ามสังคมต่างหากที่เป็นผู้กำหนดพฤติกรรมและความคิดของบั๊จเจกบุคคล”¹⁸²

ตัวอย่างงานเขียนของบัคเกิล ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยกมาแสดงให้เห็นก็คือ การใช้สถิติเพื่อศึกษาการแต่งงาน

“การกระทำของมนุษย์และด้วยเหตุดังนั้นจึงรวมถึงของสังคมด้วยนั้นถูกรอบงำด้วยกฎเกณฑ์ตายตัว... แม้แต่จำนวนของการแต่งงานที่ทำกันขึ้นในแต่ละปีก็ยังถูกกำหนด ไม่ใช่ด้วยอารมณ์หรือความปรารถนาของบั๊จเจกบุคคล แต่โดยกลุ่มข้อเท็จจริงกว้างๆ อันใหญ่ซึ่งบั๊จเจกบุคคลไม่สามารถบังคับบัญชาได้ในบัดนี้ได้รู้กันแล้วว่า การแต่งงานมีความสัมพันธ์ที่ตายตัวแน่นอนกับราคาของข้าวโพด... และในอังกฤษประสบการณ์หนึ่งศตวรรษได้พิสูจน์ว่า แทนที่การแต่งงานจะสัมพันธ์กับความรู้สึกส่วนตัวกลับถูกกำหนดอย่างง่ายดายโดยปริมาณเฉลี่ยของรายได้ของมวลชนส่วนใหญ่ เหตุฉะนั้นสถาบันทางสังคมและศาสนาที่มหิพารนี้ (การแต่งงาน) จึงไม่เพียงแต่เอนเอียงไปตาม หากแต่ถูกควบคุมโดยสิ้นเชิงโดยราคาของอาหารและอัตราค่าจ้าง”¹⁸³

นักประวัติศาสตร์สำคัญคนหนึ่งที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนในเชิงยกย่องอย่างมาก (ซึ่งสะท้อนว่าเห็นพ้องกับแนวความคิดที่เสนอโดยนักประวัติศาสตร์ดังกล่าว) คือ เมทแลนด์ (F.W. Maitland 1850-1906) ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้นำวิธีการ “ศึกษาย้อนหลัง” (“Regressive Method”) ที่เมทแลนด์เสนอไว้มาใช้ในการศึกษาเรื่อง *ศรัทธาเทพนคร* (ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น) นอกจากนี้ยังยกย่องเมทแลนด์ในแง่ที่เขา *เริ่มต้นศึกษาประวัติศาสตร์ด้วยการตั้งคำถาม* มิใช่การศึกษาตามที่มีหลักฐานเหลือไว้ให้ศึกษา โดยกล่าวถึงเมทแลนด์ไว้ตอนหนึ่งว่า

“เมทแลนด์ ผู้เขียน *History of English Law to 1272* ตีพิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ.1895 เป็นนักประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของอังกฤษ

¹⁸² เรื่องเดียวกัน, น. 191-192.

¹⁸³ เรื่องเดียวกัน, น. 193-194.

โดยอาศัย "วิพากษ์วิธี" ของประวัติศาสตร์แบบวันเกและเชญูโบส เมทแลนด์สามารถขยายประวัติศาสตร์นิพนธ์ออกไปสู่สภาพทางสังคมซึ่งจะช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์กฎหมายได้ดีขึ้น... เมทแลนด์เป็นคนแรกที่เสนอวิธีการ "ศึกษาย้อนหลัง" ("Regressive Method") ซึ่งมาร์ค บล็อก จะใช้ในศตวรรษที่ 20) แก่หลักฐาน เพื่อทำให้หลักฐานนั้นมีประโยชน์กว้างขวางขึ้น สิ่งที่เมทแลนด์แนะนำในเรื่องนี้ก็คือการศึกษาย้อนหลังจากสิ่งที่รู้ไปยังสิ่งที่ไม่รู้ จากสิ่งที่แน่ชัดไปยังสิ่งที่ไม่แน่ชัด" วิธีการเช่นนี้ช่วยนักประวัติศาสตร์เป็นอันมาก ในการศึกษายุคสมัยที่มีดมเพราะขาดหลักฐาน เพราะสภาพของสมัยหลังที่มีหลักฐานปรากฏ ย่อมจะทรงไว้ซึ่งสภาพของสมัยก่อนที่ไม่มีหลักฐานปรากฏด้วยเป็นแน่ เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะประวัติศาสตร์มีความสืบเนื่องกันอย่างแน่นแฟ้น

นอกจากนี้เมทแลนด์ยังแตกต่างจากนักประวัติศาสตร์ร่วมสมัยอีกในข้อที่ว่า นักประวัติศาสตร์คนอื่นมันจะทำงานตามหลักฐานที่มีอยู่ กล่าวคือไม่มีคำถามอยู่ในใจก่อนหน้าที่จะศึกษาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง...เมทแลนด์เป็นผู้ที่ถามคำถามเสียก่อน และพยายามหาคำตอบจากหลักฐานที่มีอยู่¹⁸⁴

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้สรุป "ข้อดีและข้อบกพร่อง" ของประวัติศาสตร์นิพนธ์ในศตวรรษที่ 19 ไว้อย่างละเอียด ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าหลังจากศึกษาความคิดของนักประวัติศาสตร์และนักปรัชญาประวัติศาสตร์ตะวันตกแล้ว นिति เอียวศรีวงศ์ ก็ได้ลงความเห็นให้แก่ตนเองและวงวิชาการว่า มีอะไรบางอย่างที่เป็นมรดกอันมีคุณค่าต่อการศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน

"ข้อดี" มีดังนี้คือ

"ความศรัทธาที่มีต่อวิพากษ์วิธีของประวัติศาสตร์ ทำให้ประวัติศาสตร์เป็นศาสตร์ที่แท้จริง ดึงตัวเองออกจากความผูกพันที่มีกับวรรณคดีซึ่งเคยมีมาเป็นเวลานาน นักประวัติศาสตร์จัดการกับหลักฐานของตนอย่างเข้มงวด นำมาวิจารณ์และประเมินคุณค่าอย่างละเอียดถี่ถ้วน สิ่งสำคัญที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในแนววิพากษ์ได้วางไว้เป็นรากฐานของการศึกษาประวัติศาสตร์สืบมา คือ

¹⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 197-198. (เน้นโดยผู้วิจัย).

การยกย่องคุณค่าของความเที่ยงแท้ถูกต้องของข้อเท็จจริง นักประวัติศาสตร์ที่มีความสามารถจะมีเพียงข้อเท็จจริงที่เที่ยงแท้ถูกต้อง เพียงอย่างเดียวไม่ได้ แต่ก็ไม่มีใครเป็นนักประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ได้เลยถ้าปราศจากความเคารพในความเที่ยงแท้ถูกต้องของข้อเท็จจริง

ในอีกด้านหนึ่งนักประวัติศาสตร์ในสมัยนี้ เน้นความสำคัญของทักษะการวิจัยในการศึกษาประวัติศาสตร์...แม้ว่าความเป็นกลางเช่นนี้อาจเป็นสิ่งที่เกินความสามารถของมนุษย์กระทำได้ แต่เท่ากับได้ประกาศอุดมคติสูงสุดที่นักประวัติศาสตร์พึงเพียรพยายามจะบรรลุในปัจจุบัน แม้ว่าความเห็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของสกุลนี้จะไม่เป็นที่ยอมรับกันแล้ว แต่เรากียกย่องประวัติศาสตร์ที่เป็นภาววิสัย (objective history) ว่าเป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์ควรกระทำ แม้ว่าลักษณะภาววิสัยในประวัติศาสตร์ตามความเข้าใจของปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากศตวรรษที่ 19 แล้ว เช่นเดียวกับลักษณะภาววิสัยของวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันก็แตกต่างไปจากของศตวรรษที่ 19 เช่นกัน”¹⁸⁵

"ข้อบกพร่อง"

“บทความและงานประวัติศาสตร์จำนวนมากที่เขียนกันขึ้นในยุคนี้ เป็นการศึกษาชั้นรายละเอียดในหัวข้อที่ไม่มีนัยยะประวัติที่สำคัญต่อประวัติศาสตร์เท่าใดนัก ความรู้ในรายละเอียดเช่นนี้ไม่ช่วยให้เข้าใจเกี่ยวกับยุคสมัยและกระจ่างแจ้งขึ้นกว่าที่เคยรู้มา อีกทั้งงานเขียนของนักประวัติศาสตร์สมัยนี้ก็มักจะขาดข้อสรุปหรือการชี้ให้เห็นถึงนัยยะที่สำคัญของการค้นคว้าของตน (เพราะเชื่อว่าข้อเท็จจริงจะพูดให้แก่ตัวเองได้ดีกว่า) กล่าวโดยสรุป คือขาดการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ (historical analysis) นั้นเอง ในขณะเดียวกันกลับเต็มไปด้วยรายละเอียดของการวิเคราะห์ข้อมูล ลักษณะเชิงเล่าหรือบรรยายของประวัติศาสตร์จึงหายไปจากประวัติศาสตร์นิพนธ์ ยกเว้นนักประวัติศาสตร์ที่มีชื่อบางคนที่สามารถประสานการวิเคราะห์ข้อมูลกับการเล่าเข้าด้วยกันอย่างมีศิลปะ เหตุฉะนั้น งานประวัติศาสตร์จึงมีลักษณะเป็นงานทางวิชาการแท้ๆ ไม่มีใครอ่านงานจากผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์ ลักษณะที่ประวัติศาสตร์เคยเป็นวรรณศิลป์สาขาหนึ่งซึ่งเป็นที่นิยมของนักอ่านทั่วไปจึงสูญไปด้วย ในแง่นี้ประวัติศาสตร์จึงสูญเสียหน้าที่ทางสังคมของตนไป

¹⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 201-202.

อย่างหนึ่ง นั้นได้แก่ประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นการสื่อสารของสังคม เพราะไม่มีนักอ่านธรรมดาที่
อยากอ่านงานทางประวัติศาสตร์อีกต่อไป”¹⁸⁶

นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิจารณ์ด้วยว่า “เมื่อความสนใจของประวัติศาสตร์นิพนธ์จำกัดอยู่เพียง
กิจกรรมทางการเมืองของมนุษย์ กิจกรรมอีกหลากหลายด้านของมนุษย์ในอดีตก็ถูกละเลย และ
ประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่คับแคบเช่นนี้ก็จะไม่เป็นหนทางให้เข้าใจมนุษย์ในอดีตได้เลย เพราะไม่เคยมี
สมัยใดที่พฤติกรรมของคนจะจำกัดอยู่เพียงด้านเดียวเช่นนี้ (กล่าวคือนอกจากคนจะแย่งอำนาจ
กันแล้ว ยังฟังเพลง แต่งกวีนิพนธ์ จีบผู้หญิง สร้างวัด แก่แค้นกัน โกงกัน และเสียสละแก่กัน ฯลฯ
ด้วย)”¹⁸⁷

เนื่องจากนิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า ประวัติศาสตร์ควรสร้าง “ความเข้าใจเกี่ยวกับอดีต
ทั้งหมดซึ่งเป็นกำเนิดของปัจจุบัน” จึงวิจารณ์ว่า

“ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในแนววิพากษ์ ยังถูกโจมตีอีกด้วยว่า เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่
ขาดเป้าหมาย กล่าวคือ เป็นการศึกษารายละเอียดของอดีตเพื่ออดีตเอง ไม่มีส่วนสัมพันธ์กับ
ความเข้าใจเกี่ยวกับอดีตทั้งหมดซึ่งเป็นกำเนิดของปัจจุบัน สาเหตุที่งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ใน
แนววิพากษ์มีลักษณะเช่นนี้ ก็เพราะนักประวัติศาสตร์มักจะปฏิบัติต่อข้อเท็จจริงแต่ละข้อ
ประหนึ่งว่ามันเป็นอิสระต่อกันความสัมพันธ์ระหว่างข้อเท็จจริงเป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์หลีกเลี่ยง
ที่จะกล่าวถึง เนื่องจากไม่มีหลักฐานพิสูจน์ให้แน่ชัด เป็นการวิเคราะห์ของนักประวัติศาสตร์เอง
เป็นลักษณะอัตวิสัยซึ่งนักประวัติศาสตร์ในสมัยนี้รังเกียจ เนื่องด้วยเหตุนี้สิ่งที่รันทกและ เดอ กุลซ์
พยายามย้ำอยู่เสมอ คือความสัมพันธ์ในเชิงสายโซ่จากอดีตมาจนปัจจุบันและอนาคต จึงถูกลืม
เลือนไป (แม้ว่ายากยิ่งวิพากษ์วิธีของประวัติศาสตร์แบบรันทกอย่างยิ่งก็ตาม) กล่าวโดยสรุป
หลักการสำคัญของพวกฮิสตอริซึม (ซึ่งควรนับรันทกอยู่ในสกุลนั้นด้วย) คือประวัติศาสตร์เป็นผู้

¹⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 202-203.

¹⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 203.

กำหนดกระบวนการของประวัติศาสตร์ ไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในยุคนี้จึงขาดนัยยะแห่งความสัมพันธ์ทั้งกับอดีตเองและปัจจุบัน”¹⁸⁸

อีกประเด็นหนึ่งที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิจารณ์ก็คือ

“ประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่อยู่ใต้อิทธิพลของโพสตีลิสต์ ให้ความสนใจแก่ปัจเจกบุคคลน้อยมาก เพราะเชื่อว่าเบื้องหลังพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลย่อมมีกฎเกณฑ์ (ซึ่งบางทีเรายังมองไม่เห็น) บางอย่างเหมือนกฎทางธรรมชาติที่คอยบังคับอยู่โดยปัจเจกบุคคลอาจไม่รู้สึกรู้สิดัง... เหตุฉะนั้นบัคเกิลจึงกล่าวสรุปว่าการกระทำทั้งหมดของปัจเจกบุคคลย่อมเป็นผลมาจากสถานะของสังคมซึ่งเขามีชีวิตอยู่

แนวโน้มของประวัติศาสตร์นิพนธ์ ที่มองหาพลังที่ไม่ใช่มนุษย์ซึ่งอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ในประวัติศาสตร์เช่นนี้ ทำให้นักประวัติศาสตร์ให้ความสนใจแก่บุคคลในประวัติศาสตร์น้อยลง แนวคิดเช่นนี้ขัดแย้งกับความเห็นทางประวัติศาสตร์ในบางสกุลซึ่งมีมาก่อน... ที่มองเห็นปัจเจกบุคคลเป็นพลังสำคัญของกระบวนการทางประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์เช่นทอมัส คาร์ไลย์ เชื่อว่าผู้นำหรือวีรบุรุษหรืออัจฉริยะบุรุษซึ่งเกิดในบางยุคบางสมัยต่างหากที่เป็นผู้ผลักดันประวัติศาสตร์ให้พัฒนาไปตามแนวทางที่ตนพอใจ ปัญหาเรื่องบุคคลมีบทบาทอยู่เพียงใดในประวัติศาสตร์จะเป็นปัญหาสืบมาจนปัจจุบัน

...ข้อโจมตีอีกอย่างหนึ่งซึ่งค่อนข้างสำคัญก็คือ เริ่มเกิดความสงสัยกันขึ้นว่าวิธีการของประวัติศาสตร์นี้สามารถเทียบได้กับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติจริงหรือไม่ นักปรัชญาอังกฤษคนหนึ่ง ในศตวรรษที่ 19 คือเอฟ เอช แบลดลีย์ (F.H. Bladley) ได้วิเคราะห์วิพากษ์วิธีของประวัติศาสตร์ว่า แม้ว่าเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพอย่างยิ่ง แต่การวิพากษ์สิ่งใดก็ตามจำเป็นต้องมีมาตรฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง นั่นก็คืออะไรจริงหรือเท็จย่อมขึ้นอยู่กับมาตรฐานที่นักประวัติศาสตร์ใช้อยู่อย่างมาก และมาตรฐานที่นักประวัติศาสตร์ใช้ในการตัดสินก็คือประสบการณ์ของนักประวัติศาสตร์เอง”¹⁸⁹

¹⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 204. (เน้นโดยผู้วิจัย).

¹⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 205-207.

เห็นได้ชัดจากงานเขียนประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ว่าเป็นนักประวัติศาสตร์ที่ให้ความสำคัญอย่างยิ่งแก่การวิพากษ์หลักฐานเพื่อประเมินคุณค่าของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ก่อนที่จะนำมาใช้ ส่วนการอธิบายความเปลี่ยนแปลง นิธิ เอียวศรีวงศ์ก็ให้ความสำคัญอย่างยิ่งแก่บทบาทของบุคคลในการกำหนดวิถีประวัติศาสตร์ เพียงแต่เน้นไว้ด้วยว่า บุคคลย่อมตกอยู่ภายใต้พลังของเงื่อนไขแวดล้อมหรือบริบททางเศรษฐกิจและสังคมอยู่มาก อีกทั้ง “คนเรา...ถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมทันทีที่เกิดมา เหตุฉะนั้นเราทุกคนขีดเส้นชีวิตของเราได้ในระดับหนึ่ง แต่ขีดทั้งหมดตามอำเภอใจไม่ได้ เพราะส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของชีวิตนั้น วัฒนธรรมได้ขีดไว้ให้แล้ว”¹⁹⁰ อีกด้วย ซึ่งทำให้การอธิบายความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์จำเป็นต้องพิจารณาทั้งบทบาทของบุคคล วัฒนธรรม และบริบททางเศรษฐกิจสังคม ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

เนื่องจากวิธีวิทยาที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญเป็นอย่างมากตลอดมา คือการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์เพื่อเข้าใจ “ลักษณะเฉพาะ” และ “บทบาทของบุคคล” ดังกล่าวข้างต้นนี้ จึงสรุปแนวคิดของเบอรีไว้ได้ว่า

“ความพยายามของเบอรีในการหาข้อแตกต่างระหว่างประวัติศาสตร์และวิทยาศาสตร์ กลับนำไปให้เบอรีไปเห็นความสำคัญของสิ่งเฉพาะหรือปัจเจกภาพในประวัติศาสตร์ เขาเห็นว่าการอธิบายประวัติศาสตร์โดยไปอ้างถึงกฎทั่วไปที่ครอบงำประวัติศาสตร์นั้น เป็นสิ่งที่ไม่มีจริงในประวัติศาสตร์ อย่างมากประวัติศาสตร์ก็เสนอเพียงลักษณะอันหนึ่งอันเดียวกัน (Uniformity) ของกลุ่มเหตุการณ์ ไม่ใช่กฎตายตัว สิ่งที่กำหนดกระบวนการของประวัติศาสตร์นั้นคือความบังเอิญ ประจวบเหมาะ เป็นต้นว่าการถึงแก่กรรมโดยกะทันหันทางผู้นำ อาจยังความเปลี่ยนแปลงวิถีทางอย่างมากมายแก่ประวัติศาสตร์ของสังคมหนึ่งก็ได้ ในกระบวนการของประวัติศาสตร์จึงมีอุบัติเหตุเกิดขึ้นเสมอ ทั้งนี้ทำให้ประวัติศาสตร์แตกต่างจากวิทยาศาสตร์อย่างมาก สาเหตุอันหนึ่งหรือกลุ่มของสาเหตุจำนวนหนึ่งมาประกอบกันเข้าในเวลาอันหนึ่งต่างหากที่ ทำให้เกิดเหตุการณ์อย่างหนึ่งๆ ขึ้น... ประวัติศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถเข้าใจจนถึงสร้างกฎเกณฑ์ที่ตายตัวขึ้นมาได้ เหมือนวิทยาศาสตร์

¹⁹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์” ใน *ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์* น.

ในด้านความประจวบเหมาะนี้เอง ที่ทำให้เบอร์หันไปเผชิญกับปัญหาเรื่องบทบาทของ บัณฑิตบุคคลในประวัติศาสตร์อีก ในคราวนี้เขากลับให้ความสำคัญแก่บัณฑิตบุคคลอย่างมาก ถือว่าบัณฑิตบุคคลมีส่วนอยู่อย่างมากในการกำหนดให้ประวัติศาสตร์เป็นอย่างที่มันได้เป็นไปแล้ว นี้”¹⁹¹

นิธิ เอียวศรีวงศ์ นำความเห็นข้างต้นและตัวอย่างเกี่ยวกับบทบาทของ “บุคคล” ตามทัศนะของเบอร์ มาแสดงไว้ด้วย ดังความต่อไปนี้

“การมีอยู่ของบุคคลซึ่งเป็นปัจเจกและมีบุคลิกภาพเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยในเวลานั้น เป็นความประจวบเหมาะซึ่งมีผลอย่างลึกซึ้งต่อวิถีของประวัติศาสตร์ อาจเป็นไปได้ว่า แม้ไม่มีเปลี่ยนแปลงที่นั่นก็อาจจะมีผู้เผด็จการคนอื่นจួយอำนาจไปได้ แต่ก็เห็นได้ชัดว่าผู้เผด็จการนั้นจะไม่มีวันทำในทุกสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ทำไปแล้วเป็นอันขาด... เมื่อกล่าวโดยสรุป นักประวัติศาสตร์ในต้นศตวรรษที่ 20 ชักไม่ค่อยแน่ใจแล้วว่าการรวบรวมข้อเท็จจริงอย่างเหนียวแน่น และด้วยวิธีที่มีลักษณะภาววิสัยเพียงเท่านั้น จะเพียงพอเพื่อจะจำลองอดีตที่ถูกต้องเที่ยงแท้เป็นวิทยาศาสตร์ขึ้นมาได้ อย่างไรก็ตาม ความศรัทธาใน “วิพากษ์วิธี” ของประวัติศาสตร์ ก็ยังมีอยู่ไม่เสื่อมคลาย เป็นแกนกลางของประวัติศาสตร์นิพนธ์ในศตวรรษที่ 20 ด้วย”¹⁹²

เมื่อพิจารณาหนังสือ **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก** ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนถึงนักปรัชญาประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ดังกล่าวข้างต้นนี้แล้ว ก็เห็นได้ชัดว่า การเขียนหนังสือเล่มนี้สำเร็จใน พ.ศ.2513 ย่อมหมายถึงการที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ข้อสรุปสำคัญๆ เกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์และวิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์อย่างชัดเจนแล้ว เพราะในการเขียนหนังสือเล่มนี้จะต้องแสวงหาความรู้และแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะของวิชาประวัติศาสตร์ที่มีผู้อื่นได้แสดงไว้ แล้วนำมาครุ่นคิดไตร่ตรองเพื่อวิพากษ์วิจารณ์ ทำให้เห็นถึงข้อดีและข้อด้อยของการเขียนประวัติศาสตร์แต่ละแบบ และได้ข้อสรุปสำหรับตนเองว่าควรเขียนประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะอย่างไร เพื่อบรรลุเป้าหมายอะไร และเพื่อบรรลุเป้าหมายนั้นๆ ควรเลือกใช้วิธีวิทยาอย่างไร

¹⁹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก** น. 208-209.

¹⁹² เรื่องเดียวกัน, น. 209-210.

การไปศึกษาต่อระดับปริญญาเอกในระหว่าง พ.ศ.2514-2519 นับเป็นช่วงเวลาที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้นำเอาแนวคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์และความรู้เกี่ยวกับวิธีการทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ ไปทำวิจัยเกี่ยวกับปัญญาชนอินโดนีเซีย ทำให้ได้ไตร่ตรองในเรื่องต่างๆ ภายใต้ประสบการณ์จริงที่ได้รับจากการทำวิจัยขนาดใหญ่ เพื่อสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ได้รับการยอมรับจากนักประวัติศาสตร์และนักสังคมศาสตร์ในโลกตะวันตก (ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20) โดยได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและถกเถียงเรื่องต่างๆ กับนักวิชาการที่ชั้นนำในสหรัฐอเมริกา เช่น เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน เป็นต้น ดังนั้น เมื่อกลับมาเมืองไทย นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็พร้อมที่จะทำวิจัยประวัติศาสตร์ไทย

ถึงแม้ว่าวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับอินโดนีเซีย แต่ประสบการณ์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดผ่านวรรณกรรมอินโดนีเซีย ก็ทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ มองเห็นลู่ทางในการศึกษา “วรรณกรรม” ของไทยเพื่อเข้าใจประวัติศาสตร์ความคิดของคนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเปลี่ยนแปลงในด้านโลกทัศน์ อุดมการณ์ ค่านิยม และระบอบนิยมของผู้สร้างและผู้เสพวรรณกรรม ดังจะเห็นได้ว่า ผลงานในช่วง 5 ปีแรกที่กลับมาเมืองไทยก็คือ **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา (พ.ศ.2521) และ ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2524)**

การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงเป็นผลมาจากการสั่งสมความรู้จากการศึกษาประวัติศาสตร์ (รวมทั้งประวัติศาสตร์ความคิด) ของคนหลายชาติในโลก นับตั้งแต่อิสลามสมัยแรก ประวัติศาสตร์เยอรมัน ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก และประวัติศาสตร์อินโดนีเซีย การศึกษาประวัติศาสตร์ชาติอื่นๆ เหล่านี้ทำให้สามารถเลือกสรรวิธีวิทยาที่เห็นว่าเหมาะสมต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางเอาไว้ นอกจากนี้ คำถามทางวิชาการและวิธีวิทยาในการวิจัยของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ทางความคิดกับนักวิชาการไทยและตะวันตก ซึ่งจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดในบทต่อไป

บทที่ 4

นิธิ เอียวศรีวงศ์ กับนักวิชาการตะวันตกและนักวิชาการไทย

ในทศวรรษ 2510-2520

เพื่อจะเข้าใจวิธีวิทยาที่ นिति เอียวศรีวงศ์ ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ลึกซึ้งขึ้น จำเป็นต้องพิจารณาความสัมพันธ์ทางความคิดระหว่างนिति เอียวศรีวงศ์ กับนักวิชาการตะวันตก และนักวิชาการไทย ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจทั้งอิทธิพลทางความคิดจากนักวิชาการร่วมสมัยที่มีต่องานเขียนของนिति เอียวศรีวงศ์ และเข้าใจบรรยากาศทางวิชาการ รวมทั้งการถกเถียงแลกเปลี่ยนทางความคิดโดยตรงหรือโดยอ้อมระหว่างนिति เอียวศรีวงศ์ กับนักวิชาการในยุคเดียวกัน

อิทธิพลของนักวิชาการตะวันตกต่อวิธีคิดและวิธีวิทยาของนिति เอียวศรีวงศ์

หนังสือ **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก** สะท้อนให้เห็นว่านिति เอียวศรีวงศ์ ได้รับความคิดหลายประการจากนักคิดตะวันตกนับตั้งแต่ยุคกรีกเป็นต้นมา และนำมาใช้ในการคิดไตร่ตรองเพื่อค้นหาปรัชญาและวิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์ของตนเอง (ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 3)

สำหรับแนวคิดของนักประวัติศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่นिति เอียวศรีวงศ์ อ้างอิงไว้ในงานเขียนประวัติศาสตร์ไทยมากที่สุด (โดยอ้างอิงตั้งแต่ พ.ศ.2513 เป็นต้นมา) คือแนวคิดของ มาร์ค บล็อก (Marc Bloch 1886-1944) นักประวัติศาสตร์ชาวฝรั่งเศสแห่ง Annales School of French social history หนังสือของมาร์ค บล็อก เล่มหนึ่งที่มีอิทธิพลในวงการประวัติศาสตร์อย่างสูง คือ *The Historian's Craft* (ค.ศ.1944) (ซึ่งแนวคิดที่ว่า “ในหลักฐานชั้นรองทั้งหลายย่อมมีความเป็นหลักฐานชั้นต้น” หรือที่มาร์ค บล็อก เรียกว่า “หลักฐานที่ไม่ได้ตั้งใจ” อยู่ด้วยเสมอ)¹⁹³ ซึ่ง นिति เอียวศรีวงศ์ นำมาใช้ในการตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในงานเขียนจำนวนมาก รวมทั้ง

¹⁹³ นिति เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพงศาวดารอยุธยา*, กรุงเทพฯ : มติชน, 2543, น. 108.

ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา ก็มาจากหนังสือดังกล่าวนี้) แนวคิดสำคัญของ**มารค บลอค** คือการศึกษา “**ประวัติศาสตร์ทั้งหมด**” (“total history”) ซึ่งหมายถึงการถักทอสายสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างการเมือง วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ อันเป็นการมองแบบองค์รวม มิใช่การพิจารณาแต่ละเรื่องในลักษณะแยกส่วนจากเรื่องอื่นๆ มารค บลอค ใช้แนวการวิเคราะห์ดังกล่าวนี้เพื่ออธิบายการปฏิรูปการเกษตรกรรมในฝรั่งเศส ในช่วงคริสต์ศตวรรษ 18 ที่ประสบกับความล้มเหลว (Bloch characterized the agrarian reforms of 18th-century France as a “failed revolution”) เนื่องจากปัจจัยด้านต่างๆ ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ดังปรากฏในหนังสือ *French Rural History* (1931) และการอธิบายลักษณะของสังคมศักดินายุโรป ดังปรากฏในหนังสือ *Feudal Society* (1939) ทั้งนี้ มารค บลอค ให้ความสำคัญแก่การศึกษาประวัติศาสตร์ระยะยาว (long-duration studies) และเห็นว่าปัจเจกบุคคลหลายๆ คน สามารถจะเปลี่ยนแปลงเหตุการณ์สำคัญที่จะเกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ยังได้ศึกษาความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านในเชิงเปรียบเทียบระหว่างชาวบ้านในฝรั่งเศสและอังกฤษ เช่น เมื่อศึกษาเกี่ยวกับพระราชพิธีต่างๆ ของพระมหากษัตริย์ในอดีต มารค บลอค ก็ได้สนใจราชสำนักที่ประกอบพระราชพิธีเหล่านั้นแต่อย่างใด กลับมุ่งศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่อทำความเข้าใจความรู้สึกนึกคิด (mentalities) ของชาวบ้าน ว่าชาวบ้านในฝรั่งเศสและอังกฤษมีความรู้สึกนึกคิดแตกต่างกันอย่างไรต่อพระราชพิธีต่างๆ¹⁹⁴ แนวความคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์เหล่านี้ล้วนแต่เป็นแนวความคิดที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นด้วยทั้งสิ้น แม้ว่าจะมิได้นำแนวคิดบางเรื่องของมารค บลอค มาใช้ในการวิจัยก็ตาม

กล่าวได้ว่า ในการพัฒนาวิธีคิดเพื่อเขียนประวัติศาสตร์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ขึ้นขอบงานเขียนของ**มารค บลอค** (Marc Bloch 1886-1944) เป็นอย่างมาก¹⁹⁵ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลงานสำคัญคือ *The Historian's Craft*¹⁹⁶ และ *Feudal Society*¹⁹⁷ ความคิดสำคัญของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่

¹⁹⁴ Marc Bloch, (August 6, 2016), Retrieved August 11, 2016, From https://en.wikipedia.org/wiki/Marc_Bloch.

¹⁹⁵ ชีวิตของมารค บลอค ซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศสเชื้อสายยิว ที่จบลงโดยถูกนาซีจับกุมและประหารชีวิตในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็สร้างความสะเทือนใจและสร้างแรงบันดาลใจแก่นักประวัติศาสตร์ด้วย

¹⁹⁶ Marc Bloch, *The Historian's Craft* ได้รับการเขียนขึ้นในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ พ.ศ. 2444-2445 ในขณะที่มารค บลอค เข้าร่วมในขบวนการต่อต้านฝ่ายอักษะที่ยึดครองฝรั่งเศส ตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2492

สอดคล้องกับ Marc Bloch คือการที่นักประวัติศาสตร์จะต้องไม่ตัดสินอดีต รวมทั้งวัฒนธรรมของ
คนในอดีตซึ่งแตกต่างจากสังคมและยุคสมัยที่นักประวัติศาสตร์ดำรงชีวิตอยู่ หน้าที่ของนัก
ประวัติศาสตร์คือ “การอธิบาย” มิใช่การใช้บรรทัดฐานของตนไปประเมินหรือตัดสินเรื่องที่เกิดขึ้น
ในประวัติศาสตร์ โดยที่ Marc Bloch เน้นว่า “the craft of the historian should not be a
judgmental one –that the historian should attempt to explain and describe rather than
evaluate in normative terms.”¹⁹⁸ และ “Bloch observed that “the mania for making
judgments” is a “satanic enemy of true history”¹⁹⁹

การให้ความสำคัญแก่ “เครื่องมือ” ของนักประวัติศาสตร์ ดังที่ Marc Bloch เสนอไว้
ปรากฏในบทความของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ตั้งแต่ พ.ศ.2509 เมื่อเขียนบทความเรื่อง “ข้อคิด

แปลเป็นภาษาอังกฤษใน พ.ศ.2497 งานเขียนของมารค บลอค มิได้มุ่งให้นักประวัติศาสตร์อาชีพอ่านเท่านั้น แต่
สำหรับผู้สนใจทั่วไปด้วย(Marc Bloch, *The Historian's Craft*, (Manchester University Press, 1992), p.XIV.

¹⁹⁷ This book, what does it do? Well, it divides into two volumes, even in the original French, and the
first more or less attempts a total picture of medieval society in the post-Carolingian world. The
underlying premise here is that with the disintegration of state power in the tenth century under the
pressure of invasion and economic collapse, the result was an increasing tendency for society to be
defined by ties of dependency rather than ties of solidarity, a shift to vertical social relations away
from horizontal ones protected and endorsed by public power, and that this shift became so
fundamentally embedded that it came to be the defining characteristic of almost all medieval social
organisation. So he covers law, kindred, vassalage, servitude, land organisation, and fits all this into
his schema. Then in the second volume he deals in the power interests that kept it this way: nobility
and noble aspirations, the conformity of the Church to these structures, the localisation and isolation
of power around castles, and finally the beginnings of a recovery of state power that might combat
this. (In praise of Marc Bloch's Feudal Society, (1 June 2014), Retrieved April 11, 2016 , From
<https://tenthmedieval.wordpress.com/2014/06/01/in-praise-of-marc-blochs-feudal-society/>)

¹⁹⁸ Harry Edgar, (May 1, 2010), Book Review 132: *The Historian's Craft*, , in *The Historian's Craft*,
(July 6 ,2016), Retrieved April 11, 2016, From https://en.wikipedia.org/wiki/The_Historian%27s_Craft.

¹⁹⁹ Ghogoiu, Silviu. "Essay on Marc Bloch's *The Historian's Craft*". Academia.edu, in *The Historian's
Craft*, (July 6 ,2016), Retrieved April 11, 2016 , From https://en.wikipedia.org/wiki/The_Historian%27s_Craft.

เกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์” ซึ่งในปีดังกล่าวนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึง “การใช้เครื่องมือของนักประวัติศาสตร์” (ในระยะหลังนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกว่า “วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์”) ว่าในประเทศไทยยังเป็นไปอย่างจำกัดมาก ดังความต่อไปนี้

“ประวัติศาสตร์...ต้องอาศัยการตีความหรือการให้ความหมายแก่ข้อมูลมาช่วยในการจัดระบบความเข้าใจของวิชาเป็นอันมาก...เพราะฉะนั้นนักประวัติศาสตร์จึงจำเป็นต้องรู้วิธีใช้เครื่องมือ หรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ รู้จักวิธีใช้ไม่ใช่หมายความว่า จะใช้อ้างอย่างไร แต่หมายความว่ารู้ว่าเครื่องมือชิ้นนั้นเป็นเครื่องมือดีหรือเลว ควรเชื่อได้สักแค่ไหน...วิธีเช่นนี้เรียกว่า หลักการวิจารณ์ประวัติศาสตร์ ผู้เขียนมีความเสียใจที่ต้องกล่าวไว้ ณ ที่นี้ ว่านักประวัติศาสตร์ไทยเกือบจะไม่ใช้วิชานี้ให้เป็นประโยชน์เลย และยอมเสี่ยงใช้หลักฐานทุกชิ้นที่ค้นพบโดยไม่นำมาวัดคุณค่าของมันเสียก่อน”²⁰⁰

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากตระหนักในความแตกต่างระหว่างการเขียนประวัติศาสตร์ในปัจจุบันและในอดีต อีกทั้งยอมรับแนวคิด **“ประวัติศาสตร์คือบทสนทนาอันไม่สิ้นสุดระหว่างปัจจุบันกับอดีต”** ของ อี. เอช. คาร์ (E.H.Carr) การดำเนินวิชาการประวัติศาสตร์จึงเน้นไปที่สภาวะปัจจุบัน ว่านักประวัติศาสตร์พากันรับเอาความรู้เดิมที่สร้างโดยสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพมาใช้อย่างปราศจากคำถามหรือข้อสงสัยใดๆ นอกจากนี้ยังไม่เกิดการสร้างความรู้ใหม่โดยใช้ **“เครื่องมือใหม่”** อย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย จะเห็นได้ว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้ประณามการเขียนประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 4 ด้วยมาตรฐานหรือเกณฑ์ทางวิชาการในปัจจุบัน ในการท้าวจ้ยเรื่อง **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา** นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้พบว่า ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีการ **“ชำระ”** หรือการ **“บิดเบือน”** ประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวงกระทำผิดหลักทศพิธราชธรรม แต่ได้อธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวโดยแสดงให้เห็นเงื่อนไขแวดล้อมทางสังคมหรือการเมืองที่ทำให้ชนชั้นนำในเวลานั้นจำเป็นต้องเขียนประวัติศาสตร์ใหม่ หรือทำการ **“สนทนา” กับอดีต** โดยการ

²⁰⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์, สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับพิเศษ, (มิถุนายน 2509), น. 132.

“ชำระ” เรื่องราวในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง เพื่อสถาปนาอุดมการณ์ทางการเมืองที่มีรากฐานอยู่บนแนวคิดทางพุทธศาสนา ตามความจำเป็นในระยะแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ และต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็เกิดการ “ชำระ” พระราชพงศาวดารอีกครั้งหนึ่งเพื่อเพิ่มเติมข้อความที่เกี่ยวกับประเทศข้างเคียงซึ่งทำให้พระราชพงศาวดารเป็นแบบเรียนทาง “สังคมศาสตร์” ที่ดีของชนชั้นปกครอง และยังมี “การเติมหรือลดข้อความอันส่อไปทางละเมิดต่อ “ความศักดิ์สิทธิ์” ของสถาบันกษัตริย์ไทย” เพื่อบรรลุผลประโยชน์ทางการเมืองในสมัยดังกล่าวอีกด้วย²⁰¹

อย่างไรก็ตาม แม้วานิช เอียวศรีวงศ์ จะมีได้ประณามการ “ชำระ” หรือการบิดเบือนความรู้เกี่ยวกับอดีตที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 และ รัชกาลที่ 4 แต่การแสดงให้เห็นถึงการ “ชำระ” อดีตเช่นนี้ ก็ส่งผลให้พระราชพงศาวดารกลายเป็นหลักฐานที่ไม่สามารถจะบอกความเป็นจริงเกี่ยวกับสมัยอยุธยาได้อย่างน่าเชื่อถืออีกต่อไป เว้นแต่จะสามารถวิเคราะห์ได้ชัดเจนว่าได้มีการ “ชำระ” เนื้อหาในตอนใดบ้าง หนังสือ ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา จึงมีความสำคัญต่อวงวิชาการประวัติศาสตร์ไทยเป็นอย่างมาก เพราะทำลายแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่สุดที่วงวิชาการไทยเคยใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา ในขณะเดียวกันก็ทำให้วงวิชาการไทยได้ประจักษ์เป็นครั้งแรก ว่าจารีต (หรือวัฒนธรรม) ในการเขียนประวัติศาสตร์ของไทยมีความเปลี่ยนแปลงอย่างสัมพันธ์กับอุดมการณ์ทางการเมือง และอุดมการณ์ทางการเมืองก็เป็นวัฒนธรรมทางความคิดที่แฝงเร้นอยู่ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์อย่างแนบเนียน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ่านหนังสือ Feudal Society ของ Marc Bloch ประมาณปี พ.ศ.2520 หลายประเด็นที่ มาร์ค บล็อก เขียนไว้ใน Feudal Society เป็นประเด็นที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ นำมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เช่น การค้าในระบบศักดินา วิธีความรู้สึกและความคิด (Modes of Feeling and Thought) วัฒนธรรมกับชนชั้น (Culture and Social Classes) ความรู้สึกนึกคิดทางศาสนา (The Religious Mentality) ความทรงจำพื้นถิ่น (The Folk Memory) ประวัติศาสตร์นิพนธ์

²⁰¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, (อ้างแล้ว), น.29-105.

(Historiography) มหาภาพย (The Epic) (เช่น ระบบการเมืองและสังคมในท้าวสูง ท้าวเจือง²⁰²) ภูมิปัญญาในช่วงปลายของยุคศักดินา (The Intellectual Renaissance in the Second Feudal Age) ลักษณะบางประการของวัฒนธรรมใหม่ (Some Characteristics of the New Culture) (เช่น วัฒนธรรมกรรมพิกัฏวกรรมกรรมตันรัตนโกสินทร์²⁰³ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (ในระบบศักดินา) โดยพิจารณาจาก “ศักดิ์” และ “นา” (The Ties between Man and Man: Vassalage and the Fief) (เช่น การวิเคราะห์เรื่อง “ลำดับชั้นของคนในสังคม” ที่กล่าวถึงสายสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นมูลนายกับชนชั้นไพร่ ในงานเขียนประวัติศาสตร์หลายเรื่อง) เป็นต้น

นอกจากนี้ “ความแย้งกันของหลักฐาน” (The Contradictions of the Evidence) ที่ มารด บลอค เตือนนักประวัติศาสตร์ ก็เป็นประเด็นที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ไว้ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์อยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหนังสือ **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** เพราะสมัยธนบุรีนี้มีหลักฐานเหลืออยู่ไม่พอและหลักฐานบางเรื่องขาดความน่าเชื่อถืออย่างยิ่ง เช่น หนังสือเรื่อง **อภินิหารบรรพบุรุษ** แต่หนังสือนี้กลับเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่งานเขียนอื่นๆ คัดลอกไปเป็นทอดๆ ทำให้ข้อมูลบางเรื่องปรากฏตรงกันในหนังสือหลายเล่ม แต่ข้อมูลในหนังสือเหล่านี้แย้งกันกับข้อมูลในหลักฐานอื่นที่น่าเชื่อถือกว่า²⁰⁴ ดังนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงต้องทุ่มเทความพยายามในการ “สะสางนิยายออกไปจากประวัติจริง” ของ “ชายร่างเล็กคนหนึ่ง” โดยใช้หน้ากระดาษจำนวนมากเพื่อสืบค้นเรื่องราว “นับตั้งแต่เกิดจนถึงเวลาที่กำลังจะสร้างประวัติศาสตร์ทั้งของสังคมไทยและของตัวเอง กลายเป็นเรื่องราวที่เล่าขานกันสืบมา เพราะความยิ่งใหญ่ทั้งของบุคคล และสิ่งที่ได้กระทำขึ้น และเป็นเหตุให้แต่งเติมเสริมต่อเรื่องราวของเขา จนกลายเป็นเหมือนนิยาย...”²⁰⁵ เนื้อหาของหนังสือ **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** นี้

²⁰² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ระบบการเมืองและสังคมในท้าวสูง ท้าวเจือง” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์แห่งชาติ “ซ่อม” ฉบับเก่า “สร้าง” ฉบับใหม่**, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2549), น.100-128.

²⁰³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกรรมพิกัฏวกรรมกรรมตันรัตนโกสินทร์” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ปากไก่และใบเรือ**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, 2538).

²⁰⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**, (อ้างแล้ว), น. 59-60.

²⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 120.

สะท้อนวิถีวิทยาในการศึกษาประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อย่างดี ยิ่ง นั่นคือการประเมินคุณค่าของหลักฐานด้วย “วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์” อย่างเคร่งครัด ก่อนจะนำเสนอเท็จจริงที่ได้มาใช้ในการวิเคราะห์และอธิบายเหตุการณ์ต่างๆ ในอดีต

นักวิชาการตะวันตกอีกคนหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อความคิดและงานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ มาก คือ เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) ในการศึกษาระดับปริญญาเอก นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้พักอยู่ที่บ้านของนักวิชาการท่านนี้นานราว 6-7 เดือน และได้ประโยชน์มากเพราะ “ได้คุยกันทุกวัน ท่านเป็นคนที่สอนให้ผมรู้จักการตั้งคำถามที่น่าสนใจ เพราะอาจารย์เบนแทบไม่เคยให้คำตอบอะไรเลย มีแต่คำถาม ซึ่งทำให้ผมรู้ว่ายังไม่รู้อะไรอีกมากมาย”²⁰⁶ เมื่อเขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “*Fiction as History: A Study of Pre-war Indonesian Novels and Novelists 1920–1942*”²⁰⁷ เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน ก็ได้เป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์และได้ให้ข้อคิดที่มีความสำคัญอย่างมาก กล่าวคือ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ตั้งคำถามที่สำคัญว่า นักเขียนวรรณกรรมในยุคปฏิวัติมีบทบาทอย่างไรในการทำให้อินโดนีเซียได้รับเอกราช ซึ่ง เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน ทักท้วงว่า ไม่ควรตั้งถามว่านักเขียนมีบทบาทเหมือนกับนักกวีชาติดังไร คำถามที่ควรจะถามมากกว่า คือ นักเขียนเหล่านั้นต่างจากบรรดานักกวีชาติดังไรในการทำให้อินโดนีเซียได้รับเอกราชต่างหาก ความเห็นดังกล่าวเปิดให้เห็นถึงความแตกต่างหลากหลายและสลับซับซ้อนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่สำคัญอย่างยิ่ง และเป็นคำถามที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่าอาจถึงกับทำให้ต้องรื้อวิทยานิพนธ์เลยทีเดียว ดังนั้นสิ่งที่ทำได้ก็คือ นำเอาข้อเสนอดังกล่าวแนบไว้ตอนท้ายของวิทยานิพนธ์²⁰⁸

²⁰⁶ ชัยณรงค์ บุญฤทธิ์, “แนวคิดเชิงวิพากษ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม-วัฒนธรรมของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในมิติชนสุดสัปดาห์ วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาวารสารสนเทศ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544. น. 47.

²⁰⁷ Nidhi Aeusrivongse, “*Fiction as History: A Study of Pre-war Indonesian Novels and Novelists 1920–1942*” Ph.D. Dissertation, University of Michigan, 1976. (Published by University Microfilms International, 1976)

²⁰⁸ คู่มือการวิชาการของเบน แอนเดอร์สัน: เปิดดวงเสวนากับ “นิธิ-อานันท์-มาลินี” วันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2558 เวลา 09:43:08 น.http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1450665398

หลังจากจบปริญญาเอกแล้ว การศึกษาที่ดำเนินถึง “ความแตกต่างหลากหลายและ สลับซับซ้อนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม” จึงเป็นเรื่องที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ ความสำคัญตลอดมา แม้ว่าในบางกรณีจะได้วิเคราะห์ภูมิหลังทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนเจตจำนงของกลุ่มต่างๆ ที่เข้าร่วมในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างละเอียดเพราะมี หลักฐานเหลือไว้ให้ศึกษาไม่เพียงพอก็ตาม จะเห็นได้ว่าใน การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงการเคลื่อนไหวในการรัฐประหารที่นำโดยพระเพทราชา ซึ่งมีคนหลายกลุ่มให้ ความร่วมมือ รวมทั้งพระสงฆ์และชาวบ้าน แต่กล่าวถึงพระสงฆ์และชาวบ้านในแง่ที่ถูกฝ่ายพระ เพทราชาปลุกเร้าให้ลุกขึ้นจับอาวุธเพื่อต่อต้านกองทหารฝรั่งเศสและกลุ่มการเมืองที่กองทหาร ฝรั่งเศสหนุนหลังเท่านั้น และแม้ว่าจะกล่าวถึง “กบฏชาวนา” ในแถบลพบุรีและอยุธยาในช่วงหลัง สมัยพระนารายณ์ แต่ก็มีสมมุติฐานว่า “เป็นผลพลอยได้จากการปลุกกระดมประชาชนเข้ามามีส่วน ร่วมในกระบวนการทางการเมืองในปลายรัชกาลพระนารายณ์” และ “ปราศจากอุดมการณ์และ ความสำนึกทางการเมืองที่แท้จริง ประชาชนเหล่านี้ถูกนำไปใช้โดยผู้นำประเภท “แคริสแมติก” ใน ความเคลื่อนไหวที่ส่อไปในทางความเคลื่อนไหวเพื่อไปสู่ยุคพระศรีอริย์ หรืออะไรทำนองนี้”²⁰⁹

สำหรับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่นำไปสู่เหตุการณ์ “พฤษภาคม พ.ศ.2535” นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้วิเคราะห์ภูมิหลังทางเศรษฐกิจและสังคมของชนชั้นกลางที่มีผลให้การเคลื่อนไหว ทางการเมืองของชนชั้นกลางเกิดขึ้น โดยวิเคราะห์ว่าการเคลื่อนไหวของชนชั้นกลางในเหตุการณ์ ครั้งนี้ไม่มีอุดมการณ์ชาตินิยมเป็นแรงผลักดันอยู่เบื้องหลัง โดยได้วิเคราะห์ไว้ด้วยว่าเป็นการ เคลื่อนไหวที่มีความแตกต่างจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 อย่างชัดเจน เนื่องจาก เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 นั้น อุดมการณ์ชาตินิยมมีอิทธิพลอย่างสูงต่อขบวนการนักศึกษา แต่เป็นอุดมการณ์ชาตินิยมที่มีลักษณะแตกต่างจากชาตินิยมของทางราชการ โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ว่า

“นักคิดของความเคลื่อนไหวทางการเมืองกลับให้ความสนใจกับความหลากหลายของ “ชาติ” มากกว่า รัฐไทยประกอบขึ้นมาจากคนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ มีวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ที่แตกต่างกัน อีกทั้งมีความขัดแย้งกัน...ศัตรูของชาติ...คือระบบทุนนิยมโลกซึ่งมืออเมริกาเป็นผู้ร้าย

²⁰⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพฯ: มติชน, 2543. หน้า 86.

สำคัญ...คุณความดีจิตใจของ “ชาติ” โดยตรง เพราะใช้ประเทศไทยเป็นฐานทัพ...และครอบงำไทยทางวัฒนธรรม...

วัฒนธรรมและวิถีชีวิตในชนบทถูกยกย่องขึ้นเป็นแบบอย่างอันบริสุทธิ์ เรียบง่าย...

เราอาจมองความเคลื่อนไหว 14 ตุลาฯ ว่าเป็นความเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตย หรือความเคลื่อนไหวที่ได้รับอิทธิพลจากลัทธิมาร์กซ์ แต่แรงผลักดันที่สำคัญซึ่งประสานอุดมการณ์อันหลากหลายไว้ภายใต้ความเคลื่อนไหวอันเดียวกันนี้คือแรงผลักดันจากสำนักทางชาตินิยม”²¹⁰

จะเห็นได้ว่าเป็นการอธิบายการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีความซับซ้อน เพราะแสดงให้เห็นว่าพลังผลักดันมิได้มาจากอุดมการณ์ใดอุดมการณ์หนึ่งเพียงอุดมการณ์เดียว และยังวิเคราะห์ให้เห็นว่าอุดมการณ์ชาตินิยมของขบวนการนักศึกษามีลักษณะเฉพาะ แตกต่างจากอุดมการณ์ “ชาตินิยมของชนชั้นนำทางอำนาจ”²¹¹

การให้ความสำคัญกับความเฉพาะเจาะจง (particularity) ก็เป็นเรื่องที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญอย่างมากตลอดมา จึงยกย่องเบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน โดยกล่าวว่า เมื่อเปรียบเทียบระหว่างแอนโธนี รีด นักประวัติศาสตร์ยุคเคนยต์คนสำคัญแล้ว เบเนดิกท์ แอนเดอร์สันมีแนวทางในการศึกษาเคนยต์ที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ แอนโธนี รีด มองภูมิภาคในฐานะที่เป็นองค์ประกอบเดียวกัน เช่น การค้าทางทะเลที่มีผลต่อรัฐต่างๆ ในมหาสมุทร การให้ผู้นับขึ้นเป็นผู้นำรัฐในทางประวัติศาสตร์เพื่อสร้างความต่อเนื่องทางการค้า ฯลฯ ซึ่งงานของ แอนโธนี รีด นี้ก็แตกต่างไปจากงานทรงอิทธิพลก่อนหน้านี้ อาทิ งานของ ดี จี อี ฮอลล์ (D.G.E. Hall) ซึ่งมักฉายภาพแต่ละประเทศในอาณานิคมอย่างเป็นเอกเทศและไม่เกี่ยวข้องซึ่งและกัน แต่สำหรับงานของเบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน แล้ว กลับแตกต่างไปจากทั้ง แอนโธนี รีด และ ดี จี อี ฮอลล์ โดยมุ่งไปที่ความเฉพาะเจาะจง ที่ไม่อาจเห็นได้จากการศึกษาภาพกว้าง เพื่อเผยให้เห็นมิติอันสลับซับซ้อนของแต่ละสังคม ไม่ว่าจะเป็นอินโดนีเซีย ไทย หรือฟิลิปปินส์ โดยที่เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน ศึกษา

²¹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ชาตินิยมในขบวนการประชาธิปไตย” ใน *ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์* กรุงเทพฯ: มติชน, 2538. หน้า 172-194.

²¹¹ เรื่องเดียวกัน.

ด้วยมุมมองเชิงเปรียบเทียบ อันเป็นการพิจารณาภาพกว้างแต่เน้นลักษณะเฉพาะมากกว่า
ลักษณะร่วม²¹²

อาจกล่าวได้ว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นพ้องกับเบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน ในเรื่องที่ต้องคำนึงถึง
“**ลักษณะเฉพาะ**” เพราะอันที่จริงแล้ว การให้ความสำคัญแก่ลักษณะเฉพาะในงานเขียนของนิธิ
เอียวศรีวงศ์ เกิดขึ้นตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2510 ซึ่งเริ่มต้นทำงานทางวิชาการ งานเขียนของนิธิ เอียวศรี
วงศ์ สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญแก่**ลักษณะเฉพาะของสังคมต่างๆ** ซึ่งทุกสังคมย่อม
มีวัฒนธรรมของตนเอง เช่น เมื่อกล่าวถึง “charisma (ใน พ.ศ.2512 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้คำว่า
“charisma” โดย “ขอเรียกเล่นๆ...ว่า ลักษณะซูโจ”) นิธิ เอียวศรีวงศ์ ระบุว่า เป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับ
“พื้นเพทางวัฒนธรรม” ดังกล่าวว่า

“...ส่วนใหญ่อยู่ที่พื้นเพทางวัฒนธรรม...ลักษณะซูโจจึงไม่เป็นสากล บุคคลที่สังคมหนึ่ง
ถือว่ามีความซูโจมาก อาจไม่มีลักษณะนี้เลยในอีกสังคมหนึ่ง ความสามารถในทางเพศอาจมี
ความหมายถึงการแสดงพลัง (ในหลายๆ ด้านไม่ใช่ทางกายแต่อย่างเดียว) ในสังคมไทยแสดงออก
ในด้านการมีเมียมากของหมู่ผู้นำ...ความสามารถเช่นนี้ เป็นส่วนหนึ่งแห่งลักษณะซูโจใน
วัฒนธรรมไทย แต่จะให้ผลตรงกันข้ามในวัฒนธรรมยิวหรือคริสเตียน...”²¹³

ในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก เรื่อง “*Fiction as History: A Study of Pre-war Indonesia
Novels and Novelists (1920-1942)*” (พ.ศ.2518) นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็น “**ลักษณะเฉพาะ**”
ของอินโดนีเซียในหลายด้าน รวมทั้งการรับอิทธิพลตะวันตก เช่น การที่นวนิยายอินโดนีเซียไม่ได้
ลอกเลียนแบบนวนิยายในยุโรปทั้งหมด (ไม่ต่างจากการรับอิทธิพลอินเดียและอาหรับในอดีต) ที่มึ
การหันเห เบี่ยงเบน ละทิ้ง ลักษณะดั้งเดิมของตะวันตก ทั้งนี้ก็เพราะนักเขียนนวนิยายมุ่ง
ตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีความเฉพาะของหมู่เกาะอินโดนีเซีย

²¹² คุญูปการวิชาการของ"เบน แอนเดอร์สัน" : เป็ดวงเสวนากับ "นิธิ-อานันท์-มาลินี" (21 ธันวาคม พ.ศ.
2558), ค้นเมื่อวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2559, จาก http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1450665398.

²¹³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ปัญญาชนไทย?”, **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 7(2) (กันยายน-พฤศจิกายน 2512), น. 103.

ตะวันออกของเนเธอร์แลนด์ และนักเขียนอินโดนีเซียสมัยใหม่ในยุคแรกๆ ก็มองวรรณกรรมในฐานะเครื่องมือสำหรับการปฏิรูปสังคม มากกว่าจะมองในฐานะที่เป็นศิลปะ²¹⁴

ใน พ.ศ.2523 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของความหมายของ “คำ” ต่างๆ โดยเน้นไปที่ “ความเป็นจริง” ที่เปลี่ยนแปลงไปตาม “เวลา” จนมี “ลักษณะเฉพาะ” และอาจใช้คำใดคำหนึ่งเพื่อ “ขึ้นป้าย” สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ดังความว่า

“...อดีตที่นักประวัติศาสตร์พยายามจะสร้างขึ้นใหม่ในความคิดนั้น จะไม่มีวันใกล้เคียงกับ “ความเป็นจริง” เลย ถ้ามิได้วางอยู่บนรากฐานของ “รายละเอียด” ที่จริงและพิสูจน์ได้ ...นักประวัติศาสตร์หว่าดผวาที่จะขึ้นป้ายให้แก่สถาบัน ยุคสมัย วัฒนธรรม วิถีชีวิต ระบบเศรษฐกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะทุกครั้งที่เราขึ้นป้ายสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรากำลังทำให้สิ่งนั้นหมดความซับซ้อนตามความเป็นจริงไปอย่างมาก และยังทำให้ “ป้าย” ที่เราขึ้นให้แก่สิ่งนั้นหมดความหมายไปด้วย ระบบศักดินาซับซ้อนเกินกว่าจะจำกัดความได้ และหลากหลายกับเปลี่ยนแปลงไปตาม “เวลา” มากกว่าจะแทนได้ด้วยคำเพียงคำเดียว...แม้กระนั้นเราก็ไม่สามารถยกเลิกการ “ขึ้นป้าย” ไปได้หมด เนื่องจากภาษามนุษย์ไม่ละเอียดพอจะทำได้ ทั้งเป็นประเพณีของการสื่อสารในทุกภาษาอยู่แล้ว อันที่จริงแม้แต่คำที่เราใช้กันอยู่ประจำ เช่น กษัตริย์ การปฏิวัติ ชาวนา ปุณภพ นครรัฐ ประชาธิปไตย เทวราชา ความยากจน ฯลฯ ล้วนทรยศต่อความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้นทั้งสิ้น เพราะทั้งหมดเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ไม่อยู่คงที่เปลี่ยนแปลงไปตามเวลาและสถานที่เสมอมา เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้งชนิดที่ไม่มี “ป้าย” อย่างใดจะเก็บมันไว้ได้ สิ่งอุทิศที่สำคัญอย่างหนึ่งของประวัติศาสตร์แก่หลายสาขาของสังคมศาสตร์ก็คือแนวคิดเกี่ยวกับ “เวลา” เช่นนี้ ซึ่งก่อให้เกิดสกุลหนึ่งของรัฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งพิจารณาความเป็นจริงของพฤติกรรมมนุษย์

²¹⁴ Nidhi Aeusrivongse, “Fiction as History: A Study of Pre-war Indonesia Novels and Novelists (1920-1942)” (Ph.D.Dissertation, The University of Michigan, 1976). pp.72-74

ในสังคมโดยคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงของ “เวลา” ควบคู่ไปด้วย และยังทำให้ศาสตร์
เหล่านั้นอยู่ใกล้ชิดกับประวัติศาสตร์ขึ้นไปอีกอย่างมาก”²¹⁵

ใน พ.ศ.2524 นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงปฏิกิริยาต่อคำวิจารณ์ของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล โดย
ระบุว่า ถึงแม้ว่านักประวัติศาสตร์จะตระหนักว่าการ “ขึ้นป้าย” ย่อม “มีผลให้เราบิดเบือนความเป็น
จริงไป” แต่ก็จำเป็นต้องทำอยู่บ้าง สิ่งที่สำคัญก็คือ อย่าให้ “ป้าย” นั้นมาครอบงำความคิดเสียจน
สิ้นเชิง” ดังความว่า

“ในฐานะที่เป็นนักเรียนประวัติศาสตร์ผมทราบดีว่าการขึ้นป้ายสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นมิได้มีผลให้เรา
บิดเบือนความเป็นจริงไปไม่มากนักน้อยทั้งสิ้น แต่การคิดโดยไม่จัดกลุ่มไม่พยายามหาสิ่งที่
เหมือนกันมาจะเอาไว้อย่างไร เราจะได้คิดอะไรได้แม้ในคำพูดปกติของเราทุกวัน หรือใน
ประวัติศาสตร์เราก็ต้องขึ้นป้ายอยู่ตลอดเวลา คำว่ากษัตริย์ ชาวนา การปฏิวัติ หรือรัฐ ฯลฯ ล้วน
เป็นป้ายทั้งนั้น เพราะชาวนาในที่ต่างๆ นั้นต่างกันอยู่ไม่น้อย

ถ้าเราเรียกการปฏิวัติฝรั่งเศส ค.ศ.1789 และเรียกสิ่งที่เกิดขึ้นในพ.ศ. 2475 ในประเทศ
ไทยว่าการปฏิวัติ ก็เท่ากับเราบิดเบือนความเป็นจริงไปมาก แต่เราก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ จำเป็นต้องขึ้น
ไปเช่นนี้

สิ่งสำคัญสำหรับนักประวัติศาสตร์ก็คืออย่าให้ “ป้าย” นั้นมาครอบงำความคิดเสียจน
สิ้นเชิง มันมีความแหลมคมของสีสรรและน้ำหนักของสีสรรในป้ายเดียวกัน

คำว่าสกุลทางประวัติศาสตร์ก็เช่นกัน เราจัดกลุ่มนักประวัติศาสตร์ที่มีแนวการวิเคราะห์
ประวัติศาสตร์อย่างเดียวกันไว้ด้วยกัน แต่เราก็ไม่ควรลืมด้วยว่ามีความแตกต่างแหลมคมกันใน
หมู่นักประวัติศาสตร์ในสกุลเดียวกัน”²¹⁶

นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังกล่าวถึงคุณลักษณะที่สำคัญอื่นๆ ของงานเขียนของเบเน
ดิกท์ แอนเดอร์สัน อาทิ งานเขียนเรื่อง Studies of the Thai State: The State of Thai Studies

²¹⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” ใน นงเยาว์ กาญจนจาวี (บรรณาธิการ),
การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ: ทักษะของนักวิชาการไทย, (อ้างแล้ว), น. 156-157.

²¹⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สกุลดำรงราชานุภาพอีกที: ปฏิกิริยา”, ศิลปวัฒนธรรม 3 (1) พฤศจิกายน 2524, น. 51.

ซึ่งทำทนายวิจิตรคิดเรื่องการไม่เคยตกเป็นอาณานิคมอย่างเป็นทางการของสยามและการให้ความสำคัญแก่คุณูปการของชนชั้นนำไทย พร้อมกับชี้ชวนให้มองเงื่อนไขอื่นๆ ที่สลับซับซ้อน และได้กล่าวถึงวิทยานิพนธ์ของเบนเนดิกส์ แอนเดอร์สัน ซึ่งต่อมาได้รับการตีพิมพ์ภายใต้ชื่อ *Java in the Time of Revolution: Occupation and Resistance, 1944-1946* ว่ามีความสำคัญมากเพราะเปิดมิติการศึกษาขบวนการปฏิวัติที่ต่างไปจากงานอื่นๆ แม้แต่งงานของ George Kahin (ซึ่งเป็นอาจารย์ของเบนเนดิกส์ แอนเดอร์สัน) เช่น แทนที่จะเน้นแต่ตัวผู้นำ (อาทิ ซูการ์โน) เบนเนดิกส์ แอนเดอร์สัน กลับเผยให้เห็นถึงความสลับซับซ้อนของกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการปฏิวัติที่มีเจตจำนงอันหลากหลาย และการทำงานอย่างมีปฏิสัมพันธ์กันก็ได้ก่อให้เกิดทั้งการปะทะและการสนับสนุนหรือเสริมซึ่งกันและกัน²¹⁷

การยกย่องแนวการวิเคราะห์ของนักวิชาการตะวันตกดังกล่าวข้างต้น สะท้อนความสนใจและความคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ด้วย เช่น ในการศึกษาเรื่อง **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์** และ **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เผยให้เห็นถึงความสลับซับซ้อนของคนหลากหลายกลุ่มที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองและการรัฐประหาร ทั้งกลุ่มในเชิงชนชั้นและเชิงชาติพันธุ์ ซึ่งแต่ละกลุ่มมีลักษณะเฉพาะตลอดจนมีผลประโยชน์และมีปัญหาเฉพาะของตัวเอง ที่ทำให้กลุ่มคนเหล่านั้นต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมือง โดยเลือกเป็นพันธมิตรกับกลุ่มการเมืองบางกลุ่มและต่อสู้กับกลุ่มการเมืองอื่นๆ ซึ่งส่งผลให้การเมืองในยุคต่างๆ มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากการเมืองไทยในยุคอื่นๆ

กล่าวได้ว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้รับเอาแนวคิดของนักคิดหรือนักวิชาการชั้นนำของตะวันตกไว้มาก แต่ก็นำมาผสมผสานกับความรู้เดิมที่มีอยู่อย่างแน่นแฟ้นแล้ว และเมื่อทำวิจัยเรื่องใดก็ตาม ก็จะอ่านหนังสือของนักคิดและนักวิชาการตะวันตก และนักวิชาการชาติอื่นๆ ที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ เช่น เมื่อจะศึกษาสังคมและเศรษฐกิจสมัยอยุธยาตอนต้น ก็ได้อ่านหนังสือของ Harry J. Benda, George V. Smith Robert Heine-Geldern, Micheal Vickery Paul Wheatley, Yoneo

²¹⁷ **คุณูปการวิชาการของ"เบน แอนเดอร์สัน" : เปิดวงเสวนากับ "นิธิ-อานันท์-มาลินี"** (21 ธันวาคม พ.ศ. 2558), ค้นเมื่อวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2559, จาก http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1450665398

Ishii, Wang Wang Gung-wu ฯลฯ เมื่อจะศึกษา **“ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ”** ก็อ่านทฤษฎีของ จอห์น ฮิกส์ (John Hicks) และเมื่อจะศึกษา **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** ก็อ่านทฤษฎีเรื่องอำนาจของ มักซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ทั้งนี้โดยได้ทำการแปลข้อเขียนเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวจากหนังสือของ มักซ์ เวเบอร์และจอห์น ฮิกส์ ออกมาเป็นภาษาไทยทั้งหมด²¹⁸ ซึ่งสะท้อนถึงความต้องการที่จะทำความเข้าใจแนวคิดเชิงทฤษฎีจากตะวันตกอย่างละเอียดและถูกต้องครบถ้วน ก่อนที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการวิจัย

สำหรับแนวความคิดที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้ในการศึกษา **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา** จะเห็นได้ว่าสอดคล้องกับแนวการศึกษาแบบนวประวัติศาสตร์ (New historicism) ซึ่งเกิดขึ้นในสังคมตะวันตกในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ด้วยอิทธิพลจากนักคิดสายหลังโครงสร้างนิยม (Post-structuralism) ซึ่งมองว่าประวัติศาสตร์มิใช่ความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นจริงในอดีต แต่เป็นเพียง **“การเล่าเรื่องเหตุการณ์ (บางเรื่อง) ที่ผ่านมา”** ดังนั้นงานเขียนทางประวัติศาสตร์จึงเป็น **“กระบวนการเสนอภาพ”** ของเหตุการณ์บางอย่าง ซึ่งโยงใยกับอุดมการณ์ของคนบางกลุ่ม²¹⁹

ตามปกติแล้วในการใช้แนวคิดของนักคิดตะวันตก นิธิ เอียวศรีวงศ์ มักใช้อย่างเลือกสรร ซึ่งมักเป็นการเลือกสรรเพียงบางส่วนเพื่อประยุกต์ใช้เท่าที่เห็นว่าจะช่วยให้ **ความกระจ่างแก่เรื่องที่ศึกษา** เช่น เมื่อศึกษาวรรณกรรมในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพื่ออธิบายการเกิดขึ้นและวิเคราะห์ลักษณะสำคัญของ **“วัฒนธรรมกรรมพีในต้นรัตนโกสินทร์”** ถึงแม้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จะมองวรรณกรรมว่าเป็นภาพสะท้อน (reflection) ของสังคมแวดล้อมและของยุคสมัย ซึ่งเป็นแนวการศึกษาที่ครอบคลุมกว้างวิชาการด้านวรรณกรรมมาตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 แต่ก็ได้มองว่าผู้แต่งวรรณกรรมสะท้อนสิ่งเหล่านั้นออกมาด้วยญาณทัศน์ (vision) เฉพาะตัวเกี่ยวกับชีวิตและโลก และมีได้มองว่าวรรณกรรมเป็นตัวบทที่เป็นเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนภาพของสังคมอย่างตรงไปตรงมา แต่มองในแง่ของ **“วัฒนธรรม”** (ทางความคิดและ

²¹⁸ อาจารย์นิธิ ได้มอบต้นฉบับแปลสองเรื่องนี้ให้แก่ผู้เขียน อาจเป็นไปได้ว่าอาจารย์นิธิได้แปลทฤษฎีหรืองานเขียนของคนอื่นๆ ด้วย เช่น คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ, อันโตนิโอ กรัมชิ เป็นต้น

²¹⁹ เสนาะ เจริญพร, **ผู้หญิงกับสังคมในวรรณกรรมไทยยุคทองสุบ**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), น. 33.

ความรู้สึก รวมทั้งธรรมเนียมและค่านิยมของผู้แต่งและผู้เสพ) อันเกิดขึ้นท่ามกลางบริบททางเศรษฐกิจและสังคม ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เขียนไว้ว่า

“กล่าวกันว่า วรรณกรรมเป็นกระจกสะท้อนสังคมที่วรรณกรรมนั้นถูกสร้างขึ้น ไม่มีปัญหาว่าวรรณกรรมเป็นกระจก แต่กระจกนั้นสะท้อนให้เราเห็นได้เพียงบางอย่างเท่านั้น ที่สำคัญได้แก่สะท้อนให้เราได้เห็นความรู้สึกในจิตใจของคน เห็นค่านิยมในบางเรื่องของยุคสมัยนั้น... วรรณกรรมที่สะท้อนค่านิยม ความรู้สึก ตลอดจนโลกทัศน์ของผู้คนในสมัยต่างๆ โดยผู้เขียนไม่ได้ตั้งใจ จึงเป็นหลักฐานที่มีคุณค่าอย่างสูง เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ความคิด อันหาหลักฐานอย่างอื่นๆ ได้ยาก”²²⁰

เป็นที่น่าสังเกตว่าในทศวรรษ 2510-2520 ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ผลิตงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญๆ ออกมา นิธิ เอียวศรีวงศ์ เอง พยายามเข้าถึงความจริงเกี่ยวกับอดีต แม้จะตระหนักว่าไม่อาจเข้าถึงความจริงอย่างสมบูรณ์ถูกต้องแน่นอน ดังที่เขียนไว้ใน หัวข้อ “บทสนทนาที่ไม่สิ้นสุด” และได้อธิบายกระบวนการสร้างความรู้หรือ “วิธีวิทยา” ของนักประวัติศาสตร์ว่าเป็น “การประมาณความจริงเกี่ยวกับอดีต” ไว้ในบทความเรื่อง “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” (พ.ศ.2526) อย่างไรก็ตาม ในทศวรรษ 2530 เมื่อเขียนงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ขนาดสั้นเพื่อตีพิมพ์ใน **ศิลปวัฒนธรรม** และบทความหนังสือพิมพ์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กลับนำเอาแนวคิดแบบ “**นวประวัติศาสตร์**” มาใช้อยู่เสมอ เช่น บทความหลายเรื่องในหนังสือ **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์, ประวัติศาสตร์ ชาติ ปัญญาชน และ ว่าด้วยประวัติศาสตร์และความทรงจำ** อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้แนวความคิดแบบหลังสมัยใหม่มารวมทั้งนวประวัติศาสตร์อย่างจำกัด

นิธิ เอียวศรีวงศ์กับแนวคิด “ความเหมือนเชิงโครงสร้าง” (Homology)

งานเขียนที่วิเคราะห์และอธิบายการผลิตและการเสพวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในแง่ที่เป็น “**วัฒนธรรมกระฎุมพี**” มีลักษณะคล้ายการวิเคราะห์ในแนว

²²⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ปากไก่และใบเรือ**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: อัมรินทร์, 2538), น.24.

“โครงสร้างนิยมเชิงกำเนิดวรรณกรรม” (genetic structuralism) ซึ่งเป็นแนวการวิเคราะห์ที่พยายามเชื่อมโยงวรรณกรรมกับปัจจัยในสังคมซึ่งถือว่าเป็นบ่อเกิดของวรรณกรรมเหล่านั้น แนวคิดนี้นำเสนอโดยลูเชียง โกลด์มานน์ (Lucien Goldmann) นักสังคมวิทยาวรรณกรรมผู้ประสานความคิดแบบมาร์กซิสต์เข้ากับความคิดโครงสร้างนิยม และนำเสนอหลักทฤษฎีนี้ในหนังสือหลายเล่ม เช่น *Towards a Sociology of the Novel* (1975) และ *Method in the Sociology of Literature* (1981) ทั้งนี้ จุดเริ่มต้นของโกลด์มานน์ มาจากวรรณกรรมวิจารณ์แนวมาร์กซิสต์ ซึ่งถือว่าวรรณกรรมเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างส่วนบน (superstructure) ของสังคม ในระยะแรกงานวรรณกรรมวิจารณ์สายมาร์กซิสต์ยังติดอยู่กับแนวคิด “การถ่ายทอด” (reflectionism) ซึ่งครอบงำวงวิชาการแนวปฏิฐานนิยมมาตั้งแต่ครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 แต่เมื่อมีการศึกษางานวรรณกรรมตามคตินิยมสมัยใหม่ หรือ “สมัยใหม่นิยม” (modernism) นักวิจารณ์ก็มองไม่เห็นนัยยะทางสังคมใดๆ อีกต่อไป โกลด์มานน์ จึงพยายามนำหลักการของนักวิจารณ์วรรณกรรมแนวมาร์กซิสต์มาสานต่อ โดยโกลด์มานน์ ได้นำแนวคิดเรื่อง “ความเหมือนเชิงโครงสร้าง” (homology) ระหว่างงานวรรณกรรมกับสถานการณ์เชิงชนชั้นในสังคมมาใช้แทนที่แนวคิดเรื่อง “การถ่ายทอด” ในทัศนะของโกลด์มานน์ งานวรรณกรรมหรืองานศิลปะใดๆ มิได้เป็นผลงานของปัจเจกบุคคล หากแต่เป็นผลผลิตของโลกทัศน์ส่วนรวมของกลุ่มคนในสังคมที่ผ่านการกลั่นกรองและปรุงแต่งแปลงโฉม ดังนั้น แม้รายละเอียดในตัวงานมิได้สะท้อนความเป็นจริงในโลกภายนอก แต่ตัวงานก็ยังถ่ายทอดโลกทัศน์นั้นออกมาผ่านการทำงานของโครงสร้าง นั่นหมายความว่าโครงสร้างของตัวงานวรรณกรรมกับโครงสร้างของโลกทัศน์มีความสอดคล้องกัน โดยมีความแตกต่างของเนื้อหารายละเอียดคอยบดบังความสอดคล้องนั้นไว้”²²¹ ซึ่งนักวิจารณ์หรือผู้ศึกษาวรรณกรรมมีหน้าที่แสดงให้เห็นโครงสร้างของโลกทัศน์จากองค์ประกอบของวรรณกรรม และอธิบายสาเหตุหรือเงื่อนไขของโครงสร้างส่วนล่างที่ทำให้โครงสร้างโลกทัศน์ในวรรณกรรมมีลักษณะเช่นนั้น

²²¹ นพพร ประชากุล, “คำนำเสนอ: ศัญญาศาสตร์โครงสร้างกับการวิพากษ์ภาพยนตร์” ใน ประชา สุวิธานนท์, *แล้วเนื้อเถื่อนหนัง เล่ม 2: บทวิจารณ์ภาพยนตร์แนวศัญญาศาสตร์โครงสร้าง*, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2542), น. 33.

จะเห็นได้ว่า ในงานวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้วิเคราะห์โครงสร้างวรรณกรรมซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนบน แล้ววิเคราะห์โครงสร้างโลกทัศน์ของผู้แต่งและผู้อ่านวรรณกรรมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นวัฒนธรรมทางความคิดแบบเหตุผลนิยม สัจนิยม มนุษยนิยม ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกว่า “วัฒนธรรมกระฎุมพี” โดยอธิบายปัจจัยที่กำหนดลักษณะของ “วัฒนธรรมกระฎุมพี” ด้วยการวิเคราะห์ “โครงสร้างส่วนล่าง” คือเงื่อนไขทางเศรษฐกิจอย่างละเอียด เช่น การขยายตัวทางเศรษฐกิจเงินตราที่เกิดจากการขยายตัวของการค้าภายในและการค้าต่างประเทศ โดยมีการส่งออกสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตที่ซับซ้อน และชนชั้นนำได้เปลี่ยนวิธีการขูดรีดจากสินค้ามาสู่การผลิตสินค้าโดยใช้ระบบเจ้าภาษีนายอากร โดยที่ยังคงรักษาโครงสร้างเศรษฐกิจแบบศักดินาเอาไว้เนื่องจากได้รับผลประโยชน์ (ได้แรงงานและสินค้าที่ไม่ต้องอาศัยเงินทุนในการซื้อหา) และเพื่อแก้ปัญหาความขาดแคลนเงินตราในตลาดยุคนั้นด้วย

จึงกล่าวได้ว่า คำอธิบายเกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เพื่อเข้าใจความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่ทำให้เกิด “วัฒนธรรมแบบกระฎุมพี” (อันเป็นวัฒนธรรมทางความคิดหรือโลกทัศน์ของชนชั้นนำในต้นรัตนโกสินทร์) นั้น มาจากวิธีวิทยาในการศึกษาวรรณกรรมที่คล้ายคลึงอย่างมากกับแนว “โครงสร้างนิยมเชิงกำเนิดวรรณกรรม” (genetic structuralism) ของ โกลด์มานน์ อย่างไรก็ตาม อาจเป็นความคล้ายกันโดยบังเอิญก็เป็นได้ เพราะว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ ทำวิจัยเกี่ยวกับวรรณกรรมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2520 อันเป็นช่วงเวลาที่อิทธิพลของแนวความคิดแบบมาร์กซิสต์ยังมีอยู่สูงในวงวิชาการไทย จึงอาจได้รับอิทธิพลจากแนวการอธิบายวัฒนธรรมหรืออุดมการณ์ของชนชั้นนำโดยพิจารณาว่าเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหรือโครงสร้างส่วนล่าง อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของสังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ชนชั้นที่มี “วัฒนธรรมกระฎุมพี” มิใช่ “ชนชั้นกลาง” หากแต่เป็นชนชั้นสูง คือพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนาง

อนึ่ง นอกจากอิทธิพลจากนักวิชาการตะวันตกแล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังนำเอามโนทัศน์ (concept) ที่เสนอโดยนักวิชาการญี่ปุ่น มาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยด้วย โดยเห็น

ว่าแนวคิดของนักวิชาการ “ฝรั่ง” ในบางเรื่องไม่ช่วยให้เข้าใจวัฒนธรรมไทย เช่น ในบทความ “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย” (พ.ศ.2534) นิธิ เอียวศรีวงศ์ ระบุว่า

“ประสบการณ์ในประวัติศาสตร์ของฝรั่งมีส่วนทำให้ฝรั่งคิดว่าอำนาจนั้นอาจแบ่งแยกได้... แต่คนไทยคิดว่าอำนาจนั้นแบ่งแยกไม่ได้ แม้แต่อำนาจทางโลกและอำนาจทางธรรมก็เป็นอำนาจอันเดียวกัน...

เมื่อในทางทฤษฎีอำนาจเป็นสิ่งที่สูงสุดและแบ่งแยกไม่ได้ พระเจ้าแผ่นดินจะดำรงรักษาอำนาจนั้นไว้ได้ในทางปฏิบัติอย่างไร วิธีการก็คือ การแบ่งซอยกลไกของรัฐลงเป็นส่วนเล็กส่วนน้อยที่ค่อนข้างเป็นอิสระต่อกัน...

ระบบราชการไทยนับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ไม่มีพลังจะร่วมมือกันบำรุงสุขของราษฎรได้จริง...

ด้วยเครื่องมือการปกครองที่ไม่มีประสิทธิภาพเช่นนี้ ผู้ปกครองจึงต้องจำนนต่อ “อิทธิพล”

นายโยชิฟุมิ ทามาตะ อธิบายคำว่า “อิทธิพล” ในระบบการเมืองไทยว่า คนไทยเห็นว่าอำนาจนั้นมีสองอย่าง อย่างแรกคืออำนาจที่ถูกต้องตามกฎหมายหรือประเพณี คนไทยเรียกว่าอำนาจ อย่างที่สองคือ อำนาจที่ไม่มีกฎหมายหรือประเพณีรับรอง แต่ก็มีพลังเหมือนกับอำนาจอย่างแรก คนไทยเรียกว่า “อิทธิพล” (ดู Yoshifumi Tamada, “Itthiphon and Amnat: An Informal Aspect of Thai Politics...”²²²

บทความ “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย” นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้นำแนวคิด “อำนาจ” และ “อิทธิพล” ของ โยชิฟุมิ ทามาตะ มาใช้ในการอธิบายว่า คนไทยใช้ “อิทธิพล” เพื่อคาน “อำนาจ” และใช้ “อำนาจ” เพื่อคาน “อิทธิพล” “ในท่ามกลาง “อำนาจ” และ “อิทธิพล” ซึ่งเขาคู่มไม่ได้ ตรวจสอบไม่ได้ และเบียดเบียนเขามาตลอดเวลา ทั้งอาจถือได้ว่าเป็นการต่อสู้ที่ฉลาดลึกซึ้ง นับเป็นภูมิปัญญาของสังคมไทยโดยแท้”²²³

²²² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย” ใน *ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์* กรุงเทพฯ: มติชน, 2538. น. 153.

²²³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย” ใน *ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์* กรุงเทพฯ: มติชน, 2538. น. 168.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ กับนักวิชาการไทย

ในช่วงเวลา 5 ปีที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ไปศึกษาต่อระดับปริญญาเอกที่สหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2514-2518) นั้น นักศึกษาในประเทศไทยมีลักษณะเป็น “ซ้าย” เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ เกิดความสงสัยว่าการรักษาจุดยืนเดิมของตนเองจะส่งผลอย่างไร ดังที่ได้ให้สัมภาษณ์แก่นิตยสาร **จัตุรัส** (ซึ่งตีพิมพ์ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2519) ว่า “ผมไม่รู้ว่ากลับมานี้จะต่อเข้ากับเหตุการณ์ได้หรือเปล่า นักศึกษาคงคิดว่าผมอาจเป็นพวกปฏิกริยาไปแล้วก็ได้”²²⁴ ในบทสัมภาษณ์นี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวถึงงานที่ต้องการทำในอนาคตว่า

“แต่ยังไ้กว้างเถอะ ถ้ามีเวลาผมอยากจะทำสองอย่างในชีวิต คือเขียนประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น กับอยากจะทำนวนิยายอินโดนีเซียสักเรื่องหนึ่ง...ปราโมทยา อนันตา โตเยะ...เขาเขียนเรื่องได้อย่างเข้าถึงเลือดเนื้อ ดูๆ ไปแล้วบรรยากาศในนวนิยายเรื่องที่ผมกำลังคิดจะแปลอยู่นี้ มันเหมือนเมืองไทยตอนนี้อย่างยิ่ง คือเป็นเรื่องแสดงความขัดแย้งทางอุดมการณ์ที่เกิดขึ้นในครอบครัวธรรมดาๆ สมัยที่อินโดนีเซียทำการต่อสู้ปลดแอกจากพวกดัชท์ ครอบครัวในนวนิยายเรื่องนี้มีลูกชายเป็นนักปฏิวัติ แต่มีพ่อเป็นพวกปฏิกริยา ตอนจบ ความขัดแย้งทำให้ลูกชายคนหนึ่งตัดสินใจยิงพ่อตัวเองเพื่อมิให้พ่อขัดขวางการปลดแอก...”²²⁵

ความสนใจและความประทับใจอย่างจริงจังในนวนิยายของนักเขียนอินโดนีเซียดังกล่าวข้างต้น สะท้อนถึงความสำนึกในความรุนแรงที่เกิดแก่ “มนุษย์” อันเป็นผลมาจากความขัดแย้งทางอุดมการณ์ ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ถือว่าเป็นความขัดแย้งทางด้านวัฒนธรรมความคิดที่ทำร้ายมนุษย์อย่างร้ายกาจที่สุด และด้วยความสำนึกในความสำคัญของอุดมการณ์หรือวัฒนธรรมความคิดที่มีต่อชะตากรรมของมนุษย์เช่นนี้เองที่ทำให้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศึกษาประวัติศาสตร์เกี่ยวกับอุดมการณ์หรือวัฒนธรรมทางความคิดของไทยอย่างต่อเนื่อง แม้แต่หนังสือประวัติศาสตร์การเมือง เช่น **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2529 และครั้งที่ 11 พ.ศ. 2557) นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็อธิบาย “การเมือง” ทั้งการดำเนินนโยบายทาง

²²⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “นิธิ เอียวศรีวงศ์ กับวรรณกรรมของ ‘จิตร ภูมิศักดิ์’ แห่งอินโดนีเซีย”, รายงานการสัมภาษณ์ โดย “ศรีแสงดาว”, **จัตุรัส** 2 (10 สิงหาคม 2519), น. 48.

²²⁵ เรื่องเดียวกัน.

การเมืองและความขัดแย้งทางการเมือง ในแง่ที่มีรากฐานอยู่บนอุดมการณ์หรือวัฒนธรรมทางความคิดที่แตกต่างกันระหว่างสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีที่เน้นอาณาบารมีและอุดมการณ์แบบ “ชุมชน” กับกลุ่ม “ตระกูลผู้ดี” ที่สืบทอดอำนาจและความสัมพันธ์ระหว่างกันมาหลายชั่วคน อันทำให้กลุ่ม “ตระกูลผู้ดี” มีอุดมการณ์แบบ “ราชอาณาจักร” และมีความต้องการที่จะสถาปนารัฐไทยที่ระบบการเมืองการปกครองมีลักษณะสอดคล้องกับอุดมการณ์ของตน จนส่งผลให้เกิดการรัฐประหารขึ้นในที่สุด²²⁶

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เริ่มต้นการทำงานทางวิชาการด้วยทัศนะที่คล้ายคลึงนักมนุษยศาสตร์ไทยทั่วไป แต่ส่วนสำคัญที่แตกต่างออกไปก็คือสำนักทางสังคมที่หล่อหลอมจาก “ประสบการณ์ในชีวิตตนเอง” ซึ่งเน้นไปที่การรับรู้พลังครอบงำของ “รัฐ” และ “ชาติ” ที่ทำลายความเป็นมนุษย์ การต่อสู้กับรัฐและชาติจึงดำเนินไปด้วยการเขียนประวัติศาสตร์ไทยเพื่อสื่อสารกับวงวิชาการไทยและสังคมไทย (มิใช่การเขียนวรรณกรรม ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ พบว่าตนเองล้มเหลวในเชิงวรรณศิลป์ จนกระทั่ง “วางความทะเยอทะยานที่จะเป็นนักเขียนไว้ที่หน้าประตูฟ้าฯ” และกลายเป็น “คนเจ็บปวดที่ไม่สามารถบรรลุถึงเป้าหมายของความทะเยอทะยาน”²²⁷) อย่างไรก็ตาม การต่อสู้กับอำนาจของ “รัฐ” และ “ชาติ” เพื่อปลดปล่อยมนุษย์และสังคม มิใช่เป้าหมายเดียวในการทำงานทางวิชาการ นอกจากจะขยายบทบาทในการสร้างและเผยแพร่ความรู้เพื่อต่อสู้กับ “อำนาจ” อื่นๆ เช่น อำนาจขององค์กรทางศาสนาและอำนาจทุนที่ได้ผนวก (หรือถูกผนวก) อำนาจของตัวเองเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของ “รัฐ” และ “ชาติ” แล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังให้ความสำคัญกับจุดมุ่งหมายอื่นๆ อยู่ไม่น้อย (ดังจะได้วิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า)

ในทศวรรษ 2510 ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เริ่มแสดงความคิดเห็นทางวิชาการและเขียนหนังสือต่างๆ เป็นช่วงเวลาที่ยังวิชาการไทยยังอ่อนแอในการสร้างความรู้ ดังที่สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล วิเคราะห์ว่า

²²⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557).

²²⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “หมายเหตุจากนิธิ เอียวศรีวงศ์”, *บานไม่รู้โรย* 1(8) (กันยายน 2518), น. 91.

“ถ้าเราพิจารณาวงวิชาการของไทยว่ามันมาช้ามาก มันไม่เคยมีวงวิชาการจริงๆ ในความหมายที่เป็นวิชาการแบบโมเดิร์นหรือแบบตะวันตก ถ้าพูดในแง่วิธีวิทยา (methodology) หรือวิธีการศึกษา วิชาการ หมายถึง การอาศัยหลักฐาน การวิเคราะห์ วิพากษ์ การเชื่อมโยงส่วนต่างๆ เข้าด้วยกัน เช่น เศรษฐกิจการเมือง สังคม นี่เป็น common sense ของคนที่เรียนระดับปริญญาโทขึ้นไป แต่ว่าสิ่งเหล่านี้มาช้ามากในสังคมไทย...ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ประมาณปี 2490 จนถึงช่วงต้นทศวรรษ 2520 สิ่งที่เป็น methodology หรือวิธีการศึกษา หรือ concept ของวิชาการสมัยใหม่กลับไม่ได้ผลิตโดยนักวิชาการจริงๆ แต่ผลิตภายใต้กรอบความคิดของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) โดยมีแนวคิดเรื่อง “กึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา” เป็น master concept หรือ concept หลัก

ดร.ชนิษฐ์วัดอีกอย่างหนึ่งของการไม่มีวงวิชาการคือ การศึกษาระดับปริญญาโทสาขาประวัติศาสตร์ กว่าจะสถาปนาอย่างมั่นคงจริงๆ มันช้ามาก งานวิจัยของแถมสุข นุ่มนนท์ ชื่อว่า จุฬาฯ เปิดภาควิชาประวัติศาสตร์ระดับปริญญาโทปี 2488 แต่จนกระทั่งถึงปี 2516 จะมีวิทยานิพนธ์แค่ 1-3 เล่มต่อปี หลังปี 2516 จึงก้าวกระโดด มีคนบอกว่าที่เป็นเช่นนี้เพราะสถานการณ์ทางการเมือง แต่ผมว่าไม่ใช่เสียทีเดียว เป็นการก้าวกระโดดของระบบการศึกษาด้วย และเราเพิ่งมีหอจดหมายเหตุแห่งชาติเมื่อปี 2519 ลองนึกดูว่านักประวัติศาสตร์นักวิชาการทำงานโดยไม่มีหอจดหมายเหตุจนถึงปี 2519

อีกอย่างหนึ่งซึ่งสำคัญมากคือจนกระทั่งถึงทศวรรษ 2510 เราไม่มีสิ่งที่เรียกว่านักวิชาการอาชีพหรือ professional academic... กระบวนการที่มีนักวิชาการอาชีพเกิดขึ้นเพิ่งมาหลังปี 2510

วิชาการแบบตะวันตกสถาปนาขึ้นในประเทศไทยช้ามาก ทำให้ตั้งแต่ประมาณทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2520 การทำงานในเชิงวิชาการหรือการมองสังคมไทยแบบเป็นระบบใช้อยู่แนวคิด (concept) เดียว คือ กึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา ซึ่งมีอิทธิพลเยอะมากในหมู่ปัญญาชนนักศึกษา²²⁸

²²⁸ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ปัญหาเรื่องการศึกษาสถาบันกษัตริย์”, *ฟ้าเดียวกัน* 11 (2) (กรกฎาคม-กันยายน 2556), น. 78-79.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล เห็นว่าผลงานเรื่อง “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ทำให้การถกเถียงเรื่อง “กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา” ภายในกลุ่ม “ฝ่ายซ้าย” ยุติลง กล่าวคือ

“วิธีวิเคราะห์สังคมไทยภายใต้ความคิด “กึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา” นี้ มีอิทธิพลสูงมาก การหักล้างในเชิงความคิดโดยบทความเรื่อง “วิเคราะห์สังคมไทย” โดย ทรงชัย ณ ยะลา แม้จะมีผลอยู่บ้าง แต่งานเขียนที่ล้มล้างการถกเถียงเรื่องนี้อย่างแท้จริง คือ “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” เพราะมีการพิสูจน์ด้วยข้อมูลรูปธรรมอย่างละเอียด และมองเห็นความซับซ้อนของความเปลี่ยนแปลงเกินกว่าจะ “ขึ้นป้าย” ว่าเป็น “กึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา”²²⁹

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล เห็นว่าสถานะที่ “ฝ่ายซ้าย” เผชิญหลังจากการเสนอผลงานเรื่อง “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” คือ “เกิดวิกฤตกับ paradigm”²³⁰ เนื่องจาก “งานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ออกมาในระหว่างปี 2521-2525 แล้วรวมพิมพ์เป็นเล่มออกมาปี 2527 เรื่อง **ปากไก่และใบเรือ** งานชิ้นนี้บดบังงานอื่นๆ ที่ดีเบตเรื่องดังกล่าวมาแทบหมด”²³¹

จะเห็นได้ว่า งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้มีผลกระทบต่อความรู้กระแสหลักของรัฐไทยเท่านั้น แต่มีผลกระทบต่อการถกเถียงเกี่ยวกับสังคมไทยของ “ฝ่ายซ้าย” หรือกลุ่ม “ปัญญาชนฝ่ายค้าน” อย่างมากด้วย การทำความเข้าใจลักษณะสำคัญของงานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิธิ เอียวศรีวงศ์ กับ “วงวิชาการไทย” ให้ชัดเจนมากขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า ในท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2510 นักวิชาการไทยจำนวนหนึ่งที่มีความสำนึกในพันธกิจของวิชาการต่อสังคม จึงเริ่มคิดทบทวนอย่างจริงจังเกี่ยวกับสาขาวิชาที่ตนสังกัดว่ามีข้อจำกัดอย่างไรบ้างในการทำความเข้าใจสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำทฤษฎีตะวันตกมาใช้วิเคราะห์และอธิบายสังคมไทย ขณะเดียวกันก็เกิดความพยายามที่จะศึกษาเพื่อสร้างและเผยแพร่ความรู้ที่จะช่วยแก้ปัญหาสำคัญๆ ที่สังคมไทยกำลังเผชิญ หลังจากที่เคยมีการสัมมนาครั้งแรกตั้งแต่ พ.ศ.

²²⁹ เรื่องเดียวกัน.

²³⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 82.

²³¹ เรื่องเดียวกัน, น. 84.

2507 แม้ว่าวงวิชาการประวัติศาสตร์จะซบเซามากในช่วงดังกล่าว แต่วงวิชาการเศรษฐศาสตร์และรัฐศาสตร์มีการเคลื่อนไหวในการสร้างความรู้ที่มีนัยสำคัญ และนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ติดตามความเคลื่อนไหวของวงวิชาการไทยอย่างใกล้ชิด

การสัมมนาเรื่อง “ปัญหาและบทบาทมหาวิทยาลัยในประเทศไทย” ในระหว่างวันที่ 1-5 มิถุนายน 2507 ณ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นการรวมตัวกันเป็นครั้งแรกของอาจารย์มหาวิทยาลัยและนักวิชาการอิสระจำนวนกว่า 70 คน ในการประชุมนี้ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้แสดงปาฐกถาที่เน้นว่านักวิชาการในมหาวิทยาลัยไทยควรมีบทบาทอย่างไรในการสร้างและเผยแพร่ความรู้เพื่อแก้ปัญหาของสังคม²³² โดยที่ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ให้ความสำคัญแก่การเสนอแนวทางในการแก้ปัญหาด้านการศึกษาทุกระดับอย่างต่อเนื่อง²³³ ในทศวรรษ 2510 ป๋วย อึ๊งภากรณ์ จึงเป็นปัญญาชนคนสำคัญที่มีส่วนในการสร้างแรงบันดาลใจแก่นักวิชาการที่มีความคิดเสรีนิยม รวมทั้งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งความเคารพยกย่องและการยอมรับในความสำคัญของป๋วย อึ๊งภากรณ์ ในหมู่นักวิชาการไทยนี้เห็นได้จากการที่มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ได้ตีพิมพ์หนังสือชุมนุมบทความทางวิชาการรวม 2 เล่ม เพื่อเป็นเกียรติในโอกาสที่ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มีอายุครบ 60 ปี คือ **รักเมืองไทย เล่ม 1** สมบัติ จันทรวงศ์ และรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เป็นบรรณาธิการ และ **รักเมืองไทย เล่ม 2** ณรงค์ชัย อัครเศรณี และรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เป็นบรรณาธิการ บทความในหนังสือชุดนี้เป็นผลงานของนักวิชาการที่มีชื่อเสียงจากหลายสาขาวิชา

ในปี พ.ศ.2516 ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ตีพิมพ์หนังสือ **สันติประชาธรรม**²³⁴ หนังสือนี้เสนอให้หาทางเปลี่ยนแปลงสังคมไทยภายใต้ระบอบเผด็จการทหารด้วย “สันติวิธี” เพื่อบรรลุถึงสภาวะ “สันติประชาธรรม” โดยเน้นให้ชนชั้นกลาง เช่น ข้าราชการ ศาสตราจารย์ นักวิทยาศาสตร์ พ่อค้า

²³² ป๋วย อึ๊งภากรณ์, “ปัญหาและบทบาทมหาวิทยาลัยในประเทศไทย” ใน บันทึกรายงานการสัมมนาเรื่อง “ปัญหาและบทบาทมหาวิทยาลัยในประเทศไทย”, **วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์**, 2507, น. 201-212.

²³³ โปรดดูแนวคิดด้านการศึกษาในบทความต่างๆ ของป๋วย อึ๊งภากรณ์ ใน **ผลงานของ อ.ป๋วย อึ๊งภากรณ์**, (ม.ป.ป.) ค้นหาเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2558, จาก http://puey-ungphakorn.org/?page_id=124.

²³⁴ ป๋วย อึ๊งภากรณ์, **สันติประชาธรรม**, (พระนคร: เคล็ดไทย, 2516).

จินตวิ คิลปิน ฯลฯ รวมตัวกันใหม่มาพอเพื่อป้องกันการรัฐประหาร โดยมีความพากเพียรในการชักชวนเปลี่ยนความเห็นผู้คน แล้ว “ใช้สันติวิธี ไม่ร่วมมือกับผู้ที่ใช้อำนาจจะเลิกรัฐธรรมนูญ” ทำให้เกิดระบอบประชาธิปไตยซึ่งหมายรวมถึงการยอมรับความเสมอภาคของประชาชน ใส่ใจความเห็นต่างและบรรเทาความขัดแย้งจากความเห็นต่างโดยไม่ใช้ความรุนแรง ตลอดจนสร้างเศรษฐกิจและสังคมที่มีความเป็นธรรมโดยเฉพาะต่อชุมชนในพื้นที่ชนบท²³⁵

ในด้านการศึกษา ป๋วย อึ๊งภากรณ์ พัฒนาการศึกษาที่มุ่งพัฒนา “คน” เพื่อเป็นรากฐานของการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย อันจะส่งผลให้สังคมไทยเป็นสังคมแห่งสันติประชาธรรม ซึ่งในระดับมหาวิทยาลัยนั้น ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เน้นให้จัดการศึกษาแบบที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ “เรียนโดยแสดงความคิดเห็นอิสระ” เพื่อสร้างบัณฑิตที่มีคุณลักษณะ 2 ประการนอกเหนือจากความสามารถในการประกอบอาชีพ คือเป็นมนุษย์ที่ดีและเป็นพลเมืองที่ดี ซึ่งหมายความว่า “ต้องเป็นคนดี มีศีลธรรม ถือความสัตย์ รักศิลปะและความงาม รักหมู่คณะ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น”²³⁶

นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความคิดที่สอดคล้องกับป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งการครุ่นคิดเกี่ยวกับหน้าที่และบทบาทของมหาวิทยาลัยต่อสังคม เพื่อให้สถาบันการศึกษาทำหน้าที่รับใช้คนส่วนใหญ่ในสังคม หรือตอบคำถามที่มีความสำคัญต่อการแก้ไขปัญหาในสังคมไทยและการ

²³⁵ จันจิรา สมบัติพูนศิริ, “สันติวิธีของป๋วย อึ๊งภากรณ์ ยุทธวิธี เป้าหมาย และความหวัง” ใน ประจักษ์ ก้องกีรติ ปกป้อง จันวิทย์ (บรรณาธิการ), *ป๋วยกับสังคมไทยในวิกฤตเปลี่ยนผ่าน*, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2559), น. 147-177.

²³⁶ ป๋วย อึ๊งภากรณ์, “มหาวิทยาลัยกับสังคมไทย” ใน ปกป้อง จันวิทย์ (บรรณาธิการ), *ป๋วย อึ๊งภากรณ์: ทศวรรษว่าด้วยการศึกษา*, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2545), น. 156, 185. อ้างใน วัชรฤทัย บุญธินันท์ “การศึกษากับการสร้างความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย พัฒนาการและความท้าทายของสังคมไทย” ใน ประจักษ์ ก้องกีรติ ปกป้อง จันวิทย์ (บรรณาธิการ), *ป๋วย กับสังคมไทยในวิกฤตเปลี่ยนผ่าน*, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2559), น. 85.

พัฒนาประเทศ ความเคารพที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีต่อ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ นั้นปรากฏชัดเจนในบทความเรื่อง “อาจารย์ป๋วย”²³⁷

ท่ามกลางบริบททางสังคมและความคิดดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่านักสังคมศาสตร์ได้เขียนบทความเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลง ปัญหา และทางออกของสังคมไทย นักรัฐศาสตร์สำคัญคือ เสน่ห์ จามริก เขียน “**ปฏิวัติตุลาคม**” ที่แสดงให้เห็นว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติและความช่วยเหลือด้านงบประมาณจากสหรัฐอเมริกาได้ทำให้เกิดการขยายตัวของชนชั้นกลางซึ่งเป็นพลังทางเศรษฐกิจและสังคมนอกระบบราชการที่ต้องการมีส่วนร่วมทางการเมือง แต่ไม่มีการปรับตัวของระบบการเมืองเพื่อรองรับคนกลุ่มใหม่เหล่านี้ นำไปสู่ “**ปฏิวัติตุลาคม**”²³⁸ ส่วนนักเศรษฐศาสตร์ เช่น เมธี ครองแก้ว เขียนบทความเรื่อง “**นักเศรษฐศาสตร์มองกระบวนการประชาธิปไตยอย่างไร**” (พ.ศ.2517)²³⁹ และ ทวี หมิ่นนิกร เขียน “**การเมืองเรื่องทางเลือกของสังคม**” ตีพิมพ์ในหนังสือ **เศรษฐศาสตร์สวัสดิการ**²⁴⁰ เป็นต้น

นักรัฐศาสตร์ เช่น ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคนอื่นๆ ศึกษาการเมืองเชิงประวัติศาสตร์ ตีพิมพ์ในหนังสือ **สัถว์การเมือง (พ.ศ.2514)** ประกอบด้วยบทความ “**การปฏิรูปพื้นฐานการปกครองแบบประชาธิปไตยในสมัยราชาธิปไตย**” เขียนโดย ชัยอนันต์ สมุทวณิช “**การปฏิวัติ 2475**” เขียนโดย เกียรติชัย พงษ์พานิชย์ “**การปฏิวัติ รัฐประหารและกบฏภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475**” เขียนโดย วิชัย สุวรรณรัตน์ “**รัฐสภา-ภูมิหลังของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไทย รุ่น พ.ศ. 2476-2512**” เขียนโดย เศรษฐพร คูศิริพิทักษ์ “**ความไม่มั่นคงของพรรคการเมือง**” เขียนโดย อภิญา จรุงพร “**กลุ่มอิทธิพล: กำเนิด บทบาทผู้สร้าง และ ทัศนคติต่อการเปลี่ยนแปลง**” เขียนโดย แสง รัตนมงคลมาศ “**สภาพความเป็นประชาธิปไตย**” เขียนโดย

²³⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อาจารย์ป๋วย” ในมุกหอม วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **ประวัติศาสตร์ ชาติ ปัญญาชน**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), น.118-125.

²³⁸ เสน่ห์ จามริก, “**ปฏิวัติตุลาคม**” **วารสารธรรมศาสตร์** 3(3) (พฤษภาคม 2517), น. 160-180.

²³⁹ เมธี ครองแก้ว, “**นักเศรษฐศาสตร์มองกระบวนการประชาธิปไตยอย่างไร**” **วารสารธรรมศาสตร์** 3(3) (2517).

²⁴⁰ ทวี หมิ่นนิกร, “**การเมืองเรื่องทางเลือกของสังคม**” ในทวี หมิ่นนิกร, **เศรษฐศาสตร์สวัสดิการ**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เคสดีไทย, 2517).

ปราชญา กล้าผจญ “การพัฒนาการเมืองไทย: การวิเคราะห์และแนวทางเลือกบางประการ” เขียน
โดย มนูญ วัฒนโกเมร²⁴¹

บทความในหนังสือ **สัตว์การเมือง** นี้ ล้วนแต่ให้ความสำคัญแก่ข้อมูลเชิงประจักษ์ แม้ว่า
กรอบการวิเคราะห์จะเป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือแสดงให้เห็นว่าการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เป็นการ
ชิงสุกก่อนห่าม นอกจากจะไม่นำไปสู่การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงแล้ว ยังทำ
ให้สังคมและการเมืองไทยต้องประสบปัญหาต่างๆ อย่างมากมาย การอธิบายปรากฏการณ์ใน
ประวัติศาสตร์ด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์นี้ เป็นเรื่องที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นด้วย แต่เนื่องจากอธิบาย
ด้วยกรอบความคิดที่มาจากทฤษฎี “พัฒนาการทางการเมือง” (Political development) โดยขาด
การพิจารณาบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมตลอดจนบทบาทกลุ่มคนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง
อย่างรอบด้าน จึงไม่เป็นที่ยอมรับของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ดังจะเห็นได้ว่าในเวลาต่อมา คือ พ.ศ.2535
นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้แสดงความชื่นชมหนังสือ **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475** ของนครินทร์ เมฆไตร
รัตน์ ที่อธิบายการปฏิวัตินี้โดยพิจารณาบริบททางเศรษฐกิจสังคมและความเปลี่ยนแปลง
ด้านวัฒนธรรมทางความคิดของชนชั้นต่างๆ ในทศวรรษ 2470 นับตั้งแต่เจ้านาย ข้าราชการสาย
ทหาร มหาดไทย นักกฎหมาย ครูและนักการศึกษา ชนชั้นกลางนอกระบบราชการ ไปจนถึง
ราษฎร ซึ่งแม้ว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ จะเห็นว่านครินทร์ เมฆไตรรัตน์ มุ่งพิจารณาแต่บริบทจนละเลย
ปัจจัยที่เป็น “บุคคล” ในการทำให้เกิดการปฏิวัติขึ้น แต่ก็ยกย่องหนังสือเล่มนี้อย่างมากในแง่ที่
พิจารณาบทบาทของคนหลายชั้นและช่วยให้เข้าใจบริบทของการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ได้เป็น
อย่างดี²⁴² และใน พ.ศ.2537 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้หาทางอธิบายการเกิดขึ้นของการปฏิวัติ พ.ศ.
2475 ใหม่ด้วยการเสนอว่า การปฏิวัติ พ.ศ.2475 เกิดขึ้นเพราะชนชั้นนำในเวลานั้นแตกร้างกัน
อย่างหนัก ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีความอ่อนแอหลายด้าน และสรุปว่าเราไม่ควรจะมอง
ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ “ทรงล้มเหลวที่จะนำประชาธิปไตยมาสู่ประเทศไทยอย่างราบรื่น
แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงประสบความสำเร็จ

²⁴¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคนอื่นๆ, **สัตว์การเมือง**, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2514).

²⁴² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “คำนำ” ใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475**, (กรุงเทพฯ : ฟาเดียวกัน, 2553).

จะปฏิรูประบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยราบรื่นต่างหาก”²⁴³ สะท้อนถึงการมองว่า “มนุษย์” มีปฏิสัมพันธ์กับบริบทหรือโครงสร้าง บริบทหรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคมกำหนดวัฒนธรรมทางความคิดของมนุษย์ก็จริง แต่เมื่อวัฒนธรรมทางความคิดเปลี่ยนไปมนุษย์บางคนก็สามารถจะเลือกรักษาโครงสร้างเดิมเอาไว้ และบางคนก็เลือกที่จะปฏิบัติการเพื่อออกจากหรือเปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่เขาเห็นว่าไม่ดีเพื่อจะทำให้สังคมดีขึ้นตามทัศนะของเขา ในช่วงทศวรรษ 2510-2520 นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงมิได้ชื่นชมผลงานของนักรัฐศาสตร์ ยกเว้นผลงานของเสน่ห์ จามริก ที่ศึกษาการเมืองในเชิงประวัติศาสตร์ และนิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เลือกหนังสือเรื่อง **การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ** ของเสน่ห์ จามริก ให้เป็นหนังสืออ่านประกอบในวิชาระดับปริญญาโทที่ตนเองเป็นผู้สอน

เสน่ห์ จามริก เป็นนักรัฐศาสตร์ที่ทำให้เกิดการศึกษารัฐศาสตร์แบบ **“รัฐศาสตร์ศึกษา”** ที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มิใช่เป็นการศึกษาเชิง “นิติสถาบัน” เพื่อผลิตบัณฑิตเข้ารับราชการดังที่เคยเป็นมา²⁴⁴ เมื่อเขียนงานทางวิชาการ เสน่ห์ จามริก พิจารณาความเปลี่ยนแปลงทาง “การเมือง” ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เช่น บทความเรื่อง “ปฏิวัติตุลาคม” อธิบายปรากฏการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 โดยพิจารณาความเปลี่ยนแปลงระยะยาวก่อนหน้านั้น รวมทั้งการฟื้นฟูสถานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ด้วย²⁴⁵ ในเวลาต่อมา คือปี พ.ศ.2529 เสน่ห์ จามริก เขียนเรื่อง **การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ** ซึ่งมีแนวการเขียนแบบที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชื่นชม นั่นคือ

“ไม่ใช่เป็นการศึกษาในลักษณะของกฎหมายรัฐธรรมนูญ หากเพื่อวิเคราะห์อธิบายพัฒนาการของการจัดระบบสัมพันธ์ภาพทางอำนาจในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมือง เพื่อการนี้รัฐธรรมนูญให้ความหมายกว้างและมีมิติทางประวัติศาสตร์เกี่ยวเนื่องกันเป็น

²⁴³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย” ในนิธิ เอียวศรีวงศ์, **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), น.134-135.

²⁴⁴ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, “บทนำ: สังคมศาสตร์ไทยกับเสน่ห์ จามริก” ใน สมบัติ จันทรวงศ์ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ), **อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติยศแด่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), น. 20-32.

²⁴⁵ เสน่ห์ จามริก, “การเมืองไทยกับปฏิวัติตุลาคม” **วารสารธรรมศาสตร์** 3 (3) (สิงหาคม 2516), น. 160-180.

ลำดับมาทั้งนี้โดยจับจุดเริ่มต้นตั้งแต่การเปิดประเทศอันเนื่องมาจากสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งบังเกิดผลเปลี่ยนแปลงกระทบต่อโครงสร้างสัมพันธภาพทางอำนาจ และนำไปสู่ปัญหาการสร้างสถาบันการเมืองสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน”²⁴⁶

อาจกล่าวได้ว่าในช่วงทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา นักรัฐศาสตร์ที่สร้างสรรค์ผลงานเกี่ยวกับการเมืองไทยที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยกย่องเป็นพิเศษ คือ **เสน่ห์ จามริก** ซึ่งศึกษาการเมืองโดยเชื่อมโยงกับบริบท บางเรื่องเป็นการพิจารณาปรากฏการณ์ทางการเมืองโดยเชื่อมโยงกับบริบททางการเมือง เช่น “การเมืองไทยกับปฏิวัติตุลาคม” (พ.ศ.2517) บางเรื่องศึกษาการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมโดยเชื่อมโยงกับการเมือง เช่น “ปัญหาการพัฒนาในสภาพการเมืองไทย” (พ.ศ.2525) และบางเรื่องศึกษาความเปลี่ยนแปลงของสัมพันธภาพทางอำนาจในรัฐธรรมนูญโดยพิจารณาอย่างสัมพันธ์กับบริบททางเศรษฐกิจและสังคม อันได้แก่ **การเมืองไทยกับการพัฒนาการรัฐธรรมนูญ** (พ.ศ.2529) ผลงานเหล่านี้ของเสน่ห์ จามริก เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันกับการสร้างผลงานด้านประวัติศาสตร์การเมืองของนิธิ เอียวศรีวงศ์ โดยที่เสน่ห์ จามริก ศึกษาการเมืองไทยสมัยใหม่ แต่นิติ เอียวศรีวงศ์ ศึกษาการเมืองไทยในสมัยโบราณ เช่น สมัยพระนารายณ์ และสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี

นักวิชาการอีกคนหนึ่งที่เห็นความสำคัญของการศึกษาแบบสหวิทยาการมาตั้งแต่เรียนในระดับปริญญาเอก คือ **จัตถทิพย์ นาถสุภา** เริ่มจากการเรียนรัฐศาสตร์สาขาการต่างประเทศและการทูตจนจบปริญญาตรี ต่อด้วยปริญญาโทสาขารัฐศาสตร์สาขาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ แล้วไปศึกษาที่ The Fletcher School of Law and Diplomacy สาขากฎหมายและการทูต (M.L.A.D.) เมื่อ พ.ศ. 2509 โดยได้ศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยนอร์ทอีสเทิร์นในบอสตันไปพร้อมๆ กัน เป็นพื้นฐานให้เข้าใจความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างเศรษฐศาสตร์และการเมืองในสังคมสมัยใหม่ ในที่สุดก็ได้เขียนวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกเรื่อง “Foreign Trade, Foreign Finance and the Economic Development of Thailand, 1956-1965” เมื่อ พ.ศ. 2511

²⁴⁶ เสน่ห์ จามริก, **การเมืองไทยกับการพัฒนาการรัฐธรรมนูญ**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529).

เป็นการมองความสัมพันธ์ระหว่างการค้าและการคลังในระบบโลกกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศไทย ต่อมาใน พ.ศ.2417 จักรทิพย์ นาถสุภา ก็เริ่มศึกษาประวัติศาสตร์ไทยตามแนวมาร์กซิสต์ เพื่อเข้าใจปัญหาความล้าหลังและความไม่เป็นธรรมที่มีอยู่ในระบบเศรษฐกิจไทยดังปรากฏในบทความเรื่อง “วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย” (พ.ศ.2517)²⁴⁷ นอกจากนี้ยังสนใจศึกษาความคิดทางเศรษฐกิจที่เสนอโดยคนไทย เช่น เรื่อง “ความคิดทางเศรษฐกิจของพระยาสุรียานุวัตร” (2517)²⁴⁸ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่เห็นด้วยที่จะใช้ทฤษฎีมาร์กซิสต์ในการอธิบายประวัติศาสตร์ไทยโดยไม่ให้ความสำคัญแก่ความซับซ้อนและความละเอียดอ่อนของความเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ ของสังคมซึ่งจะเห็นได้จากการศึกษาข้อมูลอย่างกว้างขวาง เพื่อให้ได้ข้อสรุปจากข้อมูลมิใช่จากทฤษฎี แม้ว่าจะยกย่องจิตร ภูมิศักดิ์ และจักรทิพย์ นาถสุภา มากก็ตาม นักเศรษฐศาสตร์ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงความชื่นชมกลับเป็นนักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก คือ ไพฑูรย์ สายสว่าง ซึ่งศึกษาเศรษฐกิจในยุคจารีตของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ แม้ว่าในเวลาต่อมานิธิ เอียวศรีวงศ์ จะยกย่องความสามารถและคุณูปการทางวิชาการของจักรทิพย์ นาถสุภา ที่มีต่อวงวิชาการทางประวัติศาสตร์อย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้าน แต่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็เห็นว่าการตั้งคำถามของจักรทิพย์ นาถสุภา ต่างจากการตั้งคำถามของนักประวัติศาสตร์ นั่นคือ ทำไมเศรษฐกิจไทยไม่เปลี่ยนแปลงหรือเปลี่ยนอย่างล่าช้า (ในขณะที่นักประวัติศาสตร์จะตั้งคำถามว่าเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงอย่างไร ทำไมจึงเปลี่ยนเช่นนั้น) กล่าวได้ว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่เห็นด้วยในการมองเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตในลักษณะที่เป็นภาพนิ่งอันเป็นผลมาจากการใช้ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย (Asiatic mode of production)

²⁴⁷ จักรทิพย์ นาถสุภา, “วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย” วารสารอักษรศาสตร์ปริทัศน์ 9(1) (กุมภาพันธ์ 2517).

²⁴⁸ จักรทิพย์ นาถสุภา, “ความคิดทางเศรษฐกิจของพระยาสุรียานุวัตร” สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 12 (9) (กันยายน 2517).

อนึ่ง ใน พ.ศ.2518 ชัยอนันต์ สมุทวณิช เขียนหนังสือ **ศักดิ์นาถกับการพัฒนาการของสังคมไทย** โดยใช้ทฤษฎี “จักรวรรดิพลังน้ำ” (hydraulic empire) ของคาร์ล ออกัส วิตโฟเกล (Karl August Wittfogel)²⁴⁹ ทฤษฎีของวิตโฟเกล อธิบายลักษณะเฉพาะของรัฐแบบตะวันออกที่มีการรวมศูนย์อำนาจอย่างเด็ดขาด (Oriental despotism) โดยเสนอว่าลักษณะเช่นนี้เป็นผลมาจากการที่รัฐมีบทบาทสำคัญในการจัดการระบบชลประทานอันทำให้ชาวนาจำเป็นต้องพึ่งรัฐและต้องยอมจำนนต่อการกดขี่ของรัฐ สะท้อนถึงความพยายามในการนำทฤษฎีใหม่ๆ มาใช้ในการอธิบายสังคมไทยในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ปรากฏว่าทั้งฉัตรทิพย์ นาถสุภา และนิธิ เอียวศรีวงศ์ ต่างก็ไม่ยอมรับหรือไม่เห็นด้วยกับภาพสังคมไทยสมัยอยุธยาที่ชัยอนันต์ สมุทวณิชเสนอขึ้นมา โดยเห็นว่าการเกษตรกรรมในสังคมสมัยอยุธยาไม่ได้อาศัยการสร้างและการบริหารจัดการระบบชลประทานขนาดใหญ่แต่อย่างใด

ในเวลาต่อมา ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้หันไปใช้ “ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย” โดยเน้นความเป็นอิสระจากอำนาจรัฐของชุมชนในระดับหมู่บ้าน²⁵⁰ ส่วนนิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ใช้ทฤษฎีเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจแบบส่วย ของ จอห์น ฮิคส์ (John Richard Hicks) (โดยได้รับการแนะนำจากฉัตรทิพย์ นาถสุภา) ในการอธิบาย **“ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ: พื้นฐานทางเศรษฐกิจ”** ซึ่งงานวิจัยดังกล่าวมีนัยยะในการวิจารณ์งานเขียนเรื่อง **การปกครอง**

²⁴⁹ Karl August Wittfogel came up with an analysis of Oriental despotism which emphasized the role of irrigation works, the bureaucratic structures needed to maintain them and the impact that these had on society, coining the term “hydraulic empire” to describe the system. In his view, many societies, mainly in Asia, relied heavily on the building of large-scale irrigation works. To do this, the state had to organize forced labor from the population at large. As only a centralized administration could organize the building and maintenance of large-scale systems of irrigation, the need for such systems made bureaucratic despotism inevitable in Oriental lands. This structure was uniquely placed to also crush civil society and any other force capable of mobilizing against the state. Such a state would inevitably be despotic, powerful, stable and wealthy. Wittfogel's anticommunism led in “Oriental Despotism” to extend the hydraulic hypothesis to Russia, where it hardly is applicable. (Karl August Wittfogel, (ม.ป.ป.) สืบค้นเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2559, จาก https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_August_Wittfogel).

²⁵⁰ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**, (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2517).

ระบบเทศบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458 ของเตช บุนนาค (พ.ศ. 2518)²⁵¹ ขณะเดียวกันจะได้วิจารณ์เรื่อง *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period 1782-1873* (พ.ศ. 2512) (ได้รับการแปลเป็นไทยในชื่อ **สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416**)²⁵² ว่า ถึงแม้ ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ จะวิเคราะห์ให้เห็นความสัมพันธ์ของสังคมและวัฒนธรรมไทยโดยใช้ตัวแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายชั้นผู้ใหญ่มูลนายชั้นผู้น้อย และระหว่างมูลนายกับไพร่ ซึ่ง “เป็นคำอธิบายระบบความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนมาก ซึ่งรวมเอาเจ้าและสามัญชนไว้ในโลกใบเดียวกัน อีกทั้งยังเป็นความสัมพันธ์ที่มีพลวัต กล่าวคือมีการปรับเปลี่ยนไปตามความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่กระทบมาถึงสังคมไทย ในขณะที่ความสัมพันธ์ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เจ้า-สามัญชน หากเป็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนกว่านั้นมาก จึงนำมาอธิบายความสัมพันธ์หลักในสังคมไทยได้สืบมาจนถึงปัจจุบัน...”²⁵³ อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่างานเขียนเรื่องนี้ของ ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ ยังขาดการพิจารณา “พื้นฐานทางเศรษฐกิจ” ที่ทำให้สังคมมีลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าว หรืออาจกล่าวอีกนัยยะหนึ่งคือ ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ พิจารณาแต่โครงสร้างส่วนบน ขาดการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างส่วนบนกับโครงสร้างส่วนล่าง²⁵⁴ งานวิจัยเรื่อง **“ลักษณะการปกครองประเทศไทยแต่โบราณ: พื้นฐานทางเศรษฐกิจ”** นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญอย่างยิ่งแก่การพิจารณาลักษณะการปกครองของประเทศไทยในรัฐที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างนายกับชาวนานั่นเป็นระบบการปกครองแบบกระจายอำนาจอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เพราะพระมหากษัตริย์จำเป็นต้องอาศัย “นาย” (มูลนาย) ในการปกครองและเก็บส่วยจากชาวนา

²⁵¹ Tej Bunnag, *The Provincial Administration of Siam, 1892-1915: The Ministry of the Interior under Prince Damrong Rajanuphab*, (London : Oxford University Press, 1977).

²⁵² Akin Rabibhadana (Akhin Raphiphat), *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782-1873*, (Ithaca, N.Y.: Cornell University Southeast Asia Program 1969), p. 74.

²⁵³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “คำนำ” ใน **เจ้าชาวบ้าน เล่ม 2** ปรีดา เฉลิมเผ่า กออันตกุล บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: พิมพ์ลักษณ์, 2540. หน้า ฉ.

²⁵⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ลักษณะการปกครองประเทศไทยแต่โบราณ: พื้นฐานทางเศรษฐกิจ” ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ (บรรณาธิการ), **सारธารแห่งความคิด**, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดกิจกรรมวิชาการฉลองครบ 60 ปี อาจารย์คุณวราวุฒยพญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา 2532).

โดยปริมาณของส่วยที่เก็บจากชาวนาก็มิได้เป็นไปตามอำเภอใจของผู้ปกครอง แต่เป็น “ประเพณี” ที่ทั้งสองฝ่ายคือผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครองยอมรับร่วมกัน วัฒนธรรมหรือประเพณีการปกครองจึงมีพื้นฐานอยู่บนประเพณีการเก็บส่วยหรือวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจนั่นเอง²⁵⁵

ในทศวรรษ 2520 การศึกษาของวิชาการต่างสาขาวิชาเพื่อเข้าใจปัญหาของสังคมไทยในเชิงประวัติศาสตร์ดำเนินไปอย่างคึกคักยิ่งขึ้น เช่น สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ (Suthy Prasartset) เรื่อง “*State Capitalism in the Development Process, Thailand 1932-1959*” (พ .ศ . 2 5 2 2)²⁵⁶ รังสรรค์ ธนพรพันธุ์ “ระบบเศรษฐกิจไทย: วิฤตการณ์แห่งโครงสร้างและวิฤตการณ์แห่งเส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจ” (พ.ศ.2523)²⁵⁷ สังสิทธิ์ ปิริยะรังสรรค์ ศึกษาปัญหาอันเกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมโดยรัฐก่อนเกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจ พ.ศ.2503²⁵⁸ โดยที่วิทยานิพนธ์นี้เผยแพร่ในปีเดียวกันกับงานเขียนของ Akira Suehiro เรื่อง *Capital Accumulation in Thailand, 1855-1985*²⁵⁹ นอกจากนี้ยังมีการศึกษาเกี่ยวกับชนชั้นล่างในสังคมไทยอย่างจริงจัง เช่น สังสิทธิ์ ปิริยะรังสรรค์ ศึกษาประวัติการต่อสู้ของกรรมกรไทย²⁶⁰

ใน พ.ศ.2523 ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสมบัติ จันทรวงศ์ ตีพิมพ์หนังสือรวมบทความที่วิเคราะห์ทิศทางทางการเมืองการปกครองของไทยในยุคจารีต คือ **ความคิดทางการเมืองและ**

²⁵⁵ เรื่องเดียวกัน.

²⁵⁶ Suthy Prasartset, *State Capitalism in the Development Process, Thailand 1932-1959*, (Tokyo: Institute of Development Economics, 1979).

²⁵⁷ รังสรรค์ ธนพรพันธุ์, “ระบบเศรษฐกิจไทย: วิฤตการณ์แห่งโครงสร้างและวิฤตการณ์แห่งเส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจ” *วารสารธรรมศาสตร์* 9(3) (มกราคม-มีนาคม 2523).

²⁵⁸ Sangsit Piriyanangsan, *Thai Bureaucratic Capitalism 1932-1960*, (M. A Thesis Faculty of Economics, Thammasat University, 1980).

²⁵⁹ Akira Suehiro, *Capital Accumulation in Thailand, 1855-1985*, (Tokyo: Centre for East Asian Studies, 1989).

²⁶⁰ สังสิทธิ์ ปิริยะรังสรรค์, *ประวัติการต่อสู้ของกรรมกรไทย*, (กรุงเทพฯ, มูลนิธิฟรีดริชเอแบรท ประเทศไทย, โครงการหนังสือเล่ม สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สภาองค์การลูกจ้าง สมาพันธ์แรงงานแห่งประเทศไทย, 2529) .

สังคมไทย²⁶¹ โดยมีนิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นผู้เขียน “คำนิยม” แม้ว่าจะยกย่องผู้เขียนทั้งสองที่ได้ศึกษาความคิดทางการเมืองของไทยสมัยโบราณ แต่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็วิพากษ์วิจารณ์ว่าบทความเหล่านั้นยังมองความคิดในลักษณะภาพนิ่ง มิได้พิจารณาอย่างสัมพันธ์เชื่อมโยงกับบริบท²⁶² งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่เผยแพร่ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ล้วนแต่เน้นวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงอย่างละเอียดอ่อนของวัฒนธรรมทางความคิด อย่างไรก็ตาม การอธิบายความเปลี่ยนแปลงของความคิดนั้น ใน ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์เฉพาะบริบททางการเมือง ส่วน “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญอย่างยิ่งแก่การวิเคราะห์บริบททางเศรษฐกิจที่ทำให้วัฒนธรรมทางความคิดเปลี่ยนแปลง

อาจกล่าวได้ว่าในทางวิชาการ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่เคยสมทานแนวคิดมาร์กซิสต์ และมิได้ใช้ทฤษฎีนี้เป็นกรอบในการวิเคราะห์วิวัฒนาการของสังคมไทย แต่อาจได้รับอิทธิพลโดยทางอ้อมจากทฤษฎีมาร์กซิสต์ กล่าวคือ การแพร่หลายของแนวคิดมาร์กซิสต์หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ทำให้นักวิชาการทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ส่วนหนึ่งมองเห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างเศรษฐกิจกับการเมือง ศิลปะ และวัฒนธรรม ซึ่งทำให้นักวิชาการหลายคนให้ความสำคัญแก่การอธิบายความเปลี่ยนแปลงของเรื่องหรือประเด็นที่ตนศึกษาโดยพิจารณาว่าเกิดจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และนักวิชาการแต่ละคนต่างก็อ่านงานเขียนหรือฟังการบรรยายทางวิชาการของนักวิชาการสาขาอื่นๆ เพื่อให้สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับการเมืองหรือวัฒนธรรมได้ดีขึ้น เช่น นักรัฐศาสตร์ศึกษาผลงานของนักเศรษฐศาสตร์เพื่อเข้าใจความซับซ้อนของเศรษฐกิจที่มีผลต่อการเมือง ในขณะที่นักเศรษฐศาสตร์ก็ต้องศึกษางานเขียนของนักรัฐศาสตร์เพื่อเข้าใจการเมืองที่มีผลต่อเศรษฐกิจ

²⁶¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสมบัติ จันทรวงศ์, *ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย*, (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2523).

²⁶² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “คำนำ” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสมบัติ จันทรวงศ์, *ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย*, (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2523).

ส่วนนักประวัติศาสตร์นั้นจำเป็นต้องศึกษาทั้งผลงานของนักเศรษฐศาสตร์และนักรัฐศาสตร์เพื่อเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับการเมือง และต้องศึกษางานเขียนทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเพื่อเข้าใจโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นมีความจำเป็นต้องศึกษาผลงานของนักมานุษยวิทยาเพื่อเข้าใจมิติต่างๆ ของสังคมและวัฒนธรรมชนบท รวมทั้งความเชื่อและพิธีกรรมซึ่งนักมานุษยวิทยามีเครื่องมือทางทฤษฎีในการวิเคราะห์

จะเห็นได้ว่าในทศวรรษ 2530 เมื่อมีการประชุมสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเกิดขึ้นทั่วประเทศนั้น ได้มีการเชิญนักวิชาการหลายสาขาวิชามาเป็นวิทยากร ทำให้วงวิชาการได้รับรู้และเห็นความสำคัญของการศึกษาแบบสหวิทยาการ ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้เข้าร่วมในการประชุมสัมมนาหลายครั้ง บางครั้งก็ร่วมเสนอบทความในการประชุมด้วย ทำให้มีงานเขียนเกี่ยวกับ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” หลายเรื่องด้วยกัน อาทิ “หลักฐานและการใช้หลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้” (พ.ศ.2530) “แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพัทลุง” (พ.ศ. 2531) “มิติใหม่ของการใช้ข้อมูลท้องถิ่นเพื่อการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย” (พ.ศ. 2532) “การใช้แนวคิดเรื่องศูนย์กลางและเครือข่ายในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” (พ.ศ. 2535) “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับการพัฒนา” (พ.ศ.2536)²⁶³

ระหว่าง พ.ศ.2525-2533 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เข้าร่วมการประชุมของกลุ่มนักวิชาการจากหลายสาขาวิชาที่รวมตัวกันในนามสถาบันจักรวาลวิทยา กลุ่มนักวิชาการในสถาบันจักรวาลวิทยาเน้นการตั้งคำถามทางวิชาการโดยไม่จำกัดอยู่แต่เฉพาะขอบเขตความสนใจตามประเพณีเดิมของสาขาวิชาต่างๆ และเน้นวิธีการตอบคำถามที่ไม่จำกัดแค่วิธีวิทยาในสาขาวิชาของตนเอง แต่ใช้ความรู้และวิธีวิทยาจากหลายสาขาวิชา ดังสะท้อนจากชื่อของกลุ่มคือ “สถาบันจักรวาลวิทยา” นั่นเอง

²⁶³ โปรดดูรายละเอียดใน ยงยุทธ ฐาวัณ, *ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่นาคตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย* กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2551.

ลักษณะของ “สถาบันจักรวาลวิทยา” เห็นได้ชัดจาก “คำนำ” ที่ฉลอง สุนทรวาณิชย์ เขียนให้แก่หนังสือ จักรวาลวิทยา: บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในโอกาส เกษียณอายุราชการ ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ใน พ.ศ.2549 ดังมีความตอนหนึ่ง ดังนี้

“สถาบันจักรวาลวิทยา”...ก่อตัวขึ้นโดยกลุ่มนักวิชาการหนุ่มสาว...จากหลากหลายหลายสถาบัน ที่มีความสนใจร่วมกันในการศึกษาชีวิตทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของไทย ทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต คำว่า “จักรวาลวิทยา” อันเป็นชื่อของสถาบันฯ จึงบ่งบอกฐานทางสาขาวิชาอันหลากหลายของมวลสมาชิกและฐาน “ต้นสังกัด” ที่มาจากหลากหลายสถาบันการศึกษาทั้งในและต่างประเทศ รวมทั้งประเด็นปัญหาทางวิชาการที่หยิบยกขึ้นมาถกเถียง ซึ่งมีความหลากหลายกว้างขวาง ปกแผ่ครอบคลุมทั่วทั้ง “สากลจักรวาล”

...บทความทางวิชาการจำนวนหนึ่งที่นำเสนอในการประชุมประจำปีได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารทางวิชาการต่างๆ...

นับตั้งแต่แรกที่สถาบันจักรวาลวิทยาก่อตัวขึ้นมา ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์...เป็นนักวิชาการอาวุโสที่ให้ความอนุเคราะห์สนับสนุนส่งเสริมกิจกรรมการถกเถียงทางวิชาการของสถาบันฯ มาโดยตลอดต่อเนื่อง...และเข้าร่วมการประชุมประจำปีตลอดเกือบทุกครั้ง (ยกเว้นเพียงการประชุมที่กรุงโตเกียว...) “บุคลิกภาพ” ของสถาบันฯ ที่อาจารย์นิยามไว้ในระหว่างการเสวนาครั้งหนึ่งที่หลายคนยังจำได้ดี ที่ว่า “พวกจักรวาลฯ คือพวกที่พูดในสิ่งที่ไม่รู้ สอนในสิ่งที่ไม่เคยเรียน”

กล่าวอย่างสั้น สมาชิกของสถาบันฯ พร้อมที่จะถกเถียงกันได้ในทุกเรื่องทุกประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับ “การทำความเข้าใจ” สังคมและวัฒนธรรมของไทย...”²⁶⁴

เป็นที่น่าสนใจว่า ในช่วงทศวรรษ 2520-2540 มีนักรัฐศาสตร์และนักเศรษฐศาสตร์หลายคนศึกษาการเมืองในเชิงประวัติศาสตร์ เช่น ทักษิณ เจริญศิริ การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ (พ.ศ.2526) The Seksan Prasertkul Transformation of the Thai State and Economic Change (1989) ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 100 ปี แห่งการปฏิรูประบอบราชการ :

²⁶⁴ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “คำนำ” ใน ธเนศ วงศ์ยานนาวา (บรรณาธิการ), จักรวาลวิทยา: บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่ นิธิ เอียวศรีวงศ์, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549).

วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง (พ.ศ.2538) อเนก เหล่าธรรมทัศน์ ถ้าเป็น
ยักรัที่เพิ่งตื่น: ชนชั้นกลางกับการเมืองไทย(พ.ศ.2536) มือบมือถือ: ชนชั้นกลางและนัก
ธุรกิจกับการพัฒนาการประชาธิปไตย (พ.ศ.2536) สองนคราประชาธิปไตย: แนวทางการ
ปฏิรูปการเมือง เศรษฐกิจเพื่อประชาธิปไตย(พ.ศ.2538) มองเศรษฐกิจการเมืองไทยผ่าน
การเคลื่อนไหวของสมาคมนักธุรกิจ (พ.ศ.2569) นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ การปฏิวัติสยาม
พ.ศ.2475 (พ.ศ.2535) รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจใน
ประเทศไทย: บทวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง พ.ศ.2475-2530 (พ.ศ.
2532) สมภพ มานะรังสรรค์ แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการ
ปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2544)
นอกจากนี้ยังมีผลงานของนักวิชาการใน “กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง” เช่น จักรทิพย์ นาถสุภา
และสุธี ประศาสน์เศรษฐ์ The Political Economy of Siam 1851-1910 (Bangkok : Social
Science Association of Thailand, 1976) The Political Economy of Siam 1910-1932
(Bangkok : Social Science Association of Thailand, 1978) เป็นต้น

งานเขียนเหล่านี้ แม้จะมีจุดเน้นและการตีความที่แตกต่างกันหลากหลายกระทั่งขัดแย้งกันอยู่
มาก แต่มีจุดร่วมคือการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์เข้ากับสังคมศาสตร์ นำเสนอภาพรวมเรื่องเล่า
สมัยใหม่ที่แตกต่างและเป็นทางเลือก (alternative narrative) จากเรื่องเล่ากระแสหลักของวาท
กรรมประวัติศาสตร์ราชาชาตินิยม โดยเล่าเรื่องของประชาชนกลุ่มต่างๆ และชนชั้นต่างๆ ใน
สังคมไทย เป็นเรื่องเล่าสมัยใหม่ของการเดินทางของประเทศไทยจากสังคมเก่าและระบอบเดิม
ไปสู่การพยายามปลดปล่อยมนุษย์ (human emancipation) ให้มีเสรีภาพ อธิปไตย และความ
เสมอภาคยิ่งขึ้น “ตัวละครเอก” มีทั้งบุคคลในคณะราษฎร ชนชั้นกลาง พรรคคอมมิวนิสต์
ประชาชนรากหญ้า ฯลฯ ที่มีบทบาทอยู่ในอดีตในช่วงเวลาต่างๆ ผ่านหลักหมายสำคัญจากอดีตถึง
ปัจจุบัน ได้แก่ สนธิสัญญาเบาริง รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กบฏหมิ่นเหม่ง (กบฏ ร.ศ.130) การ
ปฏิวัติ พ.ศ.2475 ขบวนการคอมมิวนิสต์ ขบวนการเสรีไทย ขบวนการสันติภาพ ระบอบปฏิวัติและ
การพัฒนาประเทศสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขบวนการ 14 ตุลาคม 2516 รัฐประหารและการ
ฆ่าหมู่ในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบในยุคพลเอกเปรม ติณสูลานนท์

ขบวนการพฤษภาประชาธรรม พ.ศ.2535 การเมืองภาคประชาชน วิฤทธิเศรษฐกิจและการปฏิรูปการเมือง พ.ศ.2540 'ไอเอ็มเอฟ กับชาตินิยมทางเศรษฐกิจจนถึงยุคที่เกิดระบอบทักษิณ'²⁶⁵

ผลงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นส่วนหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงทางวิชาการเหล่านี้ แต่ส่วนใหญ่จะได้รับการสร้างขึ้นในทศวรรษ 2520 (ดังจะได้วิเคราะห์ในบทต่อไป) ขณะเดียวกัน นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็มุ่งตอบโต้ประวัติศาสตร์กระแสหลักที่ยังคงมีอิทธิพลอย่างสูง แม้ว่าผลงานหลายเรื่องของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จะเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ แต่ก็มองพระมหากษัตริย์ในอดีตเป็นมนุษย์ที่มีความเป็นนักการเมืองและพ่อค้าซึ่งตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ท่ามกลางบริบทรวมทั้งวัฒนธรรมที่กำหนดทางเลือก มิใช่องค์พระที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติที่สามารถดลบันดาลให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ขึ้น เช่น **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ และการเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** เป็นต้น นอกจากนี้ผลงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังมีลักษณะเฉพาะคือสามารถวิเคราะห์เรื่องราวในอดีตที่ห่างไกลจากเวลาในปัจจุบันมาก ซึ่งแม้ว่าจะขาดแคลนหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แต่ก็ให้ภาพของคนหลากหลายกลุ่มหลากหลายชนชั้นที่มีบทบาทอยู่ในการเมืองสมัยโบราณ จึงมิใช่ภาพอดีตที่จบลงแล้วและเป็นเพียง “บทเรียน” ให้แก่คนไทยในยุคหลังอย่างที่หลายๆ ตรงไปตรงมา แต่เป็น “บทสนทนาระหว่างปัจจุบันกับอดีต” กล่าวคือ **เมื่อคนในปัจจุบันได้จินตนาการถึงภาพอดีตที่คนหลากหลายกลุ่มมีบทบาท มีความขัดแย้งกัน มีการต่อสู้กัน และมีความร่วมมือกัน**ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างหรือบริบทหรือในเงื่อนไขแวดล้อมที่ไม่หยุดนิ่ง ตามที่นิธิ เอียวศรีวงศ์เสนอ ก็ย่อมจะมีศักยภาพสูงขึ้นในการทำความเข้าใจความซับซ้อนของการเมืองในปัจจุบัน (และอนาคต) อาจกล่าวได้ว่าเรื่องเล่าเกี่ยวอดีตเป็นตัวอย่างรูปธรรมที่ให้วิธีคิดที่ซับซ้อนและมีพลังในการทำความเข้าใจสังคมการเมือง และวัฒนธรรมในปัจจุบัน

ปฏิสัมพันธ์กับวงวิชาการไทย ไม่ได้ทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของทัศนะทางวิชาการแบบใดแบบหนึ่ง รวมทั้งทฤษฎี “กึ่งศักดินากึ่งเมืองขึ้น” ที่ยังคงมีอิทธิพลสูง

²⁶⁵ เกษียร เตชะพีระ, “คำนำเสนอ” ใน ประจักษ์ ก้องกีรติ, และแล้วการเคลื่อนไหวก็ปรากฏ: การเมืองและวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลาฯ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), น.12-13.

ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 และเมื่อนักคิดรุ่นใหม่หลายคนหันเหความสนใจมาศึกษาและถกเถียงเกี่ยวกับ “โครงสร้างส่วนบน” จะเห็นได้จากผลงานในช่วงกลางทศวรรษ 2520 (หลังยุค “ป่าแตก”) ว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้เข้าร่วมในการถกเถียงในเชิงทฤษฎีกับนักคิดรุ่นใหม่เหล่านั้น ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะนิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่ได้อยู่ในประเทศไทยระหว่างที่เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และมิได้มีประสบการณ์อันเจ็บปวดจากเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 หรือได้รับผลกระทบที่รุนแรงจากเหตุการณ์ดังกล่าวนี้โดยตรง แต่มีโอกาสแสวงหาความรู้จากหลากหลายมุมมองในช่วงเวลาที่ศึกษาในระดับปริญญาเอกในสหรัฐอเมริกา

ในระหว่างที่นักคิด “ฝ่ายซ้าย” รุ่นใหม่กำลังศึกษาและถกเถียงเกี่ยวกับ “โครงสร้างส่วนบน” นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ กลับเสนอผลการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ (ที่ฝ่ายซ้ายเรียกว่า “โครงสร้างส่วนล่าง”) กับการเมืองและวัฒนธรรม (ที่ฝ่ายซ้ายเรียกว่า “โครงสร้างส่วนบน”) แต่ไม่ได้เน้นความสัมพันธ์ทางการเมืองและวัฒนธรรมในแง่ของความขัดแย้งและการต่อสู้ระหว่างชนชั้น และเป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า ในทศวรรษ 2520 ถึงต้นทศวรรษ 2530 นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้วิเคราะห์วัฒนธรรมในเชิงที่ครอบงำความคิดของมวลชน อันทำให้มวลชนยอมรับอำนาจการเมืองของชนชั้นปกครอง หรือยอมรับ “อำนาจนำทางวัฒนธรรม” ของชนชั้นนำ แต่กลับแสดงให้เห็นถึงพลังในการปรับตัวของชนชั้นนำท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ทำให้สังคมไทยมีความเสมอภาคมากขึ้น และยังเน้นวัฒนธรรมทางความคิดของชนชั้นนำที่แสดงออกอย่างมีชีวิตชีวาในวรรณกรรมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์อีกด้วย²⁶⁶

ควรกล่าวด้วยว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่ได้ปฏิเสธการใช้ตัวแบบ (model) หรือโมโนทัศน์ (concept) หรือทฤษฎี (theory) ทางวิชาการจากตะวันตก เพียงแต่จะใช้ในการตั้งคำถามหรือเป็นกรอบคิดในบางประเด็น หรือช่วยให้เห็นแนวการวิเคราะห์ที่อาจเป็นประโยชน์ต่อการค้นพบความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยหรือเงื่อนไขแวดล้อมต่างๆ โดยจะคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงหรือความผันแปรของแต่ละปัจจัยหรือแต่ละเงื่อนไข ตลอดจนลักษณะเฉพาะที่มีความแตกต่างออกไป

²⁶⁶ โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ น. 19-270.

มิใช่ใช้เป็นกรอบในการเสนอคำตอบที่เป็นไปตาม “ตัวแบบ” หรือมโนทัศน์ หรือทฤษฎีอย่างตายตัว ดังจะเห็นได้ว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้ใช้แนวคิดเรื่อง “อาณานิคม” ของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ในการวิจัยเรื่อง การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี และแนวคิดเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจแบบ ส่วย ของจอห์น ฮิกส์ (John Hicks) ในการวิจัยเรื่อง ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่ โบราณ: พื้นฐานทางเศรษฐกิจ เพื่อเข้าใจลักษณะเฉพาะของสังคมไทยที่เห็นได้จากหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์ (ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น)

นอกจากนี้ ในการทำวิจัยแต่ละเรื่อง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังอ่านหนังสือจำนวนมากที่เกี่ยวข้อง โดยตรงกับประเด็นที่ตนเองศึกษา ส่วนหนึ่งเพื่อเรียนรู้แนวการวิเคราะห์ต่างๆ ที่มีผู้ใช้ในการศึกษา เรื่องดังกล่าว อีกส่วนหนึ่งก็เพื่อถกเถียงกับความรู้ชุดนั้นๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ที่นักประวัติศาสตร์ทั้งสายมาร์กซิสต์และสายนักวิชาการร่วมสมัยต่างก็มองว่าเป็นยุค “สยามเก่า” คือเหมือนกับสังคมอยุธยา และเห็นว่า “สยามเก่า” จะเปลี่ยนแปลงมาเป็น “สยาม ใหม่” ก็ต่อเมื่อได้รับอิทธิพลจากตะวันตกหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 แล้ว ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ มองในทางตรงกันข้าม โดยแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในหลายมิติซึ่งทำให้สมัย ต้นรัตนโกสินทร์แตกต่างอย่างมากจากสมัยอยุธยา แต่กลับเป็นรากฐานหรือเป็นต้นกำเนิดของ ความเปลี่ยนแปลงใน “ยุคปฏิรูปประเทศ” ซึ่งทำให้ “ยุคปฏิรูปประเทศ” มีความสืบเนื่องจากสมัย ต้นรัตนโกสินทร์ มิใช่เป็น “ยุคใหม่” อีกยุคหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการรับอิทธิพลตะวันตก

โดยอาศัยพื้นฐานความคิดและความเข้าใจที่ชัดเจนเกี่ยวกับ “วิธีคิด” และ “วิธีการ ทางประวัติศาสตร์” ที่สั่งสมมา (ดังกล่าวข้างต้น) ซึ่งรวมกันแล้วกลายเป็น “วิธีวิทยา” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เอง เมื่อถึงต้นทศวรรษ 2520 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็พร้อมที่จะทำวิจัย ประวัติศาสตร์ไทยด้วยคำถามใหม่ วิถิตอบคำถามแบบใหม่ และสร้างความรู้ใหม่ที่มีพลัง อธิบายสูงขึ้น เพื่อตอบสนองชีวิตของคนไทยและสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่าง รวดเร็ว ในท่ามกลางวัฒนธรรมที่ผันแปรที่มีส่วนอย่างสำคัญในการกำกับหรือ “ขีดเส้น” ชีวิตมนุษย์ให้แตกต่างไปจากเดิมอย่างไพศาล ซึ่งมนุษย์จำเป็นต้องเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงอง แแท่ที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ เพื่อจะมีเสรีภาพในการกำกับควบคุมชีวิตของตนเองหรือมี ทางเลือกที่ตัดสินใจเลือกเองอย่างดีที่สุดในแต่ละบริบท ขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องอาศัย ความรู้ทางประวัติศาสตร์ในการเข้าใจความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ รวมทั้งความ

เปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของคนกลุ่มอื่น ชนชั้นอื่น หรือท้องถิ่นอื่น ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างคนทุกกลุ่มในสังคม เพื่อจะเข้าใจแนวโน้มของความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยและสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมโดยไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามคนที่แตกต่างจากตัวเอง นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังลดการใช้มาตรฐานวัฒนธรรมตะวันตกในการตัดสินคุณค่าของวัฒนธรรมไทยด้วยการแสดงให้เห็นว่าคนไทยในอดีตตอบสนองต่อวัฒนธรรมหรือ “ปัจจัยภายนอก” จากเงื่อนไขภายในของตนเอง และได้เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของตนเองไปแล้วก่อนที่จะอิทธิพลตะวันตกจะแผ่เข้ามา ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดในบทต่อไป

บทที่ 5

ความคิดและงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในทศวรรษ 2520

งานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทยที่สำคัญทั้งหมดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เกิดขึ้นในทศวรรษ 2520 (หลังจากจบการศึกษาระดับปริญญาเอกใน พ.ศ.2519) ได้แก่ **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา (พ.ศ.2521) ศรีรามเทพนคร (พ.ศ.2521) การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ (พ.ศ.2523) ปากไก่และไบเรอ (พ.ศ.2524-2534) การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ.2529)** และในทศวรรษ 2520 นี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเขียนเกี่ยวกับวิธีคิดและวิธีการทางประวัติศาสตร์หลายเรื่องด้วยกัน ที่สำคัญคือ **ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์ (พ.ศ.2523) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (พ.ศ.2527)** ดังกล่าวมาแล้ว นับเป็น “ข้อสรุปเชิงทฤษฎี” เกี่ยวกับวิธีคิดและวิธีการทางประวัติศาสตร์ที่อาศัยความรู้เชิงปรัชญาประวัติศาสตร์ที่ได้สั่งสมมาแต่เดิมเป็นรากฐาน แต่ได้ข้อสรุปที่ชัดเจนเป็นของตนเองจากการลงมือทำวิจัยประวัติศาสตร์ไทยอย่างจริงจังตลอดทศวรรษ 2520 อีกทางหนึ่งด้วย

แนวการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์

ช่วงเวลาที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เริ่มต้นเขียนประวัติศาสตร์ไทยจริงจัง เป็นช่วงหลังจากที่วงวิชาการและสังคมไทยได้ผ่านประสบการณ์ที่ทำให้ตระหนักและวิตกกังวลอย่างต่อเนื่อง จากความขัดแย้งในสังคมและปัญหาที่ปะทุขึ้นมาอย่างชัดเจนตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 เรื่อยมาจนถึงครั้งแรกของทศวรรษ 2520 โดยมีการชุมนุมประท้วงในเรื่องต่างๆ เช่น การนัดหยุดงานเพื่อต่อรองค่าแรงและสิทธิต่างๆ ของคนงาน การชุมนุมและเดินขบวนประท้วงสงครามเวียดนาม ฯลฯ ซึ่งแม้ว่าประเทศอินโดจีนจะประสบความสำเร็จในการทำสงครามกับสหรัฐอเมริกาและพันธมิตร แต่ก็ยังต้องเผชิญปัญหาต่างๆ อย่างต่อเนื่อง เช่น ปัญหาการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์และทำลายล้างคนในเมืองโดยเขมรแดง สงครามระหว่างเวียดนามกับจีน ส่วนปัญหาภายในประเทศก็เกิดความขัดแย้งรุนแรงที่นำไปสู่เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 จนกระทั่งถึงเหตุการณ์ “ป่าแตก” ใน

ต้นทศวรรษ 2520 เรื่องเหล่านี้ทำให้เกิดความตระหนักกันโดยทั่วไปในหมู่นักคิดหรือปัญญาชนไทยว่าความคิดแบบฝ่าย “ซ้ายเก่า” ไม่ว่าจะเป็นการเขียนและเผยแพร่ประวัติศาสตร์แนวมาร์กซิสต์หรือการทำการปฏิวัติด้วยอาวุธ ล้วนไม่ช่วยให้เข้าใจสังคมไทยและไม่สามารถทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นอย่างแท้จริง ความตระหนักเช่นนี้เองที่ส่งผลให้เกิดความต้องการที่จะเข้าใจลักษณะเฉพาะของสังคมไทยเพื่อจะสามารถคิดค้นหรือประยุกต์วิธีการในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาประเทศให้เหมาะสมหรือสอดคล้องกับสังคมและวัฒนธรรมไทย แม้แต่นักวิชาการทางสังคมศาสตร์ เช่น รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์การเมือง สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา ต่างก็พากันหันมาอ่านเอกสารหรือเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสังคมไทย และพยายามไม่ใช้ทฤษฎีในการมองสังคมไทยแบบกลไกดังเช่นที่เคยทำกันมา นอกจากนี้ยังปรากฏว่าทั้งนักรัฐศาสตร์ที่ศึกษาการเมืองไทยด้วย “ทฤษฎีพัฒนาการทางการเมือง” นักรัฐศาสตร์ที่ศึกษาวัฒนธรรมและการเมืองไทยในเชิง “วัฒนธรรมการเมือง” (Cultural politics) และนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่สนใจศึกษา “วิวัฒนาการสังคมจากศักดินาเป็นทุนนิยม” ในสังคมไทย ต่างก็ให้ความสำคัญแก่การศึกษาสังคมไทยด้วยแนวพินิจทางประวัติศาสตร์ (Historical approach) เพราะทำให้เข้าใจลักษณะเฉพาะของสังคมไทยได้เป็นอย่างดี เช่น ชัยอนันต์ สมุทวณิช ศึกษาพัฒนาการทางการเมืองในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เกษียร เตชะพีระ ศึกษา “หางเปี้ยว: นุพประวัติของความเป็นจีนในสยาม” จัตรทิพย์ นาถสุภา กับสุธิประศาสน์เศรษฐ์ ศึกษาวิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย และ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในสังคมชาวนาภาคเหนือในยุคแรกเริ่มของการเข้าสู่ระบบทุนนิยม เป็นต้น การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ที่ใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของไทยในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงจึงดำเนินไปอย่างคึกคักเป็นอันมาก แม้แต่เจตนา นาควัชระ ซึ่งตามปกติแล้วศึกษาศิลปะ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรม) จากทัศนะที่เน้นความเป็นสากลของความเป็นมนุษย์และงานสร้างสรรค์ทางศิลปะ ก็ยังแสดงความชื่นชมต่องานเขียนเรื่อง “วัฒนธรรมกะฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ที่เน้นความเปลี่ยนแปลงอันมีลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมไทยด้วยแนวพินิจทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ดังที่กล่าวว่า

“ผมอยากจะแสดงความชื่นชมกับอาจารย์นิติด้วยความจริงใจ และเห็นว่าหนังสือเล่มนี้ถ้าออกมาสู่วงการจะมีอิทธิพลอย่างมาก เพราะยังไม่มีใครกล้าทำแบบนี้ และทำได้ละเอียดเท่านี้ ...อาจารย์นิติมีมติอะไรที่จะเอื้อมก่อนมาก และผมชอบ...

ผมเชื่อว่าอาจารย์นิติแสดงอะไรจำนวนมาก ซึ่งพวกเราที่อยู่ในวงการไม่เคยมองมาก่อน ความแปลกใหม่อันนี้จะมีคุณค่าหรือไม่ก็ตาม แต่นักวิชาการที่ยิ่งใหญ่คือผู้ที่ชี้ให้เห็นถึงสิ่งซึ่งคนจำนวนมากมองไม่เห็น ซึ่งอาจจะผิดก็ได้ ขอให้คงความกล้าต่อไป...”²⁶⁷

ในกรณีของนิติ เอียวศรีวงศ์ นั้น มีความเห็นที่หนักแน่นเป็นพิเศษ ว่าการที่จะสามารถเข้าใจลักษณะเฉพาะของสังคมไทยได้นั้น จะต้องศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ และจะต้องเป็นประวัติศาสตร์แบบใหม่ เพราะประวัติศาสตร์แบบเดิมนั้นถูกพระราชพงศาวดารครอบงำอย่างมาก และการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารนั้นไม่ช่วยให้ “รู้จักตัวเอง” เพราะให้ความสำคัญแก่บทบาทของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ดังที่นิติ เอียวศรีวงศ์ กล่าวไว้ในต้นทศวรรษ 2520 ว่า

“โดยเหตุหลายประการด้วยกัน คนที่สร้างประวัติศาสตร์ของชาติ คือ “ลูกศิษย์” ของพระราชพงศาวดาร...พระราชพงศาวดารจึงมีส่วนอย่างมากในการสร้างภาพอดีตของตนเองในความนึกคิดของคนไทย กำหนดส่วนหนึ่งของโลกทัศน์ของคนไทยคืออดีตให้เป็นอยู่เป็นอยู่ในขณะนี้ และแน่นอนว่าย่อมมีผลกำหนดพฤติกรรมของคนไทยในปัจจุบันอย่างลึกซึ้งด้วย...

...ประเทศไทยก็ได้เปลี่ยนแปลงไปเกินกว่าพระราชพงศาวดารจะสามารถสร้างภาพของอดีตให้แก่คนไทยได้อย่างเพียงพอ ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดก็คือ พระราชพงศาวดารเขียนเพื่อวาดภาพของอดีตให้แก่ชนชั้นสูงอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประธาน แต่อดีตประเภทนี้จะต้องกระจายมาสู่ชนชั้นอื่นด้วย พงศาวดารต้องให้ภาพของอดีตแก่สิ่งที่สร้างขึ้นใหม่คือ “รัฐ

²⁶⁷ ความเห็นดังกล่าวนี้ของเจตนา นาควัชระ ตีพิมพ์ในวารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 (มีนาคม 2525) น. 86-87. อ้างใน เกษียร เตชะพีระ, *วิวาทะโลกานุวัตร* กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2538. น.159.

ประชาชาติสยาม” ...อิทธิพลตะวันตกที่รุนแรงที่สุดในการศึกษาประวัติศาสตร์ของไทยก็คือ การเปลี่ยนศูนย์กลางของการศึกษาจากกษัตริย์และชนชั้นสูงมาเป็น “ชาติ”²⁶⁸

ดังนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงเสนองานเขียนประวัติศาสตร์ไทยเรื่องแรกใน พ.ศ.2521 คือ **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา** ซึ่งแสดงให้เห็นว่าข้อมูลหรือความรู้จำนวนมากเกี่ยวกับรัฐและสังคมอยุธยาในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยานั้นเชื่อถือไม่ได้ เนื่องจากเนื้อหาเป็นอันมากได้รับการ “ชำระ” ในสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อจะสถาปนาอุดมการณ์ของรัฐที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยที่การ “ชำระ” พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยานี้มิได้มีแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 เท่านั้น ยังเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ดังปรากฏใน**พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา** เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของอุดมการณ์รัฐที่เน้นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ในความหมายใหม่ในรัชกาลดังกล่าว นอกจากนี้ ใน พ.ศ. 2540 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังมีโครงการตีพิมพ์หนังสือชุด **“ประชุมพงศาวดารฉบับราชบุรุษ”** ซึ่งหนึ่งในโครงการนี้คือการชำระและตีพิมพ์**พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์** เนื่องจากตระหนักว่าฉบับที่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วในอดีตนั้นได้รับการ “ชำระ” โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ จนทำให้เนื้อหาแตกต่างไปจากต้นฉบับเดิมของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นอันมาก²⁶⁹

หลังจากเสนอเรื่อง **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา** และเรื่อง **ศรีรามเทพนคร** ในช่วง พ.ศ.2520-2521 แล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของบรรณานุกรมในวงวิชาการที่ถกเถียงเกี่ยวกับ **“โครงสร้างส่วนบน”** โดยเกิดการขยายตัวของความ

²⁶⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), น. 106-107. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์) (ความจริงเป็นการพิมพ์ครั้งที่ 3 เพราะครั้งแรกพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2520 ในหนังสือรวมบทความสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย) ในเชิงอรรถ 23 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ขยายความว่าจริงอยู่ การเขียนประวัติศาสตร์ยังแวดล้อมอยู่กับเรื่องราวของกษัตริย์และชนชั้นสูงสืบมาอีกนาน แต่ขอให้สังเกตความเปลี่ยนแปลงด้วยว่า การกระทำของกษัตริย์และชนชั้นสูงจะถูกอธิบายโดยพิจารณาถึงผลที่จะตกแก่ “ชาติ” เป็นเกณฑ์ (น. 123).

²⁶⁹ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์** นฤมล อธิวัฒน์ ผู้ชำระต้นฉบับ นิธิ เอียวศรีวงศ์ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2548.

สนใจเกี่ยวกับอุดมการณ์ วัฒนธรรม วรรณกรรม ตำนาน ภาษา ศาสนา จิตสำนึก โลกทัศน์ ความรู้ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ ซึ่งทั้งหมดเหล่านี้เป็นเรื่องที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความสนใจเป็นพิเศษอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้น งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในเรื่องเหล่านี้ ซึ่งเสนอออกมาจากวิธีวิทยาแบบประวัติศาสตร์ จึงมีความสำคัญต่อวงวิชาการอย่างยิ่ง เนื่องจากนำเสนอเนื้อหาและคำอธิบายที่ใช้ข้อเท็จจริงจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์จำนวนมากมาสนับสนุนการตีความใหม่ พร้อมกับการอธิบายความเปลี่ยนแปลงของโลกทัศน์ ค่านิยม วัฒนธรรม ฯลฯ เหล่านี้ด้วยการพิจารณาบริบททางเศรษฐกิจและสังคมอย่างละเอียด ซึ่งแตกต่างจากคนอื่น ๆ ส่วนใหญ่ที่สนใจ “โครงสร้างส่วนบน” ที่มุ่งถกเถียงกันในเชิงทฤษฎีเป็นสำคัญ

ลักษณะเฉพาะตัวอย่างหนึ่งของนิธิ เอียวศรีวงศ์ คือการที่ไม่เคยสมาทานแนวความคิดมาร์กซิสต์มาก่อนเลย แม้ว่าจะเคยมีเพื่อนเป็นนักคิดแนวมาร์กซิสต์ เช่น อนุช อภาภิรม และยังมีความคิดมาตั้งแต่เขียนหนังสือ **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก** ใน พ.ศ.2513 แล้วว่า ทฤษฎีมาร์กซิสต์เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาศาสตร์เศรษฐกิจและประวัติศาสตร์สังคม (ดังกล่าวก่อนแล้วในบทที่ 4) อีกทั้งในระหว่างที่ศึกษาระดับปริญญาเอก นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็เคยอ่านงานเขียนเกี่ยวกับแนวความคิดของ **เลนิน** มาแล้วไม่มากนักน้อย ดังที่ได้วิเคราะห์ความคิดของ **ชูการ์โน** แห่งอินโดนีเซีย ว่ามีส่วนคล้ายคลึงกับแนวความคิดของเลนิน เพราะชูการ์โน มองว่าจักรวรรดินิยมเป็นผลพวงของทุนนิยม และเพื่อจะต่อสู้กับจักรวรรดินิยมก็จำเป็นต้องต่อสู้กับทุนนิยมด้วย เนื่องจากทั้งจักรวรรดินิยมและทุนนิยมเป็นหัวของสัตว์ประหลาด (monster) ตัวเดียวกัน โดยชูการ์โน เน้นด้วยว่าประเทศเจ้าอาณานิคมเนเธอร์แลนด์ได้ทำให้อินโดนีเซียกลายเป็นแหล่งป้อนวัตถุดิบราคาถูก และชุดรีดผลผลิตส่วนเกินไปจากอินโดนีเซีย²⁷⁰

กล่าวได้ว่าในบริบทที่ “ฝ่ายซ้าย” ในยุค “ป่าแตก” กำลังแสวงหาและถกเถียงเกี่ยวกับการใช้ทฤษฎีใหม่เพื่ออธิบายสังคมไทย รวมทั้งมูลเหตุที่ตนเองและพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ต้องพ่ายแพ้ในการต่อสู้ เพื่อค้นหาแนวทางใหม่ที่ดีกว่าในการเคลื่อนไหวหรือการทำงานทาง

²⁷⁰ Nidhi Aeusrivongse, *Fiction as History: A Study of Per-War Indonesian Novels and Novelists (1920-1942)*, (Ph.D. Dissertation, Michigan University, 1976). p.234.

การเมืองในอนาคต โดยหลายคนหันมาให้ความสำคัญแก่การศึกษาวัฒนธรรมและอุดมการณ์นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้สร้างความรู้ในเรื่องเหล่านี้ขึ้นมาและใช้ศัพท์ของ “ฝ่ายซ้าย” จำนวนมากในการวิเคราะห์และอธิบาย เช่น “ระบบศักดินา” “การทุจริต” “กระฎุมพี” “การปลดปล่อย” “ชนชั้น” ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ในทศวรรษ 2520 นี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังไม่ได้ศึกษาในเชิงการเมืองวัฒนธรรม แต่ศึกษาประวัติศาสตร์ “วัฒนธรรมทางความคิดและความรู้สึก” ของคนชั้นต่างๆ เพื่อเข้าใจโลกทัศน์ วิธีคิด ค่านิยม และอารมณ์ความรู้สึก ที่เป็นต้นกำเนิดหรือเป็น “แหล่งที่มา” ของวัฒนธรรม อุดมการณ์ และอารมณ์ความรู้สึกของคนไทยในยุคหลัง ดังปรากฏในบทความต่างๆ ที่รวบรวมไว้ในหนังสือปากไก่ใบเรือ นอกจากนี้บทความทางประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่งของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ตีพิมพ์ในนิตยสารศิลปวัฒนธรรมในปลายทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ก็แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางศิลปะและวัฒนธรรมในสังคมไทยที่มีทั้งความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงจากศิลปะและวัฒนธรรมไทยในอดีต (ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นกำเนิดของ “วัฒนธรรมกระฎุมพี” ในสังคมไทย ที่ไม่เป็นไปตามกรอบแนวคิดแบบมาร์กซิสต์ ไม่ว่าจะเป็นมาร์กซิสต์คลาสสิก หรือนิโอมาร์กซิสต์²⁷¹ เพราะ “วัฒนธรรมกระฎุมพี” ในสังคมไทยกำเนิดขึ้นในกลุ่มชนชั้นสูง อันประกอบด้วยกษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง และเจ้าสัวเงิน และความสำเร็จในการสร้างสรรค์วรรณกรรมที่มีชีวิตชีวาก็มาจากการที่ชนชั้นสูงเปลี่ยนโลกทัศน์หรือวัฒนธรรมทางความคิดมาเป็น “กระฎุมพี” พร้อมกับรับจารีตทางวรรณกรรมของไพร่มาใช้ มิใช่เกิดจากการขยายตัวของ “ชนชั้นนายทุน” หรือ “ชนชั้นกลาง” หรือเป็นวัฒนธรรมของชนชั้นใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมทุนนิยมแต่อย่างใด นอกจากนี้การที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ต่อต้านการอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยด้วยแนวคิดเรื่อง “การรับอิทธิพลตะวันตก” และเน้นการอธิบายความเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลมาจาก “ปัจจัยภายใน” ของสังคมไทยเอง ก็เป็นการปฏิเสธแนวความคิดเรื่อง “กึ่งเมืองขึ้น” โดยนัยนั่นเอง

²⁷¹ โปรดดูแนวคิดมาร์กซิสต์คลาสสิก และแนวคิดนิโอมาร์กซิสต์ของนักคิดไทย ใน ธิกันต์ ศรีนารา, “ความคิดทางการเมืองของ ‘ปัญญาชนฝ่ายค้าน’ ภายหลังการตกต่ำของกระแสความคิดสังคมนิยมในประเทศไทย พ.ศ. 2524-2534”, (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555).

นับว่างานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง **วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** มีส่วนอย่างสำคัญในการถกเถียง ด้วยการนำเสนอภาพของยุคเปลี่ยนผ่าน (ศักราชตอนปลาย) ที่แตกต่างจากข้อเสนอของคนอื่นๆ เพราะมิได้มุ่งวิเคราะห์พลังครอบงำทางอุดมการณ์ที่ทำให้ประชาชนยอมรับอำนาจของชนชั้นปกครอง มิได้ถกเถียงโดยตรงว่า สังคมไทยเป็น “กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา” หรือไม่ อย่างไร ในขณะเดียวกันนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็มอง “ชาวจีน” ในสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ในฐานะพลังหรือปัจจัยสำคัญของความเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมทางความคิด มิใช่เป็น “นายทุนกลุ่มแรกในสังคมไทย” ที่เป็นต้นเหตุแห่งการพัฒนาการที่ล่าช้าของระบบทุนนิยมในสังคมไทย ดังที่ปรากฏในงานเขียนของฉัตรทิพย์ นาถสุภา สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ และวิทยานิพนธ์ปริญญาโทบางเรื่อง ที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ นอกจากนี้ งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ต้องการเข้าใจ “ความจริง” เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจาก “ภายใน” สังคมไทยเอง มิใช่ นำทฤษฎี “กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น” จากพรรคคอมมิวนิสต์จีนมาเป็นกรอบในการศึกษาตายตัว และมีข้ออธิบายความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการรับอิทธิพลจากภายนอก (คือ ตะวันตก) ดังที่ปรากฏในประวัติศาสตร์แบบมาร์กซิสต์คลาสสิก ประวัติศาสตร์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองสำนักฉัตรทิพย์ นาถสุภา และประวัติศาสตร์กระแสหลักในเวลานั้น

ดังนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงมองว่า “มนุษย์” (คนไทย) ในยุคต้นรัตนโกสินทร์นี้ถูก “ขีดเส้น” โดย “วัฒนธรรม” ที่คนในสังคมไทยเองเป็นผู้กำหนดหรือเป็นผู้ควบคุมทิศทางความเปลี่ยนแปลง ต่างจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าชนชั้นนำรู้สึกอับอายในวัฒนธรรมของตนเอง และรับวัฒนธรรมฝรั่งเข้ามามากจนกระทั่งเกิดปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์²⁷² โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่ชนชั้นนำ “ถอยห่าง” ออกจากวัฒนธรรมของประชาชน แล้วให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมแบบบุรพทิศนิยมของตะวันตกแทน ในที่สุดจึงประสบความล้มเหลวในการปรับตัว ซึ่งหากอธิบายความล้มเหลวที่ส่งผลไปถึงการปฏิวัติ พ.ศ.2475 โดยอาศัยความรู้และข้อสรุป (หรือนัยสำคัญ) ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงไว้ในงานเขียนเรื่อง **วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** นี้ ก็จะทำให้เห็นว่า การปฏิวัติ พ.ศ.2475 เกิดขึ้นเพราะชน

²⁷² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “200 ปี ของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, **กรุงแตก พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย**, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550).

ชั้นนำสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่ตระหนักในความสำคัญของคนในชั้นอื่นๆ ในสังคมไทย (แตกต่างจากชนชั้นนำในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ยอมรับวัฒนธรรมไพร่และทำให้สังคมที่มีลักษณะ “เสมอภาค” มากขึ้น) จึงทำให้ชนชั้นนำแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่ได้พยายามขยายฐานอำนาจออกไปให้กว้างเพียงพอที่จะรองรับคนกลุ่มใหม่ที่เกิดขึ้นท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ในที่สุดแล้ว การที่ฐานอำนาจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แคบเกินไปนี้เองที่เป็นเหตุทำให้ชนชั้นนำต้องพ่ายแพ้แก่คณะราษฎรในที่สุด ดังปรากฏคำอธิบายเช่นนี้ในบทความเรื่อง **“ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย”** ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เขียนขึ้นในเวลาต่อมา (พ.ศ.2537)

การอธิบายประวัติศาสตร์ด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม นับเป็นจุดเด่นของวิธีวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เมื่อเขียนเรื่อง **“วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์”** (พ.ศ.2525) นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นว่า การขยายตัวของการค้าต่างประเทศที่มีลักษณะใหม่ คือมีการลงทุน การบริหารจัดการแบบใหม่ และการส่งออกสินค้าซึ่งผ่านกระบวนการผลิตอันซับซ้อน ทำให้ชนชั้นสูงซึ่งประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง และเศรษฐีจีน มีวัฒนธรรมทางความคิดแบบใหม่ที่เรียกว่า **“วัฒนธรรมกระฎุมพี”** คือความคิดแบบเหตุผลนิยม มนุษยนิยม สัจนิยม วัฒนธรรมทางความคิดดังกล่าวนี้แสดงออกในวรรณกรรมที่แต่งโดยชนชั้นสูงและเสพโดยคนในสังคมที่เริ่มเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา แม้ว่าระบบเศรษฐกิจแบบศักดินาจะยังคงได้รับการรักษาเอาไว้ก็ตาม

เมื่อ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียน **“คำนำเสนอ”** ให้แก่หนังสือ **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก** (พ.ศ.2325-2352) ได้กล่าวถึง **“อคติทางประวัติศาสตร์”** ของตนเองในแง่ของวิธีคิดที่มีผลโดยตรงต่อวิธีวิทยาในการศึกษาวัฒนธรรม โดยเน้นบริบททางเศรษฐกิจและการเมืองซึ่งเป็น **“ปัจจัยภายใน”** ดังความต่อไปนี้

“ผมมีฉันทาคติกับงานเขียนชิ้นนี้...เพราะหลักคิดในงานชิ้นนี้ตรงกับ อคติทางประวัติศาสตร์ของผม...

...ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมซึ่งเกิดขึ้นนับตั้งแต่ปลายอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ เป็นผลให้ความคิดของชนชั้นนำเกี่ยวกับพุทธศาสนาเปลี่ยนไป

เปลี่ยนไปอย่างไร กล่าวโดยสรุปก็คือ...เป็นเหตุผลนิยมมากขึ้น (หมายความว่าเมื่อเหตุผลตามหลักตรรกะหนึ่ง และมีเหตุผลตามหลักปรัชญานิยมอีกหนึ่ง เป็นอย่างน้อย) นอกจากนี้ก็มีลักษณะมนุษยนิยม (หมายความว่ามองผลในชาตินี้ให้มีความสำคัญขึ้น และมองมนุษย์อย่างเสมอภาคมากขึ้น) ความเปลี่ยนแปลงตรงนี้ไปกระทบระบอบการปกครอง, การเมือง, ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ, วัฒนธรรม ฯลฯ หลากหลายด้าน จนทำให้ฐานความคิดทั้งส่วนที่เป็นอุดมคติ และส่วนที่เอามาปฏิบัติจริงในต้นรัตนโกสินทร์เปลี่ยนไปอย่างมาก...

ผมไม่ได้ปฏิเสธปัจจัยภายนอก ฝรั่งเศสมีอิทธิพลหรือไม่และมากน้อยเพียงใดผมไม่ทราบได้ แต่ผมคิดว่าเราจะไม่มีทางเข้าใจความเคลื่อนไหวที่เรียกว่าธรรมเนียมปฏิบัติในกายได้เลย ถ้าไม่มองความเปลี่ยนแปลงที่มีมาก่อนในสังคมไทย เมื่ออริยฐานภิกษุเทศนาว่าบุญไม่ใช้การทำงานเพื่อแลกกับลาภในชาตินี้และชาติหน้า แต่เป็นเครื่องขจัดกิเลสในจิตใจของผู้ทำบุญ คำเทศานี้ไม่ใช่เป็นความคิดใหม่เสียจนอุบาสกอุบาสิกาฟังไม่ทัน...มีแนวคิดชนิดที่...เรียกว่า “มนุษยนิยม” เป็นฐานรองรับในสังคมไทยมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 (หรือปลายอยุธยาด้วยซ้ำ...)

ตรงนี้แหละครับคืออคติทางประวัติศาสตร์ของผม ความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ใดๆ ก็อาจเกิดขึ้นได้จากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน แต่พูดอย่างนี้ก็ดีเท่านั้น ไม่ช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์มากขึ้นตรงไหน เพราะปัจจัยภายนอกซึ่งกระทำต่อสังคมใดๆ ก็ตามอาจก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงได้หลายนัยยะและหลายชั้นหลายเชิง จะเข้าใจความเปลี่ยนแปลงอย่างที่มีมันได้เปลี่ยนไปแล้วได้ก็ต้องพิจารณาปัจจัยภายในให้ดี คนกลุ่มไหนเป็นเอเยนต์ของความเปลี่ยนแปลง เขาคิดอะไรอยู่ เขามีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ, สังคม และการเมืองตรงไหน ใครคือศัตรูของเขา ศัตรูของเขาคิดอะไรและมีผลประโยชน์ต่างๆ อย่างไร อะไรคือความขัดแย้งที่แท้จริงระหว่างเขาและศัตรู เขาจะเรียกพวกให้มากเพื่อเอาชนะได้อย่างไร ฯลฯ

ทั้งหมดนี้คือปัจจัยภายใน ซึ่งต้องเข้าใจให้ดี มิฉะนั้นการอธิบายความเปลี่ยนแปลงก็จะเหลือแต่การชี้นิ้วไปยัง “ต้นกำเนิด” ซึ่งไม่ช่วยอธิบายประวัติศาสตร์ของสังคมได้ก็มากนัก

นี่คืออคติทางประวัติศาสตร์ของผม และด้วยเหตุดังนั้นจึงมีฉันทาคติต่องานชิ้นนี้...อย่างแรง เพราะโดยอาศัยอคติทางวิชาการดังกล่าว เราจะมองเห็นความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยภาคกลางและในที่สุดทั่วประเทศ) อย่างมีความสืบเนื่อง เพราะเชื่อของความเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นในสังคมไทยนี้เอง แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลจากภายนอกอย่างแรงในบางครั้ง

วิถีทางความเปลี่ยนแปลงก็ถูกกำหนดจากภายในเป็นสำคัญอยู่นั่นเอง กล่าวโดยสรุปก็คือสังคมทุกสังคมมีทางเลือก แต่ที่เลือกไม่ได้หรือเลือกไปในทิศทางหนึ่งๆ ไม่ใช่เพราะมีอำนาจภายนอกบีบบังคับ หากเป็นเพราะองค์ประกอบภายในให้ทางเลือกไว้จำกัด”²⁷³

“วิธีวิทยา” ที่เน้นการอธิบายปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม และความเปลี่ยนแปลงจาก “ปัจจัยภายใน” นี้ เกิดขึ้นจากการต่อต้านทัศนะที่ให้ความสำคัญแก่ปัจจัยภายนอก เป็นต้นว่าการรับอิทธิพลอินเดียในสมัยโบราณและการรับอิทธิพลตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ “วิธีวิทยา” ที่อธิบายเรื่องต่างๆ โดยพิจารณาปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมนี้เป็นวิธีวิทยาที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้มาโดยตลอด เช่น บทความ “The Devaraja Cult and Khmer Kingship at Angkor”²⁷⁴ ที่เขียนตั้งแต่ศึกษาในระดับปริญญาเอกและตีพิมพ์ใน พ.ศ.2519 แสดงให้เห็นว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมของอาณาจักรกัมพูชาโบราณที่ต้องการน้ำเพื่อการเกษตรกรรม ทำให้รับแนวคิดเกี่ยวกับกษัตริย์ของฮินดูเข้ามา โดยมีการสร้างปราสาทหินที่ล้อมรอบด้วยน้ำ กลายเป็นระบบชลประทานที่ตอบสนองต่อการเกษตรกรรมและการดำรงชีวิต และศาสนาฮินดูก็ได้รับการเลือกสรรมาผสมผสานกับลัทธิบูชาผีบรรพบุรุษอันเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับลัทธิอุดมสมบูรณ์ (Fertility cult) โดยกษัตริย์แต่ละพระองค์จะทรงเกณฑ์แรงงานมาสร้างปราสาทหินเพื่อรอไว้ประดิษฐานพระบรมศพของพระองค์ หลังจากพระองค์เสด็จสวรรคตแล้วกษัตริย์พระองค์ใหม่จะจัดพระราชพิธีถวายพระนามเทพเจ้าฮินดูแก่พระองค์ ทำให้ทรงเปลี่ยนสถานะจาก “ผีบรรพบุรุษ” ธรรมดากลายเป็นเทพเจ้าที่ศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง การที่กษัตริย์เสด็จไปสักการบูชาเทพเจ้าฮินดู ณ ปราสาทหินนี้ จะส่งผลเช่นเดียวกับการบูชาผีบรรพบุรุษตามคติความเชื่อดั้งเดิมของชาวกัมพูชา นั่นคือเกิดความอุดมสมบูรณ์ แต่จะเป็นความอุดมสมบูรณ์การณัฏฐ์สมบูรณ์ตลอดทั่วทั้งพระราชอาณาจักรเพราะเป็นการบูชาเทพเจ้าฮินดูที่ทรงมีศักดิ์านุภาพปกแผ่ไปทั่วจักรวาล

²⁷³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “คำนำเสนอ” ใน สายชล สัตยานุรักษ์, **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2525-2552)**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), น. 9-11. (เน้นโดยผู้วิจัย).

²⁷⁴ Nidhi Aeusrivongse, “The Devaraja Cult and Khmer Kingship at Angkor,” in Kenneth R. Hall and John K. Whitmore (ed.), **Explorations in early Southeast Asian history: the origins of Southeast Asian statecraft**. (Michigan Papers on South and Southeast Asia, 11.) xiv, (Ann Arbor: Michigan University, 1976), pp. 107-148.

เห็นได้ชัดว่าการตีความวัฒนธรรมกัมพูชาโบราณของนิธิ เอียวศรีวงศ์ วางอยู่บนวิธีคิดว่าการรับวัฒนธรรมจากภายนอกเป็นการรับวัฒนธรรมใหม่มาผสมผสานกับวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่ และเป็นการรับอย่างเลือกสรรเพื่อให้สอดคล้องกับเงื่อนไขแวดล้อมหรือสภาพการณ์ภายในของสังคม มิใช่การนำเอาวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมเดิม ลัทธิเทวราชาจึงเป็นวัฒนธรรมกัมพูชาที่มีลักษณะเฉพาะ แตกต่างจากลัทธิเทวราชาในอนุทวีปอินเดีย

งานเขียนเรื่องหนึ่งที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชื่นชอบถึงกับแปลเป็นภาษาไทยเพื่อตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2520 คือ *"The Structure of Southeast Asian History: Some Preliminary Observations"*²⁷⁵ ของ แฮร์รี เจ. เบนดา (Harry J. Benda)²⁷⁶ งานเขียนดังกล่าวนี้เสนอให้มองความเปลี่ยนแปลงของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จาก "ภายใน" แทนการมองจาก "กราบเรือของฝรั่ง" ทักษะที่เห็นว่าจะศึกษาสังคมหนึ่งๆ ให้เกิดความเข้าใจอย่างแท้จริงจะต้องพิจารณา "ปัจจัยภายใน" ที่ทำให้แต่ละสังคมตอบสนองต่อ "ปัจจัยภายนอก" แตกต่างกันและเกิดความเปลี่ยนแปลงในวิถีทางที่แตกต่างกันนี้มีความสำคัญอย่างมากต่อการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ไทย

ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ "ปัจจัยภายใน" ที่สำคัญปัจจัยหนึ่งในการกำหนดความเปลี่ยนแปลง คือบทบาทของ "มนุษย์" หรือ "บุคคล" ในประวัติศาสตร์ ซึ่งแม้ว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ จะเห็นว่า มี "พลังทางประวัติศาสตร์" "ซึ่งเป็นพลังที่ยิ่งใหญ่กว่าการตัดสินใจของบุคคล เช่น มองไปถึงระบบทั้งหมดที่กำหนดทางเลือกของคนที่อยู่ในเหตุการณ์"²⁷⁷ แต่ก็ให้ความสำคัญแก่การพิจารณาบทบาทของ "มนุษย์" หรือ "บุคคล" เป็นอย่างมาก ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดในบทต่อไป

²⁷⁵ Harry J. Benda, "The Structure of Southeast Asian History: Some Preliminary Observations"

Journal of Southeast Asian History Vol. 3, No. 1 (Mar., 1962), pp. 106-138

²⁷⁶ เบนดา, แฮร์รี เจ. "โครงสร้างประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์". นิธิ เอียวศรีวงศ์ (แปล เก็บความ). *จุลสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 1(1) 2520, น. 11-38.

²⁷⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "24 มิถุนามาบรรจบ" ใน *ประวัติศาสตร์ชาติ ปัญญาชน* กรุงเทพฯ: มติชน, 2548. น.58.

งานเขียนเกี่ยวกับความหมายและวิธีการทางประวัติศาสตร์ในทศวรรษ 2520

ในขณะที่ศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ไทยด้วยการอ่านหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างจริงจัง และสร้างคำอธิบายใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยในยุคก่อนสมัยใหม่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้ทบทวน ไตร่ตรอง และเขียนเกี่ยวกับลักษณะของวิชาประวัติศาสตร์และวิธีการทางประวัติศาสตร์ไปพร้อมกัน ทำให้งานเขียนประวัติศาสตร์หลายเรื่องปรากฏ *“ความคิดทางประวัติศาสตร์”* ของนักประวัติศาสตร์และนักปรัชญาประวัติศาสตร์ตะวันตกอยู่ด้วย โดยที่มีการอ้างอิงไว้อย่างชัดเจน เช่น ความคิดของ Marc Bloch และ E.H.Carr เป็นต้น²⁷⁸

ใน พ.ศ.2523 นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนบทความเรื่อง *“ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์”* เพื่อเสนอในการประชุมทางวิชาการเรื่อง *“การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ: วิธีการวิจัย”* จัดโดยคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาปรัชญา และในเวลาต่อมาก็ได้เขียนหนังสือ *หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย* เพื่อเป็นแบบเรียนระดับมัธยม เนื้อหาของหนังสือทั้งสองเล่มนี้ สรุปแนวคิดและวิธีวิทยาในการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเห็นได้ชัดว่าคำถามและคำตอบในงานเขียนทั้งสองนี้มาจากความรู้ที่ใช้ในการเขียนหนังสือ *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก* (ตั้งแต่ พ.ศ.2513 ดังกล่าวมาแล้วในบทที่4) ค่อนข้างมาก โดยได้สรุปไว้อย่างเป็นระบบเพื่อให้คนอื่น ๆ ที่จะทำวิจัยประวัติศาสตร์ไทยในเวลานั้นและในอนาคตได้เรียนรู้และนำไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ต่อไป

ใน *“ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์”* นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายความหมายของประวัติศาสตร์และการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ไว้ว่า *นักประวัติศาสตร์ไม่ได้ปฏิเสธ “กฎ” หรือ “ทฤษฎี” แต่นักประวัติศาสตร์มีจุดมุ่งหมายที่แตกต่างจากนักสังคมศาสตร์*

“สิ่งที่ทำให้ประวัติศาสตร์แตกต่างจากศาสตร์ประเภทที่สนใจอดีต ได้แก่ วิธีการของประวัติศาสตร์และจุดมุ่งหมายของประวัติศาสตร์ วิชาในสังคมศาสตร์หมายถึงจะแสวงหากฎ หรือระเบียบ หรือความเป็นเอกภาพของพฤติกรรมของมนุษย์ที่เป็นสากล ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะกรณี

²⁷⁸ โปรดดูหัวข้อ อิทธิพลของนักวิชาการตะวันตกต่อวิธีคิดและวิธีวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์

เหมือนประวัติศาสตร์ แต่ประวัติศาสตร์ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเช่นนี้ ถึงกระนั้นก็ได้ปฏิเสธว่ากฎเช่นนี้มีอยู่ และเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการศึกษาไม่ แม้ว่านักประวัติศาสตร์ไม่ได้สร้างกฎที่ใช้ได้ทั่วไปในทุกสังคมทุกสมัยขึ้น แต่นักประวัติศาสตร์ก็ต้องใช้กฎเช่นนี้อยู่ตลอดเวลา”²⁷⁹

นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายว่า ประวัติศาสตร์แตกต่างจากศาสตร์อื่นๆ เนื่องจากประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญแก่มิติ “เวลา”

“เนื้อหาของวิชาประวัติศาสตร์ ทำให้เข้ามาอยู่ใกล้เคียงกับแขนงวิชาอีกมากที่ถูกจัดอยู่ในด้านมนุษยศาสตร์ ประวัติศาสตร์มุ่งจะ “เข้าใจ” พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ ซึ่งทำให้คล้ายคลึงกับการศึกษาวรรณคดีอยู่ไม่น้อย ความแตกต่างที่สำคัญของประวัติศาสตร์และมนุษยศาสตร์สาขาอื่นๆ นั้นอยู่ที่ประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญอย่างมากแก่ “เวลา” ที่แวดล้อมพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ ในขณะที่มนุษยศาสตร์สาขาอื่นๆ เกือบจะไม่ให้ความสนใจแก่ “เวลา” เช่นนี้เลย นักปรัชญาคิดว่าสิ่งที่ตนคิดขึ้นนั้นเป็น “อวกาศ” และนักเรียนปรัชญาก็ศึกษาความคิดของนักปรัชญาในเชิงที่ไม่ต้องคำนึงว่าเป็นจริงเฉพาะในสมัยใดสมัยหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง เมื่อนักเรียนวรรณคดีศึกษาลิลิตพระลอ เขาย่อมสนใจต่อผลสรุปรวมทางวรรณศิลป์ของวรรณกรรมเรื่องนี้ มากกว่าข้อเท็จจริงที่ว่าวรรณกรรมเรื่องนี้ถูกแต่งแทรกเข้ามาหลายตอนในหลายยุคหลายสมัย นักเรียนประวัติศาสตร์ไม่ได้สนใจการปฏิบัติโดยทั่วไป อย่างน้อยก็ไม่เคยถูกสอนให้มองหาความเป็นเอกภาพของการปฏิบัติโดยทั่วไป แต่นักเรียนประวัติศาสตร์สนใจการปฏิบัติที่เกิดขึ้นท่ามกลางยุคสมัยหนึ่ง ในสังคมหนึ่ง ภายใต้ภาวการณ์อย่างหนึ่ง (ซึ่งรวมเรียกว่าเวลาในที่นี้) ความสนใจ “เวลา” อย่างมากเช่นนี้ของประวัติศาสตร์ ทำให้ประวัติศาสตร์แตกต่างจากสาขาอื่นๆ ของมนุษยศาสตร์ไปอย่างมาก

การอภิปรายข้างบนนี้นำเรามาสู่ประเด็นที่ว่า ประวัติศาสตร์สนใจแต่สิ่งที่เฉพาะเจาะจงเกิดขึ้นเพียงครั้งเดียวและไม่เหมือนกับอะไรอีกเลย ในบางครั้งนักประวัติศาสตร์ยังถูกโจมตีด้วยว่าเป็นผู้สนใจ “ความจำเพาะเจาะจง” โดยตัวของมันเอง กล่าวคือ โดยไร้จุดมุ่งหมาย ส่วนหนึ่งของคำกล่าวนี้เป็นความจริงเนื่องจากความสนใจของประวัติศาสตร์ที่ให้แก่ “เวลา” ซึ่งแวดล้อม

²⁷⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์ ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ), *ปรัชญาประวัติศาสตร์*, (กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, 2519), น.154-155.

เหตุการณ์ที่ศึกษาอย่างมากระหว่างนี้เองที่ทำให้นักประวัติศาสตร์เห็นว่าเหตุการณ์แต่ละอันนั้นมีลักษณะพิเศษ เกิดขึ้นท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกันอย่างยิ่ง **ต้องอาศัยการผลักดันและปฏิกิริยาของพลังหลากหลายชนิดร่วมกันในระยะเวลาหนึ่งจึงทำให้เหตุการณ์อย่างหนึ่งเกิดอย่างที่ไม่ได้เกิดไปแล้ว และไม่เกิดอย่างอื่นได้เป็นอันขาด**²⁸⁰

เมื่อเขียนแบบเรียน **หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย** (พ.ศ.2525) นิธิ เอียวศรีวงศ์ นิยามวิชาประวัติศาสตร์ที่มีนัยว่าประวัติศาสตร์เป็นทั้งมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ แต่ประวัติศาสตร์ก็แตกต่างจากสังคมศาสตร์ ดังความต่อไปนี้

“การศึกษาประวัติศาสตร์คือการศึกษาอดีต...”

อดีตที่ประวัติศาสตร์ศึกษานั้นคืออดีตของมนุษย์...มนุษย์เป็นศูนย์กลางของการศึกษาประวัติศาสตร์...ประวัติศาสตร์ต้องการศึกษาว่ามนุษย์มีกำเนิดมาอย่างไร ได้ทำอะไรไว้บ้าง และเพราะอะไรจึงได้ทำเช่นนั้น...

อดีตของมนุษย์ที่เป็นศูนย์กลางของการศึกษาประวัติศาสตร์นั้น ต้องเป็นอดีตที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์จำนวนมากด้วย...ความเคลื่อนไหวใหญ่ๆ ในทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง หรือวัฒนธรรมย่อมมีผลกระทบต่อคนจำนวนมาก...และนับเป็นศูนย์กลางของการศึกษาประวัติศาสตร์อย่างหนึ่ง

...ประวัติศาสตร์คือการศึกษาอดีตของสังคมมนุษย์

...สังคมศาสตร์ก็ศึกษาอดีตของสังคมมนุษย์เช่นเดียวกับประวัติศาสตร์...จุดมุ่งหมายของ...สังคมศาสตร์ทั่วไปคือ การพยายามหาทฤษฎีที่จะสามารถอธิบายสังคมมนุษย์ได้ตลอดไป

ประวัติศาสตร์ไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะหาทฤษฎีเช่นนี้ ในทางตรงกันข้าม **ประวัติศาสตร์กลับให้ความสำคัญอย่างมากแก่ความแตกต่างอันมีลักษณะเฉพาะของแต่ละสิ่งที่เกิดในสังคมมนุษย์ ความแตกต่างอันมีลักษณะเฉพาะนี้เป็นสิ่งที่ควรเข้าใจให้ถ่องแท้**²⁸¹

²⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, น.156. (เน้นโดยผู้วิจัย)

²⁸¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์ อาคม พัดย๊ะ, **หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**, (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2525), น. 1-7. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ใน พ.ศ.2523 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยืนยันว่า นักประวัติศาสตร์ต้องพยายามเข้าถึง “ความจริง”

“ด้วยเหตุดังนั้นเหตุการณ์แต่ละอันจึงมีค่าอย่างมหาศาล ที่นักประวัติศาสตร์ต้องตรวจสอบหลักฐานอย่างละเอียด เพื่อสถาปนาความจริงเกี่ยวกับเหตุการณ์นั้นให้มั่นคง นักประวัติศาสตร์อาจมีความเห็นที่แตกต่างกันในเรื่องจุดมุ่งหมายของประวัติศาสตร์ แต่นักประวัติศาสตร์จะมองไม่เห็นคุณค่าของอดีตโดยตัวมันเองเลยไม่ได้ ความสนใจใน “รายละเอียด” จึงไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะนักประวัติศาสตร์ไม่รู้ว่าอะไรสำคัญหรืออะไรไม่สำคัญ แต่อดีตที่นักประวัติศาสตร์พยายามจะสร้างขึ้นใหม่ในความคิดนั้น จะไม่มีวันใกล้เคียงกับความเป็นจริงเลย ถ้ามิได้วางอยู่บนรากฐานของ “รายละเอียด” ที่จริงและพิสูจน์ได้ ในส่วนนี้ทำให้ประวัติศาสตร์แตกต่างจากสังคมศาสตร์หลายสาขา นักประวัติศาสตร์หวาดผวาที่จะขึ้นป้ายให้แก่สถาบัน ยุคสมัย วัฒนธรรม วิถีชีวิต ระบบเศรษฐกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะทุกครั้งที่เราขึ้นป้ายสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรากำลังทำให้สิ่งนั้นหมดความซับซ้อนตามความเป็นจริงไปอย่างมาก และยังทำให้ “ป้าย” ที่เราขึ้นให้แก่สิ่งนั้นหมดความหมายไปด้วย... ระบบศักดินาซับซ้อนเกินกว่าจะจำกัดความได้และหลากหลายกับเปลี่ยนแปลงไปตามเวลามากกว่าจะแทนได้ด้วยคำเพียงคำเดียว... แม้กระนั้นเราก็ไม่สามารถยกเลิกการ “ขึ้นป้าย” ไปได้หมด เนื่องจากภาษามนุษย์ไม่ละเอียดพอจะทำได้...”²⁸²

อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ยอมรับว่า นักประวัติศาสตร์นั้น “ไม่มีวันรู้จัก” ความเป็นจริงที่แท้จริง ความรู้ทางประวัติศาสตร์ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงมีลักษณะดังนี้

“เมื่อการค้นคว้าและการค้นคิดได้สุดสิ้นลงด้วยความสำเร็จแล้ว สิ่งที่อยู่เบื้องหน้าในดวงความคิดของนักประวัติศาสตร์คือกลุ่มของข้อมูลสำคัญๆ อันได้ถูกจัดระเบียบไว้ภายใน “เอกภาพ” อย่างดี ด้วยความเชื่อตรงต่อความเป็นจริง สุกสว่างพอที่จะทำให้ผู้วิจัยสุดลมหายใจของยุคสมัยที่ตนศึกษาได้เหมือนมีชีวิตในสมัยนั้นจริงๆ สองประการให้ความสว่างแก่ยุคใกล้เคียง เกิดความเข้าใจอันลึกล้าต่อการสับการอันระทึกใจของมนุษย์ในสังคมหนึ่ง ในเวลาหนึ่ง นั่นคือส่วนใหญ่ของการสร้างสรรค์ทางประวัติศาสตร์ งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในบั้นปลาย ลึกลงไปในดวงความคิดของนักประวัติศาสตร์ผู้ประสบความสำเร็จเช่นนั้น คือศิลปกรรมอันงามสง่า

²⁸² เรื่องเดียวกัน, น. 156. (เน้นโดยผู้วิจัย).

หรือทฤษฎีอันล้าลึก และด้วยความถ่อมตนเบื้องหน้าความเป็นจริงที่มนุษย์ไม่มีวันรู้จักได้ดี
ไปกว่าการใคร่ครวญคำนึงถึง”²⁸³

ถึงแม้ว่าจะตระหนักว่านักประวัติศาสตร์เข้าถึงความจริงเนื้อแท้เกี่ยวกับอดีตไม่ได้
แต่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ยืนยันความสำคัญของ “ความเป็นกลาง” และคุณค่าของ “สัจจะ”

“วิธีการของประวัติศาสตร์ถูกพัฒนาขึ้นเพียงเพื่อจะช่วยให้ นักประวัติศาสตร์ประมาณ
ความเป็นจริงได้ใกล้เคียงที่สุดเท่านั้น ความเป็นจริงเกี่ยวกับอดีตที่นักประวัติศาสตร์สร้างขึ้นนั้นจะ
ใช้ทำอะไรได้บ้าง เพราะความมุ่งหวังที่จะ “ให้” ประวัติศาสตร์จะทำลายความพยายามทั้งหมด
ของเราในอันที่จะเป็นกลางที่สุดเท่าที่มนุษย์จะเป็นไปได้ลงเสีย... มนุษย์มีความอ่อนแอที่จะ
ถือหางฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอยู่แล้วการวิจัยที่มีจุดมุ่งหมายเพียงแค่ส่งเสริมความรักชาติจึงมิใช่สิ่งที่
ยากเย็นเลย แต่งานประวัติศาสตร์และงานเอกสารโฆษณาชวนเชื่อก็จะมีอะไรต่างกัน คงไม่มี
ใครปฏิเสธได้ว่าสัจจะในประวัติศาสตร์ย่อมมีคุณค่ากว่าความมตเท็จในใบปลิว และเพื่อจะ
เป็นกลางให้ได้มากที่สุด นักประวัติศาสตร์จึงต้องพยายามตัดหางที่จะถือลงไปเสียให้มาก
ที่สุดด้วย เพราะอคติเป็นสิ่งที่ครอบงำมนุษย์ได้ทั้งโดยรู้สึกตัวและทั้งโดยไม่รู้รู้สึกตัว ดังที่
ฟุสเทล เดอ กูลังซ์ ได้เตือนว่า การถือหางมิได้อยู่ในใจหรือในเจตนาเสมอไป แต่อยู่ในดวง
ความคิดและในตา และนั่นก็เพียงพอแล้วที่จะทำให้เรามองเห็นสิ่งต่างๆ ผิดแปลกไปจากที่มันเป็น
จริง ในความจริงนักประวัติศาสตร์จะสามารถทำได้ถึงเพียงนี้หรือไม่เป็นอีกประเด็นหนึ่ง แต่จะไม่
มีนักประวัติศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่เกิดขึ้นได้เลยโดยปราศจากความสำนึกอันเต็มเปี่ยมถึง
ภยันตรายของอคติเช่นนี้ นักประวัติศาสตร์ที่ดีจึงไม่มีชาติแม้ว่าเขาจะรักชาติของเขา ไม่มี
ศาสนาแม้ว่าเขาจะเป็นนักบวช ไม่มีอุดมการณ์แม้ว่าเขาจะเป็นมาร์กซิสต์”²⁸⁴

และ

“อุดมคติของนักประวัติศาสตร์ คือการอธิบายอดีตตามที่มันเป็นจริง เพื่อจะบรรลุอุดม
คตินี้ให้ได้หรืออย่างน้อยก็ใกล้เคียงที่สุด นักประวัติศาสตร์จึงต้อง พยายามเข้าใจอดีตตาม
เงื่อนไขของอดีตเอง มิใช่โดยอาศัยมาตรฐานค่านิยมหรือความไฝฝั่นของปัจจุบันเป็น

²⁸³ เรื่องเดียวกัน, น. 162 (เน้นโดยผู้วิจัย).

²⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 165.

บรรทัดฐาน ประวัติศาสตร์ไม่ให้บทเรียนง่ายๆ ตื่นๆ เหมือนนักเทคนิสนั้น เพราะนักประวัติศาสตร์เห็นว่าความเป็นจริงเกี่ยวกับอดีตที่ใกล้เคียงความจริงที่สุดมีค่ากว่าบทเรียนสำหรับการปฏิบัติโดยตรงไปตรงมาของปัจจุบัน ในแง่นี้ประวัติศาสตร์จึงไม่ได้พินอบพิเทาต่อค่านิยมของปัจจุบัน²⁸⁵

ในหนังสือ **หลักฐานทางประวัติศาสตร์ในประเทศไทย** นี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยืนยันว่าอุดมคติของนักประวัติศาสตร์ คือ ต้องการเข้าใจความจริงเกี่ยวกับอดีตให้มากที่สุด

“การกลับไปมีชีวิตอยู่ในอดีต”

ไม่ว่านักประวัติศาสตร์จะเชื่อว่าสิ่งใดเป็นสาเหตุต้นตอของพฤติกรรมของมนุษย์ พันธกรณีของนักประวัติศาสตร์คือการพยายามเข้าใจอดีตส่วนที่ตนศึกษาอย่างแท้จริง จนดูประหนึ่งว่าได้กลับไปมีชีวิตอยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกันและสมัยเดียวกันกับผู้คนในประวัติศาสตร์ การกลับไปมีชีวิตในอดีตนั้นหมายถึงความสามารถที่จะเข้าใจความหวัง ความเชื่อ ความกลัว และวิถีชีวิตของคนในอดีต สามารถคิดอย่างที่เขาคิดและรู้สึกอย่างที่เขารู้สึกได้...ความสามารถที่จะจำลองตนเองให้กลับไปยืนอยู่ในสมัยอื่น และแทนคนสถานะอื่น คืออุดมคติที่นักประวัติศาสตร์ทุกคนใฝ่ฝันที่จะทำได้²⁸⁶

“การกลับไปมีชีวิตอยู่ในอดีต” นี้ อาศัยความรู้ที่ถูกต้องและจินตนาการที่กำกับด้วยความรู้ กล่าวคือ

“การจำลองตนเองไปสู่สถานการณ์ในอดีตนั้นทำได้แต่โดยอาศัยความรู้และจินตนาการ ความรู้ที่ประมวลมาอย่างถูกต้องจากหลักฐาน ทำให้เรารู้จักชีวิตความเป็นอยู่ของคนในอดีตดีขึ้น จินตนาการที่มีความรู้เป็นตัวกำกับทำให้เราสามารถคิดจำลองตัวเองไปอยู่ในสถานะอย่างเขาได้ โดยอาการเช่นนี้จะเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อยุคสมัยที่ผ่านมาไปแล้ว อันเป็นหน้าที่โดยตรงของนักประวัติศาสตร์

²⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 165. (เน้นโดยผู้วิจัย).

²⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 221-222.

อย่างไรก็ตามควรกล่าวด้วยว่า ความสามารถในการจำลองตนเองนี้เป็นอุดมคติ และไม่มีใครที่จะแน่ใจได้ว่าสามารถจำลองตนเองให้กลับไปมีชีวิตในอดีตได้ถูกต้องโดยสมบูรณ์²⁸⁷

วิธีวิทยาในการวิจัยทางประวัติศาสตร์ในแง่ของขั้นตอนในการทำวิจัย ที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ สรุปไว้ใน “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” โดยเริ่มตั้งแต่การตั้งคำถามและวิธีการในการตั้งคำถามที่ดี ดังนี้

“การวิจัยทางประวัติศาสตร์เริ่มต้นขึ้นเหมือนการวิจัยวิชาอื่นๆ คือเริ่มต้นที่คำถาม ปราศจากคำถามการวิจัยไม่น่าจะเกิดขึ้น หรืออย่างน้อยการวิจัยที่มีคุณภาพไม่น่าจะเกิดขึ้น เช่นเดียวกับแขนงวิชาอื่นๆ คำถามที่ดีเป็นเกือบครึ่งหนึ่งของการวิจัยที่ดีในทางประวัติศาสตร์...

...คำถามที่ “ดี” ในทางประวัติศาสตร์ หมายถึงคุณสมบัติสำคัญๆ ดังนี้ คำถามนั้นต้องชัดเจนและรัดกุม ปราศจากเสียซึ่งคุณสมบัติสองอย่างแรกนี้ จะไม่มีการวิจัยอันใด ไม่ว่าจะค้นคว้าละเอียดกว้างขวางเท่าใดที่จะให้คำตอบได้ ผู้วิจัยต้องไม่ลืมตลอดเวลาของการวิจัยว่าตนต้องการจะตอบคำถามอะไร ประการต่อมา คำถามนั้นต้องเป็นคำถามที่ตอบได้ นั่นหมายความว่า มีหลักฐานที่น่าเชื่อถือจำนวนเพียงพอที่จะตอบคำถามนั้นได้ และเป็นคำถามที่สามารถตอบได้ตามความจริงเชิงประสบการณ์ (empirically) เป็นต้นว่าคำถามในเชิงอภิปรายว่าเป็นสิ่งที่การวิจัยทางประวัติศาสตร์ตอบไม่ได้ (เช่นสงครามเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในประวัติศาสตร์มนุษย์ใช่หรือไม่ หรือประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติมีแนวทางพัฒนาเป็นเส้นตรงใช่หรือไม่ ฯลฯ) คำถามที่ดีในการวิจัยทางประวัติศาสตร์ต้องไม่ขัดกับหลักตรรกศาสตร์ เป็นต้นว่าคำถามที่ว่านโปเลียนเป็นเผด็จการหรือนักปฏิรูป เป็นคำถามที่ไม่สามารถตอบได้โดยการวิจัยทางประวัติศาสตร์เพราะขาดตรรกะ เนื่องจากทั้งสองสิ่งไม่ใช่สิ่งที่ขัดแย้งกันจนปะปนกันไม่ได้ คนอาจเป็นได้ทั้งสองอย่าง นอกจากนี้ก็ยังเป็นคำถามที่คลุมเครือเอามากๆ ด้วย คำถามที่ดีสำหรับการวิจัยควรเป็นคำถามที่หวังได้ว่าคำตอบของมันจะช่วยให้ความกระจ่างแก่ข้อเท็จจริงจำนวนมาก มิใช่ข้อเท็จจริงที่จำกัดกล่าวอีกนัยยะหนึ่งคำตอบของคำถามที่ดีจะทำให้ผู้วิจัยได้พบ “ระเบียบ” อันหนึ่งซึ่งทำให้สามารถกับข้อเท็จจริงจำนวนมากในเรื่องนั้นๆ ให้เข้าไปอยู่ใน “ระเบียบ” อันนั้นได้ ทำให้เกิดความหมายจนเป็นที่เข้าใจได้ (intelligible) ...คำถามว่ากรุงศรีอยุธยามีกำเนิดมาอย่างไร เมื่อตอบได้ดีแล้วจะ

²⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 224.

ช่วยให้เข้าใจสภาพการหลายอย่างของตอนก่อน พ.ศ. 1893 และต้นอยุธยาได้ดี และจะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถจัดข้อเท็จจริงอีกมากเข้าไปในสภาพการณ์นี้ให้มีความหมายจนเป็นที่เข้าใจได้ คำถามที่ดีทางประวัติศาสตร์ควรมีลักษณะเปิดกว้างพอสมควรเพื่อทำให้ผู้วิจัยใช้หลักฐานให้กว้างขวาง และไม่บีบบังคับคำตอบไปในทางใดทางหนึ่งตั้งแต่การวิจัยยังไม่เสร็จสิ้นลง แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องไม่กว้างจนไม่มีทางตอบได้”²⁸⁸

เป็นที่น่าสังเกตว่า ใน พ.ศ.2523 นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้เห็นว่าทฤษฎีทางสังคมศาสตร์มีความสำคัญต่อการที่นักประวัติศาสตร์จะสามารถตั้งคำถามที่ดีขึ้นมา แต่คิดว่าคำถามที่ดีเกิดจากความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่กว้างขวาง ดังความว่า

“วิธีการที่จะได้มาซึ่งคำถามนี้เป็นสิ่งที่อธิบายได้ยาก เมื่อวิเคราะห์ลงไปให้ถึงที่สุดแล้ว คำถามทางประวัติศาสตร์นั้นเกิดจากความรู้ทางประวัติศาสตร์ทั้งสิ้น **ความรู้ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือสมัยใดสมัยหนึ่งยิ่งมากเท่าใดก็ยิ่งผลิตคำถามจำนวนมากขึ้นตามไปด้วย** เช่นเดียวกับความรู้ในด้านอื่นๆยิ่งรู้มากก็ยิ่งมีสิ่งให้สงสัยเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ... การพัฒนาคำถามในทางปฏิบัติจะกระทำมิใช่โดยการหาคำถามเพียงคำถามเดียวแต่จากกระทำโดยการเริ่มที่คำถามง่ายง่ายกลุ่มหนึ่งความพยายามจะตอบคำถามง่ายง่ายเหล่านี้โดยวิธีของประวัติศาสตร์อย่างเคร่งครัดจะก่อให้เกิดคำถามตามมามากกลุ่มหนึ่ง การทำซ้ำแล้วซ้ำเล่าเช่นนี้ไปเรื่อยจะทำให้นักเรียนประวัติศาสตร์บรรลุถึงคำถามอีกกลุ่มหนึ่งหรือข้อหนึ่งซึ่งเป็นที่สุดของคำถามเกี่ยวกับเรื่องนั้นหรือยุคสมัยนั้นคำคุ่มคำถามอื่นๆที่ได้ผ่านมาแล้วเราหวังได้ว่าคำตอบแก่คำถามนั้นจากสองความกระจ่างไปอย่างยุคสมัยนั้นหรือเรื่องนั้นได้ดีกว่าคำอธิบายใดที่เคยมีมาแล้ว การวิจัยทางประวัติศาสตร์ก็ได้เริ่มต้นไปแล้วโดยผู้วิจัยยังไม่ทันรู้ตัวด้วยซ้ำ”²⁸⁹

“วิธีการทางประวัติศาสตร์” ที่จะช่วยให้อ่านสามารถตอบคำถามทางประวัติศาสตร์ได้นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายโดยสังเขปว่า

²⁸⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ), **ปรัชญาประวัติศาสตร์**, (ช้างแล้ว), น 158.

²⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 158. (เน้นโดยผู้วิจัย).

“เพื่อจะตอบคำถามทางประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์อาศัยหลักฐานเป็นเครื่องมือหลักฐานจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการศึกษาประวัติศาสตร์ จนกล่าวกันว่าไม่มีหลักฐานก็ไม่มีประวัติศาสตร์ เหตุฉะนั้นส่วนใหญ่ของสิ่งที่เรียกกันว่าวิธีการของประวัติศาสตร์ จึงเป็นวิธีการที่นักประวัติศาสตร์จะจัดการกับหลักฐานของตน...

เมื่อกล่าวโดยสรุป วิธีการของประวัติศาสตร์คือประมวลหลักการและกฎเกณฑ์ที่จัดระเบียบไว้ดีแล้ว เพื่อจะช่วยให้รวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประเมินหลักฐานเหล่านั้นในเชิงวิพากษ์วิธี และเสนอผลสรุปของสิ่งที่ได้ค้นพบ หลักการขั้นพื้นฐานของวิธีการของประวัติศาสตร์มีอยู่สองอย่างซึ่งอาจกล่าวในเชิงคำถามได้ว่า มีหลักฐานอะไรอยู่บ้างจริงๆ และหลักฐานนั้นๆ หมายความว่าอะไรจริงๆ”²⁹⁰

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญแก่ “การประเมินคุณค่าของหลักฐานทางประวัติศาสตร์” เป็นอย่างมาก โดยกล่าวว่า

“การประเมินหลักฐาน... เป็นสิ่งจำเป็นที่สุดในวิธีการของประวัติศาสตร์... นักประวัติศาสตร์ในหลายยุคหลายสมัยได้พัฒนาวิธีการประเมินหลักฐานขึ้นอย่างละเอียด ซึ่งเรียกวิธีนี้ว่าวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ นัยละเอียดของวิธีการนี้อาจจะเห็นกันไปว่า คือการวิเคราะห์สามัญสำนึกออกเป็นกฎเกณฑ์ปลีกย่อยเท่านั้น ซึ่งก็ไม่ใช่ไกลจากความจริงนัก แม้ว่าวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์วางอยู่บนรากฐานของสามัญสำนึก แต่ก็ไม่ใช่สิ่งที่จะใช้สามัญสำนึกทดแทนได้ตลอดไป. มาร์ค บล็อก ซึ่งอาจเป็นนักประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในศตวรรษนี้ได้เตือนให้เห็นว่า สามัญสำนึกนั้นมีข้อจำกัดในตัวเอง การฝึกปรือทางด้านวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ จะช่วยพัฒนาสามัญสำนึกของบุคคลธรรมดาให้แหลมคมพอจะเผชิญกับหลักฐานหลากหลายในประวัติศาสตร์ได้ดี วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์จึงเป็นสิ่งจำเป็นอันขาดไม่ได้สำหรับนักเรียนประวัติศาสตร์”²⁹¹

การ “อ่าน” หลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยทำตามหลักเกณฑ์ของ “วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์” จะช่วยในการประเมินคุณค่าของหลักฐาน และช่วยให้เข้าใจ

²⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 159.

²⁹¹ เรื่องเดียวกัน, น. 159-160. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ความหมายของหลักฐานได้ดี ซึ่ง “วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์” นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์สรุปว่ามีส่วนสำคัญอยู่ 6 ส่วนด้วยกัน คือ

“1. หลักฐานนั้นถูกเขียนขึ้นเมื่อใด การกำหนดเวลาของหลักฐานไว้สิ่งจำเป็นอย่างยิ่งเพราะความหมายของหลักฐานที่แท้จริงนั้นขึ้นอยู่กับเวลา แม้ว่าในบางกรณีนักประวัติศาสตร์จะไม่สามารถกำหนดเวลาได้แน่นอน แต่ส่วนใหญ่แล้วก็มีวิธีที่จะกำหนดอายุอย่างคร่าวๆ ของหลักฐานได้ กล่าวกันว่าหลักฐานที่ไม่สามารถกำหนดเวลาที่เขียนได้นั้น ไม่มีประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์เลย

2. หลักฐานนั้นถูกเขียนขึ้นที่ใด เช่นเดียวกับสมัยที่เขียน สถานที่ที่เขียนก็มีส่วนช่วยบอกความหมายและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของหลักฐานนั้นเช่นกัน

3. หลักฐานนั้นใครเป็นผู้เขียน มีหลักการอีกมากที่จะพิจารณาให้รู้ว่าผู้เขียนหมายความว่าอะไร หรืออยู่ในฐานะที่จะรายงานความจริงได้หรือไม่เพียงไร

4. หลักฐานนั้นถูกเขียนขึ้นจากหลักฐานอื่นที่มีมาก่อนอะไรหรือได้ข้อมูลจากอะไร ทั้งสี่ชนิดนี้รวมกันบางทีก็เรียกว่าวิพากษ์วิธีอย่างสูง

5. หลักฐานนั้นเขียนขึ้นครั้งแรกในลักษณะใด เช่นเดิมเป็นเพียงนิทานแต่ถูกผนวกเข้าไปในพระราชพงศาวดารภายหลัง เดิมเป็นกฎหมายแต่ถูกลดลงไว้ในจารึกศิลาเพื่อประกาศอำนาจของฝ่ายยึดครอง ฯลฯ ทั้งหมดเหล่านี้จะช่วยระบุความหมายและความน่าเชื่อถือของหลักฐานทั้งสิ้น

รวมทั้งถ้าอย่างนี้มักเรียกกันว่าวิพากษ์วิธีจากภายนอกคือการอาศัยหลักฐานอื่นๆช่วยในการวิพากษ์เดี่ยวไม่น้อย

6. คุณค่าในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของหลักฐานชิ้นนั้นมีเท่าไรหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือหลักฐานนั้นมีความน่าเชื่อถือเพียงใด

อย่างที่ห้าและที่หกนี้บางทีก็เรียกว่าวิพากษ์วิธีอย่างต่ำ ส่วนอย่างที่ยกมาจะรู้จักกันว่า การวิพากษ์จากภายใน

ไม่มีปัญหาว่าในแต่ละส่วนของวิชาวิธีย่อมมีกฎเกณฑ์ปรีย่อยอีกมากเพื่อช่วยนักเรียนประวัติศาสตร์ให้เจ้จัดในการตรวจสอบก้ำไรทั้งหกนั้นและประเมินคุณค่าของหลักฐานได้เที่ยงตรงขึ้น”²⁹²

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชี้แจงว่า การรวบรวมและการประเมินคุณค่าของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ตามขั้นตอนดังกล่าวข้างต้นนี้ ยังไม่ทำให้เกิดความรู้ทางประวัติศาสตร์ขึ้นมา “การวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์” คือส่วนสำคัญยิ่งของวิธีวิทยาในการศึกษาประวัติศาสตร์ที่จะขาดเสียไม่ได้ กล่าวคือ

“หลักฐานจำนวนมากที่นักประวัติศาสตร์ได้ตรวจสอบ ประเมิน และพิสูจน์ไว้นั้น ยังหาได้ก่อให้เกิดประวัติศาสตร์ขึ้นไม่ หลักฐานเหล่านั้นยุ่งเหยิง ขาดความสัมพันธ์กันเอง และไม่มี ความหมายที่จะช่วยความเข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ใน “เวลา” อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาได้ สิ่ง สำคัญยิ่งในการวิจัยทางประวัติศาสตร์คือการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์จึงเข้ามามีบทบาทอย่าง เด่นชัด

อันที่จริง การวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ได้เริ่มในหัวสมองของนักประวัติศาสตร์มาตั้งแต่ ยังเสาะค้นคำถามอยู่ด้วยซ้ำ และมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการทำงานของนักวิจัยทางประวัติศาสตร์ทุก ขั้นตอน อย่างไรก็ตามยังมองไม่เห็นทางจะอธิบายวิธีการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ได้ และไม่ เคยพบตำราใดที่สามารถอธิบายวิธีการนี้ได้ มักจะนิยมให้ตัวอย่างการวิเคราะห์ของนัก ประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงเท่านั้น”²⁹³

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้พยายามอธิบาย “การวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์” ซึ่งทำให้ สามารถสร้าง “ระเบียบ” หรือ “เอกภาพ” ของข้อเท็จจริง ซึ่งกลายเป็น “ทฤษฎี” ที่นัก ประวัติศาสตร์จะต้อง “ตรวจสอบ” หรือ “ทดสอบ” อย่างละเอียดพิถีพิถัน ก่อนที่จะเสนอออกมา เป็นความรู้ทางประวัติศาสตร์

²⁹² เรื่องเดียวกัน, น. 160-161.

²⁹³ เรื่องเดียวกัน, น. 161.

“...ให้ย้อนกลับไปคิดเรื่องเกี่ยวกับ “ระเบียบ” และ “เอกภาพ” ดังที่กล่าวมาแต่ต้น วิธีการที่จะได้มาซึ่งสิ่งนั้นเพื่อห่อหุ้มข้อเท็จจริงจำนวนมากจากหลักฐาน นั้นแหละคือการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ ลึกลงไปจริงๆ แล้วจำเป็นต้องยอมรับด้วยว่า “ระเบียบ” และ “เอกภาพ” นี้หาได้มีปรากฏในหลักฐานอยู่พร้อมมูลให้แก่นักประวัติศาสตร์หยิบยกขึ้นมาใช้ไม่ แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในความคิดของนักประวัติศาสตร์เอง ปัญหาของเรา คือ เกิดขึ้นได้อย่างไร คำตอบอย่างกว้างๆ และค่อนข้างคลุมเครือ (เพราะเป็นเพียงเท่าที่ข้าพเจ้าสามารถทำได้) ก็คือส่วนหนึ่งได้เกิดขึ้นในระหว่างการแสวงหาความรู้ก่อนหน้าการได้มาซึ่งคำถาม จากนั้นก็ถูกขัดเกลาล้างแล้วขัดเกล่อีกด้วยหลักฐานจำนวนมากขึ้นที่ผู้วิจัยทางประวัติศาสตร์ได้ประสบในการค้นคว้า “ระเบียบ” หรือ “เอกภาพ” ที่เกิดขึ้นนี้จะถูกนำไปทดสอบกับข้อเท็จจริงใหม่ที่นักประวัติศาสตร์ขุดค้นขึ้นมาจากหลักฐาน ในกรณีนี้โชคร้ายมากๆ นักประวัติศาสตร์บางคนอาจเลิกการวิจัยลงกลางคันเมื่อพบว่าการวิจัยวิเคราะห์ของตนนั้นพังสลายลง ข้อเท็จจริงจำนวนหนึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายได้โดย “ระเบียบ” หรือ “เอกภาพ” ที่ตนมองเห็น การ “ทดสอบ” ทฤษฎีเช่นนี้นักประวัติศาสตร์ต้องทำตลอดการวิจัยของตนจนกว่าจะเสร็จสิ้นลง เมื่อการค้นคว้ายุติลงแล้วข้อมูลจำนวนมากที่นักประวัติศาสตร์รวบรวมไว้จะถูกนำมาเพื่อใช้ทดสอบระเบียบหรือเอกภาพที่ตนเป็นผู้สร้างขึ้นอย่างพิถีพิถันอีกครั้งหนึ่ง”²⁹⁴

นิธิ เอียวศรีวงศ์ สรุปว่า “เมื่อการค้นคว้าและการค้นคิดได้สิ้นสุดลงด้วยความสำเร็จแล้ว สิ่งที่อยู่เบื้องหลังในดวงความคิดของนักประวัติศาสตร์คือข้อมูลสำคัญๆ อันได้ถูกจัดระเบียบไว้ภายในเอกภาพอย่างดี ด้วยความเชื่อตรงต่อความเป็นจริง สุกสว่างพอที่จะทำให้ผู้วิจัยสุดลมหายใจของยุคสมัยที่ตนศึกษาได้เหมือนมีชีวิตในสมัยนั้นจริงๆ”²⁹⁵

เมื่อศึกษางานเขียนประวัติศาสตร์ไทยของนิธิ เอียวศรีวงศ์ แล้ว ก็จะเห็นได้ว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้นำเอา “หลักการ” และ “วิธีการ” ต่างๆ ของวิชาประวัติศาสตร์ดังกล่าวข้างต้นนี้มาใช้ในการทำงานวิจัยของตนเองอย่างจริงจัง ทำให้ประสบความสำเร็จอย่างสูงในการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความรู้เกี่ยวกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของไทยอย่างกว้างขวาง ดังจะเห็นได้จากหนังสือ **หลักฐานทางประวัติศาสตร์ใน**

²⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 161.

²⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, น. หน้า 162.

ประเทศไทย (พ.ศ.2525) และการอ้างอิงหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลากหลายประเภทในงานเขียนแต่ละเรื่อง เมื่อประกอบกับการให้ความสำคัญแก่มิติ “เวลา” และ “ลักษณะเฉพาะ” ของสังคมและวัฒนธรรมในยุคต่างๆ ก็ทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ ตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์โดยมองเห็นความหมายระดับลึกที่สัมพันธ์กับบริบทของหลักฐาน และสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างข้อเท็จจริงจำนวนมากที่ได้จากหลักฐานจนเกิดคำอธิบายใหม่ขึ้นมา

นอกจากการรู้หลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างกว้างขวางหลากหลาย และการตีความหลักฐานตามหลักการและวิธีการทางประวัติศาสตร์แล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังมองเห็นความเปลี่ยนแปลงระยะยาวในประวัติศาสตร์ ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกว่า **“ทัศนวิสัยทางประวัติศาสตร์”**²⁹⁶ เมื่อประกอบกับการตั้งคำถามและวิธีวิทยาที่ใช้ในการตอบคำถามหรือ **“การอธิบาย”** ที่ให้ความสำคัญแก่การพิจารณาความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ อย่างสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างหลายปัจจัย (หรือพิจารณาความเปลี่ยนแปลงในบริบททางประวัติศาสตร์ที่ซับซ้อน) รวมทั้งการพิจารณาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจาก **“ปัจจัยภายใน”** อย่างละเอียดอ่อน ก็ทำให้ภาพสังคมและวัฒนธรรมที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ สร้างขึ้นเป็นภาพที่มีความลึก เพราะทำให้เห็นภาพสังคมและวัฒนธรรมทั้งในช่วงก่อนที่จะเกิดความเปลี่ยนแปลงและช่วงที่ได้เกิดความเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้คำตอบที่ได้มา ยัง **“ส่องสว่าง”** ไปยังช่วงเวลาหลังจากนั้นจนทำให้เข้าใจยุคต่อๆ มาได้ดีขึ้นอีกโสดหนึ่งด้วย

ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือ งานเขียนเรื่อง **วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** ทำให้เห็นภาพของวรรณกรรมในสมัยอยุธยาที่เป็นวรรณกรรมเพื่อพิธีกรรม และใช้ฉันทลักษณ์ที่มาจากวรรณคดีสันสกฤต ส่วนสมัยรัตนโกสินทร์ ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจส่งผลให้วรรณกรรมเปลี่ยนแปลงไป เกิดวรรณกรรมแบบใหม่ที่รับอิทธิพลจากวรรณกรรมไพร่ ทั้งกลอนและนิยายที่มีอยู่ในวรรณกรรมไพร่ สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทางความคิดของชนชั้นสูงที่เปลี่ยนแปลงจากสมัยอยุธยา ขณะเดียวกันก็ทำให้เห็นได้ชัดว่า ความเปลี่ยนแปลงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่เศรษฐกิจกับวัฒนธรรมทางความคิดสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

²⁹⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “เพลงลูกทุ่งในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย” ใน ไชน, คาราบาว, น้ำเน่า และหนังไทย น.

อย่างลึกซึ้งนี้ เป็นรากฐานของความเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาที่มีการปฏิรูปประเทศที่ทำให้เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมาในสมัยรัชกาลที่ 5

การเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็มีลักษณะดังกล่าวข้างต้นเช่นกัน เพราะนิธิ เอียวศรีวงศ์ เน้นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมัยธนบุรี จึงต้องกล่าวถึงสภาพการณ์ในสมัยอยุธยาตอนปลายก่อนที่จะเกิดความเปลี่ยนแปลง และนิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังทำให้เห็นได้ชัดว่า อุดมคติและอุดมการณ์ของกลุ่มขุนนางในสมัยธนบุรีที่มีเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) เป็นศูนย์กลางนั้น มีความสืบเนื่องมาจากอุดมคติและอุดมการณ์ของชนชั้นสูงในสมัยอยุธยา เนื่องจากขุนนางกลุ่มนี้เป็นคนในตระกูลผู้ดีที่สืบทอดความเป็นเครือญาติและอำนาจทางการเมืองมาหลายชั่วคนแล้ว แตกต่างจากพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งเป็นพ่อค้าเกวียนชาวจีนแต่จิว ทำให้อุดมการณ์และนโยบายทางการเมืองที่ทรงเลือกใช้ในการปกครองราชอาณาจักรเป็นแบบ “นายซุนนุ้ม” ที่มีอาณาบารมี (charisma) สูง แม้ว่าขุนนางเชื้อสายผู้ดีที่เคยชินกับวัฒนธรรมของราชอาณาจักรอยุธยาอาจจะเห็นว่าพระราชกรณียกิจของพระเจ้ากรุงธนบุรีในฐานะ “นายซุนนุ้ม” ไม่เป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี และอาจถึงกับเห็นว่าทรงมีลัญญาวิปลาส แต่เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีสวรรคตแล้ว ธรรมเนียมใหม่ที่ทรงสร้างขึ้นกลับมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมของชนชั้นนำแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น ความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับพลนิกร “เป็นแรงบันดาลใจสำคัญที่ทำให้กษัตริย์ในราชวงศ์จักรีค่อนข้างจะวางความสัมพันธ์กับขุนนางและราษฎรในลักษณะที่ใกล้ชิดขึ้นกว่ากษัตริย์อยุธยา...ซึ่งการที่กษัตริย์ทรงละเลยที่จะเน้นความเป็นสมมติเทวราชในความสัมพันธ์กับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินนี้ สอดคล้องกับการเน้นอุดมคติของพุทธศาสนาและการเปิดทางให้วัฒนธรรมกระฎุมพีได้งอกงามขึ้นในหมู่ชนชั้นปกครองด้วย”²⁹⁷

จะเห็นได้ว่าประวัติศาสตร์แบบที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนขึ้น ไม่เพียงแต่จะให้ภาพมุกกว้างต่อยุคสมัยที่ศึกษา แต่ยัง “ส่องสว่าง” ให้เกิดความเข้าใจ “ยุคที่มาก่อน” และ “ยุคที่ตามมา” นอกจากนี้ จากฐานความรู้ประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ทำให้สามารถนำไปใช้ในการวิเคราะห์ประเด็นความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมด้านต่างๆ ในยุคหลัง รวมทั้งในยุคปัจจุบัน ได้อย่างลุ่มลึกมากขึ้น เพราะการรู้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ทุกประเภทและทุกสมัยทำให้มี

²⁹⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*, น. 525.

คลังข้อมูลมหาศาลเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย และมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ “ยุคก่อนหน้าที่จะเกิดความเปลี่ยนแปลง” และ “ยุคหลังจากนั้น” อยู่มากแล้วนั่นเอง

สำหรับแนวทางในการเขียนรายงานการวิจัยทางประวัติศาสตร์นั้น เนื่องจากนิธิ เอียวศรีวงศ์ ต้องการให้คนทั่วไปในสังคมได้อ่านงานเขียนทางประวัติศาสตร์ มิใช่เป็นความรู้ที่ผูกขาดหรือสื่อสารกันในกลุ่มนักวิชาการเพียงไม่กี่คนเท่านั้น จึงต้องการให้งานเขียนประวัติศาสตร์มี “ศิลปะ” หรือวรรณศิลป์ ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เสนอว่า การใช้ภาษาที่ “ดี” ในการเขียนประวัติศาสตร์ควรมีลักษณะดังนี้

“ภาษาที่กระชับ การพิสูจน์ข้อเท็จจริงด้วยการอ้างอิงและวิเคราะห์หลักฐานการเลือกใช้คำ ที่ให้ความหมายแต่พอดีพอดี ไม่มากหรือน้อยเกินไป ฯลฯ แม้จะทำให้งานทางประวัติศาสตร์เย็นชาลง แต่ก็มีความจำเป็นสำหรับการรายงานการวิจัยทางประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ข้อกำหนดเหล่านี้ไม่จำเป็นว่าจะต้องทำให้งานเขียนทางประวัติศาสตร์หมดคุณค่าทางวรรณศิลป์ ลง หรือกลายเป็นภาษาลีลาสำหรับคนกลุ่มเล็กๆ เพียงกลุ่มเดียวใช้สื่อสารกัน ด้วยภาษาง่ายๆ ที่ชัดเจนแต่ไม่ผิดเพี้ยนไปจากข้อกำหนดของการรายงานทางประวัติศาสตร์ที่ดี **แม้ว่าประวัติศาสตร์ไม่ใช่ศิลปะ แต่ก็จะไม่ทำให้ประวัติศาสตร์ด้อยคุณค่าลงเลยถ้าจะเป็นศิลปะด้วย** สำคัญแต่ว่าจะเป็นเพียงศิลปะอย่างเดียวไม่ได้เท่านั้น”²⁹⁸

กล่าวได้ว่าวิถีวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ครอบคลุมตั้งแต่การแสวงหาความรู้อย่างกว้างขวางหลายสาขาวิชา การศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์และวิพากษ์หลักฐานอย่างพิถีพิถัน การวิเคราะห์และการสังเคราะห์เพื่อสร้างความรู้จากมุมมองใหม่โดยเน้นปัจจัยภายใน เพื่อเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะเฉพาะในยุคต่างๆ ที่ช่วยส่องสว่างให้แก่ยุคที่มาก่อนและยุคที่ตามมา ตลอดจนการเขียนรายงานการวิจัยที่มีทั้งความเป็น “ศาสตร์” และความเป็น “ศิลปะ”

²⁹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” ใน การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ: ทัศนะของนักวิชาการไทย น. 163. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เพื่อให้มีพลังในการสื่อสารกับคนวงกว้าง ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ”
ของคนไทยได้ในที่สุด²⁹⁹

²⁹⁹ ลักษณะการเขียนงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จะแตกต่างจากการเขียนบทความทางประวัติศาสตร์ที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ดังที่ มุกหอม วงษ์เทศ วิเคราะห์ว่า “เป็นความสามารถเฉพาะตัว...ก็คือสิ่งที่เรียกว่า “ลีลาชั้นเชิง” ที่รวมถึงกลวิธีการเขียน สำนวนภาษา ไวยากรณ์ ขันร่ายลึกจนถึงตลกโปกฮา ลูกเล่น การยั่วล้อ ที่เล่นที่จริง เสียดสีเยาะเย้ยถากถางแดกดันประชนประเทียด ดำเนินๆ ดำแสดหน้า ฯลฯ ที่มีอย่างแพรวพราวระยิบระยับ และที่ทำให้อ่านอรรถยสะใจได้อารมณ์และอรรถรสอย่างเปี่ยมคุณค่า รวมทั้งอะไรต่อมิอะไรที่ให้อ่านพินิจคิดระวังหยั่งลึกนึกเดาใจในตัวอักษรให้เท่าทันกันเขาเอง หรือจะมองอีกอย่างก็ได้กระมังว่า ลีลาชั้นเชิงระดับเหนือชั้นของอาจารย์นิธินั้น ก็เป็น “การเมืองของการเขียน” นั่นเอง” มุกหอม วงษ์เทศ, “คำนำเสนอ” ว่าด้วยการเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ น. (14)-(15).

บทที่ 6

“มนุษย์” ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์

ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ “มนุษย์” มีส่วนในการกำหนดความเปลี่ยนแปลงหรือกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ ขณะเดียวกันการศึกษาประวัติศาสตร์ก็อาศัยคุณสมบัติของนักประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็น “มนุษย์” ซึ่งมีทั้งความคิดที่เป็นเหตุเป็นผล จินตนาการ และอารมณ์ความรู้สึก นอกจากนี้ จุดมุ่งหมายอันเป็นอุดมคติในการศึกษาประวัติศาสตร์ยังมุ่งไปสู่การเกิดความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนการ “กลับไปสู่อดีต” คือสามารถคิดและรู้สึกเหมือนคนในสังคมยุคที่นักประวัติศาสตร์ศึกษา ทำให้ความหมายของ “มนุษย์” ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความสำคัญที่จะต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจน ทั้งในแง่ที่เป็นการนิยามความหมายของ “มนุษย์” โดยตรง และในแง่ที่ปรากฏในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็น “ตัวละคร” ต่างๆ ที่มีบทบาทในการกำหนดวิถีประวัติศาสตร์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงความหมายของ “มนุษย์” ไว้ในเอกสารฉบับหนึ่ง ซึ่งเขียนขึ้นเพื่อเสนอแนวทางในการจัดทำหลักสูตรวิชาเกี่ยวกับ “มนุษย์” ของคณะมนุษยศาสตร์ ดังนี้

“ก/ “ความเป็นมนุษย์” นั้นเป็นสิ่งสร้างทางสังคม ถ้าจะนิยามโดยเปรียบเทียบกับสิ่งมีชีวิตอื่นก็เป็นข้อเท็จจริงทางชีววิทยา-บวกกับประสาทวิทยาด้านสมองเท่านั้น แต่เราคงมองตัวเองต่างจากสัตว์ชนิดอื่นมาแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว หากทว่าต่างอย่างไรก็แล้วแต่จะนิยามกัน ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามกาลและเทศะเสมอมา

ข/ นิยาม “ความเป็นมนุษย์” มีความสำคัญก็เพราะ มันทำให้เรารู้สึกว่ามีศักยภาพและมีข้อจำกัดอย่างไร นิยามแต่ละอย่างจึงทำให้เกิดพฤติกรรม (ทางกาย, ทางความคิด, ทางสังคม, ทางเศรษฐกิจ, ทางการศึกษา ฯลฯ) ที่แตกต่างกัน ในขณะที่เดียวกันก็เกิดระบบคุณค่าที่แตกต่างกันด้วย

ค/ ด้วยเหตุดังนั้น จุดมุ่งหมายของวิชาจึงน่าจะทำให้นักศึกษาเข้าใจว่าความเป็นมนุษย์นี้เป็นสิ่งสร้างทางสังคม ไม่ได้มีอยู่เองตามธรรมชาติ และเปลี่ยนแปลงคลี่คลายไปเรื่อยๆ ไม่ได้หยุดนิ่ง แต่เพราะมันมีความสำคัญแก่โลกทรรศน์อย่างมาก เขาจึงต้องเข้าใจมันให้ดี นอกจากนิยามความเป็นมนุษย์จะเป็นรากฐานของวิชาการต่างๆ แล้ว ยังเกี่ยวข้องกับระบบค่านิยมของเขาและสังคมของเขา ความรู้ความเข้าใจดังกล่าว จะทำให้เขามีความสามารถในการตั้งคำถามขึ้นรากฐานกับวิชาการ, สังคม และตัวเขาเองได้

(ผมอยากย้ำด้วยว่า ผมไม่ได้คิดถึงการมีวิชาที่สอนคนเป็น “คนดี” เพราะผมไม่เชื่อว่ามีความดีอย่างนี้อยู่ในโลก แม้แต่ธรรมะของพระพุทธเจ้าก็ไม่ใช่ว่าจะประมวลความรู้อย่างหนึ่งอย่างใดสำหรับเรียนรู้ แต่สำหรับทำให้เกิด “การรู้แจ้งแทงตลอด” ซึ่งทางสายเถรวาทเชื่อว่าได้มาจากการฝึกปฏิบัติ แต่ตรงกันข้าม ความเป็น “คนดี” ในโลกปัจจุบัน เป็นไปได้ก็ต่อเมื่อต้องใช้ปัญญาเพื่อวิเคราะห์ได้ตรงต่อตลอดเวลา จะใช้ปัญญาได้ก็ต้องมีความรู้ความเข้าใจอะไรต่อมิอะไรมากกว่าศีลธรรมพื้นฐาน ซึ่งเด็กก็รู้อยู่แล้ว)

ง/ เพราะนิยามความเป็นมนุษย์แตกต่างกันในแต่ละสมัยและแต่ละสังคม ผมจึงคิดว่าวิชานี้ น่าจะมีจุดมุ่งหมายสำหรับเด็กไทยในสมัยปัจจุบันโดยเฉพาะเท่านั้น ไม่มุ่งประสงค์จะพูดถึงนิยามความเป็นมนุษย์ในสังคมอื่นหรือสมัยอื่น³⁰⁰

นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ “นิยามความเป็นมนุษย์ในสังคมไทย” ดังนี้

“กล่าวโดยสรุป ผมคิดว่านิยามความเป็นมนุษย์ในสังคมไทยนั้นอาจแบ่งออกได้เป็นสามกระแสหลัก 1. ความเชื่อดั้งเดิมซึ่งขอเรียกว่าไสยศาสตร์ในที่นี้ 2. พระพุทธศาสนา 3. บางส่วนของสังคมและวัฒนธรรมตะวันตก ทั้งสามกระแสหลักอาจจะแบ่งออกเป็นกระแสน้อยลงมาได้อีกมาก”

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า คนไทยในปัจจุบันแต่ละคนได้รับอิทธิพลจากความคิดความเชื่อทั้งสามกระแสนี้ร่วมกัน “ทั้งสามกระแสหลักนี้อาจให้นิยามที่ขัดกันเอง แต่ก็ไม่ใช่เป็นปัญหาสำหรับ

³⁰⁰ จดหมาย นิธิ เอียวศรีวงศ์ ส่งให้สายชล สัตยานุรักษ์ เนื้อหาเป็นข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการสอนวิชาเกี่ยวกับมนุษย์ให้แก่นักศึกษา ไม่ปรากฏวันที่และสถานที่ในการเขียนจดหมายนี้

คนไทย เพราะเราเลือกใช้ในแต่ละสถานการณ์ไม่ตรงกัน หรือใช้เสริมกันโดยไม่ได้รู้สึกเลยว่าขัดกันเอง (สังคมอื่นๆ ทุกสังคมในโลกปัจจุบันก็เป็นเช่นเดียวกันนี้)³⁰¹ และได้ชี้แนะแนวทางในการสอนให้นักศึกษามีความเข้าใจและมีทักษะวิพากษ์ต่อความหมายของความเป็นมนุษย์ของคนไทย ดังนี้

“คิดว่าเนื้อหาของวิชาน่าจะเป็น

1/ ความเป็นมนุษย์ในทัศนะของไสยศาสตร์ไทย กระแสรอง- (เช่น ชาวเขา, ความแตกต่างในแต่ละภาค ฯลฯ)

2/ ความเป็นมนุษย์เช่นนั้นพึงสัมพันธ์กับคนอื่นและสิ่งอื่นอย่างไร (เป็นคำถามประจำในหัวข้ออื่นๆ ด้วย)

3/ ความเป็นมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา (เอาหลักใหญ่ๆ ก่อน)

4/ ความเป็นมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาไทย (แตกต่างจากหลักการเดิม เช่น ปะปนไสยศาสตร์, ซึมซับเอาวิทยาศาสตร์และตะวันตกเข้ามา ฯลฯ)

5/ ความเป็นมนุษย์ในกระแส “ปฏิรูป” - เช่นคำสอนท่านพุทธทาส, สายสันติอโศก, สายพระป่า ฯลฯ

6/ ความเป็นมนุษย์ในกระแสตะวันตกที่กระทบถึงไทย³⁰²

สำหรับประเด็น “ความเป็นมนุษย์ในกระแสตะวันตกที่กระทบถึงไทย” นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความเห็นว่าประกอบด้วยกระแสความคิดหลายประการด้วยกัน ได้แก่

“ก/ คริสต์ศาสนา (ผมตัดเอากิริกออกไปเลย เพราะคิดว่ามีอิทธิพลต่อไทยผ่านตะวันตก หลัง enlightenment แล้ว)

³⁰¹ เรื่องเดียวกัน.

³⁰² เรื่องเดียวกัน.

ข/ enlightenment - อย่าลืมว่าต้องรวมเอากระแสความคิดนี้ที่ไหลมาถึงไทยภายใต้ลัทธิ
"บูรพนิยม" ของฝรั่งด้วย

ค/ วิทยาศาสตร์

ง/ การผลิตในเชิงอุตสาหกรรมและพาณิชย์นิยม

จ/ ประชาธิปไตย-เสรีนิยม, สังคมนิยม, ประชาธิปไตยใหม่, เสรีนิยมใหม่ (หรือจารีตนิยม
ใหม่)

ฉ/ เศรษฐศาสตร์ และวิชาการ

ช/ ชาตินิยม (แบบไทย)

ทั้ง 6 ข้อนี้อาจผสมผสานกัน ก่อให้เกิดสำนึกที่หลากหลาย เพราะคนแต่ละกลุ่มแต่ละภูมิภาคหลัง
จะเน้น 6 อย่างนี้ต่างกัน”³⁰³

นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเห็นว่า แต่ละคนมีสิทธิที่จะนิยามความเป็นมนุษย์ด้วย
ตัวเอง เพราะแม้แต่ความหมายของมนุษย์ที่ปรากฏในกระแสความคิดต่างๆ ก็มีได้เป็น
ความหมายที่ตายตัวและทุกคนเห็นพ้องต้องกัน ตรงกันข้าม แต่ละคนอาจมีความเข้าใจแตกต่าง
กัน นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงเสนอว่า ในด้านวิธีการสอน ควรให้ความสำคัญแก่การสร้าง “ทัศนวิพากษ์
ต่อกระแสต่างๆ เหล่านี้” ซึ่งให้เห็นจุดแข็งจุดอ่อน” แล้วเปิดโอกาสให้นักศึกษา “หัดวิเคราะห์-
ความเห็นหนึ่งๆ ไม่ว่าในนวนิยาย, ศิลปะ หรือวิชาการ น่าจะมาจากนิยามความเป็นมนุษย์
อะไรบ้าง” และ “น่าจะสืบพินิจที่คัดสรรจากงานของนักคิด เช่น พระธรรมบท บางส่วนของใบเบิล
บทแปลของท็อดเคอวิลด์ ฯลฯ ให้อ่าน แล้วร่วมกันวิพากษ์ โดยครูสรุปในตอนท้าย”³⁰⁴

จากความหมายของ “มนุษย์” ดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ชัดว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ เน้นว่า
“มนุษย์” ในทัศนะของคนในแต่ละวัฒนธรรมย่อมมีลักษณะเฉพาะ (ไม่ใช่มี “ธรรมชาติ” ที่
เหมือนกันหรือเป็นสากล) นักประวัติศาสตร์ (และทุกคนที่ศึกษามนุษย์) ล้วนมีสิทธิที่จะให้

³⁰³ เรืองเดียวกัน.

³⁰⁴ เรืองเดียวกัน.

ความหมายแก่ “มนุษย์” ตามที่ตนเองมองเห็น และบทบาทของ “มนุษย์” ในประวัติศาสตร์จะเป็นอย่างไรก็อยู่ที่ความหมายของ “มนุษย์” ในทัศนะของนักประวัติศาสตร์แต่ละคน ควบคู่กับทัศนะที่มีต่อ “สาเหตุต้นตอ” หรือ “สาเหตุระยะยาว” ที่มีผลต่อการตีความหรือการให้เหตุผลทางประวัติศาสตร์

นักประวัติศาสตร์แต่ละคนในฐานะที่เป็น “มนุษย์” จึงมีวิธีคิด มีจินตนาการ และมีอารมณ์ความรู้สึกเป็นของตนเอง ซึ่งมีทั้งส่วนที่เหมือนและส่วนที่แตกต่างจากมนุษย์อื่นๆ ในยุคเดียวกัน (ส่วนที่ “เหมือน” กับคนอื่นๆ ในสังคมเดียวกัน ก็เป็นเพราะมี “วัฒนธรรม” ร่วมกัน) เมื่อศึกษาประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์แต่ละคนจึงกำหนดบทบาทของมนุษย์หรือตัวละครในอดีตตามความหมายของ “มนุษย์” ที่ตนเองมีอยู่ในใจ และตระหนักว่ามนุษย์แต่ละคนย่อมแตกต่างกัน (แต่มีส่วนที่เหมือนกันอยู่ด้วย) ส่วนจุดมุ่งหมายของการเขียนประวัติศาสตร์ก็เพื่อสื่อสารกับมนุษย์ด้วยกัน นักประวัติศาสตร์จึงต้องไตร่ตรองว่าต้องการให้มนุษย์ที่อ่านหรือรับรู้ประวัติศาสตร์มีความทรงจำหรือความรู้สึกนึกคิดอย่างไรต่ออดีต มีทัศนะอย่างไรต่อปัจจุบัน และมีความคาดหวังให้มนุษย์และสังคมเป็นอย่างไรในอนาคต พร้อมกันนั้นก็ต้องเลือกวิธีการสื่อสารให้สอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของมนุษย์ในสังคมที่ตนต้องการจะสื่อสารอีกด้วย

ใน พ.ศ.2532 นิธิ เอียวศรีวงศ์ นิยาม “มนุษย์” ในทัศนะของตนเอง ดังนี้

“คนเราเกิดมาคนเดียว และตายไปคนเดียว แต่ระหว่างที่มีชีวิตอยู่ ไม่สามารถอยู่ได้คนเดียว เพียงเพื่อเอาชีวิตให้รอดก็จำเป็นต้องสัมพันธ์กับผู้อื่นและสิ่งอื่น เพื่อให้ได้มาซึ่งเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็น และเพื่อรักษาเครื่องอุปโภคบริโภคนั้นไว้เป็นสิทธิ์ของตน

ยิ่งไปกว่าต้องการมีชีวิตรอด คนยังต้องการมีชีวิตที่ดีอีกด้วย ดีตามมาตรฐานที่เขากำหนดขึ้นตามยุคสมัยและตามสังคมของตนเอง เพราะฉะนั้นจึงไม่แต่เพียงจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนด้วยกัน เพื่อให้มีเครื่องอุปโภคบริโภคประทังชีวิตเท่านั้น ยังต้องจัดให้ความสัมพันธ์นั้นเอื้ออำนวยต่อชีวิตที่ดีด้วย ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงยิ่งเพิ่มความซับซ้อนยิ่งขึ้นไปอีก ความจริงง่ายๆ ชัดนี้ นักปราชญ์แต่ก่อนกล่าวอธิบายไว้สั้นๆ ว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม...

นอกจากจัดความสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกันแล้ว มนุษย์ยังมีสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ด้วยกันอีกด้วย สิ่งแวดล้อมที่สำคัญมากคือธรรมชาติ...มนุษย์จะต้องจัดความสัมพันธ์ของตนกับสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ให้อำนวยต่อการดำรงชีวิตและการมีชีวิตที่ดี”³⁰⁵

ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ “มนุษย์” ไม่ได้จัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติตามอำเภอใจของตนเอง เพราะ

“ธรรมชาติมีความสลับซับซ้อนและมีพลังอย่างล้นเหลือ การจัดความสัมพันธ์ทางธรรมชาติ ไม่ได้หมายความว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่หยุดนิ่งตายตัว แล้วมนุษย์เข้าไปจัดการให้ธรรมชาติเป็นไปตามความประสงค์ของตนเอง ในทางตรงกันข้ามธรรมชาติมีความสัมพันธ์ภายในของตัวเอง มนุษย์จัดความสัมพันธ์ของตนกับธรรมชาติด้วยการแทรกเข้าไปอยู่ในระบบความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในธรรมชาติ หากจะเปลี่ยนแปลงธรรมชาติก็เปลี่ยนด้วยการแทรกเข้าไปอยู่ในระบบความสัมพันธ์นั้น ไม่ใช่ไปเป็นระบบความสัมพันธ์ภายในของธรรมชาติ”³⁰⁶

ในทำนองเดียวกัน “มนุษย์” ก็ไม่ได้จัดความสัมพันธ์ทางสังคมตามอำเภอใจของตนเองเช่นกัน เพราะส่วนหนึ่ง “ระบบความสัมพันธ์” รวมทั้งความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นมรดกจากอดีต นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า ด้านหนึ่งมนุษย์มีสถานะเป็น “บุคคล” หรือ “ปัจเจกบุคคล” อีกด้านหนึ่งมนุษย์ “ถูกแวดล้อมด้วยเงื่อนไขทางสังคม”³⁰⁷ และ “คนเราเกิดมาตัวเปล่า แต่ก็ถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมทันทีที่เกิดมา เหตุฉะนั้นเราทุกคนขีดเส้นชีวิตเราได้ในระดับหนึ่ง แต่ขีดทั้งหมดตามอำเภอใจไม่ได้ เพราะส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของชีวิตนั้นวัฒนธรรมได้ขีดไว้ให้แล้ว”³⁰⁸ การศึกษาเพื่อเข้าใจ “เงื่อนไขทางสังคม” และ “วัฒนธรรม” จึงมีความสำคัญ เพราะทำให้เข้าใจชีวิตมนุษย์และระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ รวมทั้งเข้าใจสถาบันทางสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อจัดระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ เนื่องจาก

³⁰⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์” ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 10 ฉบับที่ 9 (กรกฎาคม 2532) ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์*, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), น. 1-2.

³⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 2.

³⁰⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วิกฤตใหม่ของพุทธไทย” *มติชนสุดสัปดาห์* ปีที่ 36 ฉบับที่ 1873 (8-14 กรกฎาคม 2559).

³⁰⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์” ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 10 ฉบับที่ 9 (กรกฎาคม 2532) ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์*, (อ้างแล้ว), น. 1-5. (เน้นโดยผู้วิจัย).

“มนุษย์จัดความสัมพันธ์โดยการสร้างสถาบันทางสังคมขึ้น สถาบันทางสังคมทั้งหลายก็มี
ความสัมพันธ์กันเองอย่างสลับซับซ้อนยิ่ง”³⁰⁹

บทบาทของ “มนุษย์” หรือปัจจัยในด้าน “บุคคล” ในงานเขียนประวัติศาสตร์

ในงานเขียนประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ “มนุษย์” มีภูมิหลังแตกต่างกัน ทำให้มี
วิถีทางในการได้มาซึ่งอำนาจและการรักษาอำนาจแตกต่างกัน นอกจากนี้ “บริบท” ในแต่ละขณะก็มี
มีผลต่อทางเลือกและผลที่ตามมาด้วย

เมื่อเขียน **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์** นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นว่าพระ
นารายณ์ทรงมีภูมิหลังที่ทำให้พระองค์ทรงมีสิทธิธรรมในราชสมบัติสูง เพราะไม่เพียงแต่พระองค์
จะทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปราสาททอง ยังทรงมีพระราชมารดาเป็นพระราชธิดาของพระ
เจ้าทรงธรรม อย่างไรก็ตาม พระราชชายาองค์ที่ 1 ของพระเจ้าปราสาททอง (ซึ่งคงได้รับ
พระราชทานหีบหมากเครื่องยศในฐานะเอกภรรยาเมื่อครั้งพระองค์ยังเป็นขุนนาง) ทรงมีพระราช
บุตรถึง 5 พระองค์ ทำให้พระราชโอรสอันเกิดแต่พระราชชายาพระองค์นี้ทรงมีสิทธิธรรมสูง
เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ พระนารายณ์ยังทรงมีพระปิตุลาซึ่งเป็นพระมหาอุปราชในรัชกาลของพระ
ราชบิดาและได้ครองราชสมบัติโดยทรงพระนามตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าพระศรีสุ
ธรรมราชา ทำให้พระองค์ทรงได้ราชสมบัติจากการแย่งชิงมาจากพระปิตุลาพระองค์นี้ ที่สำคัญ
พระนารายณ์ทรงเผชิญปัญหาอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจ คือการที่ระบบ
ราชการของราชอาณาจักรอยุธยาเมื่อเอกภาพมากขึ้นและขุนนางฝ่ายปกครองมีอำนาจสูงขึ้นมาก
ตั้งแต่รัชกาลพระนเรศวรเป็นต้นมา พระองค์จึงทรงเลือกพ่อค้าอิหร่าน (เปอร์เซีย) เป็นพันธมิตร
ทางการเมือง จนกระทั่งทรงสูญเสียพันธมิตรกลุ่มนี้ไป พระองค์จึงทรงตัดสินใจเลือกฝรั่งเศส
มาเป็นพันธมิตรแทน ทั้งนี้ก็เพื่อถ่วงดุลอำนาจของขุนนางฝ่ายปกครองของไทยเอง (มิใช่เพราะแรง
กดดันจากฮอลันดาหรือเพื่อถ่วงดุลฮอลันดาดังที่เคยเข้าใจกัน เพราะหลักฐานฮอลันดาแสดงว่า
บริษัท V.O.C. ของฮอลันดามีความสัมพันธ์อันดีกับพระนารายณ์ตลอดรัชกาลของพระองค์) พร้อม
กันนั้นนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็แสดงให้เห็นด้วยว่า การเลือกฝรั่งเศสเป็นพันธมิตรนั้นเป็นไปอย่างมี

³⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 3.

เหตุผล เพราะได้ทรงพิจารณาแล้วว่าการเลือกประชามชาติอื่นๆ จะก่อให้เกิดปัญหาตามมาในภายหลัง เช่น ประชามโปรตุเกสมีฐานอำนาจอยู่ในราชอาณาจักรที่เข้มแข็งเกินไป เป็นต้น³¹⁰

ใน การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ นี้ นอกจากพระนารายณ์และพระเพทราชาแล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังกล่าวถึงบทบาทของคนอื่นๆ เช่น ฟอลคอน ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า

“...ฟอลคอนเป็นนักการเมืองที่ฉลาดกว่านั้น เขาเป็นผู้หนึ่งที่น่าเชื่อถือได้ถึงความละเอียดอ่อนในปัญหาศาสนา เขาเป็นผู้หลักเลียงไม่ทูลเรื่องพระราชดำริของพระเจ้าหลุยส์ในเรื่องจะให้พระนารายณ์เปลี่ยนศาสนา อย่างน้อยก็ไม่ทูลตามเงื่อนไขของราชทูต แต่ตามเงื่อนไขที่เขากำหนดเอง เขาเป็นผู้ที่ยังมิให้มีการประกาศสัญญาที่เดอ โซมอนด์ ทำไว้ อันจะให้สิทธิพิเศษแก่พวกเขารีด เพราะเกรงว่าจะเกิดจลาจลขึ้น ในกรณีที่จะต้องไปเกี่ยวข้องกับองค์การพุทธศาสนาเขาจะหลบ ให้พระนารายณ์ออกหน้า เช่น ในค.ศ. 1697 เขาไม่ยอมให้การสร้างแปลงบ่อที่บางกอกได้เริ่มลงมือ เพราะแนวที่จะทำบ่อมีวัดอยู่วัดหนึ่ง เขาไม่อนุญาตให้เดส์ฟาชื้อวัด แต่เกี่ยงให้รอพระบรมราชานุมัติเสียก่อน โรงทานของเขาเลี้ยงอาหารแก่ชาวพุทธที่ยากจนในประเทศจำนวนมาก...”³¹¹

เนื่องจาก นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า “มนุษย์” หรือ “บุคคล” ไม่อาจกำหนดวิถีความเปลี่ยนแปลง (หรือวิถีประวัติศาสตร์) ได้ตามอำเภอใจของตน แต่มีวัฒนธรรมและบริบททางสังคมเป็นเงื่อนไขของการตัดสินใจอยู่ด้วย จึงแสดงให้เห็นในงานเขียนประวัติศาสตร์ว่า ในบางกรณีการตัดสินใจของ “บุคคล” ก็ไม่อาจแก้ปัญหาได้เพราะทั้งสภาพร่างกายของมนุษย์และบริบททางสังคมไม่เอื้ออำนวย เช่น ในฐานะที่ทรงเป็น “มนุษย์” สมเด็จพระนารายณ์ไม่อาจกำหนดวิถีประวัติศาสตร์ได้ทั้งหมด ในที่สุดแล้วเมื่อพระองค์ทรงพระประชวรอยู่เป็นเวลานาน ขุนนางฝ่ายปกครองผู้หนึ่งคือพระเพทราชาและพันธมิตรทางการเมืองก็มีบทบาทในการดึงเอาพระสงฆ์และประชาชนมาร่วมก่อการรัฐประหาร แล้วเสด็จขึ้นครองราชย์ได้สำเร็จท่ามกลางเงื่อนไขแวดล้อมหรือสถานการณ์ทางการเมืองที่ตึงเครียดในปลายรัชกาล ส่วนการตัดสินใจพระทัยของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็เกิดขึ้นในบริบทหรือสถานการณ์ต่างๆ ในสังคมการเมืองของราชอาณาจักรอยุธยา

³¹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์, (อ้างแล้ว), น.85.

³¹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), น. 85.

นับตั้งแต่เมื่อครั้งที่ทรงเป็น “พ่อค้าเกวียน” ที่เดินทางค้าขายระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับเมืองระแหง หรือเมืองตากซึ่งเป็น “รัฐชายขอบ” แล้วทรง “วิ่งเต้น” จนได้ตำแหน่งเจ้าเมือง จากภูมิหลังที่พระองค์ทรงเป็นพ่อค้าจีนแต่ใจซึ่งไม่มีเส้นสายเครือข่ายจากการแต่งงานกับสมาชิกของชนชั้นสูง หรือพวก “ผู้ดี” มีเพียง “ข้าหลวงเดิม” หรือลูกน้องคนสนิทที่ทรงไว้วางพระทัยจำนวนหนึ่ง พระองค์จึงทรงตัดสินใจพระทัยดำเนินนโยบายทางการเมืองแบบ “ชุมชน” จนตลอดรัชกาล เมื่อพระองค์ทรงตกอยู่ในสถานการณ์ที่ฐานอำนาจทางการเมืองอ่อนแอลง พระองค์ก็ทรงตัดสินใจพระทัยเพิ่มพูน “อาณาบารมี” ด้วยการบำเพ็ญสมณกรรมฐาน และเมื่อทรงเปลี่ยงปล้ำทางการเมืองจนตระหนักว่าหมดหนทางในการต่อสู้แน่แล้ว พระองค์ก็ทรงยอมรับความพ่ายแพ้โดยสุจริต ซึ่งการตัดสินใจพระทัยเช่นนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าเป็น “การก้าวลงจากสังเวียน” อย่างสง่างาม และนโยบายทางการเมืองของพระองค์ในช่วงเวลาที่ทรงครองราชสมบัติก็ได้ “สร้างความสำเร็จอย่างน่าตื่นตาตื่นใจในประวัติศาสตร์”³¹² เพราะทั้งมรดกอันสำคัญและมีคุณค่าไว้ให้แก่คนรุ่นหลัง ดังความต่อไปนี้

“14 ปีของรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีมีเวลาที่สูงญ่เปล่า แต่เป็นช่วงเวลาสำคัญอีกสมัยหนึ่งของประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรอยุธยา อย่างน้อยกรอบโครงของราชอาณาจักรคือ “แผ่นดินเดียวกัน” ก็เป็นสิ่งที่การเมืองแบบชุมชนของพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นผู้ฟื้นฟูขึ้น นับเป็นมรดกที่ราชวงศ์จักรีไม่เคยปฏิเสธเลย...

มรดกที่สำคัญยิ่งจากการเมืองแบบชุมชนเห็นจะเป็นลักษณะความสัมพันธ์ระหว่าง กษัตริย์และข้าทูลละอองฯ กับประชาชน

ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดที่วางอยู่บนรากฐานความสัมพันธ์ทางเครือญาติของพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น เป็นแรงบันดาลใจสำคัญที่ทำให้กษัตริย์ในราชวงศ์จักรีค่อนข้างจะวางความสัมพันธ์กับขุนนางและราษฎรในลักษณะที่ใกล้ชิดขึ้นกว่ากษัตริย์อยุธยา...

³¹² นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), น.517.

การที่กษัตริย์ทรงละเลยที่จะเน้นความเป็นสมมติเทวราชในความสัมพันธ์กับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินนี้ สอดคล้องกับการเน้นอุดมคติของพุทธศาสนาและกับการเปิดทางให้วัฒนธรรมกรรมพีได้งอกงามขึ้นในหมู่ชนชั้นปกครองด้วย”³¹³

ส่วนบทบาทของประชาชนนั้น งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในทศวรรษ 2520 แสดงให้เห็นว่าประชาชนมีบทบาททางการเมืองอย่างสำคัญ แต่เมื่อฝ่ายที่ประชาชนถือหางได้รับชัยชนะแล้ว ประชาชนก็ยังคงถูกกีดกันออกจากการเมือง หรือถึงขั้นที่ถูกกลุ่มอำนาจใหม่ปราบปรามลง ประชาชนจึงมิได้กลายเป็นส่วนหนึ่งในโครงสร้างอำนาจรัฐ และถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองเท่านั้น ประวัติศาสตร์การเมืองไทยสะท้อนว่าปัญหาดังกล่าวนี้นี้มีมายาวนาน และประชาชนควรจรรู้เท่าทันนักการเมือง เช่น งานเขียนเรื่อง **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์** แสดงให้เห็นว่า

“ออกพระเพทราชาได้พยายามนำเอาประชาชนเข้ามาในแนวร่วมของตนเพื่อต่อต้านฝรั่งเศสและพระนารายณ์ด้วย โดยอาศัยความร่วมมือกับพระภิกษุสงฆ์ **ออกพระเพทราชาผู้จักที่จะปลุกปั่นประชาชนตามวิถีทางวัฒนธรรมของประชาชน** เช่น ใช้พรหมณ์ซึ่งเป็นโหราจารย์ทำนาย...คำพยากรณ์เหล่านี้ทำให้เกิดบรรยากาศตึงเครียดและทำให้จิตใจของคนพร้อมที่จะรับความเปลี่ยนแปลงได้ง่ายขึ้น ในต้นปี ค.ศ.1688 ได้เกิดข่าวลือว่าจะเกิดอาถรรพ์แก่บ้านเมือง...เข้าใจได้ว่าข่าวลือเหล่านี้ก็คงจะมาจากคำยของออกพระเพทราชาเอง”³¹⁴

นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ้างอิงข้อความที่บาทหลวงฝรั่งเศสบันทึกเอาไว้ว่า “ฝ่ายประชาชนพลเมืองก็คึกคักไปตามสุนทรภษาของพระภิกษุ...จึงพากันจับอาวุธยุทธภัณฑ์เท่าที่จะหาได้ ตามพระสังฆราชและพระภิกษุหลวงรูปที่ออกนำหน้า...เข้าไปในพระบรมมหาราชวังซึ่งพระเพทราชาได้ล่วงหน้าเข้าไปคอยอยู่ก่อนแล้ว” และ “คนสยามก็เริ่มวิ่งพล่านไปตามท้องถนน มีอาวุธอยู่ในมือขั้นแรกก็เข้าทำการปล้นบ้านพระปีย์” แต่แล้วก็ปรากฏผลอันน่าเศร้าใจ กล่าวคือ

³¹³ เรื่องเดียวกัน, น. 524-525.

³¹⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์**, น. 73-74. (เน้นโดยผู้วิจัย).

“แม้ว่าพระเพทราชาจะได้ขึ้นครองราชย์เพราะการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชน แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าทรงเป็นกษัตริย์ของประชาชน เช่นเดียวกับนักการเมืองในสมัยอื่นและสังคมอื่น ซึ่งมักจะเห็นประชาชนเป็นเพียงเครื่องมือทางการเมืองของตนเท่านั้น เมื่อทรงได้อำนาจแล้ว ก็มิได้ทรงเปลี่ยนสถานะความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์และประชาชนให้แยกไปจากกษัตริย์อยุธยาองค์อื่นๆ ...การยึดอำนาจของออกพระเพทราชาจนถึงตั้งราชวงศ์ขึ้นใหม่ มิได้หมายถึงการเปิดศักราชใหม่ของประชาชนที่จะได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมือง เมื่อพระราชพิธีราชาภิเษกผ่านพ้นไปแล้ว ประตูละราชวงศ์ที่อยุธยาก็ปิดลง ช่างพระองค์ไว้ภายใน และกันประชาชนไว้ภายนอก ดังที่เคยเป็นมาด้วยเวลานับศตวรรษ”³¹⁵

เป็นที่น่าสังเกตว่า การวิเคราะห์เรื่องการปลุกปั่นประชาชนและความตึงเครียดของประชาชนในท่ามกลางการพยากรณ์และการปล่อยข่าวลือนี้ สะท้อนการมองมนุษย์ในเชิงจิตวิทยาด้วย อย่างไรก็ตาม ทศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ต่อ “มนุษย์” มิได้ตรงกันกับนักจิตวิทยาทั่วไป เพราะนักจิตวิทยามองมนุษย์ที่มีลักษณะสากล แต่นิติ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าการปลุกปั่นประชาชนต้องใช้วิธีที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมของประชาชน ซึ่งสะท้อนว่ามองมนุษย์โดยเน้นลักษณะเฉพาะมากกว่า กล่าวคือ ถ้าวัฒนธรรมแตกต่างกันมนุษย์ก็แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ

ใน “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” แม้จะนิธิ เอียวศรีวงศ์ จะมีจุดมุ่งหมายในการวิเคราะห์และอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อวัฒนธรรมทางความคิดของชนชั้นสูง แต่ก็ได้เสนอภาพของประชาชนไว้เป็นอันมาก เพราะความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมทางความคิดของชนชั้นสูงเกิดขึ้นท่ามกลางความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ กับประชาชน จึงเริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์ “วรรณกรรมสองชนชั้นของอยุธยา” ซึ่งกล่าวถึงวัฒนธรรมและวรรณกรรมของชนชั้นมูลนายและชนชั้นไพร่ที่มีลักษณะแตกต่างกัน โดยมี “วรรณกรรมวัด” ทำหน้าที่เชื่อมต่อวัฒนธรรมของคนสองชนชั้น ทั้งนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จำเป็นต้องศึกษาวรรณกรรมที่ผลิตโดยราชสำนัก “เพราะเรามีหลักฐานที่ชัดเจนของวรรณกรรมประชาชนในสมัยนั้นน้อย หรือเกือบไม่มีเอาเสียเลย และยังต้องอาศัยการศึกษาอีกมากเพื่อจะทำให้เราสามารถสร้างภาพของ

³¹⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 80-81.

วรรณกรรมประชาชนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ขึ้นจากการสืบค้นวรรณกรรมประชาชนในชนบทที่ยังเหลืออยู่ในรูปความทรงจำและบทเพลงอันมีพลัง ซึ่งพ่อเพลงแม่เพลงยังจำกันได้”³¹⁶

ในเวลาต่อมา คือ พ.ศ.2526 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ศึกษา “คติเกี่ยวกับรัฐของประชาชนไทย จากวรรณกรรมปากซ์ได้” แสดงให้เห็นว่าความคิดเกี่ยวกับรัฐของประชาชนไทย “ซึ่งทิ้งร่องรอยไว้ในวรรณกรรมชาวบ้าน” นั้นแตกต่างอย่างมากจากความคิดเกี่ยวกับรัฐของชนชั้นสูง เพราะเป็นรัฐขนาดเล็กที่ “ตั้งอยู่เพื่อจุดมุ่งหมายทางการผลิตเพื่อดำรงชีพ” ผู้ปกครองกับประชาชนค่อนข้างเสมอภาคกัน และมีวิถีชีวิตค่อนข้างใกล้เคียงกัน และในรัฐตามคติของประชาชน “ความรู้ไม่ทำให้บุคคลเลื่อนสถานะทางการเมือง”³¹⁷ อนึ่ง ในบทความดังกล่าวนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ระบุถึง “ข้อจำกัดของการศึกษา” คติเกี่ยวกับรัฐของประชาชนไทยจากวรรณกรรมปากซ์ได้เอาไว้ ซึ่งสะท้อน “วิธีวิทยา” ที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าควรจะต้องหาทางนำมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ประชาชนในอนาคต ดังนี้

“1. เป็นการยากที่จะกำหนดอายุของวรรณกรรม อีกทั้งความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของสังคมภาคใต้ก็ยังไม่กระจ่างแจ้งเพียงพอที่จะช่วยชี้ร่องรอยของพัฒนาการใดๆ ในวรรณกรรม เหตุฉะนั้นรัฐตามคติของประชาชนตามที่เสนอนี้จึงดูเป็นภาพนิ่งเกินไป...

2. เพราะต้องการเน้นให้เห็นถึงความแตกต่างของคติที่เกี่ยวกับรัฐสองอย่าง...จึงทำให้ละเลยต่อปฏิสัมพันธ์ของคติทั้งสอง อันที่จริงไม่มี “วัฒนธรรมราชวารี” ที่ตั้งอยู่โดดๆ โดยไม่ได้รับจากหรือถ่ายทอดบางส่วนแก่ “วัฒนธรรมหลวง” แท้ที่จริงมาตรฐาน ค่านิยม และความเชื่อที่กวีและศิลปินเผยแพร่ไปทั่วอาณาบริเวณทางวัฒนธรรมนี้ก็มีส่วนสัมพันธ์กับมาตรฐาน ค่านิยม และความเชื่อใน “วัฒนธรรมหลวง” อยู่ไม่น้อย บทบาทของวัดในฐานะที่เป็นตัวเชื่อมคติเกี่ยวกับรัฐทั้งสองชนิดก็ไม่ได้รับการพิจารณาอย่างถี่ถ้วนเพียงพอ”³¹⁸

³¹⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ น.49.

³¹⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “คติเกี่ยวกับรัฐของประชาชนไทยจากวรรณกรรมปากซ์ได้” ใน ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์. น.6-46.

³¹⁸ เรื่องเดียวกัน, น.43-44.

เมื่อเขียนเรื่อง “**สู่ประวัติศาสตร์ประชาชน**” นิธิ เอียวศรีวงศ์ เน้นว่า เป็นประวัติศาสตร์ที่มุ่ง “ศึกษากระบวนการความเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดแก่สังคมทั้งหมด โดยมีประชาชนส่วนใหญ่เป็นศูนย์กลางของการศึกษา”³¹⁹ โดยที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้วิเคราะห์ให้เห็นภาพกว้างๆ ว่าตั้งแต่สมัยโบราณถึงสมัยใหม่ “ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจริงแก่ชีวิตของสามัญชนที่เป็นคนส่วนใหญ่ของสังคม” นั้นเป็นอย่างไร เพราะเหตุใด โดยเน้นความเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากเศรษฐกิจหรือการค้า ซึ่งในที่สุดแล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้กล่าวถึงถึงข้อบกพร่องของบทความเรื่องนี้ว่า “ให้ความสำคัญแก่การกระทำหรือไม่กระทำของบุคคลน้อยมาก” และทำให้ขาด “ชีวิตที่เป็นเนื้อหนังจริง” ของประชาชน ดังความว่า

“บททดลองเสนอขาดเรื่องราวที่เป็นชีวิตและเลือดเนื้อจริงของประชาชน ปัญหาเรื่องนี้ไม่ใช่แต่เพียงการขาดรายละเอียด ซึ่งอาจแก้ไขได้ด้วยการศึกษารายละเอียดเพิ่มเติม แต่ปัญหาจริงๆ คงอยู่ที่ว่าแนวการวิเคราะห์อย่างที่ใช้ในบททดลองเสนอนั้นให้ความสำคัญแก่การกระทำหรือไม่กระทำของบุคคลน้อยมาก คนเป็นเหยื่อของสภาพแวดล้อมเสียจนไม่มีตัวตน ไม่มีใครได้**เลือก**” ทำอะไรเลย

และโดยไม่ตั้งใจ ภาพที่เสนอจึงกลายเป็นภาพของการที่หมู่บ้านมีความสมัครสมานกลมเกลียวจนเหมือนไม่มีความขัดแย้งในหมู่บ้าน และหมู่บ้านเป็นผู้ถูกกระทำจากสภาพแวดล้อมเพียงสถานเดียว โดยไม่มีการต่อสู้ในรูปต่างๆ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนเองจากการขูดรีดส่วนเกิน³²⁰

อาจกล่าวได้ว่า ถึงแม้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จะมีแนวคิดที่ชัดเจนและมีความปรารถนาที่จะเขียนประวัติศาสตร์ประชาชน แต่ก็มีข้อจำกัดต่างๆ ที่ทำให้ไม่อาจเขียนออกมาได้ดังใจ เพราะความสามารถที่แท้จริงของนิธิ เอียวศรีวงศ์ อยู่ที่การวิจัยเอกสาร ซึ่งทำให้เลือกศึกษาประวัติศาสตร์ที่มีชนชั้นสูงเป็นแกนกลาง แม้แต่การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เช่น “**จากรัฐชาย**

³¹⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สู่ประวัติศาสตร์ประชาชนไทย” **ศิลปวัฒนธรรม**, 9 (3) (มกราคม 2531), น. 44.

³²⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 60.

ขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล: ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต³²¹ และ “นครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา”³²² นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็เน้นเรื่องราวของชนชั้นสูง เพราะเป็นการวิจัยเอกสาร โดยเลือกศึกษาช่วงเวลาที่ไม่อาจใช้การวิจัยภาคสนามและประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า

“ความรู้สึก” กับวิถีวิทยาทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับมนุษย์ที่มีความรู้สึก นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ใช้ความรู้สึกในการเริ่มต้นการศึกษาประวัติศาสตร์บางเรื่อง และอธิบายประวัติศาสตร์ด้วยความรู้สึกของตัวละครในประวัติศาสตร์อีกด้วย ซึ่งในการวิเคราะห์ความรู้สึกของบุคคลในประวัติศาสตร์ ย่อมจะต้องอาศัยความรู้สึกของนักประวัติศาสตร์เองที่เอาตัวเองเข้าไปอยู่ในสถานการณ์ที่คนในอดีตต้องเผชิญ หรือที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้คำว่า “กลับไปมีชีวิตอยู่ในอดีต คิดอย่างที่คุณในอดีตคิด และรู้สึกอย่างที่คุณในอดีตรู้สึก” นั่นเอง ซึ่งจะกระทำเช่นนี้ได้ นักประวัติศาสตร์ก็ต้องสามารถเข้าใจบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของคนในอดีตอย่างลึกซึ้งเสียก่อน แล้วจึงนำตนเองเข้าไปอยู่ในบริบทดังกล่าว โดยสามารถตัดอารมณ์ความรู้สึกของตนเองในปัจจุบันออกไปให้มากที่สุด เพื่อจะ “สุดลมหายใจของยุคสมัยที่ตนศึกษาได้เหมือนมีชีวิตในสมัยนั้นจริงๆ...เกิดความเข้าใจอันลึกซึ้งต่อประสบการณ์อันน่าระลึกใจของมนุษย์ในสังคมหนึ่ง ในเวลาหนึ่ง”³²³

ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ “อดีต” ที่เป็น “ภยันตราย” ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ ซึ่งแม้ว่าจะมีอยู่ในตัวนักประวัติศาสตร์และไม่อาจตัดออกไปได้อย่างแท้จริง แต่ก็ต้องมี “สำนึกอันเต็มเปี่ยมถึงภยันตรายของอดีตเช่นนี้” อยู่เสมอ จึงจะเป็นนักประวัติศาสตร์ที่ดีได้ ดังที่เคยเขียนไว้

³²¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล: ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต” ศิลปวัฒนธรรม 6(5) (มีนาคม 2528).

³²² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “นครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา” ใน สมบัติ จันทรวงศ์ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ), อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติยศแด่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก, (อ้างแล้ว), น. 20-32.

³²³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” ใน การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ: ทัศนะของนักวิชาการไทย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526. น.162.

เมื่อ พ.ศ.2523 ว่า “จะไม่มีนักประวัติศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่เกิดขึ้นได้เลยโดยปราศจากความสำนึกอันเต็มเปี่ยมถึงภัยอันตรายของอคติเช่นนี้ นักประวัติศาสตร์ที่ดีจึงไม่มีชาติ แม้ว่าเขาจะรักชาติของเขา ไม่มีศาสนา แม้ว่าเขาจะเป็นนักบวช ไม่มีอุดมการณ์ แม้ว่าเขาจะเป็นมาร์กซิสต์”³²⁴

การใช้ “ความรู้สึก” เป็นจุดเริ่มต้นในการศึกษาและประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่เห็นได้ชัดที่สุดก็คือหนังสือเรื่อง **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** ใน “คำนำ” (เมื่อพิมพ์ครั้งแรก) นิธิ เอียวศรีวงศ์ ระบุว่าเริ่มต้นศึกษา **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** ด้วย “สำนึกของเจ๊ก” ที่ **“รู้สึกศรัทธาและชื่นชมต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี”**³²⁵

ตามปกติ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ให้ความสำคัญแก่บทบาทของ **“บุคคล”** ในการกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์อยู่แล้ว แต่ในการอธิบายการเมืองไทยในสมัยกรุงธนบุรีนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญแก่ **“บุคคล”** มากเป็นพิเศษ เนื่องจากตีความประวัติศาสตร์ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงดำเนินนโยบายทางการเมืองแบบ **“ซุ่มนุ้ม”** โดยพระองค์ทรงมีความสัมพันธ์กับคนทั้งหลายในฐานะที่ทรงเป็น **“บุคคล”** มากกว่าในฐานะ **“สถาบันพระมหากษัตริย์”** ทั้งนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงฟื้นฟูราชอาณาจักรอยุธยาขึ้นมาใหม่ภายหลังการเสียกรุงใน พ.ศ.2310 แต่ทรงฟื้นฟูแต่เพียง **“รูปแบบ”** ของราชอาณาจักรอยุธยาเท่านั้น ส่วนในด้าน **“เนื้อหา”** นั้นยังเป็นการเมืองแบบ **“ซุ่มนุ้ม”** เกือบตลอดรัชกาล ดังนั้น ในการเขียน **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงให้ความสำคัญแก่ **“ความรู้สึก”** ของ **“บุคคล”** ซึ่งมีความเป็นมนุษย์เป็นอย่างมาก จนเห็นได้ชัดว่าเป็นการอธิบายบางส่วนของประวัติศาสตร์การเมืองในยุคนี้ด้วยความรู้สึกของ **“บุคคล”** เพียงแต่มิใช่ความรู้สึกในแง่ที่เป็น **“ธรรมชาติ”** ของ **“มนุษย์”** เพียงอย่างเดียว แต่เป็นความรู้สึกที่เป็นผลมาจากลักษณะเฉพาะของภูมิหลังของ **“บุคคล”** และลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมและบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมที่เปลี่ยนแปลง ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดในบทต่อไป

³²⁴ เรื่องเดียวกัน, น.165.

³²⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**, (ข้างแล้ว), น.12.

สำหรับความคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เกี่ยวกับการใช้อารมณ์ในการศึกษาทางมนุษยศาสตร์ (ซึ่งรวมถึงวิชาประวัติศาสตร์ด้วย) นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เสนอไว้ในเชิงทฤษฎีในการปาฐกถาเมื่อ พ.ศ.2558 เน้นการใช้ความรู้สึกในฐานะที่เป็น “วิธีการทางมนุษยศาสตร์” ดังนี้

“...วิทยาศาสตร์ก็เป็นวิธีคิด และมนุษยศาสตร์เป็นวิธีคิด

ยิ่งไปกว่านั้น...การที่จะบรรลุความจริงได้จะต้องอาศัยทั้งวิธีคิดทางวิทยาศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เพราะเอาเข้าจริงแล้ว วิธีการทางวิทยาศาสตร์ก็หนีไม่พ้นวิธีคิดแบบมนุษยศาสตร์

...สรุปว่า วิธีคิดแบบมนุษยศาสตร์ คือ การคิดด้วยความรู้สึก ในโลกปัจจุบันถ้าเราบอกว่าเราคิดด้วยความรู้สึกคนทั่วไปอาจจะมองว่าเป็นบ้า เพราะความรู้สึกไม่นำไปสู่ความจริงอะไรเลย แต่ผมคิดว่าความรู้สึกเป็นพื้นฐานในการทำให้องเห็นมิติอะไรบางอย่างในความจริงที่คนไม่ได้มีความรู้สึกมองเห็น”³²⁶

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยกตัวอย่างจากงานศึกษาที่ตีพิมพ์เป็นหนังสือเรื่อง *Year Zero: A History of 1945* ของ Ian Buruma ดังนี้

“เขาเขียนหนังสือเล่มนี้เกี่ยวกับเหตุการณ์หลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง ว่ามันเกิดอะไรขึ้นหลังจากที่เผชิญกับภัยพิบัติที่มนุษย์กระทำต่อกันอย่างทารุณโหดร้ายเป็นเวลา 6 ปีในเกือบทั่วทุกดินแดนในโลกนี้ แล้วเราจะกลับมามีชีวิตต่อไปได้อย่างไร

เขาพูดถึงญี่ปุ่นที่โดนระเบิด ผู้คนไม่มีจะกิน ทหารที่พ่ายแพ้สงครามถูกส่งกลับมาประเทศตัวเอง ในเขตชนบทมีการกลับมาทำนา แม้ไม่ได้ขายใครแต่ก็ยังกิน แต่ในเขตเมือง ญี่ปุ่นเป็นประเทศหนึ่งที่ถูกทำให้กลายเป็นเมืองเร็วกว่าประเทศอื่นๆ ในเอเชีย มีคนที่อยู่ในเมืองเป็นจำนวนมาก รวมทั้งทหารด้วย

³²⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปาฐกถา “วิพากษ์มนุษยศาสตร์และมนุษยศาสตร์วิพากษ์: นัยามนุษยศาสตร์ในสังคมไทย” เวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ครั้งที่ 9 ปัญญาชน ศีลธรรม และภาวะสมัยใหม่: เสียงของมนุษยศาสตร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” ณ มหาวิทยาลัยนเรศวร วันที่ 27 สิงหาคม 2558.

ทหารแพ่งสงครามเป็นเรื่องปกติ ถ้ารู้สึกให้มากลงไปกว่านั้น ทหารพวกนั้นอาจจะเป็นชาวนามาก่อน แต่หลังการปฏิรูปเมจิ มีการนำอุดมคติของชาмуไรยัดให้กับชาวนาผ่านระบบการศึกษา โฆษณาชวนเชื่อ ทหารญี่ปุ่นที่ไปรบที่อื่นๆ จะมีจิตใจเดียวกับชาмуไร ดังนั้นจึงไม่ใช่ทหารแพ่งสงคราม แต่คือ ชาмуไรแพ่งสงคราม ซึ่งชาмуไรที่แพ้ศึกต้องฆ่าตัวตายถึงจะสมกับการเป็นชาмуไร แต่ในชีวิตจริงจะฆ่าตัวตายได้สักกี่คน คำตอบก็คือ ส่วนใหญ่ทหารญี่ปุ่นที่แพ่งสงครามก็ต้องกลับมาเป็นชาмуไรที่ไม่กล้าฆ่าตัวตาย ซึ่งไม่ได้เป็นเรื่องประหลาดแต่อย่างใด เพราะการฆ่าตัวตายไม่ได้เป็นเรื่องง่ายตายทั้งหมดที่กล่าวมามันเป็นความรู้สึกหมด เริ่มจากความรู้สึกเข้าใจในความพ่ายแพ้ของคนที่ถูกเลี้ยงดูมาให้เป็นชาмуไร

คนเหล่านี้เมื่อกลับถึงบ้านต้องเจอปัญหา ไม่รู้จะหาอะไรกิน เพราะว่าไม่มีงานให้ทำ ในเมืองไม่มีนาให้ปลูก ไม่มีเกษตรให้ทำ แต่ต้องเลี้ยงดูครอบครัว แต่พออเมริกาเข้ามายึดครอง คนที่จะหารายได้เลี้ยงดูครอบครัว คือ ผู้หญิง โดยการเข้าไปสนทนากับทหารอเมริกัน ...เป็นช่องทางที่ได้ซื้อโกแลตตลอดจนอาหาร ผู้หญิงจึงกลายเป็นคนเลี้ยงดูครอบครัว

ชาмуไรแพ่งสงครามที่ไม่กล้าฆ่าตัวตาย จะรู้สึกอย่างไร เมื่อสมัยหนึ่งผู้หญิงไม่ได้มีความหมายถึงขนาดนั้น แต่บัดนี้ผู้หญิงคือคนที่เลี้ยงดูเราได้ ทั้งหมดเหล่านี้เริ่มต้นจากความรู้สึกก่อน ซึ่งผมคิดว่าเป็นวิธีคิดแบบมนุษยศาสตร์...เขาจึงใช้ความรู้สึกเหล่านั้นเป็นตัวตั้ง มองหา มองเข้าไปเจอมิติที่นักประวัติศาสตร์หลังสงครามไม่เคยสนใจมาก่อน โดยการเข้าไปดูกวีนิพนธ์ บ้าง บทความในหน้าหนังสือพิมพ์ญี่ปุ่นเมื่อตอนแพ่งสงคราม ดูนวนิยาย เรื่องสั้น ว่าสิ่งเหล่านี้สะท้อนความรู้สึกของชาмуไรที่พ่ายอย่างไร³²⁷

นิธิ เตียวศรีวงศ์ เน้นว่า ชอบหนังสือเล่มนี้ ไม่ใช่เพราะว่าหนังสือเล่มนี้บรรยายฉากหลังสงครามได้ดีที่สุด แต่ “เป็นหนังสือที่เล่าเรื่องจากจุดเริ่มต้นที่เป็นความรู้สึก แต่ไม่ได้หยุดอยู่แค่นั้น พุดอีกอย่างหนึ่งคือเริ่มต้นด้วยวิธีคิดแบบมนุษยศาสตร์ และพอได้ปัญหาแล้วก็ตอบด้วยวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ ไม่ได้แยกสองอย่างออกจากกัน”³²⁸

³²⁷ เรื่องเดียวกัน.

³²⁸ เรื่องเดียวกัน (เน้นโดยผู้วิจัย).

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังยกตัวอย่างการศึกษาความรู้สึกของผู้หญิงในประเทศที่ชนะสงคราม ด้วย กล่าวคือ

“ในการเข้าใจพฤติกรรมของคนในประเทศที่แพ้สงคราม ก็ต้องเริ่มจากการใช้ความรู้สึก เช่นกัน

ประเทศที่ชนะสงคราม มีผู้หญิงพวกหนึ่งที่เคยนอนกับทหารนาซี รัฐบาลที่เข้ามาปกครอง หลังนาซีแพ้ก็ไม่ได้ลงโทษผู้หญิงเหล่านั้น แต่ผู้หญิงเหล่านั้นจะถูกผู้หญิงด้วยกันเองไปจู่ดกระชาก มาโกนผม กระที่บ ตบหน้าหรืออะไรก็ตามแต่ บางคนถึงกับเสียชีวิตก็มี คำถามคือ มันเกิดอะไรขึ้น เพราะหลังสงครามทุกอย่างมันจบแล้ว ทำไมไม่เริ่มต้นชีวิต ทำมาหากิน มาสนใจอะไรกับผู้หญิง เหล่านี้ คำตอบของบุรุษที่ไปค้นมาจากบันทึก วรรณคดี ฯลฯ ในฝรั่งเศส เนเธอร์แลนด์ สิ่งที่เขา ค้นพบอย่างหนึ่ง คือ ความอิจฉา ความรู้สึกอิจฉาของมนุษย์รุนแรงมาก คือ ครั้งหนึ่ง ผู้หญิง เหล่านี้ได้นอนอย่างอบอุ่นในขณะที่เรานอนหนาว ได้กินช็อกโกแลตในขณะที่ท้องเรายังหาอะไรกิน ไม่ได้ มันเป็นความอิจฉาที่ระบายได้โดยการต้องทำร้ายเหยื่อที่ทำให้รู้สึกอิจฉา

เขาตอบปัญหาเหล่านี้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ แต่เริ่มต้นด้วยความรู้สึกก่อนว่าอะไร ทำให้เกิดสิ่งนี้ขึ้น และมาเริ่มเข้าใจในเรื่องของความอิจฉาริษยา ซึ่งมันเป็นอะไรที่ธรรมดาสำหรับ มนุษย์มากๆ ทั้งหมดเหล่านี้มันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดในเชิงมนุษยศาสตร์³²⁹

ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ความรู้สึกจึง “มีความสำคัญในการบรรลุความจริง” แม้แต่การศึกษาวิทยาศาสตร์ก็ต้องใช้ความรู้สึกด้วย

“ถ้านิวตันเป็นคนไทย อาจจะไม่เกิดความคิดเรื่องระเบียบ เพราะความคิดเรื่องระเบียบ สัมพันธ์กับความคิดเรื่องพระเจ้า คือถ้าไม่มีพระเจ้าย่อมไม่มีระเบียบที่จะครอบงำทั้งหมด”

นักวิทยาศาสตร์ตั้งแต่นิวตันมาจนถึงอัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ ถ้าไม่มีความรู้สึกเกี่ยวกับเรื่อง ระเบียบอะไรบางอย่าง จะทำงานอย่างนี้ได้หรือไม่ ตนว่าไม่ได้ ดังนั้นในวิทยาศาสตร์ต้องอาศัย

³²⁹ เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ความคิดเชิงมนุษยศาสตร์เข้าไปในนั้น เช่นเดียวกับมนุษยศาสตร์ก็ต้องอาศัยวิธีคิดเชิงวิทยาศาสตร์เข้ามาช่วยเพื่อบรรลุความจริง”³³⁰

อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ เตือนว่า

“หนึ่ง เราคิดด้วยความรู้สึกเฉยๆ ไม่ได้ ต้องอาศัยวิธีคิดในเชิงอื่นๆ ด้วย

สอง ความรู้สึกไม่ได้เป็นธรรมชาติ ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเสมอ เหตุฉะนั้นเมื่อเราบอกว่าเราคิดด้วยความรู้สึกอย่าลืมเป็นอันขาดว่าเราไม่ได้คิดด้วยสายตาพระเจ้า แต่เราคิดด้วยสายตามนุษย์ที่อยู่ภายใต้วัฒนธรรมอันหนึ่งและสอนให้เราเรารู้สึกกับสิ่งต่างๆ แตกต่างกันไปแตกต่างกันระหว่างคนไทย คนญี่ปุ่น คนมาลาญ ฯลฯ ไม่จำเป็นที่คนมาลาญจะรู้สึกเช่นเดียวกับคนไทยในเรื่องเดียวกัน

สาม นอกจากความรู้สึกเป็นวัฒนธรรมแล้ว วัฒนธรรมไม่ได้เป็นของอยู่กลาง ทุกวัฒนธรรมสร้างขึ้นมากเพื่อก่อให้เกิดการครอบงำบางอย่างเสมอ ครอบงำโดยคนบางกลุ่มเสมอ มันไม่ใช่เป็นสิ่งที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์โดยเท่าเทียมกัน หรือมีความเป็นกลาง ฉะนั้นการใช้ความรู้สึกจะต้องคำนึงถึงว่าเรากำลังใช้วิธีคิดเชิงมนุษยศาสตร์เพื่อครอบงำคนอื่นหรือเปล่า หรือเพื่อยอมรับการครอบงำของคนอื่นหรือเปล่าด้วย

พูดให้เข้าใจง่ายกว่านั้น วิธีคิดทางมนุษยศาสตร์จุดประกายคำถามที่ฉลาด และมีประสิทธิภาพในการศึกษา แต่ไม่ได้ให้คำตอบแต่อย่างใด ต้องใช้วิธีการอื่นๆ เพื่อศึกษามัน เมื่อความรู้สึกมีความสำคัญเช่นนั้น จึงทำให้การศึกษามนุษยศาสตร์เริ่มต้นโดยการกล่อมเกลารูสึก เราเรียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยในอดีต วรรณคดีไทย ฯลฯ ไม่ได้เรียนเพื่อไปเป็นเสาหลักของแผ่นดิน เราเรียนเพื่อจะทำให้มีความรู้สึกที่ละเอียดอ่อน ฉับไวขึ้น และได้เอาไปใช้ในทางอื่นได้ด้วย”³³¹

นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงประโยชน์ในการเรียนมนุษยศาสตร์ว่า “เหมือนกันกับการเรียนวิทยาศาสตร์ ก็จะถูกฝึกวิธีคิดที่วางอยู่บนข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ทั้งหลาย การเรียนทาง

³³⁰ เรื่องเดียวกัน.

³³¹ เรื่องเดียวกัน.

มนุษยศาสตร์ก็คือการฝึกความรู้สึก เพื่อให้มีความรู้สึกที่จับใจ แหวมคม ละเอียดอ่อน ต่อสิ่งต่างๆ ที่มันเกิดขึ้น ซึ่งตัวเนื้อหาที่เรานำมาใช้ในการนิยามมนุษยศาสตร์ เอาเข้าจริงแล้วมันคือเครื่องมือในการฝึกความรู้สึก”³³²

นอกจากเสนอให้ศึกษาประวัติศาสตร์โดยเริ่มที่ “ความรู้สึก” ของนักประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็น “มนุษย์” แล้ว งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังแสดงให้เห็นว่าความรู้สึกของ “มนุษย์” ในฐานะ “บุคคล” หรือ “ตัวละคร” ในประวัติศาสตร์มีผลอย่างมากต่อเหตุการณ์หรือความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น

มนุษย์ และ “ความรู้สึก” ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์

หนังสือ การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งเขียนเสร็จและตีพิมพ์ใน พ.ศ.2529 สะท้อนความหมาย “มนุษย์” และวิธีวิทยาในการศึกษา “มนุษย์” ที่เน้น “ความรู้สึก” ได้อย่างชัดเจน นิธิ เอียวศรีวงศ์ เริ่มต้นศึกษาเรื่องนี้ด้วยความรู้สึกของมนุษย์คนหนึ่ง “ที่มีสำนึกของเจ๊ก” และได้ใช้เวลามากกว่า 5 ปี ในการทำความเข้าใจภูมิหลัง อุดมการณ์ และนโยบายทางการเมืองของพระองค์ โดยเห็นว่าพระองค์ทรงเลือกที่จะมีบทบาทในฐานะ “บุคคล” มิใช่ในฐานะ “สถาบันพระมหากษัตริย์” ดังนั้น เมื่อการศึกษาสำเร็จลง จึงทำให้ “มองเห็น (หรือคิดว่ามองเห็น) ทั้งความอ่อนแอและความเข้มแข็งของพระองค์...พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเป็นมนุษย์ที่มีทั้งกิเลสตัณหาและความสง่างามของการเสียสละอันรุ่งโรจน์ คละเคล้าปะปนกันในการกระทำเหมือนมนุษย์ที่ยิ่งใหญ่อื่นๆ”³³³

“มนุษย์” ในงานเขียนเรื่อง การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกว่า “ตัวละครในประวัติศาสตร์” ที่มีบทบาทในการสร้าง “ราชอาณาจักรอยุธยา” (ธนบุรี) ขึ้นมาใหม่นั้น) มีลักษณะต่างๆ รวมทั้งอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ที่มีความเป็นสากลหรือเหมือนกับมนุษย์อื่นๆ ในลักษณะกว้างๆ กล่าวคือ “มีความทะเยอทะยานส่วนตัว ความเสียสละ, วิรกรรม, สัญชาติญาณ, อุดมคติ, ความเห็นแก่ตัว, กิเลส, ความฉลาดและความโง่ คละ

³³² เรื่องเดียวกัน.

³³³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), น.(12).

เกล้าปะปนกัน” อย่างไรก็ตาม ลักษณะ “ความเป็นมนุษย์” นี้ มีปฏิสัมพันธ์กับ “สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจสังคม” และภูมิหลังและประสบการณ์ที่มีลักษณะเฉพาะ ทำให้มีพฤติกรรมทางสังคมที่มีลักษณะเฉพาะ ดังความว่า

“สภาพบ้านแตกสาแหรกขาดเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาในพ.ศ. 2310 เป็นสภาพที่เกิดขึ้นเมื่อราชอาณาจักรได้สลายตัวไปแล้ว... การเกิดราชอาณาจักรอยุธยาขึ้นใหม่หลังจากนั้นเป็นเรื่องของกิริยาและปฏิกิริยาระหว่างสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจสังคมกับตัวละครในประวัติศาสตร์ อันมีความทะเยอทะยานส่วนตัว, ความเสียสละ, วีรกรรม, สัญชาติญาณ, อุดมคติ, ความเห็นแก่ตัว, กิเลส, ความฉลาด และความโง่ คละเกล้าปะปนกันแม้ในบุคคลคนเดียวกัน กิริยาและปฏิกิริยาระหว่างสองสิ่งนี้คือความหมายของ “การเมือง” ในที่นี้”³³⁴

และ

“มนุษย์เป็นเหยื่อของสิ่งแวดล้อมของตนมาตั้งแต่เกิด การที่พระเจ้ากรุงธนบุรีจะนำหน่วยการเมืองของพระองค์ไปในลักษณะใด ส่วนหนึ่งย่อมขึ้นอยู่กับประสบการณ์จากสิ่งแวดล้อมที่พระองค์ต้องเผชิญมาในชีวิตของพระองค์ตั้งแต่แรกประสูติด้วย ปัจจัยที่บังคับให้ต้องเลือกทำอย่างหนึ่งและไม่เลือกทำอีกอย่างหนึ่งนั้น ส่วนหนึ่งก็เกิดจากข้อกำหนดที่เกิดจากประสบการณ์สถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของผู้เลือก และแน่นอนว่าอีกส่วนหนึ่งย่อมเกิดขึ้นจากปัจจัยที่เป็นสถานการณ์แวดล้อมในขณะนั้นๆ”³³⁵

กล่าวได้ว่าตัวละครในประวัติศาสตร์ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนไว้ใน **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** ล้วน “เป็นมนุษย์... เหมือนมนุษย์...ทั้งหลาย”³³⁶ คือเป็นสัตว์สังคมซึ่งส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในชีวิตถูกวัฒนธรรมขีดเส้นให้เดิน แต่มนุษย์แต่ละคน แต่ละกลุ่ม แต่ละชนชั้น แต่ละชาติพันธุ์ ต่างก็อยู่ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจสังคมที่มีลักษณะเฉพาะ ความเป็นมนุษย์และวัฒนธรรมของมนุษย์ รวมทั้งความคิดและความรู้สึกของมนุษย์แต่ละกลุ่มในแต่ละบริบทจึงแตกต่างกัน

³³⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 42. ผเน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

³³⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 55.

³³⁶ เรื่องเดียวกัน, น. (12).

ในหนังสือการเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงแสดงให้เห็นว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งทรงมีภูมิหลังเป็นพ่อค้าเกวียนและ “วังเต๋น” เพื่อเป็นเจ้าเมือง เป็นผู้อุปถัมภ์ ข้าหลวงเดิมจนเกิดความรู้สึกต่างๆ เพราะได้ “ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมา” และหลายครั้งพระองค์ก็ทรง ตัดสินใจทางการเมืองจากความรู้สึกต่างๆ ทรงเลือกการปฏิบัติสมณะกรรมฐานเพื่อบรรลุเป้าหมายทางการเมืองตามนโยบายที่ทรงวางไว้ และเป็นผู้ตัดสินใจยอมแพ้เมื่อเกิดการรัฐประหาร การ ตัดสินใจที่สำคัญที่สุดของพระองค์อันเป็นผลจากภูมิหลังและวัฒนธรรม ประกอบกับเครือข่าย พันธมิตร และสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองที่แวดล้อม ก็คือ “การดำเนินนโยบายทาง การเมืองแบบชุนนุม” ในการหรือฟื้นฟูราชอาณาจักรอยุธยาและในการปกครองราชอาณาจักร ซึ่ง นอกจากจะมีผลต่อสภาพการณ์ต่างๆ ในสมัยธนบุรีเองแล้ว ยังทรงทิ้งมรดกอันมีคุณค่าหลาย ประการแก่สังคมไทยในสมัยหลัง นอกจากนี้ในฐานะ “มนุษย์” ที่ต้องเผชิญกับสถานการณ์ต่างๆ อันทำให้ทรงรู้สึกถึงความไม่มั่นคงของพระราชอำนาจมากขึ้นในปลายรัชกาล พระองค์ก็ทรง “ดูร้าย” มากขึ้น แต่ไม่ใช่ “เสียพระจริต” หรือ “มีสัญญาวิปลาส” พระองค์ยังทรงนักการเมืองที่เจน จบและเปี่ยมด้วยสติปัญญา ทรงรู้ถึงจังหวะที่จะก้าวลงจากอำนาจอย่างสง่างาม ซึ่งช่วยรักษาชีวิต ของไพร่จำนวนมาก³³⁷ ดังจะได้วิเคราะห์และแสดงตัวอย่างรูปธรรมจากหนังสือ การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

นอกจากจะกำหนดบทบาทของพระเจ้ากรุงธนบุรีในฐานะ “มนุษย์” แล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังชี้ให้เห็นลักษณะเฉพาะของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีอีกหลายประการ เช่น การที่พระองค์ทรง เป็นจีนแต่ใจซึ่งมีผลทำให้ฐานอำนาจของพระองค์อ่อนแอ เนื่องจากจีนส่วนใหญ่ในสมัยอยุธยา เป็นจีนฮกเกี้ยน ส่วนจีนแต้จิ๋วเพิ่งอพยพเข้ามาใหม่และยังไม่มีฐานอำนาจทางเศรษฐกิจและ การเมือง ในฐานะพ่อค้าเกวียนชาวจีนแต้จิ๋วพระองค์ทรงมีวัฒนธรรมที่แตกต่างจาก “เชื้อสาย ตระกูลผู้ดี” ของอยุธยาซึ่งมีเจ้าพระยาจักรีเป็นศูนย์กลาง และภูมิหลังดังกล่าวนี้ของพระองค์ก็มี ส่วนทำให้ทรงเลือกดำเนินนโยบายทางการเมืองแบบ “ชุนนุม” มิใช่แบบราชอาณาจักรอยุธยา อย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังทรงอยู่ในช่วงเวลาที่บริบททางการเมืองแตกต่างจากพระมหากษัตริย์

³³⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “จากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, กรุงแตก พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543).

อื่นๆ ของไทย กล่าวคือ บริบทในช่วงหลังเสียกรุงฯ ส่งเสริมให้พระองค์ทรงได้อำนาจ แต่เมื่อบริบททางการเมืองเปลี่ยนไปก็ทำให้พระองค์ทรงสูญเสียอำนาจ ซึ่งเป็นการสูญเสียอำนาจที่พระองค์ทรงมีส่วนตัดสินใจพระทัย นั่นคือ การก้าวลงจากอำนาจโดยไม่ระดมกำลังพลของขุนนางและไพร่เข้าต่อสู้ ทั้งๆ ที่มีขุนนางหลายคนที่ยังถวายความจงรักภักดีและพร้อมที่จะสนับสนุนพระองค์ในการทำสงครามกลางเมือง

การที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ว่า **"ตลอดรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี พระมหากษัตริย์ทรงแสดงพระองค์ในฐานะบุคคลมากกว่าสถาบันเสมอ ความสัมพันธ์ของพระมหากษัตริย์กับข้าราชการบริพารและประชาชนเน้นที่ความสัมพันธ์ของบุคคลที่ดำรงตำแหน่งกษัตริย์กับบุคคลอื่นๆ ไม่ใช่ความสัมพันธ์ในรูปที่เป็นสถาบันกษัตริย์อย่างที่เคยปฏิบัติมาในสมัยอยุธยา"**³³⁸ ทำให้อารมณ์ความรู้สึกของพระเจ้ากรุงธนบุรีกลายเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่มีผลต่อการเมือง ซึ่ง "พระราชกรณียกิจ" อันเกิดจากอารมณ์ความรู้สึกของพระมหากษัตริย์ในฐานะ "บุคคล" หรือ "การกระทำที่เป็นของพระเจ้ากรุงธนบุรีมากกว่าการกระทำที่เป็นไปตามจารีตประเพณีของสถาบันกษัตริย์ไทย" ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้วิเคราะห์ไว้อย่างละเอียด ได้แก่พระราชกรณียกิจในความสัมพันธ์ของพระองค์กับข้าทูลละอองธุลีพระบาทและกับประชาชน และความสัมพันธ์กับองค์การศาสนา³³⁹

ความสัมพันธ์กับราชฏານั้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงสภาวะอดหยากยากแค้นแสนสาหัสหลังสงครามเสียกรุง และพระเจ้ากรุงธนบุรีทรง "ซื้อแจกคนทั้งปวงด้วยพระราชอุตสาหะ" โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ไว้ด้วว่า เป็นการกระทำในฐานะ "บุคคล" ที่เป็น "นายขุนนุ่" ใ้ "การไปรยทาน" และ "การเลี้ยงคนโซ" ตามราชประเพณีของสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยพระองค์ถึงกับ "เสด็จทรงช้างออกแจกจ่ายข้าวแก่ราษฎรด้วยพระองค์เอง" ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ระบุว่า "เป็นลักษณะร่วมทุกชั่วร่วมสุข" ของบุคคลที่เป็นกษัตริย์ (ไม่ใช่ของสถาบันกษัตริย์)"³⁴⁰

³³⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, พิมพ์ครั้งที่ 9, (อ้างแล้ว), น. 208-209.

³³⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 209.

³⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 213.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ว่า “พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปฏิบัติพระองค์ใกล้ชิดกับประชาชนอย่างชนิดที่เปรียบไม่ได้เลยกับพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ซึ่งเสด็จออกแสดงกฤษฎาภินิหารแก่ประชาชนโดยทรงพระราชยานหรือพระคชาธารอยู่เหนือหัวของผู้คนที่ถูกบังคับให้ชลบกับดิน โดยไม่อาจเงยหน้าขึ้นชมพระบารมีได้...เป็นความสัมพันธ์โดยตรงของบุคคลกับไพร่พล...”³⁴¹

“ในด้านข้าราชการบริพารซึ่งรับราชการอยู่ใกล้ชิดนั้น พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปฏิบัติพระองค์ต่อคนเหล่านั้นประหนึ่งว่าทรงเป็นญาติผู้ใหญ่และครูไปพร้อมกัน สรรพนามบุรุษที่หนึ่งซึ่งทรงใช้อยู่เป็นประจำเท่าที่มีหลักฐานที่จดบันทึกพระราชดำรัสคือคำว่า “พ่อ” ในขณะที่ทรงเรียกข้าราชการใหญ่น้อยว่า “ลูก” ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์และขุนนางนั้นก็ลอกเลียนจากความสัมพันธ์ของพ่อที่มีต่อลูก (ในธรรมเนียมจีน-?) กล่าวคือพ่อมีอำนาจเด็ดขาด และลูกมีหน้าที่ในการเชื่อฟังปฏิบัติตามเต็มสติปัญญาความสามารถของตน”³⁴²

เนื่องจากนิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเป็นมนุษย์ อีกทั้งยังทรงสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในฐานะ “บุคคล” มิใช่ “สถาบัน” ดังกล่าวนานี้ จึงเน้น “ความรู้สึก” ของพระองค์อย่างมาก เช่น การยกข้อความที่เป็น “พระราชดำรัสแก่ทหารซึ่งจดบันทึกไว้ในจดหมายรายวันทัพ” ที่แสดงความรู้สึกของพระเจ้ากรุงธนบุรีอย่างชัดเจน รวมทั้งความรู้สึก “ชายพระบาท” ดังกล่าวว่า

“ครั้งนี้พ่อไปราชการสงครามเมืองเชียงใหม่ ให้ลูกอยู่ทำราชการข้างหลัง แลมาพ่ายแพ้แก่พม่าให้ชายพระบาทพ่อ...อันทำการศึกครั้งนี้พ่อจะชิงชังแก่ลูกผู้ใดหามิได้ รักใคร่เสมอกัน...แลพ่ออุตสาหัสมานเทียวทำการสงครามมาทั้งนี้ ไซ้จะจงพระทัยปรารถนาหาความสุขแต่พระองค์ผู้เดียวหามิได้ อุตสาหัสยากลำบากพระกาย ทั้งนี้ เพื่อจะทะนุบำรุงพระศาสนาให้สมณชีพราหมณ์ประชาราษฎรเป็นสุขทั่วขอบขัณฑสีมา... และครั้งนี้ลูกทั้งหลายทำการพ่ายแพ้แก่พม่า ครั้นจะเอาโทษก็เสียดยางนัก ด้วยได้เลี้ยงดูมาเป็นใหญ่โตแล้ว ผิดครั้งนี้จะยกไว้ให้ทำราชการแก้ตัวครั้งหนึ่งก่อน”³⁴³

³⁴¹ เรื่องเดียวกัน, น. 214.

³⁴² เรื่องเดียวกัน, น. 215.

³⁴³ เรื่องเดียวกัน, น. 216.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ระบุว่า “ก่อนหน้านี้นี้ 3 ปี เมื่อเสด็จไปตีเมืองพุทไธมาศ ก็มีพระราชดำรัสในทำนองเดียวกัน รับสั่งถึงพระเมตตาที่มีต่อข้าทูลละอองฯ อย่างเสมอหน้ากัน... **ใช้ว่าจมีน ไวยเลี้ยงมาจะไม่รักใคร่นั้นหาไม่ได้ มาตราว่าไพร่คนหนึ่งอันเป็นข้าขอบขัณฑสีมาเสียไปนั้น ก็มีความรักประดุจชีวิต**” ความรักของกษัตริย์ที่มีต่อข้าทูลละอองฯ ตลอดจนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน จึงเป็นความรักที่เกิดจากการได้ “เลี้ยง” มาเหมือนพ่อได้เลี้ยงบุตรของตนมาจึงเกิดความรักอย่างลึกซึ้งต่อบุตร³⁴⁴

แม้แต่การตัดสินใจทางการเมืองต่างๆ ของพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็มิอยู่หลายครั้งที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้คำอธิบายด้วย “**ความรู้สึกรัก**” ต่างๆ ของ “มนุษย์” เช่น เมื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากรุงธนบุรีกับขุนนาง เพื่อจะทรงเลือกใช้ขุนนางทำราชการต่างๆ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็กล่าวว่าพระองค์ทรงมี “**ความไว้วางพระทัย**” ในขุนนางผู้นั้นมาก เป็นต้นว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้นายสุดจินดาดำรงตำแหน่งขุนนางชั้นสูงเพราะ “**ได้รับความไว้วางพระทัยสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว**”³⁴⁵ และ “**ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉพาะ “ลูกน้อง” สนธิที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้เท่านั้น ออกมาเป็นเจ้าเมืองใน พ.ศ.2313 เป็นต้นมา**” ในบริบทที่ “เจ้าเมือง...เป็นผู้มีอำนาจอย่างแท้จริง เพราะเป็นผู้ที่สามารถครอบครองแรงงานของไพร่สมจำนวนมากได้โดยตรง”³⁴⁶

กรณีพระยาสุรศักดิ์ ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญในการสูญเสียพระราชอำนาจของพระเจ้ากรุงธนบุรีในเวลาที่เกิดจลาจล นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อธิบายบทบาทของพระยาสุรศักดิ์ในฐานะบุคคลและความสัมพันธ์กับพระเจ้ากรุงธนบุรี ว่า “**เปลี่ยนความจงรักภักดี**” เพราะ “**มิใช่ข้าหลวงเดิมแท้**” ซึ่งหมายความว่ามิได้ “**ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมา**” อันเป็นการอธิบายที่เน้นความรู้สึกของบุคคลอย่างมาก ดังความว่า

“พระยาสุรศักดิ์...น่าจะได้รับความไว้วางใจพระทัยอย่างสูงจากพระเจ้ากรุงธนบุรี...การที่พระยาสุรศักดิ์กลายเป็นหัวหน้าของกลุ่มขุนนางที่ไม่เข้าด้วยเจ้าพระยาจักรีในเมืองธนบุรีในเวลาต่อมา ทั้งๆ ที่พวกซึ่งร่วมอยู่กับพระยาสุรศักดิ์นั้นก็เป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เช่น พระยามหาเสนาและ

³⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 216-217. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

³⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 263-264.

³⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 309.

พระยารามัญวงศ์ ก็เป็นเพราะพระยาสุรศรีมีกำลังอยู่ในมือมากพอสมควร และมีฐานะอันสูงในหมู่ข้าราชการมาก่อน ตามลักษณะการจัดสรรอำนาจของระบบการเมืองแบบชุมชน

การตัดสินใจพระทัยเอาพระยาสุรศรีไปปราบกบฏแม้ว่ามีเหตุผลสมควรอย่างไรก็ตาม แต่ก็เป็นการตัดสินใจที่ผิดพลาด เพราะพระยาสุรศรีเห็นเป็นใจกับกบฏมาแต่ต้น หรืออย่างน้อยก็จะถูกเกลี้ยกล่อมโดยน้องชายให้เข้าด้วยได้ง่ายอยู่แล้ว และเป็นความอ่อนแออีกอย่างหนึ่งของการเมืองแบบชุมชน นั่นคือพระยาสุรศรีในฐานะนายชุมชนที่สวามิภักดิ์ต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี **อาจจะเปลี่ยนความภักดีของตนไปยังหัวหน้าอื่นได้ง่าย โดยเฉพาะพระยาสุรศรีก็มีใช่เป็นข้าหลวงเดิมแท้** เพียงแต่เป็นญาติหรือเชื้อสายของข้าหลวงเดิมเท่านั้น³⁴⁷

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังแสดงให้เห็นด้วยว่า สถานการณ์ทางการเมือง (หรือบริบททางสังคม) ก็เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ “มนุษย์” (พระเจ้ากรุงธนบุรี) ทรงมีข้อจำกัดในการที่จะได้รับการสนับสนุนจากคนที่ทรงไว้วางพระทัย เช่น หลังศึกอะแซหุ่นกี้ “การกวาดผู้คนจากหัวเมืองเหนือลงมาไว้ในเมืองธนบุรี...ทำให้เจ้าเมืองทางเหนือซึ่งได้รับความไว้วางใจพระทัยจากพระเจ้ากรุงธนบุรีขาดจากกำลังไพร่สมของตนเองไปด้วย บุคคลที่พระเจ้ากรุงธนบุรีไว้วางพระทัยกลับไม่ได้คุมอำนาจทางการเมืองมากอย่างที่เคยเป็นมา”³⁴⁸

ความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากรุงธนบุรีกับ “ข้าหลวงเดิม” เป็นเรื่องที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เน้นไว้มาก เห็นได้ชัดจากการวิเคราะห์ให้เห็นอยู่เสมอว่า **ความรู้สึก “ไว้วางพระทัย” ที่พระองค์ทรงมีต่อ “ข้าหลวงเดิม” นั้นเกิดจากการที่ได้ “ร่วมทุกข์สุขกันมา”** และนิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้นำความรู้สึกนี้ไปใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากรุงธนบุรีกับขุนนางหลายคน อาทิ

“เมื่อพิจารณาจากบรรดาขุนนางที่ได้รับแต่งตั้งสู่ตำแหน่งที่สูงอย่างรวดเร็วในครั้งแรกของรัชกาลแล้ว จะพบว่าส่วนใหญ่เป็น “ข้าหลวงเดิม” คือได้ร่วมทุกข์สุขกันมาตั้งแต่ทรงเป็นเจ้าเมืองตาก หรือตั้งแต่เป็นนายทัพที่จะยกกำลังตีฝ่าพม่าออกจากพระนคร หรือเมื่อแรกตั้งตัวเป็นกษัตริย์ ส่วนใหญ่เป็นไพร่หรือสามัญชน หากได้เคยเป็นขุนนางมาก่อนก็เป็นเพียงระดับ

³⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 489-490. (เน้นโดยผู้วิจัย).

³⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 374-375.

กรมการเมืองซึ่งเป็นตำแหน่งประทวน มิฉะนั้นก็เป็นผู้นำท้องถิ่นระดับเล็กตั้งแต่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาจะไม่เสียแก่พม่าข้าศึก หรือตั้งตัวขึ้นในคราวที่อำนาจของรัฐบาลกลางอยุธยาได้สลายไปในชนบทแล้ว”³⁴⁹

การร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมา มีผลต่อความรู้สึกต่างๆ ของ “มนุษย์” หรือ “ตัวละครทางประวัติศาสตร์” เช่น ความจงรักภักดี ความซื่อตรง ตลอดจนความไว้วางใจ ทั้งนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า

“การเน้นความจงรักภักดีของลูกน้องให้มีต่อตัวบุคคลมิใช่สถาบันกษัตริย์เช่นนี้ ก็คือหัวใจสำคัญของการปกครองและการเมืองแบบชุมชน หัวหน้าชุมชนจะได้รับความซื่อตรงและภักดีจากลูกน้องในฐานะที่เขาเป็นตัวของเขาเอง ไม่ใช่ในฐานะที่เขาเป็นสถาบัน และด้วยเหตุดังนี้หัวหน้าของชุมชนจึงต้องมีอาณาบารมีสูง...เพื่อเรียกร้องความภักดีของลูกน้องให้แก่ตนเองในฐานะบุคคล”³⁵⁰

เมื่อความรู้สึก “ไว้วางพระทัย” เกิดจากประสบการณ์ที่ได้ “ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมา” จึงเป็นธรรมดาที่พระเจ้ากรุงธนบุรีจะทรงมอบอำนาจที่แท้จริงให้พวกข้าหลวงเดิมที่เข้าสวามิภักดิ์ต่อพระองค์ก่อนคนอื่นๆ และทรงไว้วางพระทัยมากกว่าพวกที่เป็นขุนนางส่วนกลาง ในขณะที่ขุนนางจากตระกูลผู้ดีอาจได้รับพระราชทานตำแหน่งระดับสูงในระบบราชการแต่มิได้มีอำนาจมากนัก อีกทั้งได้เลื่อนยศเลื่อนตำแหน่งอย่างช้าๆ เมื่อเทียบกับข้าหลวงเดิม³⁵¹

มีบางกรณีที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ความรู้สึกของพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ทรงมีความเมตตากรุณาต่อบุคคลที่มีได้ “ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมา” (แต่อาจเกิดจากความเห็นอกเห็นใจที่มนุษย์มีต่อกันเท่านั้น?) เช่น การที่ทรง “เมตตาแก่พระยาราชานครศรี” มากเป็นพิเศษ ดังความต่อไปนี้

“...พระเจ้ากรุงธนบุรีดูเหมือนจะทรงมีความเมตตาแก่พระยาราชานครศรีมากสักหน่อย แม้เมื่อตีเมืองพุทไธมาศได้แล้วก็โปรดฯ ให้รับเอาสตรีมีศักดิ์เชื้อสายของพระยาราชานครศรีทั้งหมด

³⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 274. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

³⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 459-460.

³⁵¹ เรื่องเดียวกัน, น. 202.

...“ญวนข้างใน” เหล่านี้เมื่อนำกลับมาถึงเมืองธนบุรีแล้วก็ได้พระราชทานแก่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ คือ เจ้าพระยาธรรมาธิราช เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยามหาเสนา เจ้าพยามหาสมบัติ และเจ้าพยามหามนเฑียร “ให้โขนนำไปพระราชทานถึงเรือน”...จุดมุ่งหมายมิใช่เพื่อบำเหน็จความชอบแก่แม่ทัพนายกอง เพราะคนที่ไม่ได้โดยเสด็จในการสงครามครั้งนี้ก็มี เช่น เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เป็นต้น ก็ได้รับพระราชทานด้วย แต่คงจะมีพระราชประสงค์จะปลูกฝังให้ลูกหลานของพระยาราชาศรัยได้อยู่ดีมีสุข คือเป็นภรรยาพระราชทานของขุนนางผู้ใหญ่ ไม่ต้องตกกระกำลำบาก จึงทรงมีความหวังดีต่อพระยาราชาศรัยเสมอมา”³⁵²

อย่างไรก็ตาม ส่วนใหญ่แล้วนิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นว่า ภูมิหลังของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ทำให้เกิดความรู้สึกไว้วางใจ เช่น “นายสุตจินดา...ได้รับความไว้วางพระทัยสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว...เพียงในปีแรกของรัชกาล...ก็ได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยายมราช...อาจเป็นไปได้ด้วยว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเห็นพระยายมราชเป็นลูกน้องของพระองค์มากกว่าเจ้าพระยาจักรีด้วยซ้ำอย่างน้อยก็มีเหตุถึงสามอย่างที่คิดไปเช่นนั้นได้ พระยายมราชเข้าหาพระองค์เพื่อถวายตัว ไม่ใช่ถูกจับตัวได้ในเมืองจันทร์บุรณดังเช่นเจ้าพระยาจักรี พระยายมราชเคยรู้จักกับพระองค์มาก่อน และพระยายมราชน่าจะเป็นผู้มีความสามารถสูงอย่างเด่นชัด”³⁵³ หรือ “กลุ่มรองหัวหน้าของชุมนุมพระเจ้ากรุงธนบุรี” นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ภูมิหลังที่ทำให้เกิดความไว้วางพระทัยดังนี้

“จำนวนไม่น้อยของคนเหล่านี้เป็นจีนหรือเชื้อสายจีน บางคนก็อาจเป็นญาติทางพระราชมารดา คนเหล่านี้ล้วนได้ดำรงตำแหน่งขุนนางเพราะเคยเป็นลูกน้องของพระองค์มาก่อน ขาดประสบการณ์ในการบริหารงานราชการแบบราชอาณาจักรอยุธยา แต่มีความใกล้ชิดกับหัวหน้าคือพระเจ้ากรุงธนบุรี และมีความจงรักภักดีจนเป็นที่ไว้วางพระทัย อาจกล่าวได้ว่าคนเหล่านี้ประกอบกันขึ้นเป็นกลุ่มรองหัวหน้าของชุมนุมพระเจ้ากรุงธนบุรี”³⁵⁴

³⁵² เรื่องเดียวกัน, น. 183.

³⁵³ เรื่องเดียวกัน, น. 265.

³⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 274-275.

ในการเมืองแบบชุมชนสมัณบุรี **“ข้าหลวงเดิม”** ที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีความรู้สึกไว้วางพระทัย จึงได้รับยศและตำแหน่งหน้าที่ราชการที่สำคัญ “เมื่อเปรียบเทียบกับขุนนางที่เป็นข้าหลวงเดิมหรือลูกน้องมาก่อนแล้ว จะเห็นได้ว่าขุนนางเก่าจากอยุธยาไม่ค่อยได้รับยศสูงในราชการนัก หรือมีฉะนั้นก็ไม่ค่อยมีอำนาจและความสำคัญในราชการนัก”³⁵⁵ การวิเคราะห์เช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า ลักษณะเด่นของการเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ส่วนสำคัญส่วนหนึ่งมาจาก**ความรู้สึกไว้วางพระทัย**ของพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตาม ในบางกรณีความไว้วางใจและความซื่อสัตย์ต่อกันก็ไม่จีรังยั่งยืน เพราะภูมิหลังของความสัมพันธ์ระหว่างกันนั้นมีผลประโยชน์ที่ขัดกันบางประการแฝงอยู่ จนในเวลาต่อมาเกิดการ **“ทรยศ”** ขึ้น เช่น

“เพราะผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกันระหว่างหัวหน้าชุมชนซึ่งเป็นผู้นำตามธรรมชาติ และหัวหน้าชุมชนที่ถึงจะกอบกู้พระราชอาณาจักรอยุธยา เช่น พระเจ้ากรุงธนบุรี บรรดาผู้นำท้องถิ่นซึ่งทรงเกลี้ยกล่อมเอาเป็นพวกในระยะแรก... นับตั้งแต่พระระยอง นายทองอยู่ พระยาจันทบูรณ์ พระยาราชานครศรี ฯลฯ มักไม่ค่อยซื่อสัตย์ต่อพระองค์จริงจางยั่งยืน พวกทรยศหรือมีฉะนั้นก็ขัดขวางพระราชอำนาจในเวลาไม่ช้านัก”³⁵⁶

นอกจากความรู้สึกไว้วางใจที่กล่าวข้างต้นแล้ว ใน **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** นิธิ เอียวศรีวงศ์ ระบุถึง**ความรู้สึกอื่นๆ** ของมนุษย์ที่เป็นตัวละครทางประวัติศาสตร์ เพื่อใช้ในการอธิบายเหตุการณ์หรือความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในสมัณบุรี ที่สำคัญมีดังนี้

ความรู้สึกเกรงกลัว

เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงยกทัพจากกรุงศรีอยุธยาไปยังหัวเมืองชายทะเลตะวันออก นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึง**ความรู้สึก “เกรงกลัว”** ของ **“พระระยอง”** ต่ออำนาจกองทัพของพระเจ้ากรุงธนบุรี ความว่า

“ไม่น่าประหลาดอันใดที่พระระยอง ซึ่งเป็นผู้นำท้องถิ่นหรือนายชุมชนอยู่แล้วยังไม่ต้องการได้พระเจ้ากรุงธนบุรีมาแทนอำนาจของตนในท้องถิ่นของตนเอง เหตุฉะนั้นจึงไม่ได้มีความ

³⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 279.

³⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 202.

ภักดีทั้งต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีหรือพระบรมราชาไชยบายที่จะกอบกู้ราชอาณาจักรอยุธยาขึ้นมาใหม่ แต่จำเป็นต้องให้การต้อนรับพระเจ้ากรุงธนบุรีเพราะเกรงกลัวอำนาจของกองทัพที่พระองค์ได้รวบรวมมาได้ตั้งแต่ออกจากกรุง เช่นเดียวกับนายทองอยู่่นกเล็กและพระยาจันทบุรี เป็นไปได้ว่าสองคนหลังนี้นอกจากเกรงกลัวอำนาจทหารของพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว ยังหวังจะได้กำลังของพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นประโยชน์ทางการเมืองของตนด้วย”³⁵⁷

ความรู้สึก "ปริวิตก"

เมื่อมีการกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองฝ่ายเหนือลงมาสู่ภาคกลางหลัง “ศึกอะแซหุ่นกี้” นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึง ความรู้สึก “ปริวิตกของพระเจ้ากรุงธนบุรี” ในเรื่อง “ความอดอยากขัดสนของผู้คน...ความขัดสนของพระสงฆ์จากหัวเมืองเหนือ”³⁵⁸ ซึ่งสะท้อนว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรู้สึก “ปริวิตก” หรือกังวลห่วงใยราษฎรและพระสงฆ์ที่ขาดแคลนอาหาร อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า เนื้อความในตอนเดียวกันนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวถึงปัญหาจากการอพยพผู้คนว่ามีผลทำให้บรรดาเจ้าเมืองทางเหนือที่เป็น “ลูกน้องคนสนิท” หรือ “ข้าหลวงเดิม” ซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงไว้วางพระทัย ต้อง “ขาดจากกำลังไพร่สมของตนเอง...ไม่ได้คุมอำนาจทางการเมืองมากอย่างที่เคยเป็นมา...เป็นไปได้ด้วยว่าไพร่พลที่กวาดลงมาเหล่านี้คงต้องกลายเป็นไพร่หลวงประจำกรมกองของราชการส่วนกลางไป ซึ่งเท่ากับไปเพิ่มอำนาจทางการเมืองแก่กลุ่มคนที่พระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ได้ถือว่าเป็นลูกน้องคนสนิท...จึงเป็นการลดรอนพระราชอำนาจไปในตัว”³⁵⁹ แต่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้กล่าวว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรู้สึก “ปริวิตก” ในเรื่องนี้แต่อย่างใด อาจเป็นเพราะไม่ต้องการคิด (และไม่ต้องการให้ผู้อ่านคิด?) ว่าพระองค์ทรง “ปริวิตก” ในเรื่องที่เป็นผลประโยชน์ส่วนตัวก็เป็นได้

กระนั้นก็ตาม ความรู้สึกสำคัญประการหนึ่งของพระเจ้ากรุงธนบุรีที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ไว้ ก็คือความรู้สึก “ขาดความมั่นคง” จนเกิดความรู้สึก “ระแวงสงสัย” ตามมา ที่มีผลอย่างมากต่อการที่พระองค์ทรง “ดูร้าย” ในปลายรัชกาล

³⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 200. (เน้นโดยผู้วิจัย).

³⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 373.

³⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 374-375.

แม้ว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ จะปฏิเสธคำอธิบายเรื่องสัญญาวิปลาส หรือการเสียพระจิตของ พระเจ้ากรุงธนบุรี โดยเสนอหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างละเอียดเพื่อแสดงว่าไม่มีหลักฐานที่น่าเชื่อถือในเรื่องนี้ แต่ก็ยอมรับ **"ความ 'ดูร้าย' เพราะขาดความมั่นคง"**³⁶⁰ ของพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยวิเคราะห์ให้ได้อย่างชัดเจน ซึ่งทำให้เห็นถึง **"ความเป็นมนุษย์"** ของบุคคลในประวัติศาสตร์ได้ดี ยิ่งขึ้น ทั้งนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้วิเคราะห์สถานการณ์แวดล้อมหลายประการที่ทำให้ **"พระราชอำนาจเสื่อมลงไปในปลายรัชกาล"** อันทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจและความเห็นอกเห็นใจต่อบุคคลในประวัติศาสตร์ได้มาก ดังความบางตอนว่า

“อาจเป็นไปได้ด้วยว่าในยามที่พระราชอำนาจภายในเริ่มจะคลอนคลายลงนั้น พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงใช้อำนาจอย่างเด็ดขาดขึ้น และทรง**ระวางสังสย**คนที่อาจไม่ซื่อสัตย์ต่อพระองค์มากขึ้น ว่าอาจจะทำร้ายพระองค์และซุ่มนุ่ของพระองค์ได้”

...ในระหว่าง พ.ศ. 2320-2321... ในขณะนั้นมีกองเรือของเหียนถึง 100 ลำจอดอยู่นอกฝั่งกัมพูชาเพื่อเตรียมสู้กับไตเซิน จดหมายลับและกองเรือญวนทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรีเชื่อว่าญวนกำลังเตรียมจะเข้าโจมตีไทยโดยอาศัยพวกญวนภายในซึ่งมีมอเตียนชื่อเป็นผู้นำเป็นไส้ศึก

เมืองธนบุรีนั้นเคยมีประสบการณ์ถูกโจมตีจากกองเรือของมอเตียนชื่อเองมาก่อน...เมืองธนบุรีก็ไม่ใช่ป้อมปราการที่เข้มแข็งนัก อีกทั้งยังมีจีน-ญวนอพยพของมอเตียนชื่ออยู่ถึง 3,000คน

ปฏิกิริยาของพระเจ้ากรุงธนบุรีต่อการคุกคามหรือความเข้าใจว่าการคุกคามจากญวนในครั้งนี้อาจรุนแรงมาก ซึ่งเป็นที่เข้าใจได้เมื่อพิจารณาจากสภาพแวดล้อมและสภาพการเมืองภายในของชุมชนของพระองค์เองดังกล่าวแล้ว ได้ทรงสอบสวนพวกญวนแล้วสั่งประหารพวกหัวหน้า... เสียทั้งหมด ตัวมอเตียนชื่อเองนั้นถูกบังคับให้กระทำอัตวินิบาตกรรม มีญวน-จีนหัวหน้าถูกฆ่าครั้งนั้นถึง 53 คน...

การกระทำซึ่งหลักฐานรุ่นหลังบรรยายว่าเป็นความดูร้ายของพระเจ้ากรุงธนบุรี (อันเป็นคุณสมบัติที่เป็นสัมพัทธ์ กล่าวคือแล้วแต่จะมองจากมุมไหนและสมัยไหน) เหล่านี้ สอดคล้องกับ

³⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 390.

การกระทำของพระองค์เพื่อจัดการกับผู้ฝ่าฝืนกฎหมายในการนำข้าวเกลือออกนอกประเทศ หรือ
ข้าราชการที่ถูกสงสัยว่าอาจจะฉ้อโกงพระราชทรัพย์

ส่วนหนึ่งของความรู้นี้ก็คงมีสาเหตุจากการที่พระราชอำนาจเสื่อมลงไปในปลาย
รัชกาล และต้องหันไปใช้ความเด็ดขาดเป็นอีกส่วนหนึ่งในการจรรโลงพระราชอำนาจไว้ต่อไป”³⁶¹

อนึ่ง ในหนังสือ **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นด้วย
ว่า **ความรู้สึกมีได้เป็นผลมาจากลักษณะเฉพาะของบุคคลเท่านั้น** แต่ยังเป็นผลมาจาก
“วัฒนธรรม” อีกด้วย เช่น ความรู้สึก **“ไว้ว่างใจ”** เป็นวัฒนธรรมอันสำคัญยิ่งในความสัมพันธ์
ระหว่าง **“นายชุมชุม”** กับ **“ลูกน้องคนสนิท”** หรือ **“ข้าหลวงเดิม”** โดยที่การมอบอำนาจหน้าที่ให้จะ
มาจาก **“ความไว้ว่างใจ”** เป็นหลัก คล้ายคลึงกับงานเขียนเรื่อง **“วัฒนธรรมกระฎุมพีกับ
วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์”** ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นว่า **ความรู้สึกของมนุษย์เป็น
วัฒนธรรม** เช่น ความรัก เป็นต้น (ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อาศัยความเข้าใจความรู้สึกของกลุ่มการเมืองที่เป็นเชื้อสายของ **“ขุน
นางส่วนกลาง”** ที่แย่งชิงราชสมบัติจากพระเจ้ากรุงธนบุรี ในการอธิบายการสูญเสียความจงรักภักดี
จากคนกลุ่มนี้ จนทำให้คนกลุ่มนี้ถึงกับก่อการรัฐประหารในปลายรัชกาล โดยเน้น **ความรู้สึกอัน
เป็นผลมาจากวัฒนธรรมทางการเมืองของขุนนางเชื้อสายตระกูลผู้ดีเหล่านี้** โดยนิธิ เอียวศรี
วงศ์ ได้วิเคราะห์ **“วัฒนธรรมทางการเมือง”** ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ที่ตกทอดมาเป็น
วัฒนธรรมของขุนนางเชื้อสายตระกูลผู้ดีในสมัยธนบุรี (ซึ่งส่งผลให้เกิดความขัดแย้งทางอุดมการณ์
ระหว่างขุนนางเชื้อสายผู้ดี กับพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งทรงยึดถือวัฒนธรรมแบบ **“นายชุมชุม”**) ดัง
ความว่า

“การประนีประนอมผลประโยชน์และอำนาจแก่กันและกันในปลายอยุธยา โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศซึ่งมีความสงบสุขระหว่างสถาบันกษัตริย์และขุนนางอย่างสูงนี้
คืออุดมคติของการเมืองการปกครองของราชอาณาจักร ซึ่งเรียกกันในกลุ่มชนชั้นปกครองซึ่งซึ่ง
อำนาจมาจากพระเจ้ากรุงธนบุรีว่า **สมัยบ้านเมืองดี**

³⁶¹ เรื่องเดียวกัน, น. 391-392.

เพราะฉะนั้นในทัศนะของคนร่วมสมัยกลุ่มหนึ่ง จึงไม่ได้เห็นว่าราชอาณาจักรของพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นการรื้อฟื้นเนื้อหาอันแท้จริงของ “สมัยบ้านเมืองดี” หรือราชอาณาจักรอยุธยา กลับขึ้นมาใหม่ บุคคลร่วมสมัยกลุ่มหนึ่งมองเห็นว่าการเมืองการปกครองของพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ยังสืบเนื่องมาจากการเมืองการปกครองของชุมชนนั้นเอง อำนาจและการตัดสินใจทั้งหมดมาจากผู้นำซึ่งมีอาณาบารมีสูง การแบ่งสัณอำนาจกระทำตามความจำเป็นในการปกครอง และเพื่อผดุงอำนาจสูงสุดของผู้นำ จึงขาด “ชนบทบูรณ” ซึ่งช่วยค้ำจุนเสถียรภาพของทั้งขุนนางและกษัตริย์คอยกำกับการใช้อำนาจนั้น”³⁶²

กล่าวได้ว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้อธิบายความรู้สึก “เกรงกลัว” “จงรักภักดี” “ปริวิตก” “ขาดความมั่นคง” ฯลฯ ในฐานะที่เป็นธรรมชาติของมนุษย์ แต่เป็นผลมาจากเงื่อนไขแวดล้อม เช่น การที่พระเจ้ากรุงธนบุรีมีกองทัพที่เหนือกว่าในด้านกำลังคน ทำให้หัวหน้าชุมชนขนาดเล็กเกิดความเกรงกลัว แต่ที่สำคัญก็คือวัฒนธรรม เช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายความแตกต่างด้านความรู้สึกระหว่าง “ผู้นำตามธรรมชาติ” หรือ “หัวหน้าชุมชน” กับ “พวกที่เป็นขุนนางส่วนกลาง” ดังนี้

“อุดมคติทางการเมืองของพระองค์ไม่มีเส้นแบ่งผู้นำท้องถิ่น ซึ่งต้องการแยกตัวจากอยุธยาอยู่แล้ว หรือมิฉะนั้นก็ไม่ปรารถนาจะมีอำนาจของราชอาณาจักรเข้ามาก้าวร้าวในท้องถิ่นสูงเกินไป ในขณะที่อุดมคตินี้เป็นที่นิยมยินดีของคนที่เคยสัมพันธ์ใกล้ชิดกับรัฐบาลกลางของราชอาณาจักรอยุธยา แท้จริงแล้วก็คงมองเห็นว่าเป็นทางแก้ปัญหาทางการเมืองได้เพียงอย่างเดียวตามความคิดของคนเหล่านี้ ซึ่งล้วนเคยชินแต่กับรัฐในลักษณะราชอาณาจักรมาตลอด”³⁶³

การอธิบายประวัติศาสตร์โดยเน้นที่ความรู้สึกของมนุษย์ วัฒนธรรม และบริบททางสังคม ในหนังสือ การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ยังเห็นได้จากการอธิบายความรู้สึก “หมดความกระตือรือร้น” ของกลุ่มขุนนางที่เป็น “ข้าหลวงเดิม” อีกด้วย ดังความต่อไปนี้

³⁶² เรื่องเดียวกัน, น. 207-208. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

³⁶³ เรื่องเดียวกัน, น. 203. (เน้นโดยผู้วิจัย).

“...หลังจากที่ได้รื้อฟื้นพระราชอาณาจักรอยุธยาขึ้นใหม่แล้วนั้น การกระทำทางการเมืองหลายอย่าง...เป็นการกระทำทางการเมืองตามแนวอุดมคติของราชอาณาจักรอยุธยาทั้งสิ้น...ความกระตือรือร้นของพวก “ข้าหลวงเดิม” ซึ่งส่วนใหญ่ไม่มีประสบการณ์ของการปกครอง หรือร่วมในอุดมคติของราชอาณาจักรอยุธยาอย่างแท้จริงก็ย่อมจะหมดไป เพราะคนเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็เป็นคนนอกกระบบ เช่น จีน หรือมิฉะนั้นก็เป็นไพร่ชั้นต่ำมาก่อน ความกระตือรือร้นของคนเหล่านี้มีสูงเมื่อดตอนที่สถาปนาชุมชนและขยายอำนาจของชุมชน แต่ไม่ใช่ผู้ที่จะเป็นผู้ขยายอำนาจและจรรโลงอำนาจของราชอาณาจักร เพราะฉะนั้นแม้ความจงรักภักดีต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีในบรรดาคนเหล่านี้ยังไม่เสื่อมคลาย แต่เมื่อรูปแบบของราชอาณาจักรได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมั่นคงแล้ว...คนที่จะมีบทบาทได้เหมาะสมกับสภาพของราชอาณาจักรได้ดีกว่าจึงไม่ใช่กลุ่ม “ข้าหลวงเดิม” ที่ “ไม่รู้หัวนอนปลายตีน” อีกต่อไป แต่เป็นกลุ่มผู้ดีซึ่งสืบตระกูลขุนนางของอยุธยาหลายชั่วคนและมีประสบการณ์กับโลกทัศน์ของราชอาณาจักรอยุธยา คนเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่ได้จัดอยู่ในกลุ่ม “ข้าหลวงเดิม” ของพระเจ้ากรุงธนบุรี

พระราชกรณียกิจในปลายรัชกาลอาจมีความหมายแก่ไพร่ไทยได้ แต่ก็เป็นการทำที่ขัดต่อวัฒนธรรมและความคาดหวังของชนชั้นสูง ไม่ว่าจะเป็นการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ของพระองค์ การเป็นประมุขของคณะสงฆ์ หรือการขอลูกสาวพระเจ้ากรุงจีน ฯลฯ ล้วนไม่ได้เป็นไปตามมาตรฐานของกษัตริย์ในทัศนะของผู้ดีอยุธยาทั้งสิ้น เหตุฉะนั้นเมื่อเริ่มสูญเสียความศรัทธาของ “ข้าหลวงเดิม” บางกลุ่ม แต่พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ไม่ได้ได้รับความศรัทธาจากพวกผู้ดีเก่าเหล่านี้มาแทน

ยิ่งไปกว่าการไม่ได้รับการยอมรับ พระราชกรณียกิจเหล่านี้อาจเป็นเหตุให้กลุ่มผู้ดีจากอยุธยาเห็นว่าพระองค์ได้เสียพระสติไปแล้วก็ได้ การกระทำนอกกริตนอกรอยของกษัตริย์ตามมาตรฐานของชนชั้นสูงไทยนั้นอธิบายได้ยาก หากไม่ได้ตั้งตนเป็นศัตรูก็อาจเห็นว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีเสียพระสติ แต่ในทางตรงข้าม หากตั้งตนเป็นศัตรูก็อาจใช้การกระทำนั้นๆ เพื่อชี้ให้เห็นว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีเสียพระสติไปแล้ว และใช้เป็นข้ออ้างในการโค่นล้มพระราชอำนาจก็ได้”³⁶⁴

³⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 393-394. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการอธิบายการเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีด้วย “ความรู้สึก” ของบุคคล มีลักษณะที่เอา “ความรู้สึก” ของมนุษย์ในปัจจุบันไปวิเคราะห์ความรู้สึกของมนุษย์ในอดีต เช่น ความความรู้สึกอันเกิดจากการที่ได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมา ความรู้สึกจงรักภักดี เป็นต้น แม้ว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ จะตระหนักเป็นอย่างดีว่า “ความรู้สึก” เป็น “วัฒนธรรม” ที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบท (เช่น ความรู้สึก “รัก” ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) แต่ในการวิเคราะห์ความรู้สึกทั้งของพระเจ้ากรุงธนบุรี ข้าหลวงเดิม และราษฎร นิธิ เอียวศรีวงศ์กลับมิได้พิจารณาส่วนที่เป็น “วัฒนธรรมทางความรู้สึก” หรือ “ระบอบอารมณ์ความรู้สึก” ซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงกับโลกทัศน์และค่านิยมตลอดจนบริบททางเศรษฐกิจและสังคมของชนชั้นและชาติพันธุ์ต่างๆ ในยุคนั้น

สำหรับลักษณะเฉพาะของพลังของอุดมการณ์หรือวัฒนธรรมทางความคิดนั้น ใน **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก และได้อธิบายปัจจัยที่ส่งผลต่อความแตกต่างทางอุดมการณ์ของกลุ่มการเมืองสองฝ่าย อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ เน้นด้วยว่า “อุดมการณ์” ไม่ใช่ปัจจัยเดียวที่มีผลต่อพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ นอกจากบริบทที่เปลี่ยนแปลงแล้ว ลักษณะเฉพาะของ “บุคคล” หรือลักษณะเฉพาะของ “มนุษย์” แต่ละคนก็มีผลโดยตรง ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า “การที่เน้นถึงความขัดแย้งในแง่อุดมการณ์ในที่นี้ ไม่ต้องการให้หมายความว่าอุดมการณ์เป็นเพียงมิติเดียวของความขัดแย้ง ดังที่ได้กล่าวในตอนต้นแล้วว่า ความทะเยอทะยานส่วนตัว ผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็ล้วนมีส่วนในความขัดแย้งของสองกลุ่มนี้เช่นเดียวกัน”³⁶⁵ ซึ่ง “ความทะเยอทะยานส่วนตัว” นี้ ย่อมเป็นผลมาจากอารมณ์ความรู้สึก หรือ “กิเลสตัณหา” ในตัวมนุษย์ และ อารมณ์ความรู้สึก หรือ “กิเลสตัณหา” ของมนุษย์แต่ละคนย่อมมีไม่เหมือนกันและไม่เท่ากัน อีกทั้งยังเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาอีกด้วย

อนึ่ง เนื่องจากอธิบายว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีความสัมพันธ์กับราษฎรด้วยความรู้สึกแบบ “พ่อ” หรือแบบ “นายซุนนุ” ถึงกับทรงช้างออกไปแจกข้าวแก่ราษฎรที่อดอยากด้วยพระองค์เอง นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงพยายามยืนยันด้วยว่า ในวาระสุดท้ายของรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี “ประชาชนระดับล่าง” มิได้ก่อการกบฏเอง แต่ได้ถูก “ชักนำให้ก่อการกบฏ” โดย “ขุนนางระดับสูง”

³⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 472.

ที่มี “แผนการทางการเมืองอย่างชัดเจนมาตั้งแต่ต้น” ซึ่งเท่ากับว่าราษฎรมีความรู้สึกภักดีต่อพระองค์ตลอดมา ดังความว่า

“เหตุการณ์จลาจลในปลายรัชกาลนั้น พระราชพงศาวดารและจดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวี ดูเหมือนจะสอดคล้องกัน โดยการยกเหตุความก่อกบฏของผู้ประมุขอากรขุดหาทรัพย์ที่กรุงเก่าเป็นต้นเหตุ ทำให้ประชาชนที่เดือดร้อนพากันก่อการกบฏ...แต่ยังมีหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งซึ่งเล่าถึงเหตุการณ์นี้ โดยมองจากฝ่ายกบฏหรือประชาชนระดับล่างลงมา ซึ่งอยู่ในเขตที่เริ่มต้นการกบฏ แม้แต่ว่าเป็นหลักฐานจากประชาชนระดับล่างเช่นนี้ ก็ไม่ปรากฏว่าการกบฏเกิดขึ้นเพราะการริดนาทาเร้นของการปกครองของพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่เห็นได้ชัดว่าประชาชนระดับล่างเหล่านี้ถูกชักนำให้ก่อการกบฏ เป็นส่วนหนึ่งของแผนการทางการเมืองของขุนนางระดับสูง กล่าวคือเป็นการเคลื่อนไหวที่มีแผนการทางการเมืองอย่างชัดเจนมาตั้งแต่ต้น ไม่ใช่การลุกฮือขึ้นก่อการจลาจลของประชาชนเพราะความไม่พอใจอย่างใดอย่างหนึ่ง...หลักฐานชิ้นนั้นก็คือความทรงจำที่บอกเล่ากันมาในตระกูลสุรนันทน์...”³⁶⁶

การวิเคราะห์และอธิบายเช่นนี้มีความสำคัญ เพราะทำให้ **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** ปิดฉากลงอย่างสง่างาม และนิธิ เอียวศรีวงศ์ **“สามารถชื่นชมพระองค์ในฐานะมนุษย์ที่ยิ่งใหญ่”**³⁶⁷ ได้อย่างสมเหตุสมผลที่สุด

เมื่อพิจารณาจาก **การเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** และงานเขียนอื่นๆ จะเห็นได้ว่า ในการสร้างความรู้เกี่ยวกับ “มนุษย์” ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ลักษณะแห่ง “ความเป็นมนุษย์” มิได้สถิตหรือหยุดนิ่ง แต่มีความเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมหรือบริบททางเศรษฐกิจและสังคม ในขณะที่ “สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจสังคม” ก็เปลี่ยนแปลง (โดยที่ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมส่วนหนึ่งก็เป็นผลมาจากการกระทำของมนุษย์ ดังนั้น ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับบริบทจึงเปลี่ยนแปลงไปตามมิติทางเวลา จะเข้าใจ ลักษณะแห่ง “ความเป็นมนุษย์” ได้อย่างลึกซึ้งจึงไม่อาจพิจารณาเพียงลักษณะกว้างๆ ที่เป็น “ลักษณะสากล” จำเป็นต้องเข้าใจ “ลักษณะเฉพาะ” แห่ง “ความเป็นมนุษย์” ในแต่ละสังคมและแต่ละช่วงเวลา ดังนั้น เมื่อศึกษา

³⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 487-491.

³⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 12.

บทบาททางการเมืองของมนุษย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงเน้นว่า “สิ่งที่ข้าพเจ้าประสงค์จะทำในงานศึกษาชิ้นนี้ก็คือ การชี้ให้เห็นสภาพแวดล้อมทางการเมืองและสังคมของ “ทางเลือก” ที่พระเจ้ากรุงธนบุรีและศัตรูของพระองค์ต้องเลือก”³⁶⁸

การที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เลือกใช้คำว่า “ต้องเลือก” สะท้อนว่า “สภาพแวดล้อมทางการเมืองและสังคม” มีผลอย่างยิ่งต่อ “ทางเลือก” ของมนุษย์ แต่ก็มิได้หมายความว่า ปัจเจกลักษณะของบุคคลและบทบาทของบุคคลไม่มีความสำคัญ ในหนังสือ การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี นี้เอง ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ระบุว่า

“การสลายตัวของราชอาณาจักรอยุธยาเป็นผลให้ทุกคนกลับมาอยู่บนพื้นราบเดียวกัน ในท้องที่ต่างๆ คนที่สามารถใช้ทรัพยากรทางการเมืองได้มากที่สุดก็จะสามารถสถาปนาอำนาจของตนในท้องถิ่นได้เหนือผู้อื่น คนเหล่านั้นบ้างก็มาจากขุนนางในระบบปกครองของกรุงศรีอยุธยา บ้างก็มาจากสถานะอื่นๆ ใครจะเป็นผู้ได้อำนาจท้องถิ่นขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมของท้องถิ่นนั้นๆ เท่ากับความสามารถส่วนบุคคล”³⁶⁹

นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรีที่เป็นเพียง “ชายร่างเล็กคนหนึ่ง” ทรงเป็น “พระมหากษัตริย์ที่มีพระราชกฤษฎาภินิหารในทัศนะของคนไทยจำนวนมาก”³⁷⁰ โดยได้บรรยายถึงสถานการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในช่วงปลายรัชกาลอย่างละเอียด ซึ่งทำให้เห็นได้ชัดว่าในท้ายที่สุดแล้วพระองค์ “ต้องปราชัยอย่างไม่มีปัญหา”³⁷¹ แต่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้พรรณนาอย่างเต็มไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกที่คละเคล้าปะปนกันระหว่างความชื่นชมยกย่องและความสะเทือนใจดังความต่อไปนี้

“...ในวันรุ่งขึ้นเมื่อรู้สถานการณ์กระจ่างแล้ว แม้ว่าขุนนางที่ยังจงรักภักดีดังที่ปรากฏชื่อว่า พระยาธิเบศร์ (บดี) พระยารามัญ (วงศ์) พระยา (มหา) อำมาตย์ คุณคนออกประจำหน้าที่ตาม

³⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 44. (เน้นโดยผู้วิจัย).

³⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 34. (เน้นโดยผู้วิจัย).

³⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 495.

³⁷¹ เรื่องเดียวกัน, น. 494.

ป้อมปราการต่อสู้พวกกบฏ พระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งทรงเข้าพระทัยในสถานการณ์อย่างดีแล้ว จึงมีพระราชดำรัสสั่งห้ามว่า “**สิ้นบุญพ่อแล้ว อย่าให้ยากแก่ไพร่เลย**”³⁷²

สำหรับภาพของพระเจ้ากรุงธนบุรีในฐานะที่ทรงเป็น**นักการเมือง**นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์
พรรณนาว่า

“แต่นักการเมืองที่ชั่วของอย่างพระเจ้ากรุงธนบุรีก็เข้าพระทัยจังหวะการเมืองอย่างดี คงจะ
ทรงเห็นแล้วว่าโอกาสที่พระองค์จะกลับมามีพระราชอำนาจดังเดิมอีกนั้นไม่พึงหวัง เพราะกำลังที่
แท้จริงในการชิงขาดนั้นคือกำลังของเจ้าพระยาจักรี ซึ่งก็คาดได้ว่ากำลังยกทัพกลับมา เหตุฉะนั้นจึง
ตรัสตอบพระยาสุรศักดิ์ซึ่งขอให้ทรงลาผนวชว่า **“สิ้นบุญเราแล้วอย่าทำเลย”** เช่นเดียวกับที่เคยมี
พระราชดำรัสมาแล้วกับข้าทูลละอองฯ ที่จงรักภักดี เช่น พระยาธิเบศร์บดี พระยามหาอำมาตย์
ฯลฯ และไม่ประสงค์จะให้มีการประโคมเมื่อพระราชบุตรประสูติ เพราะ **“มันสุดชาติแล้ว”**... พระ
เจ้ากรุงธนบุรีได้มีพระบรมราโชวาทสั่งสอนพระราชโอรส (พระพงศ์นรินทร์) ซึ่งยังเล็กและเข้าไปอยู่
ในที่จ้องจำได้ว่า **“...คงไม่รอด บ้านเมืองเป็นของสองพี่น้องเขานั้นแหละ ถ้าไม่ตายก็ฝาก
ตัวเขาให้ตีเถิด...”**³⁷³

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเน้นด้วยว่า ความยิ่งใหญ่ของพระเจ้ากรุงธนบุรีในฐานะที่ทรงเป็น
“มนุษย์” นั้น มิได้อยู่ที่การเริ่มต้นจากการเป็น “ลูกจีนพ่อค้าเกวียน” ที่สามารถก้าวขึ้นสู่จุดสูงสุดคือ
เป็น “พระมหากษัตริย์” และทรงเป็น “พระมหากษัตริย์” ที่คนไทยจำนวนมากเห็นว่ามีพระราช
“กฤษฎาภินิหาร” เท่านั้น หากแต่อยู่ที่ **“สามารถรู้จังหวะจะก้าวลงจากสังเวียน”** อีกด้วย ดัง
ความว่า

“หากในฐานะ**นักการเมือง** พระเจ้ากรุงธนบุรีจะได้เคยทรงคาดคะเนสิ่งใดผิดไว้บ้างก็ตาม
แต่การคาดคะเนในเวลานั้นปลายของรัชกาลครั้งนี้ นับว่าแหลมคมและตั้งอยู่บนความเจนจัด
ทางการเมืองของคนที่มีประสบการณ์ทางการเมืองมาอย่างเจนจบ...คนที่ได้ฝ่าฟันอันตรายมา
บนวิถีทางการเมืองที่ไม่ราบรื่น จากลูกจีนพ่อค้าเกวียนมาจนเป็นพระมหากษัตริย์

³⁷² เรื่องเดียวกัน, น. 494. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

³⁷³ เรื่องเดียวกัน, น. 500-501. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

นักการเมืองที่รู้จังหวะการเมืองพอจะก้าวขึ้นสู่สังเวียนได้สำเร็จ ไม่ว่าในสถานการณ์อย่างไรก็ตาม ก็นับว่าต้องอาศัยความเจนจัดทางการเมืองอย่างลึกซึ้งอยู่แล้ว แต่นักการเมืองที่สามารถรู้จังหวะจะก้าวลงจากสังเวียนได้เองนั้น ยิ่งต้องอาศัยทั้งความเจนจัด พลังปัญญา และพลังในการควบคุมจิตใจของตนเองอย่างสูงขึ้นไปอีกมาก ความรู้ในจังหวะการเมืองพระเจ้ากรุงธนบุรีนี้ช่วยรักษาชีวิตไพร่พลไปไม่น้อย และทำให้การรัฐประหารครั้งนั้นนองเลือดน้อยลง สมดังพระราชปณิธานที่ว่า "อย่าให้ยากแก่ไพร่เลย"³⁷⁴

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเน้นย้ำความสำเร็จอันสง่างามของ “ชายร่างเล็กคนหนึ่ง” ด้วยการสรุปว่า

“14 ปี ของรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ใช่เวลาที่สูญเปล่า แต่เป็นช่วงเวลาสำคัญอีกสมัยหนึ่งของประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรอยุธยา อย่างน้อยกรอบโครงของราชอาณาจักรคือ “แผ่นดินเดียวกัน” ก็เป็นสิ่งที่การเมืองแบบชุมชนของพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นผู้ฟื้นฟูขึ้น นับเป็นมรดกที่ราชวงศ์จักรีไม่เคยปฏิเสธเลย...

มรดกที่สำคัญยิ่งจากการเมืองแบบชุมชนเห็นจะเป็นลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์และข้าทูลละอองฯ กับประชาชน

ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดที่วางอยู่บนรากฐานความสัมพันธ์ทางเครือญาติของพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้นเป็นแรงบันดาลใจสำคัญที่ทำให้กษัตริย์ในราชวงศ์จักรีค่อนข้างจะวางความสัมพันธ์กับขุนนางและราษฎรในลักษณะที่ใกล้ชิดขึ้นกว่ากษัตริย์อยุธยา...

การที่กษัตริย์ทรงละเลยที่จะเน้นความเป็นสมมติเทวราชในความสัมพันธ์กับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินนี้ สอดคล้องกับการเน้นอุดมคติของพุทธศาสนาและการเปิดทางให้วัฒนธรรมกรรมพิธีได้งอกงามขึ้นในหมู่ชนชั้นปกครองเองด้วย”³⁷⁵

หลังจากเขียน การเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี แล้ว ราว 6 ปีต่อมา นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เขียน “คำนำ” ในเชิงวิจารณ์หนังสือเรื่อง การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ของนครินทร์ เมฆ

³⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 501. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

³⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 524-525.

ไตรรัตน์ ที่สะท้อนความคิดเกี่ยวกับ “ข้อดีเด่น” ของวิธีวิทยาในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง โดยนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ เน้นความเปลี่ยนแปลงของ “วัฒนธรรมทางความคิด” ของคนหลากหลายกลุ่ม แทนการถกเถียงที่มีลักษณะเป็น “คำประกาศ” โดยมีรากฐานอยู่ที่อคติหรืออุดมการณ์ทางการเมืองของแต่ละฝ่ายมากกว่าเหตุผลหรือหลักฐานข้อเท็จจริง ดังที่เคยปรากฏอยู่เสมอ ดังความต่อไปนี้

“วันที่ 24 มิถุนายน 2475 มีความสำคัญเพียงใดเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันมานานด้วยอคติทางการเมืองที่ต่างกัน เหตุฉะนั้นข้อถกเถียงจึงมี “คำประกาศ” ของแต่ละฝ่าย มากกว่าเหตุผลหรือหลักฐานข้อเท็จจริง

อาจารย์นครินทร์ เมฆไตรรัตน์...เสนอการมอง 2475 ด้วยมุมใหม่ นั่นคือ 2475 เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการความเปลี่ยนแปลงซึ่งได้เริ่มมาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 อันเป็นผลให้รัฐจารีตของไทยได้เปลี่ยนเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิ 24 มิถุนายน 2475 เป็นผลของความเปลี่ยนแปลงที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิไทยสร้างขึ้นมาเอง

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้มีผลกระทบต่อคนหลากหลายกลุ่มในสังคมไทย ซึ่งได้ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงนั้นแตกต่างกันหลากหลายจากกัน คนหลากหลายกลุ่มเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเพียงผู้ถูกกระทำโดยการยึดอำนาจในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 แต่ต่างมีบทบาททั้งที่เอื้อและต้านทานกระแสความเปลี่ยนแปลงซึ่งนำมาสู่การยึดอำนาจทั้งสิ้น ฉะนั้นงานของอาจารย์นครินทร์ชิ้นนี้จึงทำให้เกิดความซับซ้อนขึ้นใน “การปฏิวัติสยาม” เป็นอย่างมาก เพราะการปฏิวัตินี้ไม่ได้เป็นการต่อสู้ระหว่างคนสองกลุ่ม คือเจ้านายและข้าราชการระดับกลางเท่านั้น แต่เป็นผลของการปรับตัวและตอบสนองความเปลี่ยนแปลงของกลุ่มคนหลากหลายประเภทในสังคม

“ตัวละคร” ของเหตุการณ์ในวันที่ 24 มิถุนายนอาจมีไม่มากนัก และมักจะทำให้ลงความเห็นกันว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยใน พ.ศ. 2475 เป็นเรื่องของกลุ่มชนชั้นนำเพียงหยิบมือเดียว แต่หากมอง 24 มิถุนายน ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ยาวนานดังที่อาจารย์นครินทร์ได้กระทำแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าสังคมไทยในวงกว้างได้เข้ามาอยู่ในกระแสความเปลี่ยนแปลงนี้ร่วมกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ความซับซ้อนของความเปลี่ยนแปลงที่นำมาสู่ 2475 และหลังจากนั้น ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะความหลากหลายของกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมพัวพันอยู่ด้วยเท่านั้น แม้แต่ในกลุ่มเดียวกันก็ไม่ได้ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงสู่สยามใหม่ในลักษณะเดียวกัน เช่น ภายในกลุ่มเจ้านายเองก็ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงแตกต่างกัน ดุจเดียวกับกลุ่มพ่อค้า ข้าราชการ คนชั้นกลางนอกระบบ ชาวนา ฯลฯ

การแสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนของกลุ่มคนอันหลากหลายที่อยู่ในการแสวงหาเปลี่ยนแปลงสยามใหม่นี้ นับเป็นข้อดีเด่นของงานอาจารย์นครินทร์ชิ้นนี้ เพราะเป็นแง่มุมใหม่ที่ไม่เคยปรากฏในการศึกษาเกี่ยวกับ 2475 ของผู้ใดมาก่อนเลย

การพิจารณา 24 มิถุนายน 2475 ในบริบททางประวัติศาสตร์ก็เป็นจุดแข็งที่สำคัญของงานชิ้นนี้เนื่องจากข้อถกเถียงเกี่ยวกับ 24 มิถุนายนในสังคมไทยโดยเฉพาะพ.ศ. 2500 เป็นต้นมามีรากฐานอยู่ที่อคติหรืออุดมการณ์ทางการเมืองดังกล่าวแล้ว จึงไม่มีความพยายามจะเข้าใจความหมายของอุบัติการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงการปฏิวัติสยามตามที่เป็นจริงในบริบทของประวัติศาสตร์เลย ในงานชิ้นนี้อาจารย์นครินทร์ได้ใช้หลักฐานจำนวนมากเพื่อจับความหมายอันแท้จริงของอุบัติการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470 ก่อให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับสังคมไทยทั้งก่อนและหลัง 2475 และทำให้การศึกษาเกี่ยวกับ 2475 ก้าวพ้นข้อถกเถียงที่ออกตื้นเขินว่าการยึดอำนาจจำเป็นหรือไม่ควรหรือไม่จึงสุกก่อนห้ามหรือไม่ ฯลฯ เสียที³⁷⁶

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า การศึกษาเรื่อง**การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475** ของ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ เป็นความพยายาม “จะเข้าใจความหมายของอุบัติการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงการปฏิวัติสยามตามที่เป็นจริงในบริบทของประวัติศาสตร์” โดย “ใช้หลักฐานจำนวนมาก” ซึ่งทั้งหมดนี้เป็น “ข้อดีเด่น” จนกระทั่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เน้นไว้ว่า “งานชิ้นนี้เป็นความยิ่งใหญ่ จะอยู่ในสถานะที่สูงในวงวิชาการที่สนใจ 2475 ไปอีกนาน”³⁷⁷

³⁷⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อาจารย์นครินทร์กับการปฏิวัติสยาม” ใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475**, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2546), น. 7 - 8.

³⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 9.

ส่วนที่นิติ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า “**อาจเป็นข้อบกพร่อง**”ในการศึกษาเหตุการณ์ทางการเมืองในงานเขียนเรื่อง **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475** ของ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ก็คือการ “**ลดความสำคัญของคนหรือตัวละครในประวัติศาสตร์ลง**” หรือ “**การทิ้งความสำคัญของปัจจัยบุคคลในประวัติศาสตร์**” ดังที่นิติ เอียวศรีวงศ์ ได้เขียนไว้ว่า

“ว่ากันว่าพระเจ้าไม่เคยทำอะไรเกินไว้ในประวัติศาสตร์สักชิ้นเดียว เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์เข้าใจอดีตได้ถ่องแท้แล้ว ก็ให้เห็นอุบัติการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นความรุ่งโรจน์หรืออัปยศ ว่าเป็นสิ่งที่ควรเกิดหรือต้องเกิดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ทั้งสิ้น แนวคิดของสำนักประวัติศาสตร์แนวนี้นักใจมดีว่าลดความสำคัญของคนหรือตัวละครในประวัติศาสตร์ลงให้เป็นเพียงตุ๊กตาของพลังอื่นๆ ที่แวดล้อมตัวเขา โดยเขาไม่มีเจตนารมณ์อิสระที่แท้จริงในการตัดสินใจทำหรือไม่ทำอะไรเลย

งานศึกษาชิ้นนี้ของอาจารย์นครินทร์ก็คงให้ความสนใจในลักษณะเดียวกันนี้ กล่าวคือการสิ้นสุดของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นเป็นการเดินทางอันยาวนานมาก่อนพ.ศ. 2475 และจุดสุดท้ายของครรลองอันนี้ คือวันที่ 24 มิถุนายน 2475 อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะกองทัพภคชนะนั้นจะมีทหารอย่าง “**สีทหารเสือ**” หรือไม่ ฯลฯ...

การทิ้งความสำคัญของปัจจัยบุคคลในประวัติศาสตร์อาจนับเป็นข้อบกพร่อง ซึ่งต้องเถียงกันในเชิงปรัชญายู่มาก แต่ในกรณีของไทยซึ่งการศึกษาและทัศนคติเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไม่เคยมองปัจจัยอื่นเลยนอกจากการตัดสินใจของบุคคล โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ 2475 งานของอาจารย์นครินทร์ชิ้นนี้จึงเป็นการสร้างดุลที่มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเป็นอันมาก”³⁷⁸

นอกจากนิติ เอียวศรีวงศ์ จะให้ความสำคัญแก่ “**ปัจจัยบุคคล**” หรือ “**มนุษย์**” ในการกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์แล้ว การให้ความสำคัญแก่ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ รวมทั้ง “**ความเป็นมนุษย์**” ในบริบททางเศรษฐกิจและสังคม ยังทำให้เสนอความคิดว่า คนในแต่ละยุคและคนแต่ละคนในยุคเดียวกันอาจมอง “**มนุษย์**” หรือให้ความหมายแก่ “**มนุษย์**” แตกต่างกัน (นักประวัติศาสตร์ในแต่ละยุคและแต่ละคนที่เขียนเรื่องเกี่ยวกับอดีตที่มีความคิดเกี่ยวกับ “**มนุษย์**” ที่

³⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 8.

แตกต่างกัน จึงเล่าเรื่องหรืออธิบายเกี่ยวกับมนุษย์หรือพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ในอดีตแตกต่างกันไปด้วย) โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งสะท้อนความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทางความคิดอย่างกว้างขวาง รวมทั้งความคิดเกี่ยวกับ “มนุษย์” ด้วย นิธิ เอียวศรีวงศ์ พบว่า วรรณกรรมจำนวนมากในยุคนี้เอา “มนุษย์” เป็นศูนย์กลางของท้องเรื่อง “แม้แต่พระรามก็มีความเป็นมนุษย์มากขึ้นในรัตนโกสินทร์”³⁷⁹ หรือเมื่อเปรียบเทียบระหว่างวรรณกรรมเรื่อง “ดาหล้าง” กับเรื่อง “อิเหนา” ก็ปรากฏว่า “ตัวเอกในอิเหนามีความเป็นคนมากกว่ามากนัก”³⁸⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงวิเคราะห์ความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ของคนในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนี้

“เมื่อเอาคนเป็นศูนย์กลางของท้องเรื่อง ความคิดที่มีต่อมนุษย์ก็เริ่มซับซ้อนขึ้น ครั้งหนึ่งคนดีในวรรณกรรมคือพระเจ้าหรือเชื้อสายพระเจ้า คนร้ายคือคนที่เป็นศัตรูกับพระเจ้า บัดนี้คนดีและคนชั่วไม่ใช่สิ่งที่สามารถตัดสินได้ง่ายๆ เช่นนั้นอีก เพราะความสัมพันธ์กับพระเจ้าไม่ใช่มาตรฐานสำคัญอีกต่อไป การศึกษานุคลิกภาพของตัวละครในวรรณกรรมรัตนโกสินทร์อย่างเป็นระบบยังไม่ได้ทำกันอย่างจริงจัง แต่การสำรวจอย่างคร่าวๆ ก็ได้เห็นสำนึกของผู้แต่งเกี่ยวกับมนุษย์ที่ซับซ้อนขึ้น ในด้านรูปร่าง “คนดี” มักจะมีรูปร่างแบบบางเหมือนพวกคักคินา ทั้งนี้เพราะรับเอามาในภาพของตัวเอกมาจากอยุธยาและธรรมเนียมของคักคินาที่เหี้ยมดการทำงาน... ความน่าชังอย่างหนึ่งของจระกาก็คือความแข็งแรงอุดมสมบูรณ์ของร่างกาย เพราะทำให้จระกามีรูปร่างเหมือนไพร่ซึ่งต้องทำงานหนักอยู่ตลอดเวลา...แม้แต่คนดีกับคนมียศศักดิ์ก็ไม่ใช่อันหนึ่งอันเดียวกัน ดังที่เสมียนมีกล่าววว่า

“เหมือนมนุษย์ทั้งจังหวัดปฐพี จะหาดูไม่ได้พบประสบตา

เว้นแต่ท่านผู้มีบุญจุลจักร ไม่ยากนักจะเสาะละเลาะหา”

นับว่าเป็นความคิดเกี่ยวกับคนที่ซับซ้อนอย่างมาก โลกทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปพร้อมทั้งค่านิยมและรสนิยมของกระฎุมพีเหล่านี้ ทำให้งานทางวรรณกรรมได้บรรลุถึงยุคใหม่อีกยุคหนึ่ง

³⁷⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมรัตนโกสินทร์” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: แพรวล้านกพิมพ์, 2538), น. 258.

³⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 260.

ความเข้าใจทั้งความเปลี่ยนแปลงและรากฐานของความเปลี่ยนแปลงทางวรรณกรรมดังที่ได้กล่าวมานี้ เป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการศึกษาวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ เพื่อให้เกิดความชื่นชมต่อวรรณกรรมเหล่านี้อย่างมีเหตุผล”³⁸¹

ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นว่า การกระทำเดียวกันของมนุษย์ที่กระทำในบริบทที่แตกต่างกัน ก็ย่อมจะมีความหมายแตกต่างกัน และมนุษย์คนเดียวก็อาจหลบหนีในบริบทหนึ่ง แต่หันหน้ามาสู้รบอย่างกล้าหาญในอีกบริบทหนึ่ง เช่น ในบางบริบท “การหลบหนีไม่ใช่ความขลาด” คนที่หลบหนีนี้เองในอีกบริบทหนึ่งก็เป็นคนที่กล้าหาญ การทำความเข้าใจความหมายของการกระทำต่างๆ จึงไม่อาจพิจารณาในแง่ที่เป็นความหมายตายตัว แต่ต้องคำนึงถึงบริบทที่เฉพาะเจาะจง ดังที่กล่าวถึงผู้คนที่หลบหนีออกจากกรุงศรีอยุธยาในช่วงสงครามเสียกรุง พ.ศ.2310 ว่า

“ความขลาดเขลาของการต่อสู้ที่อยุธยา เป็นสิ่งที่กล่าวถึงกันมาในหลักฐานชั้นต้นจำนวนมาก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรหมวรราชธำมณีกล่าวว่า ชาวพระนครเหล่านั้นไม่ชำนาญในการรบ ต่างคนต่างก็มีความกลัว” บาทหลวงฝรั่งเศสสรุปความสามารถของทหารไทย...ว่า “เมื่อไทยออกต่อสู้พม่าคราวใดก็สำหรับส่งอาวุธให้ข้าศึกเท่านั้น” เพราะฉะนั้นจึงยากที่จะปฏิเสธความไร้สมรรถภาพในการรบของชาวอยุธยาในครั้งนั้นได้...

อย่างไรก็ตาม ความไร้สมรรถภาพเหล่านี้มิใช่เกิดขึ้นจากความขลาด แต่เกิดขึ้นเนื่องจากการพังสลายของระบบป้องกันตนเองของราชอาณาจักรอยุธยา เมื่อพม่ายกทัพเข้าใกล้พระนครและไม่สามารถสกัดพม่าไว้ให้ห่างพระนครได้ ก็คงรู้กันอยู่แล้วว่าความพินาศกำลังคืบคลานเข้ามา ยิ่งมีการหนีทัพและความวุ่นวายปั่นป่วนในกรุงซ้ำเติมขึ้นอีก ก็ย่อมขาดกำลังใจที่จะต่อสู้พม่าอย่างจริงจังได้ แท้ที่จริงผู้ที่หลบหนีและผู้ที่เหลือรอดจากการถูกกวาดต้อนไปเหล่านี้เอง ที่ประกอบกันขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของวีรชนที่อาจหาญในการสงครามกับพม่าภายใต้รัฐบาลของพระเจ้ากรุงธนบุรีและพระพุทธยอดฟ้า”³⁸²

³⁸¹ เรื่องเดียวกัน, น. 260-262.

³⁸² นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, (อ้างแล้ว), น. 27. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

ดังนั้น ในทัศนะของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ การมอง “มนุษย์” ที่มีความเป็นสากลจึงเป็นวิธีการมองที่ผิดไปจากความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ ในทำนองเดียวกัน ความหมายของเรื่องอื่นๆ ก็มีลักษณะเฉพาะทั้งสิ้น เช่น ความหมายของ “อำนาจ” ในวัฒนธรรมไทย เป็นต้น³⁸³

มนุษย์ในประวัติศาสตร์ที่เขียนโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นมนุษย์ที่สามารถกำหนดความเปลี่ยนแปลงหรือนโยบายต่างๆ ได้บ้าง มิใช่ถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อมอย่างสิ้นเชิง จะเห็นได้ว่าปี พ.ศ.2529 ใน การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงทางเลือกของพระเจ้ากรุงธนบุรีในการ “ดำเนินนโยบายการเมืองแบบชุมชน”³⁸⁴ สะท้อนว่า “บุคคล” แม้ว่ามีเจตจำนงเสรี แต่ก็สามารถมีบทบาทในการกำหนดทิศทางทางการเมือง สอดคล้องกับข้อความที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนในงานวิจัยเรื่อง “กรุงแตก: ราชอาณาจักรอยุธยาสลายตัว” ว่า “การมองศักระหว่างธนบุรีและนครศรีธรรมราชว่าเป็นการรวบรวมประเทศให้กลับเป็นปึกแผ่นขึ้นมาใหม่นั้น เป็นการอ่านประวัติศาสตร์ของคนอีกพวกหนึ่งและ/หรืออีกสมัยหนึ่ง ดังเช่น คนในปัจจุบันซึ่งมักมองเหตุการณ์นี้ประหนึ่งว่าเป็นวิถีทางที่ต้องเป็นเช่นนั้น ไม่ว่าหัวหน้าของชุมชนใดก็ต้องทำอย่างเดียวกัน”³⁸⁵ ซึ่งในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นการมองที่ผิดพลาดอย่างยิ่ง

นิยาม “วัฒนธรรม” ของนิธิ เอียวศรีวงศ์

การอธิบายบทบาทของมนุษย์ในประวัติศาสตร์โดยเน้นปัจจัยทางวัฒนธรรมนั้น เห็นได้ชัดใน การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี เช่นกัน ในการอธิบายความขัดแย้งโดยเน้นอุดมการณ์หรืออุดมคติทางการเมืองที่แตกต่างกัน นิธิ เอียวศรีวงศ์เน้นว่า

“การพูดถึงความขัดแย้งของกลุ่มเจ้าพระยาจักรีและพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น ก็เพราะเชื่อว่าการชิงราชสมบัติของเจ้าพระยาจักรีในปลายรัชกาลนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นจากการฉวยโอกาสเพื่อ

³⁸³ เรื่องเดียวกัน, น. 125-126.

³⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 197-294.

³⁸⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “กรุงแตก: ราชอาณาจักรอยุธยาสลายตัว” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, กรุงแตก พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), น.101. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

ประโยชน์ของตนเองและพรรคพวกล้วนๆ แต่แต่ละเคล้ากันกับอุดมคติทางการเมืองที่ไม่สอดคล้องกันระหว่างเจ้าพระยาจักรีและพระเจ้ากรุงธนบุรีด้วย

การชิงราชสมบัติในครั้งอื่นๆ ของประวัติศาสตร์ไทยก็คงเป็นเช่นเดียวกัน กล่าวคือไม่ได้เกิดขึ้นเพียงเพราะมีบุคคลทะเยอทะยานอยากเป็นใหญ่เท่านั้น แต่มีความขัดแย้งกันในผลประโยชน์ของกลุ่ม อุดมคติทางสังคมและการเมือง ความคิดเกี่ยวกับนโยบายที่ดี ฯลฯ อันเป็นส่วนนามธรรมของความขัดแย้ง”³⁸⁶

นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นความแตกต่างของวัฒนธรรมทางการเมือง (รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรม) แม้แต่ในสมัยอยุธยาเอง ซึ่งในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีความแตกต่างจากสมัยอยุธยาตอนกลาง กล่าวคือ

“เนื้อหาของการเมืองการปกครองราชอาณาจักรอยุธยานั้นได้พัฒนามาถึงระดับหนึ่งในปลายอยุธยาแล้ว แม้ว่าตามอุดมคติพระมหากษัตริย์ไทยทรงไว้ซึ่งพระราชสำนักสูงสุดโดยไม่มีขีดจำกัด และการแบ่งสันอำนาจกันภายในพระราชอาณาจักรก็เป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์แต่ผู้เดียว แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ประหนึ่งว่าจะมีข้อตกลงที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรร่วมกัน ระหว่างพระมหากษัตริย์และขุนนาง ในอันที่จะแบ่งสรรอำนาจกันในระดับหนึ่ง และประกันความมั่นคงของขุนนางพอสมควร ยุคสมัยที่ขุนนางถูกบั่นรอนอำนาจอย่างต่อเนื่อง ดังที่ปรากฏในหลักฐานของพุทธศตวรรษที่ 23 ตอนต้น ได้หมดสิ้นไปแล้วพร้อมกับการเถลิงอำนาจของตระกูลขุนนางตระกูลสุดท้ายที่ได้ครองราชสมบัติกรุงศรีอยุธยาคือ ราชวงศ์บ้านพลูหลวง

นี่เป็นเหตุผลที่เราจะพบว่าขุนนางในปลายอยุธยาดำรงตำแหน่งใหญ่สืบเนื่องกันมาในตระกูลหลายต่อหลายชั่วคน... โอกาสที่จะถ่ายทอดอำนาจจากชั่วคนหนึ่งไปสู่อีกชั่วคนหนึ่งนั้นทำได้ก็เพราะการโค่นล้มกวาดล้างบริวารบาตรเอาตัวบุตรภรรยาบ่าวไพร่ไปเป็นผีพายหลวงอย่างที่

³⁸⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี , (อ้างแล้ว), น. 457.

เคยทำกันมาในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททองและพระนารายณ์ได้เลิกไปแล้ว แม้แต่กรณีที่เป็นศัตรูทางการเมืองหรือไม่เป็นมิตรทางการเมืองนักก็ยังได้รับการยกเว้นไม่ต้องโทษอย่างหนัก...”³⁸⁷

เป็นไปได้มากกว่า ความคิดเรื่อง “ข้อตกลงที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรร่วมกัน” ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้มาจากการศึกษา การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี นี้เอง ที่กลายมาเป็นแนวคิดหลักในการศึกษา “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย” ใน พ.ศ.2534³⁸⁸

หากพิจารณาความหมายของ “วัฒนธรรม” ตามที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ นิยาม ก็พบว่า การศึกษาวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก เพราะเป็นการศึกษาแบบ total history เพื่อเข้าใจยุคหนึ่งๆ อย่างลึกซึ้งซึ่งมีความสลับซับซ้อนของ “ระบบความสัมพันธ์” อย่างไร และยังต้องเข้าใจยุคที่มาก่อนและยุคที่ตามมา เพื่อให้เห็นความเปลี่ยนแปลงระยะยาวของ “ระบบความสัมพันธ์ที่ตกทอดมาจากอดีต อาศัยการถ่ายทอดปลูกฝังกันเป็นเวลานานมาก”³⁸⁹ ดังความว่า

“สถาบันทางสังคมทั้งหลายก็มีความสัมพันธ์กันเองอย่างสลับซับซ้อนยิ่ง เช่น มีคนบางคนได้อ่านาใจไว้มากกว่าคนอื่น เพื่อทำให้ทุกๆ คนสัมพันธ์กันเองและสัมพันธ์กับธรรมชาติในเชิงที่ไม่ทำลายเป้าหมายของชีวิต คือการมีชีวิตอยู่รอดและมีชีวิตที่ดี...สถาบันเช่นนี้เรียกว่าสถาบันทางการเมือง แต่อำนาจไม่ได้เกิดกับสถาบันทางการเมืองเพียงอย่างเดียว หรือสถาบันทางการเมืองเพียงอย่างเดียวไม่สามารถจัดความสัมพันธ์ได้หมด หมอผีหรือพระก็มีอำนาจ อาจเป็นอำนาจที่เกิดจากพลังทางไสยศาสตร์หรืออำนาจที่เกิดจากพลังประเพณี...ตัวประเพณีเองก็เป็นอาณัติสิทธิ์ที่ละเมิดได้ยากในการกำหนดความสัมพันธ์ มีสถาบันการศึกษา...ที่จะถ่ายทอดลักษณะความสัมพันธ์ที่เห็นว่ามีประสิทธิภาพที่สุดในการดำรงชีวิตและการมีชีวิตที่ดีให้สืบเนื่องไปในชุมชนนั้นๆ มีหลักความเชื่อซึ่งก็เป็นสถาบันทางสังคมอย่างหนึ่งซึ่งช่วยเสริมพลังของลักษณะความสัมพันธ์ที่มีอยู่ให้ดำรงอยู่ต่อไปได้

³⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 206-207.

³⁸⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), น. 136-171.

³⁸⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์” ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 10 ฉบับที่ 9 (กรกฎาคม 2532) ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์**, (อ้างแล้ว), น. 5.

ยิ่งคิดไปก็จะยิ่งเห็นสถาบันทางสังคมอันหลากหลายซึ่งต้องมีอยู่ในทุกชุมชน สถาบันทางสังคมนั้นกล่าวให้สั้นและง่ายที่สุดก็คือรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีการกำหนดพฤติกรรมทางกายและจิตใจเอาไว้ค่อนข้างชัดเจน สถาบันเหล่านี้ทำงานเกื้อกูลกันเอง และไม่อาจแบ่งหน้าที่ของตนออกได้ชัดเจน เพียงแต่มีจุดหมายตรงกันที่จะสร้างและเสริมความสัมพันธ์ชนิดที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตและมีชีวิตที่ดี (ตามคติของสังคมนั้นๆ) หากสถาบันหนึ่งเสื่อมสลายลงก็จะกระทบสถาบันอื่น และก่อให้เกิดการทำงานที่ไม่ราบรื่นขึ้นได้ ต้องมีการปรับตัวกันในทุกสถาบันทางสังคมเพื่อให้สามารถทำงานของตนต่อไปได้

เพราะสถาบันทางสังคมมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างไม่ขาดตอนเช่นนี้เอง จึงเรียกได้ว่าความสัมพันธ์ของสถาบันทางสังคมเหล่านี้เป็นระบบ

และเพราะเป็นระบบ วัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งกับที่ เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงย่อมเกิดแก่ส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบอยู่ตลอดเวลา เมื่อส่วนหนึ่งเปลี่ยนแปลงส่วนที่เหลือก็ต้องปรับตัวตามไปด้วยดังที่กล่าวแล้ว จึงเป็นผลให้วัฒนธรรมที่เป็นองค์รวมต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย³⁹⁰

นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางเศรษฐกิจและสังคม และวัฒนธรรมบางส่วนเป็นมรดกจากอดีต แต่บางส่วนก็เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต

“วัฒนธรรมในความหมายนี้ก็คือระบบความสัมพันธ์ของคนกับคน และคนกับธรรมชาติ

โดยปกติแล้วระบบความสัมพันธ์นี้มนุษย์ไม่ได้สร้างขึ้นใหม่ทุกช่วงอายุคน แต่มักจะรับระบบความสัมพันธ์ที่ตกทอดกันมาจากอดีต ทั้งนี้เพราะเป็นไปไม่ได้ด้วยซ้ำที่คนทุกช่วงอายุจะสร้างระบบความสัมพันธ์ขึ้นใหม่เอง เพราะระบบความสัมพันธ์หรือวัฒนธรรมมีความซับซ้อนมากดังที่กล่าวแล้ว ต้องอาศัยการถ่ายทอดปลูกฝังกันเป็นเวลานานมาก (เมื่อเทียบกับสัตว์) กว่าจะสามารถดำเนินชีวิตในระบบความสัมพันธ์หนึ่งได้อย่างดี ไม่พ่อกต้องพูดถึงว่าจะสร้างขึ้นเองและขยายให้ผู้อื่นรับระบบนั้นร่วมกันจะต้องใช้เวลาเกินกว่าชั่วอายุคนไปสักเท่าใด ระบบความสัมพันธ์หรือวัฒนธรรมจึงมีพลังกำหนดชีวิตของคนยิ่งกว่าสิ่งใด

³⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 3-4.

คนเราเกิดมาตัวเปล่าแต่ก็ถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมทันทีที่เกิดมา เหตุฉะนั้นเราทุกคนขีดเส้นชีวิตของเราได้ในระดับหนึ่ง แต่ขีดทั้งหมดตามอำเภอใจไม่ได้ เพราะส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของชีวิตนั้นวัฒนธรรมได้ขีดเส้นไว้ให้แล้ว”³⁹¹

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เองก็ถูก “วัฒนธรรมขีดเส้นให้เดิน” ด้วยเช่นกัน แต่เนื่องจากมีจุดยืนที่ให้ความสำคัญแก่ประชาชนทำให้เกิดความคิดที่เป็นอิสระจาก “วัฒนธรรมแห่งชาติ” ได้ค่อนข้างมาก เช่น การยอมรับ “ธรรมเนียม” เกี่ยวกับการเอ่ยพระนามของพระมหากษัตริย์ แต่เปลี่ยนความ “รู้สึก” ในภายหลัง ดังความว่า

“เมื่อเขียนงานชิ้นนี้ในครั้งแรก ข้าพเจ้ารู้สึกว่คำที่คนทั่วไปเรียกพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวของกรุงธนบุรีว่าพระเจ้าตากสินนั้นดูเหมือนเป็นการอาเจื้อมเกินไปที่จะเอ่ยพระนามจริงมาเรียก เป็นธรรมเนียมที่จะเอ่ยพระนามพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยอยุธยาทุกพระองค์สืบมาจนถึงรัชกาลที่ 7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ด้วยพระสมัญญานาม หรือพระนามที่ปรากฏในพระสุพรรณบัฏ พระเจ้าตากสิน จึงเป็นพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวที่ถูกประชาชนเรียกขานด้วยพระนามจริง เหตุฉะนั้นข้าพเจ้าจึงยืนยันที่จะเอ่ยถึงพระองค์ว่า “พระเจ้ากรุงธนบุรี”

แต่ในบัดนี้ข้าพเจ้ากลับรู้สึกว่ การที่พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์เดียวที่ประชาชนเรียกขานด้วยพระนามจริงนั้น นับเป็นพระเกียรติที่คนไทยถวายแก่พระองค์ท่านอย่างที่ไม่เคยถวายแก่พระมหากษัตริย์พระองค์ใดเลย อีกทั้งการเรียกขานเช่นนี้ก็สมควรแก่บทบาททางการเมืองของพระเจ้าตากสินที่ดำรงในฐานะของหัวหน้าชุมนุมตลอดรัชกาลอีกด้วย”³⁹²

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เน้นว่าวัฒนธรรมมีความเปลี่ยนแปลง ทุกๆ สังคมและทุกๆ สมัยจึงมีวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะทั้งสิ้น “ในความเป็นจริงมีความจำเป็นที่ส่วนต่างๆ ของระบบต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และด้วยเหตุดังนั้นจึงกระทบถึงส่วนอื่นให้ต้องปรับตัวตามไปด้วยตลอดเวลาเช่นกัน เหตุฉะนั้นจึงอาจกล่าวโดยโวหารถึงที่สุดได้ว่า ไม่มีวัฒนธรรมใดที่เราหมายรู้ได้

³⁹¹ เรื่องเดียวกัน, น. 5.

³⁹² นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, (ข้างแล้ว), น. 9-10.

จริงเลย เพราะวัฒนธรรมย่อมอยู่ในสภาวะที่เป็นอนิจจังเสมอ ทันทีที่เราบรรยายลักษณะ วัฒนธรรมไทยเสร็จ วัฒนธรรมไทยก็เปลี่ยนไปจากลักษณะที่เราบรรยายเสียแล้ว”³⁹³

หากพิจารณาความหมายของ “วัฒนธรรม” ว่าหมายถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับคนและคนกับธรรมชาติ “ที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตและมีชีวิตที่ดี (ตามคติของ สังคมนั้นๆ)” และ “ระบบความสัมพันธ์หรือวัฒนธรรมจึงมีพลังกำหนดชีวิตของคนยิ่งกว่า สิ่งใด” แล้ว ก็จะเข้าใจได้ว่าเพราะเหตุใดนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงศึกษาเรื่องมนุษย์กับ วัฒนธรรมไว้มาก ไม่ว่าจะเป็น วัฒนธรรมทางความคิด วัฒนธรรมความบันเทิง วัฒนธรรมใน ด้านขนบประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ (เช่น สงกรานต์ แห่นางแมว บุญบั้งไฟ ฯลฯ) วัฒนธรรมทาง ภาษา วัฒนธรรมการโฆษณา วัฒนธรรมทางศิลปะ (อนุสาวรีย์ วรรณกรรม ละคร เพลง ภาพยนตร์) วัฒนธรรมความรัก แม้แต่ “จริยธรรม” นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็เน้นมิติที่เป็น วัฒนธรรม ไม่ใช่จริยธรรมตายตัวแบบที่คนส่วนใหญ่รวมทั้งนักวิชาการบางสาขาเชื่อกัน ดังนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงแสดงให้เห็นว่า เมื่อบริบททางเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนแปลง จริยธรรมก็ต้อง ได้รับการประยุกต์ให้สอดคล้องกับบริบทใหม่ๆ และที่สำคัญคือนิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญกับ “บรรทัดฐาน” ซึ่ง “บรรทัดฐาน” ของมนุษย์แต่ละคนก็แตกต่างกันตามวัฒนธรรมของบุคคลนั้นๆ³⁹⁴

งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงแสดงให้เห็นว่า “วัฒนธรรมไทย” มีความแตกต่าง หลากหลาย ขึ้นอยู่กับชนชั้น ชาติพันธุ์ เพศ วัย ท้องถิ่น ฯลฯ และในระยะหลังก็ให้ความสำคัญแก่ มิติ “อำนาจ” ที่แฝงเร้นอยู่ในวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก

ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมที่สร้างโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีจุดเด่นคือ เป็นความรู้ เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยในเชิงประวัติศาสตร์ จากมุมมองที่ต้องการเข้าใจมรดก วัฒนธรรมแห่งชาติ (ในความหมายใหม่ เพื่อลดอิทธิพลของลัทธิบูชาฝรั่ง ขณะเดียวกันก็ต่อต้าน วัฒนธรรมต่างชาติ เพราะตระหนักว่าชาตินิยมทางวัฒนธรรมเป็นการครอบงำทางความคิดและ

³⁹³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์” ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 10 ฉบับที่ 9 (กรกฎาคม 2532) ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์, (อ้างแล้ว), น. 4.

³⁹⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สภาพเศรษฐกิจสังคมไทยยุคใหม่ จริยธรรมในการศึกษาสำหรับอนาคต กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2536.

อารมณ์ความรู้สึกที่ทำให้มนุษย์ไม่มีเสรีภาพในการเลือกทางเดินของตนเองและสังคมไทย) นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงวิพากษ์ชาตินิยมแบบราชการ เช่น “ชาติไทยและเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา”³⁹⁵ “ชาตินิยมในขบวนการประชาธิปไตย”³⁹⁶ “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย”³⁹⁷ “วัฒนธรรมการเมืองไทย”³⁹⁸ เนื่องจากวัฒนธรรมแห่งชาตินี้จริงใจของรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจและวัฒนธรรมอำนาจนิยม ซึ่งทำให้ชาวบ้านปราศจากอำนาจ การต่อต้านวัฒนธรรมเหล่านี้ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงหมายถึงการต่อต้านรัฐไทยนั่นเอง ทั้งนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ต่อต้านรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจตลอดมา โดยเฉพาะในยุคที่รัฐรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ยุคที่รัฐดำเนินนโยบายเปลี่ยนวัฒนธรรมด้วยการบังคับ และยุคที่รัฐดำเนินนโยบายพัฒนาแบบไม่สมดุล มาจนถึงยุคที่รัฐใช้อำนาจในการปราบปรามประชาชน เช่น การบังคับให้ประชาชนที่ตั้งถิ่นฐานทำกินในเขตป่ามานานต้องอพยพโยกย้ายออกมา การวิสามัญฆาตกรรมมากกว่า 2,000 คน ในกรณีปราบปรามยาเสพติดในทศวรรษ 2540 และการใช้กำลังทหารในการสลายการชุมนุมของประชาชนในทศวรรษ 2550 เป็นต้น

ความแตกต่างระหว่างนิธิ เอียวศรีวงศ์ กับนักมนุษยศาสตร์ทั่วไป

นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์ที่แตกต่างจากนักมนุษยศาสตร์ทั่วไป ความแตกต่างที่สำคัญก็คือการที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้มอง “ความเป็นมนุษย์” ในแง่ที่มีความเป็นสากล แต่มองมนุษย์ที่มีความคิด อารมณ์ ความรู้สึกที่ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม เมื่อศึกษา “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างชนชั้นมูลนายและชนชั้นไพร่ จึงเป็นเรื่องที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญอย่างมาก โดยแสดงให้เห็นอย่างละเอียดว่า “วิถีชีวิตที่ต่างกันระหว่างไพร่และมูลนายหรือชนชั้นปกครอง ทำให้น้ำที่

³⁹⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ชาติไทยและเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา” ศิลปวัฒนธรรม 12(10) (สิงหาคม 2534), น.142-164

³⁹⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ชาตินิยมในขบวนการประชาธิปไตย” ศิลปวัฒนธรรม 13(11) (กันยายน 2535), น. 180-201.

³⁹⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย” ศิลปวัฒนธรรม 13(1) (พฤศจิกายน 2534).

³⁹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมทางการเมืองไทย” วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 (24) (มกราคม - มิถุนายน 2554), น. 49-63.

และบทบาทของวรรณกรรมที่คนทั้งสองวัฒนธรรมสร้างขึ้นมีความแตกต่างกันด้วย ความแตกต่างของวรรณกรรมของสองวัฒนธรรมนี้มีความสำคัญ และควรพิจารณา...อย่างละเอียด”³⁹⁹

เมื่อนิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่ได้มองมนุษย์ในแง่ที่มีความเป็นสากล แต่เห็นว่าความแตกต่างทางวัฒนธรรมมีผลต่อความคิดและความรู้สึกของมนุษย์ จึงพยายามแสดงให้เห็นพลังของวัฒนธรรมที่มีส่วนในการ “ขีดเส้นให้ (มนุษย์) เดิน”

พลังของวัฒนธรรมที่ทำให้มนุษย์สร้างและเสพวรรณกรรมแบบใหม่ ได้รับการเน้นอย่างชัดเจนในงานวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นว่า ความเฟื่องฟูและความเปลี่ยนแปลงทางวรรณกรรมไม่ได้เกิดขึ้นเพราะอัจฉริยภาพหรือลักษณะพิเศษของกวีบางคน แต่เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ดังความว่า

“ความเฟื่องฟูและความเปลี่ยนแปลงทางวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์นี้ ถูกหล่อเลี้ยงให้ยั่งยืนอยู่ได้เป็นเวลานาน ก็เพราะผู้บริโภควรรณกรรมตัวเขียนขยายตัวขึ้น ไม่จำกัดอยู่แต่เพียงในราชสำนักอย่างที่เคยเป็นมาในสมัยอยุธยา ความเปลี่ยนแปลงทางด้านวรรณกรรมนี้จึงเป็นความเปลี่ยนแปลงที่มีรากฐาน ไม่ใช่ว่าเกิดขึ้นเพราะอัจฉริยภาพหรือลักษณะพิเศษของกวีบางคน แต่ต้องอาศัยรสนิยม ค่านิยม และโลกทัศน์ของผู้อ่านจำนวนหนึ่งช่วยจรรโลงให้วรรณกรรมเช่นนี้งอกงามอย่างสืบเนื่องกันมาได้ถึงหนึ่งศตวรรษ ปราศจากรากฐานที่มั่นคงเช่นนี้ ความเปลี่ยนแปลงทางวรรณกรรมเกิดขึ้นไม่ได้ แม้จะมีกวีที่ “แหวกแนว” เกิดขึ้น งานของเขาก็จะสาบสูญไปในความไม่ไยดีของสังคมซึ่งเป็นผู้บริโภควรรณกรรมนั้น การชี้ความเปลี่ยนแปลงทางด้านวรรณกรรมเพียงอย่างเดียวไม่ช่วยอธิบายความเปลี่ยนแปลงนั้น จนกว่าจะสามารถชี้ให้เห็นรากฐานซึ่งพยุงความเปลี่ยนแปลงนั้นให้ดำรงอยู่ได้”⁴⁰⁰

ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ รากฐานของความเปลี่ยนแปลงที่พยุงวรรณกรรมแบบใหม่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ให้ดำรงอยู่ได้ ก็คือความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมนั่นเอง

³⁹⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน ปากไก่และใบเรือ, น. 30.

⁴⁰⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน ปากไก่และใบเรือ, น. 103-104.

ดังจะเห็นได้จากการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในยุคดังกล่าวนี้อย่างละเอียด

นอกจากจะวิเคราะห์ให้เห็นวัฒนธรรมทางความคิดแบบใหม่อันเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งได้แก่ การเกิดความคิดแบบ “มนุษยนิยม” “สัจนิยม” และ “เหตุผลนิยม” แล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังได้วิเคราะห์ความรู้สึกในฐานะที่เป็น “วัฒนธรรม” ด้วย นั่นคือ วัฒนธรรมความรู้สึกที่เรียกว่า “ความรัก” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เช่นกัน

ในบทความเรื่อง “สุนทรภู่: มหาทวิกระฎุมพี” (พ.ศ.2523) นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนไว้ว่า

“ตลาด ซึ่งพวกกระฎุมพีเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยมากที่สุดนั้น ก่อความรู้สึกเสมอภาคขึ้นในระดับหนึ่ง คนที่มีศักดิ์นาต่างกันยอมเท่าเทียมกันเบื้องหน้าพ่อค้าในนามของผู้ซื้อ ลักษณะของตลาดเช่นนี้ทำให้คนที่มีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจต่างกัน ได้พบปะติดต่อสนทนอย่างเท่าเทียมกันมากขึ้น และเปิดโอกาสที่จะให้หญิงชายที่ต่างฐานะกันสร้างความสัมพันธ์กันขึ้นได้ ความรู้สึกที่เกิดจากความสัมพันธ์กันนี้ไม่ผูกพันกับชาติตระกูลหรือฐานะทางสังคมเท่าใดนัก และมักเรียกกันว่าความรัก... ความรู้สึกเช่นนี้ไม่ค่อยปรากฏในวรรณกรรมศักดิ์นาของอยุธยา นับเป็นความรู้สึกใหม่ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของปัจเจกบุคคล (คือผูกพันกับครอบครัวและฐานะทางสังคม-เศรษฐกิจน้อยลง แต่ผูกพันกับบุคคลนั้นๆ มากกว่า) อันปรากฏให้เห็นชัดขึ้นในตลาดหรือในสภาพชีวิตแบบกระฎุมพี ความรักนำไปสู่การครองคู่ได้ในชีวิตจริง แต่การครองคู่ในสังคมกระฎุมพีต้นรัตนโกสินทร์ยังไม่ใช่เรื่องของปัจเจกบุคคล การครองคู่เป็นกิจกรรมทางธุรกิจ ฉะนั้น ฐานะทางเศรษฐกิจที่ใกล้เคียงกันจึงเป็นสิ่งจำเป็นในมาตรฐานการแต่งงานของกระฎุมพี”⁴⁰¹

นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมความรู้สึก “รัก” ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ มีความสัมพันธ์กับสภาพและความหมายของ “ผู้หญิง” ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ด้วย ดังที่วิเคราะห์ว่า

⁴⁰¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สุนทรภู่: มหาทวิกระฎุมพี” ใน ปากไก่และใบเรือ, น. 345.

“ในโครงสร้างของศักดิ์ดิโน พวกกระฎุมพียังอาจใช้ความสัมพันธ์ทางการสมรสของตนเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองได้อีกด้วย การแต่งงานจึงไม่ใช่สิ่งที่จะอนุญาตให้คนหนุ่มคนสาวจัดการแก่ตนเองตามอิสระ แต่ในขณะเดียวกันพ่อแม่กระฎุมพีก็ไม่ต้องการจะขัดขวางเศรษฐกิจแบบการตลาดที่ให้ประโยชน์แก่ตนได้ ทั้งยังมีความประทับใจและเข้าใจในความรู้สึกใหม่ที่เรียกว่า ‘ความรัก’ นี้ได้ดี ดังจะเห็นได้ว่าเป็นความรู้สึกที่ถูกใช้เป็นเงื่อนไขสำคัญของท้องเรื่องวรรณกรรมหลายเรื่องสมัยนี้ ความต้องการสองอย่างนี้ขัดแย้งกันอยู่ในตัว ความขัดแย้งนี้เห็นได้ชัดเจนในวรรณกรรมสุภาสิตสอนหญิง กล่าวคือ ในด้านหนึ่งสุนทรภู่ส่งเสริมให้ผู้หญิงเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น สร้างบทบาทในทางเศรษฐกิจและสังคมแก่ผู้หญิงอย่างเด่นชัดจนเทียมเท่า (ในความสำคัญ) กับผู้ชาย ซึ่งผิดแผกจากผู้หญิงในแนวความคิดของศักดิ์ดิโน แต่ในขณะเดียวกัน สุนทรภู่ก็ห้ามปรามไม่ให้ผู้หญิงมีสิทธิเลือกคู่ของตนเองและสอนให้ปล่อยภาระเรื่องนี้แก่ผู้ใหญ่ของตนฝ่ายเดียว...”⁴⁰²

แม้แต่สถานะและบทบาทของผู้หญิงที่เป็น “แม่สื่อ” ก็เปลี่ยนแปลงไปมากในวัฒนธรรมกระฎุมพีสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ว่า

“อันที่จริงในธรรมเนียมของชนชั้นไพร่ไทย แม่สื่อ คือ คนแก่ซึ่งเป็นทีนหน้าถือตาของชุมชน เป็นผู้ที่รู้ขนบธรรมเนียมและเป็นทีไว้วางใจของชุมชน มีหน้าที่เจรจาขอลูกสาวแทนบิดามารดาของฝ่ายชาย จะเห็นได้ว่าในธรรมเนียมของไทยแต่โบราณมาแม่สื่อเกี่ยวข้องโดยตรงกับการแต่งงาน ซึ่งยังให้สิทธิ์แก่บิดามารดาฝ่ายหญิงจะปฏิเสธได้อยู่ แต่ในต้นรัตนโกสินทร์ในชุมชนเขตเมือง (และขออย่าว่าเฉพาะในชุมชนเขตเมืองซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกกระฎุมพีเท่านั้น) แม่สื่อกลายเป็นผู้ที่สื่อความรักระหว่างหญิงชาย ทั้งไม่จำเป็นว่าจะต้องเกี่ยวข้องกับการแต่งงานตามประเพณีอีกด้วย พฤติกรรมเช่นนี้เป็นของใหม่ ข้าไม่แน่ใจว่าไว้วางใจ เพราะการกระทำโดยขาดการรู้เห็นของผู้ใหญ่ แม่สื่อชนิดใหม่นี้จึงไม่เป็นที่ยอมรับของกระฎุมพี และถูกเหยียดหยามอย่างมาก”⁴⁰³

การวิเคราะห์ความรักแบบกระฎุมพี ยังปรากฏในบทความเกี่ยวกับวรรณกรรมในยุคหลัง เช่น บทความเรื่อง “มัลลย์ ฐพนิจ เหตุผลของความรักกับนวนิยายไทย” โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์

⁴⁰² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สุนทรภู่: มหากวีกระฎุมพี” ใน ปากไก่และใบเรือ, น. 345-346.

⁴⁰³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สุนทรภู่: มหากวีกระฎุมพี” ใน ปากไก่และใบเรือ, น.346.

ชี้ให้เห็นว่า ความรักของ “รีน” ตัวละครเอกในวรรณกรรมเรื่อง **ทุ่งมหาธาตุ** ในวัยหนุ่มเป็นความรักแบบชาวนา แต่เมื่อ “รีน” กลายเป็นพ่อค้าไม้รายใหญ่ระหว่างกำแพงเพชรและกรุงเทพฯ ก็เกิดความรักแบบกระฎุมพีต่อ “คุณละเมียด” ซึ่งมีสามีแล้ว⁴⁰⁴

อนึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังได้กล่าวถึง **ความรู้สึกของกระฎุมพีซึ่งเป็นคนใน “เมือง” ที่มีต่อ “ไพร่” รวมทั้งคนใน “ชนบท”** (ซึ่งเป็นเสมือนต้นกำเนิดของความรู้สึกของชนชั้นกลางที่มีต่อคนชนบทในปัจจุบัน) ทั้งนี้เป็นการมองความย้อนแย้งที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของกระฎุมพี เพราะกระฎุมพีรับวัฒนธรรมบางอย่างของไพร่ต่างๆ ที่ดูหมิ่นไพร่ ดังความว่า

“แม้ว่าพวกกระฎุมพีในต้นรัตนโกสินทร์อาจรับวัฒนธรรมไพร่หลายอย่างมาถือปฏิบัติ แต่ก็
เป็นไปโดยปราศจากความสำนึกมากกว่า ในกรณีที่เหมาะสมว่าเป็นวัฒนธรรมไพร่โดยรู้สึกตัว พวก
กระฎุมพีออกจะ **ดูถูกวัฒนธรรมของไพร่**อย่างมาก ในขณะที่จะยกย่องวัฒนธรรมศักดินาเก่า
แม้ว่าจะเลิกล้มไปแล้วเป็นอันมากก็ตาม ทั้งนี้ก็เป็นที่น่าสนใจได้ง่าย เพราะกระฎุมพียังอาศัย
โครงสร้างศักดินาในการจรรโลงผลประโยชน์ของตน จึงสะดวกที่จะใช้สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม
และความคิดของศักดินายุคเก่า **ความรู้สึกที่เหยียดหยามหรือเยาะเย้ยไพร่**เช่นนี้เห็นได้ชัดใน
งานของสุนทรภู่ และเสมียนมี ศิษย์ของสุนทรภู่ ดังที่สุนทรภู่ **เหยียดหยามวิถีพุทธเจ้าของไพร่**
สามัญชน...

โดยสรุปมาตรฐานที่พวกกระฎุมพียกย่อง คือมาตรฐานของตนเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่สร้างขึ้น
จากการผสมวัฒนธรรมไพร่และศักดินาเข้าด้วยกัน ดัดแปลงให้ได้ประโยชน์แก่วิถีชีวิตของตนเอง
กระฎุมพีไม่ค่อยจะมีขันติธรรมให้แก่วิถีชีวิตที่แตกต่างออกไป เห็นสิ่งที่ผิดมาตรฐานของตนแล้ว
เป็นของน่าขำ หรือน่ารังเกียจไปเสียสิ้น (ดูเหมือนพวกศักดินาแม้จะไม่ยอมรับมาตรฐานอื่น แต่ก็
ถือว่าเป็นอีกโลกหนึ่งที่ตนไม่เกี่ยวข้องด้วย ได้แต่หัวงอมนับถือ มิให้ผู้อื่นมาร่วมใช้ด้วย เช่นในอยุธยา
หลวงจีน ปราสาท ละครผู้หญิง เครื่องดนตรี ฯลฯ ไว้เป็นของหลวงเท่านั้น) และเนื่องจากพวก
กระฎุมพีอาศัยอยู่ในเขตเมืองเท่านั้น มาตรฐานของคนในเมืองจึงกลายเป็นมาตรฐานสูงสุด และ
มาตรฐานของชนบทเป็นสิ่งที่น่าหัวเราะเยาะหรือน่ารังเกียจ มหาวิกรมกระฎุมพีและศิษย์ก็เป็นกวีของ

⁴⁰⁴ “มาลัย ชูพินิจ เหตุผลของความรักกับนวนิยายไทย” **โลกหนังสือ**, 6 (12) (กันยายน 2526), น. 18-23.

เมือง แม้ว่าได้ออกท่องเที่ยวไปในชนบทเสมอ แต่ก็ไม่เคยพยายามเข้าใจวิถีชีวิตและมาตรฐานที่ผูกพันกับวิถีชีวิตชนบทเลย ชนบทของสุนทรภู่และเสมียนมี คือ ความงามตามธรรมชาติ และความน่าเกลียดของคน...

มาตรฐานของชาวบ้านนอกเป็นสิ่งที่สุนทรภู่รับไม่ได้ แม้แต่ในหมู่บ้านนอกก็ยังเป็นที่น่าหัวเราะเยาะแก่สุนทรภู่ ชาติความโอ้อวดอย่างที่ยุขนางกระฎุมพีในกรุงเทพฯ เคยชิน ดังที่สุนทรภู่ล้อเชิงเยาะยกกระบัตรเมืองแกลงว่า 'ยกกระบัตรขัดข้องทุกเข้าเย็น เมียที่เป็นท่านผู้หญิงนั่งบึ้งปลา' แต่ในขณะเดียวกันการรับมาตรฐานของกระฎุมพีในกรุงโดยชาวบ้านนอก เป็นสิ่งที่น่าหยันอีกเช่นกัน เพราะไม่สามารถทั้งโดยการอบรมหรือโดยฐานะเศรษฐกิจที่จะลอกเลียนให้เหมือนได้⁴⁰⁵

กล่าวได้ว่า งานเขียนเกี่ยวกับวรรณกรรมของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ พิจารณาความรู้สึก “รัก” ของมนุษย์ว่าเป็นวัฒนธรรมที่ผันแปรไปตามบริบททางเศรษฐกิจสังคม มิใช่เป็นความรู้สึกที่เป็นสากลของมนุษย์ (แตกต่างจากในเรื่อง การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ มักจะกล่าวถึงความรู้สึกต่างๆ ในลักษณะที่เป็นความรู้สึกสากล ดังกล่าวมาแล้ว)

สำหรับวัฒนธรรมในความสัมพันธ์ระหว่างเพศ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็แสดงให้เห็นว่าเปลี่ยนแปลงไปมากเนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ดังที่วิเคราะห์ไว้ใน “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ความว่า

“สภาพสังคมที่ก่อให้เกิดการติดต่อโดยเท่าเทียมกันระหว่างคนต่างฐานะในระบบศักดินา มากขึ้น และอิสรภาพของหญิง ‘ชั้นสูง’ นี้เอง ที่ก่อให้เกิดปัญหาใหม่แก่ผู้ปกครองหญิง เพราะในขณะที่การแต่งงานเป็นสิ่งที่ใช้ประโยชน์เพื่อสร้างสายสัมพันธ์อันเนื่องกับระบบศักดินา และเพิ่มพูนผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจของพ่อแม่ผู้หญิงได้ แต่ผู้หญิงกระฎุมพีก็ชักจะอยากเลือกคู่ครองของตนเองโดยพลการ ธรรมเนียมการเลือกคู่ครองอย่างค่อนข้างเสรีนี้เป็นธรรมเนียมไพร่ ซึ่งมีการแบ่งชั้นทางสังคมน้อยกว่าพวกมูลนาย ความกังวลของผู้ใหญ่กระฎุมพีคือ จะจัดการสมรสของทิดาตนเองไม่ได้อย่างใจ ปาลเลกัณฑ์รายงานว่ หญิงหนีตามชายผู้เป็นน้อง

⁴⁰⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สุนทรภู่: มหากวีกระฎุมพี” ใน ปากไก่และใบเรือ, น.347-348.

ธรรมดาที่สุด เพราะพ่อแม่จ้องคอยจะเรียกสินสอดทองหมั้นในราคาแพง...วรรณกรรมสอนหญิงชนิดใหม่จึงเกิดขึ้น ได้แก่ สุภาวดีสอนหญิงซึ่งมุ่งจะสอนสาวที่ยังไม่แต่งงานให้รักนวลสงวนตัวมากกว่าสอนการปรนนิบัติสามีแก่หญิงที่แต่งงานแล้ว อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงก็ยังไม่ได้รับการปลดปล่อยอย่างเต็มที่ เพราะยังเห็นว่าการแต่งงานเป็นทางนำไปสู่เกียรติยศเพียงประการเดียวของลูกผู้หญิง จึงเน้นในเรื่องนี้กันมาก...

เพราะความสัมพันธ์ของหนุ่มสาวในหมู่พวกกระฎุมพีมีความเป็นอิสระมากขึ้น ท้องเรื่องใหม่ในวรรณกรรมจึงมีความสำคัญขึ้น ได้แก่ ความรัก อันที่จริงความรักเป็นท้องเรื่องสำคัญของวรรณกรรมไทยมาตั้งแต่ครั้งอยุธยาแล้ว แต่ความรักที่วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ใช้เป็นท้องเรื่องของตนเองนั้นออกจะแตกต่างจากวรรณกรรมอยุธยา ความรักของตัวละครในวรรณกรรมอยุธยาเป็นสิ่งที่ถูกลิขิตไว้ด้วยอำนาจของเทพ หรือด้วยอำนาจของการสั่งสมบารมี เรื่องที่เอามาจากชาดกมีพระเอกเป็นพระโพธิสัตว์ และแน่นอนว่ามีนางเอกซึ่งในกาลต่อมาก็คงกลับชาติมาเป็นนางพิมพา...ความสัมพันธ์ระหว่างพระเอกและนางเอกเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดขึ้นไว้เสียแล้วด้วยอำนาจแห่งกรรมลิขิตนางสีดานั้นต้องเป็นเมียพระรามไม่ใช่เพราะเกิดความผูกพันทางใจระหว่างปัจเจกบุคคลสองคนแต่เพราะนางสีดาเป็นอวตารของพระลักษมี ในขณะที่พระรามเป็นอวตารของพระวิษณุ... ส่วนโครงนิราศที่มีชื่อในครั้งอยุธยาก็เน้นความรู้สึกคร่ำครวญถึงเมียมากกว่าการพรรณนาความรู้สึกของปัจเจกบุคคลสองคนที่มีต่อกัน”⁴⁰⁶

เนื่องจากเสนอคำอธิบาย “ความรัก” ในฐานะที่เป็น “วัฒนธรรม” ซึ่งแตกต่างจากการวิเคราะห์ความรักของนักมนุษยศาสตร์ทั่วไปที่ศึกษาวรรณกรรมที่มักจะมองความรักเป็นความรู้สึกสากลของมนุษย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงเน้นย้ำว่า

“ความรักของวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์เป็นความรู้สึกใหม่ กล่าวคือ เป็นความผูกพันทางจิตใจของปัจเจกบุคคลที่เกี่ยวข้องกับข้อผูกมัดทางสังคมน้อยลง ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว ฐานะทางเศรษฐกิจ หรือสถานะในระบบศักดินา ความรักของขุนแผนที่มีต่อนางวันทองนั้น ขัดแย้งกับข้อกำหนดของสังคมอย่างชัดเจนเพราะว่านางวันทองได้ตกเป็นเมียของขุนนางข้างไปเสียแล้ว อิเหนารักนางจินตหรา ก็เป็นการขัดแย้งกับสถานะทางการเมืองและสังคมอย่างโจ่งแจ้งเช่นกัน ครั้นมาใน

⁴⁰⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน ปากไก่และใบเรือ น. 232-233.

ภายหลังความรักที่มีต่อนางบุษบา ก็ยังไม่ลงรอยกับข้อกำหนดของสังคมอีก สุนทรภู่เขียนนิราศ รำพึงถึงความรู้สึกผูกพันของตนเอง กับผู้หญิงจำนวนมากซึ่งมิได้เป็นเมียของตนอย่างเปิดเผย ความรักในความหมายเช่นนี้เป็นสิ่งที่วรรณกรรมอยุธยาไม่รู้จัก แต่กลายเป็นท้องเรื่องที่ครอบงำ วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์อย่างยิ่ง...⁴⁰⁷

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังชี้ให้เห็นด้วยว่า วัฒนธรรมความรักในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แตกต่างจากวัฒนธรรมความรักในยุคหลัง ๆ ซึ่งสะท้อนถึงการคำนึงถึง “ลักษณะเฉพาะ” และ “ความเปลี่ยนแปลงอย่างละเอียดอ่อน” ของวัฒนธรรมความรัก กล่าวคือ

“แม้จะใช้ความรักเป็นท้องเรื่องสำคัญในวรรณกรรม แต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์ก็ยังไม่เคยชิน กับความรู้สึกใหม่เช่นนั้นนัก แม้แต่การจะกล่าวถึงความรักในความหมายที่เป็นสากล คือเป็น ความรู้สึกอันหนึ่งซึ่งไม่เป็นของใครคนใดคนหนึ่ง ก็เกือบจะไม่มีในวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ คำ กลอนที่รู้จักกันดีตอนหนึ่งในเรื่องอิเหนาที่ว่า ‘แล้วว่าอนิจจาความรัก เฟิงประจักษ์ดังสายน้ำไหล ตั้งแต่จะเชียวเป็นเกลียวไป...’ ไม่ใช่การกล่าวอ้างถึงความรักที่เป็นของสากล แต่เป็นความรักของ นางจินตหราเอง เพราะเนื้อความทั้งหมดในที่นี้เป็นคำตัดพ้อ ไม่ใช่การที่จะอธิบายความรักใน ความหมายทั่วไป การกล่าวอ้างถึงความรักที่เป็นสากลเช่นนี้คงจะปรากฏเป็นครั้งแรกใน **ขุนช้าง ขุนแผน** และเป็นตอนท้ายๆ ของเรื่องแล้ว (ซึ่งอาจแต่งในรัชกาลที่ 3 รัชกาลที่ 4 ก็ได้) ในตอนที่ ขุนแผนรำพึงถึงความรักของพระไวยที่มีต่อนางศรีมาลา ‘...ด้วยพึงแรกรู้จักความรักนั้น ก็สำคัญ ทุกอย่างแต่ข้างดี ลูกเอ๋ยยังไม่เคยรู้สักราย ที่ความรักกลับกลายเป็นแล้วหน่ายหนี อันเจ็บปวดยวดยิ่ง ทุกสิ่งมี ไม่เท่าที่เจ็บซ้ำระกำรัก’⁴⁰⁸

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังแสดงให้เห็นว่า “โลกทัศน์” ของชนชั้นสูง อันเป็นวัฒนธรรมในการมอง โลกและชีวิต ก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เสนอว่า ความรู้ทางภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์ในสังคมไทยนั้น มิได้เกิดความ เปลี่ยนแปลงในทันทีทันใดที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 4-5 แต่เป็น การปรับตัวจาก “ภายใน” ของสังคมไทยเอง ดังที่ได้วิเคราะห์ไว้อย่างละเอียดถึงความ

⁴⁰⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน *ปากไก่และใบเรือ* น. 233.

⁴⁰⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน *ปากไก่และใบเรือ* น. 233-235.

เปลี่ยนแปลงด้านโลกทัศน์ในรัชกาลที่ 3 ในบทความเรื่อง “โลกของนางนพมาศ” อีกทั้งยังได้เขียนสรุปไว้ในตอนท้ายว่า

“เรามักจะลืมนึกเสมอว่า การปฏิรูปศาสนาของเจ้าฟ้ามงกุฎนั้นกระทำกันในสมัยรัชกาลที่ 3 และการปฏิรูปศาสนาครั้งใดก็ตามจะสำเร็จได้ไม่ใช่เพียงเพราะมี “คนฉลาด” เพียงคนเดียวคิดปรับปรุงศาสนา แต่ก็มี “คนฉลาด” อีกจำนวนไม่น้อยสนับสนุน... เมื่อไม่คำนึงถึงพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจของการปฏิรูปใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 สมัยแห่งการปฏิรูปนี้จึงเกิดขึ้นโดยขาดเหตุผล และจำต้องอธิบายด้วยการเน้นแต่แรงผลักดันจากภายนอกอันเป็นคำอธิบายที่ขัดแย้งกันอยู่ในตัวเอง เนื่องจากนักประวัติศาสตร์นิยมเสนอภาพที่ค่อนข้างสงบบราบคาบในการปฏิรูป ไม่มีพลังอะไรไม่ว่าจะยิ่งใหญ่ขนาดใดจะผลักดันสังคมเก่าให้เปลี่ยนไปได้โดยสงบ เช่นนี้หากปราศจากพื้นฐานแห่งความเปลี่ยนแปลงที่มีมาก่อน

ในประวัติศาสตร์ความคิดเรื่องนางนพมาศ เป็นตัวเชื่อม **ไตรภูมิโลกวินิจจยกถา** ให้ต่อกับ **แสดงกิจจานุกิจ** ได้อย่างดี อันไม่อาจจะละเลยเสียได้ งานแต่ละเล่มก็เป็นความเปลี่ยนแปลงในตัวเอง และแน่นอนว่าเป็นความสืบเนื่องในตัวเองด้วยเช่นกัน เป็นสะพานเล็กๆ ที่เชื่อมจากจุดหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่งโดยไม่ขาดสาย ไม่มีอัจฉริยบุคคลผู้ชาญฉลาดเป็นผู้เบียดยุคใหม่ แต่เป็นการปรับตัวที่ละเล็กละน้อยของปัญญาชนไทยในสถานการณ์ของ “โลก” ซึ่งเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและบางคนได้ทิ้งร่องรอยของความเปลี่ยนแปลงในความคิดของเขาไว้ให้เราได้เห็น โลกของนางนพมาศจึงเป็นโลกที่สำคัญ อันเชื่อมโยงยุคต้นรัตนโกสินทร์ให้สืบเนื่องกับยุคปฏิรูปใหญ่อย่างน้อยก็ในความคิดของปัญญาชน

การมองเห็นความสืบเนื่องในประวัติศาสตร์ความคิดเช่นนี้ น่าจะเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้หันมาพิจารณาประวัติศาสตร์ด้านอื่นๆ ของสองสมัยนี้กันใหม่”⁴⁰⁹

วัฒนธรรมการเขียนวรรณกรรมประเภท **“พุทธประวัติ”** ก็มีความเปลี่ยนแปลงอย่างสัมพันธ์กับบริบททางเศรษฐกิจและสังคมเช่นเดียวกับวัฒนธรรมอื่นๆ ดังปรากฏว่าวัฒนธรรมการรับรู้ความหมายของพระพุทธเจ้า จะเห็นได้ว่าวิธีวิทยาการวิเคราะห์และอธิบายของนิธิ เอียวศรีวงศ์

⁴⁰⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วโลกของนางนพมาศ” ใน **ปากไก่และใบเรือ** น.448-449.

โดยพิจารณาบริบททางเศรษฐกิจและสังคมของการแต่ง **พระปฐมสมโพธิกถา** ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทำให้เห็นได้ชัดว่าวรรณกรรมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เน้นความเป็นมนุษย์ของพระพุทธรูป เป็นการเปลี่ยนจากการเล่าพระประวัติของพระพุทธรูปองค์ใดองค์หนึ่งที่เป็น "ธรรมประวัติ" มาเป็น "ชีวประวัติ" หรือประวัติของมนุษย์

นอกจากจะให้ความสำคัญแก่บริบททางเศรษฐกิจและสังคมแล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังแตกต่างจากนักมนุษยศาสตร์โดยทั่วไปในแง่ที่มองมนุษย์และวัฒนธรรมอย่างสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการเมือง (หรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจ) ในสังคมไทยตลอดมา ดังนั้น มนุษย์แต่ละคน แต่ละกลุ่ม หรือแต่ละชนชั้นที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศึกษา จึงไม่เพียงแต่จะได้รับการพิจารณาว่ามีสถานภาพทางอำนาจอย่างไรในโครงสร้างทางสังคมเท่านั้น แต่ยังมีลักษณะเป็น "สัตว์การเมือง" และ "สัตว์เศรษฐกิจ" ไปพร้อมกัน⁴¹⁰ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากมีความเป็น "นักมนุษยศาสตร์" อยู่ด้วย นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงเห็นว่ามนุษย์มีมิติอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากความเป็น "สัตว์การเมือง" และ "สัตว์เศรษฐกิจ" การวิพากษ์วิจารณ์นักเศรษฐศาสตร์ที่เห็นมนุษย์เป็น "สัตว์เศรษฐกิจ" ที่มีความเห็นแก่ตัวเป็นหลักนั้น ปรากฏอยู่ในข้อเขียนต่างๆ เช่น

“...สิ่งที่น่าตระหนกแก่ผมยิ่งกว่าอื่นใดในถ้อยแถลงของนักเศรษฐศาสตร์ท่านนี้ ก็คือ มนุษย์ในทรรศนะของท่านช่างแคบเสียนี้กระไร มนุษย์เป็นอินทรีย์วัตถุที่มีมิติความเห็นแก่ตัวอยู่ด้านเดียวเช่นนี้หรือ ลูกหนูมอยากได้สวัสดิการจากรัฐที่ไม่ให้ประโยชน์แก่พ่อชราเลยหรือ ยิ่งไป

⁴¹⁰ เป็นที่น่าสังเกตว่าในระยะเวลาาวครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา นักสังคมศาสตร์เริ่มศึกษาอารมณ์ความรู้สึกที่มีผลต่อพฤติกรรมทางสังคม แม้แต่กรณีของนักเศรษฐศาสตร์ก็ปรากฏว่าปัจจัยด้านอารมณ์ (Emotions) ได้ถูกผนวกเข้าไปในการสร้างแบบจำลองเพื่ออธิบายว่าทำไมในโลกแห่งความเป็นจริง มนุษย์จึงมีพฤติกรรมแบบนี้ เช่น ทำไมเราถึงบริจาคเลือด ฯลฯ นักเศรษฐศาสตร์ไม่สามารถตอบได้โดยมุมมองมาตรฐานของสำนักการเลือกอย่างมีเหตุผล เพื่อจะตอบคำถามเหล่านี้ นักเศรษฐศาสตร์ยุคหลังๆ จึงได้พัฒนาแบบจำลองให้รวมตัวแปรต่างๆ เกี่ยวกับอารมณ์เข้าไป (โปรดดู ยุคติ มุกดาวิจิตร, เกษม เพ็ญภินันท์ และพิชญ์ พงษ์สวัสดิ์, **วิพากษ์โลกเศรษฐศาสตร์**, (กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุคส์, 2552), น.55.

กว่านั้น ไม่มีแม้แต่จินตนาการถึงพ่อเพื่อน พ่อแฟน, พ่อครู ฯลฯ หรือพ่อคนไทยอีกเป็นล้านเลย หรือ”⁴¹¹

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยอมรับว่าในบางมิติมนุษย์เป็น “สัตว์การเมือง” และ “สัตว์เศรษฐกิจ” แต่ในขณะที่เดียวกันมนุษย์ก็มีวัฒนธรรมที่มีส่วนกำกับความคิด จิตใจ และพฤติกรรมทางสังคม พร้อม กับมีปัจเจกลักษณะที่ทำให้แต่ละคนแตกต่างจากคนอื่น ๆ มนุษย์จึงมิได้ตัดสินใจด้วยเหตุผลเพื่อ ประโยชน์สูงสุดอยู่ตลอดเวลา และมีได้กระทำการต่าง ๆ เพื่อบรรลุเป้าหมายทางการเมืองเพียงอย่าง เดียว แต่มนุษย์มีด้านอื่นๆ ในชีวิต เช่น “กิเลส ตัณหา และความสง่างามของการเสียสละอัน รุ่งโรจน์ คละเคล้าปะปนกันในการกระทำ”⁴¹² มนุษย์จึงอาจตัดสินใจเนื่องจากถูกรอบงำจาก วัฒนธรรม เช่น ค่านิยม หรืออารมณ์ความรู้สึก แต่มนุษย์ก็สามารถจะมีอุดมคติและมีศักยภาพที่ จะบรรลุเป้าหมายอันสูงส่ง หรือ “ปรมาธรรม” ด้วยตามเงื่อนไขแวดล้อมและปัจเจกลักษณะของแต่ละคน⁴¹³

ในหลายทศวรรษที่ผ่านมานักวิชาการจำนวนมากในวงวิชาการมนุษยศาสตร์ไทยมีความ ผูกพันกับ “ความเป็นไทย” อย่างแนบแน่น⁴¹⁴ นอกจากจะเห็นว่าความรู้ทางมนุษยศาสตร์เป็น ความรู้ที่ช่วยให้เข้าถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์และช่วยเพิ่มพูนศักยภาพในการเข้าถึงสุนทรียะ จริยธรรม และพลังทางปัญญาแล้ว นักมนุษยศาสตร์ไทยเหล่านี้ยังพยายามพิสูจน์ว่าศิลปะไทยมี ความเจริญระดับสูงเทียบเคียงได้กับศิลปะตะวันตก หรือในบางกรณีก็เหนือกว่าศิลปะตะวันตก อีก ทั้งนักมนุษยศาสตร์ไทยเหล่านี้ยังเห็นว่าความรู้ทางมนุษยศาสตร์ไม่เกี่ยวข้องกับ “การเมือง” หรือ “อำนาจ” อีกด้วย ส่วนนิธิ เอียวศรีวงศ์ นั้น ต่อต้านความหมายของ “ความเป็นไทย” หรือ วัฒนธรรมแห่งชาติที่ครอบงำสังคม โดยต้องการให้คนไทยมีอิสรภาพทางปัญญาและมีทางเลือก

⁴¹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, (1 กันยายน 2558) , Meritocracy ค้นหาเมื่อวันที่ 15 กันยายน 2558, จาก http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1441001977

⁴¹² นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี , (อ้างแล้ว), น. 12.

⁴¹³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยยุคใหม่ จริยธรรมในการศึกษาสำหรับอนาคต, (อ้างแล้ว) น. 55-59.

⁴¹⁴ สายชล สัตยานุรักษ์, “ความเป็นไทย” กับวิกฤตมนุษยศาสตร์, มติชนรายวัน, ปีที่ 29 ฉบับที่ 10485 วันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2549.

ของตนเองอันเกิดจากความเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทย สามารถตัดสินใจในเรื่องต่างๆ หรือเลือกหนทางในการแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเองอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยไม่ตกอยู่ภายใต้ “ทัศนะครอบงำ” ใดๆ⁴¹⁵ อีกทั้งยังปฏิเสธวัฒนธรรมแบบ “ผู้ที่ดีที่สูง” หรือแบบ “มีหัวมีก้อย” และต้องการให้เกิดความเสมอภาคทางสังคมและการเมือง หรือเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจให้ทุกคนมีสิทธิและอำนาจในการกำหนดชีวิตของตนเองและสังคมอย่างเท่าเทียมกัน และเพื่อให้มนุษย์แต่ละคน แต่ละกลุ่ม แต่ละชนชั้นเข้าใจคนอื่นมากขึ้น เพื่อจะมีความสัมพันธ์กันอย่างเหมาะสมและอย่างเคารพศักดิ์ศรีของซึ่งกันและกัน⁴¹⁶ ผลงานศึกษาเกี่ยวกับศิลปะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เช่น ภาษา วรรณกรรม เพลง นาฏศิลป์ อนุสาวรีย์ พิธีกรรม ศาสนา ลัทธิพิธี ฯลฯ จึงมุ่งสร้างความเข้าใจต่อบทบาทของศิลปะและความเปลี่ยนแปลงทางศิลปะของคนหลายชนชั้นในท่ามกลางบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของคนเหล่านั้น⁴¹⁷ มิได้มุ่งประเมินคุณค่าในเชิงยกย่องเชิดชู “ศิลปะแห่งชาติ” ดังนั้นมนุษยศาสตร์ส่วนใหญ่ในสังคมไทย

อนึ่ง ควรกล่าวด้วยว่า ในขณะที่นักรัฐศาสตร์ทั่วไปมักมองมนุษย์ในฐานะ “สัตว์การเมือง” ในลักษณะที่แยกขาดออกจากความเป็น “สัตว์เศรษฐกิจ” และนักเศรษฐศาสตร์ทั่วไป (ยกเว้นนักเศรษฐศาสตร์การเมือง) มักมองมนุษย์ในฐานะ “สัตว์เศรษฐกิจ” ที่แยกขาดจากความเป็น “สัตว์การเมือง” นิธิ เอียวศรีวงศ์ มองโครงสร้างการเมืองอย่างสัมพันธ์กับโครงสร้างเศรษฐกิจ และมองกลุ่มคนที่มีบทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองอย่างเชื่อมโยงกับบริบทที่ซับซ้อนของคนกลุ่มนั้นๆ เช่น มองชนชั้นนำทางการเมืองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่แสวงหาผลประโยชน์จากการค้าภายใน

⁴¹⁵ ในวิชา “สังคมและวัฒนธรรม” อันเป็นวิชาในหมวดการศึกษาทั่วไปของคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มี นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นผู้คิดและเขียนเนื้อหาส่วนใหญ่ ได้กำหนดให้มีประเด็นสำคัญที่ใช้เวลาราวร้อยละ 20 คือ “วิพากษ์ทัศนะครอบงำทางวิชาการ”

⁴¹⁶ ดังแสดงออกในบทความจำนวนมาก ส่วนหนึ่งได้รับการรวมไว้ในหนังสือต่างๆ ได้แก่ การเมืองของเสื้อแดง กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุ๊คส์, 2553. อ่านเศรษฐกิจไทย กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุ๊คส์, 2555. รากหญ้าสร้างบ้าน ชนชั้นกลางสร้างเมือง กรุงเทพฯ: มติชน, 2556. เบี้ยไถ่ขุน กรุงเทพฯ: มติชน, 2554. ลิงหลอกไพร่ กรุงเทพฯ: มติชน, 2556. ฯลฯ

⁴¹⁷ เช่น บทความที่รวมอยู่ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, โขน คาราวาน น้ำเน่า และหนังไทย กรุงเทพฯ: มติชน, 2538. นิธิ เอียวศรีวงศ์, ผ้าขาวม้า ผ้าขึ้น กางเกงใน และ ฯลฯ กรุงเทพฯ: มติชน, 2538. นิธิ เอียวศรีวงศ์, ลัทธิพิธี เสด็จพ่อ ร.5 พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

และการค้าต่างประเทศที่มีลักษณะแตกต่างจากสมัยอยุธยา คือ “การขูดรีดที่การผลิต” โดยการนำระบบเจ้าภาษีนายอากรมาใช้อย่างกว้างขวาง และการลงทุนในการค้าต่างประเทศโดยการส่งออกสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตที่ซับซ้อน ส่งผลให้โลกทัศน์ ค่านิยม รสนิยมเปลี่ยนไป โดยที่นิธิเอียวศรีวงศ์ ได้ใช้วรรณกรรมจำนวนมากในการยืนยันความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทางความคิดดังกล่าวนี้ที่เกิดขึ้นในหมู่ชนชั้นนำ ซึ่งแสดงออกในการแต่งและการเสพวรรณกรรมที่มีลักษณะมนุษยนิยม เหตุผลนิยม และสัจนิยม รวมทั้งการที่ชนชั้นนำให้ความสำคัญแก่ความบันเทิง จึงรับอิทธิพลจากวรรณกรรมของชนชั้นไพร่ทั้งในแง่ของเนื้อหาที่มินิกา (fiction) และฉันทลักษณ์ประเภท “กลอน” ซึ่งแต่งได้ง่าย เหมาะแก่การเล่านิยายและเล่าประสบการณ์หลากหลายตามที่เป็นจริงที่ได้รับจากการเดินทาง ทั้งสภาพทางกายภาพที่กวีได้พบเห็น และ “อารมณ์” ต่างๆ ที่เกิดแก่กวีในระหว่างการเดินทาง ไม่ว่าจะเป็นความรัก ความอาลัย ความโศกเศร้ารันทดใจ ฯลฯ โดยที่ความคิดและความรู้สึกของกวีที่แสดงออกในวรรณกรรมยุคนี้ก็แตกต่างจากสมัยอยุธยา

อาจกล่าวได้ว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความรู้เรื่อง “ไทยคดีศึกษาเชิงประวัติศาสตร์” อย่างครอบคลุมและกว้างขวางกว่านักวิชาการในยุคเดียวกัน ทำให้เข้าใจมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของไทยที่ยังหลงเหลืออยู่ในสังคมและวัฒนธรรมไทยในยุคหลังๆ รวมทั้งในปัจจุบันได้อย่างลึกซึ้งและรอบด้าน โดยที่มีได้มองมรดกดังกล่าวนี้ในมุมมองแบบนักอนุรักษ์ที่มุ่งจะรักษาของเก่าเอาไว้โดยไม่เปลี่ยนแปลง แต่ในด้านหนึ่งเป็นการมองเพื่อเข้าใจวัฒนธรรมไทยที่กำหนดชีวิตของคนไทยในทุกระดับ และอีกด้านหนึ่งเป็นการมองเพื่อให้ “รู้เท่าทัน” แล้วเปลี่ยนแปลงมรดกที่ตกทอดจากอดีตอย่างชาญฉลาด เพื่อให้วัฒนธรรมเหล่านั้นช่วยจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตที่ดีและความหมายของ “ความดี” ในทัศนะ (ที่ควรจะเป็น) ของคนไทยกลุ่มต่างๆ ในปัจจุบัน ที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างไพศาล

ควรกล่าวด้วยว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญแก่การพิจารณามิติของการเมืองหรืออำนาจที่อยู่เบื้องหลัง “วัฒนธรรม” มาแล้วตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520 เป็นอย่างน้อย ดังปรากฏในการวิเคราะห์การชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (ดังกล่าวมาแล้ว) แต่นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้อ้าง อันโตนิโอ กรัมสซี (Antonio Gramsci) เหมือนกับนักคิดฝ่ายซ้ายในเวลานั้น กลับอ้างงานเขียนของ เวอร์ทไฮม์ (W. Wertheim) ดังความว่า “สังคมที่ถูกผนึกเข้าไว้

ด้วยกันเพียงอาศัยพลังกำลังอย่างเดียวนั้น เป็นปรากฏการณ์ที่มีน้อยอย่างแท้จริง สูตรลับของการครอบครองใดๆ ก็ตาม คือ การสถาปนาเป็นบางส่วนซึ่งระบบค่านิยมของตนเองลงบนสมาชิกของกลุ่มคนที่ถูกครอบครอง”⁴¹⁸

งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงแตกต่างจากงานเขียนของนักมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ไทย แต่ก็ดึงดูดให้นักมนุษยศาสตร์และนักสังคมศาสตร์ที่ต้องการเข้าใจ “มนุษย์” และ “สังคม-วัฒนธรรม” ในมิติทางประวัติศาสตร์เข้ามาอ่านอย่างกว้างขวางตลอดมา

⁴¹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ น. 217.

บทที่ 7

อคติและจุดมุ่งหมายในการสร้างความรู้ของนิธิ เอียวศรีวงศ์

เพื่อจะเข้าใจวิถีวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในการสร้างความรู้เกี่ยวกับ “มนุษย์” และ “วัฒนธรรม” อย่างลึกซึ้งและซับซ้อนมากขึ้น ควรพิจารณา “อคติและจุดมุ่งหมายในการสร้างความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรม” ที่เห็นได้จากงานเขียนทั้งหลายของนิธิ เอียวศรีวงศ์ อย่างละเอียด

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยืนยันว่าการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ก็เหมือนกับการสร้างความรู้ในศาสตร์อื่นๆ รวมทั้งวิทยาศาสตร์ด้วย นั่นคือ มิได้มีแต่ด้านที่เป็นภววิสัย แต่มีด้านที่เป็นอัตวิสัย หรือ “อคติ” ด้วย

ในบทความ “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายความแตกต่างระหว่างประวัติศาสตร์กับวิทยาศาสตร์ ว่ามิได้อยู่ที่ความเป็นอัตวิสัยและภววิสัย เพราะความรู้ทุกสาขาวิชาล้วนแต่มีส่วนที่เกิดขึ้นด้วยอัตวิสัยคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ

“คุณค่าของวิชาการใดๆ ก็เกิดขึ้นจากทัศนะที่ส่วางตรงขึ้นมาแวบหนึ่งในสมองของบุคคล เช่นนี้ทั้งสิ้น แม้จะฟังดูไม่ศักดิ์สิทธิ์แต่ก็เป็นจริง เมื่อพิจารณาเช่นนี้การแบ่งวิชาออกเป็นประเภท ภววิสัยและอัตวิสัย ตลอดจนการลำดับขั้นสูงหรือต่ำแต่วิชาใดๆ จึงเป็นสิ่งที่ไม่ช่วยให้เกิดความเข้าใจต่อวิชานั้นๆ ได้เลย เพราะในวิธีการของทุกแขนงวิชานั้นย่อมรวมเอาทั้งวิธีคิดที่เป็นภววิสัยและอัตวิสัยไว้ด้วยกันทั้งสิ้น...ประเด็นสำคัญที่ต้องการชี้ในที่นี้ก็คือ วิธีการของประวัติศาสตร์ไม่ได้แตกต่างจากวิทยาศาสตร์ในแง่ที่มีลักษณะอัตวิสัยมากกว่า หรือมีวิธีคิดแบบอนุमानมากกว่า”⁴¹⁹

⁴¹⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์ ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ), *ปรัชญาประวัติศาสตร์*, (อ้างแล้ว), น.154.

ในหนังสือ **หลักฐานทางประวัติศาสตร์ในประเทศไทย** นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยอมรับว่าการตีความประวัติศาสตร์ หรือการสร้าง “ความสัมพันธ์ของข้อเท็จจริง” นั้น “อาจจะไม่จริงก็ได้”

“งานทางประวัติศาสตร์ทุกชิ้นต่างก็มีความสัมพันธ์ของข้อเท็จจริง ซึ่งเป็นผลจากความคิดของนักประวัติศาสตร์อยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็ประวัติศาสตร์ของสมัยใด หรือดินแดนใด ก็ต้องมีความสัมพันธ์กัน เพราะปราศจากเสียซึ่งความสัมพันธ์กันเช่นนี้ย่อมไม่มีประวัติศาสตร์...”

ประเด็นสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เราควรเข้าใจก็คือ ความสัมพันธ์ของข้อเท็จจริงที่นักประวัติศาสตร์สร้างขึ้นนี้**อาจจะไม่จริงก็ได้** ไม่มีนักประวัติศาสตร์ที่สามารถคนใดอดอ้างได้ว่าการตีความของเขา (หรืออีกในหนึ่งก็คือความสัมพันธ์ทางข้อเท็จจริงตามที่เขามองเห็น) เป็นสิ่งที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงอย่างแน่นอน อย่างไรก็ตามที่อาจอ้างได้ ก็เป็นแต่เพียงว่าการตีความของเขาน่าจะตรงกับความเป็นจริงที่สุดเท่าที่มีหลักฐานให้ศึกษาได้ในขณะนั้น และเท่าที่เหตุผลของมนุษย์จะพึงคิดไปได้ แต่นักประวัติศาสตร์ก็พร้อมเสมอที่จะเปลี่ยนแปลงการตีความของตนเมื่อมีหลักฐานข้อเท็จจริงใหม่ๆ ปรากฏเพิ่มเติมขึ้นในภายหลัง หรือมีเหตุผลอื่นที่ดีกว่าเหตุผลที่นำไปสู่ข้อสรุปของตน”⁴²⁰

กล่าวได้ว่า “ประวัติศาสตร์เป็นการ “ประมาณความจริงได้อย่างมีประสิทธิภาพอย่างสมเหตุสมผล อย่างน่าเป็นไปได้ และอย่างงดงาม แต่ไม่แน่ว่าจะ “จริง” ตามความเป็นจริงหรือไม่”⁴²¹

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ยกข้อความที่เขียนโดยนักวิทยาศาสตร์คนหนึ่ง มาเพื่อยืนยันว่า ความรู้ทุกสาขาวิชามีลักษณะอัตวิสัย “...ขณะแห่งการค้นพบทางฟิสิกส์ที่ยิ่งใหญ่...ล้วนเป็นแวบหนึ่งของทรรศนะเมื่อบุคคลหนึ่งมองเห็นสายสัมพันธ์ระหว่างแง่มุมที่มองดูว่าแตกต่างกันและไม่เกี่ยวพันกัน

⁴²⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และ อาคม พัตติยะ **หลักฐานทางประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**, (อ้างแล้ว), น. 207.

⁴²¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” ใน นงเยาว์ กาญจนจาวี (บรรณาธิการ), **การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ: ทศนะของนักวิชาการไทย**, (อ้างแล้ว), น. 152. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เลยในความเป็นจริง...และทัศนะของเขาก็เป็นสิ่งที่เกิดจากการคิดคำนึงเอา เป็นการสร้างสรรค์
เท่ากันกับทรรศนะของจิตรกร”⁴²² และ

“ในความเป็นจริงที่เกี่ยวกับมนุษย์กับ “เวลา” มีข้อเท็จจริงจำนวนมาก ยุ่งเหยิงและไร้
ระเบียบเช่นเดียวกัน...การค้นพบที่น่าตื่นตาตื่นใจในประวัติศาสตร์ก็เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์หรือวิชา
อื่นๆ คือขณะที่นักประวัติศาสตร์มองเห็นสายสัมพันธ์ของข้อเท็จจริงหรือกลุ่มของข้อเท็จจริงที่ดู
เผินๆ แล้วไม่น่าจะสัมพันธ์กัน และเมื่อเชื่อมโยงกลุ่มข้อเท็จจริงเหล่านี้เข้าด้วยกันตามสายสัมพันธ์
ที่นักประวัติศาสตร์ “สร้างสรรค์” ขึ้นเองแล้ว ก็จะทำให้ยุคสมัยนั้น สถาบันนั้น บุคคลนั้น ความ
เคลื่อนไหวนั้น ปรากฏการณ์นั้น ฯลฯ กระจ่างแจ่มขึ้น เป็นเหตุเป็นผลขึ้น และสามารถส่องสว่าง
ไปสู่ส่วนที่ยังมืดมนอื่นๆ จนทำให้เห็นได้ชัดเจนขึ้น ทั้งหมดนี้เป็นแวบหนึ่งของทัศนะอย่างเดียวกับ
ที่เกิดขึ้นแก่ศิลปินและนักวิทยาศาสตร์”⁴²³

ในเรื่อง **หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย** หนังสือซึ่งมีจุดประสงค์ให้เป็น
แบบเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาเล่มนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายว่า ไม่เพียงแต่นัก
ประวัติศาสตร์เท่านั้นที่มีอคติ แต่**หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์ใช้ก็มีอคติ**
ด้วย ดังความว่า

“มนุษย์มีความต้องการ ความเกลียดชัง ความรัก ความโลภ ฯลฯ ของตนเอง ซึ่งแม้จะ
พยายามรายงานความจริงสักเพียงใด ก็อาจถูกอารมณ์ส่วนตัวเหล่านี้บิดบังหรือบิดเบือนให้
รายงานสิ่งที่คลาดเคลื่อนจากความจริงไปได้โดยไม่เจตนา อารมณ์ส่วนตัวเช่นนี้อาจเรียกกว้างๆ
ได้ว่า **อคติ** เราต้องยอมรับว่ามนุษย์อย่างน้อยก็เกือบทุกคนย่อมมีอคติทั้งสิ้น รายงานของเขา
ย่อมจะมีบางส่วนที่คลาดเคลื่อนไปจากความจริงบ้างแม้ว่าเขาไม่มีเจตนากระทำเช่นนั้นเลยก็ตาม
ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ที่รอบคอบจึงต้องระมัดระวังอย่างยิ่งที่จะไม่ยอมรับเอารายงานของบุคคล

⁴²² เรื่องเดียวกัน, น. 153.

⁴²³ เรื่องเดียวกัน

เป็นเครื่องมือบอกความจริงอย่างง่าย ๆ ต้องตรวจสอบและทดสอบข้อสนเทศแต่ละข้ออย่างพิถีพิถัน เพื่อกลั่นกรองอคติของบุคคลออกไปให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้”⁴²⁴

คำอธิบายเกี่ยวกับหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ระบุว่า การเห็นว่าจะไรคือ “สาเหตุต้นตอ” ของปรากฏการณ์ต่างๆ โดยนักประวัติศาสตร์นั้นขึ้นอยู่กับ “ปรัชญาอุดมคติและโลกทัศน์ของนักประวัติศาสตร์” ซึ่งก็คือ “อคติ” นั่นเอง ดังความว่า

“หน้าที่ของผู้ศึกษาประวัติศาสตร์คือพยายามจะแยกแยะข้อเท็จจริง หรือวิเคราะห์เพื่อประมวลสาเหตุดั้งเดิมที่สำคัญๆ ทั้งหมดของเหตุการณ์อันใดอันหนึ่งในประวัติศาสตร์ การกระทำเช่นนี้ต้องใช้ทั้งความเพียรและความคิดอย่างมาก แม้กระนั้นก็ยังไม่ใช่เป็นปัญหาที่ยากจนเกินไป สิ่งทีลำบากที่สุดคือการประเมินสาเหตุทั้งหมดว่าสาเหตุใดเป็นสาเหตุสำคัญที่สุด เป็นต้นตอของสายแห่งสาเหตุอันยืดยาวซึ่งนำไปสู่เหตุการณ์ที่สำคัญในประวัติศาสตร์ ความเห็นที่ว่าสาเหตุใดเป็นสาเหตุรากเหง้านี้ขึ้นอยู่กับปรัชญา อุดมคติ และโลกทัศน์ของนักประวัติศาสตร์เอง และเหตุฉะนั้นจึงมีความแตกต่างกันอย่างมากกระหว่างนักประวัติศาสตร์ของสังคมหนึ่งกับอีกสังคมหนึ่ง หรือยุคหนึ่งกับอีกยุคหนึ่ง หรือแม้แต่กับนักประวัติศาสตร์คนหนึ่งกับอีกคนหนึ่ง”⁴²⁵

จะเห็นได้ว่า งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เกี่ยวกับวิธีวิทยาหรือ “การวิจัยทางประวัติศาสตร์” ดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ส่วนใหญ่แล้วมาจากคำถามและคำตอบที่ได้มาขณะเขียนหนังสือ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก (พ.ศ.2513) นอกจากการเขียนหนังสือนี้จะมีผลต่อการทบทวน “ปรัชญาและวิธีการทางประวัติศาสตร์” ของตนเองจนได้คำตอบที่ชัดเจนแล้ว การเขียนวิทยานิพนธ์ในระหว่าง พ.ศ.2514-2518 ก็ทำให้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อ่านหนังสือจำนวนมากและได้พัฒนาประสบการณ์ในการทำวิจัยทางประวัติศาสตร์อย่างสำคัญ เพราะได้เรียนรู้วิธีคิดในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมกว้างขวางขึ้นมากเพื่อวิเคราะห์และอธิบายงานเขียนของชนชั้นนำทางวัฒนธรรมของอินโดนีเซีย

⁴²⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และ อาคม พัตมียะ **หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**, (อ้างแล้ว), น. 134. (เน้นโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์)

⁴²⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 213-214.

จากงานเขียนทั้งหลายบรรดาฉันของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นได้ชัดว่าจุดยืนที่แท้จริงอยู่ที่การให้ความสำคัญแก่เสรีภาพ ซึ่งหมายถึงการเป็นอิสระจากการครอบงำ และสามารถกำหนดชีวิตตนเองหรือปรับตัวได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังต้องการทำให้ชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ดีขึ้นเพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าวนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงได้เขียนประวัติศาสตร์จากมุมมองใหม่เพื่อเปลี่ยน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ที่จะทำให้คนไทยเข้าใจ “ชาติไทย” “สังคมไทย” และ “วัฒนธรรมไทย” ในความหมายใหม่ สำหรับการโจมตีและการแสดงความชื่นชมต่อเรื่องต่างๆ ก็เปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายในการเขียน เช่น บางกรณีก็เน้นคุณค่า “ความเป็นไทย” (ในความหมายใหม่) เพื่อต่อต้านการที่คนไทยให้ความสำคัญแก่อิทธิพลตะวันตกมากเกินไป ในบางกรณีก็เน้นความสำคัญของการรู้เท่าทัน “ความเป็นไทย” ในความหมายที่รัฐหรือชนชั้นนำนิยามเพื่อจรรโลงโครงสร้างอำนาจรัฐไทยและชาติไทย เป็นต้น

“ฉันทาคติ” และ “โทสาคติ” ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์

ความปรารถนาที่จะมีส่วนในการทำให้ชีวิตของชาวไร่ชาวนาดีขึ้น โดยมีความสำนึกอย่างลึกซึ้งว่าตนเองเป็นหนี้บุญคุณของชาวไร่ชาวนา ปรากฏใน “กิตติกรรมประกาศ” ของวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน พ.ศ.2519 ดังนี้

“During my absence from the Chiangmai University, I have been paid my salary regularly which helped relieve unnecessary economic strain during my stay in America. I would like here to express my deep gratitude to the peasants of Thailand, the source of my salary; I feel there is no way to properly repay what they have done for me, not only during the last four and half years, but all through my life”⁴²⁶

ความปรารถนาดีต่อชาวไร่ชาวนาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (ซึ่งส่วนใหญ่ได้กลายเป็น “ชนชั้นกลางระดับล่าง” ในปัจจุบัน) ปรากฏในบทความหนังสือพิมพ์ และยังแผ่ร่นอยู่ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์หลายเรื่องที่ได้พยายามแสดงให้เห็นบทบาทด้านต่างๆ และภูมิปัญญาของประชาชน

⁴²⁶ Nidhi Aeusrivongse, “Acknowledgement”, “Fiction as History: A Study of Per-War Indonesian Novels and Novelists (1920-1942)”, (Ph.D. Dissertation, Michigan University, 1976), p. iii.

และสร้างความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ประชาชนเพื่อจะเปลี่ยนสถานภาพทางอำนาจของประชาชน ตลอดจนโครงสร้างอำนาจรัฐที่ประชาชนเสียเปรียบ เห็นได้ชัดว่า “ฉันทาคติ” ต่อชาวไร่ชาวนาหรือประชาชนส่วนใหญ่ที่เสียเปรียบในสังคมนี้ส่งผลโดยตรงต่องานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์

งานวิจัยสำคัญของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่เผยแพร่ใน พ.ศ.2524 คือ **“วัฒนธรรมกรรมพิกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์”** แสดงให้เห็นว่า ความสำเร็จในการสร้างสรรค์วรรณกรรมของชนชั้นสูงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เกิดจากการรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมไพร่ แม้แต่งานสร้างสรรค์ทางวรรณกรรมที่แต่งโดยชนชั้นสูงก็รับอิทธิพลทั้งชั้นทลัษณ์ (กลอน) และนิยาย (fiction) จากวรรณกรรมของไพร่ ซึ่งส่งผลให้วรรณกรรมของชนชั้นสูงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นี้เปี่ยมด้วยพลังและชีวิตชีวา ต่างจากในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งชนชั้นสูงหันไปชื่นชมและรับอิทธิพลจากวรรณกรรมตะวันตก ทำให้เกิดวรรณกรรม “ดัดจริต” และ “ถึงกาลมรณะ” ดังความว่า

“ความห่างเหินกันของจารีตวรรณกรรมของประชาชน (ซึ่งรวมกรรมพิน้อยไว้ด้วย) และวรรณกรรม ‘ราชสำนัก’ ในสมัยครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 25 นี้ ทำใหัวรรณกรรมราชสำนักเป็นวรรณกรรมที่ ‘ดัดจริต’ กล่าวคือไม่สัมพันธ์อันใดกับสภาพทางสังคมเศรษฐกิจของประเทศ ในท่ามกลางชีวิตที่ซับซ้อนขึ้นของสังคมกรุงเทพฯ ซึ่งกลั้วด้วยเสียงหัวเราะและน้ำตาของผู้คน กวีราชสำนักยังคงแต่งบทละครหรือกวีนิพนธ์ที่เอาเรื่องราวมาจากวรรณคดีสันสกฤตอายุร่วม 2000 ปีมาแล้ว...ผู้สร้างวรรณกรรมเหล่านี้ขาดลอยไปแล้วกับสังคมไทยด้วยลมແ່ວๆ ที่ไม่ค่อยมีความสำคัญนักจากทิศตะวันตก

ไม่น่าสงสัยเลยว่า วรรณกรรมของชนชั้นสูงซึ่งมีพลังและชีวิตชีวาที่จะสร้างสรรค์ด้วยปัญญาของต้นรัตนโกสินทร์ได้ถึงกาลมรณะโดยสิ้นเชิง กลายเป็นวรรณกรรมลอกเลียนและ ‘ดัดจริต’ อยู่ร่วมครึ่งศตวรรษและสาบสูญไปจากโลก เหลือซากที่ปราศจากลมหายใจอยู่ในแบบเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการบังคับให้นักเรียนต้องทบทวนอยู่ด้วยความขมขื่นเท่านั้น ต้องรอเวลาว่ากรรมพิน้อยซึ่งยังสัมพันธ์กับประชาชนมากกว่า จะเริ่มเข้าสู่วงการเขียนมากขึ้น เพื่อผลิตงานที่มี

พลังสร้างสรรค์และมีลมหายใจที่ออกมาได้ วรรณกรรมเพื่อการอ่านของไทยจึงจะกลับคืนชีพขึ้นใหม่”⁴²⁷

ในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังพยายามทำให้คนไทยเกิดความเข้าใจใน “ความล้าลึก” ที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของชนชั้นล่าง เช่น ใน “หนังไทย” ที่ชาวบ้านทั่วไปนิยมดูแต่ชนชั้นกลางดูแคลนว่าเป็นเรื่อง “น้ำเน่า” ที่ไม่ประเทืองปัญญาและจิตใจ ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นว่าแท้ที่จริงแล้ว “ใน ‘น้ำเน่า’” หลายต่อหลายอย่างของหนังไทยนั้นมีความล้าลึกแฝงอยู่ ทั้งในแง่ที่สืบทอดจารีตอันยาวนานของการแสดงของประชาชนไทย และในแง่ที่ผุดงแนวคิดเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่อาศัย “ปัญญาและความรัก” ของคนหลายชั่วอายุคนปรุงแต่งสร้างสรรค์ขึ้น⁴²⁸ ส่วนพิธีกรรม “แห่นางแมว” ซึ่งชนชั้นกลางมองว่าเป็นความมั่งงายในไสยศาสตร์ ก็มีความสำคัญอย่างมาก เพราะในภาวะฝนแล้งนั้น สังคมชาวนาซึ่งมีความเหลื่อมล้ำของฐานะอยู่ไม่น้อยย่อมจะมีความตึงเครียด (tension) ในสังคมสูงขึ้น พิธีกรรมแห่นางแมวซึ่งคนทั้งหมดในชุมชนได้เข้าร่วมได้ช่วยลดความตึงเครียดดังกล่าว “ดูเผินๆ เหมือนเขาแห่นางแมวเพื่อขอฝน แต่ดูให้ลึกๆ เขาแห่นางแมวเพื่อรักษาความเป็นปึกแผ่นของชุมชนของเขาต่างหาก”⁴²⁹ นับเป็นภูมิปัญญาที่ช่วยให้ชาวบ้านในชนบทผ่านพ้นวิกฤตฝนแล้งไปได้ เพราะสามารถร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เผชิญในภาวะฝนแล้งได้ดีขึ้น

⁴²⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน ปากไก่และใบเรือ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (อ่างแล้ว), น. 269-270. อย่างไรก็ตาม มีหมายเหตุว่า “ข้อความส่วนใหญ่ในบทส่งท้ายนี้ เป็นข้อสังเกตจากการศึกษาเบื้องต้น อาจจะมีการกล่าวที่เกินเลยความจริงไปบ้าง เพื่อต้องการเน้นประเด็นสำคัญที่เสนอจุดประสงค์ของผู้เขียนก็คือเสนอแนวความเปลี่ยนแปลงที่เกิดแก่วรรณกรรมชนชั้นสูงในสมัยหลังยุคต้นรัตนโกสินทร์ไม่ใช่เสนอข้อเท็จจริงปลึกๆ แต่ละอย่าง ด้วยคิดว่าจะสามารถชักนำให้ได้พิจารณาวรรณกรรมเหล่านี้กันใหม่อย่างเป็นธรรม โดยไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวรรณคดีสโมสร ซึ่งมีฐานะเกือบจะไม่ต่างจากหนังสือ ‘แจก’ งานศพอยู่แล้ว”

⁴²⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ความล้าลึกของน้ำเน่าในหนังไทย” ใน โขน, คาราวา, น้ำเน่า และหนังไทย, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), น. 90-91.

⁴²⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “แห่นางแมวกับ “วิกฤต” ในสังคมชาวนา” ใน ผ้าขาวม้า, ผ้าขึ้น, การเกวโน และ ฯลฯ, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), น. 31.

พร้อมๆ กับการมีจินตนาการต่อประชาชน นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็มองการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจและมองผู้นำหรือชนชั้นนำที่ผูกขาดอำนาจด้วย “โทสาคติ” ซึ่งส่งผลให้มองรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในแง่ลบ โดยขาด “ความเห็นอกเห็นใจ” ต่อชนชั้นนำในสมัยดังกล่าวนี้

ใน “200 ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า” นิธิ เอียวศรีวงศ์ เน้นการหันไปรับอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกและความอับอายของชนชั้นนำที่จะเป็นตัวของตัวเอง จึงต้องเขียนประวัติศาสตร์เพื่อแก้ปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์ดังกล่าว โดยมีได้พิจารณาบริบทการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางท่ามกลางระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่ทำให้ชนชั้นนำจำเป็นต้องยกเลิกระบบไพร่และระบบทาส และจะต้องสร้างประวัติศาสตร์แบบใหม่เพื่อสถาปนาความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่จะช่วยในการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เน้นว่าชนชั้นนำไทยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ “ดูหมิ่นความเป็นไทยของตัวเอง...เป็นเหยื่อที่น่าสงสาร ซึ่งดิ้นรนทุรนทุรายอยู่กับดักของตนเอง”⁴³⁰ ทั้งๆ ที่ภาพของชนชั้นนำเช่นนี้ขัดแย้งกับความรู้จากหนังสือปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชนชั้นสูงไทยมีวัฒนธรรมทางความคิดแบบ “กระฎุมพี” คือ มนุษยนิยม เหตุผลนิยม สัจนิยม (ดังกล่าวนำแล้ว) นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้คิดว่า “ความเป็นไทย” ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้รับการสร้างความหมายขึ้นมาภายใต้โลกทัศน์แบบกระฎุมพีที่มีพลังแข็งแกร่งยิ่งขึ้นในยุคนี้ และโลกทัศน์แบบกระฎุมพีที่มีพลังสูงขึ้นในยุคที่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมขยายตัวนี้เองที่ทำให้ชนชั้นนำไทยยอมรับว่าโลกตะวันตกมีความเจริญกว่าตนเองในทางวัตถุ รวมทั้งเจริญกว่าในเชิงความรู้และเทคโนโลยีในการกำกับวัตถุสมัยใหม่เหล่านั้น (และการแต่งกายแบบตะวันตกหรือทรงผมแบบตะวันตกก็เป็น “วัตถุ” ที่ชนชั้นนำไทยสำนึกว่าตนด้อยกว่าตะวันตกเช่นกัน) การเปลี่ยนแปลงตัวเองในทาง “วัตถุ” รวมทั้งทรงผม การแต่งกาย สถาปัตยกรรม ฯลฯ จึงเป็นเรื่องที่สมควรจะให้ความเข้าใจและความเห็นอกเห็นใจในบริบทที่ชนชั้นนำไทยเผชิญหน้ากับมหาอำนาจของโลกยุคอาณานิคม

⁴³⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “200 ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า” ใน **กรุงเทพ พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), น. 11-13.

ในบทความ “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย” (พ.ศ.2537) นิธิ เอียวศรีวงศ์ ถึงกับอธิบายว่า “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทยไม่ได้เกิดจากพัฒนาการทางสังคม...เป็นการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจกันระหว่าง “พระราชวัง” และ “ทำเนียบ” ของผู้สำเร็จราชการ”⁴³¹ ทั้งนี้ ในบทสรุปของ การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ.2529) นิธิ เอียวศรีวงศ์ ระบุว่า

“การผสมกลมกลืนอำนาจอันเด็ดขาดของ “นายขุนมูล” เข้ากับพระราชอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักร เป็นการปูพื้นฐานแก่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งจะเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 5 แม้ว่าในต้นรัตนโกสินทร์การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในด้านการปกครองและการเมืองยังไม่เกิดขึ้น แต่พระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินที่ราชธานีก็ขยายขึ้นกว่าสมัยอยุธยาเป็นอันมาก ทั้งในแง่ของ ภูมิศาสตร์ (ล้านนา, ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเลยโคราชออก, รัฐมลายู) และในแง่ของการบังคับใช้นโยบายของตนและการควบคุม (การเกณฑ์เลก, เกณฑ์ส่วยประจำ และส่วยเฉพาะคราว ฯลฯ) อำนาจที่เพิ่มขึ้นของรัฐบาลกลางนี้ สอดคล้องกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในประเทศ กล่าวคือแม้ว่ารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างแท้จริงยังไม่เกิดขึ้น แต่ก็มีรัฐที่มีอำนาจควบคุมดินแดนและประชาชนในวงกว้างได้ระดับหนึ่ง อันอำนวยความสะดวกแก่การเติบโตของการผลิตเพื่อการส่งออกของชาวจีนซึ่งเป็นพันธมิตรของชนชั้นปกครอง

เหตุฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าแนวโน้มของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นได้พัฒนาขึ้นก่อนสำนักของชนชั้นปกครองซึ่งเป็นผู้สร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในรัชกาลที่ 5 จะเกิดขึ้นด้วยซ้ำ แนวโน้มดังกล่าวเป็นผลมาจากประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สังคมไทยต้องเผชิญในการสลายตัวของราชอาณาจักรอยุธยาและสภาพหลังการสลายตัวนั้นจนถึงได้มีการฟื้นฟูราชอาณาจักรขึ้นใหม่”⁴³²

ใน “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้แสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราและความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะ “เสมอภาค”

⁴³¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย” ใน *ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์*, (อ้างแล้ว), น.126. (เน้นโดยผู้วิจัย).

⁴³² นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*, (อ้างแล้ว), น. 527-528. (เน้นโดยผู้วิจัย).

มากขึ้น แต่เมื่ออธิบายการเกิดรัฐธรรมนูญสัทธิราชย์ กลับมิได้พิจารณาพลังทางเศรษฐกิจและสังคมแต่อย่างใด “อคติ” ที่มีอยู่ ทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายต่อไปว่า ความขัดแย้งภายในชนชั้น นำเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การปฏิรูประบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้มี “ฐานของระบอบกว้างขึ้น” ต้องประสบกับความล้มเหลว⁴³³ โดยมีได้พิจารณาปัญหาสำคัญอื่นๆ ที่ชนชั้นนำในเวลานั้น ต้องเผชิญ เช่น ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจระดับโลก และปัญหาเกี่ยวกับ “คนจีน” ที่ชนชั้นนำวิตกว่าจะได้อำนาจหากมีรัฐสภา ทั้งโดยการแปลงสัญชาติเป็นสยาม แต่ยังคงมีความภักดีต่อแผ่นดินจีนและชาติจีน หรือมิฉะนั้นก็ยังคงถือสัญชาติจีนหรือสัญชาติตะวันตก แล้วให้เงินอุดหนุนแก่พรรคการเมือง และคนจีนเหล่านี้เองที่เป็นผู้สมทบและนำเอาความคิดเกี่ยวกับระบอบ “รีพับลิค” และ “ดิโมกราซี” ที่เป็นอันตรายต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เข้ามาเผยแพร่ ซึ่งชนชั้นนำตระหนักเป็นอย่างดี ดังปรากฏในพระราชบันทึก “Problems of Siam” และ “Democracy in Siam” ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงระบุว่า

“ขณะนี้ข้าพเจ้าค่อนข้างคิดว่าประชาธิปไตยที่แท้จริงยากที่จะเกิดขึ้นเป็นผลสำเร็จในสยาม และอาจเป็นอันตรายต่อผลประโยชน์อันแท้จริงของประชาชน เราสามารถจินตนาการได้ทันทีเลยว่าการปกครองระบอบรัฐสภาจะเป็นอย่างไรในสยาม ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องไปกล่าวถึงรายละเอียด ข้าพเจ้าเพียงกล่าวถึงข้อเท็จจริงประการเดียว อันได้แก่รัฐสภาจะถูกครอบงำโดยพรรคคนจีน เราอาจจะกีดกันไม่ให้คนจีนมีสิทธิทางการเมือง ถึงกระนั้นพวกเขาก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ดี โดยเหตุที่พวกเขามีเงิน

พรรคการเมืองใดก็ตามที่ไม่พึ่งพาเงินทุนของคนจีนก็ไม่สามารถประสบความสำเร็จได้ ดังนั้นการเมืองไทยจะถูกครอบงำและบงการโดยพ่อค้าคนจีน ซึ่งเป็นผลที่น่าจะเป็นไปได้อย่างมาก”⁴³⁴

⁴³³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย” ใน *ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์*, (อ้างแล้ว), น. 130-135.

⁴³⁴ เบนจามิน เอ บัทสัน (เขียน), พรรณงาม เก้าธรรมสาร และคณะ (แปล), กาญจน์ ละอองศรี และยุพา ชุมจันทร์ (บรรณาธิการ), *อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม*, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543), น. 440-441.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้พิจารณาปัญหาข้างต้น ซึ่งถ้าหากคำนึงถึงความวิตกของชนชั้นนำไทยในเวลานั้น ก็จะได้เห็นได้ชัดเจนว่าการผนวกคนจีนเหล่านี้เข้ามาเป็น “ฐานของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์” (ตามที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวโดยนัยยะว่าพึงกระทำ) เป็นเรื่องสุดวิสัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อปรากฏว่าคนจีนเหล่านี้มิได้นำทุนที่สะสมได้ในประเทศสยามมาลงทุนในประเทศสยามมากนัก แต่ส่งรายได้มหาศาลกลับไปยังประเทศจีน ซึ่งความวิตกในเรื่องนี้เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว⁴³⁵

ตราบจกกระทรวง พ.ศ.2550 เมื่อเขียนบทความเรื่อง “วัฒนธรรมการเมืองไทย” อดีตข้างต้นของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ยังเห็นได้อย่างชัดเจน เพราะมองยุคก่อนรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในแง่ดีเกินไป และมองยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในแง่ร้ายจนเกินไป บทความนี้กล่าวถึงยุคก่อนรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่า

“ในชุมชนไทยซึ่งรวมตัวกันเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา (ชื่อประเทศที่ใช้สืบมาจน ร.5) ผู้คนส่วนใหญ่มีบทบาทด้านการผลิตเหมือนกัน...ต้องการความร่วมมือร่วมใจระหว่างกันสูง เพื่อร่วมกันในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น...ฉะนั้น แม้ว่าแต่ละคนอาจเข้าถึงทรัพยากรได้ไม่เท่ากัน แต่ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาหรือที่เรียกกันว่าความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์นั้น มีลักษณะแลกเปลี่ยนสูง หมายความว่าฝ่ายผู้อุปถัมภ์ก็ต้องพึ่งพาฝ่ายที่อยู่ในอุปถัมภ์เหมือนกัน ไม่แต่เพียงด้านเกียรติยศเกียรติศักดิ์คือมีลูกน้องมาเสริมบารมีเท่านั้น แต่รวมถึงส่วนที่สัมพันธ์กับการผลิตของตนด้วย...ในขณะที่ความขัดแย้งในด้านการใช้ทรัพยากรก็มีน้อย...จึงทำให้ “การเมือง” (การจัดสรรแบ่งปันทรัพยากร) ของชุมชนต้องเปิดให้มีการต่อรองได้สูง ยืดหยุ่นได้ตามเงื่อนไขของแต่ละคนหรือแต่ละครอบครัว ตัวอย่างกตีกาการสละแรงงานและวัสดุในการขุดลอกเหมืองฝายในภาคเหนือ...กตีกาเช่นนี้สะท้อนอำนาจการต่อรองทางการเมืองที่ใกล้เคียงกันระหว่างคนมีอำนาจมากกับคนมีอำนาจน้อย

⁴³⁵ โปรดดู เรืออากาศตรีหญิง เอี่ยมพร แสงสุวรรณ, “การรับรู้เรื่องชาวจีนของชนชั้นนำทางการเมืองไทย พ.ศ.2438-2475”, (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548).

...ในระบบ “ประชาธิปไตยหมู่บ้าน” ของไทยอำนาจทางการเมืองมีฐานที่หลากหลาย ไม่ใช่ตำแหน่งที่เป็นทางการซึ่งได้รับโดยตรงหรือโดยอ้อมจากส่วนกลางเพียงอย่างเดียว...แต่เป็น อำนาจเชิงซ้อน คือแต่ละอำนาจถูกใช้อย่างสลับซับซ้อนในสถานการณ์ต่างๆ เกิดการคานอำนาจ กันเอง...กลไกการคานอำนาจเช่นนี้มีอยู่แล้วในวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะในกลุ่มคนที่ไม่สังกัด พวก “มูลนาย”⁴³⁶

เห็นได้ชัดจากข้อความข้างต้นว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ มองสังคมไทยก่อนการรวมอำนาจเข้าสู่ ศูนย์กลางว่าเป็น “สังคมชาวนา” ที่เต็มไปด้วยความสงบสุข ไม่มีภาพของการถูกเกณฑ์แรงงาน การส่งส่วย ปัญหาโจรผู้ร้าย การถูกประชาชนด้วยกันหรือผู้นำท้องถิ่นจับตัวไปขายเป็นทาส หรือ การถูกบิดาหรือสามีเอาตัวไปขายเป็นทาส การกดขี่ที่ชายกระทำต่อหญิง การทรมานนักโทษอย่าง น่าสยดสยอง การทำงานหนัก โรคภัยไข้เจ็บ การถูกเกณฑ์ไปทำสงคราม การถูกกวาดต้อนไปเป็น เชลย การถูกคนในตระกูลผู้นำท้องถิ่นกดขี่ ฯลฯ ซึ่งหลายปัญหามีได้เกิดขึ้นมากในเขต “เมือง” เท่านั้น แต่เกิดขึ้นใน “ชนบท” ด้วย ส่วนหนึ่งของปัญหาเหล่านี้ได้รับการจัดการจนคลี่คลายลงไป ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และอย่างน้อยการที่ประชาชนหลุดพ้นจากสถานะไพร่และทาสก็ เกิดขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ อาจเห็นว่าการเลิกไพร่และทาสเป็น เพราะอิทธิพลของทุนนิยมโลก ซึ่งหากอธิบายเช่นนี้ก็เท่ากับการละเลยบทบาทของ “บุคคล” ใน ประวัติศาสตร์ อันเป็นเรื่องที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญอย่างมากทั้งในงานเขียน ประวัติศาสตร์และงานเขียนเกี่ยวกับวิธีคิดและวิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า ประชาธิปไตยในสังคมชาวนา “เป็นกลไกประชาธิปไตยที่สามารถพัฒนาขึ้นมาสำหรับรัฐสมัยใหม่ก็ได้ แต่น่าเสียดายที่วัฒนธรรมทางการเมืองของไทยที่มี ลักษณะสอดคล้องกับประชาธิปไตยเช่นนี้ ไม่มีโอกาสพัฒนาให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง ทางการเมืองซึ่งเกิดขึ้นภายใต้ระบบจักรวรรดินิยม (เช่นรองรับการแตกตัวของวิธีการผลิต)” โดย อธิบายว่า

⁴³⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมทางการเมืองไทย”, วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรี นครินทรวิโรฒ ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 (24) (มกราคม - มิถุนายน 2554), น. 52-53.

“เพราะระบบที่เกิดขึ้นใหม่...ก็คือ รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งเป็นผลผลิตของชนชั้นสูง... กลุ่มคนที่สร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามขึ้น ไม่มีทั้งความรู้และทั้งความชื่นชมระบบสังคม และการเมืองของชาวบ้านไทยเลย จึงสร้างรัฐแบบใหม่ (modern state) ไทยขึ้น โดยขาดฐานทาง สังคมรองรับ เป็นจินตนาการที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง แต่กลับสอดคล้องอย่างดีกับการ เติบโตทางการเมืองและเศรษฐกิจของชนชั้นสูงเอง และคนชั้นกลางในเวลาต่อมา แต่เพราะกลุ่ม ชนชั้นนำ (elite) เหล่านี้ สามารถสืบทอดอำนาจของตนต่อมาในสังคมได้เป็นเวลานานจนถึง ปัจจุบัน จึงทำให้จินตนาการที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงนั้น กลายเป็นอุดมคติทางการเมือง ของไทยปัจจุบัน”⁴³⁷

พร้อมกันนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็เน้นความเปลี่ยนแปลงในทางที่เลวลงของ “การเมืองไทย” ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

“การสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามขึ้นในสมัย ร.5 เป็นผลให้โครงสร้างทาง การเมืองของไทยเปลี่ยนไปหมด...

อาจกล่าวได้ว่า สิ่งแรกในการเมืองไทยที่ประสบความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงคือ อำนาจ ซึ่งเคยกระจายอยู่อย่างหลากหลายกับบุคคลและสถาบันต่างๆ หายไปหมด กลับมา กระจุกอยู่ในระบบของส่วนกลางซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขฝ่ายบริหาร, นิติบัญญัติและตุลา การเท่านั้น อำนาจต่อรองซึ่งประชาชนเคยมีกับ “อาญาสิทธิ์” (authority) ต่างๆ อย่างค่อนข้างเท่า เทียม จึงสูญสลายไปด้วย เพราะยากที่ใครจะเข้าถึงอำนาจรวมศูนย์ซึ่งมีจุดสุดยอดคือ พระมหากษัตริย์อันเป็นสถาบันที่สูงส่งได้ อำนาจทั้งหลายซึ่งกระจายลงไปถึงประชาชน (ข้าราชการพลเรือนฝ่ายต่างๆ, ตำรวจ, หมอ, ศึกษานิเทศและครู, พนักงานป่าไม้เหมืองแร่ หรือ แม้แต่พระสงฆ์) ล้วนต้องตอบสนองต่อเบื้องบนมากกว่าต่อประชาชนในพื้นที่ซึ่งตัวทำงานอยู่...”⁴³⁸

การวิเคราะห์ข้างต้น มาจากการตีความโดยอาศัยระบบตรรกะ แต่ปราศจากหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์รองรับอย่างเพียงพอ แท้ที่จริงแล้วยังไม่เคยมีงานวิจัยทางประวัติศาสตร์เรื่องใดเลย

⁴³⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 53.

⁴³⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 54.

ที่พิสูจน์ว่า ก่อนเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ “อำนาจต่อรองซึ่งประชาชนเคยมีกับ “อาญาสิทธิ” (authority) ต่างๆ อย่างค่อนข้างเท่าเทียม” กลับปรากฏหลักฐานจำนวนมากที่แสดงให้เห็นว่า ราษฎรในหัวเมืองถูกเจ้าเมืองหรือกรมการเมืองใช้อิทธิพลในการลักทรัพย์ ฉ้อทรัพย์ หรือ ปล้นสะดม และราษฎรเหล่านี้จำนวนไม่น้อยได้ฟ้องร้องต่อศาลของส่วนกลาง เช่น ใน พ.ศ.2394 ชาวลาวเมืองเพชรบุรีเข้าชื่อกัน 19 คน ร้องเรียนกล่าวโทษนายกองลาว ขุนนางลาวต่างๆ หลายคน หลายเรื่อง หรือในปี พ.ศ.2429 เพียงปีเดียว ก็ปรากฏว่ามีเจ้าเมืองหรือกรมการเมืองถูกราษฎร ฟ้องร้องว่าลักทรัพย์ ฉ้อทรัพย์ หรือปล้นสะดม เช่น กรมการเมืองนครสวรรค์ พระยาอ่างทอง กรมการเมืองนครนายก กรมการเมืองเพชรบูรณ์ กรมการเมืองลพบุรี กรมการเมืองสรรค์บุรี ยกกระบัตรเมืองลพบุรี ขุนรักษาเมืองอินทบุรี ฯลฯ เจ้าเมืองและกรมการเมืองเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้ว ถูกฟ้องร้องว่าลักหรือปล้นกระปือ สะท้อนให้เห็นว่าราษฎรที่ฟ้องร้องเป็นชาวนาที่ใช้กระปือในการ ไถนา ปรากฏชื่อราษฎรซึ่งเป็นโจทก์เหล่านี้ในเอกสารราชการอย่างชัดเจน เช่น เขียน กลอม ทับ โฟ พลอย ชุม มี บัว ชัง สาลี โฟ บัน ฯลฯ ชื่อเหล่านี้สะท้อนว่ามีใช้พ่อค้าจีน แต่เป็นราษฎรที่ถูก “อาญาสิทธิ” ในท้องถิ่นรังแกเบียดเบียน ก่อนที่จะเกิดระบบราชการในสมัยรัชกาลที่ 5⁴³⁹

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้แต่การที่คนจีนได้ผลประโยชน์จากการทำธุรกิจก็ได้รับการ อธิบายว่าเป็นเพราะบทบาทหรืออิทธิพลของของมหาอำนาจตะวันตก โดยที่ชนชั้นนำของรัฐ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ปราศจากตัวตนในปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้อย่างสิ้นเชิง ดังความว่า

“นายทุนนายหน้า” คือกลุ่มคนที่ได้หลักประกันเสรีภาพในการค้าและการลงทุนของตน จากสนธิสัญญาที่มหาอำนาจบังคับให้สยามต้องทำและปฏิบัติตาม ส่วนใหญ่คือคนจีนอพยพซึ่ง ทั้งอยู่และไม่อยู่ใต้ร่มธงมหาอำนาจ การสะสมทุนของคนเหล่านี้ได้รับการปกป้องจากสภาวะที่ มหาอำนาจตะวันตกสร้างขึ้นในเอเชีย เช่นบางรายอาจมีฐานของทุนอยู่ในปีนังหรือฮ่องกง บาง รายอาจเป็นผู้รับเหมาช่วงให้แก่บริษัทข้ามชาติตะวันตก และจำนวนไม่น้อยคือเครื่องมือการ กระจายสินค้าที่ตะวันตกนำเข้ามาสู่ประชาชนในท้องไร่ท้องนา ด้วยระบบเครดิตและความคุ้นเคย ตลาดของตนเอง ในขณะเดียวกันก็ควรกล่าวด้วยว่า บางส่วนของชาวจีนอพยพเหล่านี้ ก็เข้ามา

⁴³⁹ โปรดดู สายชล สัตยานุรักษ์, “การเปลี่ยนรูปรัฐและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ระหว่างทศวรรษ 2380-2480” ใน ประวัติศาสตร์รัฐไทยและสังคมไทย, (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558), น. 75-76.

เป็นนายหน้า, ลูกหนี้, หรือตลาดให้แก่ทุนของชนชั้นสูง ซึ่งพยายามแปลงทุนเดิมของตนให้เกิดดอกออกผลในเศรษฐกิจสมัยใหม่”⁴⁴⁰

คำอธิบายข้างต้นเกิดขึ้น ทั้งๆ ที่ปรากฏงานวิจัยที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์รองรับอย่างน่าเชื่อถือว่านายทุนพ่อค้าข้าวที่ส่งข้าวออกในยุคแรกนั้นได้ประโยชน์จากการอุปถัมภ์ของชนชั้นนำ อาศัยอภิสิทธิ์ที่ชนชั้นนำบันดาลให้ ในขณะที่พ่อค้าข้าวรายย่อยและโรงสีก็ได้ประโยชน์จากการสร้างทางรถไฟและการปราบปรามโจรผู้ร้ายของรัฐบาล⁴⁴¹ อิจิโร คากิซากิ ได้วิเคราะห์อย่างน่าเชื่อถือว่าการสร้างทางรถไฟโดยชนชั้นนำกรุงเทพฯ ทำให้เกิด “การรวมตัวของระบบเศรษฐกิจที่มีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง” ส่งผลให้ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือกลายเป็นเมืองบริวารของกรุงเทพฯ และราษฎรในภาคเหนือและภาคอีสานก็ได้อาศัยเส้นทางรถไฟนี้ในส่งข้าวและหมูมายังกรุงเทพฯ ผ่านพ่อค้าคนกลางชาวจีน⁴⁴²

แน่นอนว่าราษฎรในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องเผชิญกับปัญหาและความไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจและสังคมไม่น้อยเลย แต่การมองรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ควรจะต้องมีความ “เป็นกลาง” มากขึ้น ไม่สุดโต่งไปในทางใดทางหนึ่ง เพื่อจะสามารถเข้าใจความซับซ้อนของความเปลี่ยนแปลงในยุคดังกล่าวนี้และยุคที่ตามมา

จุดมุ่งหมายในการเขียนประวัติศาสตร์

จุดมุ่งหมายของนักประวัติศาสตร์แต่ละคนในการเขียนประวัติศาสตร์ นับเป็น “อคติ” สำคัญ ที่มีผลต่อการตั้งคำถามทางประวัติศาสตร์และวิธีวิทยาที่เลือกใช้ในการวิจัย เนื่องจากงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่เป็นผลมาจากการวิจัยอย่างละเอียดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ล้วนแต่เกิดขึ้น

⁴⁴⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมทางการเมืองไทย” วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 (24) มกราคม - มิถุนายน 2554, น. 52-55.

⁴⁴¹ พรณี บัวเล็ก, ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457-2482 : บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2545.

⁴⁴² อิจิโร คากิซากิ, “รถไฟกับการรวมตัวทางเศรษฐกิจของไทยในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2” ใน วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ฯ ฉบับที่ 29 (2550), น. 1-45.

ในทศวรรษ 2520 การวิเคราะห์ในที่นี้จึงเน้นจุดมุ่งหมายในการเขียนประวัติศาสตร์ที่สร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับ “มนุษย์” และ “วัฒนธรรม” ในทศวรรษดังกล่าวนี้เป็นหลัก

ในทศวรรษ 2510 นั้น จุดมุ่งหมายของการเขียนประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นได้จากบทความเรื่อง “สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพกับอาร์โนลด์ ทอยน์บี” (พ.ศ.2512) ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกร้องให้ศึกษาประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นความรู้ที่ “มีคุณค่าในตัวของตัวเอง”⁴⁴³ โดยเตือนให้ระมัดระวังอคติอันเกิดจากการครอบงำของวิทยาศาสตร์ ชาตินิยม กษัตริย์นิยม และประชาธิปไตย⁴⁴⁴ แนวความคิดในเรื่องความรู้ที่ “มีคุณค่าในตัวของตัวเอง” นี้ ไม่ได้รับการเน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในช่วงหลังๆ เมื่อวงวิชาการไทยให้ความสำคัญแก่ “การสร้างความรู้เพื่อรับใช้สังคม” และในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาวงวิชาการไทยยังได้รับเอาทัศนะเกี่ยวกับ “ความจริง” แบบหลังสมัยใหม่มากขึ้น ทำให้แนวคิดเรื่องความรู้ที่ “มีคุณค่าในตัวของตัวเอง” ถูกกลืนเลือนหรือละทิ้งไปอย่างสิ้นเชิง

อย่างไรก็ตาม หากยังคงเห็นว่า การบรรลุ “บรมธรรม” เป็นจุดมุ่งหมายสำคัญในชีวิต และการศึกษาศิลปวิทยาการคือการค้นหา “สัจจะ” (เพื่อบรรลุ “บรมธรรม”) ก็ย่อมจะต้องเห็นว่า “ความรู้เพื่อตัวของมันเอง” มีความสำคัญอยู่เสมอ แทนที่จะ “มองความรู้เป็นเครื่องมือ ไม่ใช่เป็นจุดหมายปลายทางในตัวของมันเอง”⁴⁴⁵ หรือมองความรู้ว่าเป็นวาทกรรมเท่านั้น

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญแก่การศึกษาศิลปวิทยาการเพื่อบรรลุ “บรมธรรม” ในงานเขียนเรื่อง “สภาพเศรษฐกิจสังคมไทยยุคใหม่ จริยธรรมในการศึกษาสำหรับอนาคต” (พ.ศ. 2536) และในบทความเรื่อง “ประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์” (พ.ศ.2546) ก็ชี้ให้เห็นว่า “วิชาการในปัจจุบันไม่ได้ถือความดับทุกข์เป็นเกณฑ์ของประโยชน์...อันที่จริงวิชาการของโลกปัจจุบันสนใจใฝ่ใถ้อยู่ในเป้าหมายมากกว่าใฝ่ใถ่อยู่ใต้อำนาจของสามใบที่อยู่ในอุ้งพระหัตถ์ของ

⁴⁴³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพกับอาร์โนลด์ ทอยน์บี” สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (มิถุนายน-สิงหาคม 2512), น. 31. (เน้นโดยผู้วิจัย).

⁴⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 19-34.

⁴⁴⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สภาพเศรษฐกิจสังคมไทยยุคใหม่ จริยธรรมในการศึกษาสำหรับอนาคต, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2536), น. 57.

พระพุทธเจ้า”⁴⁴⁶ อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ สรุปในตอนท้ายว่า การ “ถือเอาความดับทุกข์เป็นเกณฑ์ของการเสาะแสวงหาวิชาความรู้” ก็มีความสำคัญอย่างมาก

“ผมไม่ได้หมายความว่า เราไม่ควรถือเอาความดับทุกข์เป็นเกณฑ์ของการเสาะแสวงหาวิชาความรู้ของโลกสมัยใหม่ ตรงกันข้าม ผมคิดว่าควรอย่างยิ่ง แต่จะทำได้อย่างไรผมไม่ทราบเหมือนกัน เพราะการแสวงหาวิชาความรู้ของโลกสมัยปัจจุบันไม่ได้แยกแยะมาจากฐานคิดอย่างนั้น...แล้วก็ทำให้โลกเราเป็นอยู่อย่างที่เป็นอยู่อย่างนี้ คือมั่งคั่งทางวัตถุ แต่หาความสงบสุขไม่ค่อยได้

ฉะนั้น ถ้าหากทำได้ ผมอยากเห็นการสร้างสถาบันวิชาการที่ศึกษาวิชาการความรู้ต่างๆ จากฐานคิดของพุทธธรรม เรียนเศรษฐศาสตร์ชนิดที่มุ่งจะทำให้ความทุกข์ของคนในโลกน้อยลงทั้งด้านกายและใจ เรียนกฎหมาย, เรียนประวัติศาสตร์, เรียนวิทยาศาสตร์ ฯลฯ ก็เพื่อให้ได้บรรลุสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์จะพึงบรรลุได้ นั่นคือ พระนิพพาน

วิธีการเข้าสู่วิทยาการตามแนวนี้ มีผู้ทำและศึกษาวางแนวไว้มากมายหลายวิชา แม้แต่สถาบันวิชาการที่ทำอย่างนี้โดยตรงก็มีในประเทศอื่นบางประเทศ ถ้าไทยจะทำบ้าง จึงมิได้เป็นผู้นุกเบิกไปอย่างเดียวดาย แต่สามารถสร้างเครือข่ายเรียนรู้จากกันและกันได้กว้างขวาง”⁴⁴⁷

นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้ถือว่าตนเองเป็นนักคิดแบบหลังสมัยใหม่ที่ปฏิเสธความพยายามที่จะเข้าถึง “ความเป็นจริง” (reality) อย่างสิ้นเชิง แม้ว่าการศึกษาในแนวที่เรียกว่า Post-modern ที่มองว่างานเขียนประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของการสร้างโครงเรื่อง (plot) รวมทั้งการมองเรื่องต่างๆ ในแง่ของการสร้างความหมายหรืออัตลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และมีลักษณะเลื่อนไหล มิได้พิจารณาในแง่ที่มีแก่นแกนตายตัวแบบสารัตถะนิยม (essentialism) จะปรากฏในผลงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ อย่างน้อยตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เช่น การวิเคราะห์ **“ชาติไทยและเมืองไทย ในแบบเรียนประถมศึกษา”** (พ.ศ.2534) ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ อ้างอิง Imagined

⁴⁴⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์” มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับที่ 1206 วันที่ 26 กันยายน - 2 ตุลาคม 2546 พิมพ์ซ้ำใน ประวัติศาสตร์ ชาติ ปัญญาชน, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), น. 45-46.

⁴⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 46.

Communities ของ Benedict Anderson ⁴⁴⁸ นอกจากนี้ยังปรากฏในบทความ “**ชาตินิยมใน ขบวนการประชาธิปไตย**”⁴⁴⁹ และบทความขนาดสั้นที่เผยแพร่ทางหนังสือพิมพ์อีกเป็นจำนวนมาก โดยบางส่วนของตีพิมพ์ในหนังสือ **การเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ**⁴⁵⁰ และ **ประวัติศาสตร์ ชาติ ปัญญาชน**⁴⁵¹ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีคำถามกับวิธีคิดและวิธีวิทยาแบบหลังสมัยใหม่ ดังที่ได้วิพากษ์วิจารณ์แนวคิดของ “นักวิชาการ...(รุ่นใหม่อล้าสุดจากท่าเรือ)” ดังนี้

“ถ้าพูดกันทางวิชาการ **ความรู้**คือสิ่งที่ไร้โครงสร้างครับ เพราะโครงสร้างของความรู้คือ กลไกและเทคนิควิธีของการช่วงชิงอำนาจจากคนทุกๆ ไป ไปกระจุกไว้กับคนบางกลุ่ม

โครงสร้างที่ไม่ทำอย่างนั้นจะมีบ้างหรือไม่ ผมก็ไม่ทราบ แต่นักวิชาการสมัยใหม่แกะกล่อง (รุ่นใหม่อล้าสุดจากท่าเรือ) เขาว่าไม่มีหรอก **หน้าที่**ของนักวิชาการจึงไม่ใช่ไปสร้างโครงสร้างให้แก่ความรู้ แม้แต่โครงสร้างที่ไม่เอื้ออำนาจให้แก่กลุ่มผู้มีอำนาจในปัจจุบันก็ตาม เพราะถึงอย่างไรโครงสร้างก็จะเอื้ออำนาจให้แก่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งจนได้ ไม่คนกลุ่มนี้ ก็คนกลุ่มใหม่

นักวิชาการมีหน้าที่เพียงแต่ปลิ้นเอาส่วนที่บิดเบือนของความรู้เก่าและโครงสร้างความรู้เก่าออกมาเฉยๆ ตั้งคำถามใหม่กับสิ่งที่ความรู้เก่าไม่เคยถาม เพื่อทำให้มองเห็นว่าอำนาจถูกแฝงเร้นไว้ใน “**ความรู้**” (รวมถึงความไม่ยอมรับก็เป็นอีกส่วนหนึ่งของความรู้ด้วย) ก็พอแล้ว

⁴⁴⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ชาติไทย และเมืองไทย ในแบบเรียนประถมศึกษา” ใน **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์**, (อ้างแล้ว), น.47-88.

⁴⁴⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ชาตินิยมในขบวนการประชาธิปไตย” ใน **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์**, (อ้างแล้ว), น.172-194.

⁴⁵⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **การเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548).

⁴⁵¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์ ชาติ ปัญญาชน**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548).

แฉไพล่โครงสร้างเก่า, รื้อโครงสร้างเก่า, ถอดข้อต่อสำคัญของโครงสร้างเก่าออก แต่อย่าไปสร้างโครงสร้างใหม่ขึ้น เพราะนั่นก็คือการรับใช้อำนาจปัจจุบันหรืออนาคตนั่นเอง... เดียวจะทำให้กลายเป็นโมเดิร์น ไม่ใช่โพสต์โมเดิร์น

ความรู้ที่ไม่มีโครงสร้าง ก็กลายเป็นการรับรู้เป็นเรื่องราวๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกันเอง แม้แต่เรียก...ว่ารัฐศาสตร์ ก็เป็นการยึดยึดโครงสร้างให้แก่การแสวงหาความรู้ที่ไร้โครงสร้างโดยอัตโนมัติ อาจพูดได้ว่าไม่สอดคล้องกับยุคสมัยของโลกยุคโพสต์โมเดิร์น...⁴⁵²

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เปรียบความรู้แบบโพสต์โมเดิร์นกับน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยา “เฝ้ามองแม่น้ำที่ไม่เป็นของเราและไม่เกี่ยวกับเรากำลังไหลเอื่อยไปเบื้องหน้า...เอ๊ะ มันมีแต่น้ำหรือมีแม่น้ำด้วยกันแน่ะ”⁴⁵³

แม้ว่าจะตั้งคำถามต่อวิธีคิดและวิธีวิทยาของพวกโพสต์โมเดิร์น แต่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็เห็นคุณค่าของญาณวิทยาแบบโพสต์โมเดิร์นอยู่มาก เพราะเห็นว่า “ญาณวิทยาแบบไทยที่ถือว่า มีคนบางคนเข้าถึงความจริงสูงสุดนั้น ยังเป็นญาณวิทยาของคนส่วนใหญ่ในประเทศอยู่ ไม่ว่าเราจะรับวัฒนธรรมฝรั่งมามากเพียงใดก็ตาม และญาณวิทยาแบบนี้ยังเป็นฐานของระบบการศึกษาไทย และการเมืองไทยสืบมาจนปัจจุบัน ไม่ว่าเราจะเรียกระบบปกครองของเราว่าประชาธิปไตยหรือไม่ก็ตาม”⁴⁵⁴ จึงควรเปลี่ยนแปลงญาณวิทยาของคนไทย เพื่อให้มีท่าทีใหม่ต่อความรู้ กล่าวคือ

“ประชาธิปไตยสมัยใหม่ที่เรารู้จักนั้น เป็นระบบที่วางอยู่บนญาณวิทยาแบบใหม่ของฝรั่ง (ใหม่กว่าสมัยกลาง) นั่นก็คือความรู้ทุกอย่าง ไม่ว่าจะอยู่ในมือใครก็ตาม ย่อมอาจถูกตรวจสอบได้เสมอ มี “ศักดิ์และสิทธิ์” เท่าๆ กันหมด เพราะจะเป็นที่ยอมรับได้ก็ต้องแสดงหลักฐานและเหตุผล

⁴⁵² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “นักศึกษาโพสต์โมเดิร์น” ใน มุกหอม วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), *บริโศกโพสต์โมเดิร์น*, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2547), น. 124-126.

⁴⁵³ เรื่องเดียวกัน, น. 124-126.

⁴⁵⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, (2 สิงหาคม 2548), *การปฏิวัติทางญาณวิทยา* ค้นหาเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2558, จาก <http://v1.midnightuniv.org/midnight2545/document9590.html>

วิธีคิดมาให้เป็นที่ยอมรับ จะมาประกาศปาวๆ เพราะถือว่าเป็นนายกฯ หรือเป็นผู้มีสถานะสูงอย่าง
เดียวไม่ได้

พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ ประชาธิปไตยเป็นระบอบปกครองของคนไม่รู้ด้วยกัน ที่ใครอ้างว่ารู้นั้น
คนอื่นอาจเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ ขึ้นอยู่กับว่าเขาแสดงกระบวนการคิดของเขาให้เป็นที่
เชื่อถือได้หรือไม่ต่างหาก

ปราศจากการปฏิวัติทางญาณวิทยา ประชาธิปไตยไทยย่อมอ่อนแอเป็นธรรมดา
รัฐธรรมนูญหรือทหารประชาธิปไตยหรือประชาธิปไตยก็ไม่สามารถทำให้เกิดความมั่นคงของ
ระบอบนี้ขึ้นมาได้ เพราะลึกลงไปจริงๆ เรายังแสวงหาคนที่กุมความจริงไว้ในมือมาปกครอง
มากกว่าจะถกเถียงแลกเปลี่ยนระหว่างคนไม่รู้ด้วยกัน⁴⁵⁵

การเปลี่ยนญาณวิทยา ส่วนหนึ่งทำได้ด้วยการ “วิพากษ์ทัศนะครอบงำทางวิชาการ”
และเสริมสร้าง “วิธีคิดที่เป็นประวัติศาสตร์”⁴⁵⁶ งานเขียนประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึง
วิพากษ์ความรู้เดิม ก่อนที่จะเสนอมุมมองใหม่ต่อเรื่องต่างๆ เป็นระยะๆ โดยใช้วิธีคิดที่เป็น
ประวัติศาสตร์คือการอธิบายเรื่องต่างๆ โดยพิจารณาบริบททางสังคมหรือเงื่อนไขแวดล้อม
จุดมุ่งหมายสำคัญในการเขียนประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงมุ่งให้เข้าใจความ
เปลี่ยนแปลงที่หลากหลายและซับซ้อนของเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมไทย ที่มีผล
ต่อชีวิตของคนไทย เมื่อคนไทยเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายและซับซ้อนแล้ว ก็จะมี
ศักยภาพในการตัดสินใจด้วยตัวเอง หรือมองเห็น “ทางเลือก” ของชีวิตและสังคมมากขึ้น และยังมี
วัฒนธรรมทางความคิดและวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่ ไม่เชื่อในมหาบุรุษหรือผู้นำหรือการ
มีคนดีเป็นผู้ปกครอง ให้ความสำคัญแก่ประชาชนทุกชาติพันธุ์ ทุกเพศ ทุกท้องถิ่น

เมื่อนักวิชาการหลายคนในวงวิชาการประวัติศาสตร์ รวมทั้งนิธิ เอียวศรีวงศ์ ยอมรับว่า
ความรู้ทางประวัติศาสตร์มิใช่การค้นพบ “ความเป็นจริง” แต่นักประวัติศาสตร์ “สร้างเรื่องขึ้นมา...
นักประวัติศาสตร์ยังใช้โลกทัศน์, ค่านิยม, ความเชื่อ, อคติ ในการสร้างด้วย ไม่ต่างจากนักเขียนนวน

⁴⁵⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁵⁶ ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ กำหนดไว้เป็นหัวข้อหนึ่งในวิชาสังคมและวัฒนธรรมไทย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

นิยาย”⁴⁵⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็อธิบายว่า จุดมุ่งหมายในการเขียนประวัติศาสตร์คือการสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ เช่น การสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ให้แก่ เหตุการณ์, ชาติ, ชาติพันธุ์, ชนชั้น, ชนชั้นกลาง ชาวบ้าน ฯลฯ ซึ่ง “ความต่างระหว่างประวัติศาสตร์กับนวนิยายไม่ได้อยู่ที่หลักฐาน เพราะนิยายอิงประวัติศาสตร์ที่เขียนอย่างประณีตก็ใช้หลักฐานพอๆ กัน ความต่างอยู่ที่ว่า ประวัติศาสตร์มีพลังที่จะให้ความหมายเชิงสัญลักษณ์แก่ปัจจุบันได้มากกว่านวนิยายอย่างเทียบกันไม่ได้”⁴⁵⁸

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่ได้อธิบายว่า ทำไม “ประวัติศาสตร์มีพลังที่จะให้ความหมายเชิงสัญลักษณ์แก่ปัจจุบันได้มากกว่านวนิยาย” แต่ระบุว่า

“ความหมายเชิงสัญลักษณ์หรือสัญลักษณ์ี่สำคัญ คนเราจะคิดอะไร ทำอะไร สัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ รอบตัวอย่างไร ก็ล้วนเกิดขึ้นจากการมองสิ่งอื่นๆ นั้นตามความหมายเชิงสัญลักษณ์หรือสัญลักษณ์ทั้งสิ้น...

ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่ถูกสร้างขึ้น ความหมายเชิงสัญลักษณ์ก็ถูกสร้างขึ้นเหมือนกัน ไม่ได้มีอยู่ในธรรมชาติ ประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมืออันวิเศษสำหรับสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ของสิ่งต่างๆ”⁴⁵⁹

เมื่อทัศนคติของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เปลี่ยนไปเช่นนี้แล้ว งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา จึงมุ่งทำลาย “ความหมายเชิงสัญลักษณ์” ของบุคคล ชนชั้น และสถาบัน ที่ทำให้กลุ่มผู้มีอำนาจในรัฐไทยและสังคมไทยได้เปรียบ และเปลี่ยนแปลงความหมายเชิงสัญลักษณ์ของกลุ่มคนที่ตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ โดยยังคงพยายามรื้อ “ปม” สำคัญๆ ในตาข่ายแห่งความทรงจำเดิมของคนไทย เพื่อทำลาย “กระบวนทัศน์ครอบงำ” หรือเปลี่ยนญาณวิทยาแห่งความรู้ของคนไทย พร้อมกับสร้าง “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ขึ้นใหม่ด้วย

⁴⁵⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “เรื่องจริงอิงนิยาย” ใน การเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), น. 4.

⁴⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 4.

⁴⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 5.

เนื่องจากต้องการทำให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์มีบทบาทในการสร้าง “ตาข่ายแห่งความทรงจำใหม่” และสร้าง “ความหมายเชิงสัญลักษณ์” อย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนช่วยให้คนไทย “รู้จักตัวเอง” หรือเข้าใจความเปลี่ยนแปลงอย่างซับซ้อนของสังคมไทย นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงให้ความสำคัญกับการทำให้ความรู้น่าเชื่อถือ ด้วยการใช้ “วิธีคิดที่เที่ยงธรรมและเป็นกลาง โดยเคารพในข้อเท็จจริงและเหตุผลเป็นสำคัญ”⁴⁶⁰ แม้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์บางเรื่อง นิธิ เอียวศรีวงศ์ เองจะไม่ได้ทำตามหลักการดังกล่าวอย่างเคร่งครัด ซึ่งอาจเนื่องมาจากอคติที่มีอยู่ และข้อจำกัดในแง่เวลาที่มีไม่เพียงพอ (ดังกล่าวมาแล้ว) แต่ส่วนใหญ่แล้วงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้ “วิธีคิดที่เที่ยงธรรมและเป็นกลาง โดยเคารพในข้อเท็จจริงและเหตุผล” เพื่อสร้างความรู้ใหม่ขึ้นมาจากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างกว้างขวาง พร้อมกับใช้วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์อย่างละเอียดและพิถีพิถัน

อาจกล่าวได้ว่า ก่อนจะถึงทศวรรษ 2540 “อคติ” สำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็คือการให้ความสำคัญแก่ “การรู้จักตัวเอง” เพื่อ “ความเป็นตัวของตัวเอง” รวมทั้งความสามารถของมนุษย์ (คนไทย) และสังคมไทยที่จะปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมของตนเอง (วัฒนธรรมไทย) ซึ่งการที่จะกำหนดชีวิตของตัวเองได้เช่นนี้ จำเป็นจะต้องรู้จักตัวเอง “ตามที่เป็นจริง” เพราะ “ผู้ไม่รู้จักอดีตของตนเองย่อมมีชีวิตอยู่ในความมืด”⁴⁶¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงให้ความสำคัญแก่การค้นหา “ความเป็นจริง” หรือ “การประมาณความเป็นจริงเกี่ยวกับอดีต” ที่ใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด

การให้ความสำคัญแก่ “การประมาณความเป็นจริงเกี่ยวกับอดีต” เพื่อ “รู้จักตัวเอง” ทำให้วิธีวิทยาที่ใช้ในการวิจัยของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เน้นไปที่การตรวจสอบหรือประเมินคุณค่าหลักฐานอย่างละเอียดกว้างขวาง และเคร่งครัดในการตีความหลักฐานโดยพิจารณาทั้งเนื้อหาของหลักฐานเองและบริบทของหลักฐานเหล่านั้นเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงที่ถูกต้องและความหมายที่น่าเชื่อถือ และเพื่อให้เป็นที่ยอมรับในความถูกต้องและมีความน่าเชื่อถือมากกว่าความรู้ชุดเดิม จึงจำเป็นต้องมี

⁴⁶⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์ อาคม พัทธินะ, *หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย* น.26.

⁴⁶¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์ ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ), *ปรัชญาประวัติศาสตร์*, (อ้างแล้ว), น. 168. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ความ “**เป็นกลาง**” ในการวิเคราะห์และตีความมากที่สุดเท่าที่ “**ข้อจำกัด**” ต่างๆ (เช่น ข้อจำกัดของหลักฐาน ภาษาของมนุษย์ วัฒนธรรมทางความคิด และความเป็นมนุษย์ของนักประวัติศาสตร์เอง เป็นต้น) จะเอื้อให้สามารถทำได้

“**การรู้จักตัวเอง**” นี้ จำเป็นต้องรู้อดีตของตนเองซึ่งเป็นต้นกำเนิดหรือเป็นที่มาของ “**คนไทย**” และ “**สังคม-วัฒนธรรมไทย**” ในปัจจุบัน ยิ่งรู้จักอดีตมากเท่าไรก็ยิ่งรู้จักตัวเองในปัจจุบันได้มากขึ้น และมองเห็นแนวโน้มของความเปลี่ยนแปลงในอนาคตได้ดีขึ้น และมีใช้การรู้จักอดีตตามมุมมองเดิมที่ชนชั้นนำในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์กำหนดขึ้น เพราะอดีตในสายตาของชนชั้นนำย่อมเป็นอดีตที่พระมหากษัตริย์หรือผู้นำเท่านั้นที่มีบทบาทสำคัญ และสร้างความทรงจำร่วมที่ทำให้อำนาจของชนชั้นนำมั่นคง

ในทศวรรษ 2520 ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนประวัติศาสตร์เรื่องสำคัญๆ นั้น เห็นได้ชัดว่าเน้นคุณค่าของประวัติศาสตร์ในแง่ที่ช่วยให้ “**รู้จักตัวเอง**” อย่างใกล้เคียงความจริงที่สุด เพราะเห็นว่า “**ผู้ที่**ไม่รู้จักอดีตของตนเอง ย่อมมีชีวิตอยู่ในความมืด”⁴⁶² ขณะเดียวกันก็เห็นว่าหน้าที่ของความรู้ทางประวัติศาสตร์ไม่ใช่การสอนศีลธรรมหรือปลูกฝังระบบคุณค่าใดๆ “**ประวัติศาสตร์** ไม่มอบค่านิยมอย่างใดอย่างหนึ่งแก่สังคมนอกจากความเคารพต่อสัจจะ ในขณะที่เดียวกันประวัติศาสตร์ก็ไม่รับค่านิยมอย่างใดอย่างหนึ่งของสังคมไปครอบงำตนเช่นกัน”⁴⁶³

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า “**ความรู้ตามที่มันเป็นจริง**” เกี่ยวกับอดีต มีคุณค่าทั้งต่อบุคคลและสังคม

คุณค่าของประวัติศาสตร์ต่อ “**ชีวิตของบุคคล**” อยู่ที่ “**ความรู้เกี่ยวกับอดีตตามที่มันเป็นจริง**” ดังนี้

“**ในชีวิตของบุคคล ความรู้เกี่ยวกับอดีตตามที่มันเป็นจริงทำให้เขารู้จักตัวของเขาเอง การรู้จักตัวของเขาเองทำให้เขารู้ว่าจะทำอะไรในปัจจุบันและอนาคต แต่ก็ไม่ช่วยให้เขาเลือกทำได้ถูกเสมอไป...**

⁴⁶² เรื่องเดียวกัน, น. 163.

⁴⁶³ เรื่องเดียวกัน, น. 166.

แต่ถ้าเขารู้อดีตของเขาเองอย่างแจ่มแจ้ง และต้องการเลือกทางออกอย่างจริงจัง เขาก็ยังต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับอดีตของเขาและของสังคมของเขาอย่างมากในการพิจารณา...

อย่างไรก็ตามแม้ไม่ได้ใคร่ครวญอย่างรอบคอบโดยอาศัยประวัติศาสตร์ของตัวเองและสังคมของเขาถึงเพียงนี้แล้ว ก็ไม่เป็นหลักประกันว่าเขาจะเลือกทางออกที่ดีที่สุดได้ แต่ไม่น่าสงสัยอันใดว่าโอกาสที่เขาจะเลือกได้ถูก ย่อมมากกว่าการบิดเบือนประวัติศาสตร์ของตัวเองและสังคมของเขา⁴⁶⁴

คุณค่าของประวัติศาสตร์ต่อ “สังคม” ก็อยู่ที่ “ความรู้เกี่ยวกับอดีตตามที่มันเป็นจริง” เช่นกัน

“สังคมก็สามารถหาประโยชน์จากประวัติศาสตร์ได้โดยนัยเดียวกับบุคคล สังคมคนรู้ว่าตนได้ผ่านประสบการณ์อะไรมาในอดีต เพื่อนบ้านของตนได้ผ่านประสบการณ์อะไรมาในอดีต มิตรและศัตรูของตนได้ผ่านประสบการณ์อะไรมาในอดีต และในฐานะสมาชิกของสังคมมนุษยชาติ มนุษยชาติได้ผ่านประสบการณ์อะไรมาในอดีต ความรู้ทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ไม่ช่วยให้เรียนสำเร็จรูปว่าควรจะทำอะไรในทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือวัฒนธรรม แต่ประวัติศาสตร์ทำให้สังคมรู้จักว่าตนคือใคร มีความสามารถเพียงใด และมีข้อจำกัดเพียงใด มีทางเลือกอะไรและทางเลือกแต่ละอย่างน่าจะให้ผลอย่างไร เช่นเดียวกับบุคคล ความรู้เช่นนี้ไม่เป็นหลักประกันว่าสังคมจะเลือกทางดำเนินของตนได้ถูกเสมอไป แต่ก็เห็นได้ชัดว่าเป็นวิธีเลือกที่ดีกว่าทางอื่น เพื่อให้ให้วิธีเลือกเช่นนี้มีประสิทธิภาพบ้าง จำเป็นอย่างยิ่งว่าสังคมนั้นต้องรู้ประวัติศาสตร์หรืออดีตที่เที่ยงธรรม มิใช่อดีตที่บิดเบือนหรือทรงคุณค่าผิวเผินเพียงเพื่อส่งเสริมความรักชาติ ความจริงที่แม้จะปวดร้าวย่อมให้คุณในแง่ที่ดีกว่าการประโลมใจด้วยความเท็จ ซึ่งมักจะก่อให้เกิดความหลงตัว ความชิงชังเชื้อชาติอื่นโดยไร้เหตุผล ความยึดมั่นถือมั่นผิดๆ ฯลฯ อันมักจะนำความหายนะมาแก่สังคมได้อย่างเหลือคณานับ⁴⁶⁵

เนื่องจากก่อนหน้าทศวรรษ 2540 นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าการแสวงหาความรู้ทางประวัติศาสตร์ เป็นการแสวงหา “สัจจะ” เกี่ยวกับชีวิตและสังคม-วัฒนธรรม จึงอาจกล่าว

⁴⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 166-167

⁴⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 167-168.

ได้ว่า ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ประวัติศาสตร์ย่อมเป็นทั้งหนทางในการ “รู้เท่าทัน ความเปลี่ยนแปลง” และเป็นหนทางหนึ่งในการบรรลุถึง “บรรณธรรม” หรือ “ความเป็น ธรรมดาโลก” ดังที่เขียนไว้ว่า

“ความใฝ่รู้อีกอย่างหนึ่งเป็นความใฝ่รู้เพื่อตัวของมันเอง เป็นความดีในตัวของมันเองที่ทำให้ ตัวเองรู้ เพราะความรู้ทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น...ความใฝ่รู้เช่นนี้จะมีพลังดำรงอยู่ ได้ก็เพราะคนยังมองเห็นสิ่งประเสริฐสุดที่เรียกว่าบรรณธรรมในโลกทรรศน์ของตน ชีวิตมี จุดมุ่งหมายที่สูงส่งกว่าความสำเร็จในทางโลก...

ความรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของข่าวสารข้อมูล...ความรู้เท่าทันธรรมดาโลก เป็นเรื่องของ “ท่าที” ของบุคคลที่มีต่อสิ่งรอบตัว ซึ่งสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับบรรณธรรม ความรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงอาจก่อให้เกิดแบบแผนความประพฤติอันเหมาะสมขึ้นได้ชุดหนึ่ง แต่ ความรู้เท่าทันธรรมดาโลกก่อให้เกิดความสงบสุขในจิตใจที่จะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงนั้น ได้”⁴⁶⁶

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า “ความรู้เท่าทันธรรมดาโลก” หรือการบรรลุ “บรรณธรรม” มีความสำคัญ เพราะ “ปราศจากความรู้เท่าทันธรรมดาโลก การปรับจริยธรรมเพื่อเผชิญความเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจ-สังคมใหม่ ก็จะทำให้การล่อยตามกระแสโดยขาดความ เป็นตัวของตัวเอง พร้อมจะตกไปอยู่ในวังวนของการเอารัดเอาเปรียบกันเองและความร้อนรนจาก ความโลกในวัตถุ การมีบรรณธรรมเป็นรากฐานของจริยธรรมจึงสำคัญ เพื่อ...เป็นจริยธรรมที่กำกับ ด้วยคุณธรรม ไม่ใช่จริยธรรมที่จะเอาตัวรอดในโลกสมัยใหม่เท่านั้น”⁴⁶⁷

ในทัศนะของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ การบรรลุ “บรรณธรรม” ไม่จำเป็นต้องอาศัยศาสนาเพียง อย่างเดียว เพราะการศึกษาศิลปวิทยาเพื่อค้นหาสัจจะก็สามารถบรรลุ “บรรณธรรม” ได้

⁴⁶⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *สภาพเศรษฐกิจสังคมไทยยุคใหม่ จริยธรรมในการศึกษาสำหรับอนาคต*, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2536), น. 57-58.

⁴⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 58.

“แต่ที่จริงแล้วการศึกษาวิทยาการเพื่อรู้ความจริงย่อมประกอบด้วยศีลธรรม และแนวคิดที่จินตนาการขึ้นเกี่ยวกับความเป็นจริงของโลกและชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้...หากการศึกษาวิทยาการถูกเปลี่ยนแปลงให้ลงสู่ระดับลึกขึ้นคือการแสวงหาความจริง ไม่ใช่การแสวงหาประโยชน์ ใช้สอยจากความรู้เพียงอย่างเดียว การศึกษาวิทยาการก็เป็นทางนำไปสู่ความเข้าถึงบรมธรรมได้เช่นกัน”⁴⁶⁸

ในระดับของ “ความรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลง” นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าคนไทยในปัจจุบันจำเป็นต้องรู้จักอดีตของตัวเองจากมุมมองใหม่ โดยจะต้องทำลาย “ปม” ตาข่ายแห่งความทรงจำเดิมแต่ละปมลงไปแล้วสร้าง “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” ขึ้นมาใหม่ที่ “ครอบคลุมไม่แต่เฉพาะเวลาในอดีตเท่านั้น หากรวมถึงเวลาของปัจจุบันและอนาคต” ได้ดีกว่าเดิม⁴⁶⁹ ซึ่งก็คือความทรงจำเกี่ยวกับมนุษย์ที่สัมพันธ์กันอย่างซับซ้อน ท่ามกลางพลังของวัฒนธรรมและบริบททางเศรษฐกิจและสังคมที่กำหนดทางเลือกในชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมนั่นเอง

เนื้อหาประวัติศาสตร์แบบที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียน มีจุดมุ่งหมายทางการเมืองในแง่ที่ช่วยเปลี่ยน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” เพื่อสถาปนาความทรงจำชุดใหม่ให้กับสังคมไทย โดยที่ตระหนักว่า “การเปลี่ยนตาข่ายแห่งความทรงจำเป็นความเจ็บปวดในทุกสังคม” เพราะความทรงจำไม่ได้หมายถึงเรื่องอดีตเท่านั้น แต่หมายรวมถึงความเข้าใจของเราต่อปัจจุบัน และการคาดหมายของเราต่ออนาคต ประวัติศาสตร์เรื่องหนึ่งๆ เป็นเหมือนปมๆ หนึ่งในตาข่ายแห่งความทรงจำ ถ้าเรารู้ปมๆ หนึ่งมันกระทบปมอื่นๆ ไปหมด ถ้าเรารู้ความทรงจำต่ออดีตของเราเรื่องหนึ่ง มันกระทบความทรงจำอื่นๆ เกี่ยวกับอดีตของเรา กระตุ้นความเข้าใจของเราเกี่ยวกับปัจจุบัน และกระตุ้นความคาดหมายของเราต่ออนาคต ว่าเราจะเดินไปสู่อะไร อย่างไร เพื่ออะไร ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า

“เพราะการทำลายปมประวัติศาสตร์แต่ละปม ย่อมหมายถึงการที่ต้องถักทอตาข่ายแห่งความทรงจำใหม่...ซึ่งครอบคลุมไม่แต่เฉพาะเวลาในอดีตเท่านั้น หากรวมถึงเวลาของปัจจุบันและ

⁴⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 59.

⁴⁶⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, (ข้างแล้ว), น.9.

อนาคตด้วย...ดาข่ายแห่งความทรงจำ...เป็นฐานให้แก่ความเป็นจริงในปัจจุบันและความคาดหวังในอนาคต ฉะนั้น การถกทอดดาข่ายแห่งความทรงจำใหม่จึงเป็นความเจ็บปวดในทุกสังคม แม้กระนั้นก็เป็นความจำเป็น เพราะไม่มีสังคมใดสามารถเผชิญความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นชั่วนาตาปีได้ ด้วยความทรงจำที่ไม่ทำให้ตนเองพร้อมจะเผชิญกับปัจจุบันและเข้าใจปัจจุบันได้จริง”⁴⁷⁰

การเปลี่ยน “ดาข่ายแห่งความทรงจำ” ทำให้หลุดพ้นจากกระบวนทัศน์ครอบงำ ทำให้แต่ละคนสามารถแสวงหา “ความจริง” หรือ “สัจจะ” ตามที่ตนมองเห็น ซึ่งไม่จำเป็นต้องเหมือนคนอื่น ทำให้จำเป็นต้องรู้เท่าทันกระบวนทัศน์ครอบงำและมีเสรีภาพในการแสวงหาสัจจะ ซึ่งมีความสำคัญทั้งในแง่การรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของชีวิตและสังคม และเป็นหนทางนำไปสู่บรมธรรมได้ในที่สุด การเปลี่ยนดาข่ายแห่งความทรงจำนี้เชื่อมโยงไปถึงการเปลี่ยนอัตลักษณ์ของชาติไทย และสังคมไทย และอัตลักษณ์ของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมไทยด้วย

นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิจารณ์ว่า ในดาข่ายแห่งความทรงจำเดิม หรือ “ประวัติศาสตร์แห่งชาติ” ส่วนหนึ่งที่เรามีอยู่ในปัจจุบัน “มีลักษณะกีดกัน (exclusive) คือกันเอาคนกลุ่มต่างๆ ออกไปจากความทรงจำร่วมกันของคนในชาติ คนส่วนใหญ่ในชาติไม่มีที่ยืนในประวัติศาสตร์ ข้าความทรงจำที่สร้างขึ้นในนามของ “ประวัติศาสตร์แห่งชาติ” ยังอาจทำลายหรือเหยียดอัตลักษณ์ของคนบางกลุ่มให้ด้อยเกียรติภูมิอีกด้วย”⁴⁷¹ งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ทำให้เห็นว่าชาติไทยประกอบด้วยคนหลายกลุ่ม หลายชนชั้น หลายเพศ หลายท้องถิ่น วิบุลยวิสัยที่ปกป้องเอกราชของชาติในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้รับการให้ความหมายใหม่ เช่น เรื่องเกี่ยวกับชาวบ้านบางระจัน การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ให้ภาพชาวบ้านบางระจันที่เข้ามารวมตัวกันเพื่อปกป้องชีวิตทรัพย์สินของตน หรือเป็น “กบฏชาวนา”⁴⁷² ซึ่งไม่ได้ตั้งใจที่จะเอาเลือดทาแผ่นดินเพื่อปกป้องชาติแต่อย่างใด แต่คนเหล่านี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของ “บรรพชนของชาติ” เช่นเดียวกับคนกลุ่มอื่นๆ เพราะ

⁴⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 8-9.

⁴⁷¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ข้อเสนอสังเขปประวัติศาสตร์แห่งชาติ” ใน ประวัติศาสตร์แห่งชาติ “ซ่อม” ฉบับเก่า “สร้าง “ฉบับใหม่”, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2549), น. 31.

⁴⁷² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “บางระจัน” ใน การเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), น.26.

“ชาติคือผู้คนจำนวนมากมายที่จะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ได้มีส่วนในการทำให้คนอื่น ๆ ดำรงอยู่ได้ จนต่างพากันสมัครใจเกาะเกี่ยวกันเป็นเครือข่าย นับตัวเองเป็นคนในสังคมเดียวกัน อาจเกื้อกูลกันในบางครั้ง และอาจเบียดเบียนกันในบางครั้ง แต่ก็ยังพอใจจะเกาะเกี่ยวกันเป็น สังคมร่วมกันต่อมาได้

นี่ต่างหากที่เป็นบรรพชนของชาติ

นับตั้งแต่ชาวนาที่ผลิตข้าวเลี้ยงตัวเอง ...ชาวมอญ ลาว เขมร จาม ญวน แวก ที่อพยพ เข้าสู่ประเทศไทยเพราะสมัครใจหรือถูกกวาดต้อนมาก็ตาม นุกเบิกที่รกร้างว่างเปล่า...สละแรงงาน สร้างสาธารณูปโภคตามแต่จะถูกบ้านเมืองกะเกณฑ์ รวมไปถึงคนที่อยู่บนพื้นที่สูง ซึ่งได้เข้ามาสู่ การแลกเปลี่ยนสินค้าและวัฒนธรรมกับคนพื้นราบ รักษาป่าต้นน้ำลำธารไว้สืบมา รวมไปถึงเจ๊กที่ เทียวเร่ร่อนค้าขายไปตามคลองชอกคลองซอย แลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภคบริโภคกับข้าวเพื่อนำส่ง โรงสี จนทำให้เกิดตลาดที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวขึ้นในประเทศนี้...คิดไปเถิดครับ จะพบบทบาทของ ผู้คนหลากหลายประเภทที่รวมกันเป็นต้นตระกูลไทย”⁴⁷³

งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ภาพใหม่ของ “ชาติ” ดังที่กล่าวข้างต้น นี้ นอกจากนับบทความ “**จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล ความเสื่อมสลายของกลุ่ม อำนาจเดิมที่ถูกระงับ**” เสนอภาพ “ผู้หญิง” ที่มีบทบาทสำคัญในท้องถิ่น คือท้าวเทพกระษัตรีและ ท้าวศรีสุนทรที่ต่อสู้เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของกลุ่มเครือญาติในบริบททางเศรษฐกิจและ การเมืองที่ทำให้อำนาจท้องถิ่นเสื่อมสลาย ซึ่งก็ต้องถือว่าเป็น “บรรพชนของชาติ” เช่นเดียวกัน โดยที่ “ผู้หญิง” ที่เป็นผู้นำกลุ่มเครือญาติในเกาะภูเก็ตนี้นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าสมควรที่จะมี อนุสาวรีย์ แต่ก็ควรเป็นอนุสาวรีย์ในความหมายที่แตกต่างจากเดิม ดังที่กล่าวว่า

“ภาพของวีรสตรีที่ถือดาบกวัดแกว่งต่อข้าศึกอาจปลุกเร้าความสำนึกชาตินิยมของคน ปัจจุบันได้ดี แต่อนุสาวรีย์ที่แท้จริงน่าจะเป็นความสามารถในการจัดตั้ง ความสุขุมคัมภีรภาพ สถานภาพอันสูงส่งทางสังคมและการเมือง ความเสียสละที่ให้แก่กลุ่ม (อันไม่จำเป็นต้องหมายถึง

⁴⁷³ เรื่องเดียวกัน, น.27-28.

ชาติ) และความเฉลียวฉลาดในการใช้เพื่อบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม เช่นเดียวกับผู้นำที่สามารถ ไม่ว่าหญิงหรือชาย”⁴⁷⁴

ใน พ.ศ.2527 เครก เจ. เรย์โนลด์ส (Craig J. Reynolds) เขียนบทความ “The Plot of History” และต่อมาได้เสนอบทความเรื่อง “The Plot of Thai History: Theory and Practice” (1992)⁴⁷⁵ ซึ่งได้รับความสนใจจากวงวิชาการไทยอย่างมาก⁴⁷⁶ อย่างไรก็ตาม เนื่องจาก นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของการ “ตีความ” และการสร้าง “ความหมาย” ของข้อเท็จจริงของอดีต “ทั้งหมด” (total history) อยู่แล้ว การเสนอโครงเรื่อง (plot) ของ “ประวัติศาสตร์แห่งชาติ” ขึ้นมาใหม่ เพื่อให้ “ชาติ” มีความหมายใหม่ จึงเป็นเรื่องที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้พยายามมาแต่แรก เพื่อให้เกิด “ตาท้ายแห่งความทรงจำ” ที่ครอบคลุมทั้งอดีตและอนาคต ครอบคลุมคนทุกชาติพันธุ์ ทุกชั้น ทุกท้องถิ่น ทุกเพศ อีกทั้งมองความเปลี่ยนแปลงของคนไทย สังคมไทย และวัฒนธรรมไทย ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับโลกภายนอก โดยที่ประชาชนมีบทบาทในด้านต่างๆ ที่กว้างขวางกว่าการเสียสละชีวิตเพื่อชาติ เพื่อจะสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของชาติไทยในฐานะที่เป็นชาติของทุกคน หรือเป็น “ประชาชาติ” ที่ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ “เกิดขึ้นจากการรวมกันของคนหลากหลายกลุ่ม ...ประชาชาติต้องมีลักษณะรวบรวม (inclusive) กล่าวคือสามารถดึงเอาความหลากหลายทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ศาสนา ความคิดทางการเมือง ฯลฯ ไว้ร่วมกันได้”⁴⁷⁷

นอกจากนั้นนิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเปลี่ยนอัตลักษณ์พระมหากษัตริย์ไปจากประวัติศาสตร์กระแสหลักซึ่งเน้นความเป็นมหาราชหรือ “มหาราช” ที่มีพระราชกรณียกิจในทางที่ทำให้ชาติมีเอก

⁴⁷⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “จากรัฐชายขอบสู่สมณทลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต ใน กรุงเทพฯ พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย, (อ้างแล้ว), น.195.

⁴⁷⁵ เครก เจ. เรย์โนลด์ส “โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย” ใน วารุณี โอธการมย์ (บรรณาธิการ, แปล), **เจ้าสัวขุนศึก คักดินา ปัญญาชน และคนสามัญ รวมบทความประวัติศาสตร์ของ เครก เจ. เรย์โนลด์ส**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2556).

⁴⁷⁶ แนวคิดนี้ได้รับการกล่าวถึงในแง่ที่ “รุกล้ำอาณาจักรศักดิ์สิทธิ์ของประวัติศาสตร์อย่างรุนแรง” โปรดดูคำอภิปรายของ เกษียร เตชะพีระ ในการอภิปรายเรื่อง “ประวัติศาสตร์กับการวิจัยด้านสังคมศาสตร์” หน้า 150.

⁴⁷⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ข้อเสนอสังเขปประวัติศาสตร์แห่งชาติ” ใน **ประวัติศาสตร์แห่งชาติ “ซ่อม” ฉบับเก่า “สร้าง” ฉบับใหม่**, (อ้างแล้ว), 31.

ราชและมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงในด้านต่างๆ แม้ว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ จะยกย่องหรือมองเห็นคุณค่าบางด้านในผลงานทั้งหลายของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ แต่ก็ได้วิพากษ์วิจารณ์ประวัติศาสตร์ “สกุลดำรงราชานุภาพ” ว่ามีลักษณะที่ไม่เหมาะกับคนไทยและสังคมไทยในระบอบประชาธิปไตยและในโลกยุคปัจจุบัน ที่คนไทยจะต้องฉลาดในการตัดสินใจหรือการปรับตัวบนฐานของความ “รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลง” และมีศักยภาพในการคิดอย่างซับซ้อน มิใช่หวังพึ่งผู้นำแบบมหานุรุชหรือผู้นำแบบ “สมเด็จพระปิยมหาราช” ตลอดไป

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เสนอภาพใหม่ของพระมหากษัตริย์ ที่ทรงเป็นมนุษย์ที่มีปฏิสัมพันธ์กับคนกลุ่มต่างๆ ในบริบทที่เปลี่ยนแปลง เช่น กวีหรือปัญญาชน พ่อค้า นักการเมือง ฯลฯ ที่ปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ อุดมการณ์ นโยบาย และบทบาทไปตามบริบทที่เปลี่ยนแปลง มิใช่ทรงเป็นนักรบแต่เพียงอย่างเดียว และพระมหากษัตริย์บางพระองค์ทรงมีความสัมพันธ์กับคนทั้งหลายในพระราชอาณาจักรในฐานะ “บุคคล” มิใช่ “สถาบัน” ทำให้ “ความเป็นมนุษย์” เช่น ความรู้สึก มีผลอย่างมากต่อบทบาทและพระราชกรณียกิจต่างๆ เช่น พระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นต้น ดังนั้น บทบาทของพระมหากษัตริย์จึงมิใช่เรื่องของพระมหากษัตริย์คนเดียวแต่เพียงอย่างเดียว แต่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจ มีการต่อสู้และการสร้างพันธมิตรทางการเมือง เพื่อรักษาและเพิ่มพูนพระราชอำนาจตามเงื่อนไขแวดล้อมของกษัตริย์แต่ละองค์ และพระมหากษัตริย์ในงานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังมี “วัฒนธรรม” เหมือนกับคนอื่นๆ และพระราชดำริ พระราชกรณียกิจต่างๆ หรือการกำหนดนโยบายทางการเมือง ล้วนเป็นผลมาจากวัฒนธรรมทางความคิด ภูมิหลัง และบริบททางสังคม ไม่ใช่เป็นผลมาจากคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ตามคติพุทธศาสนา เช่น การมีทศพิธราชธรรม หรือตามคติเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์แบบมหานุรุชและวีรบุรุษ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังวิเคราะห์ด้วยว่ารัฐไทยโบราณไม่แตกต่างจากรัฐอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในแง่ที่เป็น “รัฐนาฏกรรม” ซึ่ง “การแสดง” มีส่วนอย่างสำคัญยิ่งต่อการดำรงรักษาพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ (ตามทฤษฎี “theatrical state” ของคลิฟฟอร์ด เกียร์ทซ์ Clifford Geertz) กล่าวคือ “รัฐคือโรงละคร มีหน้าที่แสดง...แสดงความยิ่งใหญ่ ความรุ่งเรือง บารมีอันเปี่ยมล้นของพระราชา ความมีพลังอำนาจใน

การอุปถัมภ์ค้ำจุน รวมทั้งการจำลองอำนาจในจักรวาลออกมาเป็นรูปธรรมบนพื้นโลกในขนาดที่
ย่อส่วนลงมา”⁴⁷⁸

ในทศวรรษ 2520 ขณะที่อุดมการณ์กษัตริย์นิยมมีพลังสูงขึ้นมา และประวัติศาสตร์
“**สกุลดำรงราชานุภาพ**” ยังคงครอบงำวงวิชาการและสังคมไทย นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นว่า
พระราชพงศาวดารอันเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญในการดำรงรักษาตาข่ายแห่งความทรงจำของ
นักวิชาการในสกุลดังกล่าวนี้ ได้ถูก “ชำระ” มาแล้วในต้นรัตนโกสินทร์ การเปลี่ยน “ความจริง”
เกี่ยวกับอดีตของไทยในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงและสมัยธนบุรีเช่นนี้ทำให้การนำพระราช
พงศาวดารมาใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์จะทำได้ก็ต่อเมื่อมีการวิพากษ์และประเมินคุณค่า
อย่างละเอียดรอบคอบแล้วเท่านั้น และยังได้เสนอบทความเรื่อง “**200 ปีของการศึกษา
ประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า**” เพื่อวิพากษ์วิจารณ์ “**สกุลดำรงราชานุภาพ**” พร้อมกับ
สร้าง “**ปม**” ใหม่ในตาข่ายแห่งความทรงจำ เพื่อทำให้เห็นว่าไม่มีใครยิ่งใหญ่จนพ้นไปจากพลังของ
วัฒนธรรมและบริบททางสังคม เช่น บริบททางการเมืองของพระนารายณ์ ก็คือระบบราชการที่
ซับซ้อนและมีเอกภาพมากขึ้น การที่ทรงมีความขัดแย้งกับชาวอิหร่านที่เคยเป็นพันธมิตรทาง
การเมืองของพระองค์ และการเข้ามาของฝรั่งเศส ซึ่งบริบทเหล่านี้ทำให้พระองค์ทรงดำเนิน
นโยบายดึงอำนาจของกองทหารฝรั่งเศสเข้ามาถ่วงดุลอำนาจของขุนนางฝ่ายปกครอง นโยบายของ
งานเขียนดังกล่าวนี้ยังเป็นการโต้แย้ง “**ปม**” สำคัญในประวัติศาสตร์แบบชาตินิยมที่ยกย่องพระ
นารายณ์เป็นพระมหากษัตริย์ที่รักชาติซึ่งได้ดึงเอาฝรั่งเศสมาถ่วงดุลอำนาจฮอลันดาเพื่อรักษาเอกราช
ของชาติเอาไว้ แต่เกิดปัญหาขึ้นในปลายรัชกาลเนื่องจากฟอลคอนทรยศ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ลำพังการเขียนประวัติศาสตร์ภายใต้อุดมการณ์แบบ “**ราชาชาตินิยม**”
ที่เน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการรักษาเอกราชของชาติ ย่อมเสียดินแดนส่วนน้อย เพื่อ
รักษาส่วนใหญ่เอาไว้ และอำพรางการสร้างอาณานิคมภายใน⁴⁷⁹ ไม่เพียงพอที่จะกลายเป็น

⁴⁷⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, (2 มิถุนายน 2555), “**รัฐนาฏกรรม**” ค้นหาเมื่อวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2559, จาก
http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1338583414

⁴⁷⁹ ธงชัย วินิจจะกูล, “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพราง สู่ราชาชาตินิยมใหม่
หรือลัทธิเสด็จพ่อของกระฎุมพีไทยในปัจจุบัน” **ศิลปวัฒนธรรม** (พฤศจิกายน พ.ศ. 2544).

อุดมการณ์ที่มีพลังในการทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจอย่างสูงในสังคมไทย แต่พลังของอุดมการณ์นี้มาจากความหมายของ “ความเป็นไทย” ในหลายด้านที่ประกอบกันขึ้นเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ เช่น การปกครองแบบไทย (ปกครองแบบพ่อปกครองลูก) การมีภาษาประจำชาติ (ภาษาไทย) การมีพุทธศาสนาแบบไทย (รวมทั้งทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตรของพระมหากษัตริย์) ศิลปะไทย (สถาปัตยกรรม ประติมากรรม โขน ละคร ฯลฯ) มารยาทไทย พิธีกรรมไทย (พระราชพิธี) ฯลฯ “ความเป็นไทย” ทั้งหมดนี้ ส่งผลให้คนไทยยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นและโครงสร้างรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ โดยพึ่งพระบารมีของพระมหากษัตริย์ในการปกป้องพลกนิกรที่มีได้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยอย่างแท้จริง อาจกล่าวได้ว่า “พระราชอำนาจนำ” ดำรงอยู่ได้เพราะความหมายของ “ความเป็นไทย” อันเป็นรากฐานของวัฒนธรรมแห่งชาติเหล่านี้ ซึ่งผลงานทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความสำคัญในการสร้างความเข้าใจความหมายระดับลึกและโครงสร้างอำนาจใน “วัฒนธรรม” ของไทยเหล่านี้ เพื่อเปลี่ยน “ปม” สำคัญในตาข่ายแห่งความทรงจำ ที่จะทำให้ประชาชนมีความสำนึกในพลังของตนมากขึ้น หวังพึ่งพระมหากษัตริย์และผู้นำแห่งชาติน้อยลง มีอำนาจตัดสินใจและอำนาจต่อรองเป็นของตนเองในระบบประชาธิปไตย และกำหนดชีวิตของตนเองได้มากขึ้น

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเปลี่ยน “ปม” เกี่ยวกับ “จีน” ในตาข่ายแห่งความทรงจำ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนอัตลักษณ์ของจีนอย่างสำคัญ ใน “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” เน้นว่าจีนเป็นปัจจัยสำคัญของความเปลี่ยนแปลง⁴⁸⁰ และชี้ให้เห็นว่า “ชาวจีนมีคตินิยมในชีวิตที่แตกต่างจากชาวไทย การทำงานหนัก อดออม และอดทนต่อการทำงาน ถูกถือว่าเป็นเครื่องมืออย่างดีของการถีบตัวเองและวงศ์ตระกูลให้พ้นจากฐานะของคนธรรมดาไปสู่ความเป็นชนชั้นนำ การแสวงหาทรัพย์สมบัติด้วยการทำงานหนัก จึงถือว่าเป็นสิ่งที่มีเกียรติยศ ไม่น่าอับอายแต่อย่างใด”⁴⁸¹

การสร้างความหมายใหม่แก่ “จีน” ในสังคมไทยยังกระทำการผ่านการเขียนประวัติศาสตร์การเมืองในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ว่าพระองค์ทรงมีภูมิหลังเป็น

⁴⁸⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน *ปากไก่และใบเรือ* (อ้างแล้ว).

⁴⁸¹ เรื่องเดียวกัน, น. 146.

พ่อค้าเกวียนชาวจีนแต่จิว และแสดงให้เห็นอย่างละเอียดว่าทรงมีบทบาทสำคัญในการทำให้ราชอาณาจักรอยุธยาซึ่งตกอยู่ในสภาวะที่เสี่ยงต่อการแตกแยกเป็นแว่นเล็กแว่นน้อยมาตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 2310 เนื่องจาก “การสลายตัวของราชอาณาจักรอยุธยา...เป็นกระบวนการที่ได้กินเวลานานหลายทศวรรษก่อนการเสียกรุง” และยังได้ถูกกองทัพพม่าเผาทำลายทุกสิ่งทีล้นเป็น “ขวัญ” ของเมืองลงไปจนหมดสิ้น⁴⁸² นอกจากนี้ “ความแตกแยกออกเป็นแว่นเล็กแว่นน้อยก็ใช้จะเป็นสิ่งแปลกปลอมที่รับไม่ได้แก่คนไทยร่วมสมัย”⁴⁸³ แต่ท่ามกลางสถานการณ์อันวิกฤตในเวลา นั้น “ทางเลือก” ของชายร่างเล็กชาวจีนแต่จิวคนหนึ่ง ได้ทำให้ “ราชอาณาจักรอยุธยา” กลับมาเป็นราชอาณาจักรขนาดใหญ่ที่มีเมืองประเทศราชถวายเครื่องราชบรรณาการมากยิ่งขึ้นกว่าในอดีตที่ผ่านมา “ที่รัฐบาลของราชอาณาจักรอยุธยาในสมัยปลายอยุธยาไม่เคยสามารถทำได้ คือมีอำนาจที่ค่อนข้างเด็ดขาดอยู่ในกัมพูชาเกือบหนึ่งศตวรรษอย่างต่อเนื่องกัน มีอำนาจในหัวเมืองล้านนาซึ่งไม่เคยเป็นของอยุธยาไปกว่าศตวรรษแล้ว มีอำนาจในหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ซึ่งเป็นดินแดนที่กรุงศรีอยุธยาไม่เคยสถาปนาอำนาจที่แท้จริงของตนขึ้น”⁴⁸⁴ และแม้ว่า “ตลอดรัชสมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรีก็มีได้แก้ปัญหาที่แท้จริงของการสลายตัวของราชอาณาจักรอยุธยา” แต่ กระนั้นก็ตาม “การเมืองแบบชุมชนของพระเจ้ากรุงธนบุรี...ได้สร้างความสำเร็จที่น่าตื่นตาตื่นใจในประวัติศาสตร์” ที่สำคัญๆ หลายประการด้วยกันซึ่งเป็น “มรดกตกทอด” มาสู่ราชวงศ์จักรี เช่น กรอบโครงของราชอาณาจักรคือ “แผ่นดินเดียวกัน” และ “ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่าง กษัตริย์และข้าทูลละอองฯ กับประชาชน” เป็นต้น⁴⁸⁵

การนิยาม “จีน” หรือ “เจ๊ก” ในสังคมไทยใหม่เช่นนี้เกิดขึ้นพร้อมกับการประกาศให้คนไทยยอมรับว่า “สังคมที่มีพลังคือสังคมที่ปล่อยให้มีความหลากหลายในวัฒนธรรม ความแตกต่างของ

⁴⁸² นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*, (อ้างแล้ว), 31.

⁴⁸³ เรื่องเดียวกัน, น. 42.

⁴⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 518.

⁴⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 518-524.

วิธีคิดและค่านิยม” “รสนิยมของ ‘เจ๊ก’ คือความมั่งคั่งในทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของสังคมไทย เหมือนความแตกต่างที่เราพบได้ในหมู่ชาวเขา ชาวมอญ ชาวญวน ฯลฯ”⁴⁸⁶

อย่างไรก็ตาม แม้ว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ จะสำนึกในความเป็น “จีน” หรือ “เจ๊ก” ของตนเอง อย่างลึกซึ้ง แต่ในฐานะนักประวัติศาสตร์ที่เคารพสัจจะ ก็ทำให้เสนอภาพของ “จีน” หรือ “เจ๊ก” ในแง่ลบด้วย และยังกล่าวด้วยว่าชนชั้นสูงไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ “ตื่นเต้น” และรับเอา “ศิลปวัฒนธรรมชั้นต่ำ” ของคนจีนอพยพเหล่านี้ ดังความว่า

“ชาวจีนเหล่านี้มีโอกาสให้แบบอย่างและแรงบันดาลใจแก่ชนชั้นสูงได้มาก ในขณะเดียวกันหากชาวจีนอพยพในประเทศไทยจะมี “พิษ” สิ่งใดอยู่บ้าง ดังเช่นความมุ่งหมายในทรัพย์สินศฤงคารอย่างมากจนเกินขีดความพอดี การละเลยต่อคุณค่าทางสังคม ฯลฯ ก็เป็นสิ่งที่ชาวจีนสามารถ “คายพิษ” นั้นให้แก่ชนชั้นสูงไทยได้มาก ในส่วนวัฒนธรรมจีน เนื่องจากชาวจีนอพยพไม่ได้นำเอาวัฒนธรรมจีนชั้นสูงเข้ามาด้วย อย่างมากที่ชาวจีนเหล่านี้จะสามารถให้แก่ชนชั้นสูงได้ ก็เป็นเพียงฝีมือช่างเขียน ช่างปูน การก่อสร้างแบบจีน และนวนิยายอิงพงศาวดาร (ซึ่งชาวจีนชั้นสูงเหยียดว่าเป็นงานวรรณกรรมชั้นต่ำ) ศิลปวัฒนธรรมชั้นต่ำเหล่านี้เป็นที่ตื่นเต้นของชนชั้นสูงไทยในต้นรัตนโกสินทร์อย่างมาก...”⁴⁸⁷

ไม่เพียงแต่จะกล่าวถึงการรับ “ศิลปวัฒนธรรมชั้นต่ำ” ของคนจีนอพยพ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังระบุด้วยว่า “อิทธิฤทธิ์ต่างๆ ที่ชาวจีนได้จากรัฐบาลนั้น เป็นอิทธิฤทธิ์ที่ทำให้ชาวจีนได้โอกาสทางเศรษฐกิจเหนือประชาชนไทยทั่วไป แต่ก็ได้เป็นอิทธิฤทธิ์ที่ได้มาเปล่า หากต้องแลกด้วยการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างมากแก่ชนชั้นนำซึ่งไม่ต้องทำงานหนัก ไม่ต้องอดทนต่อความยากลำบาก และไม่ต้องเสี่ยงในทางธุรกิจ การอพยพเข้ามาของชาวจีนจึงก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมากแก่ชนชั้นนำ”⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, น.12.

⁴⁸⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน ปากไก่และใบเรือ (ข้างแล้ว). น.

⁴⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, น.148.

นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังวิเคราะห์ความรู้สึก “ชิงชัง” ของ “ชาวไทยสามัญชน” ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่มีต่อคนจีนไว้ด้วย ดังความว่า

“ชาวจีนอพยพจึงกลายเป็นผู้มีทรัพย์จึงกลายเป็นผู้มีทรัพย์ในรูปเงินตราในสังคมที่คนส่วนใหญ่ไม่มี ทั้งยังมองเห็นการแสวงหาทรัพย์เป็นเป้าหมายสำคัญในชีวิต ในขณะที่ชาวไทยสามัญชนวางเป้าหมายชีวิตไว้กับสิ่งอื่นๆ อีกมาก ซึ่งเชื่อกันว่ามีคุณค่ายิ่งกว่าทรัพย์ เช่น ความมีหน้ามีตา บุญ หรือการยอมรับของสังคม เมื่อเศรษฐกิจแบบเงินตราขยายตัวขึ้นในบางท้องที่ ปีนคั้นชาวไทยซึ่งยังมีพื้นฐานการผลิตอยู่ในเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง ก่อให้เกิดความรู้สึกชิงชังต่อชาวจีนอพยพนี้ได้เป็นครั้งคราว อันเป็นความรู้สึกที่ผสมปนเปกันระหว่างความอิจฉา ความดูถูก และความงุนงงต่อชีวิตที่ยากเข็ญขึ้นของตนเอง ความรู้สึกเช่นนี้เห็นได้ดีในครั้งที่เกิดจันทวีย์ขึ้นที่ฉะเชิงเทรา อันเป็นเขตที่เศรษฐกิจแบบเงินตรากระทบอย่างแรงเนื่องจากอุตสาหกรรมอ้อยในเขตนี้เมื่อกำลังของบ้านเมืองเริ่มปราบจันทวีย์ที่นี้ ราษฎรไทยที่ต้องหลบหนีการจลาจลก็ออกมาจากป่า พบจีนที่ใดก็ฆ่าเสียมากมาย ไม่ว่าจะเป็นจันทวีย์หรือไม...”⁴⁸⁹

งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงสร้างความเข้าใจต่อคนจีนในสังคมไทยที่มีความสำคัญต่อชนชั้นนำทั้งในทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ขณะเดียวกันก็สร้างความเห็นอกเห็นใจต่อชาวจีนเพราะกล่าวถึงภูมิหลังทางเศรษฐกิจ-สังคมและบริบทของชีวิตอันเป็นปัจจัยที่ทำให้ชาวจีนมีวัฒนธรรมและระบบคุณค่าแตกต่างจากชาวไทยสามัญชน และมีพฤติกรรมที่เป็นผลมาจาก “ความมุ่งหมายในทรัพย์ศฤงคารอย่างมากจนเกินขีดความพอดี... ละเลยต่อคุณค่าทางสังคม” อันส่งผลให้ชาวไทยสามัญชนรู้สึก “ชิงชัง...เป็นครั้งคราว” บางครั้งก็ถึงขั้นที่ “พบจีนที่ใดก็ฆ่าเสียมากมาย” ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

เนื่องจากทัศนะแบบชาตินิยมต่อ “พม่า” เป็น “ป/ม” สำคัญปมหนึ่งในตาข่ายแห่งความทรงจำ การสร้างตาข่ายแห่งความทรงจำใหม่แก่คนในชาติไทยจึงต้องทำลายปมเกี่ยวกับพม่าด้วย ใน การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี นิธิ เอียวศรีวงศ์ ทำให้เห็นว่าการสลายตัวของราชอาณาจักรอยุธยา ไม่ได้เกิดจากการโจมตีของพม่า (ตามมุมมองแบบชาตินิยม) แต่เน้น

⁴⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 147.

“การสลายตัวของระบบป้องกันตนเอง” ที่เกิดขึ้นจากปัจจัยการเมืองภายในก่อนหน้า พ.ศ.2310 เป็นเวลานาน นั่นคือ พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาคุ้มครองอำนาจของขุนนางและเจ้าเมือง ระบบการป้องกันตนเองจากศัตรูภายนอกจึงอ่อนแอลง และแม้ว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ จะวิเคราะห์ว่า พม่ามีเจตนาทำลายล้างราชอาณาจักรอยุธยา แต่ก็ได้อธิบายให้เกิดความเข้าใจว่าเจตนาดังกล่าว เกิดจากปัจจัยทางการเมืองภายในของพม่าเอง อีกทั้งพม่ามีความจำเป็นที่จะต้องทำลาย ราชอาณาจักรอยุธยาเพื่อป้องกันมิให้ชาวมอญพากันหลบหนีออกมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาอีกต่อไป “ฉะนั้นการทำลายศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์ของไทยนี้จึง เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายทางการเมืองของพม่า มิใช่เป็นความโหดร้ายทารุณของกองทัพโจรอย่าง ที่เข้าใจกันมา”⁴⁹⁰

สำหรับประชาชนส่วนใหญ่หรือ “ชาวบ้าน” นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นปัญญาชนคนหนึ่ง ที่มีบทบาทสำคัญร่วมกับนักวิชาการคนอื่นๆ ในเปลี่ยนอัตลักษณ์ชาวบ้าน โดยทำให้ “ปม” เดิมใน ตาข่ายแห่งความทรงจำที่ว่าชาวบ้าน “โง่จนเจ็บ” เปลี่ยนไปเป็นชาวบ้านที่มีภูมิปัญญาและ วัฒนธรรมที่ตอบสนองความจำเป็นต่างๆ ในวิถีชีวิตของชาวบ้าน เช่น งานเขียนเรื่อง “**แห่ นาง แมวกับวิกฤตในวัฒนธรรมชานนา**” นิธิ เอียวศรีวงศ์ ทำให้ “พิธีกรรมแห่ นางแมว” ซึ่งเคยทำให้ คนชั้นกลางมองว่าชาวบ้านโง่มาจนนั้น กลายเป็นพิธีกรรมที่มีภูมิปัญญาอันลึกซึ้งอยู่เบื้องหลัง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เปลี่ยนภาพชาวบ้านให้เป็นมนุษย์เท่ากับคนอื่นๆ คือเป็นมนุษย์ที่มีวัฒนธรรม และปัญญาในการแก้ไขปัญหาอันร้ายแรงของชุมชนอย่างชาญฉลาด จนสามารถผ่านพ้นวิกฤตฝน แล้งไปได้อย่างราบรื่นดังกล่าวนั้นแล้ว⁴⁹¹ แม้แต่การเขียนประวัติศาสตร์พุทธศาสนา เช่น เรื่อง “**อนาคตขององค์กรรมสงฆ์**”⁴⁹² และ “**พุทธกับไสย**”⁴⁹³ ก็มีส่วนในการเปลี่ยนอัตลักษณ์ของชาวบ้าน เพราะนิธิ เอียวศรีวงศ์ วิพากษ์บทบาทของรัฐในการกำกับควบคุมพุทธศาสนา จนกระทั่งพุทธ ศาสนาไทยขาดมิติด้านอารมณ์ ทำให้สูญเสียพลังในการตอบสนองปัญหาใหม่ๆ ในชีวิตของผู้คน ในขณะที่ไสยศาสตร์ไทยก็ถูกรัฐปฏิเสธโดยแยกออกไปจากพุทธศาสนา ทำให้กลายเป็นไสยศาสตร์

⁴⁹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**, (อ้างแล้ว), น.12, 31.

⁴⁹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “แห่ นางแมวกับวิกฤตในวัฒนธรรมชานนา” ใน **ผ้าขาวม้า ผ้าขึ้น ทางเกวียน**, (อ้างแล้ว).

⁴⁹² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อนาคตขององค์กรรมสงฆ์” ใน **มองอนาคต**, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา, 2536).

⁴⁹³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “พุทธกับไสย” **ศิลปวัฒนธรรม** (กุมภาพันธ์ 2534).

ที่ปราศจากมิติทางศีลธรรม ต่างจากในอดีตที่ไสยศาสตร์ของชาวบ้านไม่ได้เป็นเพียงเทคโนโลยีในการแก้ปัญหาแบบไร้ศีลธรรมเนื่องจาก “พุทธ” กับ “ไสย” ไม่ได้แยกขาดจากกัน ไสยศาสตร์ของชาวบ้านซึ่งมีศีลธรรมของพุทธศาสนากำกับอยู่จึงมีส่วนสำคัญในการทำให้สังคมสงบสุข

เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้จะศึกษาประวัติศาสตร์โดยให้ความสำคัญแก่ประชาชนและคำนึงถึงบทบาทของประชาชน แต่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้ศึกษาประวัติศาสตร์ประชาชนตามแนวคิดแบบ subaltern ที่มุ่งศึกษาความขัดแย้งและการต่อต้านอันหลากหลายของประชาชนในยุคหนึ่งๆ โดยพิจารณาทั้งมุมมอง ความคิด ค่านิยม และโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชน และปฏิเสธการเขียนประวัติศาสตร์แบบที่ให้ความสำคัญแก่บทบาทของชนชั้นนำและชนชั้นกลาง⁴⁹⁴ จะเห็นได้ว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศึกษาประวัติศาสตร์โดยพยายามพิจารณาคนทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือความเปลี่ยนแปลงหนึ่งๆ ตามทัศนะแบบ total history ที่พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างคนหลายชนชั้นและหลายชาติพันธุ์ในสังคม อีกทั้งมิได้ปฏิเสธความสำคัญและบทบาทของรัฐและผู้นำทางการเมือง เช่น ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า “แม้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่อมให้ความสำคัญแก่ตัวท้องถิ่นมากกว่าการปรากฏของอำนาจทางการเมืองจากศูนย์กลาง แต่อำนาจจากศูนย์กลางนี้หากมีอยู่ก็เป็นสิ่งที่จะละเลยโดยเด็ดขาดไม่ได้ เพราะส่วนหนึ่งของอำนาจย่อมกระทบต่อพัฒนาการในด้านต่างๆ ของท้องถิ่นนั่นเอง”⁴⁹⁵

เนื่องจาก นิธิ เอียวศรีวงศ์ ตระหนักว่า ตราบจนถึงปัจจุบัน ประชาชนก็ยังไม่มียานาจต่อรองเท่าที่ควร จึงพยายามเน้นย้ำเพื่อสร้างความรับรู้ว่าสถานะเช่นนี้เกิดขึ้นเนิ่นนานมาแล้ว เมื่อเขียน **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์** (พ.ศ.2523) นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนถึงบทบาทของประชาชนที่มีส่วนช่วยให้การรัฐประหารของพระเพทราชาประสบความสำเร็จ แต่แล้วเมื่อพระเพท

⁴⁹⁴ โปรดดูแนวคิดและวิธีการศึกษา “ผู้อยู่ในสถานะรอง” ใน สิงห์ สุวรรณกิจ, “งานศึกษาผู้อยู่ในสถานะรอง”: ทบทวนประวัติศาสตร์นิพนธ์และมวลงานผู้เคลื่อนไหว, **สังคมศาสตร์ : วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่** 27(1) 2558, น. 149-189.

⁴⁹⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “นครศีลธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา” ใน **กรุงแตก พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย**, (อ้างแล้ว), น.219.

ราชาได้ราชสมบัติประชาชนถูกกดขี่ให้อยู่ “ภายนอก” โดยไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมือง ดังคำว่า

“แม้ว่าพระเพทราชาจะได้ขึ้นของราชย์เพราะการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชน แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าทรงเป็นกษัตริย์ของประชาชน เช่นเดียวกับนักการเมืองในสมัยอื่นและสังคมอื่นซึ่งมักจะเห็นประชาชนเป็นเพียงเครื่องมือทางการเมืองของตนเท่านั้น เมื่อทรงได้อำนาจแล้วก็ได้ทรงเปลี่ยนสถานะความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์และประชาชนให้แยกไปจากกษัตริย์อยู่อย่างอื่น ๆ แต่การดำเนินการทางการเมืองของพระองค์เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจนั้น มีลักษณะที่แตกต่างไปจากการดำเนินการทางการเมืองที่เกิดขึ้นมาก่อนหน้า กล่าวคือมิใช่เพียงการทำรัฐประหารในพระราชวังเท่านั้นที่ให้ออกพระเพทราชาได้ราชสมบัติ เพราะออกพระเพทราชาหาได้มีกำลังที่พร้อมจะช่วงชิงอำนาจมาไว้ในมือตนแต่ผู้เดียวในยามวิกฤตนั้นไม่ หากเป็นเพราะความเคลื่อนไหวของประชาชนซึ่งออกพระเพทราชามีส่วนในการปลุกกระดมอยู่ด้วยนั้นต่างหาก ที่ให้โอกาสสำคัญแก่ออกพระเพทราชาในทางการเมือง การที่ประชาชนจำนวนมากเช่นนี้ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมืองระดับรัฐไม่เกิดขึ้นบ่อยๆ ในประวัติศาสตร์ไทย และทำให้การชิงอำนาจกันในปลายรัชสมัยพระนารายณ์แตกต่างจากการชิงอำนาจทุกครั้งที่ได้เคยเกิดขึ้นมาแล้ว ในอยุธยา การยึดอำนาจของออกพระเพทราชาจนถึงตั้งราชวงศ์ขึ้นใหม่ มิได้หมายถึงการเปิดศักราชใหม่ของประชาชนที่จะได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมือง เมื่อพระราชพิธีราชาภิเษกของกษัตริย์พระองค์ใหม่ได้ผ่านพ้นไปแล้ว ประตูประราชวังที่อยุธยาก็ปิดลง ชังพระองค์ไว้ภายในและกันประชาชนไว้ภายนอก ดังที่เคยเป็นมาด้วยเวลานับศตวรรษ”⁴⁹⁶

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่ต้องการให้ประชาชนเป็นเพียง “เครื่องมือ” ของผู้มีอำนาจ แต่ต้องการให้มีส่วนร่วมทางการเมืองในระบบประชาธิปไตย ดังนั้น การเขียนประวัติศาสตร์จึงมีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนทั้งความทรงจำเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และประชาชน ขณะเดียวกันก็ต้องการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในความเปลี่ยนแปลงโดยมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงในสังคมให้ดียิ่งขึ้น

⁴⁹⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*, (อ้างแล้ว), น. 80-81.

“การมีชีวิตอยู่ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง (ทั้งจากสภาพภววิสัยบังคับให้เปลี่ยน และสภาพอัตวิสัยที่ตระหนักว่าจะต้องเปลี่ยน) ...ดูเหมือนจะเป็นไปไม่ได้ด้วยซ้ำที่จะยืนดูความเปลี่ยนแปลงอยู่ห่างๆ ใครๆ ก็ถูกดึงเข้าไปร่วมในความเปลี่ยนแปลงมากบ้างน้อยบ้างทั้งสิ้น แทนที่จะถูกดึงเข้าไป คงจะดีกว่าที่เราจะเดินเข้าไปเองตามจังหวะและโอกาสที่ตนเองเป็นผู้กำหนด

การจะเดินเข้าไปตามจังหวะอันควรอย่างมีประสิทธิภาพต่อประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่ได้นั้น ต้องเดินเข้าไปสู่ความเปลี่ยนแปลงบนพื้นฐานของความเข้าใจ...ว่าอะไรกำลังเกิดขึ้น”⁴⁹⁷

การเปลี่ยนแปลง “ปม” เกี่ยวกับประชาชนในตาข่ายแห่งความทรงจำจึงเกิดขึ้นพร้อมกับการเขียนประวัติศาสตร์เพื่อให้ประชาชนเข้าใจความซับซ้อนของความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย และสังคมท้องถิ่น รวมทั้งมีวิธีคิดแบบประวัติศาสตร์ในการทำความเข้าใจความซับซ้อนของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง โดยอาจกล่าวได้ว่างานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับวิธีการอธิบายความเปลี่ยนแปลงหรือปรากฏการณ์ต่างๆ โดยพิจารณาบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และ/หรือวัฒนธรรมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

“ปม” อื่นๆ ในตาข่ายแห่งความทรงจำเดิม ที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ พยายามทำลายและสร้างใหม่

นอกจากที่กล่าวข้างต้น ยังมี “ปม” อื่นๆ ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” เดิมอีกมาก ที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ พยายามทำลาย เพื่อให้สามารถเข้าใจมนุษย์และวัฒนธรรมในสังคมไทยได้ดีขึ้น (รู้จักตัวเองดีขึ้น) จากการรู้อดีตตามที่มันเป็นจริงหรือใกล้เคียงกับความเป็นจริง ทั้งส่วนที่เป็นพลังและความอ่อนแอหรือเป็นปัญหา โดยมีความเคารพในตัวเอง ไม่เอามาตรฐานของคนอื่นๆ มาตัดสินตัวเอง และสามารถปรับตัวได้ดีขึ้นโดยอาศัยความรู้จักตัวเองเป็นฐาน

1. “ปม” อิทธิพลตะวันตกและมาตรฐานทางวัฒนธรรมของตะวันตก

⁴⁹⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ค่านิยม” ใน ฉลอง สุนทราวาณิชย์ (บรรณาธิการ), *วิพากษ์สังคมไทย*, (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยและสำนักพิมพ์อมรินทร์, 2538), น. 5-6.

ในยุคที่คนไทยสมาทานการพัฒนาแบบตะวันตก นิธิ เอียวศรีวงศ์ ต้องการทำลายวิธีคิดเดิมที่เห็นว่าสังคมไทยในอดีตก้าวหน้าขึ้นเพราะรับอิทธิพลตะวันตก พร้อมกันนั้นก็ต้องการทำลายการใช้มาตรฐานทางวัฒนธรรมของตะวันตกในการตัดสินคุณค่าของวัฒนธรรมไทยจนสูญเสียความภาคภูมิใจในตัวเอง

การอธิบายความเปลี่ยนแปลงของชีวิตคนไทยและสังคม-วัฒนธรรมไทยโดยให้ความสำคัญแก่การรับอิทธิพลตะวันตก เป็นความทรงจำที่มีมานานหลายทศวรรษ เช่น เห็นว่าการปฏิรูปประเทศหรือการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยในรัชกาลที่ 5 เป็นผลมาจากการรับอิทธิพลตะวันตก การปฏิวัติ พ.ศ.2475 ก็เกิดจากการที่มีนักเรียนไทยไปศึกษาในยุโรปแล้วนิยมการปกครองแบบตะวันตกจึงกลับมาทำการปฏิวัติ การอธิบายเช่นนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าไม่ช่วยให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยได้อย่างแท้จริง จำเป็นต้องพิจารณา “ปัจจัยภายใน” เป็นหลัก ดังนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงทำลาย “ปม” ดังกล่าวนี้อ แล้วสร้าง “ปม” ใหม่ใน “ตาข่ายแห่งความทรงจำ” เป็น “ปม” ที่ช่วยให้เข้าใจว่าเกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทำให้เกิด “วัฒนธรรมกระฎุมพี” ก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก มิใช่มีสภาพที่เรียกว่า “สยามเก่า” แล้วเปลี่ยนแปลงเป็น “สยามใหม่” หรือมีความเจริญขึ้นอย่างรวดเร็วจากการรับอิทธิพลตะวันตก ทั้งนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้พยายามแสดงให้เห็นภาพที่กลับตาลปัตร นั่นคือ การรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมตะวันตกโดยล้มความสำคัญของสังคมและวัฒนธรรมของประชาชนในประเทศของตนเอง ดังที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ทำให้วัฒนธรรมในด้านวรรณกรรมของไทย “หมดลมหายใจ” หรือเสื่อมโทรมลง

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังแสดงให้เห็นด้วยว่าการเอามาตรฐานตะวันตกมาเป็นเครื่องวัดคุณค่าของวัฒนธรรมไทยเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ใน **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า ถ้าเข้าใจการแย่งชิงอำนาจโดยพิจารณาจากบริบทของสังคมไทยเองก็จะเห็นว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา (สอดคล้องกับบทความวัฒนธรรมเรื่อง “อุตสาหกรรมท่องเที่ยวกับผลกระทบต่อวัฒนธรรม” ที่กล่าวถึงความอาย “ต่อการเป็นตัวของตัวเอง” อันเกิดจากการตัดสินคุณค่าของวัฒนธรรมไทยด้วยมาตรฐานของสังคมอื่น แทนที่จะ “ตัดสินคุณค่าของวัฒนธรรมไทยด้วย

มาตรฐานไทย”⁴⁹⁸) การที่นักประวัติศาสตร์นำเอา “มาตรฐานของฝรั่ง” มามองการแย่งชิงราชสมบัติที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ทำให้เห็นว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้น ที่ในความเป็นจริงแล้วเป็นผลดีในระบบการเมืองที่กษัตริย์มีอำนาจมากเช่นสังคมไทย “ฉะนั้นการชิงราชสมบัติจึงเป็นกลไกที่เหมาะสมสำหรับการเปลี่ยนแปลงในการเมืองไทย ไม่ใช่ความเลวร้ายของทรชนที่กระทำต่อสาธุชน ดังทฤษฎีการเมืองของตะวันตกซึ่งยกสิทธิในราชบัลลังก์ให้แก่การสืบสายเลือดอย่างแน่นแฟ้นแต่เพียงอย่างเดียว”⁴⁹⁹ ทั้งนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เน้นไว้ด้วยว่า

“การแย่งชิงราชสมบัตินั้น เป็นกลไกสำคัญชิ้นหนึ่งที่มีอยู่ประจำในระบบการเมืองการปกครองของไทยแต่โบราณ และเหมือนกลไกชิ้นอื่นๆ ย่อมมีหน้าที่ในอันที่จะจรรโลงให้ระบบนั้นตั้งอยู่และดำเนินต่อไปได้...

เป็นด้วยแนวคิดแบบฝรั่งซึ่งเคยชินกับกษัตริย์ที่ไม่ค่อยมีอำนาจรวมศูนย์ดังเช่นในสมัยกลางของยุโรปต่างหาก ที่มองเห็นการแย่งชิงราชสมบัติว่าทำลายเสถียรภาพทางการเมืองและเป็นอันตรายต่อรัฐ ความเห็นเช่นนี้เกิดขึ้นได้ก็โดยขาดการวิเคราะห์ระบบการเมืองไทยอย่างถี่ถ้วน ได้รับการหล่อเลี้ยงในบรรยากาศทางการเมืองของสมัยที่พยายามสร้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แบบฝรั่งขึ้นในประเทศไทย และพยายามถือเอาเสถียรภาพของราชวงศ์ว่าเป็นเสถียรภาพของรัฐ

ตรงกันข้ามกับความเห็นเช่นนี้ ข้าพเจ้ากลับเห็นว่าการสร้างกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติให้ตายตัวอย่างไม่มีทางเลือกในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์...กลับมีอันตรายต่อเสถียรภาพของรัฐในระยะยาวเสียยิ่งกว่าปล่อยให้มีการเลือกสรรผู้นำตามธรรมชาติด้วยการแย่งชิงราชสมบัติ และการปฏิวัติใน พ.ศ.2475 และการใช้ประชาธิปไตยเพื่อเลือกสรรผู้นำโดยประชาชนเท่านั้นที่ได้

⁴⁹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อุตสาหกรรมท่องเที่ยวกับผลกระทบต่อวัฒนธรรม” ใน ผ้าขาวม้า, ผ้าชิ้น, กางเกงใน และ ฯลฯ : ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (อ้างแล้ว), น. 78-79.

⁴⁹⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, (อ้างแล้ว), น. 458.

ช่วยให้ประเทศไทยรอดพ้นจากวิกฤตการณ์ที่น่ากลัวทางการเมืองของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาได้⁵⁰⁰

จำเป็นต้องกล่าวด้วยว่า ในทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ “ระบอบประชาธิปไตย” มีอยู่แล้วในสังคมชาวบ้านในอดีต ไม่ได้มีแต่ในสังคมตะวันตกเท่านั้น ดังที่วิเคราะห์ว่า “ประชาธิปไตยหมู่บ้าน” ของไทยนั้นอำนาจทางการเมืองมีฐานที่หลากหลายน ไม่ใช่ตำแหน่งที่เป็นทางการซึ่งได้รับโดยตรงหรือโดยอ้อมจากส่วนกลางเพียงอย่างเดียว คติประชาธิปไตยหมู่บ้านไทยนั้นเชื่อว่าการที่ทุกกลุ่มสามารถต่อรองทางการเมืองได้ใกล้เคียงกันหรือเท่าเทียมกันต่างหากที่จะทำให้เกิดความ “สงบเรียบร้อย” ขึ้นในชุมชนนั้นได้⁵⁰¹

การมองวัฒนธรรมไทยด้วย “มาตรฐานฝรั่ง” ถึงกับส่งผลให้นักประวัติศาสตร์บางคนต้องบิดเบือนประวัติศาสตร์ เพื่อแก้ตัวให้แก่การรัฐประหารโดยเจ้าพระยาจักรีและพันธมิตร ใน พ.ศ. 2325 ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ว่า

“ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อชนชั้นนำของไทยรับเอาคติการปกครองบ้านเมืองและรัฐมาจากระบอบตะวันตกมากขึ้น และรัฐบาลต้องการสร้างเสถียรภาพแก่ราชวงศ์ที่ปกครองประเทศเพิ่มมากขึ้น การชิงราชสมบัติอันเป็นกลไกปกติของการเปลี่ยนรัฐบาลและนโยบายในประวัติศาสตร์ไทย ก็ถูกมองด้วยทรรศนะของตะวันตกว่าเป็นการกระทำของคนชั่ว เป็นเหตุแห่งความพินาศของบ้านเมือง จึงยิ่งเกิดความจำเป็นในการช่วยเจ้าพระยาจักรีให้พ้นจากการเป็นผู้ชิงราชสมบัติ ทำให้งานประวัติศาสตร์ซึ่งเขียนขึ้นจากนี้ไปต้องไปเน้นในเรื่องวิกฤตการณ์มากขึ้นไปกว่าเดิม และปัญหาเรื่องการชิงราชสมบัติของเจ้าพระยาจักรีกลายเป็นประเด็นที่ชนชั้นนำสะอึกสะอื้นได้ง่ายๆ ไม่อยากให้พูดถึง หรือระแวงสงสัยคนที่ไม่เชื่อว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเสียจริต ความอ่อนไหวของชนชั้นนำต่อประเด็นนี้นั้นเกิดขึ้นเพราะถูกครอบงำทางความคิดจากมาตรฐานของประวัติศาสตร์และ

⁵⁰⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “จากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช” ใน *กรุงแตก พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย*, (อ้างแล้ว), น. 136-137.

⁵⁰¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปาฐกถาพิเศษ “วัฒนธรรมการเมืองไทย” การประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้าครั้งที่ 9 ประจำปี 2550. เรื่อง วัฒนธรรมการเมือง จริยธรรม และการปกครอง ณ ศูนย์ประชุมสหประชาชาติ วันที่ 8 พฤศจิกายน 2550. พิมพ์ครั้งที่ 3 วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 (มกราคม-มิถุนายน 2554) น. 60.

การเมืองของโลกตะวันตก จนไม่สามารถเข้าใจแบบแผนประเพณีของการเมืองไทยโบราณได้
เท่านั้น...

สิ่งสำคัญที่ไม่ควรลืมก็คือ ประเด็นเรื่องวิกิลจิตนี้เป็นประเด็นทางการเมืองมากขึ้นในสมัย
สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งได้อิทธิพลจากความคิดฝรั่ง การย้อนกลับไปพิจารณาประเด็นนี้ด้วย
หลักฐานทางประวัติศาสตร์ใหม่อีกครั้งหนึ่งหลัง พ.ศ. 2475 ต่างหาก ที่เป็นการศึกษาประเด็นนี้
อย่างที่ไม่เป็นการเมือง แต่เป็นประเด็นทางประวัติศาสตร์แท้ๆ เป็นครั้งแรก

อย่างไรก็ตาม อะไรเป็น “การเมือง” หรืออะไรไม่เป็น “การเมือง” หลายครั้งที่เดี๋ยวก
ขึ้นอยู่กับสิ่งที่ ยอร์ช ออร์เวลเรียกว่า Double Talk ของ Big Brother เท่านั้น⁵⁰²

“มาตรฐานทางวัฒนธรรมนั้น ไม่ใช่สิ่งที่สังคมหนึ่งจะหยิบยืมจากอีกสังคมหนึ่งได้ง่ายๆ
เพราะฉะนั้นเราต้องตัดสินคุณค่าของวัฒนธรรมไทยด้วยมาตรฐานไทย อันเป็นมาตรฐานที่เกิดขึ้น
โดยสัมพันธ์กับวิถีชีวิตหรือความสัมพันธ์ทางสังคมของไทย และด้วยเหตุดังนั้น จึงย่อมแตกต่าง
จากมาตรฐานทางวัฒนธรรมของสังคมมั่งคั่งที่ส่งนักท่องเที่ยวยังเมืองเรา”⁵⁰³

ใน พ.ศ.2530 ซึ่งเขียนบทความเรื่อง “อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและผลกระทบต่อ
วัฒนธรรมไทย” นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังวิเคราะห์วัฒนธรรมเพื่อจะ “รู้จักตัวเอง” และ “ภูมิใจ
ในวัฒนธรรมของตัวเอง” จึงไม่ควรเปลี่ยนวัฒนธรรมไทยไปตามมาตรฐานของนักท่องเที่ยวจาก
ประเทศมั่งคั่ง แต่ได้เสนอให้มองวัฒนธรรมในความหมายว่า “วัฒนธรรมคือแบบแผนพฤติกรรม,
ความเชื่อ, รสนิยม และค่านิยม...แบบแผนเหล่านี้เป็นเครื่องมือของความสัมพันธ์ทางสังคม
กล่าวคือเพราะคนเป็นสัตว์สังคม ความสัมพันธ์ระหว่างกันจึงเป็นสิ่งจำเป็น แบบแผนของ
ความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมจึงเกิดขึ้นเพื่อจรรโลงสังคมนั้นไว้”⁵⁰⁴ ขณะเดียวกัน นิธิ เอียวศรี
วงศ์ ก็ต้องการให้คนไทยภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนเอง ดังที่กล่าวว่า “ความภาคภูมิใจใน

⁵⁰² นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, (อ้างแล้ว), น.510-511. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

⁵⁰³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและผลกระทบต่อวัฒนธรรม” ใน ใน ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น,
กางเกงใน และ ฯลฯ : ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (อ้างแล้ว)
78-79.

⁵⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 66.

วัฒนธรรมของตนนั้น เกิดขึ้นได้จากความเข้าใจ จำเป็นจะต้องเร่งเร้าการศึกษาและเข้าใจ วัฒนธรรมไทยในหมู่เยาวชน อุทยานประวัติศาสตร์และแหล่งโบราณสถาน...ควรมีนโยบายในอัน ที่จะช่วยให้เยาวชนไทยได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่...”⁵⁰⁵

นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเน้นเรื่อง **“เร่งปลูกฝังค่านิยมที่ดีงามของไทย”** ดังความ ว่า **“เราควรเร่งปลูกฝังค่านิยมที่ดีงามของไทยให้แก่คนของเราเอง ไม่ว่าจะเป็นความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ หรือความซื่อสัตย์ หรือมารยาทอันงาม ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมเหล่านี้ล้วนมีคุณค่าต่อสังคมของเรา นี่น่าจะเป็นเป้าหมายหลักของการโฆษณาทางโทรทัศน์ ไม่ใช่การเน้นแต่คุณค่าของคุณธรรม เหล่านี้ว่าจะนำเงินเข้าประเทศจากนักท่องเที่ยว”**⁵⁰⁶ อย่างไรก็ตาม จำเป็นต้องกล่าวด้วยว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้มุ่งจะสร้างความเข้มแข็งให้แก่ **“วัฒนธรรมแห่งชาติ”** แบบที่รัฐกำหนดไว้ **“แต่ได้ ให้ความหมาย “วัฒนธรรมของชาติ” ในแง่ที่เป็นวัฒนธรรมของ “มหาชน” ซึ่งเปลี่ยนแปลง ไปตามวิถีชีวิต (ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง) ดังความว่า**

“เราอาจสรุปประเด็นสำคัญเกี่ยวกับวัฒนธรรมได้ว่า ชีวิตวิญญานอันมีพลังของ วัฒนธรรมนั้นขึ้นอยู่กับความสำคัญของวัฒนธรรมกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม และเพราะวิถีชีวิต เปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ วัฒนธรรมจึงต้องปรับเปลี่ยนตัวเองไปเรื่อยๆ เช่นกัน แต่การปรับเปลี่ยน วัฒนธรรมโดยยังรักษาชีวิตวิญญานที่มีพลังอยู่ได้นั้น ต้องกระทำโดยมุ่งจะให้มหาชนชาวไทยเป็น ผู้กำกับการเปลี่ยนแปลง ต้องปล่อยให้มีการทดลองอย่างค่อนข้างเป็นอิสระเสรี เพราะเป็นทาง เดียวที่มหาชนชาวไทยจะมีโอกาสเลือกสรรได้อย่างอิสระเสรี

ความเติบโตของวัฒนธรรมของชาติ จึงไม่เกี่ยวอะไรเลยกับความนิยมของคน ภายนอก โดยเฉพาะนักท่องเที่ยว การส่งเสริมศิลปะวัฒนธรรมไทยย่อมต้องมีเป้าหมายหลักคือ มหาชนชาวไทย ความสนใจของนักท่องเที่ยวเป็นได้อย่างมากก็แค่ผลพลอยได้เท่านั้น”⁵⁰⁷

และ

⁵⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 79.

⁵⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 80.

⁵⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 72.

“สถาบันการศึกษาจะมุ่งผลิตบุคลากรทางศิลปะที่สามารถสร้างสรรค์ผลงานอันมีตลาดในหมู่คนไทย เช่น แม่เพลงลำตัด, นายหนังตะลุง, หมอลำ ฯลฯ มากกว่านางรำที่มีไว้ป้อนโรงแรมหรือห้องอาหาร

กล่าวโดยสรุปยุทธศาสตร์และนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ก็คือการส่งเสริมค่านิยมวัฒนธรรมไทย โดยมีเป้าหมายอยู่ที่มหาชนชาวไทย เพื่อให้ชาวไทยเป็นผู้กำกับการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมเหล่านั้นเอง...

และตราบเท้าที่ยังสามารถกำกับได้ วัฒนธรรมนั้นย่อมสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมอยู่ตราบนั่น”⁵⁰⁸

ในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา นิธิ เอียวศรีวงศ์ เริ่มวิเคราะห์วัฒนธรรมไทยในเชิงการเมืองวัฒนธรรมเพื่อเข้าใจพลังครอบงำของวัฒนธรรมมากขึ้น โดยเปลี่ยนจุดยืนจากที่เคยเน้นให้ยึดวัฒนธรรมไทยเป็นมาตรฐานในการมองและการเปลี่ยนแปลงตนเอง (โดยไม่อาจความเป็นตัวเอง) มาเป็นการวิพากษ์ทั้ง “ความเป็นไทย” และ “ความเป็นตะวันตก” ในกรณีที่ต้องการสร้างความเชื่อมั่นในตนเองให้แก่คนไทย นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็จะวิพากษ์วิจารณ์ตะวันตกหรือการยึดติดกับมาตรฐานตะวันตกไปในแง่ลบ ในขณะที่จุดยืนในการต่อต้านอำนาจรัฐและชาตินิยมกระแสหลักของไทยก็ทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนบทความจำนวนมากเพื่อวิพากษ์ความหมายของ “ความเป็นไทย” แบบราชการ รวมทั้งความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีรากฐานอยู่บนความหมายของ “ความเป็นไทย”

2. “ปม” เรื่องความไร้ประโยชน์ของมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

งานเขียนจำนวนมากของนิธิ เอียวศรีวงศ์ พยายามตอบโต้ทัศนะที่ว่า วิชาประวัติศาสตร์ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ วิธีวิทยาของประวัติศาสตร์ไม่อาจสร้างความรู้ที่มีลักษณะภววิสัย (objective) ความรู้เกี่ยวกับอดีตที่สร้างขึ้นโดยนักประวัติศาสตร์จึงไม่เป็นความจริงที่เชื่อถือได้ และด้วยเหตุดังนั้นจึงไม่ค่อยมีประโยชน์ต่อคนไทยและสังคมไทย

⁵⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 80.

ใน พ.ศ.2537 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวถึงคุณค่าของสังคมศาสตร์-มนุษยศาสตร์ในแง่ “วิธีคิด” และเป็น “วิธีคิดที่เป็นระบบที่ซับซ้อนที่สุด” ซึ่งสังคมไทยต้องการอย่างยิ่ง (เพื่อตอบโต้ทัศนคติของอานันท์ ปันยารชุน ที่เห็นว่ารัฐบาลควร “คุมกำเนิดบัณฑิตสายสังคมศาสตร์-มนุษยศาสตร์”) นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า

“ความคิดเรื่องการคุมกำเนิดบัณฑิตสายสังคม-มนุษยศาสตร์นั้น ผู้นำทางการเมืองและการศึกษาในเมืองไทยพูดกันมาตั้งแต่ตอนที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยังมีชีวิตอยู่...

มีข้อสรุปในหมู่ข้าราชการ, นักการเมือง และนักธุรกิจในเมืองไทย ว่าการพัฒนาหมายถึงการใช้ธุรกิจ-อุตสาหกรรมเป็นจักรขับเคลื่อนความก้าวหน้าของสังคมทั้งหมด ฉะนั้นเมื่อธุรกิจอุตสาหกรรมดีขึ้นทุกฝ่ายก็จะได้ดีไปด้วยเองโดยปริยาย...

การมองการพัฒนาให้แคบลงเหลือเพียงความเติบโตทางภาคเศรษฐกิจเดียวเช่นนี้... เกิดขึ้นจากวิธีคิดที่แยกส่วนระหว่างอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม, ระหว่างเมืองและชนบท, ระหว่างแรงงานและนายจ้าง หรือแม้แต่ระหว่างชายและหญิง ทั้งๆ ที่เป้าหมายสำคัญของการวางนโยบายสาธารณะก็คือคน ศูนย์กลางของการวางนโยบายจะต้องเป็นคนเสมอ และเราไม่อาจแยกชีวิตของคนออกเป็นส่วนๆ เช่นนี้ได้

...สังคม-มนุษยศาสตร์เป็นวิธีคิด ไม่ใช่เนื้อหาวิชา ไม่เข้าใจอย่างนี้ก็จะสอนวิชา เช่นปรัชญา วรรณคดีอย่างไม่เป็นมนุษยศาสตร์ได้ และถ้าเข้าใจให้ถูกต้องว่าเป็นวิธีคิด ก็อาจสอนวิศวกรรมศาสตร์ด้วยมิติทางมนุษยศาสตร์ควบคู่กันไปกับมิติวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้

วิธีคิดแบบนี้ประกอบด้วยปรัชญาสำคัญก็คือ ความเคารพในศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถพัฒนาได้, ความเชื่อว่าการเข้าหาความจริงอีกอย่างหนึ่งนั้นอาจทำได้โดยอาศัยคุณค่าและการมองสิ่งต่างๆ อย่างเชื่อมโยงเป็นระบบที่สัมพันธ์กันอย่างชนิดที่จะแยกออกมาพิจารณาเป็นส่วนๆ ไม่ได้

วิธีคิดแบบนี้เป็นวิธีคิดที่มีพลัง แน่แน่นอนว่าในโลกปัจจุบันจะขาดเสียซึ่งวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ย่อมไม่ได้ แต่ในขณะเดียวกันวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์อย่างเดียวก็ทำให้ตีปัญหาไม่แตก เพราะไปแยกปรากฏการณ์ออกเป็นส่วนๆ จนไม่อาจเข้าใจตัวปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงได้

ตรงกันข้ามกับที่คิดว่าควรจะลดการเรียนรู้ทางด้านสังคม-มนุษยศาสตร์ลง จำเป็นที่จะต้องทำให้วิธีคิดแบบสังคม-มนุษยศาสตร์เป็นส่วนหนึ่งของระบบความรู้ ไม่ว่าจะศึกษาวิชาใดเป็นความชำนาญเฉพาะด้านก็ตาม บุคคลควรมองสิ่งที่ตนศึกษาจากมิติทางด้านสังคม-มนุษยศาสตร์ไว้ด้วยเสมอ...”⁵⁰⁹

คุณค่าของประวัติศาสตร์ในแง่ “วิธีคิด” ยังคงได้รับการเน้นในงานเขียนยุคหลังๆ เช่น ใน พ.ศ.2542 นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า

“ประวัติศาสตร์ไม่ใช่การบันทึกข้อเท็จจริง... ประวัติศาสตร์เป็นคำอธิบายเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงซึ่งอาศัยข้อเท็จจริงซึ่งพิสูจน์ได้ในระดับหนึ่งเท่านั้นเป็นเครื่องมือในการอธิบาย...

นอกจากนี้... ขึ้นชื่อว่าคำอธิบายแล้วย่อมไม่มี “จริง” หรือ “ไม่จริง” เราพูดว่าคำอธิบายนั้น “ใช้ได้” หรือไม่ต่างหาก คำอธิบายทางประวัติศาสตร์ที่ใช้ได้ก็คือคำอธิบายที่มีคุณสมบัติสองอย่างเป็นอย่างน้อย คือ

1. มองเห็นความเปลี่ยนแปลงและกระบวนการเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจน แต่ก็มีควมลึก คือ ไม่ใช่ข้อสังเกตเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงที่ผิวเผิน

2. คำอธิบายนั้นครอบคลุมหลักการทั้งหมดที่เราเกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นหรือสมัยนั้น แม้แต่หลักฐานที่นักประวัติศาสตร์ไม่ได้นำมาใช้ในงานก็ไม่ขัดแย้งกับคำอธิบายนั้น

เรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือเป็นคำอธิบายที่มี “พลังอธิบาย” สูง

ถ้าประวัติศาสตร์ไม่ใช่เรื่องจริงเราจะเสียเวลาเรียนประวัติศาสตร์กันไปทำไม?

ผมคิดว่าเหมือนวิชาอื่นๆ ที่เราเรียนนั่นแหละครับ คุณค่าของมันไม่ได้อยู่ที่จริง

เราอยู่ในโลกของความเปลี่ยนแปลงโดยไม่หยุดหย่อน แต่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นที่จุดไหนจุดนี้โดยไร้ระบบ เราจึงต้องฝึกตัวเองให้มองความเปลี่ยนแปลงเป็นจุดๆ โดย

⁵⁰⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การศึกษา-ทรัพยากรที่ถูกแย่งชิง” ใน สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา, 2539), น.128-131. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ไม่เกี่ยวข้องกัน ให้เป็นระบบ เพราะโดยการมองเป็นระบบเท่านั้นที่เราจะเข้าใจและอธิบายความเปลี่ยนแปลงนั้นได้ ประวัติศาสตร์ฝึกให้เราทำอย่างนี้

ยิ่งกว่านี้ ผมคิดว่าระบบที่ประวัติศาสตร์สร้างขึ้นมาก็เพื่ออธิบายความเปลี่ยนแปลงนี้ แม้ไม่รู้ว่าจริงหรือไม่ และแม้อาจไม่มีข้อยุติที่ตรงกันในหมู่นักประวัติศาสตร์ ก็เป็นระบบที่ซับซ้อนที่สุดเท่าที่ผมรู้จัก... เพราะไม่มีข้อจำกัดในด้านสมมุติฐานใดๆ มาปิดกันได้เลย ประวัติศาสตร์จึงฝึกให้ผู้เรียนใช้จินตนาการและเหตุผลอย่างซับซ้อนกว้างขวางที่สุดเท่าที่ปัญญามนุษย์จะสามารถบรรลุได้⁵¹⁰

วิธีคิดที่เห็นได้จากประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่พิจารณาบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม ตลอดจนความรู้สึก ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อน ทำให้ตระหนักว่าต้องคิดเองด้วยวิธีคิดเชิงประวัติศาสตร์ อย่างหลงเชื่อ “เจ้าลัทธิ” หรือ “แกนนำ” หรือ “ผู้นำ” ใดๆ เพราะไม่ใช่เรื่องของใครคนใดคนหนึ่งที่จะกำหนดความเป็นไปทั้งหลายได้ ขณะเดียวกันก็ทำให้เราต้องคิดกับทุกเรื่อง ไม่ปักใจเชื่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างสุดโต่ง แต่ต้องสงสัยไว้ก่อน เพราะมีความซับซ้อนของเงื่อนไขแวดล้อมที่ทำให้เกิดความคิดและการตัดสินใจแบบใดแบบหนึ่งขึ้นมา และควรคิดถึงการแก้ปัญหาทั้งระบบและแก้ปัญหาในเชิงโครงสร้าง แทนที่จะฝากความหวังไว้กับบุคคลเพียงอย่างเดียว

อาจกล่าวได้ว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีจุดมุ่งหมายให้คนไทยมีวิธีคิดหรือทัศนคติใหม่ อันเกิดจาก “ตาข่ายแห่งความทรงจำใหม่” สะท้อนให้เห็นจาก “คำนิยม” ที่เขียนแก่นหนังสือประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย ดังต่อไปนี้

“ความสามารถในการเชื่อมโยงปัจจัยหลากหลายด้าน ทั้งภายในและภายนอก ทั้งที่มาจากชนชั้นนำและมาจากคนเล็กคนน้อยหลากหลายประเภทเช่นนี้แหละ ที่ทำให้ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัยสร้างพลวัตหรือขับเคลื่อนประวัติศาสตร์จากเนื้อหาของประวัติศาสตร์เอง (historicism)

⁵¹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์” ใน การเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), น. 12-13. . (เน้นโดยผู้วิจัย).

พลังขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ไทยในทัศนะของนักประวัติศาสตร์ไทยรุ่นก่อน คือผู้นำหรือพระมหากษัตริย์ แต่พลังที่แคบอย่างนั้นยังไม่ถึงความสลับซับซ้อนของความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ ฉะนั้น หากหนังสือเล่มนี้ถูกอ่านอย่างแพร่หลายมากขึ้น ก็จะเปลี่ยนทัศนคติที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมของคนไทยจำนวนมาก

ความหลากหลายจึงเป็นหัวใจสำคัญของประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย ไม่แต่เพียงมีความหลากหลายของชาติพันธุ์เท่านั้นที่ประกอบกันขึ้นเป็นพสกนิกร (subject) ของรัฐไทยโบราณหลายรัฐ แต่ยังมี ความหลากหลายทางสถานะทางเศรษฐกิจ-สังคม (ชนชั้น?) อีกด้วย คนทั้งหมดเหล่านี้ล้วนเป็น "ตัวละคร" ของเรื่อง มีบทบาทและมีส่วนในการทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ไทย หรืออย่างน้อยก็ทำให้อนุชนเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ชัดขึ้น โดยที่เขาเหล่านั้นอาจไม่ได้คิดถึง "ชาติ" เลย เพียงแต่ตอบสนองต่อเงื่อนไขในชีวิตที่เปลี่ยนไปเพื่อรักษาหรือเพิ่มพูนประโยชน์ ทั้งในทางเศรษฐกิจและทางอื่นๆ ของตนเอง กลายเป็นพลังขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในสังคมโดยไม่มีใครตั้งใจ

เหมือนความเปลี่ยนแปลงนานาชนิดที่เราพบได้ในชีวิตจริงของเราเอง

ดังนั้น นอกจากพระมหากษัตริย์ เจ้านาย เจ้าประเทศราช ขุนนาง เจ้าสัว ขุนศึก ฯลฯ แล้ว ยังมีตัวละครอีกมากมายในประวัติศาสตร์...

บางครั้งก็กล่าวถึงบทบาทของเขา บางครั้งก็กล่าวถึงเขาในฐานะเป็นตัวแทนของแนวโน้มความเปลี่ยนแปลงบางอย่าง บางครั้งก็เป็นตัวแทนของกลุ่มคนประเภทเดียวกับเขา ...ใครๆ ก็มีชื่อในประวัติศาสตร์ได้ โดยไม่จำเป็นต้องเป็นมหาบุรุษหรือมหาผู้ร้าย

กว่าจะเล่าประวัติศาสตร์ให้ครอบคลุมไปหมดทุกส่วน ทั้งไม่ทั้งความซับซ้อนซ้อนเงื่อนของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ด้วยได้เช่นนี้ อาจารย์ผาสุกและอาจารย์คริสต้องใช้หลักฐานมากมาย และหลากหลายประเภทมาก ... เพราะไม่แต่เพียงเอกสารของทางราชการ หรือสิ่งพิมพ์ร่วมยุคสมัยเท่านั้นที่บอกให้เราประมาณได้ว่าได้เกิดอะไรขึ้นในอดีต ภาพยนตร์ เรื่องสั้น เพลงลูกทุ่ง บทกวีร่วมสมัย วรรณคดี ตลกทีวี สำนวนภาษาวัยรุ่น ฯลฯ ล้วนแฝงนัยยะบางอย่าง ที่ทำให้เราเข้าใจ

ความคิดและการกระทำของคนในแต่ละสมัย และสาเหตุหรือเงื่อนไขที่ทำให้เขาเป็นอย่างที่เขาเป็น และทำอย่างที่เขาทำ”⁵¹¹

3. “ปม” ในด้านวัฒนธรรม

คนทั่วไปในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง มีทัศนคติให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมแห่งชาติ อันเป็นมรดกตกทอดจากอดีตที่เห็นว่ามีคุณค่าสูงส่งที่จะต้องอนุรักษ์และยึดมั่นตลอดไป นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ทำลาย “ปม” ดังกล่าวนี้นในตาข่ายแห่งความทรงจำเดิม แล้วสร้าง “ปม” ใหม่ที่ทำให้เห็นว่าคนทุกกลุ่มมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองและทุกวัฒนธรรมล้วนแต่ประสบกับความเปลี่ยนแปลง โดยสร้างสรรค์งานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมโดยตรงและงานเขียนประวัติศาสตร์ที่อธิบายเรื่องต่างๆ โดยคำนึงถึงปัจจัยทางวัฒนธรรม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ต้องการให้เกิดความเข้าใจวัฒนธรรมของคนทุกกลุ่มในสังคม หรือเข้าใจวัฒนธรรมของซึ่งกันและกันเพื่อจะมีความสัมพันธ์กันอย่างราบรื่น และลดช่องว่างตลอดจนการเหยียดหยามวัฒนธรรมของชาวบ้านแม่แต่ในหมู่บ้านเอง ดังที่เขียนไว้ใน “สาวเครือฟ้า: ผันที่เป็นจริง” ว่า

“เมื่อคนเชียงใหม่ทำตัวเองให้เหมือนผืนของคนกรุงเทพฯ ดังที่ปรากฏในสาวเครือฟ้า ผันนั้นก็กลายเป็นผันที่เป็นจริง

เชียงใหม่เป็นดินแดนในความผัน และความผันคือภาวะอันหนึ่งที่ผู้มาเยือนไม่ต้องรับผิดชอบ...

มีเรื่องตลกพื้นเมืองหลายเรื่องที่ได้ถึงความเชื่อที่ค่อนข้างไปทางเชื่อของคนเชียงใหม่ แต่เป็นความเชื่อที่แสดงให้เห็นถึงความไม่เข้าใจในความซับซ้อนของวัฒนธรรมกรุงเทพฯ ฟังดูแล้วก็น่าเศร้าระครับ เพราะแม้แต่ความแตกต่างทางวัฒนธรรมก็ยังถูกคนพื้นเมืองเองตีความให้กลายเป็นความเชื่อไปได้

⁵¹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, (9 พฤษภาคม 2557), ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย, ค้นหาเมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2559, จาก http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1399546597.

อะไรที่ทำให้ประชาชนซึ่งไม่สวดยเลอเลิศอะไร และไม่ได้อยู่ในดินแดนผืนๆ แต่เป็นประชาชนที่สง่างามในวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเองเช่นประชาชนในภาคเหนือ หมดความเชื่อมั่นในวัฒนธรรมของตัวเองไปได้ถึงเพียงนี้?”⁵¹²

ใน พ.ศ.2538 เกษียร เตชะพีระ ได้วิเคราะห์ความสนใจ เป้าหมายทางวิชาการ และวิธีวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ส่งผลต่อการสร้างความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมชนชั้นกลางไทย โดยชี้ให้เห็นจุดประสงค์ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ว่าต้องการ “ผลักดันชนชั้นกลางในทางความคิดอย่างสอดคล้องสมจริงกับพื้นฐานทางวัฒนธรรมของคนกลุ่มนี้และสังคมไทย” จะได้ “เข้าร่วมช่วยเหลือ “ชุมชนชนบท” ให้ทรงตัวอยู่ได้ มีทางเลือกทางออกของตัวเองได้ เบี่ยงหน้าการรุกรานเข้าช่วงชิงทรัพยากรและกัดกร่อนวัฒนธรรมท้องถิ่น จากรัฐราชการกับทุนเอกชน”⁵¹³

เกษียร เตชะพีระ เคยวิเคราะห์ด้วยว่า ในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เกิด “กระแสใหม่ทางภูมิปัญญาวิชาการด้านสังคมศาสตร์-มนุษยศาสตร์ไทยราวกลางพุทธทศวรรษที่ 2520 ซึ่งเคลื่อนย้ายไปสนใจศึกษาโครงสร้างส่วนบน (รัฐ, อุดมการณ์, วัฒนธรรม, วรรณกรรม, ตำนาน, ภาษา, ศาสนา, สัญลักษณ์, จิตสำนึก, โลกทัศน์, ทฤษฎี, ปรัชญา, วาทกรรม, ความรู้, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ฯ) จากที่เคยหมกมุ่นค้นคว้าฐานเศรษฐกิจ (แบบวิถีการผลิต, พลังการผลิต, ความสัมพันธ์ทางการผลิต เป็นต้น) มาก่อน”⁵¹⁴ ซึ่ง เกษียร เตชะพีระ เห็นว่า “งานของนิธิพลิกกลับท้าทายธรรมเนียมการศึกษาวัฒนธรรมการเมืองแบบเก่า...และเปิดภูมิทัศน์ใหม่ให้การศึกษา

⁵¹² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สาวเครือฟ้า: ผืนที่เป็นจริง” ใน ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, กางเกงใน และ ฯลฯ, (อ้างแล้ว), น. 127-129. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์)

⁵¹³ เกษียร เตชะพีระ, *วิาทะโลกานุวัตร*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผู้จัดการ 2538), น. 155. (เน้นโดยผู้วิจัย)

⁵¹⁴ เกษียร เตชะพีระ, “คำนำเสนอ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ผู้เปิดมุมมองใหม่เห็นกลางหลังคนไทย” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, *อ่านวัฒนธรรมการเมืองไทย*, (กรุงเทพฯ: กรุงเทพฯ: มติชน, 2547), น.10. เกษียร เตชะพีระ ตั้งข้อสังเกตไว้ในเชิงอรรถว่า “สันนิษฐานว่าปรากฏการณ์นี้คงเกี่ยวพันกับ “ปาแตก” หรือนัยหนึ่งการล่มสลายของขบวนการปฏิวัติภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย, การคืนเมืองขนานใหญ่ของนักศึกษาปัญญาชนกลับสู่มหาวิทยาลัย วงวิชาการ แวดวงปัญญาชนสาธารณะ วงการเอ็นจีโอ และสื่อมวลชน รวมทั้งการค่อยๆ ปรับตัวของรัฐไทยไปสู่ระบอบเลือกตั้งมากขึ้นในระยะเดียวกัน แต่ความซับซ้อนแยบยลของความเกี่ยวพันนี้เป็นฉันใด ผู้เขียนยังคิดไม่กระจ่าง” (หน้า (15).

วัฒนธรรมการเมืองไทยสนุกตื่นเต้นลุ่มลึกเร้าใจขึ้น...เขาดึงเอาประวัติศาสตร์ ภาษา และ วัฒนธรรมกลับเข้ามา, ทะลวงด้านมายาที่แยกวัฒนธรรมออกต่างหากจากการเมืองอย่างผิวเผิน ฉาบฉวยเสีย, สืบสาวให้เห็นสายสัมพันธ์สลับซับซ้อนที่เชื่อมโยงพฤติกรรมทางการเมืองและ วัฒนธรรมของคนในสังคมไทยเข้าด้วยกัน, และวัฒนธรรมเพื่อเผยให้เห็นการเมืองหรือมิติของ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างบุคคลและกลุ่มชนข้างในปรากฏการณ์วัฒนธรรมนั้น, กะเทาะ การเมืองเพื่อแง้มเปิดวัฒนธรรมหรือมิติของคุณค่า ความหมาย ความเชื่อ ความรู้สึก ที่รองรับ เบื้องลึกเบื้องหลังพฤติกรรมการเมืองหนึ่งๆ”⁵¹⁵

นอกจากนี้ เกษียร เตชะพีระ ยังชี้ให้เห็นว่า “สิ่งที่นิธิช่วยทำคือ ดึงไวยากรณ์ทาง วัฒนธรรมของการเมืองไทยจากระดับจิตใต้สำนึกขึ้นมาสู่สำนึกตระหนักรู้ของสังคมไทย, ประมวล เรียบเรียงมันเป็นมาตราอย่างมีระบบระเบียบ, เมื่อว่าเมื่อสำนึกการดำรงอยู่ของ “ปม” แล้ว คน ไทยอาจตัดสินใจทำอะไรกับมันอีกที”⁵¹⁶ เมื่อมองในแง่ “ปม” วัฒนธรรมในตาข่ายแห่งความทรง จำเดิม ก็ไม่สามารถจะดำรงอยู่อย่างมั่นคงอีกต่อไป และโอกาสที่จะสร้างปมใหม่ที่เชื่อมต่อ วัฒนธรรมประชาธิปไตยก็ย่อมเกิดขึ้นได้ไม่ช้าก็เร็ว

อนึ่ง งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังมุ่งวิจารณ์การดำเนินนโยบาย **ทางวัฒนธรรมที่ผิดพลาดของรัฐ** ที่มีผลร้ายต่อชีวิตของชาวบ้านและทำให้อำนาจของผู้หญิงตก เป็นรองอำนาจของผู้ชายมากขึ้น เช่น นโยบายการแยก “ไสย” ออกจาก “พุทธ” ซึ่งไม่เพียงแต่จะทำให้ มิติทางศีลธรรมของ “ไสย” หายไปเท่านั้น ยังทำให้ศาสนาพุทธแบบทางการถูกรวบงำด้วย “ลักษณะเหตุผลนิยม” จนละเลยด้าน “อารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์” อันทำให้กลายเป็นศาสนาที่ ไม่อาจตอบสนองชีวิตมนุษย์ในปัจจุบัน และยังก่อให้เกิดผลร้ายแก่ชีวิตของมนุษย์ซึ่งตกเป็นฝ่าย เสียเปรียบอยู่แล้วอีกด้วย ดังความต่อไปนี้คือ

“พุทธที่ไม่มีไสย...แห้งแล้งและไม่มีพลังสำหรับตอบสนองความต้องการจริงของมนุษย์ใน โลก ซึ่งเปลี่ยนแปลงวูบวาบหาความเที่ยงแท้แน่นอนไม่ได้เลย...

⁵¹⁵ เรื่องเดียวกัน, น.(10).

⁵¹⁶ เรื่องเดียวกัน, น.(11).

สมเหตุสมผล...แต่ขอโทษเถิด อารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์หายไปไหน บำบัดแก้ไข
อารมณ์ความรู้สึกซึ่งอาจจะโง่, ติดย้อม, เบี่ยงเบนด้วยกิเลส, ไร้เหตุผล ฯลฯ ได้อย่างไร...

...เพราะ “ไสย” ถูกขีดให้อยู่นอกเขตแดนของพุทธศาสนาไทย ชาวบ้านจึงหันเข้าหา “ไสย”
ลั้วนๆ มากขึ้น

“ไสย” ลั้วนๆ หมายถึง “ไสย” ที่ขาดศีลธรรมของพุทธศาสนากำกับ มีแต่ศีลของ “ไสย” ซึ่ง
ไม่มีอะไรเกี่ยวกับความดีความชั่ว...

ผลอีกอย่างหนึ่งที่ “ไสย” ถูกสกัดออกไปจาก “พุทธ” ของไทยก็คือ ผู้หญิงยังมีบทบาทใน
“พระศาสนา” น้อยลงไป ซ้ำยังต้องเป็นรองชายยิ่งขึ้นไปอีก...ใน “พระศาสนา” แบบเดิมนั้น ...
ชายเป็นนักบวชของฝ่าย “พุทธ” หญิงเป็นนักบวชของฝ่าย “ไสย” มีศักดิ์ศรีเกือบพอๆ กัน เพราะ
แม้ว่าหญิงต้องกราบตีนพระภิกษุ แต่ชายก็ต้องกราบหญิงในร่างทรงผีเหมือนกัน⁵¹⁷

นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นว่า “วัฒนธรรมไทย” มีความแตกต่างหลากหลาย ขึ้นอยู่กับ
ชนชั้น ชาติพันธุ์ เพศ วัย ท้องถิ่น ฯลฯ ซึ่งทุกๆ วัฒนธรรมล้วนแต่ประสบกับความเปลี่ยนแปลง การ
ทำความเข้าใจความหลากหลายและความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนี้มีความสำคัญอย่างมาก
เพราะจะช่วยให้เข้าใจกลุ่มคนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมและเข้าใจวัฒนธรรมแห่งชาติในความหมาย
ใหม่ที่วัฒนธรรมของคนทุกกลุ่มเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติอย่างเท่าเทียมกัน งานเขียน
ในระยะหลังๆ ให้ความสำคัญแก่มิติด้านอำนาจที่แฝงเร้นอยู่ในวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก โดยนิธิ
เอียวศรีวงศ์ มุ่งชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมแห่งชาติของไทยนั้นเน้นความไม่เสมอภาคหรือ “มีหัวมีก้อย”
ซึ่งไม่เอื้อต่อระบอบประชาธิปไตยและความเสมอภาคทางสังคม จึงไม่เหมาะกับสังคมไทยในยุค
ปัจจุบัน

นอกจากนี้ความรู้จากการวิจัยของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเป็นความรู้เกี่ยวกับ
วัฒนธรรมไทยจากมุมมองที่ให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมชาวบ้านอย่างมาก โดยที่นิธิ

⁵¹⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “พุทธกับไสย” ใน ผ้าขาวม้า, ผ้าจีน, กางเกงใน และ ฯลฯ, กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.
หน้า 169-170.

เอียวศรีวงศ์ เคยสมาทานแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และมีความกังวลว่า “ความสูญสลายทางวัฒนธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นโดยไม่มีวัฒนธรรมใหม่ที่ให้พลังแก่ชาวนาเกิดขึ้นทดแทน การศึกษาภาคบังคับนำเอาวัฒนธรรมกรรมพิธีไปเผยแพร่ในท้องถิ่น และสลายชาวนาจากชุมชนให้กลายเป็นปัจเจกบุคคลยิ่งขึ้นเหมือนกรรมพิธีในเมือง ในวิกฤติอันใหม่นี้ ชาวนาจะเอาตัวรอดได้อย่างไร?”⁵¹⁸ ในช่วงทศวรรษ 2530 แนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” มีอิทธิพลอย่างสูงในวงวิชาการและในหมู่ นักพัฒนาเอกชน และ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็เน้น “วัฒนธรรมชุมชน” โดยพยายามค้นหาและแสดงให้เห็นพลังที่มีอยู่ในวัฒนธรรมชุมชนชาวนา บทความเรื่อง “แนวทางแมวกับวิกฤตในวัฒนธรรมชาวนา” (พ.ศ.2532) จึงสะท้อนอิทธิพลของแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” อย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม แม้แต่ในช่วงเวลาที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ไม่ได้ต้องการให้ชาวนาอยู่ในวัฒนธรรมชุมชนแบบเดิมตลอดไป (แตกต่างจากฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งต้องการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าด้านความรู้และเทคโนโลยีและเปลี่ยนเป็นสังคมสมัยใหม่โดยรักษา “วัฒนธรรมชุมชน” เอาไว้⁵¹⁹) นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นด้วยกับผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ว่า “จำเป็นที่ชาวนาต้องหันกลับไปสู่การเฝ้าอยู่เฝ้ากิน (การเกษตรกรรมเพื่อยังชีพ) ...เพื่อเปิดโอกาสให้ได้ฟื้นฟูพลังทางวัฒนธรรมของชาวนาขึ้นใหม่ และด้วยพลังนี้ก็จะ เป็นทางให้ได้พัฒนาพลังใหม่ๆ ทางวัฒนธรรมที่จะสามารถเผชิญกับเศรษฐกิจตลาดได้อย่างเข้มแข็ง ถึงตอนนั้นแล้วค่อยกลับเข้ามาใหม่อย่างช้าๆ อย่างมั่นคง อย่างรอบคอบ และอย่างมีศักดิ์ศรี”⁵²⁰

เมื่อเกิดกระแสศึกษาเชิง “การเมืองวัฒนธรรม”⁵²¹ เพื่อเข้าใจการต่อสู้ทางการเมืองในบริบททางวัฒนธรรม ซึ่งเน้นไปที่การต่อสู้ช่วงชิงความหมายและระบบคุณค่าที่ได้รับการ

⁵¹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “แนวทางแมวกับวิกฤตในวัฒนธรรมชาวนา” ใน ผ้าขาวม้า, ผ้าชิ้น, การเก่งใน และ ฯลฯ , (อ้างแล้ว), น. 34.

⁵¹⁹ ปรีทิต ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2557.

⁵²⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “แนวทางแมวกับวิกฤตในวัฒนธรรมชาวนา” ใน ผ้าขาวม้า, ผ้าชิ้น, การเก่งใน และ ฯลฯ , (อ้างแล้ว), น. 34-35.

⁵²¹ เกษียร เตชะพีระ อธิบายว่า “การเมืองวัฒนธรรม” (cultural politics) คือ “การต่อสู้ทางการเมืองในบริบททางวัฒนธรรม โดยปัจเจกบุคคลและกลุ่มสังคม เพื่อนำเสนอ สื่อสาร ประชันขันแข่ง และช่วงชิงยึดครองพื้นที่

ประกอบสร้างขึ้นจนกลายเป็นความจริงที่ครอบงำสังคม ซึ่งจะส่งผลให้คนไทย “ไว” (sensitive) ต่อการเมืองหรืออำนาจที่แฝงเร้นอยู่ในกิจกรรมทางวัฒนธรรม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้ใช้วิธีวิทยาในเชิง “การเมืองวัฒนธรรม” ในการเขียนงานวิจัยขนาดสั้นและบทความในหนังสือพิมพ์จำนวนมาก เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้ โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้นำศิลปะและวัฒนธรรมหลากหลายด้าน มาวิเคราะห์และตีความใหม่ในเชิง “รื้อสร้าง” อย่างต่อเนื่อง เพื่อบั่นทอนพลังของ “ปมวัฒนธรรม” ในตาข่ายแห่งความทรงจำเดิมที่สังคมไทยมีอยู่

“ปม” ทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่งอีกปมหนึ่งที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ พยายามทำลาย คือ ปมที่คนไทยมอง “วัฒนธรรมไทย” ในลักษณะที่มีแก่นแกนตายตัว โดยไม่เข้าใจความเปลี่ยนแปลงทางศิลปะและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น ให้คุณค่าแก่วัฒนธรรมแห่งชาติที่มีลักษณะหยุดนิ่งตายตัว ดูหมิ่นวัฒนธรรมท้องถิ่นต่างๆ และเมื่อขาดความเข้าใจความหลากหลายและความเปลี่ยนแปลงอันซับซ้อน ก็นำไปสู่การแก้ปัญหาที่ผิดพลาด นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงใช้วิธีวิทยาที่จะทำให้เกิดความเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงอย่างมโหฬารที่เกิดขึ้นในศิลปะและวัฒนธรรมไทยแขนงต่างๆ เพื่อให้เกิดการปรับตัวของผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างสอดคล้องกับ “ความเป็นจริง” ดังจะเห็นได้ชัดจากงานเขียนในช่วงปลายทศวรรษ 2520 และทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา

งานเขียนทางประวัติศาสตร์ขนาดสั้นเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เผยแพร่ในช่วงปลายทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา แสดงให้เห็นถึงวิธีวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ได้อาศัยความรู้จากการทำวิจัยขนาดใหญ่ในอดีตเป็นรากฐาน แล้วนำเอาความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมแขนงต่างๆ ที่ค้นคว้าเพิ่มเติมมาเชื่อมโยงกันเพื่ออธิบายวัฒนธรรมสมัยใหม่ เช่น **“เพลงลูกทุ่งในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย”** (พ.ศ.2528) อาศัยฐานความรู้จาก **“วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์”** ในการอธิบาย **“ปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างเมืองกับชนบท”** ดังความว่า

แห่งการนิยามความหมายและคุณค่าต่างๆ” ซึ่งในช่วงปลายทศวรรษ 2540 “เป็นประเด็นศึกษาที่ยังค่อนข้างใหม่ในเมืองไทย” (เกษียร เตชะพีระ, “คำนำเสนอมโน” ใน ประจักษ์ ก้องกีรติ, **และแล้วการเคลื่อนไหวก็ปรากฏ: การเมืองและวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลาฯ** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), น.17.

"...ในหลายกรณีราชสำนักเองก็อาจรับออกแบบทางศิลปวัฒนธรรมของประชาชนสามัญ เหล่านี้ไปปรุงแต่งกับสิ่งที่ผลิตในราชสำนักด้วย นั่นก็คือ ในเมืองนั้นมีปฏิสัมพันธ์ระหว่าง วัฒนธรรมของราชสำนักและสามัญชนภายนอกอยู่เหมือนกัน ในบางยุคสมัย เช่น ในต้นรัตนโกสินทร์ปฏิสัมพันธ์เช่นนี้มีอย่างเข้มข้น

แม้ว่าปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างราชสำนักและสามัญชนของเมืองจะคลายความเข้มข้นลงหลังยุคต้นรัตนโกสินทร์ แต่ความเฟื่องฟูของวัฒนธรรมสามัญชนในเมืองก็ไม่ได้ยุติลง ในทางตรงกันข้ามเศรษฐกิจแบบเงินตราซึ่งขยายตัวในเมืองหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง กลับทำให้สามัญชนสามารถอุปถัมภ์ศิลปินของตนได้จำนวนมากขึ้น จึงเป็นเหตุให้วรรณกรรม การละคร การร้องรำ ดนตรี และจิตรกรรมของสามัญชนยิ่งขยายตัวทั้งในแง่ของปริมาณและชนิดขึ้นไปอีก ตัวอย่างที่จะทำให้เข้าใจวัฒนธรรมประเภทนี้ได้ง่าย ก็คือการขยายตัวของวรรณกรรมหน้าวัดเกาะ มาจนถึงนวนิยายในปัจจุบัน ลำตัด, โขนสด, ลิเก, เพลงฉ่อย, ละครชนิดต่างๆ ตลอดจนถึงภาพยนตร์และละครทีวีในปัจจุบัน

วัฒนธรรมของสามัญชนในเมืองเหล่านี้ไม่ได้ขยายตัวแต่เฉพาะในหมู่ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเมืองเท่านั้น ลักษณะของศิลปินซึ่งต้องเลี้ยงชีพด้วยศิลปะของตน และการขยายตัวของเทคนิคการสื่อสารคมนาคมแบบใหม่... ทำให้วัฒนธรรมของของสามัญชนเหล่านี้แพร่ไปตามหัวหนอง คลองบึง และถนนหนทางสู่ท้องถิ่นชนบท เพื่อเก็บรวบรวมเศษเสี้ยวของชาวนาที่เริ่มถูกกระทบโดยเศรษฐกิจแบบเงินตรา..."⁵²²

กล่าวได้ว่าการอาศัยความรู้เดิมที่สั่งสมไว้ทั้งในแง่ของหลักฐานทางประวัติศาสตร์และแนวการวิเคราะห์ เพื่ออธิบาย "ลักษณะเฉพาะ" และ "ความเปลี่ยนแปลง" ของวัฒนธรรมหนึ่งๆ นั้น ปรากฏในงานเขียนทั้งหลายของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 สืบมาจนถึงปัจจุบัน เช่น

⁵²² นิธิ เอียวศรีวงศ์, "เพลงลูกทุ่งในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย" ใน โขน คาราบาว น้ำเน่า และหนังไทย, น. 19-20.

“ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ในราชสำนักได้รับเอาจารีตทางวรรณกรรมและการแสดงของ
สามัญชนไปใช้มากขึ้น ก่อให้เกิดรูปแบบทางศิลปะ การแสดง และจารีตทางวรรณกรรมอย่างใหม่
ขึ้น ซึ่งในที่สุดแล้วก็หวนกลับมาเป็นแรงบันดาลใจให้แก่จารีตทางวรรณกรรมและศิลปะการแสดง
ของสามัญชนอีกทีหนึ่ง เช่น การนำเอาเรื่องรามเกียรติ์ไปเป็นเรื่องเล่นละครนอก หรือโขนสดก็ได้
แรงบันดาลใจจากการแสดงโขนของราชสำนัก การเอาปี่พาทย์รับเสภากระจายจากราชสำนักสู่
บ้านขุนนางและสามัญชนในเวลาต่อมา ฯลฯ...

เพราะฉะนั้นราชสำนักจึงเป็นแหล่งที่มาของแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์รูปแบบทาง
ศิลปะใหม่ๆ ของสามัญชนในเมืองซึ่งกระจายออกสู่ชาวชนบทในเวลาต่อมา...เช่นเดียวกับการร้อง
เพลงสวดของแขกเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดลิเก วงโยธวาทิตของฝรั่งทำให้เกิดแตรวงเล็กๆ ซึ่งใช้แห่
นาคในการบวช ฯลฯ

ในปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างสามัญชนในเมืองและชาวชนบทนั้น คงเป็นด้วย
ความมั่งคั่งทางวัฒนธรรมของเมืองซึ่งสัมพันธ์กับวัฒนธรรมของทั้งโลก และปัจจัยอื่นๆ เช่นเมือง
ท่าอานาจทางการเมืองและเศรษฐกิจเหนือชนบท เมืองเป็นเจ้าของการสื่อสารคมนาคมแผนใหม่...
ในศิลปวัฒนธรรมของประชาชนซึ่งบริโภคร่วมกันระหว่างชาวเมืองและชาวชนบทนั้น จึงปรากฏว่า
เมืองเป็นผู้บอกข่าวสารแก่ชนบทมากกว่าชนบทจะบอกข่าวสารแก่เมือง...”⁵²³

จะเห็นได้ว่า นอกจากความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวัฒนธรรม
ต้นรัตนโกสินทร์” แล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังนำเอาความรู้เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ
และสังคม ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงของศิลปะและวัฒนธรรมหลากหลายชนิดมาใช้ในการ
วิเคราะห์เพลงลูกทุ่ง ทำให้เห็นถึงความสืบเนื่องของเพลงลูกทุ่งกับศิลปะการแสดงและการร้อง
เพลงแบบเก่าของไทย ค่านิยมเรื่องความทันสมัย และพัฒนาการของศิลปะแขนงต่างๆ ในเมือง
และชนบท เช่น การขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่พัฒนาจากการเล่านิทานมาสู่การขับเสภา
ทรงเครื่องปี่พาทย์ แล้วมาสู่เสภาจำ หรือการชักตีกีตาบรรพ์มาสู่การแสดงโขน หรือการเสื่อมความ
นิยมของระบำซึ่งมาผสมในการแสดงละคร หรือความเสื่อมสลายของศิลปะตามจารีตเช่นเพลง

⁵²³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “เพลงลูกทุ่งในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย” ใน โขน คาราบาว น้ำเน่า และหนังไทย, น.
21-22.

พื้นบ้าน ลิเก หนังตะลุง หมอลำ ที่กำลังหายไปจากความนิยมของประชาชนในชนบท ฯลฯ นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังมีความรู้ความเข้าใจลักษณะเฉพาะในการร้องเพลงของนักร้องเพลง ลูกทุ่งและเพลงลูกกรุงจำนวนมาก ตลอดจนลักษณะของดนตรีและ “หางเครื่อง” อีกด้วย⁵²⁴

บทความเรื่อง “คาราวาน หรือ คาราบาว “เหลา-สด-ไม่เน้อ” (พ.ศ.2532) ก็แสดงให้เห็นว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความรู้เกี่ยวกับดนตรีเพลงและการแสดงของไทยรวมทั้งของท้องถิ่นต่างๆ อย่างกว้างขวาง และนำมาใช้ในการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบให้เห็นว่าเพลงสมัยใหม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจาก “ประเพณีเพลงของวัฒนธรรมไทย” แต่เดิมมากมายเพียงไร ในบทความนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ว่า

“ในประเพณีเพลงของวัฒนธรรมไทย เนื้อร้องเคยเป็นส่วนที่สำคัญเท่าหรือสำคัญกว่า ทำนอง, จังหวะ, ดนตรี ฯลฯ

“ลาย” แคนที่นิยมดันไปกับ “ลำ” ในอีสาน มีอยู่ไม่กี่ “ลาย” แต่คนฟังตั้งใจจะฟังลำซึ่งมีความแตกต่างออกไปจากหมอลำคนหนึ่งไปหมอลำอีกคนหนึ่ง เหมือนลิเกนั่นก็มีเพลงให้ร้องอยู่ไม่กี่ทำนอง แต่ลิเกก็ต้องร้องไม่ใช่เอาแต่พูด เพราะคนดูอยากฟังการด้นกลอนของผู้แสดง ในการร้องเพลงของราชสำนักเมื่อคนร้องเริ่มร้อง ดนตรีทั้งหมดจะหยุดลง เหลือแต่เครื่องประกอบจังหวะ

การสืบลำลอง...แม้จะมีการสืบลำลอง ซอกก็เล่นไปทางหนึ่งผู้ร้องก็ร้องไปอีกทางหนึ่ง...

โดยสรุปก็คือตัวทางร้องเป็นอิสระ มีความสำคัญเท่าหรือเหนือกว่าทางเล่นของเครื่องดนตรีที่คลออยู่...

ธรรมเนียมการให้ความสำคัญแก่นักร้องนั้น สืบทอดมาในเพลงไทยที่ได้รับอิทธิพลจากฝรั่ง หรือที่เรียกว่าเพลงไทยสากลด้วย เมื่อตอนที่เริ่มแต่งเพลงแบบนี้กันนั้น เพลงป๊อบของฝรั่งก็ยังให้ความสำคัญแก่นักร้องมาก แต่ในเพลงไทยสากลความสำคัญของนักร้องมีมากขึ้นไปอีก เพราะสืบประเพณีเพลงของวัฒนธรรมไทยมาด้วย นักร้องเพลงไทยสากลจึงแสดงอารมณ์

⁵²⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “เพลงลูกทุ่งในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย” ใน โชน คาราบาว น้ำเน่า และหนังไทย, น. 21-39.

ความรู้สึกกันด้วยการเปล่งคำในเนื้อร้อง (แน่นอนว่าแสดงอารมณ์และความรู้สึกโดยทางอื่นอยู่ด้วย)...

เพลงลูกทุ่งยังรับประเพณีเพลงของวัฒนธรรมไทยมากกว่าเพลงลูกกรุงเสียอีก⁵²⁵

การอธิบายเพลง “คาราบาว” ด้วยการย้อนกลับไปดูประเพณีหรือวัฒนธรรมของเพลงในอดีต ทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมเพลงได้ชัดเจนอย่างมาก แต่ก็ยังแสดงให้เห็น **“ความสืบเนื่อง”** อีกด้วย ซึ่งหลังจากชี้ให้เห็นความสืบเนื่องที่ปรากฏในเพลงของวง “คาราบาว” แล้ว ในที่สุดแล้วนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็วิเคราะห์ว่า

“...แม้ว่าแรงบันดาลใจของเพลงจำนวนมากของคาราบาวเอามาจากเพลงพื้นบ้าน แต่ลีลาของการบรรเลงและการร้องไม่ได้ให้ความสำคัญแก่เนื้อร้องตามประเพณีเพลงของวัฒนธรรมไทย มีความหมายมั่วๆ ที่ส่งออกไปจากชื่อเพลงและสร้อยเพลงเท่านั้นก็เพียงพอที่คนฟังจะรู้สึกสนใจแล้ว...แต่เนื้อร้องก็มีความสำคัญในเพลงของคาราบาว เนื้อร้องทำให้คาราบาวมีเอกลักษณ์ของตัวเอง และเป็นเอกลักษณ์ที่คนรับได้...”⁵²⁶

นอกจากนี้ ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาติอื่น ก็เป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์วัฒนธรรมไทยในงานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ด้วย เช่น ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมอินเดียโบราณที่ชาวบ้านหรือคนในวรรณคดีสามารถใช้ “ชฎาณโยคะ” หรือ “ปัญญา” ในการบรรลุ “โมกษะ” (ความหลุดพ้น) แต่ใช้ “ภักติโยคะ” คือความรักอันลึกซึ้งต่อพระวิษณุซึ่งเป็นบุคคลาธิษฐานของ “ปรมาตมัน” จนมีความสำนึกอย่างแท้จริงว่าตนเอง (อาตมัน) เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับ “ปรมาตมัน” และความรู้เกี่ยวกับคริสต์ศาสนาที่ให้ความสำคัญแก่อารมณ์ความรู้สึก ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิจารณ์พุทธศาสนาแบบทางการของไทย ว่ารัฐไทยทำให้มิติด้าน

⁵²⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ““คาราวาน หรือ คาราบาว “เหลา-สด-ไม่เนื่อ”” ใน โชน คาราบาว น้ำเน่า และหนังไทย, น. 65-69.

⁵²⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ““คาราวาน หรือ คาราบาว “เหลา-สด-ไม่เนื่อ”” ใน โชน คาราบาว น้ำเน่า และหนังไทย, น. 74.

อารมณ์ความรู้สึกหายไปจากพุทธศาสนา ทำให้คนไทยหันไปเลื่อมใสลัทธิพิธีใหม่ๆ หลายลัทธิ
พิธี⁵²⁷

ความรู้เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางศาสนาในประเทศต่างๆ ทำให้นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบาย
ลักษณะของพุทธศาสนาในสังคมไทยและแนวทางในการปฏิรูปพุทธศาสนาได้อย่างน่าสนใจ เช่น
เมื่อชมละครเพลงเรื่อง *Les Miserables* นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ว่า

“การถือคริสต์ศาสนาทั้งสามใน *Les Miserables* นั้น ผู้ถือล้วนมีอารมณ์ความรู้สึกในการ
ถือศาสนาอย่างเข้มข้นทั้งสิ้น ซาแวย์รต์ไม่ได้ตามลัทธิของด้วยความรักความเกลียดส่วนตัว แต่
พระเจ้าหรือระเบียบทางสังคมที่เขาเห็นว่ารักษาชีวิตไว้ ทำให้เขาปล่อยลัทธิของไปไม่ได้ แทนจะ
เท่ากับการปฏิเสธพระเจ้าที่เดียว เพราะลัทธิของคือตัวแทนของผู้ทำลายระเบียบกฎหมาย ซึ่งเท่ากัน
ต่อต้านพระเจ้า ดังนั้น เมื่อเขาได้รับการช่วยชีวิตจากลัทธิของจึงทำให้เกิดความว่าุ่นใจอย่างสุดขีด
ยิ่งเมื่อเขาปล่อยให้ซาตานลัทธิของนำคนเจ็บไปโรงพยาบาล แทนที่จะจับกุมไว้ ก็เท่ากับเขาเริ่ม
วางใจซาตานด้วยการกระทำ ชีวิตของเขาจึงไร้ความหมายแก่ตนเองไปทันที

ลัทธิของเองได้รับการชุบชีวิตวิญญาณขึ้นมาใหม่จากหลวงพ่ที่ช่วยปกป้องเขาจากการก่อ
อาชญากรรมครั้งใหม่ จากนั้นเขาก็ยึดถือศาสนาคริสต์อย่างแน่วแน่ ไม่ใช่เพียงมีความเชื่อตามพระ
คัมภีร์เท่านั้น เมื่อต้องเลือกระหว่างการพูดเท็จ กับการยอมรับความจริงซึ่งจะทำให้คนงานทั้งหมด
ต้องตกงาน เพลงร้องในตอนนี้แสดงว่าไม่ใช่การเลือกระหว่างทางเลือกในทางโลกย์ธรรมดา เป็น
ทางเลือกทางศาสนา เขาหวั่นวิตกว่า หากเขาเลือกการกล่าวเท็จ เขาก็จะถูกพระเจ้าลงโทษ
ในขณะที่การปล่อยให้กิจการล้มลงด้วยการยอมรับความจริง คือการปฏิเสธความรักของพระเจ้า
ซึ่งในทางปฏิบัติคือความรักต่อเพื่อนมนุษย์นั่นเอง ในที่สุดลัทธิของจึงเลือกการหนีเป็นการปฏิบัติ
ศาสนาที่พร้อมมูลที่สุด

นี่คืออารมณ์ความรู้สึกทางศาสนาที่รุนแรงและลึกซึ้ง เพราะกำกับการตัดสินใจของผู้
ศรัทธาแม้ในยามวิกฤต เช่นเดียวกับการช่วยชีวิตซาแวย์รต์ และคำสัญญากับซาแวย์รต์ว่าเขาจะ
กลับมามอบตัว เมื่อได้พาคนเจ็บไปโรงพยาบาลแล้ว

⁵²⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม” *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ 15 ฉบับที่ 10 (2537): 79-106.

ในส่วนอารมณ์ความรู้สึกทางศาสนาของนักศึกษาปวณิตินั้น เห็นได้ชัดเจนไม่จำเป็นต้องอธิบายให้ยาวความ แม้การปวณิตินั้นไม่ใช่คำสอนของคริสต์ศาสนา แต่อารมณ์ความรู้สึกที่รุนแรง อันมีต่อพันธะของการปวณิตินั้น ไม่ต่างอะไรจากอารมณ์ความรู้สึกทางศาสนาของชาวแคว้นและวัลของแต่อย่างใด

ผมคิดว่าคุณลักษณะอย่างที่สองของศาสนา คืออารมณ์ความรู้สึกนี้ เป็นตัวชีวิตของศาสนา เพราะมันเชื่อมคุณลักษณะอย่างหนึ่งคือความรู้ความเข้าใจ ให้ต่อกับคุณลักษณะอย่างที่สองคือการปฏิบัติ หากไม่มีอารมณ์ความรู้สึกมาทำหน้าที่นี้ ศาสนาก็สูญเสียชีวิตไป อย่างที่เราพบได้ในพระพุทธศาสนาของไทยปัจจุบัน (หรือจะว่าไปก็ในการ "ถือศาสนา" อื่นของสังคมอื่นในโลกปัจจุบันอีกมาก)

การ "ปฏิรูปศาสนา" ซึ่งกระทำในช่วงที่รัฐไทยกำลังเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นอกจากทำให้องค์กรคณะสงฆ์ตกอยู่ใต้การกำกับควบคุมของรัฐอย่างเต็มที่แล้ว ยังตัดรอนเนื้อหาด้านอารมณ์ความรู้สึกทางศาสนาของชาวพุทธไทยออกไปจนหมดอีกด้วย เพราะปัญญาชนไทยผู้นำการปฏิรูปอาศัยตรรกะของวิทยาศาสตร์ และเหตุผลนิยมแบบตะวันตกในยุคสมัยนั้น เป็นบรรทัดฐานในการตีความพระพุทธศาสนาที่พึงได้รับคำรับรองจากรัฐ

อารมณ์ความรู้สึกทางศาสนาของชาวพุทธไทยอยู่ที่ผี, เทวดา, เจ้าป่าเจ้าเขา, นรก, สวรรค์, อิทธิปาฏิหาริย์ ทั้งที่สอดคล้องและไม่สอดคล้องกับศีลธรรมแบบพุทธ ที่ไม่ละเมิดทรัพย์สินของผู้อื่นก็เพราะกลัวตกนรก ไม่ละเมิดทรัพย์สินสาธารณะก็เพราะกลัวผีหรือเทพซึ่งคุ้มครองสิ่งเหล่านั้นจะทำร้ายเอา แต่ความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนาแบบนี้ขัดกับหลักวิทยาศาสตร์ จึงต้องถูกขจัดออกไปจากพระพุทธศาสนาที่ถูกปฏิรูปแล้ว (บางคนเรียกว่าพุทธศาสนาที่เป็นทางการ)

อำนาจของรัฐซึ่งขยายมากขึ้นทั้งทางกว้างและทางลึก ทำให้พระพุทธศาสนาแบบไทยซึ่งมีมาแต่เดิมถูกกัดกันกดทับมากขึ้น จนกระทั่งในสำนักคนทรงทุกวันนี้ พระพุทธรูปเป็นเพียงหนึ่งในบรรดาผีและเทพอีกหลายตนและองค์ที่ยกขึ้นบูชาบนหิ้งของอาจารย์ ความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเหลือแต่สัญลักษณ์ แม้การทรงเจ้าเข้าผีเป็นอารมณ์ความรู้สึกทางศาสนาอย่างปฏิเสธไม่ได้ แต่ไม่ใช่อารมณ์ความรู้สึกทางศาสนาของพระพุทธศาสนาแน่

พระพุทธศาสนาที่เป็นทางการของไทยทุกวันนี้ เป็นศาสนาที่โหว่ตรงกลาง คือมีความรู้ความเข้าใจหลักธรรมคำสอน อาจดีกว่าสมัยโบราณด้วย เพราะอาจรู้กว้างขวางไปถึงคัมภีร์มหายานและวัชรยาน ซึ่งโบราณไม่รู้ แต่ความรู้ความเข้าใจเหล่านี้ไม่ส่งผลไปสู่การปฏิบัติมากนัก เช่น เหลือคนถือศีลกินเพลในวันพระน้อยลงเต็มที่ อุดหน้าเข้าพรรษาที่ก็ต้องรณรงค์กันขนานใหญ่และไม่ได้ผลนัก เพราะยอดจำหน่ายสุราและเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ไม่ได้ลดลงอย่างมีนัยยะสำคัญ

นี่เป็นธรรมชาติของศาสนาที่โหว่กลาง คือไม่มีส่วนที่เป็นอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งเป็นสะพานเชื่อมโยงความรู้ความเข้าใจไปสู่การปฏิบัติ และนี่เป็นผลอย่างหนึ่งที่เกิดกับศาสนาในยามที่ศาสนาเหลือแต่คำสอน, องค์กรนักบวช, สื่อ และผู้อ้างตนเป็นคนดีอีกฝูงใหญ่ ฯลฯ เมื่อศาสนาขาดอารมณ์ความรู้สึก⁵²⁸

และ

“ศาสนาที่มีอายุมาเป็นพันปีทุกศาสนา ล้วนต้องเผชิญการทำลายของโลกสมัยใหม่ทั้งนั้น ไม่ใช่เพียงเผชิญด้วย แต่เผชิญมาหลายร้อยปีแล้วในยุโรป และร้อยกว่าปีในเมืองไทย และคงต้องเผชิญต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด เพราะกระแสความคิดของโลกปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วมาก มีสำนึกใหม่ มีคุณค่าใหม่ มีการประจักษ์ถึงโทษที่ไม่เคยประจักษ์มาก่อน ฯลฯ หากศาสนาที่ยังเหลืออยู่จะไม่ตายไปเหมือนศาสนาโบราณอีกมากที่ตายไปแล้ว เหมือนภาษาเป็นพันๆ ที่ตายไปแล้ว เหมือนสัตว์และพืชอีกเป็นหมื่นที่สูญพันธุ์จากโลกแล้ว ศาสนาต้องผลิตความหมายใหม่ที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ตลอดไป

ไม่มีอะไรที่อกาลิโกในตัวของมันเองยกเว้นแต่สามารถผลิตความหมายใหม่ไปได้อย่างไม่สิ้นสุด ในทรรศนะของคนที่มีความรู้น้อยอย่างผม พุทธธรรมซึ่งโดยเนื้อแท้แล้ว เปิดกว้าง ให้เสรีภาพ และง่ายที่จะผลิตความหมายใหม่ในแต่ละยุคสมัย และแต่ละท้องถิ่น จนเกิดเป็นนิกาย

⁵²⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อารมณ์ความรู้สึกทางศาสนา” มติชนสุดสัปดาห์ ปีที่ 35 ฉบับที่ 1801 (20-26 กุมภาพันธ์ 2558). http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1425037443

จำนวนมากขึ้นในโลก มีโอกาสอย่างสูงมากที่จะดำรงอยู่ต่อไปได้ในโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนี้ แต่พุทธศาสนาที่เป็นทางการของไทยต่างหาก ที่กลายเป็นคำสอนปิด, คับแคบ, ไร้จินตนาการ และไร้อารมณ์ความรู้สึกต่อโลกจริงที่ทุกคนต้องเผชิญอยู่ โอกาสที่จะเหลือรอดต่อไปในอนาคตมีน้อยมาก แม้แต่การใช้อำนาจรัฐมาค้ำจุนให้หนักขึ้น ดังเช่นร่าง พ.ร.บ.ฉบับนี้ ก็อาจยิ่งทำให้เสื่อมทรุดจนสลายไปเร็วขึ้น ก็รัฐไทยเองที่ถูกตริ้งแน่นให้ปรับเปลี่ยนโดยสงบไม่ได้ มีอยู่เพียงเพื่อรับใช้คนจำนวนน้อยที่ได้เปรียบอยู่แล้ว จึงเป็นรัฐที่ไม่อาจอำนวยความสะดวกพื้นฐานของรัฐคือ ความยุติธรรมแก่ใครได้...

ผมอยากให้เปรียบเทียบกับคณะสงฆ์คาทอลิก นอกจากนำให้คาทอลิกไม่เป็นอภิสิทธิ์ชนไปโดยทางการเมืองแล้ว สำนักวาติกันยังยอมรับบางส่วนของอุดมการณ์เทววิทยาเพื่อการปลดปล่อย หรือประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ที่เริ่มเคลื่อนไหวในหมู่สงฆ์ในละตินอเมริกาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ "ธรรมะ" ที่เป็นทางการ ศาสนาคาทอลิกจะก้าวตามความเปลี่ยนแปลงของโลกได้ท่วงท้นหรือไม่เพียงไรก็ตาม แต่เขาพยายามก้าว ถึงจะก้าวอย่างระมัดระวังมากสักเพียงไรก็ตาม แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่าเขาพยายามก้าว"⁵²⁹

อนึ่ง จุดมุ่งหมายในการเขียนประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีผลต่อการนำเอาความรู้อันกว้างขวางมาไว้ในบทความแล้ววิเคราะห์ให้เห็นความหมาย ซึ่งทำให้งานเขียนที่เสนอนี้มีความซับซ้อนและลุ่มลึกยิ่งขึ้น เช่น ความต้องการของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่จะเน้น "ปัญญา" อันสูงส่งของชาวบ้าน ดังความในบทความ **"คาราวาน หรือ คาราบาว "เหลลา-สด-ไม่เนื่อ"** ต่อไปนี้

"เนื้อในเพลงพื้นบ้าน คือส่วนที่แสดงปฏิภาณของผู้ร้อง ไม่ว่าจะเป็นปฏิภาณในแง่ความสามารถของการด้นกลอน ของการรู้เท่าทัน ของความรู้อันกว้างขวาง ของเล่ห์เหลี่ยม ของการรักษาศักดิ์ศรีโดยไม่ต้องใช้ความรุนแรง ฯลฯ"

...ปัญญาของพ่อเพลงแม่เพลงแสดงออกได้โดยผ่านภาษา และการใช้ภาษาให้แสดงปัญญาได้จึงไม่ใช่เพียงเรื่องของความหมายที่ปรากฏในคำเท่านั้น แต่ต้องเล่นกับทั้งความหมาย

⁵²⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปกป้องพุทธศาสนาจากเผด็จการทุกรูปแบบ มติชนรายวัน (29 มิถุนายน 2558)

และเล่นกับทั้งการเปล่งเสียงของคำให้ได้ความหมายที่ซับซ้อนขึ้นไปอีก กลเม็ดการร้องของพ่อเพลงแม่เพลงพื้นบ้านจึงเป็นหัวใจสำคัญของการแสดง และกลเม็ดนั้นไม่ได้มุ่งเอาแต่ไพเราะหรือ "มันส์" อย่างเดียว

ความจริงแล้วชาวบ้านไทยส่วนใหญ่ในอดีตไม่ได้อยู่ในวัฒนธรรมที่ใช้ตัวหนังสือ จึงไม่แปลกอะไรที่ปัญญาของเขาแสดงออกได้โดยผ่านภาษาที่เป็นเสียง ไม่ใช่ภาษาที่เป็นความหมายเฉยๆ (เช่นในภาษาเขียน)⁵³⁰

จุดมุ่งหมายอีกประการหนึ่งของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่อยู่เบื้องหลังการเสนอบทความ **“คาราวาน หรือ คาราบาว “เหลา-สด-ไม่เน้อ”** ก็คือ การทำให้คนไทยรู้เท่าทันว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแก่เพลง (หรือศิลปะและวัฒนธรรมด้านอื่นๆ ด้วยนั้น) ไม่เพียงมองไปในแง่ที่เป็น **“ความเสื่อม”** เสมอไป แต่ควรเข้าใจมิติต่างๆ ของความเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งและมองอย่างสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน มิใช่การเพ่งเล็งไปที่จุดใดจุดหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงเพียงจุดเดียว ซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจผิดหรือความเข้าใจที่ตื้นเขินจนนำไปสู่ทางเลือกที่ผิดพลาด เช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชี้ให้เห็นว่า **“การที่เนื้อร้องมีความสำคัญน้อยลงในเพลงบางประเภท ไม่ได้แปลว่าเพลงเหล่านั้นสื่อความได้น้อยลง”**⁵³¹

นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดแก่เพลง เพื่อสะท้อนให้เห็น **“ความเปลี่ยนแปลงอันมหิฬาร”** ของวัฒนธรรมไทย ที่จะเอื้อให้ทุกฝ่ายในสังคมไทยได้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกันมากขึ้น รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของศิลปะและวัฒนธรรมทุกด้านที่กำลังเกิดขึ้นรอบตัว แทนที่จะตัดสินคนอื่นหรือวัฒนธรรมของคนกลุ่มอื่นด้วยมาตรฐานเดิมที่ตนเองยึดถือ ไม่ว่าจะเป็นนักวิจารณ์เพลงที่นำเฉพาะเนื้อเพลงมาเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับตีความเพลง **“อันเป็นการทำอะไรผิดฝาผิดตัวอยู่”** หรือ **“กบว. ห้ามออกอากาศเพลงบางเพลง”** หรือเพื่อเตือน **“ผู้ใหญ่”** ที่ทรงอำนาจในชีวิตของ **“วัยรุ่น”** ทั้งหลายให้ตระหนักว่า **“วัยรุ่นเข้าไปอยู่ใน**

⁵³⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “คาราวาน หรือ คาราบาว “เหลา-สด-ไม่เน้อ”” ใน โชน คาราบาว น้ำเน่า และหนังไทย, น.69-70. (เน้นโดยผู้วิจัย).

⁵³¹ เรื่องเดียวกัน, น. 76.

วัฒนธรรมที่ภาษาที่เป็นคำกำลังหดตัวลง เขาจะอยู่อย่างไรในโลกที่คนมีอำนาจ (นับตั้งแต่พ่อแม่ครู นายจ้าง ไปจนถึงนายกรัฐมนตรี) ยังอยู่ในวัฒนธรรมที่ภาษาที่เป็นคำยังคงครอบงำอยู่”⁵³²

การเขียนบทความ “**ความล้าลึกของ “น้ำเน่า” ในหนังไทย**” (พ.ศ.2534) นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้ “วิธีวิทยา” เดียวกันกับบทความ “**คาราวาน หรือ คาราบาว “เหลา-สด-ไม่เนื่อ”**” แทบทุกประการ เช่น การวิเคราะห์ “**ความร่ำรวยของน้ำเน่าในหนังไทย**” เพื่อให้เห็นว่า “**เป็นที่น่าอัศจรรย์ว่าลักษณะน้ำเน่าเหล่านี้ เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับข่าวสารที่การแสดงแบบโบราณของไทย เป็นสื่อกลางนำไปให้ผู้ชมอย่างมาก**”⁵³³

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ชี้ให้เห็น “ความล้าลึก” อีกหลายประการของ “หนังไทย” รวมทั้ง “ปรัชญาชีวิต” ของชาวบ้าน เช่น “...เวทีของการแสดงแบบไทยจึงไม่ได้จำกัดอยู่แค่ว่า แบบฝรั่ง แต่หมายรวมถึงทั้งหมดที่ปรากฏอยู่กับตาผู้แสดงและผู้ดู หรืออาจจะรวมทั้งหมดที่ปรากฏอยู่ในความรู้ของผู้ดูก็ได้”⁵³⁴ และ “ยังมีความจริงอีกระดับหนึ่งในการแสดงของไทยซึ่งควรกล่าวถึงไว้ด้วย นั่นได้แก่ความเป็นจริงระดับปรมัตถ์ หรือความเป็นจริงในทางจิต”⁵³⁵ นอกจากนี้ ยังได้เน้น “**ปรัชญาจากน้ำเน่า**” ไว้ด้วย กล่าวคือ

“ในน้ำเน่าหลายต่อหลายอย่างของหนังไทยนั้น มีความลึกล้ำแฝงอยู่ ทั้งในแง่ที่สืบทอดจารีตอันยาวนานของการแสดงของประชาชนไทย และในแง่ที่ผดุงแนวคิดเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่อาศัยปัญญาและความรักของคนหลายชั่วคนปรุงแต่งสร้างสรรค์ขึ้น

ปัญหา “น้ำเน่า” ของหนังไทยก็เหมือนกัน หรือยิ่งกว่าการแสดงแบบเก่าของไทยอื่นๆ กล่าวคือ แก่นของการแสดงไม่เปลี่ยนแปลงมิใช่เพราะขาดคุณค่าในตัวของมันเองไม่ การแสดงแบบเก่าทั้งหลายในฐานะที่เป็นสื่อกลางย่อมถ่ายทอดข่าวสารของตนเองทั้งสิ้น ข่าวสารที่การแสดงเหล่านี้ถ่ายทอดคือข่าวสารของโลกที่หยุดนิ่งกับที่ของชาวนาในสังคมเก่า โลกที่วิทยาศาสตร์

⁵³² เรื่องเดียวกัน, น. 76-77.

⁵³³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ความล้าลึกของ “น้ำเน่า” ใน หนังไทย” ใน ไชน คาราบาว น้ำเน่า และหนังไทย, น. 80. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

⁵³⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 83.

⁵³⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 91.

และเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์เอื้อมไปไม่ถึง ไม่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางของโลก มนุษย์เป็นแต่เพียงสัตว์อย่างหนึ่งซึ่งร่วมชะตากรรมกับผี ปีศาจ ไปจนถึงเทวดา เวียนว่ายตายเกิดในวัฏจักรของสิ่งมีชีวิตทั้งที่เรามองเห็นและไม่เห็น มีชีวิตที่อาจคาดหมายได้ในทุกจังหวะของฤดูไถหว่านกล้า ปักดำ และเก็บเกี่ยว จะพอใจหรือไม่พอใจชีวิตนั้นไม่เคยเป็นปัญหาที่สำคัญ”⁵³⁶

ในท้ายที่สุด นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า

“การแสดงในความหมายที่กว้างแบบไทย (คือไม่ได้หมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นบนเวทีเท่านั้น) สลายตัวลงไปได้เรื่อยๆ จะถูกเก็บรักษาไว้ก็เป็นเพียงของในพิพิธภัณฑ์ เพราะไม่มีการแสดงชนิดนี้เกิดขึ้นได้นอกออกไปจากสภาพแวดล้อมของสังคม

...กล่าวโดยสรุปมีคนจำนวนมากขึ้นที่ออกจากโลกที่หยุดนิ่งกับที่ ไปสู่โลกที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีคนจำนวนมากขึ้นที่ไม่เคยดูลิเกและไม่อาจรับข่าวสารจากหนังไทยแบบน้ำเน่าได้อีกต่อไป ในเวลานี้ยังมีจำนวนน้อย แต่ภาวการณ์ต่างๆ จะทำให้คนเหล่านี้มีจำนวนมากขึ้นไปเรื่อยๆ... ภาพยนตร์เป็นสื่อกลางที่ค่อนข้างใหม่ ศักยภาพของสื่อกลางชนิดนี้ในการนำข่าวสารไปสู่ผู้รับมีกว้างขวางลึกซึ้งเพียงใดยังไม่มีใครหยั่งได้หมด... จะใช้ภาพยนตร์เป็นสื่อกลางสำหรับข่าวสารแบบไทยที่เหมาะสมแก่ไทย สำหรับคนไทยได้อย่างไร วิธีใช้แบบที่ทำกันมากำลังจะต้องตายลง มิใช่เพราะมันไม่มีคุณภาพ แต่เพราะมันหมดสมัยของมันไปเรื่อยๆ”⁵³⁷

จุดมุ่งหมายสำคัญของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงอันซับซ้อนและหลากหลายด้านในทางวัฒนธรรมในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ยังคงอยู่ที่การทำให้ทุกฝ่ายสามารถปรับตัวทางวัฒนธรรมอย่างเหมาะสม ซึ่งแนวทางในการปรับตัวควรจะเป็นอย่างไร นิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าไม่ควรมีใครมาเป็นผู้ให้คำตอบตายตัว และได้เน้นไว้ในบทความ “นาฏกรรมและการสื่อความและอนาคต” (พ.ศ.2534) ว่า “ในการฆ่าศิลปะนั้น ก็ไม่มีทางใดที่ได้ผลดีไปกว่าการสถาปนาอาญาสิทธิ์แห่งความถูกต้องของบุคคลหรือสถาบัน

⁵³⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 90-91.

⁵³⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 91-96.

ขึ้นเหนือศิลปะ⁵³⁸ ดังนั้น ทางออกที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เสนอให้พิจารณา ก็คือ ผู้สร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมทุกแขนง จะต้องปรับตัวด้วยการกล้าที่จะ “ลองผิดลองถูก” เช่น การปรับตัวของนักสร้าง “หนังไทย” นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า **“คำตอบสำเร็จรูปใ้แก่นักสร้างหนังคงไม่มี นอกจากความกล้าหาญและความรอบรู้ กล้าหาญที่จะทดลองกับทั้งของเก่าและของใหม่ รอบรู้ด้วยความกระหายใคร่เรียนรู้ว่าหนังทำอะไรได้บ้าง”**⁵³⁹

บทความ **“นาฏกรรมกับการสื่อความและอนาคต”** นิธิ เอียวศรีวงศ์ มุ่งสร้างความเข้าใจว่า นาฏกรรมของไทยได้เสื่อมความนิยมลงไปแล้ว แต่ก็ยังมีความสำคัญ คือ “ในเมืองไทยยุคปัจจุบัน เมื่อนาฏกรรมไทยไม่เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางแล้ว รัฐก็ยังใช้นาฏกรรมไทยโบราณเป็นสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมแห่งชาติ คนไทยจำนวนมากซึ่งไม่ได้ชมหรือชื่นชมนาฏกรรมไทยอีกแล้ว ก็รับเอาสัญลักษณ์นี้เป็นเครื่องหมายของกลุ่ม ดังจะเห็นได้จากการฝึกหัดรำชุดฉายพรหมณ์อย่างหนักของนักเรียนไทยในต่างประเทศ”⁵⁴⁰ คำอธิบาย “ความเสื่อม” นี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เน้นไปที่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งการปรับตัวก็ต้องอาศัย “การลองผิดลองถูก” เช่นเดียวกัน ดังความต่อไปนี้

“หากถือเอาความนิยมของประชาชนเป็นเกณฑ์ นาฏกรรมไทยโบราณดูเหมือนจะมีอนาคตที่มืดมน ทั้งนี้ เพราะรากฐานทางสังคมของนาฏกรรมโบราณเหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ศาสนาและความเชื่อหลายอย่างได้เปลี่ยนแปลง ทั้งโดยโลกทัศน์ของประชาชนเองเลยโดยการกระทำของรัฐ ความเคยชินกับวัฒนธรรมประชาธิปไตยทำให้คนหนุ่มสาวจำนวนมาก โดยเฉพาะในเขตเมือง รับการเดินรำแบบตะวันตกซึ่งเน้นความเสมอภาค เสรีภาพ อิสรภาพ การแสดงอารมณ์ของปัจเจกบุคคล ฯลฯ ได้ดีกว่านาฏกรรมเก่าซึ่งกำหนดบทบาทของหญิง-ชายและบุคคลจากกลุ่ม มากกว่าจากความเป็นปัจเจกชน

⁵³⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “นาฏกรรมกับการสื่อความและอนาคต” ใน โชน คาราบาว น้ำเนา และหนังไทย, น. 116. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

⁵³⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ความล้าลึกของ “น้ำเนา” ใน หนังไทย” ใน โชน คาราบาว น้ำเนา และหนังไทย, น. 116. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

⁵⁴⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “นาฏกรรมกับการสื่อความและอนาคต” ใน โชน คาราบาว น้ำเนา และหนังไทย, น. 111.

...ปัญหาที่คือนาฏกรรมไทยกับปรับตัวให้เข้ามารับการอุปถัมภ์ของตลาดได้อย่างไร

...พื้นฐานสำคัญ ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จคือความใจกว้างของสังคม แม้มีการวิพากษ์วิจารณ์ความพยายามในการลองผิดลองถูก แต่ก็ต้องยอมรับว่าในการพัฒนาศิลปะนั้นไม่มีทางอื่นดีไปกว่าการลองผิดลองถูก”⁵⁴¹

อนึ่ง การต่อต้านการใช้อำนาจรัฐในการกำหนดกรอบทางศิลปะและวัฒนธรรม และการสนับสนุนให้ประชาชนมีเสรีภาพในการปรับตัว ยังเห็นได้ชัดในบทความของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง **“ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง”** (พ.ศ. 2528) ซึ่งเริ่มต้นด้วยการชี้ให้เห็นว่า “การที่สำเนียงมาตรฐานเป็นที่เข้าใจได้มากที่สุดนี้ก็ไม่ใช่เพราะว่ามีอะไรพิเศษในสำเนียงมาตรฐาน แต่เกิดขึ้นเนื่องจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ต่างหาก...”⁵⁴² แล้วกล่าวว่า “รัฐชาติเป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดไม่นานนัก ในประวัติศาสตร์ และเช่นเดียวกับสิ่งที่เป็นเพียงจินตนาการอันปราศจากตัวตน รัฐชาติจึงจับต้องและรู้สึกกันได้ด้วยสัญลักษณ์... และแท้ที่จริงแล้ว ภาษาท้องถิ่นก็มีส่วนอยู่ไม่น้อยในการผลักดันให้หน่วยการเมืองแตกย่อยออกมาเป็นรัฐชาติ เพราะฉะนั้นในรัฐชาติรุ่นแรกๆ ภาษาที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงดูเหมือนเป็นส่วนอันขาดไม่ได้ของรัฐชาติ”⁵⁴³

ในบทความนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงให้เห็นว่ามีการสร้าง “ภาษาไทยมาตรฐาน” เพื่อเน้นย้ำการแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น และการปฏิบัติ พ.ศ.2475 ไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในภาษาไทยมาตรฐาน เพราะ “การบังคับภาษาให้เป็นไปตามบัญชาจากเบื้องบน” แบบที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม กระทำนั้น “ไม่มีผลอันใด” กลับมีการสร้าง **“พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน”** พ.ศ.2493 ที่มีความเคร่งครัดในเรื่องตัวสะกดและการรักษา “ชั้น” ในภาษาไทยมาตรฐานมากยิ่งขึ้น และยังคงเน้น “สำเนียงมาตรฐาน” ที่ทำให้คนที่พูดภาษาถิ่นต่างๆ ถูกดูหมิ่น ในตอนท้าย นิธิ เอียวศรีวงศ์ แสดงความชื่นชมในความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่ได้ทำให้เกิดการใช้ภาษาในลักษณะใหม่ๆ ในสังคมไทย รวมทั้งการปรากฏตัวของภาษาถิ่นในสื่อมวลชนต่างๆ ซึ่งสะท้อนความเปลี่ยนแปลงในทางที่สังคมไทยมีความเสมอภาคมากขึ้น และแสดงให้เห็น

⁵⁴¹ เรื่องเดียวกัน, น. 113-116.

⁵⁴² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง” ใน โชน คาราบาว นำเนา และหน้งไทย, น. 142.

⁵⁴³ เรื่องเดียวกัน, น.145.

ว่า "ภาษาไทยมีวิญญานและมีพลัง สามารถปรับตัวให้เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพของการสื่อสาร ความ แก่สังคมไทยได้อย่างไม่รู้จักหยุดหย่อน" อีกทั้งสรุปว่า "ตราบเท่าที่ประชาชนเล็ก ๆ เหล่านี้ไม่นำพาต่อเสียงคัดค้านและการปราชญ์ของเหล่า "นักปราชญ์" ในสถานศึกษาและ ในสถาบันปราชญ์ต่างๆ ภาษาไทยก็จะยังคงมีชีวิตและพลังที่จะปรับตัวให้เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพแก่สังคมไทยที่จะต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่รู้หยุดหย่อนตราบนั้น"⁵⁴⁴

การทำให้ "ปม" ต่างๆ ในตาข่ายแห่งความทรงจำเดิมสั่นคลอน เพื่อสร้างตาข่าย แห่งความทรงจำขึ้นใหม่ เพื่อลดทอนอำนาจรัฐ และเพื่อให้ประชาชนสามารถปรับตัว อย่างมีประสิทธิภาพ นับเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้ทางการเมืองของนิธิ เอียวศรีวงศ์ สืบ มาจนถึงปัจจุบัน

⁵⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, น.171.

บทที่ 8

บทสรุป

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นนักประวัติศาสตร์และปัญญาชนสาธารณะที่สำคัญที่สุดของไทยในหลายทศวรรษที่ผ่านมา จึงมีนักวิชาการจำนวนมากวิเคราะห์งานเขียนของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในแง่มุมต่างๆ รายงานการวิจัยนี้เสนอเนื้อหาที่สอดคล้องกับนักวิชาการอื่นๆ ในบางแง่ และแตกต่างออกไปในบางแง่ โดยเน้นไปที่การวิเคราะห์ภูมิหลังทางความคิดที่มีผลต่อวิธีวิทยาและองค์ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรมที่ได้รับการสร้างขึ้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ และเน้นมิติที่เป็นนักวิชาการมากกว่ามิติที่เป็นปัญญาชนสาธารณะ แม้ว่าสองมิตินี้จะไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาดก็ตาม

รายงานการวิจัยพยายามแสดงให้เห็นว่าภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ทั้งภูมิหลังส่วนบุคคลและบริบททางสังคมรวมทั้งกระแสความคิดและความรู้ทางวิชาการ ส่งผลให้เกิดนักวิชาการแบบนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่มีบทบาทอันสำคัญยิ่งในการเสนอกระบวนทัศน์ใหม่ในการทำความเข้าใจ “มนุษย์” และ “วัฒนธรรมไทย” ในเชิงประวัติศาสตร์

ระเบียบวิธีวิจัย หรือ “วิธีการทางประวัติศาสตร์” (historical method) ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่แตกต่างจากนักวิชาการอื่นๆ ในยุคเดียวกัน แต่ “วิธีวิทยา” (methodology) ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีลักษณะเฉพาะ ซึ่งเป็นผลมาจาก “อัตวิสัย” คือพื้นฐานความคิดและมุมมองที่ต่อต้านรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ ต่อต้านวัฒนธรรมอำนาจนิยม และต่อต้านอุดมการณ์ชาตินิยมกระแสหลัก ซึ่งเห็นได้ชัดตั้งแต่ทศวรรษ 2500 อีกทั้ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังมีจุดยืนที่เข้าข้างกลุ่มคนที่เสียเปรียบในสังคม นำมาสู่การตั้งคำถามใหม่และการตอบคำถามในเชิงถกเถียงกับความรู้กระแสหลักและกระแสอื่นๆ ทางวิชาการ โดยมีมุมมอง (perspective) ที่ให้ความสำคัญแก่บริบททางเศรษฐกิจและสังคมว่ามีผลต่อวัฒนธรรมทางความคิดและพฤติกรรมทางสังคมทุกด้านของมนุษย์ และเห็นว่าส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในชีวิตมนุษย์นั้นถูก “วัฒนธรรมขีดเส้นให้เดิน” แต่ขณะเดียวกันก็เห็นว่ามนุษย์ในฐานะ “บุคคล” ก็มีส่วนทำให้เกิดปรากฏการณ์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในสังคม แนวการอธิบาย

ประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงเน้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม และให้ความสำคัญกับการสร้างความเข้าใจวัฒนธรรมและความหมายระดับลึกของวัฒนธรรมรวมทั้งความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจากมุมมองใหม่

พื้นฐานความคิดและวิธีวิทยาในการศึกษามนุษย์และวัฒนธรรมของนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีจุดเปลี่ยนในช่วงทศวรรษ 2530 โดยที่ก่อนหน้าทศวรรษ 2530 นั้น เป็นการศึกษาวัฒนธรรมในเชิงประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยาวัฒนธรรมภายใต้วิธีคิดแบบสาร์ตตะนิยม เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่ทำให้คนไทย “รู้จักตัวเอง” นั่นคือเข้าใจความซับซ้อนของความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งสังคมและวัฒนธรรมระดับท้องถิ่น นอกจากนี้ยังพยายามเปลี่ยน “ข/ม” ต่างๆ ในตาข่ายแห่งความทรงจำ รวมทั้งการเปลี่ยนสถานภาพทางอำนาจของชาวบ้านและวัฒนธรรมชาวบ้าน เช่น แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ วรรณกรรมชาวบ้านที่ส่งผลให้วรรณกรรมของชนชั้นสูงในสมัยรัตนโกสินทร์มีพลังและชีวิตชีวา และกล่าวถึงบทบาทของชาวบ้านต่อความสำเร็จในการรัฐประหารของพระเพทราชา เป็นต้น แต่ในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมานิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้แนวการศึกษาเชิง “การเมืองวัฒนธรรม” มากขึ้น เพื่อหรือสร้างวัฒนธรรมของชนชั้นสูงและชนชั้นกลางที่ครอบงำสังคมและมีผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัฐไทยและสังคมไทย

วิธีวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นผลมาจากการแสวงหาความรู้และครุ่นคิดเกี่ยวกับความหมายของชีวิตตั้งแต่ศึกษาในมหาวิทยาลัย เมื่อเริ่มต้นทำงานก็ศึกษาปรัชญาประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์ของนักคิดตะวันตกและมุสลิม ในเวลาต่อมานิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้รับอิทธิพลมากเป็นพิเศษจากมาร์ค บล็อก และเบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน เมื่อประกอบกับการสั่งสมประสบการณ์จากการวิจัยประวัติศาสตร์ไทยตลอดทศวรรษ 2520 ก็ได้พัฒนาความสามารถในการตีความหลักฐานและการตีความประวัติศาสตร์ด้วยญาณทัศนะ สามารถคิดหาเหตุผลมาอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ในอดีตอย่างซับซ้อนและลุ่มลึก โดยอาศัยการจินตนาการถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่าง “มนุษย์และวัฒนธรรม” กับบริบททางเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้ยังใช้อารมณ์ความรู้สึกที่อ่อนไหวในการเข้าถึงความหมายที่แฝงเร้นอยู่ในหลักฐาน หรือความหมายที่หลักฐานไม่ได้ตั้งใจบอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ความรู้สึกเพื่อเข้าใจความรู้สึกของบุคคลในประวัติศาสตร์ และนำเสนอความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรมจากมุมมองใหม่ด้วยการใช้ภาษา

ที่เต็มไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกอันรุนแรง เพื่อสื่อความหมายให้คนทั่วไปรับรู้ โดยหวังจะให้มีความผลกระทบทั้งในระดับของความคิดและอารมณ์ความรู้สึกของคนอ่านทั้งในวงวิชาการและในสังคมไทยโดยทั่วไป

ในทศวรรษ 2520 อันเป็นช่วงที่เขียนประวัติศาสตร์ไทยเรื่องที่สำคัญๆ ทั้งหมด นิธิ เอียวศรีวงศ์ ตระหนักว่าประวัติศาสตร์เป็นความรู้ที่มาจากการตีความซึ่งย่อมจะมีอคติ กล่าวคือ “ความจริง” เกี่ยวกับอดีตย่อมขึ้นอยู่กับ มุมมอง ค่านิยม อุดมการณ์ หรือเป็นการให้ความหมายของนักประวัติศาสตร์ และเชื่อว่า “ประวัติศาสตร์คือบทสนทนาอันไม่สิ้นสุดระหว่างปัจจุบันกับอดีต” แต่ก็ยังเชื่อในการศึกษาประวัติศาสตร์ด้วยจุดยืนที่พยายาม “**เป็นกลาง**” และความเคารพใน “**สัจจะ**” ในช่วงดังกล่าวนี้กลุ่มคนที่เป็นตัวละครในประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ มีหลากหลายชนชั้น จุดมุ่งหมายในการเขียนประวัติศาสตร์มุ่งเปลี่ยน “**ตาข่ายแห่งความทรงจำ**” เพื่อให้คนไทย “**รู้จักตัวเอง**” จากมุมมองที่เห็นความเปลี่ยนแปลงอันมีลักษณะเฉพาะของความสัมพันธ์ระหว่างคนหลากหลายกลุ่มในท่ามกลางบริบททางการเมืองหรือเศรษฐกิจและสังคม โดยเห็นว่าปัจจุบันและอนาคตเป็นผลมาความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินมาแต่อดีต หากเข้าใจอดีตตามที่ “**เป็นจริง**” ได้มากเท่าใด ก็จะเอื้อต่อการมองเห็นเลือกหนทางในอนาคตได้ดีขึ้นเท่านั้น

ในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เมื่อพบว่าการรื้อปมต่างๆ ใน “**ตาข่ายแห่งความทรงจำ**” ของคนไทยยังไม่บรรลุผล นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้พยายามสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์เพื่อสื่อสารกับสังคมกว้างขวางขึ้น บทความที่ตีพิมพ์ในนิตยสาร **ศิลปวัฒนธรรม** เน้น “**การรู้จักตัวเองตามที่เป็นจริง**” น้อยลง หันมาเน้น “**บทสนทนายระหว่างอดีตกับปัจจุบัน**” มากขึ้น โดยมุ่งเขียนประวัติศาสตร์เพื่อให้ความหมายใหม่ต่อดีตรื้อถอนความหมายเดิมที่ครอบงำ เพื่อรื้อ “**ปม**” ต่างๆ ในตาข่ายแห่งความทรงจำเดิม และสร้างตาข่ายแห่งความทรงจำขึ้นมาใหม่ ทำให้ “**อคติ**” ที่มีอยู่มีผลค่อนข้างมากต่อการเขียนประวัติศาสตร์เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรม

เนื่องจากนิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่า “**ส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในชีวิตของมนุษย์ถูกวัฒนธรรมขีดเส้นให้เดิน**” นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงศึกษาวัฒนธรรมของคนไทยไว้มาก ประเด็นที่ศึกษาและนำเสนอสู่สังคมในช่วงนี้ มักเป็นการวิเคราะห์และอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและความเปลี่ยนแปลงทาง

วัฒนธรรมจากมุมมองที่ต้องการให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงในระดับโลกทัศน์ วิธีคิด และความหมายที่แฝงเร้นอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม โดยเน้นไปที่การวิพากษ์วิจารณ์และเปลี่ยนมุมมองต่อความเหนือกว่าทางวัฒนธรรมของชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง และนำเสนอ “ความล้าลึก” ที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของชาวบ้าน พร้อมกันนั้นก็ยังคงตอบโต้กระบวนทัศน์ที่ครอบงำวงวิชาการและผู้คนในสังคม รวมทั้งกระบวนทัศน์ที่มาจากอุดมการณ์ชาตินิยม ในแง่ที่เป็นเครื่องมือของชนชั้นนำในการผูกขาดอำนาจ ทั้งนี้เพื่อเปลี่ยนความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบุคคล, สถาบัน, เหตุการณ์สำคัญ, วันสำคัญ และสิ่งต่างๆ ทั้งหลายทั้งปวงที่แวดล้อมชีวิตของคนไทย ทำให้ “**ตาข่ายแห่งความทรงจำของสังคมไทย**” แตกต่างไปจากเดิม อันหมายถึงการเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัฐไทย ชาติไทย และสังคมไทย นั่นเอง

ในขณะที่สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” ของคนกลุ่มต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางเศรษฐกิจสังคม รวมทั้งวัฒนธรรมทางการเมือง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้สร้างงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่ “มนุษย์” มีส่วนในการผลักดันความเปลี่ยนแปลงของสังคม และแสดงให้เห็นว่าความรู้สึกของมนุษย์ก็มีส่วนในการกำหนดความเปลี่ยนแปลงด้วย จะเข้าใจความรู้สึกของมนุษย์ในอดีตได้ก็ต้องเริ่มต้นด้วยการใช้ความรู้สึกในการตั้งคำถามและตระหนักในความสำคัญของการเข้าถึงความจริงด้วยความรู้สึก อันเป็นวิธีวิทยาของมนุษยศาสตร์ แต่ทั้งนี้ วิธีวิทยาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในการศึกษามนุษย์นั้นมิได้วางอยู่บนการมองมนุษย์ที่มีธรรมชาติเป็นสากล และมีให้เห็นว่ามนุษย์มีเจตจำนงเสรี แต่ส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ถูกวัฒนธรรมขีดเส้นให้เดิน โดยที่วัฒนธรรมก็เปลี่ยนแปลงไปตามบริบท ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์เป็นผลอันเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับบริบททางเศรษฐกิจและการเมือง บริบทที่ทำให้เกิดความรู้สึกต่างๆ และผลอันเกิดจากความรู้สึกหนึ่งๆ ของมนุษย์จึงแตกต่างหลากหลาย ซึ่งจะต้องศึกษาอย่างจริงจัง โดยพิจารณาความเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องอย่างละเอียดอ่อนจึงจะสามารถเข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง

อนึ่ง ควรกล่าวด้วยว่า งานเขียนประวัติศาสตร์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ย่อมมี “ข้อจำกัด” บางประการ เช่น ในงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ขนาดสั้น ซึ่งบางเรื่องนิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้ศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างละเอียดรอบคอบ มีการตีความในประเด็นย่อยๆ บางประเด็นที่ไม่น่าเชื่อถือเท่าที่ควร และบางเรื่องก็ขาดการพิจารณาบริบทอย่างเพียงพอ เช่น พิจารณาแต่บริบท

ทางการเมือง แต่ยังขาดการพิจารณาบริบททางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม แม้ว่านิธิ เอียวศรีวงศ์ จะอธิบายเรื่องดังกล่าวได้อย่างน่าสนใจและสร้างความเข้าใจใหม่ในเรื่องนั้นๆ ได้อย่างน่าตื่นตาตื่นใจ แต่ก็ยังขาดความชัดเจนและยังไม่ซับซ้อนเท่าที่ควร ดังตัวอย่างรูปธรรมต่อไปนี้

หนังสือ **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา** นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายการ “ชำระ” พระราชพงศาวดารที่ประณามราชวงศ์บ้านพลูหลวงว่าเกิดขึ้นเพราะต้องการใช้มาตรฐานทางศีลธรรมของพุทธศาสนาในการประณามพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ในราชวงศ์บ้านพลูหลวง ว่าเป็นเพราะต้องการนำพุทธศาสนามาเป็นอุดมการณ์ของราชอาณาจักรที่สถาปนาขึ้นมาใหม่⁵⁴⁵ การมองพระราชพงศาวดารในแง่มุมดังกล่าวนี้สร้างความเข้าใจใหม่ที่มีความสำคัญทางวิชาการอย่างยิ่ง โดยมีการวิเคราะห์เนื้อหาของพระราชพงศาวดารทั้งส่วนที่ได้รับการชำระ และส่วนที่ไม่ถูกชำระอย่างละเอียดชัดเจน อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ไม่ได้พิจารณาบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่มีผลต่อลักษณะของพุทธศาสนาที่ชนชั้นนำเลือกมาเป็นอุดมการณ์ของรัฐ และไม่ได้พิสูจน์อย่างเพียงพอว่าทำไมชนชั้นนำในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จึงเลือกใช้การชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาในการสถาปนาอุดมการณ์ของรัฐ เช่น ไม่ได้พิสูจน์ว่าใครบ้างที่ได้อ่านพระราชพงศาวดารเหล่านั้นซึ่งจะทำให้พระราชพงศาวดารมีบทบาทอย่างสำคัญในการสถาปนาอุดมการณ์ กล่าวแต่เพียงว่า “แม้ว่าพระราชพงศาวดารจะไม่กระจายลงมาสู่คนจำนวนมาก แต่มีหลักฐานที่ทำให้เชื่อได้ว่าค่อนข้างแพร่หลายอยู่ในบรรดาชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครองอยู่ไม่น้อยเมื่อต้นรัตนโกสินทร์ เนื่องจากคาดหวังกันว่าสมาชิกของชนชั้นสูงพึงรู้เรื่องราวของพระราชพงศาวดาร จึงอาจนับพระราชพงศาวดารเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาของชนชั้นปกครองได้...การเสนอแนวคิดเกี่ยวกับกษัตริย์และรัฐในแนวใหม่จึงไม่มีที่ใดเหมาะไปกว่าพระราชพงศาวดาร”⁵⁴⁶ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นการเขียนที่สมเหตุสมผลก็จริง แต่ไม่ได้เสนอหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่อสนับสนุนคำอธิบายอย่างเพียงพอ

⁵⁴⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา**, (อ้างแล้ว).

⁵⁴⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา**, (อ้างแล้ว).

ที่จริงแล้วมีการสถาปนาอุดมการณ์รัฐโดยวิธีการต่างๆ หลายวิธีประกอบกัน เช่น การแต่งคัมภีร์ “ไตรภูมิ” ขึ้นใหม่ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้พระสงฆ์แต่งหนังสือเกี่ยวกับ “ไตรภูมิ” ตั้งแต่ปีแรกที่เสด็จขึ้นครองราชย์ คือ พ.ศ.2325) การสังคายนาพระไตรปิฎก (พ.ศ.2331) การสร้างวัดและการปฏิสังขรณ์วัดและพระพุทธรูป การอุปถัมภ์พระสงฆ์สามเณรจากหัวเมืองและเมืองประเทศราชให้มาศึกษาเล่าเรียนในราชธานี การตรากฎพระสงฆ์ การแปลคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มีส่วนอย่างสำคัญในการทำให้อุดมการณ์รัฐมีความชัดเจนและเป็นรูปธรรม และทำให้เห็นได้ชัดว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงเป็น “พระมหาธรรมิกราชาธิราช” ที่ทรงถึงพร้อมด้วยทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร ซึ่งอุดมการณ์ของรัฐดังกล่าวนี้ถูกนำไปใช้เพื่ออธิบายมูลเหตุที่เสียกรุงศรีอยุธยา โดยเน้นการทำผิดศีลธรรมของพระมหากษัตริย์ที่ทำให้ราชอาณาจักรอยุธยาพินาศลง (และถ้าหากต้องการ “การเสนอแนวคิดเกี่ยวกับกษัตริย์และรัฐในแนวใหม่” ผ่านพระราชพงศาวดาร ก็ควรจะมีการปรับแก้เนื้อหาในเรื่องอื่นๆ นอกเหนือจากเรื่องการทำสงครามกับพม่าในสมัยสมเด็จพระนเรศวร และการประณามราชวงศ์บ้านพลูหลวง)

หนังสือ **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์** นิธิ เอียวศรีวงศ์ สร้างความรู้ใหม่เกี่ยวกับการเมืองไทยในยุคจารีตที่ทำให้เห็นพลวัตของการเมืองอย่างชัดเจน เพราะแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง คือการเกิดระบบราชการที่มีเอกภาพมากขึ้นซึ่งทำให้อำนาจของขุนนางฝ่ายปกครองสูงขึ้น จนทำให้พระนารายณ์ทรงดำเนินนโยบายใช้ขุนนางฝ่ายชำนาญการและกองกำลังต่างชาติเพื่อป้องกันการรัฐประหารในราชสำนัก พระองค์ไม่ทรงเลือกโปรตุเกสซึ่งมีชุมชนขนาดใหญ่อยู่ในกรุงศรีอยุธยาอันจะทำให้พวกโปรตุเกสมีอำนาจมากเกินไปจนกระทั่งทรงควบคุมและใช้ประโยชน์ทางการเมืองได้ยาก พระองค์ทรงเลือกกองกำลังอิหร่านและต่อมาเมื่อทรงขัดแย้งกับผู้นำชาวอิหร่านก็ทรงเลือกกองทัพฝรั่งเศส

การวิเคราะห์และอธิบายข้างต้นนับว่ามีความสมเหตุสมผลและมีข้อมูลหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์รองรับอย่างน่าเชื่อถือ อย่างไรก็ตาม ในกรณีความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระนารายณ์กับบริษัท VOC. ของฮอลันดา นิธิ เอียวศรีวงศ์ มุ่งตอบโต้ทฤษฎี “การถ่วงดุลอำนาจระหว่างมหาอำนาจ” ที่ชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 5 ใช้ในการอธิบายนโยบายของสมเด็จพระ

นารายณ์ ที่ว่าพระองค์ทรงนำฝรั่งเศสเข้ามาถ่วงดุลอำนาจฮอลันดา โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้แสดงหลักฐานให้เห็นว่าฮอลันดามีได้ขัดแย้งหรือเป็นศัตรูกับสมเด็จพระนารายณ์แต่อย่างใด ความเป็นมิตรระหว่างพระนารายณ์กับบริษัทฮอลันดามีอยู่ตลอดรัชกาล⁵⁴⁷ อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้พิจารณาว่า บริษัทฮอลันดาจะมีอำนาจต่อรองมากเกินไป เนื่องจากมีกองทัพประจำอยู่ในเมืองปัตตาเวียในเกาะชวา และได้เคยยกกองเรือมาปิดปากอ่าวไทยเพราะไม่พอใจออกพระศรีเนาวรัตน์ (อะกามูฮัมหมัด) ขุนนางชาวเปอร์เซียที่ไม่ยอมชดใช้นี้ให้แก่บริษัท V.O.C. จนในที่สุดแล้วออกพระศรีเนาวรัตน์ต้องพระราชอาญาประหารชีวิต ดังนั้น สมเด็จพระนารายณ์อาจมีความจำเป็นจะต้องถ่วงดุลอำนาจฮอลันดาไปพร้อมๆ กับถ่วงดุลอำนาจของขุนนางฝ่ายปกครอง แม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานว่าฮอลันดาเป็นภัยคุกคามต่อพระราชอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์โดยตรงก็ตาม ก็เป็นไปได้ว่าเป็นเพราะพระองค์ทรงมีกองทัพฝรั่งเศสเป็นพันธมิตร ทำให้ฮอลันดาไม่สามารถคุกคามพระราชอำนาจได้มากนัก แม้กระนั้นก็ได้สิทธิผูกขาดสินค้าสำคัญอย่างมากมายซึ่งทำกำไรมหาศาลจากการส่งไปขายยังญี่ปุ่นและจีน เช่น หนึ่งสัตว์ ไม้ฝาง เป็นต้น และเป็นไปได้ด้วยว่าหากบริษัทฮอลันดาไม่ได้รับผลประโยชน์ในระดับที่ตนพอใจ ก็อาจจะนำกองเรือมาปิดปากอ่าวไทยเช่นเดียวกับที่ได้เคยทำมาแล้วเมื่อขัดแย้งกับขุนนางชาวเปอร์เซียที่เป็นพันธมิตรสำคัญของสมเด็จพระนารายณ์

สำหรับเรื่อง “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” นิธิ เอียวศรีวงศ์ มุ่งอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ทำให้ชนชั้นสูงมี “วัฒนธรรมกระฎุมพี” และลักษณะสำคัญๆ ของวัฒนธรรมกระฎุมพี รวมทั้งการให้ความสำคัญแก่ความสุขหรือความบันเทิงในโลกนี้ ซึ่งทำให้ชนชั้นสูงรับอิทธิพลจากวรรณกรรมไพเราะทั้งในแง่ของฉันทลักษณ์ (กลอน) และนิยาย (fiction) นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้พิจารณาว่าชนชั้นสูงใช้วรรณกรรมเพื่อการครอบงำทางอุดมการณ์ หรือเพื่อกำกับควบคุมความรู้สึกนึกคิดของไพร่ ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชนชั้นสูงเลือกใช้ฉันทลักษณ์และนิยายที่ชนชั้นไพร่สามารถรับรู้และยอมรับได้ง่าย มิฉะนั้นการครอบงำทางอุดมการณ์ที่ใช้วรรณกรรมเป็นสื่อก็อาจขาดประสิทธิผลไปมาก ซึ่งถ้าหากพิจารณาในแง่ดังกล่าวนี้ ก็จำเป็นจะต้องศึกษาอย่างละเอียดด้วยว่าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคม

⁵⁴⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยในสมัยพระนารายณ์*, (ข้างแล้ว).

ระหว่างไพร่ด้วยกันและระหว่างไพร่กับคนในชนชั้นอื่นๆ นั้นเปลี่ยนแปลงไปมาน้อยเพียงใด จึงทำให้ชนชั้นสูงต้องแต่งวรรณกรรมด้วยฉันทลักษณ์และโครงเรื่องใหม่ๆ เพื่อบรรจุเป้าหมายในการครอบงำทางอุดมการณ์

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า งานวิจัยทางประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความสำคัญแก่การอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและความหมายของปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม มีเพียงส่วนน้อยที่วิเคราะห์และอธิบายการต่อสู้ทางการเมืองในบริบทของวัฒนธรรมที่มีการปะทะ ตอบโต้ ช่างชิงความหมาย ที่เห็นได้ชัดเจนมียกเพียงบทความ “สงครามอนุสาวรีย์กับรัฐไทย” เท่านั้น⁵⁴⁸ การใช้วิธีวิทยาในการศึกษาในเชิง “การเมืองวัฒนธรรม” (Cultural politics) ส่วนใหญ่แล้วปรากฏในบทความขนาดสั้นที่มีความยาว 2-3 หน้า โดยอาศัยความรู้และความจำที่มีมาแต่เดิม ไม่ใช่การศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจังเพื่อสร้างความรู้ใหม่ที่มีพลังในการอธิบายสูงดังที่ปรากฏในผลงานทางประวัติศาสตร์ในทศวรรษ 2520

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์ นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีความเชี่ยวชาญพิเศษในการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดของมนุษย์ ส่วนความเปลี่ยนแปลงของความรู้สึกนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีงานเขียนโดยตรงเฉพาะเรื่องความรัก โดยแสดงให้เห็นว่าความรักเป็นวัฒนธรรม จึงเป็นวัฒนธรรมทางความรู้สึกที่มีลักษณะไม่คงที่แต่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบท ส่วนความรู้สึกอื่นๆ ของมนุษย์ เช่น ความภาคภูมิใจ ความกลัว ความเกลียดชัง ความโกรธ ความริษยา ฯลฯ นิธิ เอียวศรีวงศ์ มิได้ศึกษาบริบททางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อวัฒนธรรมทางความรู้สึกเหล่านี้อย่างละเอียด ถ้าหากนิธิ เอียวศรีวงศ์ ศึกษาอารมณ์ความรู้สึกเหล่านี้อย่างจริงจัง ก็จะทำให้เกิดความรู้ใหม่ที่มีคุณค่าและช่วยให้เข้าใจคนไทยลึกซึ้งขึ้นอย่างไพศาล

⁵⁴⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สงครามอนุสาวรีย์กับรัฐไทย” ใน *ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์*, (อ้างแล้ว), น. 89-124.

บรรณานุกรม

เกษม เพ็ญภินันท์, (2549). “ว่าด้วยมโนทัศน์ ‘ความเข้าใจ’ ในศาสตร์การตีความทางปรัชญาของ
กาดา เมอร์” **รัฐศาสตร์สาร** 27, 1.

เกษียร เตชะพีระ. (2538) **วิวาทะโลกานุวัตร**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผู้จัดการ.

_____. (2544). “พินิจ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ปัญญาชนสาธารณะของคนจน” ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ
(บรรณาธิการ), **พิเคราะห์นิธิ ปราชญ์แจ่มๆ**. กรุงเทพฯ: มติชน.

_____. (2547). “คำนำเสนอนิธิ เอียวศรีวงศ์ ผู้เปิดปมที่มองไม่เห็นกลางหลังคนไทย” ใน
นิธิ เอียวศรีวงศ์. **อ่านวัฒนธรรมการเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: มติชน.

_____. (2548). “คำนำเสนอนิธิ เอียวศรีวงศ์” ใน ประจักษ์ ก้องกีรติ. **และแล้วการเคลื่อนไหวก็ปรากฏ:
การเมืองและวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลาฯ**. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

_____. (2557). “การอ่านวัฒนธรรมไทยของนิธิ เอียวศรีวงศ์” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ผ้าขาวม้า,
ผ้าขี้ริ้ว, กางเกงใน และ ฯลฯ : ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพ
สาระ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน.

เกรก เจ. เรย์โนลด์ส. (2556). “โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย” ใน วารุณี โอสธารมย์
(บรรณาธิการ ,แปล). **เจ้าสัว ขุนศึก ศักดินา ปัญญาชน และคนสามัญ รวม
บทความประวัติศาสตร์ของ เกรก เจ. เรย์โนลด์ส**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์.

จันจิรา สมบัติพูนศิริ. (2559). “สันติวิธีของป๋วย อึ๊งภากรณ์ ยุทธวิธี เป้าหมาย และความหวัง” ใน
ประจักษ์ ก้องกีรติ ปกป้อง จันวิทย์ (บรรณาธิการ). **ป๋วยกับสังคมไทยในวิกฤตเปลี่ยน
ผ่าน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ฉลอง สุนทรวาณิชย์ (2549). “คำนำ” ใน ธเนศ วงศ์ยานนาวา (บรรณาธิการ). **จักรวาลวิทยา:**

บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่ นิธิ เอียวศรีวงศ์. กรุงเทพฯ: มติชน.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2517). “วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย” **วารสารอักษรศาสตร์ปริทัศน์**

9(1) (กุมภาพันธ์).

_____. (2517). “ความคิดทางเศรษฐกิจของพระยาสุรียานุวัตร” **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 12 (9)

(กันยายน).

_____. (2517). **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต.** กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

_____. (2557) **การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน** กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. (2530). “บทนำ: สังคมศาสตร์ไทยกับเซนต์ จามริก” ใน สมบัติ จันทรวงศ์

และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ). **อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคม**

การเมืองเพื่อ เป็นเกียรติยศแด่ ศาสตราจารย์เซนต์ จามริก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคนอื่นๆ. (2514). **สัตว์การเมือง.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสมบัติ จันทรวงศ์. (2523). **ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย.**

กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.

ไชยยันต์ ไชยพร. (2557). **นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน/กับวิกฤตการเมืองไทย.** กรุงเทพฯ: คบไฟ.

ทวี หมี่นนิกร (2517). “การเมืองเรื่องทางเลือกของสังคม” ใน **เศรษฐศาสตร์สวัสดิการ.**

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย.

ธงชัย วินิจจะกุล. (2544). "ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพราง สู่
ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของระดมฟู่ไทยในปัจจุบัน" **ศิลปวัฒนธรรม**
(พฤศจิกายน).

ธิกานต์ ศรีนารา. (2555). "ความคิดทางการเมืองของ 'ปัญญาชนฝ่ายค้าน' ภายหลังการ
ตกต่ำ ของกระแสความคิดสังคมนิยมในประเทศไทย พ.ศ.2524-2534".
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นพพร ประชากุล. (2542). "คำนำเสนอ: สัญญาศาสตร์โครงสร้างกับการวิจักษ์ภาพยนตร์" ใน
ประชา สุวิธานนท์. **แผ่นเนื้อเถื่อนหนัง เล่ม 2: บทวิจารณ์ภาพยนตร์แนวสัญญาศาสตร์**
โครงสร้าง, กรุงเทพฯ: มติชน.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2509). "ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับกิจกรรมนอกหลักสูตรในจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย". **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 1, 1 (มีนาคม).

_____. (2509). "ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์. **สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับพิเศษ**.
มิถุนายน.

_____. (2511). **อิสลามสมัยแรก**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

_____. (2512). "ปัญญาชนไทย?", **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 7(2) กันยายน-พฤศจิกายน.

_____. (2512). "สมเด็จพระยาอริยวงศาคตญาณกับอาร์โนลด์ ทอยน์บี", **สังคมศาสตร์**
ปริทัศน์, 7(1) มิถุนายน-สิงหาคม.

_____. (2518). "แต่...มนุษยชาติ", **บ้านไม่รู้โรย** 1, 8 กันยายน.

_____. (2518). "หมายเหตุจากนิธิ เอียวศรีวงศ์", **บ้านไม่รู้โรย** 1(8) กันยายน.

_____. (2519). "นิธิ เอียวศรีวงศ์ กับวรรณกรรมของ 'จิตร ภูมิศักดิ์' แห่งอินโดนีเซีย", รายงาน
การสัมภาษณ์โดย "ศรีแสงดาว". **จัดรัส** 2 10 สิงหาคม.

- _____. (2523). “คำนำ” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสมบัติ จันทรวงศ์. **ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.
- _____. (2524). สกุดำรงราชานุภาพอีกที: ปฏิกริยา”, **ศิลปวัฒนธรรม** 3(1) พฤศจิกายน.
- _____. (2525). **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- _____. (2525). **หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ
- _____. (2526). “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” ใน การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ: ทศนะของนักวิชาการไทย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2527). **ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น**. กรุงเทพฯ: มติชน
- _____. (2528). “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล: ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต” **ศิลปวัฒนธรรม** 6(5) มีนาคม.
- _____. (2530). “นครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา” ใน สมบัติ จันทรวงศ์ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ), **อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติยศแด่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- _____. (2531). “สู่ประวัติศาสตร์ประชาชนไทย” **ศิลปวัฒนธรรม**, 9 (3) มกราคม.
- _____. (2532). “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ: พื้นฐานทางเศรษฐกิจ” ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ (บรรณาธิการ). **สารธารแห่งความคิด**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดกิจกรรม วิชาการฉลองครบ 60 ปี อาจารย์คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา.
- _____. (2534). “พุทธกับไสย” **ศิลปวัฒนธรรม** (กุมภาพันธ์).

- _____. (2534). “ชาติไทยและเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา” **ศิลปวัฒนธรรม** 12(10) (สิงหาคม), น.142-164.
- _____. (2534). “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย” **ศิลปวัฒนธรรม** 13,1 (พฤศจิกายน).
- _____. (2536). “ชาตินิยมในขบวนการประชาธิปไตย” **ศิลปวัฒนธรรม** 13(11) (กันยายน). น. 180-201.
- _____. (2536). “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” ใน นางเยาว์ กาญจนจारी (บรรณาธิการ). **การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ: ทักษะของนักวิชาการไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2536). **สภาพเศรษฐกิจสังคมไทยยุคใหม่ จริยธรรมในการศึกษาสำหรับอนาคต**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎีกา.
- _____. (2536). “อนาคตขององค์กรสงฆ์” ใน **มองอนาคต**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา
- _____. (2537). “ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม”. **ศิลปวัฒนธรรม** 10 (สิงหาคม 2537). น. 79-106.
- _____. (2538). “คำนิยม” ใน ฉลอง สุนทราวาณิชย์ (บรรณาธิการ). **วิพากษ์สังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยและสำนักพิมพ์อมรินทร์.
- _____. (2538). “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน **ปากไก่และใบเรือ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์
- _____. (2538). “ชาติไทย และเมืองไทย ในแบบเรียนประถมศึกษา” ใน **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2538). “ชาตินิยมในขบวนการประชาธิปไตย” ” ใน **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์**. กรุงเทพฯ: มติชน.

- _____. (2538). “วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์” ใน **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2538). “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย” ใน **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2538). “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย” ใน **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2538). “ความล้าลึกของน้ำเน่าในหนังไทย” ใน **ไซน, คาราบาว, น้ำเน่า และหนังไทย**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2538). “แห่นางแมวกับ “วิกฤต” ในสังคมชาวนา” ใน **ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, การเก่งใน และ ฯลฯ: ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2538). “สาวเครือฟ้า: ผันที่เป็นจริง” ใน **ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, กางเกงใน และ ฯลฯ: ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2538). “อุตสาหกรรมท่องเที่ยวกับผลกระทบต่อวัฒนธรรม” ใน **ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, กางเกงใน และ ฯลฯ: ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2539). “การศึกษา-ทรัพยากรที่ถูกแย่งชิง” ใน **สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา
- _____. (2543). **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2543). **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2543). **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพงศาวดารอยุธยา**. กรุงเทพฯ : มติชน.

- _____. (2543). “จากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์” ใน **กรุงแตก พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2545). “คำนำเสนอ” ใน สายชล สัตยานุรักษ์, **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2525-2552)**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2545). “บางระจัน” ใน **การเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2545). “เรื่องจริงอิงนิยาย” ใน **การเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2546). **ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน
- _____. (2546). “อาจารย์นครินทร์กับการปฏิวัติสยาม” ใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- _____. (2547). “นักศึกษาโพสโตโมเดิร์น” ใน มุกหอม วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). **บริโภคนิยมโพสโตโมเดิร์น**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2548). “ประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์”ใน **ประวัติศาสตร์ ชาติ ปัญญาชน**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- _____. (2548). **การเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2549). “ข้อเสนอสังเขปประวัติศาสตร์แห่งชาติ” ใน **ประวัติศาสตร์แห่งชาติ “ซ่อม” ฉบับเก่า “สร้าง” ฉบับใหม่**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- _____. (2549). “ระบบการเมืองและสังคมในท้าวสุ่ง ท้าวเจือง” ใน **ประวัติศาสตร์แห่งชาติ “ซ่อม” ฉบับเก่า “สร้าง” ฉบับใหม่**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

- _____. (2548). “อาจารย์ป่วย” ในมุกหอม วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). **ประวัติศาสตร์ชาติ
ปัญญาชน**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2550). “คำอุทิศ” **การเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ:
มติชน.
- _____. (2550). “200 ปี ของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า” ใน **กรุงแตก พระ
เจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- _____. (2550). “กรุงแตก: ราชอาณาจักรอยุธยาสลายตัว” ใน **กรุงแตก พระเจ้า ตากฯ และ
ประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- _____. (2550). “จากรัฐชายขอบสู่สมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มกลุ่มอำนาจ
เดิมใน เกาะภูเก็ต ใน **กรุงแตก พระเจ้า ตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพฯ :
มติชน.
- _____. (2553). “คำนำ” ใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475**. กรุงเทพฯ :
ฟ้าเดียวกัน
- _____. (2554). “วัฒนธรรมทางการเมืองไทย” **วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ** ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 (24) (มกราคม - มิถุนายน). น. 49-63.
- _____. (2557). **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี** . พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2558). ปาฐกถา “**วิพากษ์มนุษยศาสตร์และมนุษยศาสตร์วิพากษ์: นำยาม
มนุษยศาสตร์ในสังคมไทย**” เวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ครั้งที่ 9 ปัญญาชน ศีลธรรม และ
ภาวะสมัยใหม่: เสียงของมนุษยศาสตร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” ณ มหาวิทยาลัย
นเรศวร วันที่ 27 สิงหาคม 2558.
- _____. (2559). “วิกฤตใหม่ของพุทธไทย” **มติชนสุดสัปดาห์** ปีที่ 36 ฉบับที่ 1873 (8-14
กรกฎาคม).

เบนจามิน เอ บัทสัน (เขียน). พรรณงาม เง่าธรรมชาติ และคณะ (แปล). กาญจน์ ละอองศรี และ
ยุพา ชุมจันทร์ (บรรณาธิการ). (2543). **อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม**.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

เบนดา, แฮรี่ เจ. (2520). “โครงสร้างประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์”. นิธิ เอียวศรีวงศ์ (แปล เก็บ
ความ). **จุลสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์** 1(1). น. 11-38.

ป๋วย อึ๊งภากรณ์. (2507). “ปัญหาและบทบาทมหาวิทยาลัยในประเทศไทย” ใน บันทึกกรรมการ
สัมมนาเรื่อง “ปัญหาและบทบาทมหาวิทยาลัยในประเทศไทย”, **วารสารสังคมศาสตร์
ปริทัศน์**.

_____. (2516). **สันติประชาธรรม**. พระนคร: เคล็ดไทย.

บริตตา เจริญเผ่า กอนันตกุล. (2538). “กุศโลบายและกุศมรล”. ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ไขน, คาร
บาว, น้ำเน่า และหนังไทย ว่าด้วยเพลง, ภาษา, และนามานมหรสพ**. กรุงเทพฯ: มติ
ชน.

ประจักษ์ ก้องกีรติ ปกป้อง จันวิทย์ (บรรณาธิการ). (2559). **ป๋วย กับสังคมไทยในวิกฤตเปลี่ยน
ผ่าน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ไพศาล วิสาโล. (2544). “นิธิ เอียวศรีวงศ์ กับคุณูปการที่มีต่อพุทธศาสนา” ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ
(บรรณาธิการ). **พิเคราะห์นิธิ ปราชญ์แจ้ๆ**. กรุงเทพฯ : มติชน.

“มัลลย์ ชูพินิจ เหตุผลของความรักกับนวนิยายไทย” (2526). **โลกหนังสือ**, 6 (12) (กันยายน), น.
18-23.

เมธี ครองแก้ว. (2517). “นักเศรษฐศาสตร์มองกระบวนการประชาธิปไตยอย่างไร” **วารสาร
ธรรมศาสตร์** 3(3).

ยุกติ มุกดาวิจิตร, เกษม เพ็ญภินันท์และพิชญ์ พงษ์สวัสดิ์. (2552). **วิพากษ์โลกเศรษฐศาสตร์**.
กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุคส์.

รังสรรค์ ธนพรพันธุ์. (2523). “ระบบเศรษฐกิจไทย: วิฤตการณ์แห่งโครงสร้างและวิฤตการณ์แห่ง
เส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจ” **วารสารธรรมศาสตร์** 9(3) (มกราคม-มีนาคม).

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2556). “ปัญหาเรื่องการศึกษาสถาบันกษัตริย์”, **ฟ้าเดียวกัน** 11 (2)
(กรกฎาคม-กันยายน).

สายชล สัตยานุรักษ์. (2545). **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็น
ไทย” โดยหลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ: มติชน.

_____. (2549). “ความเป็นไทย” กับวิฤตมนุษยศาสตร์, **มติชนรายวัน**, ปีที่ 29 ฉบับที่ 10485
วันที่ 24 พฤศจิกายน.

_____. (2550). **ศีกุทธ์กับประดิษฐกรรม “ความเป็นไทย” เล่ม 1-2**. กรุงเทพฯ: มติชน.

_____. (2557). **พระยาอนุমানราชธน ปราชญ์สามัญชนผู้นิรมิต “ความเป็นไทย”**.
กรุงเทพฯ: มติชน

_____. (2558). “การเปลี่ยนรูปรัฐและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ระหว่างทศวรรษ 2380-2480” ใน
ประวัติศาสตร์รัฐไทยและสังคมไทย. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สิงห์ สุวรรณกิจ. (2558). “งานศึกษาผู้อยู่ในสถานะระรอง”: ทบทวนประวัติศาสตร์นิพนธ์และมวณ
ผู้เคลื่อนไหว”, **สังคมศาสตร์ : วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่** 27(1). น. 149-189.

สังสิต พริยะรังสรรค์. (2529). **ประวัติการต่อสู้ของกรรมกรไทย**. กรุงเทพฯ, มูลนิธิฟรีดริช
เอแบรท ประเทศไทย.

เสนาะ เจริญพร. (2548). **ผู้หญิงกับสังคมในวรรณกรรมไทยยุคทอง**. กรุงเทพฯ: มติชน.

เสน่ห์ จามริก. (2516). “การเมืองไทยกับปฏิวัติตุลาคม” **วารสารธรรมศาสตร์** 3 (3) (สิงหาคม).

_____. (2517). “ปฏิวัติตุลาคม” **วารสารธรรมศาสตร์** 3(3) (พฤษภาคม 2517).

_____. (2529). **การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์

อิจิโร คากิซากิ. (2550). “รถไฟกับการรวมตัวทางเศรษฐกิจของไทยในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2”
ใน **วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ฯ** ฉบับที่ 29. น. 1-45.

เอี่ยมพร แสงสุวรรณ. เรืออากาศตรีหญิง. (2548). “**การรับรู้เรื่องชาวจีนของชนชั้นนำทางการเมืองไทย พ.ศ.2438-2475**”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ซูแบร์ตุส ชู เลอเวนสไตน์ (เขียน). นิธิ เอียวศรีวงศ์ (แปล). (2510). **ประวัติศาสตร์เยอรมัน**.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

Akin Rabibhadana (Akhin Raphiphat). (1969). *The Organization of Thai Society in the
Early Bangkok Period, 1782-1873*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Southeast
Asia Program 1969.

Akira Suehiro. (1989). *Capital Accumulation in Thailand, 1855-1985*. Tokyo: Centre for
East Asian Studies.

Harry J. Benda. (1962). “The Structure of Southeast Asian History: Some Preliminary
Observations” *Journal of Southeast Asian History* Vol. 3, No. 1 (Mar.).

Marc Bloch. (1992). *The Historian's Craft*. Manchester University Press.

Nidhi Aeusrivongse. (1976). *Fiction as History: A Study of Per-War Indonesian Novels
and Novelists (1920-1942)*. Ph.D. Dissertation, Michigan University.

_____. (1967). “The Devaraja Cult and Khmer Kingship at Angkor,” in Kenneth R. Hall
and John K. Whitmore (ed.), *Explorations in early Southeast Asian history: the*

origins of Southeast Asian statecraft. Michigan Papers on South and Southeast Asia, 11. Xiv. Ann Arbor: Michigan University. pp. 107-148.

Sangsit Piriyaarangsarn. (1980). Thai Bureaucratic Capitalism 1932-1960. M.A Thesis Faculty of Economics, Thammasat University.

Suthy Prasartset. (1979). State Capitalism in the Development Process, Thailand 1932-1959. Tokyo: Institute of Development Economics.

Tej Bunnag. (1977). The Provincial Administration of Siam, 1892-1915: The Ministry of the Interior under Prince Damrong Rajanuphab. London: Oxford University Press.

เอกสารอิเล็กทรอนิกส์

การอภิปราย “ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในประวัติศาสตร์นิธิ”. (23 ธันวาคม 2557). ค้นเมื่อวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2559 จาก<http://waymagazine.org/ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในป-2/>.

คุณูปการวิชาการของ"เบน แอนเดอร์สัน" : เปิดวงเสวนากับ "นิธิ-อานันท์-มาลินี" (21 ธันวาคม พ.ศ. 2558). ค้นเมื่อวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2559. จาก http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1450665398

เจตนา นาควัชร. “บทวิเคราะห์ อวสานของประวัติศาสตร์ศิลป์” เขียนโดย ฮันส์ เบลิง, จักรพันธ์ วิลานีกุล (ผู้แปล) (23 มิถุนายน 2554). ค้นเมื่อวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2559. จาก <http://www.thaicritic.com/?p=151>

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2 สิงหาคม 2548), การปฏิวัติทางญาณวิทยา. ค้นหาเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2558. จาก <http://v1.midnightuniv.org/midnight2545/document9590.html>.

_____. (2 มิถุนายน 2555). “รัฐนาฏกรรม” ค้นหาเมื่อวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2559. จาก http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1338583414.

_____. (9 พฤษภาคม 2557). **ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย**. ค้นหาเมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2559, จาก http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1399546597.

_____. (1 กันยายน 2558). **Meritocracy**. ค้นหาเมื่อวันที่ 15 กันยายน 2558. จาก http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1441001977

_____. **'ไผ่ ดาวดิน' กับอนาคตของไทย**. (15 สิงหาคม 2559). ค้นหาเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2559 จาก <http://www.prachatai.com/journal/2016/08/67446>

ผลงานของ อ.ป๋วย อึ๊งภากรณ์. (ม.ป.ป.) ค้นหาเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2558. จาก http://puey-ungphakorn.org/?page_id=124.

Ghegoiu, Silviu. (July 6 ,2016) . " Essay on Marc Bloch's The Historian's Craft" . Academia.edu, in **The Historian's Craft**. Retrieved April 11, 2016. From https://en.wikipedia.org/wiki/The_Historian%27s_Craft.

Harry Edgar. (May 1, 2010). Book Review 132: The Historian's Craft. in **The Historian's Craft**, Retrieved April 11, 2016 . From https://en.wikipedia.org/wiki/The_Historian27s_Craft.

In praise of Marc Bloch's Feudal Society. (1 June 2014). Retrieved April 11, 2016. From <https://tenthmedieval.wordpress.com/2014/06/01/in-praise-of-marc-blochs-feudal-society/>

Karl August Wittfogel. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2559. จาก https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_August_Wittfogel.

Marc Bloch. (August 6 , 2016). Retrieved August 11, 2016 . From https://en.wikipedia.org/wiki/Marc_Bloch.